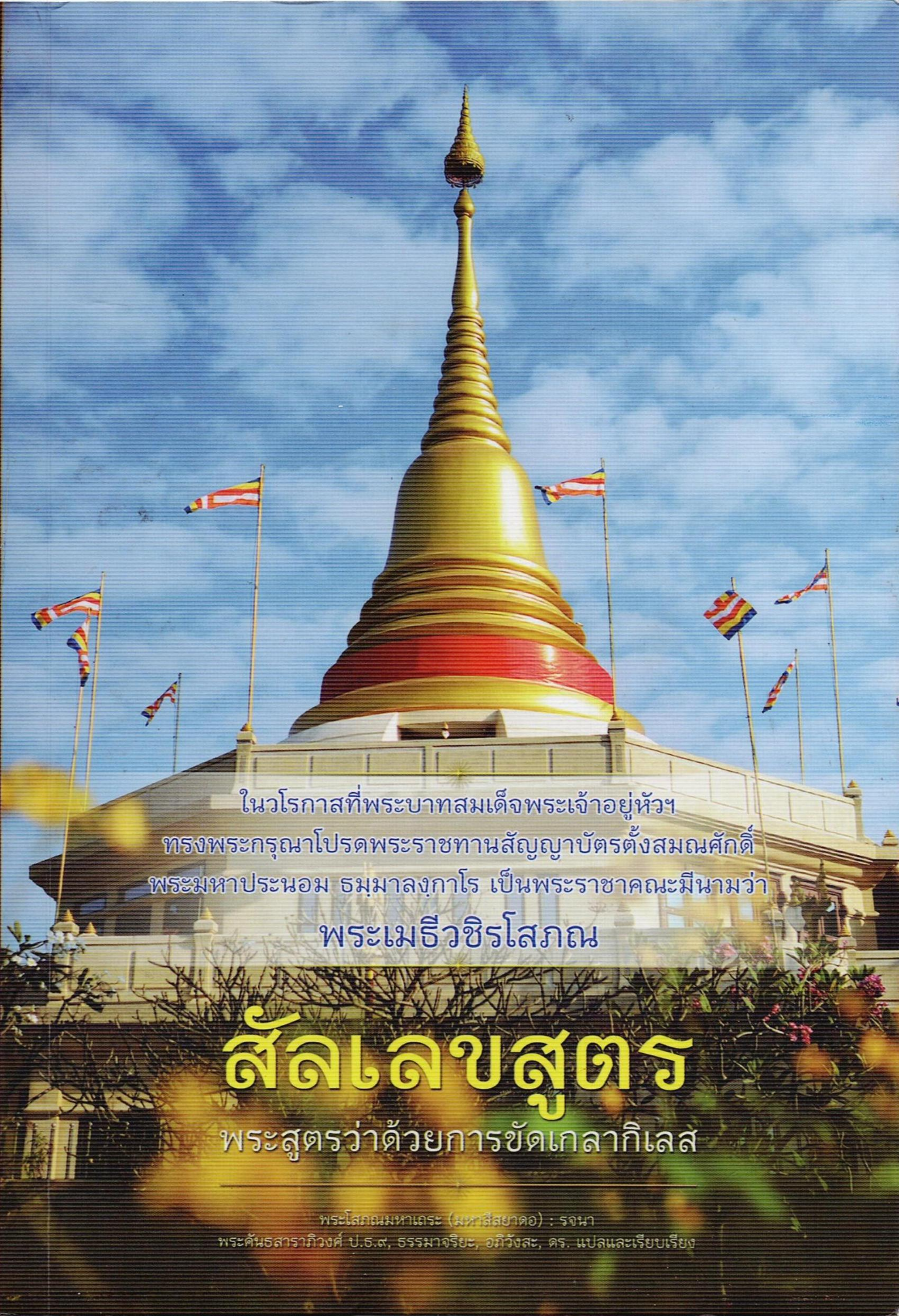

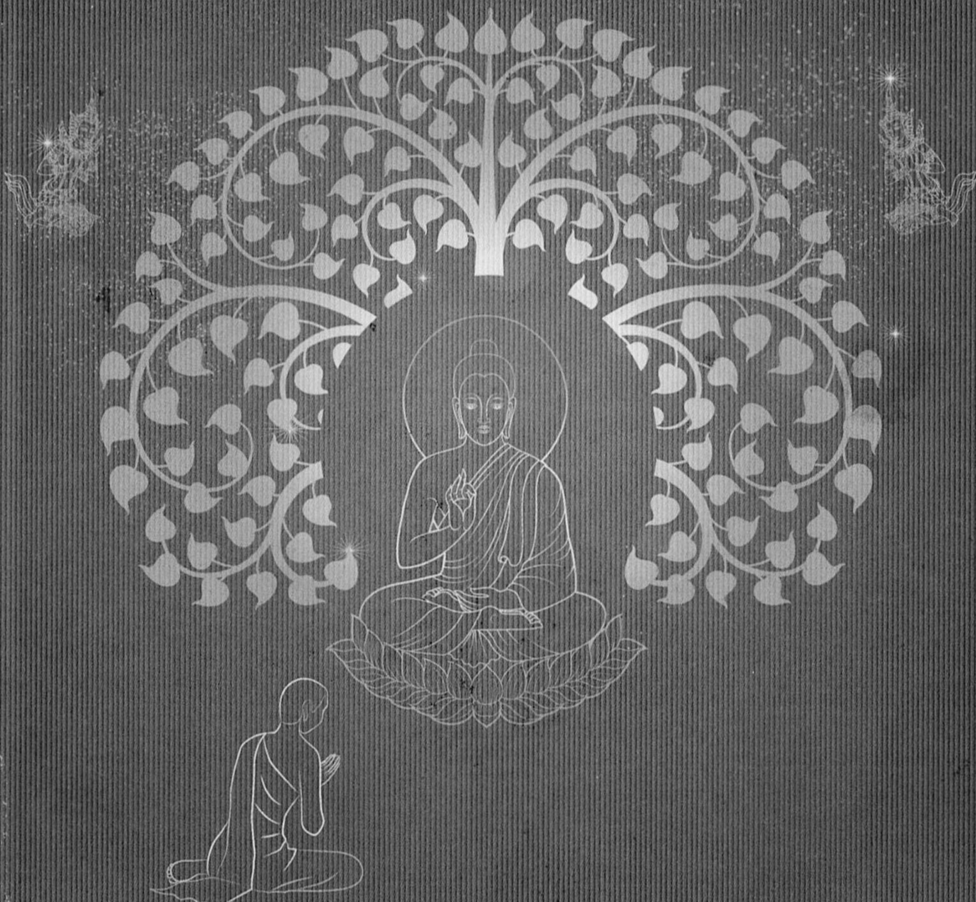
ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์
พระมหาประนอม ธมฺมาลงฺกาโร เป็นพระราชาคณะมีนามว่า
พระเมธีวชิรโสภณ

สัลเลขสูตร

พระสูตรว่าด้วยการขัดเกลากิเลส

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) : รจนา
พระคันธสาราภิวงศ์ ป.ธ.๙, ธรรมาจริยะ, อภิวังสะ, ดร. แปลและเรียบเรียง

สัลเลขสูตร
พระสูตรว่าด้วยการขัดเกลากิเลส
พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) : รจนา
พระคันธสาราภิวงศ์ ป.ธ.๙, ธรรมาจริยะ, อภิวังสะ, ดร. แปลและเรียบเรียง

สัลเลขสูตร

พระสูตรว่าด้วยการขัดเกลากิเลส

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) : รจนา
พระคันธสาราภิวงศ์ ป.ธ.๙, ธรรมาจริยะ, อภิวังสะ, ดร. แปลและเรียบเรียง

สัลเลขสูตร

พระสูตรว่าด้วยการขัดเกลากิเลส

แปลและเรียบเรียง : พระคันธสาราภิวงศ์

ISBN : 978-616-577-332-4

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๔ จำนวน ๑,๒๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์ : ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์
พระมหาประนอม ธมฺมาลงฺกาโร เป็นพระราชาคณะมีนามว่า
พระเมธีวชิรโสภณ

ภาพปกหน้า : พระธาตุสมันตมหาปัฏฐานเจดีย์ วัดจากแดง
อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ

พิมพ์ที่ : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์
๔๔/๑๓๒ ซอยกำนันแม้น ๓๖ ถนนกำนันแม้น
แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์ ๐๒-๘๐๒-๐๓๗๗, ๐๒-๘๐๒-๐๓๗๙
มือถือ ๐๘๑-๕๖๖-๒๕๔๐

ประกาศ
พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

พระมหาประนอม ธมฺมาลงฺกาโร (เปรียญธรรม ๖ ประโยค) วัดจากแดง จังหวัดสมุทรปราการ เป็นพระราชาคณะมีนามว่า พระเมธีวชิรโสภณ

ทั้งนี้ ตั้งแต่วันที่ ๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๖๔

ประกาศ ณ วันที่ ๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๖๔ เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลปัจจุบัน

คาถาถวายพระพร

๑. มหาวชิราลงฺกรโณ ทสโม จกฺกิวํสิโก
ธมฺมิโก ธมฺมราชา จ สฺยามรฏฺฐธชายเต.

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ์ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นธรรมราชาพระองค์ที่ ๑๐ แห่งจักรีวงศ์ เปี่ยมด้วยทศพิธราชธรรม ทรงเปรียบดั่งธงชัยแห่งราชอาณาจักรไทย

๒. อคฺคุปตฺถมฺภโก โส จ วรสาสนสฺส สตฺถุโน
ชินาคมสฺส ทิสฺวาน ปธานตฺตํ วิเสสโต.

พระองค์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกแห่งพระศาสนาอันประเสริฐของพระศาสดา ได้ทอดพระเนตรเห็นว่าการศึกษาปริยัติเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

๓. ปรปาจกสิสฺสานํ อนุพฺพลปฺปทายกา
เย เถรา เทติ เมเตสํ ราชทตฺติยฺปาธิกํ.

จึงพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระเถระทั้งหลายผู้สนับสนุนศิษย์ที่ศึกษาเล่าเรียนและสอนปริยัติ

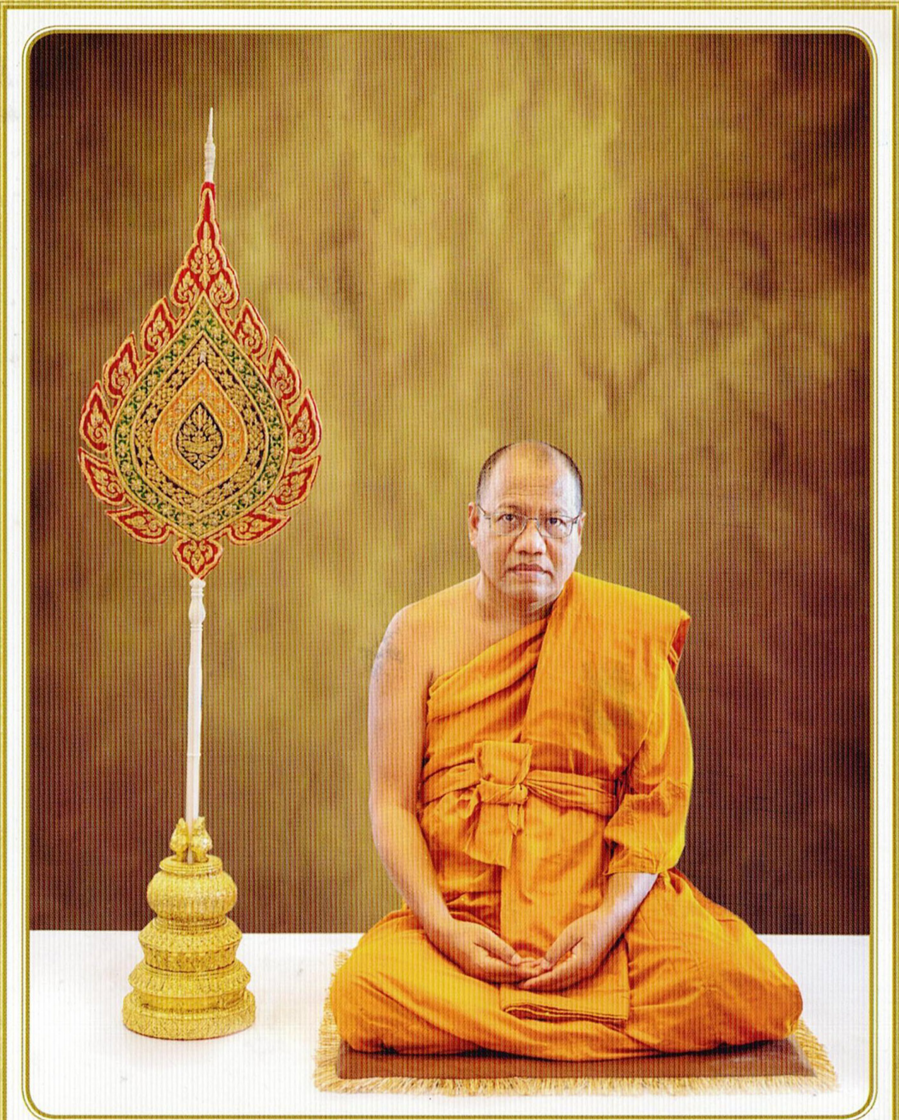
๔. ตญฺจ สาสนปคฺคาโห ปสํสิยปสํสนํ
อนุพฺพลปฺปทาเนวํ รฏฺฐวฑฺฒนการินํ.

การพระราชทานสมณศักดิ์ดังกล่าวเป็นการเชิดชูพระศาสนา ยกย่องบุคคลผู้สมควรยกย่อง และสนับสนุนให้กำลังใจผู้สร้างความเจริญแก่ประเทศชาติอย่างนี้

๕. วตฺถุตฺตยสฺส เตเชน ปหีนภยุปทฺทโว
สุขี นิรามโย ราชา ชีวตํ สรโทสตนฺติ.

ด้วยเดชานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ขอสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญจรัสด้วยพระพลานามัย จงนิราศร้างห่างไกลโรคภัยและอุปัทวันตราย ทรงพระชนมสุขสิริสวัสดิ์ยิ่งด้วยร้อยปีเทอญ

พระเมธีวชิรโสภณ
วันที่ ๗ มีนาคม ๒๕๖๔

พระเมธีวชิรโสภณ

(ประนอม ธมฺมาลงฺกาโร)

เจ้าอาวาสวัดจากแดง ต.ทรงคนอง อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ

ประวัติ
พระเมธีวชิรโสภณ (ประนอม ธมฺมาลงฺกาโร)
เจ้าอาวาสวัดจากแดง จ.สมุทรปราการ

ท่านเกิดเมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๘ ณ อำเภอโนนไทย จังหวัดนครราชสีมา

❖ บรรพชา

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๐
โดย พระอุปัชฌาย์ **พระครูอนุทัยคณานุยุต**
ณ วัดหนองดุม อำเภอโนนไทย จังหวัดนครราชสีมา

❖ อุปสมบท

พุทธศักราช ๒๕๒๘ ณ วัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
โดยมี **พระธัมมานันทมหาเถระ** เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ
พระอุปัชฌาย์

❖ การศึกษา

พ.ศ.๒๕๒๓	นักธรรมเอก วัดโนนเมือง จังหวัดนครราชสีมา
พ.ศ.๒๕๒๔	มัชฌิมอาภิธรรมมิกตรี วัดเก่าโบราณ จังหวัดชลบุรี
พ.ศ.๒๕๒๗	ประกาศนียบัตรบาลีชั้นสูง (โสตุชนปันตี) วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง
พ.ศ.๒๕๔๒	สาสนธชะ ธัมมาจริยะ เมืองย่างกุ้ง ประเทศสหภาพเมียนมาร์

พ.ศ.๒๕๔๓ เปรียญธรรม ๖ ประโยค
ณ สำนักเรียน วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
กรุงเทพมหานคร

ท่านได้ศึกษาพระพุทธศาสนาในเมืองไทยเป็นเวลา ๙ ปี และเดินทางไปศึกษายังประเทศสหภาพเมียนมาร์ ณ เมืองอมรปุระ เมืองมัณฑะเลย์ และเมืองย่างกุ้ง รวมเวลาศึกษาทั้งสิ้น ๑๒ ปี

❖ หน้าที่การงานทางคณะสงฆ์และสังคม

ท่านเป็นอาจารย์สอนบาลีไวยากรณ์ชั้นสูง สอนภาษาพม่า สอนพระอภิธรรม สอนพระไตรปิฎก เคยบรรยายธรรมประจำคณะ ๒๕ วัดมหาธาตุ ฯ กรุงเทพฯ และบรรยายธรรมทั่วไป

นอกจากนี้ยังเป็นผู้ก่อตั้งสถาบันโพธิยาลัย และเป็นผู้อำนวยการสถาบัน (โดยมีพระมหาฐิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ เป็นอาจารย์ใหญ่ของสถาบัน) สอนอภิธรรม ซึ่งจัดโดยชุมนุมพุทธธรรมศิริราช โรงพยาบาลศิริราช เคยบรรยายวิชาปรมัตถธรรม ๔ และวิปัสสนา ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม บรรยายธรรม ออกรายการเติมสุข ทางสถานีวิทยุ ก.ท.ม. AM ๘๗๓ และบรรยายธรรมรายการ ธรรมะร่วมสมัย ทางสถานีวิทยุ อสมท. FM ๑๐๐.๕

❖ ผลงานทางวิชาการ

หนังสือปริวรรตและตรวจชำระคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา

ธรรมบทการ์ตูนชุด พระจักขุปาลเถระ และ มัฏฐกุณฑลีบุตร

คู่มือบาลีเรียนง่าย สนทนาบาลี - ไทย - อังกฤษ

MP๓ หลายชุด เช่น ชุด ทาน ศีล ภาวนา ชุดกฎแห่งกรรม ชุดตำนานพระปริตร ชุดปฏิจจสมุปบาท ชุดรวมเทศน์ศิริราช ชุดวิสุทธิมรรค ชุดเรียนภาษาบาลีดีอย่างไร และ ชุดจะสร้างพระอะไรดี ฯลฯ

โครงการขุดทองจากกองขยะ นำขวดพลาสติกชนิดใสที่ใช้แล้วมาแปรรูปเป็นจีวร โดยร่วมมือกับบริษัท พีทีที โกลบอล เคมีคอล จำกัด (มหาชน) หรือ PTTGC มูลนิธิชัยพัฒนา และหน่วยงานเอกชนอีกหลายหน่วยงาน

นอกจากนี้ ท่านยังเป็นกรรมการตรวจชำระพระไตรปิฎก ฉบับครองราชย์ ๖๐ พรรษา

นับว่าพระอาจารย์มหาประนอม ธมฺมาลงฺกาโร เป็นพระสุปฏิปันโน ซึ่งเป็นกำลังสำคัญของงานเผยแผ่พระธรรมตามพระไตรปิฎก มีผลงานเป็นที่ประจักษ์อย่างกว้างขวางในการสืบอายุพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

คาถาถวายมุทิตาสักการะ

๑.	ธมฺมาลงฺการนาเมน	วิสุสุโต โย คุณากโร
	อาคเม ภาวนายญฺจ	พฺยตฺโต ปฏิพโล อหุ.
๒.	ท่ามะโอ ปริเวณสฺมึ	เขลางฺคนครฏฺฐิเต
	อุคฺคณฺหิ ปริยตฺตึ โส	ปฏฺฐาย ทหรกาลโต.
๓.	มรมฺมรฏฺฐํ ตโต	คนฺตฺวา วสํ พารสวสฺสิกํ
	อลตฺถ อิสฺสราธีนํ	"ธมฺมาจริย" อุปาธิกํ.
	ตถา เปรียญธรรม ๖ ประโยค	อิจฺจาวฺเห วิชยํ ลภิ.
๔.	ปริยตฺตีว มูลนฺติ	วุจฺจเต ชินวาณิยา
	ตมาคมฺม หิ สทฺธมฺโม	จิรํ ติฏฺฐติ นิมฺมโล.
๕.	ตสฺมา ตํ รกฺขิตุํ เถรา-	สเภหิ สนฺตวุตฺติหิ
	ปุราตเนหิ โส สมฺมา	โคปิโต จานุรกฺขิโต.
๖.	ตฬากปาฬิยา ทฬฺหํ	ฐิตาย ปทุมิโต สโร
	สีตโลทกสมฺปุณฺโณ	ปิโย โหติ สุโสภโณ.
๗.	ตเถว ทฬฺหํ พุทฺธสฺส	ฐิตาย ปริยตฺติยา
	ปฏิปตฺติกรา สนฺตา	ปฏิเวธ จ โหนฺติ เว.
๘.	อิจฺเจวํ จินฺตยํ เถโร	ปธานํ ปริยตฺติกํ
	กตฺวาน โชตยี สตฺถุ-	สาสนํ ทฬฺหเจตสา
	ปาฐเนน ตถา คนฺถ-	กาเรน เทสนาย จ.
๙.	สมุทรปราการ ปุเร เถโร	จากแดง อารามสามิโก
	พระเมธีวชิรโสภณ	อิจฺจาวฺหราชลญฺฉนํ
	อลตฺถ อิธ วสฺสสฺมึ	คุณี คุณานมาลโย.
๑๐.	กถายํ ปีติปาโมชฺชา-	วหา ตมฺหิ ปสาทินํ
	โหติ ทายกสิสฺสานํ	เถราสภกตญฺญุนํ.
๑๑.	ทีฆายุโก ภวํ โหตุ	สุขี นิรามโย สทา
	โชเตตุ สาสนํ สมฺมา	ภิยฺโยปิ ภารมาวหํ.

ปาฬิปาโมกข์ ประพันธ์

๑๐ มีนาคม ๒๕๖๔

คาถาถวายมุทิตาสักการะ (แปล)

๑. พระเถระใดผู้เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดี ปรากฏนามว่า ธัมมาลังการ เป็นผู้ชำนาญมีความรู้ความสามารถในปริยัติและปฏิบัติ

๒. ท่านได้ศึกษาเล่าเรียนปริยัติ ณ วัดท่ามะโอ นครลำปาง ตั้งแต่ยังเป็นสามเณรน้อย

๓. หลังจากนั้นได้เดินทางไปประเทศสหภาพพม่า พำนักอยู่เป็นเวลา ๑๒ ปี สอบได้ชั้นธัมมาจริยะของรัฐบาล นอกจากนั้น ยังสอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยคอีกด้วย

๔. ปริยัติเท่านั้นกล่าวว่าเป็นมูลฐานของพระพุทธพจน์ เพราะพระสัทธรรมดำรงมั่นไร้มลทินได้โดยอาศัยปริยัตินั้น

๕. ดังนั้น เพื่อธำรงรักษ์ปริยัตินั้น พระเถระผู้ประเสริฐมีจริยาวัตรอันงดงามในกาลก่อน จึงคุ้มครองและตามรักษาปริยัตินั้นเป็นอย่างดี

๖. เมื่อขอบสระดำรงมั่น สระน้ำย่อมดารดาษด้วยปทุมชาติ เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใสไหลเย็น งดงามน่าพึงใจ ฉันใด

๗. เมื่อปริยัติของพระพุทธเจ้าดำรงมั่น สัตบุรุษผู้บำเพ็ญปฏิบัติ และปฏิเวธย่อมมีได้แน่แท้ ฉันนั้น

๘. พระเถระดำริอย่างนี้อยู่ จึงมีใจมุ่งมั่นเผยแผ่ศาสนาของพระศาสดา โดยเน้นปริยัติเป็นหลักสำคัญด้วยการสอน ประพันธ์คัมภีร์ และแสดงธรรม

๙. พระเถระผู้เป็นเจ้าอาวาสวัดจากแดง จังหวัดสมุทรปราการ ผู้ทรงคุณความดีและเป็นบ่อเกิดที่อาศัยแห่งคุณความดี ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์มีนามว่า พระเมธีวชิรโสภณ ในปีนี้

๑๐. ข่าวนี้นำความปีติปราโมทย์มาแก่เหล่าทายกทายิกาและคณะศิษยานุศิษย์ผู้เลื่อมใสในพระเถระนั้น ผู้รู้อุปการคุณอันพระเถระผู้ประเสริฐบำเพ็ญไว้

๑๑. ขอพระเดชพระคุณจงเป็นผู้มีอายุยืน มีความสุขกายสุขใจ ปราศจากโรคาพาธเป็นนิตย์ ประกอบภารกิจให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เผยแผ่พระศาสนาให้สถิตสถาพรโดยชอบเทอญ

ปาฬิปาโมกข์ ประพันธ์

๑๐ มีนาคม ๒๕๖๔

มุทิตาสักการะ

วันที่ ๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๖๔ เป็นวันที่นำความปลาบปลื้มมาแก่ศิษยานุศิษย์ของอาจารย์พระมหาประนอม ธัมมาลังกาโร (ธัมมาจริยะ, เปรียญธรรม ๖ ประโยค) เป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นจริยาวัตรอันงดงามและการบำเพ็ญประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาในด้านปริยัติและปฏิบัติ รวมไปถึงการบำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วยการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จึงมีพระบรมราชโองการโปรดพระราชทานสมณศักดิ์ตั้งสัญญาบัตรเป็นพระราชาคณะมีนามว่า **พระเมธีวชิรโสภณ**

ในนามของคณะศิษยานุศิษย์ที่เคารพนับถือ และศึกษาเล่าเรียนปริยัติจากท่านเจ้าคุณอาจารย์มาเป็นเวลานาน จึงร่วมกันจัดพิมพ์หนังสือสัลเลขสูตร (พระสูตรว่าด้วยการขัดเกลากิเลส) ซึ่งแปลและเรียบเรียงโดยพระคันธสาราวงศ์ ศิษย์ร่วมสำนักจากวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ทั้งนี้เพื่อเป็นการน้อมกราบมุทิตาสักการะ ถวายเนื่องในงานศุภมงคลได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ และเพื่อเผยแผ่หลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างไกลซึ่งจะนำความสงบสุขให้บังเกิดขึ้นแก่ประชาชนชาวไทยบนแผ่นดินสยามตราบนานเท่านาน

น้อมกราบมุทิตาสักการะด้วยความเคารพอย่างสูง

โยมสุวรรณา เตชะวิบูลย์ - โยมเสริมสุข ปัทมสถาน

คณะนักเรียนวิสุทธิมรรค และกัลยาณมิตร

ဆဋ္ဌသင်္ဂီတိပုစ္ဆက ၊ အဂ္ဂမဟာပဏ္ဍိတ

ကျေးဇူးတော်ရှင် မဟာစည်ဆရာတော်ဘုရားကြီး

သက်တော် (၇၈) နှစ်၊ သိက္ခာတော် (၅၈) ဝါ

၂၉-၇-၁၉၀၄-သောကြာနေ့တွင် ဖွားသန့်စင်၍၊ ၁၄-၈-၁၉၈၂-စနေနေ့တွင် စံလွန်တော်မူသည်။
၁၃-၈-၁၉၈၂-သောကြာနေ့တွင် ချီးမြှင့်ခဲ့သော နောက်ဆုံးပုံတော်

ဗုဒ္ဓသာသနာနုဂ္ဂဟအဖွဲ့ချုပ်

မဟာစည်သာသနာ့ရိပ်သာ

အမှတ်–၁၆၊သာသနာ့ရိပ်သာလမ်း၊ဗဟန်းမြို့နယ်၊ရန်ကုန်မြို့။

ဖုန်း - ၅၄၅၄၆၉
၅၄၁၉၇၁
ဖက်စ် - ၅၄၅၉၁၈
သံကြိုးလိပ်၊ မဟာစည်

Buddha Sāsanā Nuggaha Organization

MAHĀSI SĀSANA YEIKTHA

16, Thathana Yeiktha Road, Bahan Tsp, Yangon.(MYANMAR)

Phone - 545469
541971
Fax-No. - 545918
Cable: MAHĀSI

Email - Mahasi-ygn@mptmail.net.mm
Website - www.mahasi.org.mm.
www.mahasi.org

Date 13-3-2017

ထိုင်းရဟန်းတော် အရှင်ဂန္ဓသာရာဘိဝံသမှ မဟာစည်ဆရာတော်ဘုရားကြီး ရေးသားတော်မူခဲ့သော တရားစာအုပ်များကို ထိုင်းဘာသာသို့ ဘာသာပြန်ဆိုခွင့်ပြုရန် ခွင့်တောင်းခံလာရာ (၂၂-၃-၂၀၁၇) ခုနှစ်၊ မဟာစည် ပရိယတ္တိဝပဋိပတ္တိ စာပေပြန့်ပွားရေးအဖွဲ့ငယ်၏ ၁/၂၀၁၇ အစည်းအဝေး ဆုံးဖြတ်ချက်အရ ပူးတွဲဖော်ပြပါ စာအုပ်စာရင်းကို ထိုင်းဘာသာသို့ ပြန်ခွင့်ပြုပါသည်။

သို့သော် စာအုပ်ထုတ်ဝေရာတွင် အောက်ပါအချက်အလက်များ ပြည့်စုံရန် သတိပြုရမည်။

- ဓမ္မဒါနဖြန့်ဝေမှုသာဖြစ်ရမည်။
- စာအုပ်တွင် မဟာစည်ဆရာတော်ဘုရားကြီး၏ ထေရုပ္ပတ္တိအကျဉ်းကို ထည့်သွင်းပုံနှိပ်ပေးရန်။
- မည်သည့်အကြိမ် ထုတ်ဝေထားသည့်စာအုပ်ကို ဘာသာပြန်သည်ဖြစ်ကြောင်း ထည့်သွင်းဖော်ပြပေးရန်။
- ဘာသာပြန်ဆိုချက်များ အမှားအယွင်းဖြစ်ပေါ်လာပါက ဘာသာပြန်ဆိုသူ၏ တာဝန်သာဖြစ်ကြောင်းကို ဝန်ခံကတိပြုရမည်။

(ဒေါက်တာမြင့်ဆွေ)
ဥက္ကဋ္ဌ
ပရိယတ္တိ,ပဋိပတ္တိစာပေပြန့်ပွားရေးအဖွဲ့ငယ်
မဟာစည်သာသနာ့ရိပ်သာ

ဗုဒ္ဓသာသနာနုဂ္ဂဟအဖွဲ့ချုပ်

မဟာစည်သာသနာ့ရိပ်သာ

အမှတ်–၁၆၊သာသနာ့ရိပ်သာလမ်း၊ဗဟန်းမြို့နယ်၊ရန်ကုန်မြို့။

ဖုန်း – ၅၄၅၄၆၉
၅၄၁၉၇၁
ဖက်စ် – ၅၄၅၉၁၈
သံကြိုးလိပ်၊ မဟာစည်

Buddha Sāsanā Nuggaha Organization

MAHĀSI SĀSANA YEIKTHA

16, Thathana Yeiktha Road, Bahan Tsp, Yangon.(MYANMAR)

Phone - 545469
541971
Fax-No. - 545918
Cable: MAHĀSI

Email - Mahasi-ygn@mptmail.net.mm
Website - www.mahasi.org.mm.
www.mahasi.org

Date 13.3.2017

ထိုင်းဘာသာသို့ ဘာသာပြန်ဆိုရန် ခွင့်ပြုသောစာအုပ်များ

1.	ဟေမဝတသုတ်	– HEMAVATASUTTA
2.	သစ္စာလေးပါးတရားတော်	– FOUR NOBLE TRUTHS
3.	အာသီဝိသောပမသုတ်	– ĀSĪVISOPAMA SUTTA
4.	သလ္လေခသုတ်	– SALLEKHA SUTTA
5.	အာဒိတ္တသုတ်	– ĀDITTA SUTTA
6.	အရိယာဝါသသုတ်	– ARIYĀVĀSA SUTTA
7	သက္ကပဉှသုတ်	– SAKKAPAÑHA SUTTA
8.	သီလဝန္တသုတ်	– SĪLAVANTA SUTTA
9.	အဘိဓမ္မာတရားတော်	– ABHIDHAMA DISCOURSE
10.	ဘာရသုတ်	– BHĀRA SUTTA
11	ပုရာဘေဒသုတ်	– PURĀBHEDA SUTTA
12.	တုဝဋ္ဋကသုတ်	– TUVATAKA SUTTA
13.	စူဠဝေဒလ္လသုတ်	– CULAVEDALLA SUTTA

(ဒေါက်တာမြင့်ဆွေ)
ဥက္ကဋ္ဌ
ပရိယတ္တိ, ပဋိပတ္တိစာပေပြန့်ပွားရေးအဖွဲ့ငယ်
မဟာစည်သာသနာ့ရိပ်သာ

ประวัติท่านอาจารย์
มหาสีสยาดอ

ท่านอาจารย์โสภณมหาเถระซึ่งรู้จักกันกว้างขวางในนามมหาสี-สยาดอ เป็นบุตรคนที่ ๒ ถือกำเนิดเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ (ค.ศ. ๑๙๐๔) เวลา ๓.๐๐ น. บิดาชื่อ อู กันต่อ (U Kan Htaw) มารดาชื่อ ดอ อุต (Daw Ok) ท่านเกิดที่หมู่บ้านซิกโข่น (Seikkhun) เมืองชเวโบ รัฐสะไกย ท่านมีชื่อเดิมว่า มอง ตวิน (หมู่บ้านซิกโข่นอยู่ห่างจากด้านตะวันตกของเมืองชเวโบไปประมาณ ๗ ไมล์ เมืองชเวโบนี้ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของประเทศสหภาพพม่า และเคยเป็นราชธานีของกษัตริย์อลองพญาผู้ก่อตั้งราชวงศ์สุดท้ายของพม่ามาก่อน)

ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ (ค.ศ. ๑๙๑๐) เมื่ออายุ ๖ ปีท่านเริ่มเข้าเรียนกับพระอาทิจจะ (เปียนมะนาสยาดอ) วัดอินจิน (วัดสาละ) ที่อยู่ในหมู่บ้านซิกโข่นนั่นเอง จนอายุได้ ๑๒ ปีใน พ.ศ. ๒๔๕๙ (ค.ศ. ๑๙๑๖) จึงบรรพชาเป็นสามเณรในสำนักของพระอาทิจจะด้วยการอุปถัมภ์ของโยมพ่อและโยมแม่ ท่านมีฉายาของสามเณรว่า โสภนะ (ผู้งดงามในพระศาสนา) และเมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในวันพุธที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ (ค.ศ. ๑๙๒๓) เวลา ๘.๐๐ น. ด้วยการอุปถัมภ์ของ อู อ่องบอ และดอ ติด ณ สีมาในวัดอินจินตอ

(ป่าสาละ) โดยมีพระนิมมลมหาเถระ วัดสุเมธา หมู่บ้านถันจิน (แถวตาล) เป็นอุปัชฌาย์

ในปีถัดมาท่านได้สอบผ่านในสนามสอบบาลีสนามหลวงของรัฐบาลพม่าตามลำดับ โดยสอบได้ชั้นปฐมแง (ชั้นต้น) ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ (ค.ศ. ๑๙๒๕) สอบได้ชั้นปฐมลัต (ชั้นกลาง) ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ (ค.ศ. ๑๙๒๗) และสอบได้ชั้นปฐมจี (ชั้นสูง) ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ (ค.ศ. ๑๙๒๘) และใน พ.ศ. ๒๔๘๔ (ค.ศ. ๑๙๔๒) ได้สำเร็จการศึกษาชั้นธรรมาจริยะ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของการศึกษาของคณะสงฆ์พม่า ซึ่งทางรัฐบาลได้จัดสอบเป็นครั้งที่ ๒ โดยสอบได้ทั้ง ๓ คัมภีร์ในปีเดียวพร้อมกับคัมภีร์อื่นอีก ๕ คัมภีร์ ได้รับตำแหน่งทางการศึกษาว่า ภัททันตโสภนะ สาสนธชะ สิรีปวระธรรมาจริยะ

ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ (ค.ศ. ๑๙๒๙) ช่วงพรรษาที่ ๔ ท่านได้เดินทางไปศึกษาต่อที่เมืองมันดเลย์ (Mandalay) พร้อมกับพระเถระหลายรูปที่เป็นครูสอนหนังสือของท่านเอง ท่านพำนักอยู่ในวัดขินมะกันที่อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองมันดเลย์ และศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาจากพระเถระหลายรูปที่มีชื่อเสียงว่าทรงปริยัติธรรมในสมัยนั้น เช่น ภัททันตลักขณะ วัดชันตาจี ภัททันตอินทวังสาภิวงศ์ วัดขินมะกัน จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๗๒ (ค.ศ. ๑๙๓๐) เดือน ๘ ท่านพระอาทิจจะผู้เป็นอาจารย์ของท่านได้เรียกตัวกลับให้ไปสอนปริยัติธรรมแก่ภิกษุสามเณร วัดตองไวกะเล (Taung-waing-galay) เมืองมองลำไย (Mawlamyaing)

ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ (ค.ศ. ๑๙๓๒) ปีพรรษาที่ ๘ ท่านประสงค์จะเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน จึงออกเดินทางจาริกไป

พร้อมกับพระภิกษุสหายอีกรูปหนึ่งชื่อภัททันตเตชินทะ โดยมีเฉพาะเครื่องบริขารที่จำเป็นติดตัวไปด้วย เช่น บาตร และไตรจีวร ท่านเดินทางไปสถานที่ต่างๆ เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องในเมืองซินไจ้ เมืองตะโทง เมืองเกลาส ภูเขามยะตะปิต (ภูเขาบาตรทับทิม) ภูเขาไจ้ทีโย (ภูเขาคันฉัตรทอง) ภูเขาชเวยองปยะ (ภูเขาสุวรรณรังสี) และวัดป่าของ อู โองไข เป็นต้น ในที่สุดได้ฝากตนเป็นศิษย์ของท่านอาจารย์พระนารทมหาเถระ ซึ่งชาวพม่าเรียกว่า มินกุน เชตวัน สยาดอ (Mingun Jetawun Sayadaw the First) ณ เมืองตะโทง (สะเทิมหรือสุธรรมบุรีในอดีต –Thaton) ท่านปฏิบัติธรรมในสำนักของพระนารทมหาเถระนานหลายเดือน และได้เดินทางกลับไปวัดตองไวกะเล เมืองมองลำไย หรือเมืองมระแหม่ง (Moulmein) ในวันขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๘ พ.ศ. ๒๔๗๕ (ค.ศ. ๑๙๓๓) เพราะพระอาทิจจมหาเถระผู้เป็นอาจารย์ของท่านอาพาธหนัก จึงจำต้องเดินทางกลับไปวัด หลังจากที่กลับมาถึงวัดได้ไม่นานท่านเจ้าอาวาสก็มรณภาพ พระอาจารย์มหาสีสยาดอได้รับการขอร้องให้ดำรงตำแหน่งสืบต่อแทน และกลับมาสอนพระภิกษุสามเณรที่จำพรรษาที่นั่นอีกครั้ง

ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ (ค.ศ. ๑๙๓๘) ท่านกลับไปเยี่ยมบ้านเกิดเพราะน้องชายเสียชีวิตที่หมู่บ้านซิกโข่น ได้พำนักอยู่ที่หมู่บ้านเป็นเวลา ๗ เดือนเต็ม และเริ่มสอนสติปัฏฐานวิปัสสนาภาวนาแก่ญาติ ๓ ท่าน คือ อู ทวนเอ อู โพโฉง และสยาจัน หลังจากนั้นจึงกลับไปวัดตองไวกะเล เมืองมองลำไย ต่อมาในเดือน ๑ พ.ศ. ๒๔๘๔ (ค.ศ. ๑๙๔๑) ท่านได้เดินทางกลับไปอยู่ที่บ้านเกิดของท่านเพื่อหลีกเลี่ยงภัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในครั้งนั้นท่านได้แสดงธรรมเกี่ยวกับการปฏิบัติ

วิปัสสนาอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีชาวบ้านมาปฏิบัติธรรมมากขึ้นเรื่อยๆ ท่านเลือกจำพรรษาอยู่ที่วัดชื่อมหาสี (Maha-Si Kyaung) หรือวัดกลองใหญ่ (ที่มาของชื่อวัดก็คือวัดนี้มีกลองขนาดใหญ่มาก ในภาษาพม่า สี = กลอง และ มหา = ใหญ่) และจากชื่อของวัดนี้เองที่ทำให้ชาวบ้านขนานนามท่านต่อๆ มาว่า มหาสีสยาดอ (ท่านอาจารย์วัดกลองใหญ่) ตามชื่อวัดที่ท่านพำนักอยู่นั่นเอง

ใน พ.ศ. ๒๔๘๗ (ค.ศ. ๑๙๔๔) ท่านแต่งคัมภีร์วิปัสสนานัย เล่ม ๑ และเล่ม ๒ ที่มีจำนวนหน้าราว ๙๕๐ หน้าให้แล้วเสร็จภายใน ๗ เดือน และจัดพิมพ์เผยแพร่หลายครั้ง นอกจากนั้น ท่านได้แต่งคัมภีร์แปลของวิสุทธิมรรคมหาฎีกาชื่อว่า วิสุทธิมรรคมหาฎีกานิสสัย ๔ เล่ม พร้อมกับตำราเล่มอื่นๆ อีกราว ๘๐ กว่าฉบับ

ใน พ.ศ. ๒๔๙๐ (ค.ศ. ๑๙๔๗) สมาคมพุทธสาสนานุเคราะห์ (Buddha Sasana Nuggaha Organization) ได้ก่อตั้งขึ้นในนครย่างกุ้ง โดยมีท่านเซอร์ อู ตวิน (Sir U Thwin) เป็นประธานกรรมการบริหารสมาคมคนแรก ภายใต้จุดประสงค์ที่มุ่งจะสืบสานจรรโลงพระพุทธศาสนาต่อไปทั้งทางด้านปริยัติและปฏิบัติ ใน พ.ศ. ๒๔๙๑ (ค.ศ. ๑๙๔๗) ท่านเซอร์ อู ตวินได้บริจาคที่ดิน 5 เอเคอร์ที่อำเภอบะหัน นครย่างกุ้งเพื่อให้สมาคมจัดสร้างเป็นศูนย์วิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งในกาลต่อมาสถานที่แห่งนี้ก็คือสำนักมหาสีสาสนยิกตา (Sasana Yeiktha) ในปัจจุบัน ซึ่งขยายใหญ่ขึ้นบนเนื้อที่ ๒๐ เอเคอร์พร้อมด้วยอาคารใหญ่น้อยมากมายประกอบด้วยธรรมศาลา ที่พักของนายกสยาดอ และที่พักของผู้ปฏิบัติที่เป็นพระภิกษุสามเณร คฤหัสถ์ทั้งชายหญิง

ใน พ.ศ. ๒๔๙๒ (ค.ศ. ๑๙๔๙) ท่าน อู นุ นายกรัฐมนตรีของสหภาพพม่าในขณะนั้น และท่านรัฐบุรุษ เซอร์ อู ตวิน ได้ร่วมกันอาราธนาท่านอาจารย์มหาสีสยาดอเข้ามายังนครย่างกุ้งเพื่อสั่งสอนอบรมวิปัสสนากรรมฐานที่ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานแห่งนี้ โดยเริ่มสอนวิปัสสนากรรมฐานเป็นครั้งแรกให้แก่ผู้ปฏิบัติ ๒๕ คนเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ (ค.ศ. ๑๙๔๙) เพียงไม่กี่ปีหลังจากที่ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอได้เริ่มเข้ามาสอนวิปัสสนากรรมฐานในนครย่างกุ้ง ได้มีการก่อตั้งศูนย์วิปัสสนาสาขาย่อยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อย่างกว้างขวาง ปัจจุบันมีศูนย์วิปัสสนาสาขาย่อยกว่า ๖๘๓ แห่งภายในประเทศเมียนม่าร์ และเผยแพร่ไปสู่ประเทศเพื่อนบ้านที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท เช่น ประเทศไทย และศรีลังกา จำนวนของผู้ปฏิบัติธรรมที่เข้ารับการฝึกจากศูนย์วิปัสสนากรรมฐานทั้งหมดทั้งในและนอกประเทศเมียนม่าร์ จนถึง พ.ศ. ๒๕๕๙ (ค.ศ. ๒๐๑๖) มีจำนวน ๔,๘๑๕,๘๔๔ คน และการฝึกวิปัสสนาตามแนวของท่านอาจารย์มหาสีสยาดอยังแพร่หลายอย่างต่อเนื่องในนานาประเทศ

หลังจากท่านอาจารย์มาพำนักอยู่ที่สำนักมหาสีสาสนยิกตาครบ ๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ (ค.ศ. ๑๙๕๔) ทางรัฐบาลพม่าเลื่อมใสศรัทธาในศีล สมาธิ และปัญญาของท่าน จึงมอบถวายสมณศักดิ์ชั้นสำคัญยิ่ง คือ อัครมหาบัณฑิต (Agga-Maha-Pandita)

ในคราวที่งานประชุมสังคายนาครั้งที่ ๖ (ฉัฏฐสังคายนา - Chattha Sangayana) เริ่มจัดขึ้นที่นครย่างกุ้งเป็นเวลา ๒ ปี เริ่มตั้งแต่วันเพ็ญเดือน ๖ ตรงกับวันพุธที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๗ (ค.ศ.

๑๙๕๔) ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอได้มีบทบาทสำคัญยิ่งเช่นกันโดยรับหน้าที่สำคัญยิ่งอันได้แก่ เป็นผู้ตั้งปุจฉา-ปุจฉกะ (Pucchaka) ซึ่งเป็นผู้ถามข้อความในพระไตรปิฎกเพื่อให้ท่านพระวิจิตตสาราภิวงศ์ (Venerable Vicittasarabhivamsa) ผู้ทรงพระไตรปิฎกได้วิสัชนาคำถามของท่านในสังคายนา นอกจากนั้น ท่านยังรับหน้าที่เป็นหนึ่งในคณะกรรมาธิการที่รับผิดชอบการตรวจชำระพระไตรปิฎกเป็นรอบสุดท้าย (โอสานวิโสธกะ) เพื่อให้สังฆสภาที่มาประชุมรับรองเพื่อร่วมกันสาธยายในงานสังคายนา

เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจถึงความสำคัญของหน้าที่ทั้งสองนี้ก็อาจเปรียบเทียบได้ว่า เมื่อคราวปฐมสังคายนาที่จัดขึ้นเมื่อพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้หนึ่งร้อยวัน ท่านพระมหากัสสป-เถระได้ทำหน้าที่ตั้งปุจฉาเพื่อให้ท่านพระอุบาลีและท่านพระอานนท์เป็นผู้วิสัชนา ในกรณีเดียวกัน ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอได้รับหน้าที่ปุจฉกะเหมือนท่านพระมหากัสสปะนั่นเอง หลังสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๖ เสร็จสิ้นลง ที่ประชุมได้มีมติให้ทำสังคายนาคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา (ancient commentaries and sub-commentaries) ซึ่งเป็นงานที่ยากและละเอียดลออออย่างยิ่ง ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอก็เป็นหนึ่งในคณะกรรมการตรวจชำระคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาให้ถูกต้อง จัดว่าท่านได้รับหน้าที่หลักในงานสำคัญชิ้นนี้ในสมัยสังคายนา

ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอได้ประพันธ์ตำรากว่า ๑๐๐ เล่ม โดยส่วนใหญ่ใช้ภาษาพม่า มีเพียงส่วนน้อยที่รจนาด้วยภาษาบาลี ตำราสำคัญเล่มหนึ่งที่ควรต้องกล่าวถึงไว้ในที่นี้คือ คัมภีร์แปลและอธิบาย

วิสุทธิมรรคมหาฎีกา (The Commentary to the Visuddhimagga : Visuddhimagga Maha-Tika) เป็นภาษาพม่า ชื่อว่า วิสุทธิมรรค-มหาฎีกานิสสัย ใช้เวลาเขียนราว ๖ ปีจึงเสร็จบริบูรณ์ในวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๓ พ.ศ. ๒๕๐๙ (ค.ศ. ๑๙๖๗) เล่มแรกจัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ (ค.ศ. ๑๙๖๗) เล่มที่ ๒ และที่ ๓ จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๑๐ (ค.ศ. ๑๙๖๘) ส่วนเล่มที่ ๔ จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๑๑ (ค.ศ. ๑๙๖๙) นอกจากนั้น ยังได้จัดพิมพ์หมวดที่ว่าด้วยลัทธิของฝ่ายพราหมณ์ที่เรียกว่า สมยันตระ ไว้ต่างหากโดยตั้งชื่อว่า วิสุทธิมรรค-มหาฎีกา หมวดสมยันตระ คัณฐินิสสัย

ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอได้เดินทางไปเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศหลายครั้ง โดยเดินทางไปที่ประเทศแถบเอเชีย เช่น ไทย ลาว เขมร ศรีลังกา อินเดีย เนปาล อินโดนีเซีย ญี่ปุ่น และประเทศแถบยุโรป เช่น อเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี ท่านได้แสดงธรรมเกี่ยวกับสติปัฏฐานวิปัสสนาภาวนาเพื่อเผยแพร่คำสอนของศาสนาพุทธนิกายเถรวาทไปสู่นานาประเทศทั่วโลก

สำนักปฏิบัติที่ใช้แนวปฏิบัติตามวิธีมหาสีสติปัฏฐานภาวนามีเพิ่มขึ้นในทุกๆ ปี พระนิสิตที่สำเร็จหลักสูตรการศึกษาปริยัติภาคบังคับในวิทยาสงฆ์พม่าทั้งย่างกุ้งและมันดเลย์ ต้องผ่านการปฏิบัติตามแนวมหาสีสติปัฏฐานภาวนาที่สำนักมหาสีสาสนยิกตาก่อน จึงจะถือว่าจบการศึกษาและได้รับใบประกาศนียบัตรต่อไป

ในเวลาเย็นของวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ (ค.ศ. ๑๙๘๒) ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอได้แนะนำวิธีปฏิบัติแก่ผู้ปฏิบัติธรรม และใน

เวลาเย็นของวันนั้นนั่นเอง ท่านเกิดอาการหัวใจวายคุกคาม ต่อมาจึงได้ละสังขารที่กุฏิของท่านในเวลา ๑๓.๓๖ น. วันเสาร์ที่ ๑๔ สิงหาคม ซึ่งตรงกับวันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๘ ที่สอง พ.ศ. ๒๕๒๕ (ค.ศ. ๑๙๘๒) สิริอายุรวม ๗๘ ปี พรรษา ๕๘ ทางสำนักได้จัดพิธีประชุมเพลิงในวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ (ค.ศ. ๑๙๘๒)

ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอเป็นปูชนียบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยรูปสมบัติที่สูงสง่าน่าเลื่อมใส จัดว่าเป็นผู้ที่มีสติปัญญาล้ำเลิศและมีประสบการณ์ทางวิปัสสนาปัญญาอันลุ่มลึก ท่านได้ปฏิบัติสติปัฏฐานตามคำสอนของพระพุทธองค์จนรู้แจ้งเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง จึงสามารถแสดงธรรมเกี่ยวกับสติปัฏฐานให้สอดคล้องตามหลักปริยัติและปฏิบัติอย่างหาได้ยาก

หลักธรรมคำสอนที่ท่านอาจารย์ได้สั่งสอนศิษยานุศิษย์ตลอดระยะเวลาอันยาวนานด้วยการเทศน์สอนหรือเขียนเป็นตำรา ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจแก่ผู้คนนับแสนนับล้านทั้งในซีกโลกตะวันออกและตะวันตก วัตรปฏิบัติอันน่าชื่นชมของท่านตลอดจนผลงานที่ทรงคุณค่าสุดจะนับคณนา ส่งให้ท่านเป็นรัตนะน้ำเอกอีกหนึ่งดวงในวงการพุทธศาสนานิกายเถรวาท

(ฉบับตรวจชำระใหม่ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๐)

คำนำ

สัลเลขสูตร คือ พระสูตรว่าด้วยการขัดเกลากิเลส พระพุทธ-องค์ตรัสพระสูตรนี้ไว้ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ม.มู. ๑๒/๘๑-๘/๔๙-๕๗) หนังสือเล่มนี้เป็นฉบับแปลจากหนังสือสัลเลขสูตรซึ่งท่านอาจารย์มหาสีสยาดอ (พระโสภณมหาเถระ) อดีตเจ้าสำนักสาสนยิตตาย่างกุ้ง ประเทศสหภาพพม่า ได้บรรยายเรื่องนี้ไว้ในวันขึ้น ๘ ค่ำเดือน ๕ จุลศักราช ๑๓๓๑ (พุทธศักราช ๒๕๑๒) เป็นจำนวน ๑๒ ตอน แล้วนำมาถอดเทปขัดเกลาสำนวนอีกรอบหนึ่ง ในภายหลังจึงจัดพิมพ์เป็นหนังสือฉบับพม่า ๒ เล่ม

เนื้อหาในพระสูตรนี้เกี่ยวกับคำถามของพระมหาจุนทะและคำตอบของพระพุทธองค์ ซึ่งมีทั้งหมด ๘ หน้า และคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายความไว้เพียง ๑๕ หน้า กล่าวโดยสรุปพระสูตรนี้ว่าด้วยการขัดเกลากิเลส ๔๔ ประการมีความเบียดเบียนเป็นต้น มีวิธีปฏิบัติ ๕ ระดับเริ่มตั้งแต่ขั้นหยาบไปจนถึงขั้นละเอียด คือ

๑. ปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสด้วยการไม่ทำบาป
๒. ตั้งจิตไว้มั่นในกุศล
๓. หลีกเลี่ยงอกุศลด้วยวิถีแห่งกุศล
๔. ยกระดับจิตด้วยวิถีแห่งกุศล
๕. ดับกิเลสด้วยการประพฤติไตรสิกขา

โดยเหตุที่พระสูตรนี้กล่าวถึงผู้ที่ยังไม่ได้บรรลุถึงมรรคผลแต่สำคัญผิดว่าตนได้บรรลุมรรคผลแล้ว ดังนั้น จึงเป็นคำสอนอันละเอียดลึกซึ้ง เพราะกล่าวถึงฌานและมรรคผลอันประณีตเพื่อให้ผู้ปฏิบัติสามารถตัดสินว่าตนได้บรรลุมรรคผลจริงหรือไม่ ในเรื่องนี้ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอได้อธิบายเนื้อหาที่ละเอียดลึกซึ้งให้เข้าใจง่ายด้วยความตั้งใจจะเผยแผ่คำสอนของพระพุทธองค์ให้คนทั่วไปเข้าใจและปฏิบัติตามได้อย่างถูกต้อง ดังเช่นพระสูตรอื่นๆ ที่เป็นผลงานของท่านซึ่งผู้แปลได้ถ่ายทอดมาเป็นภาษาไทยแล้ว อาทิเช่น ธัมมจักกัปปวัตนสูตร อนัตตลักขณสูตร นิพพานกถา ปฏิจจสมุปบาท พรหมวิหารธรรม วัมมิกสูตร เหมวตสูตร และปุราเภทสูตร เป็นต้น

สัลเลขสูตรนี้แตกต่างจากพระวินัยซึ่งเป็นกฎระเบียบสำหรับภิกษุ และไม่เหมือนสิงคาโลวาทสูตรซึ่งเกี่ยวกับคฤหัสถ์อย่างเดียว แต่กล่าวถึงสาระของหลักธรรมที่ทุกคนอาจนำมาประยุกต์ใช้จริงในชีวิตประจำวันตลอดจนถึงการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง ความเข้าใจพระสูตรนี้จะส่งผลให้เอาชนะอกุศลซึ่งนำชาวโลกไปสู่ความทุกข์ตลอดกาลนาน ดังข้อความที่ท่านผู้แต่งกล่าวไว้ในหนังสือนี้ว่า

"การฝึกฝนตนเองไปสู่การละกิเลสคือสาระของสัลเลขสูตรอันเป็นพระสูตรที่ทรงคุณค่าต่อทั้งผู้ปฏิบัติธรรมและบุคคลทั่วไป อีกทั้งเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ปรารถนาจะเอาชนะอกุศลและเจริญกุศลให้ไพบูลย์"

ผู้แปลได้แปลตำราเกี่ยวกับวิปัสสนาภาวนาของท่านอาจารย์

มหาสีสยาดอตามคำปรารภเชิงขอร้องของพระเดชพระคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ป.ธ.๙, Ph.D., ศาสตราจารย์เกียรติคุณ) ที่ต้องการให้คนไทยมีโอกาสศึกษาตำราที่ทรงคุณค่าจากประเทศสหภาพพม่า และเพื่อเป็นตำราประกอบการศึกษาของนิสิตปริญญาโท ในหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม และเป็นหลักฐานสำคัญในการเจริญวิปัสสนาอย่างถูกต้องของชาวพุทธทั่วไป บัดนี้ แม้หลวงพ่อสมเด็จฯ จะมิได้อยู่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของศิษย์แล้ว ผู้แปลก็ยังมุ่งมั่นสืบสานปณิธานในการธำรงรักษ์พุทธศาสน์ตามเจตน์จำนงของหลวงพ่อเพื่อให้ท่านยิ้มด้วยความปลาบปลื้มในสวรรค์ ตราบเท่าที่ยังมีกำลังกายและสติปัญญาที่สามารถจะแปลตำราของท่านอาจารย์มหาสีสยาดอและตำราเล่มอื่นๆ เช่น วิสุทธิมรรค เป็นต้นสืบไป

ในการแปลครั้งนี้ ผู้แปลได้มอบหมายให้อุบาสิกา ปวีณ์นุช สุวรรณศักดิ์ศรี (วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ ๒ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) แปลจากฉบับภาษาอังกฤษที่ อู เอมอง (U Aye-Maung) ได้แปลจากต้นฉบับภาษาพม่า และจัดพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๒๔ หลังจากนั้นจึงนำฉบับแปลนี้มาเทียบกับต้นฉบับภาษาพม่าแล้วปรับปรุงแก้ไขให้มีเนื้อหาตรงตามต้นฉบับภาษาพม่า นอกจากนั้น เพื่อให้หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาสาระพร้อมมูลในเชิงวิชาการ ผู้แปลจึงเพิ่มเชิงอรรถที่เกี่ยวกับหลักภาษาและหลักธรรมโดยอ้างอิงหลักฐานจาก

พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และไวยากรณ์บาลี รวมไปถึงตำราฝ่ายสันสกฤต ด้วยหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านตามสมควร

ผู้แปลขอบูชาบัวบาทของหลวงพ่อธัมมานันทมหาเถระ อัคร-มหาบัณฑิต อดีตเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ ผู้สอนหลักภาษาบาลีแก่ผู้แปล และขอบูชาบัวบาทของพระวิปัสสนาจารย์เหล่านี้ คือ

๑. พระสุชาตมหาเถระ อดีตรองเจ้าสำนักมหาสียิตตา จังหวัดย่างกุ้ง

๒. พระชนกาภิวงศ์ เจ้าสำนักเชมเยยิตตา จังหวัดย่างกุ้ง

๓. พระชาคระ อดีตรองเจ้าสำนักเชมเยยิตตา จังหวัดย่างกุ้ง

๔. พระอินทวงศ์ เจ้าสำนักเชมเยยิตตา จังหวัดมอบี

ผู้แปลขออนุโมทนาขอบคุณ :-

อุบาสิกาปวีณ์นุช สุวรรณศักดิ์ศรี ผู้แปลจากฉบับอังกฤษ

พระมหาพิเชฏฐ์ กนฺตสีโล (ป.ธ.๙) ผู้ช่วยตรวจแก้คำผิด

คุณอุดมพร สิรสุทธิ ผู้ช่วยตรวจแก้คำผิดและขัดเกลาสำนวนแปลให้สละสลวย

คุณนงลักษณ์ มงคลยศ ผู้ช่วยจัดทำดรรชนีตลอดทั้งเล่ม

การบริจาคเพื่อร่วมสร้างหนังสือธรรมะมีผลานิสงส์มาก ทั้งนี้เพราะหนังสือธรรมะก็คือตัวแทนของพระพุทธองค์ที่สามารถแสดงธรรมสั่งสอนเวไนยชนได้ จัดว่าเป็นการธำรงรักษาพระศาสนาและจุดประกายแห่งปัญญาแก่ปวงชน เหมือนการจุดประทีปในที่มืด และบอกทางแก่คนหลงทางเพื่อประโยชน์แก่มวลชนชั่วกาลนาน หนังสือที่

ท่านทั้งหลายจัดพิมพ์เผยแพร่นี้จะนำไปมอบให้สำนักเรียน ห้องสมุด และประชาชนทั่วไปที่สนใจใฝ่รู้ธรรมะโดยไม่มีจำหน่ายแต่อย่างใด

ขออนุโมทนากุศลจิตของท่านเจ้าภาพผู้บริจาคทรัพย์เพื่อจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ไว้เป็นสมบัติในพระบวรพุทธศาสนา ขอให้ทุกท่านที่ได้บำเพ็ญบุญร่วมกันในครั้งนี้จงมีความสุขสวัสดี เจริญรุ่งเรืองในธรรมของพระอริยเจ้าทั้งปวง และสามารถขัดเกลากิเลสให้หมดจดได้โดยสิ้นเชิงตามที่มีอธิบายไว้ในสัลเลขสูตรนี้โดยพลันเทอญ

พระคันธสาราภิวงศ์

คณะ ๑๙ วัดพระปฐมเจดีย์
ต.หนองกระทุ่ม อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม ๗๓๑๔๐

: www.ภาวนามัญชรี.com
: sarabhivong@gmail.com
: ศูนย์วิปัสสนา ภาวนามัญชรี
: ธรรมะจากกำแพงแสน
: ธรรมะจากกำแพงแสน

วจนารมฺโภ

๑. สาวตฺถินคเร พุทฺโธ อาราเม เชตวนาวฺหเย
เอกสฺมึ สมเย วาสํ กปฺเปสิ ทฺวิปทุตฺตโม.

๒. ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิตฺวา มหาจุนฺโท อนาสโว
ตํ พุทฺธํ อุปสงฺกมิตฺวา คมฺภีรํ ปุจฺฉิ ตาทินํ
ตสฺส ปญฺหํ วิสฺสชฺเชนฺโต สลฺเลขสุตฺต'มารภิ.

๓. คมฺภีรํ นิปุณํ สณฺหํ ตํ สุตฺตํ ภาวนารหํ
ทุทฺทสํ ทุรนุโพธญฺจ ชเนหิ มนฺทพุทฺธิภิ.

๔. *มหาสี* อิจฺจาวฺหเถเรน สุตฺตญฺญุนา สุธีมตา
อาคเม ภาวนายญฺจ พฺยตฺเตน ตํ ปกาสิตํ.

๕. สฏีกาฏฺฐกถาปาฬิ- อนุโลเมน ตํ กตํ
อุชุ พฺยตฺตํ อลํ ทาตุํ ปฏิปตฺตินยํ สุภํ.

๖. เย เต คนฺถา กตา เตน ญาณมฺพุโสธิตาว เต
ลสนฺติ สาสเน เขว ปุณฺณมา มลนิสฺสโฏ.

๗. มโหปการตํ เตสํ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ อิติ
เถโร ทิสฺวาน อชฺเฌสิ มมํ เต ปริวตฺติตุํ.

๘. อธุนา กิตฺติเสสตฺตํ คโตปิ วหิตุํ อลํ
สุทินฺนภาโร เม เตน สาสโนทยการินา.

๙. เตน พุทฺธสฺส ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส ครุนญฺจ เม
นโม กตฺวา สภาสาย ปริวตฺตยามิ สาธุกํ.

คนฺธสาราภิวํโส

พจนารมภ์

๑. สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประทับอยู่ในวัดพระเชตวัน ใกล้กรุงสาวัตถี

๒. พระอรหันต์นามว่าพระมหาจุนทะออกจากผลสมาบัติแล้วเข้าไปเฝ้าพระองค์ แล้วทูลถามปัญหาอันลุ่มลึกกับพระผู้คงที่ พระองค์เมื่อจะทรงเฉลยคำถามของพระเถระนั้น จึงตรัสสัลเลขสูตร

๓. พระสูตรนั้นละเอียดลึกซึ้ง ควรแก่ภาวนา แต่ชนผู้มีปัญญาน้อยรู้เห็นเข้าใจได้ยาก

๔. พระมหาสีเถระผู้ทรงปัญญาแตกฉานในปริยัติและปฏิบัติ เข้าใจพระสูตรถ่องแท้ ได้แสดงพระสูตรนั้นไว้เป็นอย่างดี

๕. พระสูตรที่ท่านแสดงนั้นประพันธ์ไว้โดยคล้อยตามพระบาลี อรรถกถา และฎีกา ตรงประเด็น ชัดเจน สามารถแสดงวิธีปฏิบัติอันดีงาม

๖. ตำราที่ท่านอาจารย์นั้นรจนาไว้ได้รับการชำระด้วยสายธารแห่งปรีชา จึงรุ่งโรจน์ในพระศาสนาประดุจพระจันทร์เพ็ญสว่างไสวลอยเด่นอยู่กลางนภากาศ

๗. พระเถระผู้ปรากฏสมณศักดิ์ว่า "สมเด็จพระพุทธชินวงศ์" ได้เห็นว่าตำราเหล่านั้นอำนวยประโยชน์มาก จึงมอบหมายให้ข้าพเจ้าแปลหนังสือดังกล่าว

๘. บัดนี้ แม้พระเดชพระคุณจะเหลือเพียงกิตติศัพท์ ข้าพเจ้าก็ควรสืบสานภาระที่ท่านผู้เผยแผ่พระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองนั้นมอบให้ต่อไป

๙. ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และครูของตนแล้ว จักแปลด้วยภาษาไทยเป็นอย่างดี

พระคันธสาราภิวงศ์

สารบัญ

สัลเลขสูตร

บทนำ

วันนี้ตรงกับวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๕ จุลศักราช ๑๓๓๑ (พุทธศักราช ๒๕๑๒) ตรงกับวันสงกรานต์ตามประเพณีของชาวพม่า นับจากวันนี้ไปอาตมาจะแสดงธรรมเรื่องสัลเลขสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์[๑]

อาตมาได้แสดงธรรมเกี่ยวกับพระสูตรนี้ไว้ที่สำนักแห่งนี้ไม่ต่ำกว่า ๓ ครั้งเมื่อราว ๒๐ ปีก่อน แต่แผ่นเสียงที่อัดไว้ชำรุดทรุดโทรม ทำให้เสียงพร่าไม่ชัดเจน จึงขอแสดงเรื่องนี้ไว้อีกครั้งหนึ่งเพื่อให้ผู้สนใจสามารถสดับตรับฟังได้ชัดเจน

ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคมีคุณธรรมที่สำคัญ คือ ความปรารถนาน้อย พอใจในสิ่งที่ตนมี และเพียรขัดเกลากิเลส ภิกษุพึงเป็นผู้มักน้อยในลาภสักการะและบริวาร ไม่ต้องการโอ้อวดถึงสิ่งที่ตนบรรลุทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ แต่มักเก็บงำคุณธรรมเหล่านั้นไว้เฉพาะตน พระอริยเจ้าที่แท้จริงจะไม่เผยให้ล่วงรู้ปัญญาของท่าน เช่น แม้จะเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ หรือได้บรรลุฌานอภิญญาก็ไม่ประสงค์จะเปิดเผยให้ผู้อื่นรับรู้แม้จะต้องการแบ่งปันปัญญานั้นแก่ผู้อื่น มีเพียงพระอริยะเทียมที่จะประกาศตนว่าเป็นอริยะหรืออรหันต์

แม้ความสันโดษก็เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อความเจริญในธรรม ภิกษุจึงควรพอใจตามมีตามได้ไม่ว่าสิ่งนั้นจะหยาบหรือประณีต นอกจากนั้นความเพียรที่จะลดละกิเลสของตนก็สำคัญไม่แพ้กัน การฝึกฝนตนเองไปสู่การละกิเลสคือสาระของสัลเลขสูตร อันเป็นพระสูตรที่ทรงคุณค่าต่อทั้งผู้ปฏิบัติธรรมและบุคคลทั่วไป อีกทั้งเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ปรารถนาจะเอาชนะอกุศลและเจริญกุศลให้ไพบูลย์ ❄

คำถามของพระมหาจุนทะ

ครั้งหนึ่งขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน กรุงสาวัตถี พระมหาจุนทะซึ่งเป็นพระอรหันต์และเป็นน้องชายของพระสารีบุตรได้เข้าผลสมาบัติ ปกติแล้วพระอรหันต์มักจะเข้าสมาบัติ ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งเมื่อไม่ต้องทำกิจธุระอื่น เช่น การสนทนาธรรม แสดงธรรม หรือฟังธรรมที่ผู้อื่นแสดง บางครั้งท่านเข้าฌานสมาบัติเพื่อเสพฌานสุข หรือเข้านิโรธสมาบัติซึ่งเป็นการดับการทำงานทั้งหมดของจิต เจตสิก และจิตตชรูปชั่วคราว หรือเข้าอรหัตตผลสมาบัติเพื่ออยู่ในความสงบสุขแห่งพระนิพพานที่รูปนามดับไป ถ้าบุคคลนั้นยังมิได้เป็นพระอรหันต์ ก็เข้าผลสมาบัติได้ตามสมควร เช่น พระโสดาบันเข้าโสดาปัตติผลสมาบัติ พระสกทาคามีเข้าสกทาคามิผลสมาบัติ พระอนาคามีเข้าอนาคามิผลสมาบัติ การเข้าผลสมาบัติของพระอริยเจ้าเป็นภาวะที่จิตของท่านเหล่านั้นดำรงอยู่ในความดับรูปนามสังขารโดยสิ้นเชิง ไม่รับรู้อารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบทวาร ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่นที่ดม รสที่ลิ้ม โผฏฐัพพะที่สัมผัส หรือธัมมารมณ์ที่ปรากฏทางใจ

เมื่อพระมหาจุนทะเข้าผลสมาบัติอยู่ตลอดวันแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคในเวลาเย็น ถวายบังคมแล้วทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ยา อิมา ภนฺเต อเนกวิหิตา ทิฏฺฐิโย โลเก อุปฺปชฺชนฺติ อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตา วา โลกวาทปฏิสํยุตฺตา วา, อาทิเมว นุ โข ภนฺเต ภิกฺขุโน มนสิกโรโต เอวเมตาสํ ทิฏฺฐีนํ ปหานํ โหติ, เอวเมตาสํ ทิฏฺฐีนํ ปฏินิสฺสคฺโค โหติ.[๒]

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีทิฏฐิต่างๆ อันกล่าวปรารภอัตตาบ้าง ปรารภโลกบ้าง[๓] ภิกษุจะกำจัดสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้ ด้วยการใส่ใจกำหนดรู้เพียงปัญญาเบื้องต้น (วิปัสสนาญาณ ๔ ขั้นแรกในโสฬสญาณ) เท่านั้นหรือ พระเจ้าข้า"

อธิบายคำถาม

ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น สิ่งมีชีวิตจะถูกเรียกว่าอัตตาหรือโลก โลกมีความหมาย ๓ ประการ ได้แก่ โลกอันหมายถึงหมู่สัตว์ (สัตตโลก) โลกอันหมายถึงสังขาร (สังขารโลก) และโลกอันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าสัตว์ (โอกาสโลก) อัตตาหรือโลกในที่นี้หมายถึงสิ่งเดียวกันคือสิ่งมีชีวิตหรือหมู่สัตว์ ซึ่งชาวโลกเข้าใจผิดว่าเป็นอัตตาหรืออาตมันนั่นเอง

ความเห็นผิดเกี่ยวกับอัตตา

คนบางพวกเห็นว่าร่างกายคือตัวตน บุคคล หรืออัตตา ขอยกตัวอย่างเช่น ขณะที่งอ เหยียด หรือเคลื่อนมือหรือเท้า ก็เข้าใจว่าเป็นตัวเขาที่เคลื่อนไหวร่างกายส่วนต่างๆ นี่คือความเห็นผิดว่าอัตตาคือร่างกาย (รูปํ อตฺตา = รูปเป็นอัตตา)

คนอีกพวกหนึ่งเห็นว่าอัตตาไม่ใช่ร่างกายมนุษย์ แต่เกี่ยวเนื่องกับร่างกาย คล้ายกับที่เงาของต้นไม้เกี่ยวเนื่องกับต้นไม้นั้น อัตตาไม่ได้เป็นผู้เคลื่อนไหวร่างกายส่วนต่างๆ แต่กระทำโดยร่างกายซึ่งเป็นของ

อัตตา และการเคลื่อนไหวเกิดขึ้นตามความประสงค์ของอัตตา นี่คือความเห็นผิดว่าอัตตาคือจิตที่มีรูป (รูปวา อตฺตา = อัตตามีรูป)

นอกจากนี้ยังมีความเห็นที่ว่ากายอิงอาศัยอัตตา คล้ายกับที่กลิ่นของดอกไม้อิงอาศัยดอกไม้นั้น นี่ก็เป็นความเห็นผิดว่าอัตตาคือจิตเช่นกัน (อตฺตนิ รูปํ = รูปมีอยู่ในอัตตา) คนบางพวกก็เข้าใจว่าอัตตาอาศัยอยู่ในกาย โดยกล่าวว่าอัตตานั้นแทรกซึมไปทั่วร่างกายและมีขนาดเท่าขนาดของร่างกาย (รูปสฺมึ อตฺตา = อัตตามีอยู่ในรูป) บ้างก็กล่าวว่าอัตตาซ่อนอยู่ภายในหัวใจคล้ายกับเปลวไฟที่ติดอยู่อย่างสงบในที่สงัดลม ความเห็นผิดเกี่ยวกับอัตตาต่างๆ เหล่านี้ปรากฏแพร่หลายในวรรณกรรมของอินเดียโบราณ และความเชื่อเกี่ยวกับอัตตาหรือตัวตนในลักษณะนี้ยังพบได้ในประเทศอื่นๆ ด้วย

ความเชื่อเรื่องอัตตาเช่นนั้นไม่มีอิทธิพลต่อประเทศที่เป็นเมืองพุทธอย่างประเทศพม่าเพราะพระพุทธศาสนาปฏิเสธเรื่องอัตตา แต่กระนั้นบางคนยังเชื่อว่ามีดวงวิญญาณที่ภาษาพม่าเรียกว่า ลิกปยา อยู่ภายในร่างกาย ผู้หญิงบางคนอ้างว่ามีปีศาจมาคอยหลอกหลอนดวงวิญญาณหรือจับเอาดวงวิญญาณไป หลายคนกล่าวถึงอัตตาว่าเป็นดวงชีพที่เข้าและออกจากร่างได้

สรุปความว่า ความเชื่อเรื่องอัตตาที่เกี่ยวเนื่องกับร่างกายหรือรูปมีอยู่ ๔ ประเภท ประเภทแรกเห็นว่าร่างกายคืออัตตา ส่วน ๓ ประเภทที่เหลือเห็นว่าอัตตาคือจิตซึ่งเกี่ยวข้องกับร่างกายโดยเป็นเจ้าของที่พึ่งพาอาศัยของร่างกาย หรือสิ่งที่อิงอาศัยร่างกาย หรือใน ๓

ประเภทหลังนี้อัตตาอาจจะไม่เกี่ยวกับจิตหรือกายเลยก็ได้ เพราะทุกวันนี้ก็มีผู้ที่เชื่อเรื่องอัตตายืนยันว่าอัตตาไม่ใช่ทั้งกายและจิต แต่ไม่ว่าจะกล่าวลบล้างกันอย่างไรความเชื่อเหล่านี้ก็ยังเกี่ยวเนื่องกับกายกับจิต

ความเชื่อเรื่องอัตตาที่เกี่ยวเนื่องกับเวทนาก็มี ๔ ประเภทเช่นกัน ได้แก่ ๑) เห็นว่าอัตตาคือเวทนา โดยเข้าใจผิดว่าเป็นเราที่ปวดหรือเป็นเราที่รู้สึกสุขหรือทุกข์ ๒) เห็นว่าอัตตาไม่ใช่เวทนาแต่เวทนาเป็นของอัตตา ๓) เห็นว่าเวทนาอาศัยอัตตา และ ๔) เห็นว่าอัตตาอาศัยเวทนา

ในลักษณะเดียวกันก็มีความเชื่อเรื่องอัตตาที่เกี่ยวเนื่องกับสัญญา ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) เห็นว่าอัตตาคือสัญญา โดยเข้าใจผิดว่าเป็นเราที่จำเรื่องราวต่างๆ ได้ ความจำของเรายังดีอยู่ ๒) เห็นว่าอัตตาไม่ใช่สัญญาแต่สัญญาเป็นของอัตตา ๓) เห็นว่าสัญญาอาศัยอัตตา และ ๔) เห็นว่าอัตตาอาศัยสัญญา

ความเชื่อเรื่องอัตตาที่เกี่ยวเนื่องกับสังขาร ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) เห็นว่าอัตตาคือสังขาร โดยเข้าใจผิดว่าเป็นเราที่ทำอากัปกิริยาทางกายต่างๆ เช่น เหยียด คู้ ยืน เดิน นั่ง นอน หรือทำอากัปกิริยาทางวาจาด้วยการพูดคุย หรือคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ได้จนสำเร็จตามต้องการ ๒) เห็นว่าอัตตาไม่ใช่สังขารแต่สังขารเป็นของอัตตา ๓) เห็นว่าสังขารอาศัยอัตตา และ ๔) เห็นว่าอัตตาอาศัยสังขาร

ความเชื่อเรื่องอัตตาที่เกี่ยวเนื่องกับวิญญาณ ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) เห็นว่าอัตตาคือจิตที่เป็นสภาวะเห็นเป็นต้น โดยเข้าใจผิดว่าเราเห็น

เราได้ยิน เรารู้กลิ่น เราลิ้มรส เรากระทบสัมผัส หรือเรานึกคิดเรื่องราวต่างๆ ๒) เห็นว่าอัตตาไม่ใช่วิญญาณแต่วิญญาณเป็นของอัตตา ๓) เห็นว่าวิญญาณอาศัยอัตตา และ ๔) เห็นว่าอัตตาอาศัยวิญญาณ

สรุปว่ามีความเชื่อเรื่องอัตตา ๔ ประเภทที่เกี่ยวเนื่องกับขันธ์ ๕ แต่ละขันธ์ จึงมีทั้งสิ้น ๒๐ ประเภท **ความเชื่อเรื่องอัตตาเหล่านี้เรียกว่า อัตตานุทิฏฐิ หรือสักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน** ปุถุชนหรือคนทั่วไปยังไม่พ้นจากความเห็นผิดว่ามีอัตตา ต่างกันแต่เพียงว่าบางคนถูกความเห็นผิดนี้ครอบงำ แต่บางคนก็อาจไม่ได้ยึดมั่นมากนัก เราจะสามารถขจัดความเห็นผิดนี้ได้หมดสิ้นด้วยโสดาปัตติมรรคต่อเมื่อวิปัสสนาแก่กล้าบริบูรณ์แล้ว ❋

ความเห็นผิดเกี่ยวกับโลก

คำว่า โลก ในที่นี้เป็นอีกคำหนึ่งซึ่งใช้สื่อถึงอัตตา ในประเทศอินเดียสมัยพุทธกาลมีความเชื่อเกี่ยวกับโลกอยู่ ๘ ประเภท กล่าวไว้ในพรหมชาลสูตร[๔] ดังนี้

๑. เห็นว่าโลกหรืออัตตาไม่เสื่อมสูญและดำรงอยู่ตลอดกาล เรียกว่า **สัสสตทิฏฐิ** คือความเห็นผิดว่าเที่ยง คนกลุ่มนี้เชื่อว่าเมื่อตาย แม้ร่างกายจะแตกสลายไป ดวงชีพหรืออัตตาก็ไม่ได้สลายไปด้วย แต่ย้ายไปสู่ร่างใหม่ และดำรงอยู่ในร่างนั้นต่อไปไม่มีทางสูญสลายไปได้ ความเห็นนี้คล้ายกับความเชื่อของชาวพม่าบางคนที่ไม่มีความรู้ทางพุทธศาสนา ซึ่งเข้าใจว่าการเกิดคือการที่มีดวงชีพเข้ามาปฏิสนธิในครรภ์มารดาและการตายคือการที่ดวงชีพนั้นออกจากร่างไปอาศัยร่างใหม่

ผู้ที่ยึดมั่นในความเชื่อนี้อย่างเหนียวแน่นคือผู้ไม่ปฏิบัติธรรม จึงไม่อาจหวังถึงความเจริญทางด้านจิตใจ ความเห็นผิดนี้เป็นอุปสรรคอย่างยิ่งในทางสู่พระนิพพาน แต่ก็ไม่ได้ฝังลึกในหมู่ชาวพุทธในพม่าซึ่งเชื่อในคำสอนที่ว่าชีวิตปราศจากตัวตนอันเที่ยงถาวร เป็นแต่เพียงการสืบต่อของเหตุและผลหรือกระบวนการของรูปธรรมและนามธรรม เชื่อ

ว่ารูปนามจะดับไปเมื่อสิ้นเหตุคือกิเลสด้วยการปฏิบัติธรรมจนบรรลุมรรคญาณทั้ง ๔ ขั้น ความเห็นผิดว่าเที่ยงของชาวพม่าจึงไม่ส่งผลร้ายแรงต่อความเจริญในธรรม แต่แม้จะไม่หยั่งรากลึกเราก็ยังไม่อาจชำระความเห็นผิดนี้ให้หมดไปได้จนกว่าจะเป็นพระโสดาบัน

๒. ตรงข้ามกับความเห็นว่าเที่ยงได้แก่ความเห็นผิดว่าขาดสูญ เรียกว่า **อุจเฉททิฏฐิ** คือเชื่อว่าอัตตาดำรงอยู่จนกระทั่งร่างกายแตกสลายแล้วจึงดับสูญไป ในสมัยพุทธกาลมีคนจำนวนไม่มากที่เชื่อเช่นนี้ แต่ปัจจุบันกลับกำลังแพร่หลาย เพราะมีผู้ที่ไม่ใช่ชาวพุทธได้กล่าวโน้มน้าวให้เชื่อ ทั้งยังปฏิเสธความเชื่อเรื่องชาติหน้าโดยอ้างว่าเป็นสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ให้ชัดเจนได้ การที่ความเห็นผิดว่าขาดสูญกลับเป็นที่นิยมในสมัยนี้นั้นอาจเป็นเพราะถ้อยคำโน้มน้าวที่ดูน่าเชื่อถือประกอบกับความกระหายของมนุษย์ที่อยากเสพสุขในชีวิตนี้ให้เต็มที่

แท้จริงแล้วมิได้มีอัตตาที่เที่ยงถาวรหรือดับสิ้นไปเมื่อตาย ไม่ใช่ทั้งความเที่ยงและความขาดสูญ พระพุทธศาสนาปฏิเสธความเชื่อเรื่องอัตตาโดยเห็นว่าเป็นเพียงกระบวนการของรูปนามที่เป็นไปตามกฎแห่งเหตุปัจจัย เป็นเพียงการสืบเนื่องระหว่างเหตุและผล เช่น อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารคือความพยายามทำกรรมให้อยู่ดีมีสุข แล้วสังขารก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณในภพใหม่ด้วยอำนาจของบุญหรือบาปเป็นต้น ความตายจึงไม่ใช่เรื่องลึกลับเพราะหมายถึงการดับไปของรูปนามที่ต้องแตกสลายอย่างต่อเนื่องอยู่ทุกขณะ แต่ความตายก็มิใช่ความดับสูญ เพราะยังมีกิเลสและกรรมที่ปรุงแต่งให้มีรูปนามใหม่

ปรากฏขึ้นและสืบเนื่องต่อไปไม่ขาดสายอีกเช่นเดิมในภพภูมิใหม่หรือชีวิตใหม่

การเกิดใหม่ไม่ใช่การย้ายที่อยู่ของดวงวิญญาณและไม่ใช่การส่งต่อรูปนามจากชาตินี้สู่ชาติหน้า กระบวนการของรูปนามเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและดับไปอยู่ทุกขณะ ไม่ได้มีจักขุวิญญาณที่เป็นผู้เฝ้าดูหรือโสตวิญญาณที่เป็นผู้คอยฟังเสียง เพราะวิญญาณที่รับรู้สิ่งใดย่อมเกิดขึ้น ณ ขณะนั้นแล้วดับไปทันที แต่วิญญาณที่เกิดก่อนหน้าก็เป็นเหตุปัจจัยเชื่อมโยงให้เกิดวิญญาณใหม่ถัดมา

ในลักษณะเดียวกัน ความตายคือการที่รูปนามดับสิ้นไป แต่ก็ยังมีรูปนามใหม่เกิดขึ้นเป็นชีวิตใหม่โดยเชื่อมโยงกับเหตุปัจจัยจากรูปนามในชาติก่อน ปฏิสนธิจิตและรูปนามที่ประกอบเป็นชีวิตใหม่เกิดขึ้นเพราะเป็นผลจากความยึดเอากรรมที่ตนเคยกระทำมาก่อน (กรรม) หรือยึดเอาภาพนิมิตที่ปรากฏขึ้นขณะตายซึ่งเกี่ยวกับกรรมที่ผู้นั้นเคยกระทำ (กรรมนิมิต) หรือนิมิตเกี่ยวกับชาติหน้า (คตินิมิต) ฉะนั้นจึงมีเพียงรูปนามที่ปรากฏขึ้นโดยความเป็นเหตุและผล ไม่ได้มีอัตตาอย่างที่หลงเชื่อกันว่าเป็นดวงวิญญาณที่เป็นอมตะเหนือความตาย หรือที่กล่าวว่าอัตตาจะดับสูญไปก็เป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้องเช่นกัน ปรากฏ-การณ์ของรูปนามจะยังเป็นไปอย่างต่อเนื่องตราบเท่าที่ยังไม่สิ้นกิเลส และจะดับลงได้อย่างสมบูรณ์เฉพาะในกรณีที่พระอรหันต์ปรินิพพาน เพราะท่านสามารถละตัณหาทั้งปวงได้แล้ว ความตายของพระอรหันต์หรือการปรินิพพานนั้นไม่ใช่ความขาดสูญ แต่เป็นเพียงความดับสิ้นไป

แห่งทุกข์จากการสืบเนื่องของรูปนาม ซึ่งพึงศึกษาได้จากตำราทางปริยัติในพระพุทธศาสนาประกอบกับความเข้าใจที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม

๓. ความเห็นที่กล่าวว่าอัตตาหรือโลกมีทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง คือเห็นว่ามีผู้สร้างแห่งจักรวาลที่ดำรงอยู่ถาวร แต่สิ่งมีชีวิตที่ถูกสร้างขึ้นนั้นไม่ถาวร ซึ่งในพรหมชาลสูตรเรียกความเห็นนี้ว่า **เอกัจจสัสสต-วาทะ** แม้ความเชื่อนี้จะกล่าวว่าสิ่งมีชีวิตส่วนใหญ่ไม่เที่ยง แต่ก็ใช่ว่าจะดับสูญไปอย่างสิ้นเชิงเมื่อตาย คือเชื่อว่าเมื่อร่างกายแตกสลายไปแล้วอัตตาจะย้ายไปอยู่ที่ใหม่ จึงจัดอยู่ในกลุ่มความเห็นผิดว่าเที่ยง

๔. ความเห็นที่อ้างว่าอัตตาหรือโลกจะว่าเที่ยงก็ไม่ใช่หรือไม่เที่ยงก็ไม่ใช่ ซึ่งเป็นความเชื่อที่เข้าใจได้ยาก เป็นการคาดเดาอย่างไร้เหตุผล ไม่ได้ระบุแน่ชัดว่าอัตตาเป็นอย่างไร จึงเรียกว่า **อมราวิกเขป-วาทะ** หรือความเชื่อที่ดิ้นได้คล้ายปลาไหล "อมรา" แปลว่า ปลาไหล เป็นปลาที่ลื่นจนจับได้ยาก

๕. ความเห็นที่เชื่อว่าอัตตาหรือโลกมีขอบเขต คือกล่าวว่าสิ่งมีชีวิตแต่ละชีวิตคือโลกหนึ่งซึ่งเป็นเอกเทศ อัตตาที่แผ่ไปทั่วร่างกายของสิ่งมีชีวิตจะมีขนาดเท่ากับร่างกายนั้นๆ ดังนั้นอัตตาของมนุษย์จึงมีความสูงเท่าความสูงของลำตัวและมีความกว้างเพียง ๒.๕-๓ ฟุต บางพวกอธิบายว่าอัตตาอยู่ภายในหัวใจและมีขนาดเท่ากับหัวใจที่อาศัยอยู่นั้น บ้างก็ว่าในขณะที่กำลังหาที่อยู่ใหม่ อัตตาจะมีขนาดเล็กจนเทียบเท่ากับปรมาณู[๕]

๖. ความเห็นถัดมาเชื่อว่าอัตตาหรือโลกยิ่งใหญ่ไร้ขอบเขต คือ ปฏิเสธความเห็นที่ว่ามีอัตตาในสิ่งมีชีวิตแต่ละชีวิต แต่กลับเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหมดเป็นส่วนหนึ่งของอัตตาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของเทพเจ้าผู้สร้างจักรวาล เรียกว่า **ปรมาตมัน** ซึ่งยิ่งใหญ่ไร้ขอบเขตและแผ่ซ่านไปทั่วทั้งจักรวาล ดังนั้นอัตตาจึงไร้ขอบเขตเช่นกัน ความเห็นเกี่ยวกับอัตตาอันไร้ขอบเขตเช่นนี้พบได้ในคัมภีร์ทางศาสนาของอินเดียในยุคหลัง คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่าเป็นเพราะความหลงในขนาดของปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นขณะเจริญสมาธิโดยการเพ่งกสิณแล้วเข้าใจผิดว่าปฏิภาคนิมิตนั้นเป็นอัตตาหรือโลก[๖] แต่ความหลงในลักษณะนี้เกิดได้เฉพาะในผู้ที่เข้าฌานขั้นสูงๆ บางคนเท่านั้น ความเห็นผิดที่อาตมากล่าวมานี้มุ่งถึงความเห็นผิดของคนทั่วไป

๗. บางพวกมีความเห็นว่าอัตตาและโลกทั้งมีขอบเขตและไม่มีขอบเขต ซึ่งเทียบเคียงได้กับเอกัจจสัสสตวาทะ (ความเห็นที่ ๓) คือเชื่อว่าอัตตาของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่เทพเจ้าสร้างขึ้นนั้นมีขอบเขต แต่ปรมาตมันของเทพเจ้าเองนั้นไม่มีขอบเขต

๘. อีกพวกหนึ่งมีความเห็นว่าอัตตาและโลกมีขอบเขตก็ไม่ใช่และไม่มีขอบเขตก็ไม่ใช่ ซึ่งก็เป็นแนวคิดที่ไร้แก่นสารและดิ้นได้ไม่ตายตัว (อมราวิกเขปวาทะ) เช่นเดียวกับความเห็นที่ ๔

ความเห็นทั้งปวงเหล่านี้เป็นความเห็นผิดเพราะตั้งอยู่บนแนวคิดเกี่ยวกับอัตตาซึ่งมิได้มีอยู่จริง ทำให้ยิ่งสับสนจนยุ่งเหยิงเหมือนคิดหาหนวดเต่าเขากระต่ายที่ไม่มีอยู่จริง แต่กระนั้นความเห็นเหล่านี้กลับเป็นที่สนใจในหมู่ผู้ที่ไม่ใช่สาวกของพระผู้มีพระภาค พระมหาจุนทเถระจึงได้กราบทูลถามปัญหาต่อพระบรมศาสดาว่า "ภิกษุจะสามารถละทิฏฐิเหล่านี้จนหมดสิ้นได้ด้วยการปฏิบัติธรรมเพียงแค่ขั้นต้นเท่านั้นหรือ?"

คำถามของพระมหาจุนทะนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงว่า เมื่อผู้ปฏิบัติเข้าสมาธิจนเกิดปีติหรือเห็นแสงสว่างที่เกิดขึ้นในขั้นเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรมนั้น ก็นับว่าสามารถละความเห็นผิดเกี่ยวกับอัตตาและโลกได้แล้วใช่หรือไม่? คำถามนี้มีมูลเหตุจากที่มีบางคนหลงเชื่อว่าเมื่อปฏิบัติธรรมแล้วได้ประสบกับสมาธิ ฌาน ปีติ หรือสภาวธรรมต่างๆ ที่เป็นมลทินแห่งวิปัสสนา (วิปัสสนูปกิเลส) เพียงเท่านี้ก็นึกว่าตนสามารถชำระความเห็นผิดได้แล้ว และบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว คำถามของพระมหาจุนทเถระจึงมุ่งเพื่อเตือนสติให้ผู้ที่สำคัญตนผิดเช่นนี้คลายความหลง

บรรยากาศของการปฏิบัติธรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ ผู้ปฏิบัติจึงมักจะเข้าใจผิดกันว่าสภาวธรรมหรือประสบการณ์แปลกประหลาดที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติแสดงถึงญาณหยั่งรู้อันวิเศษ หากปราศจากวิปัสสนาจารย์ที่มีประสบการณ์และมีความรู้แล้ว ผู้ปฏิบัติก็อาจหลงประเมินความก้าวหน้าในการปฏิบัติของตนเองสูงเกินจริงเพราะประสบ

การณ์แปลกๆ เพียงเล็กน้อยที่เกิดขึ้น ซึ่งกรณีเช่นนี้สามารถพบได้ในสมัยนี้ แม้แต่ในสมัยพุทธกาลที่เหล่าภิกษุปฏิบัติธรรมโดยได้รับคำสอนอันเลิศทั้งภาคปริยัติและปฏิบัติจากพระบรมศาสดาและมหาสาวกมีพระสารีบุตรเป็นต้น ก็ยังมีภิกษุที่หลงสำคัญตนผิดเพียงเพราะได้พบกับสภาวธรรมที่แปลกพิสดาร จึงพอจะคาดคะเนได้ว่าในสมัยนี้ก็คงมีผู้ปฏิบัติที่สำคัญตนผิดเช่นนี้อยู่เป็นจำนวนมากทีเดียว

ที่จริงการบรรลุธรรมต้องประกอบด้วยการเห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนาม เห็นความเกิดดับของรูปนาม และประจักษ์แจ้งถึงลักษณะความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความเป็นทุกข์ไม่น่ายินดี (ทุกขัง) และความไม่มีตัวตน (อนัตตา) ในสิ่งทั้งปวง ยิ่งกว่านั้นผู้ปฏิบัติจะต้องเกิดความกระจ่างแจ้งในธรรมชาติของรูปนามว่าเป็นกระแสแห่งความเกิดดับ (อุทยัพพยญาณ) ความดับ (ภังคญาณ) ความเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) และความปล่อยวางสังขาร (สังขารุเปกขาญาณ) เมื่อเกิดความกระจ่างแจ้งหรือวิปัสสนาปัญญาเหล่านี้ เขาจึงจะรู้เห็นพระนิพพาน และเมื่อได้รู้เห็นพระนิพพานครั้งแรกด้วยโสดาปัตติมรรค จึงจะสลัดทิ้งความเห็นผิดเกี่ยวกับอัตตาและโลกได้ ❄

คำตอบของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคทรงไขปัญหาของพระมหาจุนทเถระดังต่อไปนี้

ยา อิมา จุนฺท อเนกวิหิตา ทิฏฺฐิโย โลเก อุปฺปชฺชนฺติ อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตา วา โลกวาทปฏิสํยุตฺตา วา. ยตฺถ เจตา ทิฏฺฐิโย อุปฺปชฺชนฺติ, ยตฺถ จ อนุเสนฺติ ยตฺถ จ สมุทาจรนฺติ, ตํ "เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตาติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต เอวเมตาสํ ทิฏฺฐีนํ ปหานํ โหติ, เอวเมตาสํ ทิฏฺฐีนํ ปฏินิสฺสคฺโค โหติ."[๗]

"ดูก่อนจุนทะ ในโลกนี้ย่อมมีทิฏฐิต่างๆ อันกล่าวปรารภอัตตาบ้าง ปรารภโลกบ้าง ทิฏฐิเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นในขันธ์ ๕ ย่อมนอนเนื่องอยู่ในขันธ์ ๕ และย่อมฟุ้งขึ้นในขันธ์ ๕ แต่เมื่อภิกษุเห็นขันธ์ ๕ ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า 'สิ่งนี้มิใช่ของเรา สิ่งนี้มิใช่เรา สิ่งนี้มิใช่ตัวตนของเรา' ภิกษุนั้นย่อมกำจัดสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้"

คำถามและคำตอบที่นำมาแสดงทั้งหมดนี้เข้าใจได้ยาก ท่านพระมหาจุนทะทูลถามว่า เราจะสามารถละทิฏฐิเหล่านี้จนหมดด้วยการปฏิบัติธรรมเพียงขั้นต้นเท่านั้นได้หรือ แล้วที่ว่าการปฏิบัติธรรมเพียงขั้นต้นนี้หมายถึงอะไร ส่วนพระพุทธองค์ทรงตอบว่าต้องเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นของว่างเปล่าจากตัวตน จึงจะสามารถละทิฏฐิเหล่านี้ได้ แล้วเราต้องทำอย่างไรจึงจะเห็นเช่นนั้นได้เล่า

ในการละความเห็นผิดเกี่ยวกับอัตตาและโลก เราจะต้องรู้ว่ามันมาจากไหน และฟุ้งขึ้นได้จากอะไร พระบรมศาสดาทรงสอนว่าความเห็นผิดจะครอบงำเราหากเราหลงเข้าใจว่าขันธ์ ๕ เป็นของเราหรือเป็นเรา และเราจะถอนความเห็นผิดนั้นได้ก็ต่อเมื่อเราเห็นความปราศจากตัวตนในขันธ์เหล่านั้น

ขันธ์ ๕ ปรากฏอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ได้แก่ ๑.รูป (รูปะ) ๒.ความรู้สึก (เวทนา) ๓.ความจำหมาย (สัญญา) ๔.สิ่งที่ปรุงแต่งจิต (สังขาร) และ ๕.การรับรู้ (วิญญาณ) ขันธ์แรกหมายถึงร่างกายทั้งหมดที่ประกอบขึ้นจากรูปกลาปจำนวนหลายโกฏิที่มีขนาดเล็กมากมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า เปรียบได้กับผงแป้งที่ผสมน้ำแล้วจับตัวแข็งเป็นก้อน ขันธ์ที่ ๒ คือความรู้สึกดีหรือไม่ดีทางกายหรือใจตามอารมณ์ที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจซึ่งมากระทบ สัญญาคือนามธรรมที่ช่วยให้เราสามารถจำหมายสิ่งต่างๆ ที่ได้รับรู้ สังขารทำให้เกิดการกระทำทางกาย วาจา และใจ ทั้งยังครอบคลุมถึงผัสสะ มนสิการ เจตนา โลภะ โทสะ และเจตสิกอื่นๆ รวมทั้งสิ้น ๕๐ ชนิด ส่วนขันธ์สุดท้ายคือวิญญาณซึ่ง

มีหลายชนิดจำแนกตามอายตนะนั้นๆ ได้แก่ จักขุวิญญาณ และโสต-วิญญาณ เป็นต้น โดยเป็นสภาวะรู้เห็น รู้ได้ยิน รู้ดมกลิ่น รู้ลิ้มรส รู้กระทบ และรู้นึกคิด ดังนั้นจึงมีรูปขันธ์ และนามขันธ์ ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวมเป็นขันธ์ ๕ กล่าวโดยย่อคือรูปและนาม

การเกิดขึ้นของสักกายทิฏฐิในขันธ์ ๕

ความเห็นผิดว่ามีตัวตนหรือสักกายทิฏฐิมักเกิดขึ้นโดยอาศัยขันธ์ ๕ ที่กล่าวมาแล้วในขณะเห็นเป็นต้น เช่น เมื่อมีการเห็นเกิดขึ้น ตาตลอดจนร่างกายทั้งหมดและรูปารมณ์ที่มากระทบนั้นจัดเป็นรูปขันธ์ ความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งที่ได้เห็นนั้นคือเวทนาขันธ์ ความจำหมายในสิ่งที่เห็นนั้นคือสัญญาขันธ์ ความสนใจในสิ่งนั้นหรือเจตนาที่จะมองดูสิ่งนั้นจัดเป็นสังขารขันธ์ และการรับรู้สิ่งที่เห็นนั้นคือวิญญาณขันธ์ เมื่อใดก็ตามที่เราเห็นล้วนมีเพียงขันธ์ ๕ เหล่านี้เกิดขึ้นโดยปราศจากตัวตนใดๆ ร่วมอยู่ด้วย แต่โดยทั่วไปคนเรามักจะเข้าใจว่าขันธ์ใดขันธ์หนึ่งใน ๕ ขันธ์ที่เกิดการเห็นนี้เป็นเราหรือของเรา เมื่อเราเห็นตัวเองเราก็นึกว่าภาพที่เห็นนั้นเป็นตัวเรา และเมื่อเราเห็นคนอื่นเราก็นึกว่าเป็นตัวตนของคนอื่น ด้วยเหตุนี้สักกายทิฏฐิจึงมีรากเหง้ามาจากแนวโน้มที่เราจะหลงยึดเอาขันธ์ ๕ ว่าเป็นตัวตนในขณะที่เกิดการเห็น

ในทำนองเดียวกัน เมื่อมีการได้ยินเกิดขึ้น หูตลอดจนร่างกายทั้งหมดและสัททารมณ์ที่มากระทบนั้นจัดเป็นรูปขันธ์ ความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งที่ได้ยินนั้นคือเวทนาขันธ์ ความจำหมายในสิ่งที่ได้ยินนั้นคือสัญญาขันธ์ ความสนใจในสิ่งนั้นหรือเจตนาที่จะได้ยินสิ่งนั้นจัดเป็นสังขารขันธ์ และการรับรู้สิ่งที่ได้ยินนั้นคือวิญญาณขันธ์ ทั้งหมดนี้คือขันธ์ ๕ ปรากฏในทุกขณะที่ได้ยิน จึงไม่มีดวงวิญญาณหรืออัตตา แต่คนทั่วไปเข้าใจผิดและยึดมั่นว่าสภาวะได้ยินเป็นตัวตน เรา ของเรา บุรุษหรือสตรี จึงทำให้อัตตานุทิฏฐิเกิดขึ้นไม่หยุดหย่อน

เมื่อมีการดมกลิ่นเกิดขึ้น จมูกตลอดจนร่างกายทั้งหมดและคันธารมณ์ที่มากระทบนั้นจัดเป็นรูปขันธ์ ความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งที่ได้กลิ่นนั้นคือเวทนาขันธ์ ความจำหมายในสิ่งที่ได้กลิ่นนั้นคือสัญญาขันธ์ ความสนใจในสิ่งนั้นหรือเจตนาที่จะได้กลิ่นนั้นจัดเป็นสังขารขันธ์ และการรับรู้กลิ่นนั้นคือวิญญาณขันธ์ ทั้งหมดนี้คือขันธ์ ๕ ปรากฏในทุกขณะที่ดมกลิ่น จึงไม่มีดวงวิญญาณหรืออัตตา แต่คนทั่วไปเข้าใจผิดและยึดมั่นว่าสภาวะได้กลิ่นเป็นตัวตน เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี จึงทำให้อัตตานุทิฏฐิเกิดขึ้นไม่หยุดหย่อน

เมื่อมีการลิ้มรสเกิดขึ้น ลิ้นตลอดจนร่างกายทั้งหมดและรสารมณ์ที่มากระทบนั้นจัดเป็นรูปขันธ์ ความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งที่ลิ้มรสนั้นคือเวทนาขันธ์ ความจำหมายในสิ่งที่ลิ้มรสนั้นคือสัญญาขันธ์ ความสนใจในสิ่งนั้นหรือเจตนาที่จะได้ลิ้มรสนั้นจัดเป็น

สังขารขันธ์ และการรับรู้รสนั้นคือวิญญาณขันธ์ ทั้งหมดนี้คือขันธ์ ๕ ปรากฏในทุกขณะที่ลิ้มรส จึงไม่มีดวงวิญญาณหรืออัตตา แต่คนทั่วไปเข้าใจผิดและยึดมั่นว่าสภาวะลิ้มรสเป็นตัวตน เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี จึงทำให้อัตตานุทิฏฐิเกิดขึ้นไม่หยุดหย่อน

เมื่อมีการกระทบสัมผัสเกิดขึ้น กายประสาทตลอดจนร่างกายทั้งหมดและโผฏฐัพพารมณ์ที่มากระทบนั้นจัดเป็นรูปขันธ์ ความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งที่กระทบนั้นคือเวทนาขันธ์ ความจำหมายในสิ่งที่กระทบนั้นคือสัญญาขันธ์ ความสนใจในสิ่งนั้นหรือเจตนาที่จะได้กระทบนั้นจัดเป็นสังขารขันธ์ และการรับรู้โผฏฐัพพะนั้นคือวิญญาณ-ขันธ์ ทั้งหมดนี้คือขันธ์ ๕ ปรากฏในทุกขณะที่กระทบสัมผัส จึงไม่มีดวงวิญญาณหรืออัตตา แต่คนทั่วไปเข้าใจผิดและยึดมั่นว่าสภาวะกระทบเป็นตัวตน เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี จึงทำให้อัตตานุทิฏฐิเกิดขึ้นไม่หยุดหย่อน

เมื่อมีการนึกคิดเกิดขึ้น หทัยวัตถุตลอดจนร่างกายทั้งหมดจัดเป็นรูปขันธ์ ความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งที่นึกคิดนั้นคือเวทนา-ขันธ์ ความจำหมายในสิ่งที่นึกคิดนั้นคือสัญญาขันธ์ ความสนใจในสิ่งนั้นหรือเจตนาที่จะนึกคิดนั้นจัดเป็นสังขารขันธ์ ข้อนี้รวมไปถึงความตั้งใจจะทำอากัปกิริยาทุกอย่างทางกาย วาจา หรือใจให้สำเร็จ และการรับรู้เรื่องที่นึกคิดนั้นคือวิญญาณขันธ์ ทั้งหมดนี้คือขันธ์ ๕ ปรากฏในทุกขณะที่กระทบสัมผัส จึงไม่มีดวงวิญญาณหรืออัตตา แต่คนทั่วไป

เข้าใจผิดและยึดมั่นว่าสภาวะนึกคิดเป็นตัวตน เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี จึงทำให้อัตตานุทิฏฐิเกิดขึ้นไม่หยุดหย่อน

สรุปความว่า ขณะที่เราได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส หรือคิดนึก ขันธ์ ๕ ก็มีกระบวนการทำงานในลักษณะเดียวกัน แต่เราก็สร้างภาพลวงของตัวตนขึ้นจากแนวโน้มที่จะหลงยึดขันธ์เหล่านั้นว่าเป็นตัวตน **ปุถุชนส่วนมากตกอยู่ใต้อิทธิพลของสักกายทิฏฐิซึ่งเกิดขึ้นจากการรับรู้ เพราะมักจะสร้างความเป็นตัวตนขึ้นมาจากกระบวนการทำงานของขันธ์ ๕** ได้แก่ อารมณ์ที่พบ ความรู้สึกเช่นสุขหรือทุกข์ ความจำได้หมายรู้ ความจงใจ และความเพียร รวมไปถึงการรับรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ ❄

กิเลสที่อาจเกิดขึ้นได้

ในคำตอบของพระบรมศาสดาที่ตรัสตอบพระมหาจุนทะ มีส่วนที่กล่าวว่าความเห็นผิดว่ามีตัวตน "เกิดขึ้น นอนเนื่องอยู่ และฟุ้งขึ้นได้เสมอ" ทิฏฐิเหล่านั้นเกิดขึ้นจากความสำคัญผิดในขันธ์ต่างๆ ในขณะที่เห็นเป็นต้น ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นเพียงครั้งหรือสองครั้ง แต่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก แล้วทิฏฐิเหล่านั้นก็นอนเนื่องอยู่ คือแม้จะไม่เกิดขึ้นเพราะมีโยนิโสมนสิการในขณะที่รับรู้อารมณ์ทางตา เช่น การเห็น เป็นต้น แต่ก็พร้อมจะฟุ้งขึ้นได้เสมอเมื่อมีโอกาส เพราะขันธ์ ๕ ที่ปรากฏขึ้นในขณะที่เห็นเป็นต้นนั้นได้ประทับร่องรอยไว้ในใจเราอย่างชัดเจน และเมื่อระลึกถึงก็อาจก่อให้เกิดกิเลส เช่น โลภะที่ชอบใจ โทสะที่ไม่ชอบใจ โมหะที่หลงผิดว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตาตัวตน หรือมานะที่ถือตัวว่าเราเก่ง เราดีเลิศ เราเหนือคนอื่น นอกจากนี้ ทิฏฐิยังอาจครอบงำให้เราเห็นผิดว่าสภาวะเห็น ได้ยิน หรือนึกคิดเป็นตัวตน เช่น ฉันเห็น ฉันได้ยิน ฉันนึกคิด ฉะนั้นแนวโน้มที่สักกายทิฏฐิจะฟุ้งขึ้นได้จึงนอนเนื่องอยู่ในความทรงจำของสิ่งที่ได้รับรู้

ป้องกันกิเลสได้เมื่อเห็นถูก

หากจะป้องกันกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ไม่ให้ฟุ้งขึ้น เราจะต้องเห็นขันธ์ทั้งหลายตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงสภาวะของรูปนามที่เกิดขึ้นแล้วดับไป ไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ และไม่ใช่ตัวตน ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดรู้สภาวะเห็นว่า "เห็นหนอ" ในขณะที่เห็น และต้องมีสติรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นในขณะที่ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส และนึกคิดด้วยในลักษณะเดียวกัน อารมณ์กรรมฐานที่สามารถรับรู้ได้ทางกายนั้นมีหลากหลาย ได้แก่ การเคลื่อนไหวต่างๆ ในการเดิน การนั่ง การนอน การคู้ การเหยียด เป็นต้น รวมทั้งความรู้สึกร้อนหรือเย็น ความปวด ความคัน ความเหนื่อยล้า เหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่รับรู้ได้ทางกาย อารมณ์กรรมฐานที่เป็นสภาวธรรมทางจิตก็มีมากมายเช่นกัน ได้แก่ การนึกคิด การพิจารณา ตลอดจนความพอใจ ความอยาก ความโกรธ ความวิตกกังวล ความเสียใจ ความดีใจ และความรู้สึกอื่นๆ ก็เป็นอารมณ์กรรมฐานได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติที่เพิ่งจะเริ่มปฏิบัติธรรมย่อมไม่สามารถมีสติรับรู้ทุกสภาวธรรมที่เกิดขึ้นทางกายและจิตได้ และไม่อาจทำให้สมาธิมีกำลังแก่กล้าขึ้นได้ด้วยการรับรู้ทุกสภาวธรรมเช่นนั้นด้วย เรา

จึงควรเริ่มเจริญสติกับสภาวธรรมทางกายบางอย่างก่อน เช่น รับรู้อาการนั่งและความรู้สึกในจุดที่มีการสัมผัสโดยกำหนดว่า "นั่งหนอถูกหนอ" ไปเรื่อยๆ หรืออาจเจริญอานาปานสติโดยสังเกตลมหายใจเข้าและออกที่ปลายจมูกโดยกำหนดว่า "เข้าหนอ ออกหนอ" แต่วิธีที่แนะนำคือให้มีสติสังเกตสภาวะพองและยุบของท้องโดยกำหนดว่า "พองหนอ ยุบหนอ" ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าให้ผู้ปฏิบัติสังเกตเฉพาะการเคลื่อนไหวของท้องเท่านั้น ถ้าหากว่ามีอาการอื่นๆ ทางกายและใจปรากฏชัดขึ้นในขณะที่กำลังตามรับรู้สภาวะพองและยุบของท้องอยู่ เช่น ความฟุ้งซ่าน ก็ควรกำหนดว่า "คิดหนอ" หรือถ้ามีความรู้สึกเจ็บปรากฏชัดเจน ก็ควรกำหนดว่า "เจ็บหนอ" สรุปว่า**ผู้ปฏิบัติต้องสังเกตสภาวะทุกอย่างที่ปรากฏขึ้นทางกายและจิต โดยเริ่มจากสภาวะเคลื่อนไหวที่ท้อง จนเมื่อสติของเขามีกำลังมากขึ้นแล้ว จึงเพิ่มการสังเกตให้ครอบคลุมสภาวธรรมทางกายและจิตอื่นๆ ทั้งหมดด้วย**

เมื่อผู้ปฏิบัติมีความคล่องแคล่วในการเจริญสติ ก็จะสามารถสังเกตกระบวนการเห็นหรือได้ยินต่างๆ ได้ โดยไม่เห็นว่าเที่ยง ไม่รู้สึกว่าพอใจหรือไม่พอใจ และปราศจากตัวตนใดๆ ทั้งสิ้น ตอนแรกเราอาจจะเห็นว่ารูปเป็นสิ่งที่ถูกรู้โดยมีนามเป็นผู้รับรู้ แต่เมื่อตามสังเกตอย่างจดจ่อต่อเนื่องยิ่งขึ้นก็จะเห็นว่าเป็นเพียงเหตุและผล และเมื่อจดจ่อตามรู้ให้ละเอียดยิ่งขึ้นอีก ก็จะหยั่งเห็นกระแสของสภาวธรรมที่เกิดดับอยู่ทุกขณะไม่ขาดสายปรากฏอยู่ในขณะเห็นหรือได้ยินเป็นต้น ❄

การรู้เห็นว่ามิใช่ของเรา เป็นต้น

การรู้เห็นความไม่เที่ยงของขันธ์ ๕ เช่นนี้ในทุกขณะที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส และนึกคิด เป็นการขจัดตัณหา มานะ และทิฏฐิได้ชั่วขณะ กล่าวคือ เมื่อเขาหยั่งเห็นความเป็นทุกข์ไม่น่าพอใจของสิ่งทั้งปวง ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมถูกบีบคั้นให้ต้องดับไปเสมอ ย่อมไม่เห็นสิ่งใดว่าเป็นของตน เป็นสิ่งที่ควรยึดถือ หรือเป็นที่พึ่งพิงได้ เมื่อได้รู้เห็นความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ของสิ่งใด ผู้ปฏิบัติจะตระหนักว่า "สิ่งนี้มิใช่ของเรา" (เนตํ มม) ความเข้าใจเช่นนี้เป็นการขจัดตัณหาได้ชั่วขณะ เมื่อเขาได้ประจักษ์ชัดว่าทุกสิ่งล้วนตั้งอยู่ได้เพียงชั่วคราว จึงเข้าใจว่า "สิ่งนี้มิใช่เรา" (เนโสหมสฺมิ) ความเข้าใจเช่นนี้เป็นการขจัดมานะที่ถือตัวว่าเราเก่ง เราดีเลิศ เราเหนือคนอื่น คล้ายกับการที่ได้รู้ว่าตนเองกำลังจะตายย่อมสามารถกำราบความทะนงตนได้ ยิ่งกว่านั้นเมื่อเขาสังเกตเห็นว่าทุกสิ่งล้วนไม่เป็นไปตามปรารถนาและมีความเกิดขึ้นแล้วดับไปเป็นธรรมดา ก็จะรู้เห็นถึงความไร้แก่นสารปราศจากตัวตนของขันธ์ทั้งหลายว่า "สิ่งนี้มิใช่ตัวตนของเรา" (น เมโส อตฺตา) ความเข้าใจเช่นนี้เป็นการขจัดทิฏฐิได้ชั่วขณะ[๘]

การหยั่งเห็นอนัตตาได้นั้นสำคัญที่สุด เมื่อใดที่ผู้ปฏิบัติเห็นไตรลักษณ์ของขันธ์ ๕ และตระหนักว่า "สิ่งนี้มิใช่ของเรา สิ่งนี้มิใช่เรา สิ่งนี้มิใช่ตัวตนของเรา" ย่อมไม่เห็นผิดว่ามีตัวตนที่เนื่องด้วยขันธ์เหล่านั้น เขาจะไม่รู้สึกว่ามีเราที่เป็นผู้เห็นหรือได้ยิน และต่อมาภายหลังก็จะไม่เกิดความเห็นผิดว่า เราเห็น คนที่เห็นคือเราเป็นต้น โดยหวนระลึกถึงรูปนามที่ตนได้รู้เห็นไตรลักษณ์แล้ว เมื่อได้เห็นประจักษ์เช่นนี้เขาย่อมสามารถขจัดสักกายทิฏฐิได้ชั่วขณะในขณะที่กำลังเจริญสติอยู่ ทำให้สักกายทิฏฐิไม่อาจเกิดขึ้นในขณะเห็นเป็นต้น ไม่อาจนอนเนื่องอยู่ในกระแสจิตของเขา และไม่อาจฟุ้งขึ้นได้อีกต่อไป

แม้กระนั้น การละสักกายทิฏฐิชั่วคราวนี้ก็ยังไม่ใช่การสลัดทิ้งได้อย่างสิ้นเชิง เพราะเมื่อใดก็ตามที่ผู้ปฏิบัติขาดสติ ความเห็นผิดย่อมจะเกิดขึ้นได้อีก เมื่อวิปัสสนาญาณที่หยั่งเห็นไตรลักษณ์และเห็นการเกิดดับของขันธ์ ๕ แก่รอบ จะนำไปสู่ญาณหยั่งเห็นความดับ (ภังคญาณ) ซึ่งผู้ปฏิบัติจะเห็นเฉพาะความดับไปของทุกสิ่ง ในขณะนั้นเขาจะรู้เห็นว่าทั้งสิ่งที่ถูกรู้และจิตที่รับรู้สิ่งนั้นดับไปอย่างต่อเนื่อง จึงรู้ชัดว่าทุกสิ่งไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไร้แก่นสาร และไม่สวยงาม จากนั้นจะเกิดญาณที่หยั่งเห็นว่าน่ากลัว (ภยญาณ) คือเห็นภัยในขันธ์ ๕ ซึ่งก่อให้เกิดญาณหยั่งเห็นว่าเป็นโทษ (อาทีนวญาณ) และเกิดญาณหยั่งเห็นด้วยความเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) ตามมา เมื่อนั้นผู้ปฏิบัติย่อมปรารถนาที่จะละทิ้งขันธ์ ๕ นั่นคือญาณหยั่งเห็นด้วยความต้องการจะพ้นไป (มุญจิตุกัมยตาญาณ) จึงเร่งความเพียรในการสังเกตยิ่งขึ้น และเกิด

ญาณที่ตามสังเกตทบทวน (ปฏิสังขาญาณ) ทำให้คลายความยึดมั่นในขันธ์ ๕ ได้ จนเกิดญาณหยั่งเห็นโดยความเป็นกลางต่อสังขารทั้งปวง (สังขารุเปกขาญาณ) เมื่อญาณนี้เจริญขึ้นจนแก่รอบ โสดาปัตติมรรคญาณก็จะเกิดขึ้น คือผู้ปฏิบัติได้บรรลุถึงความสงบสุขแห่งพระนิพพานที่รูปนามทั้งปวงดับไป ถึงขั้นนี้ปัญญาที่หยั่งเห็นไตรลักษณ์จึงจะแก่กล้าพอที่จะถอนสักกายทิฏฐิให้สิ้นไปได้โดยสิ้นเชิง[๙]

ในสัลเลขสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงสอนว่า **ผู้ปฏิบัติต้องมีปัญญาหยั่งเห็นว่า "สิ่งนี้มิใช่ของเรา สิ่งนี้มิใช่เรา สิ่งนี้มิใช่ตัวตนของเรา" (เนตํมม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา)[๑๐] เช่นนี้จึงจะละสักกายทิฏฐิได้** เมื่อผู้ใดได้เห็นพระนิพพานแล้วย่อมจะไม่เห็นผิดยึดมั่นในขันธ์ว่าเป็นตัวตนได้อีก ทิฏฐิจึงถูกสลัดทิ้งได้โดยสิ้นเชิง ดังเช่นในคำตอบที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพระมหาจุนทเถระนั้น

วิธีละสักกายทิฏฐิ

เป็นการง่ายที่จะเรียนรู้จากตำรับตำรา จากการฟังพระธรรมเทศนา หรือจากการท่องจำว่า ขันธ์ ๕ ไม่ใช่ตัวตนจึงไม่ควรยึดมั่น แต่ไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่รับมาจากภายนอกหรือความรู้จากการน้อมนึกตามความจริงนี้ก็ไม่เพียงพอที่จะช่วยให้เราละกิเลสได้เลย มีเพียงความหยั่งรู้ด้วยประสบการณ์ตรงเท่านั้นที่จะสามารถขจัดกิเลสได้ เมื่อตามสังเกตอย่างต่อเนื่อง ผู้ปฏิบัติจะเห็นว่าทุกสิ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันที จึงเกิดปัญญาหยั่งเห็นความไม่เที่ยงในสิ่งทั้งปวง เห็นความน่ากลัวและไม่น่าพอใจ ผู้ปฏิบัติจะรู้ชัดว่าไม่มีสิ่งใดทั้งภายนอกและภายในที่เป็นตัวตน จึงพ้นจากตัณหาได้

ปัญญาที่เกิดขึ้นยังช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถละความถือตัวว่าผู้เห็นคือเรา ผู้ได้ยินคือเรา ผู้รู้คือเรา ผู้ทำคือเรา เราเก่ง เราดีเลิศ เราเหนือคนอื่น ความถือตัวหรือมานะเกิดขึ้นได้เพราะไม่รู้ว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง คนทั่วไปไม่ได้สังเกตเห็นความเกิดดับของรูปนามจึงเชื่อว่ารูปนามดำรงอยู่ตลอดชีวิต โดยเข้าใจว่าเขาที่กำลังเห็นหรือได้ยินในขณะนี้ก็คือเขาคนเดียวกับที่เคยเห็นหรือได้ยินในคราวก่อนๆ และจะคงอยู่เช่นนั้นในอนาคตต่อไป ความเห็นผิดว่าเที่ยงและมีตัวตนนี้เป็นรากเหง้า

ของความเย่อหยิ่งถือตัว แต่ผู้ปฏิบัติที่หยั่งเห็นความดับไปอย่างต่อเนื่องของรูปนามย่อมไม่มีที่ตั้งให้มานะก่อตัวขึ้นได้

เนื่องจากรูปนามทั้งปวงเกิดขึ้นแล้วดับไปทันที เช่น สิ่งที่เห็น ได้ยิน กระทบสัมผัส เหยียด คู้ รวมไปถึงสภาวะนึกคิด ทั้งสิ่งที่ถูกรู้และจิตที่รับรู้สิ่งนั้นต้องดับไปเสมอ จึงไม่มีเหตุผลที่จะเชื่อว่ามีตัวตน สัจ-ธรรมที่ปรากฏชัดจึงมีเพียงกระแสแห่งรูปนามที่ดับไปอยู่ทุกขณะไม่ขาดสาย ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่าทุกสิ่งไม่ใช่ตัวตนของเรา

เมื่อวิปัสสนาญาณของผู้ปฏิบัติแก่กล้าขึ้น ทุกสิ่งที่ปรากฏจะดับไปทันทีที่เขากำหนดรู้ ถ้าจิตฟุ้งซ่านไปในขณะที่กำลังตามสังเกตสภาวะพองและยุบของท้อง เขาจะกำหนดรู้ได้ทันทีและจิตที่ฟุ้งซ่านนั้นก็จะดับไป จิตที่ฟุ้งซ่านนั้นไม่เคยมีมาก่อน พอถูกกำหนดรู้ก็ดับไปทันที ความมีตัวตน ชาย หรือหญิงจึงมีไม่ได้เลย สภาวธรรมที่เป็นทั้งรูปและนามเกิดขึ้นแล้วดับไปตามธรรมชาติของมัน

ถ้ามีความร้อนเกิดขึ้นที่ส่วนใดของร่างกาย ผู้ปฏิบัติจะพุ่งความสนใจไปที่จุดนั้น แล้วความร้อนนั้นก็จะดับไปพร้อมกับจิตที่รับรู้มัน กระแสแห่งความดับของรูปนามย่อมไม่อาจแสดงถึงความเป็นบุคคลเป็นชายหรือหญิง หรือเป็นตัวตนใดๆ ที่เที่ยงถาวร การประจักษ์ชัดในความจริงเช่นนี้จึงจะจัดเป็นปัญญาหยั่งเห็นอนัตตาที่แท้จริง

ผู้ปฏิบัติบางคนกล่าวว่าได้เห็นกระแสแห่งความเกิดดับของรูปที่สังเกต แต่ไม่รู้ชัดว่าจิตที่กำหนดรู้ก็เกิดดับเช่นเดียวกับรูป หากเป็นเช่นนั้นเขาก็ยังไม่พ้นจากความเห็นผิดว่ามีตัวตนที่เนื่องกับจิตที่รับรู้นั้น

อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ตามสังเกตทุกปรากฏการณ์ของรูปนามที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ อย่างต่อเนื่องตามแนวทางในสติปัฏฐานสูตรจะพบว่าอารมณ์ที่ถูกรับรู้ไม่ว่าจะเป็นรูปหรือนามพร้อมทั้งจิตที่รับรู้นั้นล้วนดับไปอยู่ทุกขณะ เขาจึงประจักษ์แจ้งในความไม่ใช่ตัวตนของสิ่งทั้งปวง จากนั้นเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้นไปโดยลำดับ ก็จะบรรลุอริยมรรคขั้นแรกและเห็นแจ้งพระนิพพานอันเป็นความดับรูปนามทั้งปวง แล้วเมื่อนั้นจึงจะพ้นจากความเห็นผิดเกี่ยวกับอัตตาและโลก นี่คือสิ่งที่พระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ในการตอบปัญหาของพระมหาจุนทะ

สรุปได้ว่า ปัญญาอันหยั่งเห็นกระแสของรูปนามที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องพร้อมทั้งเห็นประจักษ์ไตรลักษณ์ของรูปนามทำให้ผู้ปฏิบัติตระหนักถึงความไร้สาระของตัณหา มานะ และทิฏฐิ เมื่อเขาเข้าใจว่ารูปนามไม่เที่ยง มานะที่ถือตัวว่าเป็นเราย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อเข้าใจว่ารูปนามเป็นทุกข์ ตัณหาที่ยึดมั่นหลงใหลว่าเป็นของเราย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ และเมื่อเข้าใจว่ารูปนามไม่ใช่ตัวตน เพราะเป็นสภาวะไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ ทิฏฐิที่เห็นผิดว่าเป็นตัวตนย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ หลังจากที่เขารู้เห็นไตรลักษณ์ด้วยวิปัสสนาญาณเช่นนี้แล้ว ต่อมาจะเห็นแจ้งพระนิพพานด้วยการบรรลุอริยมรรคขั้นแรก เขาจะละทิฏฐิได้อย่างสิ้นเชิงก็ต่อเมื่อบรรลุถึงขั้นนี้แล้วเท่านั้น เพียงแค่ฌานสมาธิ หรือแค่วิปัสสนาญาณที่รู้เห็นการเกิดดับของรูปนาม ย่อมไม่สามารถขจัดทิฏฐิได้

ฌานกับมานะ

ผู้ปฏิบัติบางคนมักจะสำคัญเกินจริงว่าตนเองบรรลุธรรมแล้วด้วยอำนาจฌานสมาธิที่ได้ประสบ ประเด็นนี้พระพุทธองค์ได้ทรงชี้แจงไว้ในข้อความต่อมาของพระสูตรนี้ว่า

ฐานํ โข ปเนตํ จุนฺท วิชฺชติ, ยํ อิเธกจฺโจ ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺย, ตสฺส เอวมสฺส "สลฺเลเขน วิหรามีติ. น โข ปเนเต จุนฺท อริยสฺส วินเย สลฺเลขา วุจฺจนฺติ, ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา เอเต อริยสฺส วินเย วุจฺจนฺติ.[๑๑]

"จุนทะ เป็นไปได้ที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด ภิกษุนั้นอาจคิดว่า เราอยู่ด้วยธรรมขัดเกลากิเลส ตถาคตไม่กล่าวว่าธรรมคือปฐมฌานนี้เป็นธรรมขัดเกลากิเลสในคำสอนของพระอริยะ แต่กล่าวว่าทำให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน"

ฌาน คือสมาธิที่เกิดจากการที่จิตเพ่งอารมณ์เดียว เช่น ดิน น้ำ ลมหายใจเข้าออก หรือพิจารณาอวัยวะในร่างกายที่เรียกว่า อาการ ๓๒ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น หรือพิจารณาซากศพที่พองอืด เป็นต้น จนจิตสงบระงับเป็นหนึ่ง เรียกว่า **สมถฌาน** ในคัมภีร์อรรถกถามักเรียกฌานประเภทนี้ว่า อารัมมณูปนิชฌาน คือ การจดจ่อเห็นอารมณ์ที่เป็นสมมุติบัญญัติ ฌานอีกประเภทที่เรียกว่า **วิปัสสนาฌาน** คือสมาธิที่เกิดจากการที่จิตจดจ่อเห็นไตรลักษณ์ของรูปนาม ได้แก่ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ในคัมภีร์อรรถกถาเรียกฌานประเภทนี้ว่า ลักขณูปนิชฌาน คือการจดจ่อเห็นไตรลักษณ์ ฌานที่พระพุทธองค์ตรัสถึงในเรื่องนี้คือสมถฌาน แบ่งออกเป็นสมาบัติ ๘ เริ่มตั้งแต่ปฐมฌาน ทุติยฌาน เป็นต้น และฌานที่กำลังกล่าวถึงในข้อความนี้คือปฐมฌาน

คุณลักษณะของปฐมฌาน

ในระดับปฐมฌาน ผู้ปฏิบัติมักจะปราศจากความพอใจในกาม (กามฉันทะ) ที่ครอบงำปุถุชนอยู่เนืองนิตย์ และแม้แต่ผู้ปฏิบัติที่ยังเจริญสมาธิได้ไม่แก่กล้านักก็อาจพลาดพลั้งเสียทีแก่กามฉันทะได้ ปฐมฌานยังช่วยข่มนิวรณ์ (กิเลสที่กั้นไม่ให้เกิดฌานกุศล) อีก ๔ อย่างที่เหลือด้วย ได้แก่ ความขัดเคือง (พยาปาทะ) ความหดหู่และเซื่องซึม (ถีน-มิทธะ) ความฟุ้งซ่านและเดือดร้อนใจ (อุทธัจจกุกกุจจะ) และความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) สภาวะที่จิตปราศจากนิวรณ์เหล่านี้มิได้เกิดขึ้นในขณะเข้าฌานเท่านั้น แต่ยังปรากฏได้ในช่วงที่จิตกำลังจะเข้าฌานและเพิ่งจะออกจากฌานด้วย เมื่อจิตปราศจากนิวรณ์จะเกิดปีติและสุขขึ้น ผู้ปฏิบัติจะรู้สึกอิ่มเอิบซาบซ่านแผ่ไปทั่วทั้งร่างกายเกินกว่าจะพรรณนา ไม่รู้สึกเกร็ง เมื่อยล้า หรือไม่สบายกายแต่อย่างใดเลย

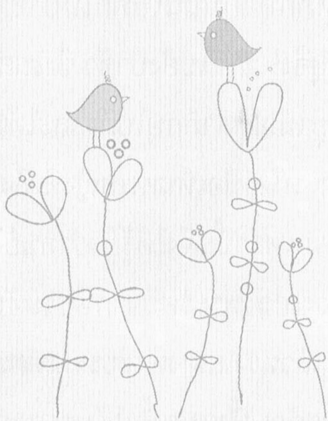
เมื่อจิตของผู้ปฏิบัติปราศจากนิวรณ์ จะเกิดสภาวจิตที่เป็นองค์ฌาน ๕ อย่างที่แสดงถึงการเข้าสู่ปฐมฌาน ได้แก่ ความอิ่มเอมยินดี (ปีติ) ความสุขที่ลุ่มลึก (สุข) การมุ่งตรงต่ออารมณ์กรรมฐานอย่างคล่องแคล่ว (วิตก) การสังเกตพิจารณาอารมณ์กรรมฐาน (วิจาร) และการจดจ่อแนบแน่นเป็นหนึ่งเดียว (เอกัคคตา หรือสมาธิ) ร่างกายของ

ผู้ปฏิบัติที่เข้าฌานจะไม่ไหวติง ตั้งตรงและสมดุล ฌานนี้อาจตั้งอยู่ ๒-๓ ชั่วโมง หรืออาจอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืน โดยร่างกายจะไม่งอลงหรือไม่ขยับเลย ความเข้าใจที่ว่าการที่ผู้ปฏิบัตินอนเกลือกกลิ้งไปมาบนพื้นแสดงถึงการบรรลุคุณวิเศษอย่างที่บางคนเข้าใจนั้นไม่ถูกต้อง คุณวิเศษอันได้แก่ ฌาน มรรค และผล จะเกิดขึ้นได้ด้วย “อัปปนาชวนะ” ซึ่งเป็นขณะจิตที่แล่นไปในอัปปนา คัมภีร์อรรถกถาระบุว่าอัปปนาชวนจิตจะประคองรักษาอิริยาบถให้มั่นคงอยู่ เช่นในท่านั่งหรือยืน[๑๒]

เมื่อจิตปราศจากนิวรณ์และมีองค์ฌานทั้ง ๕ เกิดขึ้นในระดับปฐมฌาน ผู้ปฏิบัติมักจะรู้สึกดีใจและภาคภูมิใจ ถึงกระนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงปรามเป็นนัยไว้ในการตอบปัญหาของพระมหาจุนทะว่าเพียงแค่การบรรลุปฐมฌานนั้นยังไม่ใช่การขัดเกลากิเลส

มีมูลเหตุที่ทำให้ผู้ปฏิบัติที่บรรลุปฐมฌานหลงสำคัญผิดเช่นนั้นได้ เช่น บางคนแอบหวังว่าจะเกิดประสบการณ์ที่แปลกประหลาด และเมื่อมีสภาวะแปลกๆ เกิดขึ้น เขาจึงหลงตีความไปว่าเป็นการบรรลุธรรม บางคนก็สำคัญผิดเพราะได้รับฟังคำชี้แนะของกรรมฐานาจารย์ที่ด้อยประสบการณ์ บางคนยังไม่ได้บรรลุฌานด้วยซ้ำไป พอรู้สึกถึงความว่างจากนิวรณ์ ความอิ่มเอิบใจ และความสุขใจที่ได้ประสบนั้น ก็สำคัญว่าประสบการณ์ดังกล่าวช่างวิเศษเลิศเลอเสียจนทำให้หลงเข้าใจผิดไปว่าตนได้บรรลุคุณวิเศษ

ที่จริงแล้วแม้การบรรลุฌานก็ยังห่างไกลจากขั้นวิปัสสนาญาณที่หยั่งเห็นไตรลักษณ์ จึงไม่ควรสับสนว่าเป็นการเจริญสัลเลขธรรมที่ช่วยให้ลดละกิเลสได้ ปฐมฌานช่วยได้เพียงข่มกิเลสชั่วคราวเท่านั้น ส่วนการเจริญสัลเลขธรรมคือการบรรลุมรรคจะทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถถอนรากเหง้าของกิเลสได้ในที่สุด แต่การบรรลุฌานนี้ก็มักจะทำให้ผู้ปฏิบัติหลงนึกว่าตนได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันหรือพระอรหันต์แล้ว แม้แต่ภิกษุทั้งในสมัยพุทธกาลและสมัยหลังพุทธกาลก็ยังเกิดความเข้าใจผิดเช่นนี้ได้ ❄

ภิกษุ ๕๐๐ รูปที่สำคัญตนผิด[๑๓]

ครั้งหนึ่ง มีภิกษุ ๕๐๐ รูปบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่าหลังจากได้รับกรรมฐานจากพระผู้มีพระภาคแล้ว เมื่อภิกษุเหล่านั้นเข้าฌานก็พบว่าตนไม่มีกิเลสใดๆ เลย จึงปักใจเชื่อว่าตนเองบรรลุธรรมแล้ว และเดินทางมาเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาเพื่อกราบทูลถึงการบรรลุธรรมของตน เมื่อไปถึงประตูวัดได้เห็นพระอานนท์มารอพบอยู่และแจ้งว่าพระศาสดาตรัสให้ภิกษุกลุ่มนั้นไปพักในป่าช้าก่อนแล้วจึงมาเข้าเฝ้าภายหลัง เหล่าภิกษุจึงพากันไปยังป่าช้า ซึ่งในสมัยนั้นมีซากศพที่ยังไม่ถูกเผาทิ้งเรี่ยรายอยู่ เมื่อเหล่าภิกษุไปถึงและได้เห็นศพที่กำลังเน่าเปื่อยก็เกิดความรังเกียจ หรือเมื่อเห็นศพหญิงที่เพิ่งตายไม่นานก็เกิดความกำหนัดในกาม ภิกษุเหล่านั้นจึงได้รู้ตัวว่าตนยังไม่สิ้นกิเลส ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระรัศมีจากที่ประทับไปปรากฏพระองค์ต่อหน้าภิกษุเหล่านั้นแล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยคาถา ๑ บท เมื่อจบพระธรรมเทศนาภิกษุทั้งหมดนั้นได้บรรลุอรหัตตผล ❋

เรื่องพระมหานาคะ[๑๔]

ราว ๓๐๐–๔๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน ในภาคใต้ของประเทศศรีลังกา มีพระอรหันต์นามว่าพระธัมมทินนะอาศัยอยู่ที่ภูเขาตรังคลติสสะ และก็มีพระเถระนามว่าพระมหานาคะซึ่งเข้าใจว่าตนเป็นพระอรหันต์พำนักอยู่ที่วัดหังกนะ วันหนึ่งพระธัมมทินนะเข้าไปพบพระเถระและได้สนทนาธรรมกัน พระเถระก็สามารถไขปัญหาธรรมะได้อย่างคล่องแคล่ว พระธัมมทินนะจึงกล่าวสรรเสริญปัญญาอันลึกซึ้งพระเถระแล้วถามว่า "ท่านบรรลุอรหันต์ตั้งแต่เมื่อใด ขอรับ" พระเถระตอบว่า "นานกว่า ๖๐ ปีแล้ว" พระธัมมทินนะถามต่อไปว่า "ท่านมีฤทธิ์บ้างหรือไม่ขอรับ" พระเถระก็ตอบรับแล้วเนรมิตช้างเชือกใหญ่ขึ้นมาตามที่พระธัมมทินนะขอร้อง พระธัมมทินนะรบเร้าต่อไปว่า "ท่านขอรับ ได้โปรดทำให้ช้างเชือกนั้นกางหู เหยียดหาง เอางวงใส่ปาก ส่งเสียงร้องก้องน่ากลัวแล้วเดินมาทางนี้ด้วยเถิดขอรับ" พระเถระจึงเนรมิตให้ช้างทำตามนั้น แต่เมื่อช้างที่ตนเนรมิตนั้นวิ่งปรี่เข้ามาใกล้พระเถระก็เกิดตกใจกลัวจนจะลุกหนีไป พระธัมมทินนะจึงฉวยชายจีวรของพระเถระไว้แล้วถามว่า "ท่านขอรับ พระอรหันต์ก็ยังมีความกลัว

อยู่หรือขอรับ” ขณะนั้นพระมหานาคเถระจึงได้สติว่าตนยังเป็นเพียงปุถุชน แล้วขอเรียนกรรมฐานจากพระธัมมทินนะจนกระทั่งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่แท้จริง ❋

เรื่องพระจูฬสุมะ[๑๕]

ในอรรถกถาสัลเลขสูตรยังมีกรณีตัวอย่างของภิกษุที่สำคัญตนผิดอีกเรื่องหนึ่ง คือ มีภิกษุชื่อพระจูฬสุมะปลีกวิเวกอยู่ในสำนักปฏิบัติธรรมชื่อว่านิงกโปณณะ ใกล้ภูเขาจิตตลบรรพต ภูเขานี้เคยเป็นที่บรรลุธรรมของพระอรหันต์จำนวนมากในสมัยนั้น อยู่ที่มุมสุดทางทิศใต้ของเกาะลังกา ห่างจากหมู่บ้านมหาคามซึ่งเคยเป็นที่พำนักของพระเจ้ากากวัณณติสสะผู้เป็นพระอัยยกาของพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัยไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว ๓๐-๔๐ ไมล์

พระจูฬสุมะก็เข้าใจว่าตนเป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกัน ท่านพระธัมมทินนะได้ขอให้ท่านเนรมิตสระน้ำที่มีดอกบัวใหญ่บานอยู่และมีหญิงสาวร่ายรำขับร้องอยู่ด้วยเสียงอันไพเราะ แล้วขอให้พระเถระนั่งชมสาวน้อยนั้นระหว่างที่พระธัมมทินนะขอไปพักในห้องสักครู่ ขณะที่กำลังมองดูหญิงสาวที่ตนเนรมิตขึ้น กามราคะที่นอนเนื่องอยู่เป็นเวลา ๖๐ ปีก็กำเริบขึ้น พระเถระจึงรู้ว่าตนหลงเข้าใจผิดแล้วขอเรียนกรรมฐานจากพระธัมมทินนะจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ที่แท้จริงเช่นกัน ❋

ประสบการณ์ที่แปลกประหลาด

กรณีเหล่านี้เป็นตัวอย่างการสำคัญตนผิดที่เกิดขึ้นในชมพูทวีป ตั้งแต่สมัยที่พระพุทธศาสนายังเจริญรุ่งเรืองอยู่ ภิกษุในสมัยนั้นปฏิบัติธรรมกันอย่างจริงจังและมักมีอิทธิฤทธิ์ต่างๆ จึงอาจสำคัญตนผิดเพราะฤทธิ์ที่เกิดจากพลังสมาธิ แต่ทุกวันนี้แม้บางคนจะยังปฏิบัติไม่ก้าวหน้านักก็ยังสำคัญตนผิด เมื่อเขาปฏิบัติธรรมถูกทางจนบรรลุญาณหยั่งเห็นความเกิดดับของรูปนาม มักประสบกับสภาวธรรมแปลกประหลาดหลากหลาย เช่น โอภาส ปีติ ปัสสัทธิ สุข อธิโมกข์ (ศรัทธาอันแรงกล้า) เป็นต้น ซึ่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคระบุว่าเป็นประสบการณ์ที่จะต้องเกิดขึ้น หากปฏิบัติธรรมแล้วไม่เกิดประสบการณ์เหล่านี้ ก็พึงตั้งคำถามว่าแนวทางที่ปฏิบัติอยู่ถูกต้องหรือไม่ หรือว่าความเพียรของเขาอาจจะยังอ่อนเกินไป ส่วนผู้ที่เกิดประสบการณ์เหล่านี้ก็อาจหลงเข้าใจผิดว่าตนได้บรรลุธรรมแล้ว ❄

เครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

ปฐมฌานไม่ใช่สัลเลขธรรมที่จะช่วยขจัดกิเลสได้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในสัลเลขสูตรว่า ปฐมฌานเป็นเพียงเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมสุขวิหาร)[๑๖] ขณะเข้าฌานจิตจะจดจ่ออยู่ที่อารมณ์เดียวเท่านั้น ไม่มีอกุศลแทรกเข้ามาได้เลย ทำให้ผู้ปฏิบัติรู้สึกสงบสุข ซึ่งบางครั้งฌานอาจตั้งอยู่ได้ ๒-๓ ชั่วโมง

พระบรมศาสดายังได้ทรงชี้ให้เห็นว่าความหลงผิดและความยึดติดในลักษณะนี้ยังสามารถเกิดได้จากทุติยฌานที่มีองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา หรือเกิดจากตติยฌานที่เหลือแต่สุขและเอกัคคตา หรือจตุตถฌานที่มีเพียงอุเบกขาและเอกัคคตา ฌานที่ ๒, ๓ และ ๔ ย่อมเป็นสภาวจิตที่ประณีตยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ แต่ก็ยังเป็นเพียงเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และยังไม่ใช่สัลเลขธรรมที่ขัดเกลากิเลสอย่างแท้จริง

แม้แต่รูปฌานที่เพ่งอารมณ์ว่าช่องว่างหาที่สุดมิได้(อากาสานัญจายตนะ), วิญญาณหาที่สุดมิได้ (วิญญาณัญจายตนะ), อะไรๆ ก็ไม่มี (อากิญจัญญายตนะ) และมีสัญญาก็มิใช่หรือไม่มีสัญญาก็มิใช่

(เนวสัญญานาสัญญายตนะ) ฌานเหล่านี้ก็ยังไม่ใช่สัลเลขธรรม เพราะยังไม่อาจช่วยชำระกิเลสได้ เพียงมุ่งให้เกิดความสงบระงับเท่านั้น จึงเรียกว่า “เครื่องอยู่เพื่อสงบระงับ (สันตวิหาร)”

วิปัสสนาฌาน

วิปัสสนากรรมฐานและสมถกรรมฐานมีบางส่วนที่คล้ายคลึงกัน เมื่อเจริญสติก้าวหน้าถึงปัญญาพิจารณารูปนาม (สัมมสนญาณ) จะมีองค์ฌานคือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา หากเจริญวิปัสสนา-กรรมฐานและตามสังเกตรูปนามได้ถึงขั้นนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมจะมีสภาว-จิตใกล้เคียงกับการเข้า**ปฐมฌาน** ที่มีองค์ฌานทั้ง ๕ นี้เช่นกัน

เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้นถึงปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับของรูปนาม (อุทยัพพยญาณ) ผู้ปฏิบัติจะสามารถรับรู้สภาวธรรมใดๆ ที่กำลังปรากฏได้โดยไม่ต้องอาศัยวิตกและวิจาร จึงยังเหลือแต่ ปีติ สุข และเอกัคคตา ที่ยังปรากฏชัดอยู่ เขาจะมีสภาวจิตใกล้เคียงกับการเข้า**ทุติยฌาน** ที่มีองค์ฌาน ๓ เช่นกัน

เมื่อเขาปฏิบัติจนสามารถข้ามมลทินแห่งวิปัสสนา (วิปัสสนูป-กิเลส) มีโอภาสเป็นต้นได้แล้ว จะถึงปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับที่แก่กล้า (พลวอุทยัพพยญาณ) ปีติจะดับไปคงเหลือแต่สุขและเอกัคคตาที่ปรากฏชัดขึ้น จิตสงบตั้งมั่นไม่ซัดส่าย ลักษณะเดียวกับ**ตติยฌาน**

ในวิปัสสนาญาณขั้นที่สูงขึ้นไป เริ่มตั้งแต่ปัญญาหยั่งเห็นความดับ (ภังคญาณ) ผู้ปฏิบัติจะเห็นเฉพาะความดับจึงย่อมไม่รู้สึกสุข และมีลักษณะเป็นอุเบกขาและเอกัคคตา อุเบกขาจะยิ่งเด่นชัดขึ้นเมื่อถึงญาณที่เป็นกลางต่อสังขาร (สังขารุเปกขาญาณ) การเจริญวิปัสสนาในช่วงนี้จึงคล้ายกับ**จตุตถฌาน** ที่มีองค์ฌาน ๒ คืออุเบกขาและเอกัคคตา

ยิ่งกว่านั้น บางครั้งเขาอาจจะรู้สึกว่าร่างกายตนหายไปเหมือนอยู่ในความว่าง ในขณะนั้นจึงมีลักษณะคล้ายกับผู้เข้า**อากาสานัญจายตนฌาน** บางคราวจิตก็จดจ่อรับรู้เฉพาะวิญญาณ ซึ่งคล้ายกับ**วิญญาณัญจายตนฌาน** แต่บางทีก็เหมือนกำลังเพ่งดูว่าไม่มีอะไรเลย ซึ่งเทียบได้กับ**อากิญจัญญายตนฌาน** หรือบางช่วงการรับรู้ก็แผ่วเบามากจนแทบจะไม่มี คล้ายกับ**เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน**

ประสบการณ์ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานที่คล้ายคลึงกับประสบการณ์ในการเจริญสมถกรรมฐานเหล่านี้ก็มักจะทำให้หลงยินดีพอใจ และอาจเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าได้ ในการปฏิบัติธรรมจึงจำเป็นต้องกำหนดรู้และละประสบการณ์ที่แปลกประหลาดเหล่านี้เสีย

ในสัลเลขสูตร หลังจากที่พระบรมศาสดาทรงชี้ให้เห็นถึงความเข้าใจผิดเรื่องฌานแล้ว พระองค์ก็ทรงอธิบายว่าอะไรคือสัลเลขธรรมที่จะสามารถนำไปสู่การขัดเกลากิเลสได้ ❄

สัลเลขธรรม

สัลเลขสูตรกล่าวถึงอกุศลกรรมทางกาย วาจา และใจ มีทั้งสิ้น ๔๔ ประการที่เราพึงละเพื่อขัดเกลากิเลส ได้แก่

๑. ความเบียดเบียน (วิหิงสา)
๒. การฆ่าสัตว์ (ปาณาติบาต)
๓. การลักทรัพย์ (อทินนาทาน)
๔. การเสพเมถุน (อพรหมจริยา)
๕. การพูดเท็จ (มุสาวาท)
๖. การพูดส่อเสียด (ปิสุณวาจา)
๗. การพูดคำหยาบ (ผรุสวาจา)
๘. การพูดเพ้อเจ้อ (สัมผัปปลาปะ)
๙. ความโลภมุ่งเอาของผู้อื่น (อภิชฌา)
๑๐. ความมุ่งร้าย (พยาปาทะ)
๑๑. ความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ)
๑๒. ความคิดผิด (มิจฉาสังกัปปะ)
๑๓. การกล่าววาจาผิด (มิจฉาวาจา)

๑๔. การกระทำผิด (มิจฉากัมมันตะ)

๑๕. การเลี้ยงชีพผิด (มิจฉาอาชีวะ)

๑๖. ความพยายามผิด (มิจฉาวายามะ)

๑๗. ความมีสติผิด (มิจฉาสติ)

๑๘. ความมีสมาธิผิด (มิจฉาสมาธิ)

๑๙. ความมีปัญญาผิด (มิจฉาญาณ)

๒๐. ความหลุดพ้นผิด (มิจฉาวิมุตติ)

๒๑. ความหดหู่เซื่องซึม (ถีนมิทธะ)

๒๒. ความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ)

๒๓. ความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา)

๒๔. ความโกรธ (โกธะ)

๒๕. ความอาฆาตจองเวร (อุปนาหะ)

๒๖. ความลบหลู่คุณของผู้อื่น (มักขะ)

๒๗. ความตีเสมอผู้อื่น (ปฬาสะ)

๒๘. ความริษยา (อิสสา)

๒๙. ความตระหนี่ (มัจฉริยะ)

๓๐. ความโอ้อวดหลอกลวง (สาเฐยยะ)

๓๑. ความเจ้าเล่ห์เสแสร้ง (มายา)

๓๒. ความกระด้างดื้อดึง (ถัมภะ)

๓๓. ความดูหมิ่นผู้อื่น (อติมานะ)

๓๔. ความเป็นผู้ว่ายาก (โทวจัสสตา)

๓๕. ความมีมิตรชั่ว (ปาปมิตตตา)

๓๖. ความประมาท (ปมาทะ)

๓๗. ความไม่มีศรัทธา (อสัทธตา)

๓๘. ความไม่ละอาย (อหิริกะ)

๓๙. ความไม่เกรงกลัวบาป (อโนตตัปปะ)

๔๐. ความเป็นผู้ด้อยการศึกษา (อัปปัสสุตะ)

๔๑. ความเกียจคร้าน (โกสัชชะ)

๔๒. ความหลงลืม (มุฏฐัสสัจจะ)

๔๓. ความเป็นผู้มีปัญญาทราม (ทุปปัญญตา)

๔๔. ความยึดมั่นทิฏฐิอย่างแรงกล้า (สันทิฏฐิปรามาสะ)

การขัดเกลากิเลส

ฌานอย่างเดียวย่อมไม่อาจนำไปสู่การขจัดกิเลสเหล่านี้ได้อย่างสิ้นเชิง กิเลสเหล่านี้จะสิ้นไปอย่างถาวรได้ก็ต่อเมื่อฝึกฝนตนเองตามแนวทางแห่งศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสได้โดยบริบูรณ์แล้วเท่านั้น อย่างน้อยผู้ปฏิบัติจะต้องบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันให้ได้ ซึ่งเป็นขั้นที่จะสามารถละอกุศลเหล่านี้คือ ความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) การฆ่าสัตว์ (ปาณาติบาต) และความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) เป็นต้น ที่กล่าวไว้ในอกุศล ๔๔ ประการข้างต้น สรุปว่าพระโสดาบันจะสามารถละกิเลสที่จะทำให้ตกอบายได้ทั้งหมดซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุด แม้จะได้สมาธิ ฌาน อิทธิฤทธิ์หรือการหยั่งรู้ใดๆ ก็ไร้ค่า ถ้าไม่สามารถกำจัดกิเลส

มีผู้ที่ไม่ใช่ชาวพุทธเชื่อว่าการบรรลุฌานและทรงฌานไว้ได้จวบจนสิ้นชีวิตจะทำให้ได้ไปเกิดในพรหมโลกและดำรงอยู่ชั่วนิรันดร แต่ท้ายที่สุดแล้วเขาก็ต้องกลับมาเกิดในเทวโลกหรือมนุษยโลกอีก แล้วเขาก็จะกลับมาเสพกามคุณและอาจก่ออกุศลกรรมที่ทำให้ลงไปเกิดในอบายภูมิได้ นอกจากนี้ยังมีชาวพุทธส่วนหนึ่งที่ติดใจในฌาน จึงยังมี

ความเสี่ยงที่จะตกอบายได้ ไม่ต่างอะไรกับพวกที่ไม่ใช่ชาวพุทธที่เล่นฌาน แต่หากเขาใช้ฌานนั้นเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนา เขาก็อาจจะพ้นจากภัยในอบายได้ พระบรมศาสดาจึงทรงปรามเหล่าสาวกของพระองค์ว่า อย่าได้ติดใจพอใจเพียงแค่การบรรลุฌานเท่านั้น แต่ให้เร่งเจริญสัลเลขธรรมอันจะนำมาซึ่งการถอนรากเหง้าของอกุศลธรรมทั้งปวงอย่างแท้จริง ❄

๑. ความเบียดเบียน (วิหิงสา)

การขัดเกลากิเลสประการแรกที่พระผู้มีพระภาคทรงวางไว้เป็นแนวทางให้สาวกของพระองค์ปฏิบัติตามคือ ความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา) หากเราไม่อยากถูกทำร้าย เราก็ควรหลีกเลี่ยงการทำร้ายสิ่งมีชีวิตอื่น อวิหิงสาจึงเป็นไปเพื่อสรรพสัตว์ทั้งปวง

คนอินเดียเชิดชูวิถีแห่งการไม่เบียดเบียน โดยจัดเป็นข้อแรกของกฎหลักแห่งการดำเนินชีวิต ๕ ประการของศาสนาเชน แต่สาวกของศาสนาเชนตีความวิถีแห่งอหิงสาตึงเครียดเกินไป โดยเห็นว่าน้ำเย็น พืชสีเขียว และพื้นดินก็เป็นสิ่งมีชีวิต[๑๗] จึงไม่ควรเบียดเบียนสิ่งเหล่านี้ด้วย พระวินัยที่ว่าด้วยการห้ามพรากของเขียวและห้ามขุดดิน[๑๘] ก็มีบัญญัติไว้เพียงเพื่อเลี่ยงคำวิพากษ์วิจารณ์และความขุ่นเคืองที่อาจเกิดขึ้นได้จากแนวคิดเช่นนี้ เพราะที่จริงแล้วพืชสีเขียวและดินไม่ใช่สิ่งมีชีวิต และชาวบ้านที่ตัดหญ้าหรือขุดดินก็ไม่บาป แต่ทั้งนี้พระพุทธศาสนาย้ำ

ว่าเราไม่ควรทำอันตรายสิ่งมีชีวิตทั้งปวงไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็กที่รู้สึกทุกข์หรือสุขได้

กิเลส ๓ ระดับ

ความไม่เบียดเบียนนี้มีคุณประโยชน์มากกว่าฌาน ก่อนที่เราจะเข้าใจประเด็นนี้ได้ เราต้องรู้ว่ากิเลสมี ๓ ระดับ ระดับแรกคือความเบียดเบียนทำร้ายสิ่งมีชีวิตอื่นทางกายหรือวาจา เรียกว่า กิเลสที่ผลักดันให้ล่วงละเมิด (วีติกกมกิเลส) ศีล เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสระดับนี้ บุคคลที่เคารพรักศีลของตนย่อมไม่ทำร้ายผู้ใด แม้เขาจะมีความคิดมุ่งร้ายแต่ก็มีความละอายพอที่จะระงับไว้ไม่ให้แสดงออกมาทางกายหรือวาจาได้

ความคิดร้ายที่เก็บอยู่ในใจนั้นจัดเป็นกิเลสที่เรียกว่า กิเลสที่ฟุ้งขึ้นรุมเร้าจิต (ปริยุฏฐานกิเลส) กิเลสระดับนี้จะต้องข่มลงด้วยสมาธิที่ใกล้จะแนบแน่น (อุปจารสมาธิ) และสมาธิแนบสนิทในฌาน (อัปปนา-สมาธิ) **สมาธิที่เกิดจากการจดจ่ออารมณ์กรรมฐานเช่นลมหายใจเข้าออก เป็นปฏิปักษ์กับความคิดอกุศลต่างๆ จึงละกิเลสได้ด้วยการข่มไว้ (วิกขัมภนปหาน) ซึ่งคัมภีร์อรรถกถาได้อุปมาเหมือนการแหวกสาหร่ายในบึงออกด้วยการโยนหม้อลงไปในน้ำ**[๑๙] เมื่อออกจากฌานแล้วผู้นั้นก็อาจจะยังว่างจากกิเลสได้เป็นปีๆ แต่สุดท้ายจิตของผู้นั้นย่อมขุ่นมัวอีกเมื่อกิเลสถูกกระตุ้น เหมือนผิวน้ำที่ถูกสาหร่ายลอยกลับมาปกคลุมอีก ดังกรณีของภิกษุชาวสิงหลที่มีฤทธิ์ ๒ รูปที่ยกมาข้างต้น

ความอยากเบียดเบียนที่ซ่อนตัวอยู่ในจิตของผู้ที่ไม่สามารถสังเกตรูปนามที่กำลังปรากฏทางทวาร ๖ ได้ รวมทั้งจิตของผู้ที่ยังไม่บรรลุอนาคามี และจะผุดขึ้นมาได้เมื่อมีสิ่งเร้าเรียกว่า กิเลสนอนเนื่อง[๒๐] (อนุสัย) รูปนามที่เล็ดลอดจากการสังเกตอาจจะยังไม่มีผลต่อเราในขณะนั้น แต่ก็อาจจะทำให้เราหงุดหงิดได้เมื่อหวนนึกถึง กิเลสที่นอนเนื่องเหล่านี้ต้องขจัดด้วยปัญญาจากการเจริญวิปัสสนา

ผู้ปฏิบัติที่ตามสังเกตรูปนามอย่างต่อเนื่องจะไม่รู้สึกขัดเคืองแม้ต้องประสบกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจ เพราะเห็นว่าทุกสิ่งล้วนตั้งอยู่เพียงชั่วขณะ และมีธรรมชาติคือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ดังนั้น ไม่ว่าเขาจะรับรู้สิ่งใดหรือหวนนึกถึงสิ่งใด สิ่งนั้นก็ไม่อาจทำให้เขารู้สึกโกรธได้ การเจริญสติเช่นนี้คือวิธีละความเบียดเบียนด้วยการขจัดไปได้ชั่วคราวในขณะที่กำหนดรู้นั้น (ตทังคปหาน)[๒๑]

ทุกอารมณ์ที่เราไม่ได้กำหนดรู้อาจเป็นเชื้อให้ความมุ่งร้ายเบียดเบียนเกิดขึ้นได้ แต่เราสามารถขจัดเชื้อเหล่านั้นให้สิ้นไปได้ด้วยการเจริญสติ เมื่อเราปฏิบัติธรรมจนบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน เราจะพ้นจากความเบียดเบียนอย่างหยาบที่จะนำไปสู่อบายได้ ต่อมาเมื่อบรรลุธรรมเป็นพระสกทาคามีความเบียดเบียนก็ยิ่งเบาบางลงไป จนกระทั่งบรรลุธรรมเป็นพระอนาคามีจึงสามารถกำจัดความเบียดเบียนทั้งปวงได้อย่างถาวร (สมุจเฉทปหาน) ในการขัดเกลากิเลส ผู้ปฏิบัติต้องหลีกเลี่ยงความเบียดเบียนและปฏิบัติจนกระทั่งบรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี ดังนั้น สัลเลขธรรมจึงเหนือกว่าฌาน

ผู้ปฏิบัติที่สำนักปฏิบัติธรรมแห่งนี้เป็นผู้ทุ่มเทเพื่อการขัดเกลากิเลส ผู้ปฏิบัติเริ่มขัดเกลาด้วยการรักษาศีล หลังจากนั้นก็ต้องตามเฝ้าสังเกตทุกอารมณ์และความรู้สึกที่เกิดขึ้นในขณะที่กระทบกับสิ่งภายนอกอย่างต่อเนื่อง ทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติมีสติกำหนดรู้ได้ก็คือการระงับความเบียดเบียน จนกระทั่งสามารถขจัดไปได้อย่างสิ้นเชิง ดังที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ในสัลเลขสูตรว่า

"แม้ผู้อื่นจะเป็นผู้เบียดเบียนกัน แต่เราจะเป็นผู้ไม่เบียดเบียนในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๒๒]

คำสอนนี้ยังรวมไปถึงกิเลสอื่นๆ อีก ๔๓ ประการที่เหลือด้วยว่าเป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลา ต่อจากนั้นพระบรมศาสดาได้ตรัสแสดงการตั้งจิต (จิตตุปปาทวาระ) ดังต่อไปนี้

การตั้งจิตไว้มั่นในกุศลธรรม

"จุนทะ ตถาคตกล่าวว่าแม้การตั้งจิตไว้ในกุศลธรรมทั้งหลายก็มีอุปการะมาก จะกล่าวไปไยในการกระทำทางกายหรือทางวาจาเล่า"[๒๓]

เพียงการตั้งใจว่าจะให้ทาน รักษาศีล หรือฝึกจิตเจริญภาวนาก็ยังมีอานิสงส์มาก เพราะเพียงแต่มีเจตนาว่าจะรักษาศีล จะฟังธรรมหรือจะปฏิบัติธรรมก็ส่งผลให้ได้รับความสุขในมนุษยโลกหรือเทวโลก เช่น เรื่องมัฏฐกุณฑลีผู้เป็นบุตรชายของเศรษฐี ขณะนอนป่วยรอความตายอยู่บนเตียง เขาได้มองเห็นพระผู้มีพระภาคแล้วเกิดความ

ปลาบปลื้มเลื่อมใส ด้วยอานุภาพแห่งกุศลจิตนั้นจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์[๒๔] หรือเรื่องกบตัวหนึ่งซึ่งเกิดปีติเมื่อได้ยินพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาค เมื่อตายไปจึงได้เกิดเป็นเทวดา[๒๕] และอีกเรื่องซึ่งเกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน มีหญิงชาวกรุงราชคฤห์ผู้หนึ่งนำดอกไม้ไปบูชาพระเจดีย์เสมอ ต่อมาได้ไปอุบัติเกิดเป็นบริจาริกาของท้าวสักกเทวราชที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์[๒๖]

เพียงความคิดจะทำกุศลยังมีอานุภาพมากถึงเพียงนี้ จึงไม่จำเป็นต้องสาธยายถึงอานิสงส์ที่จะเกิดขึ้นจากการได้ลงมือกระทำจริง **ความสมบูรณ์พูนสุขในมนุษยโลกและเทวโลกมีต้นกำเนิดจากการตั้งกุศลจิตเช่นนี้ เพราะความคิดผลักดันให้เกิดการบำเพ็ญกุศลที่นำไปสู่ความสุขในโลกมนุษย์และสวรรค์** ความเพียรพยายามที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือเป็นพระอรหันต์ก็ล้วนเริ่มจากการตั้งจิตอันเป็นกุศล แม้แต่ผู้ปฏิบัติที่กำลังปฏิบัติธรรมอยู่ในสถานที่นี้ก็ได้รับแรงผลักดันจากกุศลจิตเช่นเดียวกัน และเมื่อถึงเวลาก็จะได้รู้แจ้งสัจ-ธรรมสมดังปรารถนา ฉะนั้น แม้เพียงการตั้งกุศลเจตนา การคิดถึง หรือมีความปรารถนาในกุศลก็สำคัญมาก ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า

จิตฺตุปฺปาทมฺปิ โข อหํ จุนฺท กุสเลสุ ธมฺเมสุ พหุการํ วทามิ, โก ปน วาโท กาเยน วาจาย อนุวิธิย-นาสุ. ตสฺมาติห จุนฺท ปเร วิหึสกา ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อวิหึสกา ภวิสฺสามาติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพํ.[๒๗]

"จุนทะ ตถาคตกล่าวว่าแม้การตั้งจิตไว้ในกุศลธรรมทั้งหลายก็มีอุปการะมาก จะกล่าวไปไยในการกระทำทางกายหรือทางวาจาเล่า เพราะเหตุนั้น พวกเธอจึงควรตั้งไว้ในจิตว่า แม้ผู้อื่นจะเป็นผู้เบียดเบียนกัน แต่เราจะเป็นผู้ไม่เบียดเบียนในเรื่องนี้"

การหลีกเลี่ยงอกุศล

อีกขั้นหนึ่งในการปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสคือ การหลีกเลี่ยง (ปริกกมนวาระ) ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงอุปมากับถนนและท่าเรือที่ปลอดภัย กล่าวคือ ถ้ามีถนน ๒ สาย คือสายที่ปลอดภัยและสายที่ไม่ปลอดภัย หรือมีท่าเรือ ๒ ท่า คือท่าที่ปลอดภัยและท่าที่ไม่ปลอดภัย เราจะสามารถหลีกเลี่ยงถนนหรือท่าเรือที่ไม่ปลอดภัยได้ด้วยการเปลี่ยนไปใช้ถนนหรือท่าเรือที่ปลอดภัยแทน ฉันใดก็ฉันนั้น หากเราดำเนินตามวิถีแห่งความไม่เบียดเบียน ก็เท่ากับว่าเรากำลังหลีกเลี่ยงทางแห่งความเบียดเบียน ดังข้อความว่า

"จุนทะ ทางขรุขระต้องมีทางราบเรียบอื่นเพื่อใช้เป็นทางหลีกเลี่ยง และท่าน้ำขรุขระต้องมีท่าน้ำอื่นที่ราบเรียบเพื่อใช้เป็นทางหลีกเลี่ยง ฉันใด ความไม่เบียดเบียนก็ฉันนั้น เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้เบียดเบียน"[๒๘]

ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ความไม่เบียดเบียนก็ฉันนั้น เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้เบียดเบียน" คำว่า "ผู้เบียดเบียน" ในที่นี้รวมถึงผู้ที่โดยปกติแล้วก็ไม่ได้ทำร้ายใครด้วย เพราะแม้ว่าในขณะ

นี้เขาไม่ได้เบียดเบียนใครทางกายหรือวาจา แต่ก็อาจเคยได้ทำไว้ในอดีตชาติ หรืออาจจะทำในอนาคต เมื่อสถานการณ์บีบคั้น ไม่มีใครปราศจากความเบียดเบียนได้อย่างสมบูรณ์เว้นแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ เราจึงควรเจริญสัลเลขธรรมเพื่อให้บรรลุอริยธรรมที่สูงขึ้นไปโดยลำดับ อันนำไปสู่การชำระกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง

การยกระดับจิต

อีกขั้นหนึ่งของการปฏิบัติตามวิถีแห่งความไม่เบียดเบียน คือสามารถที่จะส่งเสริมให้ผู้นั้นยกระดับจิตไปสู่ภพภูมิที่สูงขึ้นไป (อุปริ-ภาควาระ) ในสัลเลขสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า

"จุนทะ อกุศลทั้งหมดเป็นทางสู่เบื้องต่ำ (อบายภูมิ) กุศลทั้งหมดเป็นทางสู่เบื้องสูง (สุคติภูมิ) ฉันใด ความไม่เบียดเบียนก็ฉันนั้นเป็นทางสู่เบื้องสูงของผู้เบียดเบียน"[๒๙]

อกุศลธรรมทั้งหมดเป็นเหตุให้ถึงภาวะเบื้องต่ำ ส่วนกุศลธรรมทั้งหมดเป็นเหตุให้ถึงภาวะเบื้องสูง อกุศลทั้งหมดมีโลภะ โทสะ และโมหะเป็นรากเหง้า การทำชั่วที่รุนแรงเช่นการฆ่าหรือการขโมยอาจทำให้ต้องตกอบาย ส่วนการทำชั่วที่ถูกผลักดันโดยความอยากหรือความคิดร้ายที่ไม่รุนแรงอาจไม่ถึงขั้นที่ทำให้ผู้กระทำต้องได้รับทุกข์ในอบาย แต่ก็จะส่งผลให้ผู้นั้นต้องทนทุกข์ในสังสารวัฏเนิ่นนานยิ่งขึ้น

ผู้ที่ทำบาปหนัก เช่น การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่เพียงแต่จะต้องทุกข์ทรมานในอบายเท่านั้น เมื่อมีโอกาสได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก

ด้วยอานิสงส์ของกุศลกรรมที่เคยทำไว้ ก็ยังต้องประสบทุกข์มากมายในมนุษยโลกอีกด้วย ผลกรรมจะตามสนองไปหลายภพหลายชาติ เช่น ส่งผลให้มีอายุสั้น มีโรคภัยต่างๆ หรือยากจน เป็นต้น การมีสุขภาพไม่ดีมักเป็นผลจากความเบียดเบียนที่เคยทำไว้ในชาติปางก่อน ถ้าเขาเกิดเป็นเทวดาก็เป็นเทพที่มีบริวารน้อยและมียศต่ำต้อยในเทวโลก ส่วนวิบากที่หนักที่สุดคือการเกิดในอเวจีมหานรกที่ลึกที่สุด เช่น **ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ มีมารชื่อทูสีที่ต้องตกลงสู่อเวจีอย่างฉับพลันเพราะกรรมชั่วที่ได้ทำร้ายพระวิธุระด้วยการขว้างก้อนกรวดจนศีรษะแตก**[๓๐]

ในทางตรงข้าม กุศลกรรม เช่น ทานและศีล จะนำส่งให้ผู้กระทำไปเกิดใหม่ในภพภูมิที่สูงขึ้นในมนุษยโลก เทวโลก หรือพรหม-โลก และยังเกื้อหนุนให้ได้บรรลุอริยมรรคมีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น กุศลกรรมอาจส่งผลให้ได้เกิดเป็นคนร่ำรวยหรือเป็นพระราชา เช่น กรณีของหญิงสาวขายดอกไม้ที่ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระผู้มีพระภาคแล้วได้กลายเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศลทันที[๓๑]

เมื่อหม้อน้ำมันแตกในน้ำ ชิ้นส่วนของหม้อซึ่งหนักจะจมลง แต่น้ำมันซึ่งเบาจะลอยขึ้น ฉันใดก็ฉันนั้น บาปกรรมย่อมฉุดผู้นั้นลงสู่ที่ต่ำ แต่บุญกุศลจะหนุนนำให้ผู้นั้นสูงขึ้น[๓๒] ผู้ที่ประกอบกุศลกรรมจะมีชีวิตยืนยาว มีสุขภาพดี มีรูปงาม เป็นต้น และจะได้เกิดเป็นเทวดาหรือพรหมในชาติหน้า ทั้งยังสามารถบรรลุอริยมรรคได้ ผู้แสวงหาความเจริญในชีวิตและจิตใจด้วยการขวนขวายในบุญกุศลจะมั่นใจได้ในอิฏฐผล

ที่จะได้รับ ดังนั้น เราจึงควรยกระดับชีวิตจิตใจของเราด้วยวิถีแห่งความไม่เบียดเบียน

การดับกิเลส

ขั้นสุดท้ายในการปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสคือ การดับไฟกิเลสอย่างสิ้นเชิง (ปรินิพพานวาระ) ในสัลเลขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

"จุนทะ เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้นจมอยู่ในเปือกตมแล้วจักช่วยยกผู้อื่นที่จมอยู่ขึ้นได้ เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นไม่จมอยู่ในเปือกตมแล้วจักช่วยยกผู้อื่นที่จมอยู่ขึ้นได้

เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้นไม่ฝึกฝนแนะนำตน ไม่ดับสนิท จักฝึกสอนแนะนำ ช่วยให้ผู้อื่นดับสนิทได้ เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นฝึกฝนแนะนำตน ดับสนิท จักฝึกฝนแนะนำ ช่วยให้ผู้อื่นดับสนิทได้ ฉันใด ความไม่เบียดเบียนก็ฉันนั้น เป็นทางดับสนิทของผู้เบียดเบียน"[๓๓]

ผู้ที่กำลังจมอยู่ในเปือกตม จะช่วยยกผู้อื่นที่จมอยู่ในเปือกตมนั้นขึ้นมา ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ แต่ผู้ที่ไม่ได้จมอยู่ในเปือกตม จะช่วยยกผู้อื่นที่จมอยู่ในเปือกตมขึ้นมา ย่อมจะเป็นไปได้ ฉันใด ผู้ที่ยังไม่ได้ฝึกฝนตน ยังไม่ได้อบรมตน ยังดับกิเลสไม่ได้ด้วยตนเอง จะฝึกสอนแนะนำผู้อื่น และช่วยให้ผู้อื่นดับกิเลส ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ ส่วนผู้ที่ฝึกฝนตนเองแล้ว อบรมตนเองแล้วด้วยสิกขาทั้ง ๓ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ และดับกิเลสได้ด้วยตนเองแล้ว จะฝึกสอนแนะนำผู้อื่น และช่วยให้ผู้อื่นดับกิเลส ย่อมจะเป็นไปได้ ฉันนั้น

ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า "เปือกตม" หมายถึงกามคุณ และผู้ที่ลุ่มหลงในกามคุณเปรียบได้กับผู้ที่กำลังจมอยู่ในเปือกตม[๓๔] กล่าวคือ ผู้ที่จมอยู่ในกามคุณย่อมไม่อาจช่วยผู้อื่นที่กำลังจมอยู่เช่นกันได้ ผู้ที่สอนวิปัสสนาให้ผู้อื่นโดยที่ตัวเองไม่เคยปฏิบัติวิปัสสนามาก่อน รวมทั้งผู้ที่กำลังเรียนวิปัสสนาจากครูบาอาจารย์เช่นนั้น พึงใส่ใจในประเด็นนี้อย่างยิ่ง ที่จริงแล้วผู้ที่ฝึกฝนอบรมตนดับกิเลสแล้วด้วยการปฏิบัติไตรสิกขา จึงจะสามารถแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้เจริญไตรสิกขาจนกระทั่งดับกิเลสได้อย่างแท้จริง

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายต่อไปว่า **แม้จะมีบางคนบรรลุธรรมเพราะได้ฟังธรรมจากปุถุชน แต่การบรรลุธรรมเช่นนั้นเกิดขึ้นได้จากการพิจารณาธรรมตามที่พระบรมศาสดาทรงแสดงไว้แล้ว และกรณีเช่นนี้ก็มีไม่มากนัก**[๓๕]

ใจความของพระพุทธพจน์ส่วนนี้คือ ผู้ที่ยังไม่พ้นจากภัยในสังสารวัฏและภัยในอบายภูมิย่อมไม่สามารถช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากภัยเหล่านั้นได้ เหมือนคนติดหล่มไม่อาจช่วยคนอื่นให้พ้นไปจากหล่มได้ และผู้ที่ยังดับกิเลสของตนไม่ได้ก็ย่อมไม่อาจช่วยให้ผู้อื่นดับกิเลสได้เช่นกัน ไฟย่อมไม่สามารถดับลงได้ด้วยไฟอีกกองหนึ่ง ฉันใด กิเลสก็ไม่อาจดับได้ด้วยกิเลส ฉันนั้น ความเบียดเบียนย่อมไม่อาจระงับด้วยความเบียดเบียน แต่จะระงับได้ด้วยความไม่เบียดเบียนเท่านั้น

ปุถุชนที่ยังไม่อาจระงับความเบียดเบียนโดยเด็ดขาดต้องเจริญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อความไม่เบียดเบียน จึงจะ

สามารถระงับความเบียดเบียนได้ อีกทั้งระงับกิเลสอื่นรวมไปทุกข์ภัยทุกอย่างในสังสารวัฏได้อีกด้วย ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสสอนให้ระงับกิเลสอันเป็นต้นเหตุของทุกข์ภัยทั้งปวง

ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ตรัสสอนให้สาวกทั้งหลายงดเว้นจากความเบียดเบียน ๕ ระดับ โดยขั้นแรกคือปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสด้วยการไม่เบียดเบียน (สัลเลขวาระ) ขั้นที่ ๒ คือตั้งจิตไว้มั่นในความไม่เบียดเบียน (จิตตุปปาทวาระ) จากนั้น ขั้นที่ ๓ คือหลีกเลี่ยงความเบียดเบียนด้วยวิถีแห่งความไม่เบียดเบียน (ปริกกมนวาระ) ขั้นที่ ๔ คือยกระดับจิตด้วยความไม่เบียดเบียน (อุปริภาควาระ) และขั้นที่ ๕ คือดับกิเลสที่เนื่องด้วยความเบียดเบียนด้วยการประพฤติไตรสิกขาอันเป็นความไม่เบียดเบียน (ปรินิพพานวาระ) นี่คือการขัดเกลากิเลส ๕ ระดับที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระสูตรนี้[๓๖]

สรุปความว่าในพระสูตรนี้กล่าวถึงการงดเว้นจากอกุศล ๔๔ ประการใน ๕ ระดับ คือ

๑. ปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสด้วยการไม่ทำบาป
๒. ตั้งจิตไว้มั่นในกุศล
๓. หลีกเลี่ยงอกุศลด้วยวิถีแห่งกุศล
๔. ยกระดับจิตด้วยวิถีแห่งกุศล
๕. ดับกิเลสด้วยการประพฤติไตรสิกขา

วิบากของความเบียดเบียนกับความไม่เบียดเบียน

วิบากของความเบียดเบียนกับความไม่เบียดเบียน มีอธิบายไว้ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ จูฬกัมมวิภังคสูตร[๓๗] ครั้งหนึ่งสุภมาณพกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เหตุใดบางคนจึงมีอายุยืน บางคนอายุสั้น บางคนมีโรคน้อย บางคนมีโรคมาก บางคนผิวพรรณงาม บางคนผิวพรรณทราม เป็นต้น พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า

"มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้"[๓๘]

หลังจากนั้น พระพุทธองค์ทรงขยายความเรื่องกรรมและวิบากของความเบียดเบียนและความไม่เบียดเบียนต่อไปตามที่สุภมาณพทูลถาม ซึ่งมีใจความว่า ผู้ที่เบียดเบียนผู้อื่นอย่างทารุณ เมื่อตายไปย่อมตกนรก และเมื่อพ้นจากนรกแล้วไปเกิดในภพภูมิใดก็ต้องทุกข์ทรมานด้วยโรคภัยไข้เจ็บในภพภูมินั้นๆ ตรงข้ามกับผู้ที่มีจิตใจอ่อนโยนและไม่เบียดเบียน เมื่อตายไปย่อมขึ้นสวรรค์ และเมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกก็จะสุขภาพดีไม่มีโรคภัย

เรื่องพระปูติคัตตติสสะ

วิบากของความโหดร้ายทารุณปรากฏอยู่ในเรื่องพระติสสะ ในสมัยพุทธกาล พระติสสะอาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี ระหว่างที่พระเถระบำเพ็ญสมณธรรมเจริญศีลสมาธิปัญญา ท่านเกิดอาพาธมีตุ่มฝีขึ้นทั่ว

ร่าง แล้วใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ จนแตกออกเป็นแผลเปื่อยพุพองน่ารังเกียจ แม้แต่กระดูกของท่านก็เปื่อยยุ่ยไป ร่างกายของพระเถระเน่าเปื่อยจน แม้แต่ญาติและศิษย์ของท่านก็เลิกดูแลรักษาท่าน ซึ่งก็ไม่แปลกเพราะ คนเรามักจะหมดความอดทนได้ง่าย แม้แต่กับบุพการีของตนที่ป่วยเป็น โรคเรื้อรังซึ่งรักษาไม่หาย

เมื่อพระบรมศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยแห่งอรหัตตผลของท่าน พระติสสะผู้ไร้ที่พึ่ง พระองค์จึงเสด็จไปเยี่ยม เหล่าภิกษุในบริเวณนั้น จึงเฉยอยู่ไม่ได้ และกุลีกุจอมาช่วยพยาบาลพระเถระ พระผู้มีพระภาค ทรงให้เปลื้องจีวรของพระเถระออกไปซักแล้วผึ่งให้แห้ง ชำระร่างกาย ของพระเถระด้วยน้ำอุ่นแล้วนุ่งห่มด้วยจีวรที่สะอาด เมื่อพระติสสะนอน พักอยู่บนเตียงอย่างสงบและผ่อนคลายแล้ว พระพุทธองค์ทรงประทับ ยืนด้านเหนือศีรษะของท่าน แล้วตรัสพระคาถาว่า

อจิรํ วตยํ กาโย ปฐวึ อธิเสสฺสติ
ฉุฑฺโฑ อเปตวิญฺญาโณ นิรตฺถํว กลิงฺครํ.[๓๙]

“ไม่นานหนอ กายนี้จักปราศจากวิญญาณ ถูกคนนำไปทิ้ง จัก นอนทับแผ่นดิน ราวกับท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ฉะนั้น”

พระบรมศาสดาทรงเตือนให้พระติสสะตระหนักด้วยพระคาถานี้ว่า ท่านต้องบำเพ็ญเพียร เพราะท่านไม่มีที่พึ่งอื่นใดอีกแล้วในวาระสุดท้ายของชีวิต เมื่อท่านสิ้นชีวิตก็จะไม่มีใครเหลียวแลศพของท่าน และในไม่กี่วันก็จะกลายเป็นซากเน่าเปื่อยน่าขยะแขยง ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า เช่นกับที่ผู้คนเลือกเอาแต่ท่อนไม้ดีๆ เพื่อทำตั่งและเตียง แล้วทิ้งท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ไว้ในป่า

โดยเหตุที่พระติสสะได้บำเพ็ญสมณธรรมมาพอสมควรแล้ว เมื่อท่านได้ฟังพระคาถาจบก็บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วปรินิพพานไปในขณะนั้น พระผู้มีพระภาคโปรดให้ทำฌาปนกิจสรีระของพระเถระ แล้วโปรดให้สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของท่านไว้

พระธาตุของพระอรหันต์

ชาวพุทธในพม่ามักจะเข้าใจว่าพระธาตุของพระอรหันต์เป็นเม็ดกลมๆ คล้ายกับพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค แต่นั่นไม่เป็นความจริง เฉพาะพระบรมสารีริกธาตุเท่านั้นที่เป็นเม็ดกลม ซึ่งเป็นไปตามพระพุทธประสงค์ เมื่อครั้งที่อาตมาและคณะเดินทางไปเมืองกัลกัตตาเพื่อรับเอาพระธาตุของพระอัครสาวกทั้งสองมายังพม่า อาตมาพบว่าพระธาตุของท่านก็คล้ายกับกระดูกทั่วๆ ไป จึงไม่ต้องสงสัยว่าพระธาตุของพระอรหันต์รูปอื่นก็คงจะไม่ต่างจากกระดูกมนุษย์ธรรมดาเช่นกัน ความเชื่อที่แพร่หลายว่าพระธาตุของพระเถระผู้เป็นที่เคารพเลื่อมใสได้กลายเป็นเม็ดพระธาตุกลมๆ หลังจากเผาสรีระของท่าน จึงเป็นเรื่องที่ควรรับฟังด้วยวิจารณญาณ

บุพกรรมของพระติสสะ

เหล่าภิกษุทูลถามพระบรมศาสดาว่าพระติสสะไปเกิดในที่ใด พระองค์ทรงตอบว่าพระเถระปรินิพพานแล้ว ภิกษุหมู่นั้นจึงทูลถามต่อไปว่าเหตุใดพระติสสะจึงต้องทุกข์ทรมานอย่างสาหัสทั้งที่มีอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์

พระพุทธองค์จึงทรงเล่าว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ พระติสสะเป็นพรานล่านก ฆ่าและขายนกเป็นอาชีพ เมื่อตกเย็นก็จะหักปีกและขาของนกที่ยังขายไม่หมดกองไว้ สมัยนั้นไม่มีตู้เย็น ท่านจึงทำเช่นนี้เพื่อให้นกยังมีชีวิตและสดอยู่ ด้วยวิบากของการหักปีกหักขาและฆ่านกนั้น ท่านต้องทรมานในนรกเป็นเวลาช้านาน เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็มีโรคมาก แม้ในชาติสุดท้ายบาปกรรมนั้นก็ทำให้ท่านทุกข์ทรมานจนถึงวาระสุดท้าย **ส่วนการที่ท่านบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้นั้นเป็นผลบุญจากการได้ใส่บาตรพระอรหันต์แล้วตั้งจิตอธิษฐานขอให้ได้เห็นธรรมที่พระเถระนั้นได้เห็นแล้ว ในชาติที่เกิดเป็นพรานนกนั่นเอง**[๔๐]

ผู้ที่อ่อนโยนและไม่เบียดเบียนใครย่อมพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บในชาติหน้า เช่นกับพระพากุละ[๔๑] ในสมัยที่อาตมาอาศัยอยู่ที่เมืองมะละแหม่ง ได้พบอุบาสิกาผู้หนึ่งที่มีสุขภาพดีอย่างเหลือเชื่อ แม้อุบาสิกาท่านนั้นจะมีอายุ ๖๐ ต้นๆ แล้ว ก็ยังไม่เคยต้องกินยาและไม่เคยเจ็บป่วยแม้แต่ปวดหัวหรือมีไข้เลย ทั้งที่บริเวณนั้นเป็นเขตที่มาลาเรียชุกชุมมากจนอาตมาเองติดไข้ทุก ๒-๓ เดือน แต่อุบาสิกาท่านนั้นกลับ

ไม่เป็นอะไรเลยทั้งที่อยู่ในบริเวณนั้นตลอดทั้งปี เหตุที่อุบาสิกานั้นมีสุขภาพดีคงจะเป็นเพราะเคยเป็นผู้ที่ใจดีและไม่เบียดเบียนใครในชาติก่อน ดังนั้นเพื่อสุขภาพที่ดีและปราศจากโรคภัย เราพึงดำรงชีวิตด้วยความไม่เบียดเบียนและความเอื้ออารี

ในกิเลส ๔๔ ข้อที่กล่าวมาเป็นหัวข้อข้างต้น อาตมาได้อธิบายความหมายของความเบียดเบียน (วิหิงสา) จบลงแล้ว ขออธิบายความหมายของกิเลสอื่นมีการฆ่าสัตว์ (ปาณาติบาต) เป็นต้นต่อไป

๒. การฆ่าสัตว์ (ปาณาติบาต)

การเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นหนึ่งในศีล ๕ จึงเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวพุทธอยู่แล้ว แต่ก็เป็นเรื่องที่ควรขยายความให้เข้าใจมากขึ้น การฆ่าตรงกับคำบาลีว่า "ปาณาติปาตะ" "ปาณะ" แปลว่า สัตว์ที่มีชีวิต โดยองค์ธรรมคือชีวิตินทรีย์เจตสิก ซึ่งก็คือชีวิตนั่นเอง[๔๒] "อติ" แปลว่า อย่างรวดเร็ว และ "ปาตะ" แปลว่า ตัดหรือทำให้ตกไป ดังนั้น "ปาณาติปาตะ" จึงแปลตรงตัวได้ว่า ตัดชีวิตหรือทำให้ชีวิตตกไปเร็วหรือก่อนเวลาอันควร พระผู้มีพระภาคทรงแจกแจงการเว้นจากการฆ่าไว้เป็น ๕ ระดับ เช่นเดียวกับเรื่องความไม่เบียดเบียน

ระดับขัดเกลากิเลส

คนที่ไม่ขัดเกลากิเลสจะไม่ลังเลที่จะฆ่าผู้อื่น แต่ตนเองกลับกลัวตายมาก พระพุทธองค์ทรงย้ำว่าสัตว์ทุกชีวิตย่อมหวาดกลัวภัยและความตาย เว้นแต่พระอรหันต์และพระอนาคามี ซึ่งก็หาพระอริยเจ้าเหล่านี้ได้ยาก

โลกเป็นไปตามกฎที่ว่าผู้แข็งแกร่งกว่าจึงจะอยู่รอด ทั้งบนบกและในน้ำ สัตว์ใหญ่ย่อมฆ่าสัตว์เล็กกินเพื่อความอยู่รอด ดังพระพุทธ-องค์ตรัสว่าหมู่สัตว์ดิรัจฉานดำรงอยู่ด้วยการกินผู้ที่อ่อนแอกว่า แต่ในเรื่องนี้มนุษยชาติก็ไม่ได้ดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานนัก เพราะมนุษย์ก็บริโภคสัตว์นานาชนิด ไม่เว้นแม้แต่นกในป่าหรือปลาวาฬขนาดใหญ่ในทะเลลึก

การฆ่าสัตว์อื่นเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายของตนเองจัดเป็นความอยุติธรรมอันหยาบช้า แต่ผู้ที่ฆ่าผู้อื่นเพื่อความอยู่รอดของตนกลับกลัวความตายมาก หวาดระแวงว่าจะถูกฆ่าหรือตกเป็นเหยื่อของสัตว์ เช่น สิงโต เสือ หรืองูใหญ่ ครั้งหนึ่งชาวอเมริกันกลุ่มหนึ่งพยายามจะจับมังกรโคโมโดบนเกาะในประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นสัตว์เลื้อยคลานขนาดใหญ่กว่ามนุษย์ นักล่าชาวอเมริกันกลุ่มนั้นบ้างก็ยิงให้มันตาย บ้างก็ใช้กับดักจับเป็น คราวหนึ่งโคโมโดตัวหนึ่งได้พุ่งเข้าใส่หญิงคนหนึ่งในหมู่นักล่านั้น ผู้หญิงคนนั้นตกใจกลัวมากและรอดมาได้อย่างหวุดหวิด เพราะเพื่อนของเธอยิงมันทัน เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าแม้คนเราจะฆ่าสิ่งมีชีวิตอื่นได้อย่างเลือดเย็นก็ยังกลัวความตาย ศาสนาพุทธจึงสอนให้เราเว้นจากการพรากชีวิตผู้อื่น คือให้เราปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสด้วยการไม่ฆ่าสัตว์ (สัลเลขวาระ)

ระดับตั้งจิตมั่นเป็นต้น

เช่นเดียวกับเรื่องความไม่เบียดเบียน เราควรใส่ใจในอีก ๔ ขั้นของการไม่ฆ่าด้วย ได้แก่ ควรตั้งจิตไว้มั่นในการไม่ฆ่า (จิตตุปปาทวาระ) หลีกเลี่ยงการฆ่าด้วยวิถีแห่งการไม่ฆ่า (ปริกกมนวาระ) ยกระดับจิตด้วยการไม่ฆ่า (อุปริภาควาระ) และดับกิเลสที่เนื่องด้วยการฆ่าด้วยการปฏิบัติไตรสิกขา (ปรินิพพานวาระ)

การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นอกุศลกรรมที่นำไปสู่อบายหรือไปเกิดในหมู่คนต่ำต้อยเลวทราม บางคนประสบความสำเร็จและร่ำรวยได้ด้วยการฆ่าผู้อื่น แต่ก็สุขสบายอยู่ได้ไม่นาน และต้องทุกข์ทรมานต่อไปในสังสารวัฏ ส่วนการงดเว้นจากการฆ่าจะนำไปสู่ความสุขสวัสดีบนภพภูมิที่สูงขึ้นไป ไม่ตกลงสู่อบาย เราจึงควรมุ่งความเจริญในธรรมด้วยการเว้นขาดจากการฆ่า และท้ายที่สุดเราจะสามารถดับกิเลสที่เนื่องด้วยการฆ่าได้

ฌานกับการไม่ฆ่า

การเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นการรักษาศีล แต่เหตุใดศีลจึงจัดว่าสูงกว่าฌาน คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า การเจริญฌานมีอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนที่ศาสนาพุทธจะอุบัติขึ้น แต่ไม่อาจนำไปสู่การบรรลุธรรมและนิพพานได้ อย่างไรก็ตาม ศาสนาพุทธระบุว่าการไม่เบียดเบียนและการไม่ฆ่าเป็นองค์ประกอบของทางสู่ความพ้นทุกข์ ชาวพุทธจึงให้ความสำคัญกับการปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส

แม้ว่าในพระบาลีของสัลเลขสูตรกล่าวถึงผู้ที่หลงเข้าใจว่าฌานเป็นสิ่งสูงส่ง โดยใช้คำว่า "ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้" (อิเธกจฺโจ ภิกฺขุ)[๔๓] ซึ่งมุ่งถึงภิกษุ แต่ก็ยังหมายรวมถึงชาวพุทธที่ปฏิบัติธรรมโดยไม่ได้เจริญสัลเลขธรรมเพราะหลงพอใจและภาคภูมิใจในฌานด้วย ตามทัศนะของอาตมา ความยินดีพอใจในฌานที่ตนบรรลุเป็นสิ่งขัดขวางความเจริญในธรรมอย่างแท้จริง และไม่สอดคล้องกับการปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสให้สิ้นไป

อาตมาได้ยกตัวอย่างเรื่องพระมหานาคะกับพระจูฬสุมนะที่หลงพอใจในฌานจนไม่อาจบรรลุปัญญาญาณอยู่ถึง ๖๐ ปี ถ้าไม่ได้พระธัมมทินนะชี้แนะ สิ่งที่ท่านมุ่งมั่นบากบั่นบำเพ็ญมาทั้งหมดก็คงไร้ผล ไม่ต่างอะไรกับอาฬารดาบสและอุทกดาบสผู้บรรลุถึงฌานระดับสูงสุด ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสระบุว่าฌานเป็นเพียงเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ไม่ใช่เครื่องขัดเกลากิเลสอย่างแท้จริง

ในพระพุทธศาสนา การขัดเกลากิเลสต้องทำด้วยการเจริญศีล สมาธิ และปัญญาคือวิปัสสนาญาณ เราอาศัยศีลช่วยขัดเกลากิเลสที่เนื่องด้วยการกระทำทางกายและวาจา เช่น การฆ่า การข่มเหงทารุณ การลักขโมย การพูดปด เป็นต้น ส่วนความคิดอกุศลต่างๆ ต้องระงับด้วยสมาธิ ซึ่งเราอาจเจริญสมาธิด้วยการเพ่งกสิณ การจดจ่อที่ลมหายใจเข้าออก หรือการเข้าฌาน สมาธิที่เกิดจากการดูลมหายใจอาจตั้งอยู่ราว ๕-๑๐ นาที ส่วนฌานสมาธิอาจคงอยู่ได้เป็นชั่วโมงๆ ซึ่งในระหว่างนั้นความคิดอกุศลทั้งหมดจะถูกระงับไว้ได้

แต่การเอาชนะกิเลสด้วยกำลังสมาธินั้นนับเป็นเพียงชัยชนะชั่วคราว การเพ่งพิจารณาความน่ารังเกียจของอวัยวะภายในร่างกายว่า เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ (ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง) เป็นต้น อาจทำให้ผู้นั้นรู้สึกรังเกียจแม้แต่ร่างกายของชายหนุ่มที่หล่อเหลาหรือหญิงสาวที่สวยงาม แต่เมื่อหยุดพิจารณาก็จะกลับมายินดีในกามคุณได้อีก จึงกล่าวได้ว่าสมาธิสามารถข่มกิเลสไว้ได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น

ขจัดสิ้นด้วยวิปัสสนา

เราจะสามารถขจัดกิเลสให้สิ้นไปอย่างถาวรได้ด้วยปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาเท่านั้น เมื่อใส่ใจสังเกตอารมณ์ที่มากระทบเช่นรูปหรือเสียง ผู้ปฏิบัติจะเห็นว่าอารมณ์นั้นดับไปทันทีพร้อมกับจิตที่รับรู้อารมณ์นั้น หาอะไรเที่ยงแท้ไม่ได้เลย ไม่เหลือร่องรอยใดๆ ของรูปที่เห็นหรือเสียงที่ได้ยินค้างอยู่ในใจ จิตไม่เศร้าหมองด้วยโลภะหรือโทสะที่เนื่องด้วยการเห็นหรือการได้ยินนั้น และไม่มีความทรงจำในขณะที่รับรู้เหลือเป็นเชื้อให้กิเลส เพราะไม่เกิดความพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งที่เห็นหรือได้ยินนั้น ญาณที่หยั่งเห็นความไม่เที่ยงในสิ่งที่ถูกรู้และจิตที่รับรู้จะไม่เปิดโอกาสให้อกุศลใดๆ เกิดขึ้น ฉะนั้น เราจำเป็นต้องมีสติรู้เท่าทันรูปนามในปัจจุบันขณะ เพราะเราจะไม่สามารถละกิเลสที่เกิดจากอารมณ์ที่เล็ดลอดจากการกำหนดรู้ได้

สติที่ต่อเนื่องและความบริบูรณ์ของวิปัสสนาญาณที่เกิดตามมาจะนำไปสู่การเห็นแจ้งพระนิพพานในขณะที่บรรลุอริยมรรคญาณ

ซึ่งสามารถถอนรากกิเลสต่างๆ ได้ตามลำดับขั้น เมื่อบรรลุโสดาบันจะละสักกายทิฏฐิและความลังเลสงสัยได้ ผู้นั้นจึงไม่ก่ออกุศลกรรมที่จะนำไปสู่อบายเช่นการฆ่าหรือขโมยเป็นต้น ถึงกระนั้นพระโสดาบันก็ยังละโลภะและโทสะได้ไม่หมด จึงยังพอใจในกามคุณและขุ่นเคืองเมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ แต่โลภะและโทสะของท่านจะไม่หยาบช้าหรือรุนแรงถึงขั้นที่จะฆ่าหรือขโมยได้ พระโสดาบันที่แท้จริงจึงพ้นจากอกุศลกรรมที่ทำให้ตกอบาย นี่คือการเอาชนะกิเลสด้วยวิปัสสนาปัญญา

การขัดเกลากิเลสจะต้องมุ่งให้ถึงชัยชนะอย่างสมบูรณ์เช่นนี้ ผู้ปฏิบัติบางคนพอใจอยู่แค่เพียงการเข้าฌาน หรือสมาธิจากการเจริญอานาปานสติ หรืออาจพอใจอารมณ์กรรมฐานอื่นซึ่งทำให้ทั้งตัวแข็งเกร็งหรือหมดความรู้สึกตัว ซึ่งผู้สอนกรรมฐานหรือผู้ที่อยู่รอบข้างอาจเข้าใจว่าผู้ปฏิบัติผู้นั้นกำลังเข้าฌานอยู่ แต่หากปราศจากญาณหยั่งเห็นความแตกต่างระหว่างรูปนามและเห็นไตรลักษณ์ในรูปนามแล้ว สภาวะเช่นนั้นก็ไม่ได้มีอะไรมากไปกว่าสมาธิที่ดิ่งลึก ภายหลังผู้นั้นอาจล่วงละเมิดศีลและเผยธาตุแท้ออกมาให้เห็น เพราะเพียงแค่สมาธิไม่อาจถอนรากกิเลสได้ การจะละกิเลสได้อย่างสมบูรณ์ต้องอาศัยปัญญาจากการเจริญวิปัสสนาที่นำไปสู่การเห็นแจ้งพระนิพพาน เราจะมั่นใจได้ว่าเราสามารถละกิเลสที่เนื่องด้วยการฆ่าได้อย่างถาวรแล้วก็ต่อเมื่อพบว่าเราไม่สามารถฆ่าสัตว์ได้เลยไม่ว่ากรณีใดๆ ถ้าเรายังสามารถฆ่าสัตว์ได้ในสถานการณ์คับขัน ก็สรุปได้ว่าการขัดเกลากิเลสข้อนี้ของเรายังไม่สมบูรณ์

องค์แห่งปาณาติบาต

ลำดับต่อไปเราจะพิจารณาถึงองค์ประกอบของการฆ่าตามทัศนะของชาวพุทธ ปาณาติบาตต้องประกอบด้วยองค์ ๕ ได้แก่ ๑) สัตว์นั้นมีชีวิต ๒) รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต ๓) มีเจตนาที่จะฆ่า ๔) มีความพยายามที่จะฆ่า เช่น การทุบตี หรือการเชือด และ ๕) ความพยายามนั้นสัมฤทธิ์ผลให้สัตว์นั้นตาย[๔๔] หากขาดองค์ประกอบข้อใดข้อหนึ่งไปก็ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นการฆ่า

การถอนหญ้าหรือตัดต้นไม้ที่บางคนเข้าใจผิดว่ามีชีวิตไม่จัดเป็นปาณาติบาต ถ้าทำไปด้วยความโกรธก็ย่อมจัดเป็นอกุศล แต่ว่าจะไม่ส่งผลร้ายแรงอย่างที่เรากำลังพูดถึง การทำให้ชีวิตตกล่วงไปเพราะเข้าใจว่าเป็นสิ่งไม่มีชีวิตก็ไม่จัดเป็นปาณาติบาต เพราะไม่รู้ว่ามีชีวิตและไม่มีเจตนาที่จะฆ่า การกระทำที่บังเอิญทำให้สัตว์ตายก็ไม่มีเจตนาจะฆ่า ยกตัวอย่างเช่น เมื่อผู้มีศีลธรรมถูกมดกัดและพยายามจะเอามดออก ถ้าบังเอิญมดตายก็จะไม่มีวิบากกรรมเพราะไม่เจตนาจะฆ่า

หากมีองค์ประกอบทั้ง ๔ ข้อแรก แต่สิ่งมีชีวิตนั้นไม่ตายก็ไม่จัดเป็นปาณาติบาต แต่เป็นอกุศลกรรมซึ่งมีความรุนแรงตามความเสียหายที่เกิดกับสิ่งมีชีวิตนั้น แต่ถ้าสิ่งมีชีวิตนั้นตายด้วยความพยายามนั้นก็เป็นปาณาติบาตแน่นอน และต้องชดใช้กรรมนั้นตามแต่คุณธรรมของผู้ที่ถูกฆ่า ถ้าเจตนาที่จะฆ่าอ่อนวิบากกรรมก็ไม่รุนแรง แต่หากเจตนานั้นรุนแรงวิบากก็จะรุนแรงมากตามไปด้วย นอกจากนี้ ความรุนแรง

ของวิบากยังขึ้นกับกำลังของความพยายามที่ใช้ในการฆ่า และคุณธรรมของเหยื่อที่ถูกฆ่าด้วย[๔๕]

การใช้ให้ผู้อื่นฆ่า

ปาณาติบาตจะส่งผลกรรมทั้งเมื่อลงมือฆ่าเองและเมื่อยุยงให้ผู้อื่นฆ่า หากเราได้แสดงกิริยาใดๆ ที่สื่อให้รู้ว่าเราต้องการให้สิ่งมีชีวิตนั้นตาย ก็เท่ากับเราเป็นผู้ฆ่าเอง นี่เป็นเรื่องสำคัญที่แม่บ้านทั้งหลายควรใส่ใจ ร้านขายปลาที่ตลาดมักจะขังปลาเป็นๆ ไว้รอเชือดเมื่อมีลูกค้ามาสั่งซื้อ ถ้าเราซื้อปลาที่ตายแล้วจากคนขายปลา เราจะไม่มีส่วนในปาณาติบาต แต่การเบือนหน้าหนีไม่มองตอนปลายังเป็น แล้วค่อยหันกลับมาซื้อตอนเชือดเสร็จแล้ว ไม่ได้ช่วยให้เราบาปน้อยลงเลย ดังนั้นเราควรมีสติเมื่อไปซื้อของที่ตลาด

เนื้อสัตว์สำหรับพระภิกษุ

ภิกษุพึงหลีกเลี่ยงเนื้อ ๓ ชนิด ได้แก่ ๑) เนื้อสัตว์ที่ได้เห็นว่าเจาะจงฆ่ามาเพื่อเป็นอาหารของตน ๒) เนื้อสัตว์ที่ได้ทราบว่าเจาะจงฆ่าเพื่อตน และ ๓) เนื้อสัตว์ที่สงสัยว่าเจาะจงฆ่าเพื่อตน[๔๖] ในหมู่บ้านบางแห่งที่ไม่มีร้านขายเนื้อ แกงไก่ที่ชาวบ้านปรุงมาเลี้ยงต้อนรับภิกษุอาคันตุกะจัดว่าเป็นเนื้อที่น่าสงสัยและไม่ควรฉัน แม้การฉันเนื้อต้องห้าม ๓ ชนิดนี้จะไม่เป็นบาปจากปาณาติบาต แต่เป็นการล่วงละเมิดวินัย จึงเป็นอกุศลกรรม

ศาสนาเชนเชื่อว่าผู้ใดบริโภคเนื้อทั้งที่รู้ว่าฆ่ามาเพื่อเป็นอาหารของตนจะต้องรับผลกรรมครึ่งหนึ่งจากการฆ่าสัตว์นั้น ซึ่งไม่ตรงกับคำสอนในพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม การที่เรารับประทานเนื้อสัตว์ทั้งที่รู้ว่าฆ่ามาเพื่อเราก็แสดงว่าเราขาดความกรุณา และอาจทำให้เกิดการฆ่าสัตว์มากขึ้นโดยอาศัยเราเป็นเหตุ เพราะฉะนั้น ภิกษุจึงไม่ควรฉันเนื้อสัตว์ที่เป็นไปได้ว่าจะถูกฆ่ามาเพื่อเป็นอาหารแด่ภิกษุรูปนั้น แด่ภิกษุรูปอื่น หรือแด่หมู่สงฆ์

กล่าวกันว่าภิกษุชาวสิงหลเห็นว่าไม่สมควรฉันไข่ ซึ่งก็สมเหตุสมผล เพราะเมื่อนำไข่มาปรุงอาหารก็ต้องนำไข่สดมาต้มหรือทอด จึงเป็นเหตุให้สงสัยได้แม้ภิกษุจะไม่ได้เห็นหรือได้ยิน ส่วนไข่เค็มหรือไข่ดองนั้นสามารถฉันได้ด้วยสติสัมปชัญญะ ไข่ที่ต้มหรือปรุงขายในตลาดก็ฉันได้เช่นกัน ส่วนกรณีของไข่ลมที่ไม่สามารถฟักเป็นตัวซึ่งหลายคนเข้าใจว่าไม่มีชีวิต โดยส่วนตัวแล้วอาตมายังแคลงใจในเรื่องนี้ ไข่นั้นอาจจะมีตัวอ่อนที่จะต้องตายก่อนที่จะได้ฟักก็เป็นได้ ความเป็นไปตามวิบากกรรมของสัตว์บางชีวิตก็แปลกประหลาดมาก สัตว์บางตัวต้องไปเกิดในร่องหินแคบๆ ให้ต้องถูกบดขยี้ตาย ซึ่งคงจะทุกข์ทรมานมากและน่าสงสัยว่าเคยก่ออกุศลกรรมอะไรไว้จึงต้องได้รับวิบากน่ากลัวเช่นนั้น ในไข่ที่ไม่ฟักเป็นตัวก็อาจมีสัตว์ที่มีชะตากรรมเช่นนั้นอยู่ อย่างไรก็ตาม ผู้ที่บริโภคไข่เพราะเชื่อว่าไม่มีชีวิตก็ไม่บาป เพราะขาดองค์แห่งปาณาติบาต ๒ ข้อ คือ รู้ว่ามีชีวิตและเจตนาที่จะฆ่า

การเลี้ยงอาหารตามงานประเพณีต่างๆ ในบางหมู่บ้านก็เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณา เมื่อไม่มีร้านขายเนื้อ แต่ต้องปรุงเนื้อสัตว์เลี้ยงแขกก็จะต้องสั่งซื้อเนื้อล่วงหน้า จึงน่าเศร้าที่เจ้าภาพผู้หวังจะได้บุญจากการทำทานด้วยอาหารจะต้องมีส่วนรับผิดชอบในการฆ่าสัตว์ที่นำมาปรุงอาหารนั้น นอกจากนี้ยังเกิดประเด็นคำถามว่าภิกษุที่รับนิมนต์ไปฉันภัตตาหารในงานเลี้ยงเช่นนั้นสมควรจะฉันกับข้าวที่มีเนื้อสัตว์หรือไม่ เล่ากันว่าบางหมู่บ้านถึงกับเอาหมูไปเชือดในวัดเพื่อเลี้ยงพระและแขกเหรื่อในงานบุญประเพณี กรณีนี้พระภิกษุจึงไม่สมควรฉันอาหารนั้นอย่างยิ่ง ราว ๓๐ ปีก่อน เพื่อนสหธรรมมิกรูปหนึ่งของอาตมาได้ไปพบกับงานบุญที่ฆ่าสัตว์ในวัดประจำหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ท่านได้ตำหนิอย่างรุนแรงต่อการฆ่าสัตว์ในงานบุญเช่นนี้

นอกจากนี้ ยังควรพิจารณาด้วยว่าภิกษุสมควรฉันข้าวมันไก่ที่มาจากร้านอาหารหรือไม่ ถ้าเป็นไก่ที่ถูกฆ่าแล้วนำมาปรุงเป็นอาหารก็ถือว่าไม่มีโทษ แต่ถ้าเป็นอาหารที่ปรุงมาจากเนื้อสัตว์ที่ถูกฆ่าเพื่องานเลี้ยงนั้นๆ โดยเฉพาะ ก็ยากที่จะกล่าวว่าไม่มีโทษ เพราะไม่พ้นไปจากความสงสัยว่าเป็นเนื้อสัตว์ที่เจาะจงฆ่าเพื่อภิกษุหรือไม่ วิธีที่ง่ายที่สุดที่จะมั่นใจได้ว่าจะไม่ผิดวินัยว่าด้วยการฉันเนื้อที่ไม่ควรก็คือหลีกเลี่ยงการฉันเนื้อสัตว์ มิฉะนั้นก็ต้องระวังในอาหารที่ฉันเพื่อป้องกันไม่ให้เรามีส่วนเกี่ยวข้องกับการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตได้

วิธีละความอยากที่จะฆ่า คือ การสังเกตทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นจากการรับรู้ต่างๆ ในปัจจุบันขณะ คนที่ต้องการทำลายชีวิตอื่นที่ทำให้ตนไม่พอใจคือคนขาดสติ สำหรับผู้ปฏิบัติที่มีสติเห็นไตรลักษณ์อยู่ทุกขณะไม่ว่าจะเห็นหรือได้ยินอะไรก็จะไม่รู้สึกขัดเคืองเลย จึงไม่ต้องพูดถึงความอยากที่จะกำจัดสิ่งนั้น เมื่อถูกมดกัด คนที่ไม่มีสติและใจร้ายก็จะฆ่ามดทันที คนที่มีศีลธรรมก็อาจจะข่มความมุ่งร้ายไว้แล้วค่อยๆ เอามดออก ส่วนผู้ปฏิบัติที่เจริญสติจะสังเกตความเจ็บและเห็นความเกิดดับในความเจ็บนั้น จึงไม่เกิดความไม่พอใจเลยแม้แต่น้อย และไม่มีความต้องการจะทำร้ายมดแต่อย่างใด หรือถ้าความเจ็บนั้นรุนแรงจนทนไม่ไหวก็จะจัดการเอามดออกโดยไม่คิดประทุษร้าย จิตของผู้ปฏิบัติผู้นั้นจะไม่หวั่นไหวต่อความคิดอกุศลและปราศจากกิเลสที่เนื่องด้วยการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

วิบากของปาณาติบาต

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงถึงผลกรรมของการฆ่าสัตว์และการไม่ฆ่าสัตว์ไว้ในการตอบปัญหาของสุภมาณพเกี่ยวกับความแตกต่างกันของมนุษย์ มีเหตุหลายประการที่ทำให้บุคคลแตกต่างกัน เราอาจจะพออธิบายได้ในแง่ที่เราเห็นคือพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมเช่นอาหารเป็นต้น แต่กระนั้นฝาแฝดแท้ที่ร่างกายเหมือนกันทุกประการก็ยังมีอายุยืนต่างกัน ดังนั้น เพียงการสังเกตจากสิ่งที่เห็นจึงไม่สามารถตอบปัญหาเกี่ยวกับความแตกต่างของชีวิตมนุษย์ได้ เราจึงต้องหาคำอธิบายจาก

๒ ทฤษฎีที่อยู่เหนือข้อมูลที่เราพิสูจน์ได้ คนกลุ่มหนึ่งเชื่อในเทพเจ้าผู้สร้าง ส่วนอีกกลุ่มเชื่อกฎแห่งกรรม

กลุ่มแรกเชื่อว่าโลกและสิ่งมีชีวิตทั้งหมดถูกสร้างขึ้นโดยพระเจ้าหรือที่ศาสนาฮินดูเรียกว่าพระพรหม ความเชื่อในเทพเจ้าผู้สร้างนี้เกิดขึ้นก่อนศาสนาพุทธมาช้านาน ซึ่งปรากฏในทีฆนิกาย ปาถิกสูตร[๔๗] คนกลุ่มนี้เชื่อว่าชีวิตมนุษย์จะสั้นหรือยาวนั้นถูกกำหนดแล้วโดยพระเจ้าผู้สร้าง

ทารกที่ตายหลังคลอด

ถ้าเช่นนั้นก็ยากที่จะตอบคำถามว่า "ทำไมทารกบางคนจึงตายหลังจากคลอดออกมาไม่นาน" ทารกที่น่าสงสารเหล่านี้พบได้ทั่วไปไม่ขึ้นกับว่านับถือศาสนาใด ไม่ว่าจะได้รับการดูแลอย่างดีที่สุดโดยแพทย์ที่เก่งที่สุดแล้วก็ตาม แม้ในสังคมที่เจริญก้าวหน้าก็ยังต้องเผชิญกับปัญหาทารกที่ตายหลังคลอด มีแม่หลายคนที่มีสัญชาตญาณความเป็นแม่สูงและทุ่มเทดูแลลูกน้อยอย่างเต็มที่ก็ยังไม่อาจยืดอายุลูกของตนได้ ตรงข้ามกับหญิงชาวบ้านบางคนที่มีลูกดกแม้จะไม่ได้ใส่ใจดูแลลูกๆ นัก

หากจะเชื่อว่าทารกนั้นตายตามความประสงค์ของพระเจ้าแล้ว เหตุใดพระเจ้าจึงต้องตัดรอนชีวิตของทารกน้อยที่ไร้เดียงสาด้วยเล่า ทำไมพระเจ้าจึงทำให้พ่อแม่ของทารกต้องเป็นทุกข์ทั้งที่เฝ้าบูชาพระเจ้าด้วยศรัทธา

คำตอบของพระพุทธองค์

พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า ชายหรือหญิงที่ตัดรอนชีวิตอื่นอย่างโหดร้ายจะต้องไปเกิดในนรกและทนทุกข์ทรมานอยู่ช้านาน เมื่อพ้นจากนรกแล้ว แม้ได้เกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีอายุสั้น[๔๘] ในที่นี้พระศาสดาตรัสไว้เฉพาะความทุกข์ในนรกเท่านั้น แต่ผู้ที่ฆ่าสัตว์บางคนก็อาจจะไม่ได้รับเคราะห์หนักเช่นนั้นเสมอไป บางคนอาจได้เกิดใหม่เป็นมนุษย์หรือเทวดาด้วยอำนาจกุศลกรรมที่แรงกว่า เช่น ในมหานารทชาดกมีมหาเสนาบดีคนหนึ่งชื่อว่า อลาตะ ซึ่งชาติก่อนเป็นคนฆ่าวัว ได้มาเกิดเป็นมนุษย์และได้รับฐานันดรเสนาบดีด้วยอำนาจของกุศลกรรมที่แรงกว่าบาป[๔๙] แต่ไม่ช้าก็เร็ว ผู้ที่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตล้วนต้องชดใช้ผลแห่งอกุศลกรรม และทุกข์ทรมานอยู่ในนรกช้านาน ถ้าได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะอายุไม่ยืน หรือถ้าบุญไม่พอส่งให้ได้เกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานที่อายุสั้นและมักตายอย่างทุรนทุราย เช่นเดียวกับเป็ดไก่ที่ถูกเชือดให้มนุษย์บริโภค รวมทั้งวัว หมู และแพะด้วย

สัตว์ทะเลมีชีวิตรอดด้วยการกินสัตว์ที่อ่อนแอกว่า และในทางกลับกัน ตัวมันเองก็จะถูกสัตว์ที่แข็งแกร่งกว่ากินเป็นอาหาร สัตว์ที่อายุสั้นที่สุดเห็นจะเป็นพวกแมลงศัตรูพืชที่มักถูกกำจัดเพราะกลัวผลผลิตเสียหาย ตามหลักศาสนาพุทธ สัตว์ดิรัจฉานที่มีอายุสั้นส่วนใหญ่เป็นเพราะได้ทำปาณาติบาตไว้ในชาติก่อนๆ

ในโลกมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน บางคนตายในท้อง บางคนตายหลังคลอดได้ไม่นาน บ้างก็ตายตั้งแต่เด็กหรือยังหนุ่มสาว บางคนตายเพราะอุบัติเหตุ บางคนถูกฆ่า และบางชีวิตก็ถูกตัดรอนด้วยโรคร้าย การตายก่อนเวลาอันควรเหล่านี้เป็นผลของอกุศลกรรมที่เนื่องด้วยปาณาติบาต ในคัมภีร์อรรถกถามีหลายตัวอย่างที่แสดงถึงวิบากของการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ซึ่งอาตมาจะยกมาเล่าให้ฟังเรื่องหนึ่ง ดังนี้

ผลของการฆ่าแพะ

นานมาแล้ว พระราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าพาราณสีได้ทรงบนบานต่อรุกขเทวดาไว้ว่า หากช่วยให้พระองค์ได้ครองราชย์ พระองค์จะทรงทำพลีกรรมด้วยเลือดของพระราชา ๑๐๑ พระองค์ พร้อมด้วยพระมเหสี ครั้นพระองค์ได้ขึ้นครองราชย์สมปรารถนาแล้วก็ทรงจับพระราชาและพระมเหสีเหล่านั้นมาและเตรียมทำพลีกรรม พระมเหสีของพระราชาองค์ที่หนุ่มที่สุดชื่อว่าพระนางธัมมทินนา ได้ถวายบังคมต่อพระสวามีของพระนางเท่านั้น ไม่ทรงแสดงความเคารพพระเจ้าพาราณสี พระเจ้าพาราณสีจึงทรงกริ้ว แต่พระนางกลับทูลตอบว่าพระสวามีให้ความเป็นใหญ่ ทรงมีพระคุณต่อพระนาง พระนางจึงถวายบังคมเฉพาะพระสวามี หลังจากนั้นพระนางทรงพระกันแสงแล้วก็ทรงพระสรวล พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสถามว่าพระนางทรงเสียสติหรืออย่างไร พระนางจึงทูลเล่าเรื่องอดีตชาติของพระนาง ดังต่อไปนี้

ในอดีตชาติ ครั้งหนึ่งพระนางได้เกิดเป็นหญิงชาวบ้าน วันหนึ่งขณะที่สามีของนางกำลังหลับ เพื่อนกลุ่มหนึ่งของสามีได้มาเยี่ยมถึงบ้าน นางสั่งให้สาวใช้ไปซื้อเนื้อมาปรุงเลี้ยงแขก แต่หาซื้อเนื้อไม่ได้เลย นางจึงตัดหัวแม่แพะที่อยู่หลังบ้านมาปรุงอาหาร อกุศลกรรมนี้ทำให้นางต้องทุกข์ทรมานในนรก แล้วเศษกรรมที่ยังชดใช้ไม่หมดก็ทำให้นางถูกตัดศีรษะหลายชาตินับได้เท่ากับจำนวนขนบนตัวแม่แพะตัวนั้น การที่พระนางทรงพระกันแสงก็เพราะทรงสงสารพระเจ้าพาราณสีที่จะต้องทรงทุกข์ทรมานยิ่งกว่าพระนางเพราะพลีกรรมนี้ และการที่พระนางทรงพระสรวลก็เพราะทรงดีพระทัยว่าพระนางกำลังจะได้ชดใช้เศษกรรมนั้นให้หมดสิ้นแล้ว พระเจ้าพาราณสีทรงตกพระทัยจึงทรงขอขมาต่อเหล่าพระราชาและพระมเหสีให้ทรงอดโทษให้แล้วทรงส่งกลับไป[๕๐]

มตกภัตตชาดก

อีกตัวอย่างหนึ่งคือเรื่องมตกภัตตชาดก[๕๑] ซึ่งเกี่ยวกับพราหมณ์ที่ฆ่าแพะบูชายัญเพื่ออุทิศให้ผู้ตายตามพิธีกรรม คำว่า มตกภัต หมายถึงอาหารที่อุทิศให้ผู้ตาย ซึ่งในการทำพิธีจะต้องฆ่าแพะเพื่อบูชายัญและจัดงานเลี้ยง บาปกรรมนั้นส่งผลให้พราหมณ์ต้องเกิดเป็นแพะและถูกตัดหัว ๕๐๐ ชาติ คำพังเพยที่ชาวพม่ามักพูดว่า ถ้าทำบาปแล้วต้องชดใช้ ๕๐๐ ชาติ ก็มาจากชาดกนี้เอง

อะไรคืออกุศลเหตุที่ส่งผลให้พ่อแม่ต้องโศกเศร้าเพราะลูกอายุสั้น เรื่องนี้เข้าใจได้ไม่ยากนักเมื่อพิจารณาตามหลักศาสนาพุทธ เป็นไปได้ว่าพ่อแม่เหล่านั้นคงจะเคยเกิดเป็นพ่อแม่ของผู้ที่ฆ่าสัตว์ในชาติก่อน และอาจเห็นด้วยกับสิ่งที่ลูกของตนทำ จึงต้องเป็นทุกข์ในชาตินี้

อานิสงส์แห่งการเว้นจากการฆ่า

ในมัชฌิมนิกาย จูฬกัมมวิภังคสูตร พระบรมศาสดาตรัสว่า ผู้ที่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์จะมีชีวิตยืนยาวในชาติต่อๆ ไป[๕๒] คัมภีร์อรรถกถาของขุททกปาฐะและอิติวุตตกะได้กล่าวถึงอานิสงส์ ๒๓ ประการที่ผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์จะได้รับ เช่น ความงาม อายุยืน สุขภาพดี เป็นที่รักของหมู่ชน มีบริวารมาก ไม่เศร้าโศกกังวล และไม่พลัดพรากจากของรัก เป็นต้น

ผู้ที่ปรารถนาจะมีรูปร่างงดงามในชาติหน้าพึงงดเว้นปาณาติบาต ในคัมภีร์อรรถกถานี้ได้กล่าวถึงองค์คุณของความงามไว้ ๘ ประการ คือ มีอวัยวะครบสมบูรณ์ (องฺคปจฺจงฺคสมฺปนฺนตา) ร่างกายสมส่วน (อาโรหปริณาหสมฺปตฺติตา) เท้าได้รูป (สุปฺปติฏฺฐิตปาทตา) มีความสง่างาม (จารุตา) ผิวพรรณนุ่มนวล (มุทุตา) สะอาดผุดผ่อง (สุจิตา) รูปงาม (สุรูปตา) และทรวดทรงดี (สุสณฺฐานตา)

ความมีอายุยืน (ทีฆายุกตา) หมายถึง การมีชีวิตที่ยืนยาวและตายอย่างธรรมชาติ คือไม่ถูกฆ่าตาย สุขภาพดี (อปฺปาพาธตา) คือไม่มีโรค ส่งผลให้แข็งแรง (มหพฺพลตา) และปราดเปรียวว่องไว

(ชวสมฺปตฺติตา) ผู้ที่เว้นจากการฆ่าจะเป็นที่รักของหมู่ชนคือผู้คนชื่นชมรักใคร่ (โลกปิยตา) เขามักกล่าววาจาที่ไม่ขัดใจผู้ฟัง (เนลตา) จึงมีเพื่อนมากมายไม่แตกคอกัน (อเภชฺชปริสตา)

ความไม่เศร้าโศกกังวลใจ (อโสกิตา) ก็เป็นอีกอานิสงส์หนึ่งของการเว้นจากการฆ่าที่เราจะได้รับในชาติต่อๆ ไป ทุกคนย่อมปรารถนาที่จะอยู่อย่างไร้ความเศร้าโศกกังวลใจ หนังสือประเภท "จะหายเศร้าและเริ่มชีวิตใหม่ได้อย่างไร" จึงเป็นที่นิยม วิธีขจัดความเศร้าโศกกังวลที่ดีที่สุดคือการใช้ชีวิตตามครรลองคลองธรรมและเจริญสติปัฏฐานอย่างต่อเนื่อง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ทางนี้เท่านั้นที่จะดับความโศกและความร่ำไรรำพันได้"[๕๓] ทางดังกล่าวก็คือทางที่ผู้ปฏิบัติทุกท่านในที่นี้กำลังดำเนินอยู่ด้วยศรัทธาที่เต็มเปี่ยม

ยังมีอานิสงส์ของการเว้นจากปาณาติบาตอีกคือไม่พลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก (ปิเยหิ มนาเปหิ สทฺธึ อวิปฺปโยคตา) เช่น ภรรยาหรือบุตร และไม่พรากจากทรัพย์สมบัติที่หวงแหน อีกประการหนึ่งซึ่งดีไม่แพ้กันคือ มีบริวารแวดล้อมคอยช่วยเหลือไม่ขาด (อนนฺตปริวารตา) ฉะนั้น หากเราหวังจะได้อยู่กับคนที่เรารัก พรั่งพร้อมด้วยบริวารและทรัพย์สินในชาติหน้า เราควรงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ นอกจากนี้ยังมีอานิสงส์อื่นๆ ของการเว้นจากปาณาติบาตอีก ได้แก่ มีความแกล้วกล้า (อจฺฉมฺภิตา) อาจหาญ (สูรตา) มีวาจาสละสลวย (วิสฺสฏฺฐวจนตา) และไม่ถูกคนอื่นข่มเหง (ทุปฺปธํสิตา) รวมทั้งสิ้น ๒๓ ประการ ตามที่คัมภีร์อรรถกถากล่าวไว้[๕๔] ส่วนผลร้ายของปาณาติบาตก็เข้าใจได้ไม่ยาก

เพราะเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับผลดีต่างๆ ที่กล่าวไปแล้วนั้นเอง เช่น ความน่าเกลียด อายุสั้น มีโรคมาก เป็นต้น ❋

๓. การลักทรัพย์ (อทินนาทาน)

ในสัลเลขสูตร การลักทรัพย์ซึ่งเป็นการชิงเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เป็นหนึ่งในกิเลส ๔๔ ประเภทที่ต้องขัดเกลา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

"แม้ผู้อื่นจะเป็นผู้ลักทรัพย์ แต่เราจะเป็นผู้ไม่ลักทรัพย์ในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๕๕]

ชาวพุทธที่ประพฤติตามคำสอนของพระศาสดาด้วยศรัทธา จะรักษาศีล ๕ และเว้นขาดจากการลักทรัพย์ อาตมาจะขยายความศีลข้อที่ ๒ นี้ให้ฟังอย่างละเอียด

อกุศลกรรมข้อนี้เรียกว่า อทินนาทาน แปลตรงตัวว่า เอาสิ่งที่เจ้าของไม่ได้ให้ ซึ่งก็คือการขโมยที่รวมทั้งการเอาของของผู้อื่นไปอย่างลับๆ ล่อๆ และการช่วงชิงไปด้วยกำลัง ในวินัยปิฎกได้แจกแจงการขโมยออกเป็น ๒๕ ชนิดที่ภิกษุพึงหลีกเลี่ยง[๕๖] ถ้าจะอธิบายทั้งหมดก็คงจะเยิ่นเย้อเกินไป อาตมาจึงจะกล่าวเฉพาะการลักทรัพย์และการชิงทรัพย์เป็นหลัก

การลักทรัพย์คือการเอาสิ่งของของผู้อื่นไปโดยที่เจ้าของไม่รู้ตัว เช่น กำลังหลับ เผลอ หรือไม่อยู่ การเอาเปรียบลูกค้าโดยการโกง

น้ำหนักหรือใช้เครื่องวัดที่ไม่ได้มาตรฐาน การยัดเยียดให้ซื้อของที่ไม่สมราคาหรือมีตำหนิ การหลอกขายทองหรือเงินปลอม การเลี่ยงไม่จ่ายค่าแรง ค่าจ้าง ค่าโอนกรรมสิทธิ์ ค่าธรรมเนียมหรือภาษีตามราคาที่เหมาะสม การไม่ยอมคืนเงินกู้ไม่คืนสิ่งของที่ยืมไปหรือที่ฝากไว้ให้ช่วยรักษา และการไม่ยอมชดใช้ค่าเสียหายที่ตนก่อ เหล่านี้ล้วนจัดเป็นการลักทรัพย์ทั้งสิ้น

ส่วนการชิงทรัพย์คือการใช้กำลังบังคับช่วงชิงเอาสิ่งของของผู้อื่น รวมถึงการขู่กรรโชกเอาเงินหรือทรัพย์สิน การขูดรีดเก็บภาษี การยึดทรัพย์และประนอมหนี้อย่างไม่เป็นธรรม การฟ้องร้องเอากรรมสิทธิ์ด้วยพยานเท็จหรือข้อมูลเท็จ เป็นต้น

อทินนาทานต้องประกอบด้วยองค์ ๕ ได้แก่ ๑) ทรัพย์นั้นมีเจ้าของ ๒) รู้ว่าทรัพย์นั้นมีเจ้าของ ๓) มีเจตนาที่จะเอามา ๔) ประกอบความพยายามในการเอาทรัพย์นั้นมา เช่น ขโมย หรือปล้น และ ๕) ได้ทรัพย์นั้นมา[๕๗] การกระทำที่ประกอบด้วยองค์ทั้ง ๕ นี้จึงจะจัดว่าเป็นอทินนาทาน ถ้าของที่ได้มาไม่มีเจ้าของก็ไม่ใช่การขโมย ถ้านำมาโดยนึกว่าไม่มีเจ้าของหรือเข้าใจว่าเป็นของตนก็ไม่ใช่การขโมยเช่นกัน แต่เมื่อรู้ภายหลังว่ามีเจ้าของก็ต้องนำไปคืนหรือชำระค่าเสียหาย มิฉะนั้นก็จะกลายเป็นการขโมย หากนำมาโดยไม่มีเจตนาจะลัก เช่น ถือวิสาสะยืมสิ่งของของเพื่อนสนิทมา ก็ไม่เป็นการลักทรัพย์ แต่เมื่อเจ้าของต้องการก็ต้องคืนให้ มิฉะนั้นจะเป็นการลักทรัพย์ สำหรับองค์ประกอบที่ ๔ ไม่ว่าจะลงมือเองหรือยุยงให้ผู้อื่นขโมยก็เป็นอทินนาทาน และจะ

ถือว่าเป็นการขโมยทันทีที่ของสิ่งนั้นเคลื่อนออกจากที่เดิมด้วยจิตที่คิดจะเอา แม้จะทำของนั้นตกเมื่อถูกจับได้ภายหลังก็ถือว่าการขโมยได้สำเร็จไปก่อนแล้ว

ในกรณีของภิกษุ หากของสิ่งนั้นมีค่าตั้งแต่ ๕ มาสกขึ้นไป ภิกษุนั้นต้องอาบัติปาราชิกหาสังวาสไม่ได้ คือขาดจากความเป็นภิกษุและไม่อาจเข้าร่วมหมู่สงฆ์ได้อีก การเอาของที่นำมาไปคืนที่เดิมก็ไม่อาจช่วยให้พ้นผิด เพราะการขโมยได้สำเร็จแล้วตั้งแต่สิ่งนั้นถูกนำไป ทั้งนี้รวมถึงการขโมยที่ไม่ใช่การเคลื่อนย้ายสิ่งของด้วย เช่น การไม่ยอมจ่ายค่าจ้าง ค่าแรง หรือค่าธรรมเนียมตามราคาที่เหมาะสม การไม่ยอมจ่ายเงินแก่ผู้ที่สมควรได้รับจนผู้นั้นหมดหวัง การที่ศาลมอบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินให้โดยไม่ชอบธรรม เหล่านี้ล้วนเข้าข่ายการขโมยทั้งสิ้น การกระทำจะถือว่าเป็นการขโมยเมื่อครบองค์ประกอบ ๕ ข้อข้างต้น ไม่ว่าจะได้มาด้วยอาการลับๆ ล่อๆ ด้วยการหลอกลวง หรือด้วยการข่มขู่

ในสัลเลขสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีการขัดเกลาไว้ ๕ ขั้น ขั้นแรกคือปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสด้วยการไม่ขโมย ขั้นที่ ๒ คือตั้งจิตไว้มั่นในการไม่ขโมย จากนั้น ขั้นที่ ๓ คือหลีกเลี่ยงการขโมยด้วยวิถีแห่งการไม่ขโมย ขั้นที่ ๔ คือยกระดับจิตด้วยการไม่ขโมย และขั้นที่ ๕ คือดับกิเลสที่เนื่องด้วยการขโมยด้วยการประพฤติไตรสิกขา

เว้นจากการลักทรัพย์

การงดเว้น (วิรัติ) มี ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) งดเว้นในขณะที่ประสบ (สัมปัตตวิรัติ) ๒) งดเว้นด้วยการตั้งเจตนาไว้ (สมาทานวิรัติ) และ ๓) งดเว้นได้เด็ดขาด (สมุจเฉทวิรัติ)

๑) การงดเว้นในขณะที่ประสบ (สัมปัตตวิรัติ) คือ การงดเว้นจากอกุศลกรรมในโอกาสที่กำลังประสบอยู่นั้น โดยไม่ได้ตั้งเจตนาที่จะงดเว้นไว้ล่วงหน้าว่าจะรักษาศีล ดังตัวอย่างเรื่องจักกนอุบาสกที่พบในคัมภีร์อรรถกถา[๕๘]

ในประเทศลังกา อุบาสกชื่อว่าจักกนะ ไปหากระต่ายมาปรุงอาหารให้มารดาที่กำลังป่วยตามคำแนะนำของหมอ ทันทีที่เห็นจักกนะกระต่ายตัวหนึ่งได้วิ่งหนีไปติดเถาวัลย์ เขาจึงตามไปจับกระต่ายตัวนั้นมาแต่กลับลังเลที่จะฆ่า เพราะคิดว่าตนไม่ควรจะปลงชีวิตสัตว์เพื่อแลกกับชีวิตมารดาของตน จึงปล่อยกระต่ายตัวนั้นไป เมื่อกลับถึงบ้าน เขากล่าวสัจวาจาว่า "ตั้งแต่เกิดมาและจำความได้ ข้าพเจ้าไม่เคยฆ่าเลยแม้แต่ชีวิตเดียว ด้วยสัจวาจานี้ ขอให้มารดาของข้าพเจ้าจงหายจากโรคด้วยเถิด" ทันใดนั้นมารดาของเขาก็หายจากโรค ในเรื่องนี้จักกนะยังไม่ได้สมาทานศีลและจับกระต่ายมาด้วยเจตนาที่จะฆ่า แต่เมื่อคิดได้จึงปล่อยไป การงดเว้นจากการฆ่า การขโมย หรือการโกหก เป็นต้น ที่เกิดขึ้นเองเมื่ออยู่ในสถานการณ์นั้นๆ เรียกว่า การงดเว้นในขณะที่ประสบ (สัมปัตตวิรัติ)

๒) งดเว้นด้วยการตั้งเจตนาไว้ (สมาทานวิรัติ) เป็นการงดเว้นด้วยการรักษาศีล ดังตัวอย่างเรื่องอุบาสกอาศัยอยู่ที่ภูเขาอุตตรวัฒน-มานะ อุบาสกได้รับศีลจากพระพุทธรักขิตะแล้ว เมื่อเขาไปไถนา วัวของเขาหายไป เขาจึงขึ้นไปตามหาบนภูเขาแต่พลาดท่าถูกงูใหญ่รัดตัวไว้ เขาคิดจะใช้มีดตัดหัวงู แต่ระลึกขึ้นมาได้ว่าเขาได้สมาทานศีลต่อหน้าพระมหาเถระที่เขาเคารพยิ่ง เขาตัดสินใจยอมสละชีพดีกว่าที่จะล่วงสิกขาบทจึงโยนมีดทิ้ง แต่แล้วงูใหญ่ก็ปล่อยเขาและเลื้อยหนีไปทันที เรื่องนี้เป็นการงดเว้นด้วยความเคารพในศีลที่ตนได้สมาทานไว้[๕๙]

๓) งดเว้นได้เด็ดขาด (สมุจเฉทวิรัติ) หมายถึงการงดเว้นที่เกี่ยวกับสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ **เป็นการงดเว้นที่เกิดขึ้นเมื่อบรรลุอริยมรรค ซึ่งทำให้หมดความต้องการที่จะฆ่า ขโมย หรือโกหก จิตจะไม่หยาบพอที่จะทำให้เกิดมิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ และมิจฉาอาชีวะได้ การงดเว้นด้วยอริยมรรคนี้ช่วยขจัดแนวโน้มในการทำอกุศลนั้นให้สิ้นไปได้อย่างถาวร** ในสมัยพุทธกาลมีนางทาสีชื่อว่า ขุชชุตตรา ยักยอกเงิน ๔ กหาปณะจาก ๘ กหาปณะที่พระนางสามาวดีประทานให้ไปซื้อดอกไม้ทุกวัน ในวันหนึ่งนางได้ฟังธรรมเทศนาและบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน หลังจากนั้นนางจึงใช้เงินทั้งหมดซื้อดอกไม้ เมื่อพระนางสามาวดีตรัสถาม นางก็ไม่โกหกและสารภาพตามจริงถึงเรื่องที่นางได้ยักยอกเงิน[๖]

ผู้ที่เจริญสัลเลขธรรมตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนต้องรักษาศีล ๕ เป็นอย่างน้อย คือต้องเว้นขาดจากการฆ่าเป็นต้น และถ้าเป็นไปได้ก็พึงมุ่งเจริญวิปัสสนาเพื่อถอนรากกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปเป็นสมุจ-เฉทวิรัติ สติที่สังเกตทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ ณ ทวารทั้ง ๖ อย่างต่อเนื่องก็ถือเป็นการงดเว้นจากอกุศล ซึ่งในประเด็นนี้อาตมาจะอธิบายต่อไป

การขาดสติอาจทำให้เกิดความอยากที่จะฆ่าหรือขโมย ซึ่งเกี่ยวกับสิ่งที่เราเห็นหรือได้ยินเป็นต้น ถ้าความอยากนั้นรุนแรงก็จะส่งผลให้ประพฤติผิดทางกาย เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ หรืออกุศลกรรมอื่นๆ ส่วนผู้ปฏิบัติที่ตามสังเกตรูปนามทุกอย่างที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ จะเห็นเพียงรูปและนามที่เกิดขึ้นและดับไป เขาจะไม่เห็นว่าสิ่งนั้นน่าพอใจหรือไม่น่าพอใจ จึงไม่มีสิ่งใดสามารถกระตุ้นให้เกิดความอยากที่จะกระทำผิดได้ ดังนั้นจึงเป็นการงดเว้นจากอกุศลกรรม เมื่อวิปัสสนญาณแก่รอบจะนำไปสู่การบรรลุมรรคญาณ ทำให้ผู้ปฏิบัติปราศจากความอยากที่จะพูด กระทำ หรือเลี้ยงชีพในทางที่ผิดอย่างถาวร

ด้วยการงดเว้นทั้ง ๓ ชนิดนี้ เราจะสามารถหลีกหนีทางแห่งการลักทรัพย์ และดำเนินตามทางแห่งการเว้นขาดจากการลักทรัพย์ได้

ยกระดับจิตด้วยการไม่ขโมย

อกุศลกรรมย่อมฉุดลงไปสู่ชีวิตที่ต่ำช้าเลวทราม ตรงข้ามกับกุศลกรรมหนุนนำขึ้นไปสู่ชีวิตที่สูงส่งและประเสริฐ พระพุทธองค์ตรัสว่าการงดเว้นจากการลักทรัพย์จะส่งให้เราเจริญขึ้น **ผู้ที่ไร้ศีลธรรมย่อมฉวยทุกโอกาสที่จะนำไปสู่ความมั่งคั่งและสถานภาพทางสังคมที่สูงขึ้น ไม่เว้นแม้การฆ่าหรือขโมย** ตรงข้ามกับพวกเราที่มุ่งหมายชีวิตที่สูงขึ้นด้วยการเว้นขาดจากการลักทรัพย์ นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังตรัสถึงการงดเว้นจากการลักทรัพย์ในขั้นดับกิเลสในปรินิพพานวาระด้วย

ชาวพุทธที่รักษาศีลข้อที่ว่าด้วยการเว้นจากอทินนาทานพึงตระหนักว่า ตนเองกำลังปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดาที่ทรงแสดงไว้ในสัลเลขสูตรนี้ และพึงปฏิบัติตามแนวทางแห่งการเว้นจากการลักทรัพย์ให้เจริญและบริบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้

วิบากของอทินนาทาน

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงวิบากของอทินนาทานไว้ในอังคุต-ตรนิกาย ดังนี้

"เมื่อได้ทำอทินนาทานเป็นนิตย์ ผู้นั้นย่อมไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือในเปรตวิสัย แม้ด้วยเศษแห่งวิบากของอทินนาทานก็ทำให้เป็นผู้มีโภคทรัพย์น้อย"[๖๑]

ผู้ที่ขโมยหรือปล้นจะต้องทนทรมานในนรกและอาจกลับมาเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ในเมืองหนึ่งของพม่า ชายแก่คนหนึ่งได้รับเงินกู้

ที่จ่ายคืนกลับมา ๔๐ จั๊ต แต่ปฏิเสธว่าตนยังไม่ได้รับเงินและบังคับให้ลูกหนี้คนนั้นชำระหนี้อีกครั้ง โดยสาบานว่า "ถ้าผมโกหก ขอให้ผมตายไปแล้วเกิดเป็นควายในบ้านคุณเลย!" ลูกหนี้จึงจำต้องจ่ายเงินให้อีก ๔๐ จั๊ต แต่ปรากฏว่าเมื่อเจ้าหนี้ตายไปก็ได้ไปเกิดเป็นลูกควายในบ้านของลูกหนี้จริงๆ ซึ่งพิสูจน์จากการที่ลูกควายตอบสนองเมื่อลูกสาวเจ้าของบ้านเรียกมันด้วยชื่อของชายแก่อดีตเจ้าหนี้ ผู้คนจึงเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริง

โจรหรือขโมยอาจจะไปเกิดเป็นเปรตที่หิวโหยทรมาน หรือถ้ากุศลกรรมที่เคยบำเพ็ญไว้ส่งผลก็อาจจะได้กลับมาเกิดในมนุษยโลก แต่ก็จะไม่มีความปลอดภัยในทรัพย์สินที่ตนหามาได้ ตรงข้ามกับวิบากของการไม่ลักทรัพย์ที่จะทำให้ไปเกิดบนสวรรค์และพร้อมมูลด้วยทิพยสมบัติที่ไม่อาจถูกทำลาย และยังส่งผลต่อมาเป็นความร่ำรวยเมื่อกลับมาเกิดในมนุษยโลกด้วย

วิบากของการไม่ขโมย

วิบากของการขโมยและการไม่ขโมยมีอธิบายไว้ในอรรถกถาของขุททกปาฐะและอิติวุตตกะ[๖๒] กล่าวถึงอานิสงส์ ๑๑ ประการของการเว้นขาดจากการลักทรัพย์ ได้แก่ ความมั่งมีธนทรัพย์ (มหทฺธนตา) ความมั่งมีธัญญทรัพย์ (ปหูตธนธญฺญตา) ความมีโภคทรัพย์ไร้ขอบเขต (อนนฺตโภคตา) ความเกิดขึ้นของโภคทรัพย์ที่ยังไม่มี (อนุปฺปนฺนโภคุปฺปตฺติตา) ความมั่นคงถาวรของโภคทรัพย์ที่มีอยู่แล้ว (อุปฺปนฺนโภค-

ถาวรตา) ความได้โภคทรัพย์ที่ปรารถนาอย่างฉับพลัน (อิจฺฉิตานํ โภคานํ ขิปฺปปฺปฏิลาภิตา) ความไม่เสียโภคทรัพย์ไปด้วยภัย ๕ (ราชโจรุทกคฺคิอปฺปิยทายาเทหิ อสาธารณโภคตา) ความได้ธนทรัพย์ที่ไม่เป็นสาธารณะ คือไม่อาจมีใครฟ้องร้องเอาได้ (อสาธารณธนปฺปฏิลาภิตา) ความเป็นใหญ่ในโลกด้วยฐานันดรของพระราชาหรือมหาอำมาตย์เป็นต้น (โลกุตฺตมตา) ความไม่รู้จักความไม่มี (นตฺถิกภาวสฺส อชานนตา) และความเป็นอยู่อย่างผาสุก (สุขวิหาริตา)

ภัย ๕ ในเรื่องนี้ คือสิ่งที่อาจคุกคามทรัพย์สิน ได้แก่ พระราชาหรือผู้ปกครอง โจร น้ำ ไฟ และทายาทที่ไร้ความสามารถ การกล่าวว่าพระราชาเป็นภัยคุกคามต่อทรัพย์สมบัตินั้นมุ่งเฉพาะพระราชาที่ไม่ทรงธรรม เพราะพระราชาที่ทรงธรรมมักจะทรงช่วยให้พสกนิกรกินดีอยู่ดีขึ้น ในอนาคตชาติ ผู้ที่เว้นจากการขโมยจะไม่ต้องสูญเสียทรัพย์เพราะพระราชาที่ไม่ทรงธรรม โจร น้ำ หรือไฟ รวมทั้งไม่ต้องยกทรัพย์สมบัติให้ทายาทที่ไม่คู่ควรด้วย

วิบากของการลักทรัพย์ย่อมตรงกันข้ามกับการไม่ลักทรัพย์ กล่าวโดยย่อว่าจะต้องพบกับความยากจน อดอยากหิวโหยแม้จะทำงานหนัก เศรษฐกิจย่ำแย่ สูญเสียทรัพย์สินด้วยภัย ๕ มีสถานะทางสังคมตกต่ำ และเป็นอยู่อย่างอัตคัดขัดสน

เพื่อความเจริญในชีวิตและทรัพย์สิน พวกเราทุกคนจึงควรเว้นขาดจากอทินนาทาน ตลอดจนมุ่งละกิเลสอื่นๆ ได้แก่ความเบียดเบียนและการฆ่าสัตว์เป็นต้นอีก ๔๓ ประการ ตามที่ระบุไว้ในสัลเลขสูตร

กิเลสจำพวกที่เป็นปฏิปักษ์ต่อศีลธรรมจะต้องขจัดด้วยการรักษาศีลและการปฏิบัติธรรม ส่วนกิเลสอื่นๆ ก็ต้องเอาชนะด้วยโยนิโสมนสิการ การเจริญภาวนา และอริยมรรคญาณ ในกิเลส ๔๔ ประการนี้ กิเลสบางอย่างขจัดให้สิ้นไปได้ในระดับพระโสดาบัน บางอย่างต้องบรรลุอนาคามีมรรคจึงจะละได้ และบางอย่างจะสิ้นไปได้ก็ต่อเมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์เท่านั้น

ดับกิเลส

ที่สำนักปฏิบัติธรรมแห่งนี้ ผู้ปฏิบัติเพียรเจริญสติอย่างต่อเนื่องเพื่อดับกิเลสให้สิ้นไป กิเลสเกิดขึ้นได้เพราะขาดสติ แม้จะยังไม่เกิดขึ้นในขณะเห็นเป็นต้น แต่ก็อาจจะผุดขึ้นมาได้ภายหลังในความคิด เพราะกิเลสเหล่านั้นนอนเนื่องอยู่

เมื่อสมาธิแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติที่เจริญสติอย่างต่อเนื่องจะเห็นว่ามีเพียงกระแสของรูปนามที่เป็นไปอย่างไม่ขาดสาย ญาณหยั่งเห็นไตรลักษณ์จะไม่เปิดช่องให้โลภะ โทสะ หรือโมหะแทรกเข้ามาได้ ความอยากที่เป็นอกุศล เช่น อยากฆ่าหรือขโมย จะดับไปทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติมีสติกำหนดรู้ ซึ่งเป็นการละกิเลสได้ชั่วคราว

เมื่อวิปัสสนาญาณแก่รอบ ผู้ปฏิบัติก็จะบรรลุอริยมรรค ระดับพระโสดาบันจะขจัดความเห็นผิดเกี่ยวกับตัวตน (สักกายทิฏฐิ) ความเข้าใจผิดในวิธีปฏิบัติ (สีลัพพตปรามาส) และความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) รวมถึงอกุศลเจตนาทั้งปวงที่จะนำไปสู่อบายได้อย่างถาวร ต่อมาใน

ระดับพระสกทาคามี ผู้ปฏิบัติจะขจัดกิเลสต่างๆ ที่เนื่องด้วยความยินดีในกามคุณ ๕ และความขัดเคืองใจอย่างหยาบได้ทั้งหมด เมื่อถึงระดับพระอนาคามี ผู้ปฏิบัติจะขจัดความยินดีในกามและความขัดเคืองอย่างละเอียดได้ทั้งหมด ท้ายที่สุด เมื่อถึงขั้นพระอรหันต์ ผู้ปฏิบัติจะพ้นจากกิเลสทั้งปวงที่มีรากเหง้าคือความยินดีในภพ (ภวราคะ) มานะ และอวิชชา การที่จะถอนรากกิเลสได้ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในสัลเลขสูตรนี้ ผู้ปฏิบัติจะต้องเจริญสติอย่างต่อเนื่องในทุกขณะที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส เหยียด คู้ เคลื่อนไหว รวมไปถึงขณะนึกคิดอีกด้วย

บางท่านอาจสงสัยว่าสัลเลขสูตรนี้เกี่ยวข้องกับการเจริญสติอย่างไร หากเข้าใจพระสูตรนี้อย่างถ่องแท้ก็คงจะไม่ต้องถาม เพราะทุกขณะที่เราเจริญสติคือการขัดเกลากิเลสขั้นสูงที่สุด ผู้ปฏิบัติควรตั้งปณิธานว่า แม้ว่าผู้ที่ขาดสติจะฆ่าสัตว์หรือลักทรัพย์ เพราะมิได้เจริญสติระลึกรู้สิ่งที่เห็นหรือได้ยินเป็นต้น แต่เราจะเว้นจากอกุศลกรรมทั้งปวงด้วยการเจริญสติในขณะเห็นเป็นต้นนั้น

การขาดสติหมายถึงการสะสมแนวโน้มในการก่ออกุศลและหลงไปสู่ทางที่ผิดคือการฆ่าและขโมยเป็นต้น ในทางตรงข้าม แต่ละขณะที่มีสติเปรียบได้กับแต่ละย่างก้าวบนทางแห่งการรู้แจ้ง เมื่อเริ่มเดินทางผู้ปฏิบัติเป็นเพียงปุถุชนที่ไม่เห็นความเกิดดับของรูปนาม แต่สติจะทำให้เกิดสมาธิ และเกิดปัญญาที่รู้ชัดว่า รูปเป็นสิ่งที่ถูกรู้ และนามเป็นผู้รู้ ซึ่งเป็นขั้นแรก ขั้นที่ ๒ คือญาณหยั่งเห็นความเป็นเหตุ

ปัจจัยว่าแท้จริงมีเพียง ๒ สิ่งคือเหตุและผลเท่านั้น จากนั้นจะเกิดปัญญาเห็นประจักษ์ชัดในไตรลักษณ์ และเกิดวิปัสสนาปัญญาหยั่งรู้ในระดับต่างๆ ตามลำดับ

นี่คือประสบการณ์ที่ผู้ปฏิบัติได้เล่าให้ฟังเอง ในหมู่ผู้ปฏิบัติที่มีทั้งชายและหญิง บางท่านเกิดวิปัสสนาญาณชัดเจนมาก เมื่อเช้านี้มีพระนวกะเล่าให้ฟังว่าเขาเทิดทูนพระพุทธเจ้าอย่างยิ่งเพราะเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในพระธรรม ก่อนปฏิบัติธรรม ความเข้าใจธรรมะของคนทั่วไปมีจำกัดและอ้างอิงมาจากความรู้ตามประเพณีเท่านั้น คำสอนของครูบาอาจารย์ต่างๆ ไม่อาจโน้มน้าวหรือกระตุ้นความสนใจของเราได้ การปฏิบัติธรรมเท่านั้นที่จะช่วยให้เกิดความกระจ่างแจ้งในจิตใจและช่วยให้ผู้ปฏิบัติหยั่งเห็นธรรมชาติที่แท้จริงได้

มีโยมบางคนบอกว่าฟังอาตมาเทศน์เกี่ยวกับประสบการณ์ในการปฏิบัติไม่รู้เรื่อง ก็เลยจำไม่ได้ว่าอาตมาสอนว่าอย่างไรบ้าง และไม่ชอบฟังเทศน์ของอาตมา คงจะเป็นเพราะอาตมาไม่สามารถเทศน์ในสิ่งที่เขาฟังเข้าใจได้ทันที แต่ผู้ปฏิบัติที่ปฏิบัติธรรมจะชอบฟังอาตมาเทศน์ เพราะธรรมเทศนาอื่นไม่สามารถทำให้เขาพึงพอใจได้ แม้ผู้ปฏิบัติเหล่านั้นจะได้ฟังพระสูตรอันลึกซึ้งที่มีการยกข้อบาลีทางปริยัติและประกอบด้วยกรณีตัวอย่างและข้ออุปมาต่างๆ ก็ยังไม่น่าฟังหากไม่มีการอธิบายในเชิงปฏิบัติด้วย การสอนเรื่องธรรมชาติของรูปนามหรือความไม่เที่ยงจากตำราปริยัติจะต้องอธิบายอย่างละเอียดมากและยกตัวอย่างมากมาย แต่สำหรับผู้ปฏิบัติ ความแตกต่างระหว่างรูปนามหรือ

ความเกิดดับของสภาวธรรมทั้งปวงจะปรากฏชัดเจนให้เห็นเองได้ด้วยประสบการณ์ตรง ซึ่งเป็นขั้นที่สำคัญมากในการปฏิบัติธรรม

ด้วยการเจริญสติ ผู้ปฏิบัติจะหยั่งเห็นไตรลักษณ์และบรรลุวิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ในวิปัสสนาญาณเหล่านี้ ญาณหยั่งเห็นความเกิดดับ (อุทยัพพยญาณ) จะน่าประทับใจมาก การรับรู้จะเป็นไปอย่างฉับไว ปัญญาแหลมคมราวกับว่าไม่มีอะไรเล็ดลอดจากการกำหนดรู้ไปได้เลย ผู้ปฏิบัติจะประสบกับแสงสว่างและปีติที่รุนแรง จิตจะผ่องใสและเป็นสุขมากจนไม่อาจพรรณนาได้ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกความสุขนี้ว่า ความสุขที่เหนือกว่าที่มนุษย์ทั่วไปจะสัมผัสได้ (อมานุสี รติ) ถึงกระนั้นผู้ปฏิบัติก็จำเป็นต้องกำหนดรู้และละสภาวธรรมที่น่าพอใจต่างๆ ที่ได้ประสบในขั้นนี้ เพื่อที่จะได้บรรลุญาณหยั่งเห็นความดับ (ภังคญาณ) ในขั้นนี้ทั้งสิ่งที่ถูกรู้และจิตที่รับรู้จะดับไปพร้อมกันทันที ไม่รู้สึกถึงรูปร่างของกาย ไม่มีศีรษะ มือ หรือส่วนใดของร่างกายเลย ผู้ปฏิบัติจะรับรู้เพียงความดับของทุกสิ่งที่ปรากฏ และบรรลุวิปัสสนาญาณขั้นต่อๆ ไปที่เห็นไตรลักษณ์ได้อย่างลึกซึ้งมากขึ้น ได้แก่ ญาณหยั่งเห็นโดยความน่ากลัว (ภยญาณ) ญาณหยั่งเห็นโดยความเป็นโทษ (อาทีนวญาณ) ญาณหยั่งเห็นโดยความเบื่อหน่าย (นิพ-พิทาญาณ)ญาณที่ใคร่จะพ้นไป(มุญจิตุกัมยตาญาณ)และญาณพิจารณาทบทวน (ปฏิสังขาญาณ)

ต่อมาผู้ปฏิบัติจะบรรลุญาณหยั่งเห็นโดยความเป็นกลางต่อสังขาร (สังขารุเปกขาญาณ) ซึ่งเป็นญาณที่ลุ่มลึกและประณีตมาก และ

อาจตั้งอยู่ได้ถึง ๒-๓ ชั่วโมง มีลักษณะเด่นคือไม่ต้องใช้ความพยายามในการรับรู้อารมณ์กรรมฐาน แต่การรับรู้จะเป็นไปเองอย่างอัตโนมัติ และเป็นกลางญาณนี้จะนำไปสู่อนุโลมญาณ และสู่มรรคญาณและผล-ญาณในขั้นโสดาบันได้ในที่สุด

ถ้าเขาปฏิบัติต่อไปก็จะบรรลุอริยมรรคอีก ๒ ขั้น และท้ายที่สุดก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ซึ่งเป็นจุดหมายอันสูงสุดในธรรมวินัยนี้ แต่ความก้าวหน้าในการปฏิบัติจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีสติที่ต่อเนื่อง ดังนั้นเราจึงควรเจริญสติเพื่อความเจริญในธรรมและเพื่อชัยชนะเหนือกิเลสทั้งปวง ❋

๔. การเสพเมถุน (อพรัหมจริยา)

ประเด็นต่อมาคือเรื่องการประพฤติพรหมจรรย์ ในสัลเลขสูตรตรัสว่า "แม้ผู้อื่นจะยินดีในเมถุนธรรม แต่เราจะเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๖๓]

คนส่วนใหญ่ไม่สามารถงดเว้นการมีเพศสัมพันธ์ได้ ยกเว้นภิกษุที่เคารพในพระวินัยและญาติโยมบางท่านที่รักษาศีล ๘ เท่านั้น แม้มนุษย์ส่วนมากจะลุ่มหลงในการเสพเมถุน แต่การร่วมประเวณีก็ไม่ใช่การทำบาปอย่างการฆ่าสัตว์หรือลักทรัพย์ถ้าไม่ผิดศีลธรรม เพียงแค่เสพเมถุนไม่สามารถทำให้ฆราวาสตกอบายได้ จึงไม่ใช่กรรมที่ชั่วช้าอย่างการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

การเสพเมถุนแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ การมีเพศสัมพันธ์ที่ขัดต่อศีลธรรม และการมีเพศสัมพันธ์ที่ไม่จัดเป็นการประพฤติผิดในกาม เราทุกคนต้องเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ฆราวาสที่มีเพศสัมพันธ์อย่างถูกต้องตามประเพณีก็ยังสามารถรักษาศีล ๕ ได้ไม่ด่างพร้อย แต่ถ้าหากว่าเขาสามารถงดเว้นการร่วมประเวณีได้ย่อมจะเกื้อหนุนความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมของเขาได้ดียิ่งขึ้น

ส่วนพระภิกษุต้องเว้นขาดจากเมถุนธรรมทั้งหมด หากภิกษุเสพเมถุนก็เท่ากับละเมิดวินัย เป็นไปได้ว่าในประเด็นนี้พระสูตรมุ่งแสดงถึงภิกษุผู้ต้องเว้นขาดจากเมถุนธรรมอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้ยังหมายรวมถึงผู้ที่รักษาศีล ๘ และศีล ๑๐ หรือผู้ที่ถือข้อวัตรอื่นๆ ที่เข้มงวดเรื่องการเว้นจากการร่วมประเวณีด้วย พระผู้มีพระภาคและพระอรหันต์เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ตลอดชีวิต **สำหรับญาติโยมที่สมาทานการประพฤติพรหมจรรย์แม้เพียงชั่ววันหนึ่ง ก็เท่ากับว่าเราได้รับส่วนแห่งศีลกุศลเช่นเดียวกับพระอริยเจ้าด้วย** ในวันนั้นชีวิตเราจะบริสุทธิ์และประเสริฐ แต่ถ้าเราไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ได้ อย่างน้อยเราก็ต้องตั้งใจงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

การประพฤติผิดในกาม

การประพฤติผิดในกาม (กาเมสุมิจฉาจาร) หมายถึงการมีเพศสัมพันธ์ที่ขัดต่อประเพณีอันดีงามของสังคมที่ถ่ายทอดจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษผู้ทรงศีลธรรม มีหญิง ๒๐ ประเภทที่ชายไม่ควรร่วมประเวณีด้วย กล่าวโดยสรุปได้แก่ หญิงที่อยู่ในปกครองของบิดามารดา หญิงที่อยู่ในปกครองของญาติ หญิงที่อยู่ในอารักขาของนักบวช หญิงที่แต่งงานแล้ว หญิงที่มีคู่หมั้นหมายแล้ว เป็นต้น ผู้ชายที่มีภรรยาแล้วไม่ควรมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงเหล่านี้ ส่วนหญิงที่แต่งงานแล้วก็ไม่ควรมีเพศสัมพันธ์กับชายใดนอกจากสามีของตน ชายหรือหญิงใดร่วมประเวณีที่ผิดครรลองคลองธรรมจัดเป็นการประพฤติผิดในกาม ดังนั้นพวกเราทุกคนพึงงดเว้นจากการละเมิดศีลข้อนี้

การประพฤติพรหมจรรย์

การประพฤติพรหมจรรย์ หมายถึงการงดเว้นการมีเพศสัมพันธ์ทุกชนิดไม่ว่ากรณีใด ภิกษุ ฤๅษี และแม่ชีต้องประพฤติพรหมจรรย์ตลอดชีวิต ฆราวาสจะประพฤติพรหมจรรย์เฉพาะช่วงที่สมาทานอุโบสถศีล

เช่นเดียวกับการฆ่าสัตว์และการลักทรัพย์ ในสัลเลขสูตรกล่าวว่า เราควรประพฤติพรหมจรรย์แม้ว่าผู้อื่นจะหมกมุ่นในการเสพเมถุน และเราควรตั้งจิตไว้ในการประพฤติพรหมจรรย์ การตั้งปณิธานเช่นนี้มีไว้เพื่อพระภิกษุ สามเณร แม่ชี และชาวพุทธที่อุทิศตนต่อวิถีชีวิตที่

สูงส่งและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ผู้ปฏิบัติที่รักษาศีล ๘ ก็สมาทานการประพฤติพรหมจรรย์ตามจำนวนวันหรือจำนวนเดือนที่เข้ากรรมฐาน แต่ผู้ที่ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ได้ก็ต้องงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

เช่นเดียวกับการไม่ฆ่าสัตว์และไม่ลักทรัพย์ การประพฤติพรหมจรรย์เป็นการหลีกเลี่ยงทางที่อันตราย เป็นเครื่องค้ำชูชีวิตให้สูงขึ้น และเป็นไปเพื่อการดับกิเลส การประพฤติพรหมจรรย์เป็นเรื่องยากสำหรับผู้ที่ยินดีในการเสพกาม เพราะไม่เห็นภัยจากกิเลสทั้งหลายที่เนื่องด้วยกาม เราจำเป็นต้องพิจารณาให้เห็นภัยเหล่านี้ ความติดใจในกามคุณเป็นมลทินแห่งจิต มนุษย์ถูกครอบงำและตกเป็นทาสของกามราคะ เพื่อให้ได้มาซึ่งกามคุณ บางคนต้องดิ้นรนทนทุกข์ หรือก่ออาชญากรรมที่ทำให้ต้องรับโทษทัณฑ์ต่างๆ แล้วอกุศลกรรมที่ก่อไว้ก็ส่งผลให้ต้องตกอบายเมื่อตายไป ไม่พ้นจากกามาวจรภูมิชั้นล่าง และไม่พ้นจากสังสารทุกข์

ผู้ประพฤติพรหมจรรย์คือผู้ที่มีคุณธรรมสูง เราอาจดูภิกษุเป็นตัวอย่าง การที่ญาติโยมเคารพกราบไหว้พระภิกษุ ทั้งยังถวายอาหารบิณฑบาตและปัจจัยต่างๆ ก็เพราะการประพฤติพรหมจรรย์ของท่าน คุณธรรมของพระภิกษุจะยิ่งสูงส่งหากท่านมีศีล สมาธิและปัญญา แต่เพียงแค่ศีลก็สามารถแสดงถึงการใช้ชีวิตอย่างประเสริฐที่ทำให้คู่ควรแก่ความเคารพสักการะและความอนุเคราะห์จากญาติโยม ภิกษุที่มีศีลมักจะไม่ขาดแคลนอาหาร เครื่องนุ่งห่ม เสนาสนะ และยารักษาโรค

เมื่อมีภิกษุที่ชราภาพมาขอผ้าไตรจีวรจากอาตมา อาตมามักกล่าวกับท่านเหล่านั้นว่า "ท่านครับ การที่ท่านขาดแคลนผ้าไตรจีวรเช่นนี้อาจเป็นเพราะศีลของท่านไม่บริสุทธิ์ ถ้าท่านมีศีลดีทายกทายิกาย่อมจะนำผ้าไตรจีวรมาถวายท่าน ฉะนั้น ขอให้ท่านพยายามสำรวมระวังในสิกขาบททั้งหลายให้ครบถ้วนเถิดครับ" พระบรมศาสดาก็ทรงแนะนำเช่นนี้ไว้ในอากังเขยยสูตรว่า ภิกษุพึงรักษาศีลของตนให้บริบูรณ์ถ้าปรารถนาจะไม่ขาดแคลนปัจจัย ๔[๖๔] ดังนั้น การประพฤติพรหมจรรย์จะนำมาซึ่งความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรมในชาตินี้ รวมทั้งความเจริญสู่ภพภูมิที่สูงขึ้นในสังสารวัฏจนกระทั่งบรรลุถึงพระนิพพานได้

ผู้ที่ประพฤติพรหมจรรย์ตลอดชีวิตควรประพฤติอย่างเคร่งครัด ความเคร่งครัดที่อาตมากล่าวถึงในที่นี้ หมายความว่า ไม่ใช่เพียงเว้นจากการเสพกามโดยการร่วมประเวณีระหว่างคน ๒ คน แต่รวมถึงการเสพกามในลักษณะที่ละเอียดปลีกย่อยลงไปด้วย

เมถุนสังโยค ๗ ประการ

ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เมถุนสูตร[๖๕] พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการเสพเมถุนอย่างละเอียด (เมถุนสังโยค) ๗ ประการ ครั้งหนึ่งชาณุสโสณิพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อทูลถามปัญหา เขาเป็นพราหมณ์บัณฑิตที่แตกฉานไตรเพท ในสมัยนั้นพราหมณ์ที่เป็นปราชญ์มักมาทูลถามปัญหา สนทนาธรรม หรือโต้วาทะกับพระพุทธองค์ ชาวฮินดูสมัยนี้ก็สืบทอดมาจากพราหมณ์ในสมัยนั้น จึงอาจเรียก

ชาณุสโสณิว่าเป็น "ฮินดูบัณฑิต" ก็ได้ ครั้งนั้น ชาณุสโสณิได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า "แม้ท่านพระสมณโคดมก็ทรงปฏิญาณตนว่าเป็นพรหมจารีหรือ" ที่ถามเช่นนี้เพราะชาณุสโสณิเห็นว่าพระพุทธองค์ไม่สมควรที่จะตรัสเรียกพระองค์เองว่าพรหมจารี หรือผู้ประพฤติพรหมจรรย์

การประพฤติพรหมจรรย์ตามคัมภีร์พระเวทของพราหมณ์ คือ พราหมณ์จะต้องไม่แต่งงานและอุทิศตนเพื่อศึกษาพระเวทจนอายุครบ ๔๘ ปี จากนั้นพราหมณ์บางคนจะออกภิกขาจารและกลายเป็นนักพรต ซึ่งเป็นการตอบแทนบุญคุณอาจารย์ของตน ส่วนพราหมณ์บางคนจะไปสู่ตระกูลพราหมณ์ที่มีลูกสาวที่เจริญวัย แล้วขอให้ยกลูกสาวให้แต่งงานกับตนเพื่อสืบเชื้อสาย โดยแลกกับบุญที่ตนได้บำเพ็ญมาด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ตลอด ๔๘ ปี พวกพราหมณ์ที่ต้องการได้รับบุญทางลัดก็จะยินดียกลูกสาวให้ตามประเพณี สำหรับชาวพุทธเราอาจจะเข้าใจประเพณีเช่นนี้ได้ยาก แต่คงไม่เห็นว่าเป็นเรื่องแปลกนัก เพราะในพม่าก็เคยมีกรณีที่คนหลงยกลูกสาวให้กับพวกนักต้มตุ๋นที่อ้างตนว่าเป็นเชื้อพระวงศ์ พวกพราหมณ์ยกลูกสาวให้ด้วยความเชื่อตามพระเวท แต่ชาวพม่ายกลูกสาวให้เพราะถูกล่อลวงด้วยเล่ห์อย่างใดอย่างหนึ่ง เราอาจจะเห็นว่าการกระทำของบางคนช่างดูเหลวไหล แต่ก็เป็นสิ่งที่สื่อให้เห็นความหวังและความเชื่อของผู้นั้นได้

เมื่อพราหมณ์มีลูก เขาจะถือว่าตนเองได้ทำหน้าที่สืบเชื้อสายพราหมณ์แล้ว จากนั้นบางคนจะเลือกหันไปใช้ชีวิตอย่างนักพรต ใน

ขณะที่อีกส่วนจะใช้ชีวิตครองเรือนต่อไป ชาณุสโสณิพราหมณ์เชื่อว่าเฉพาะผู้ที่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ครบ ๔๘ ปี อย่างที่พราหมณ์ทั้งหลายทำนี้เท่านั้น จึงจะสมควรเรียกตนว่าเป็นพรหมจารี ชาณุสโสณิจึงแย้งว่าพระพุทธองค์ไม่สมควรตรัสว่าพระองค์เป็นพรหมจารี เนื่องจากพระองค์ทรงเคยอภิเษกสมรสเมื่อครั้งยังทรงเป็นพระราชโอรสและทรงครองคู่อย่างสุขสำราญอยู่ถึง ๑๓ ปี

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พระองค์เองเป็นพรหมจารีที่บริสุทธิ์บริบูรณ์อย่างแท้จริง แล้วพระบรมศาสดาก็ทรงแสดงเมถุนธรรมอย่างละเอียด ๗ ประการ ที่ทำให้พรหมจรรย์ด่างพร้อย ดังต่อไปนี้

๑) สมณะหรือพราหมณ์บางคนปฏิญาณว่าเป็นพรหมจารีโดยชอบ ไม่ร่วมประเวณีกับมาตุคาม แต่ยังยินดีการขัดสี ลูบไล้ ให้อาบน้ำและนวดเฟ้นของมาตุคาม มีความพอใจ ชอบใจ ปลื้มใจ ด้วยการบำเรอนั้น แม้ข้อนี้ก็เป็นความด่างพร้อยแห่งพรหมจรรย์ เรากล่าวว่าการประพฤติพรหมจรรย์ของผู้นี้ไม่บริสุทธิ์ ไม่ช่วยให้หลุดพ้นไปจากกองแห่งทุกข์ได้

นี่คือเมถุนสังโยคข้อแรก แม้ในหมู่ภิกษุสงฆ์ในศาสนาพุทธ ก็ยังมีพระเถระบางรูปที่อนุญาตให้อุบาสิกามานวดเฟ้น ซึ่งเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ของท่านต้องด่างพร้อย ความกำหนัดยินดีในสัมผัสของมาตุคามและการสัมผัสมาตุคามด้วยความกำหนัดย่อมทำให้ภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสส

๒) ยินดีการพูดคุยกระซิกกระซี้ หยอกล้อ เล่นหัวกับมาตุคาม แม้จะไม่มีการสัมผัสทางกาย แต่ก็พูดจาเย้าแหย่สตรีอย่างสนุกสนาน และหากเป็นการพูดเล้าโลมพาดพิงถึงเมถุนธรรม ภิกษุนั้นก็ต้องอาบัติสังฆาทิเสส

๓) ยินดีในการจ้องมองตาของมาตุคาม

๔) แม้จะไม่ได้เห็นมาตุคามเพราะมีฝาผนัง ฉากหรือม่านกั้น แต่ยังได้ยินเสียง และสมณะหรือพราหมณ์ยินดีในการได้ฟังเสียงของมาตุคามหัวเราะ พูด ขับร้อง หรือร้องไห้อยู่ ในสมัยนี้การเสพสุขจากเสียงเช่นนี้มีดาษดื่นกว่าแต่ก่อนมาก เสียงร้องเพลงของผู้หญิงตามวิทยุมีให้ได้ยินอยู่ทั่วทุกแห่ง การฟังเพลงเหล่านี้อย่างเพลิดเพลินก็เป็นการเสพเมถุนอย่างละเอียด

๕) ยินดีเมื่อระลึกถึงการได้หยอกล้อกับมาตุคามในกาลก่อน โดยเฉพาะภิกษุที่เคยเสพสุขทางโลกมาก่อนที่จะเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์

๖) พลอยยินดีเมื่อเห็นคฤหบดีบำรุงบำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ อย่างเอิบอิ่มพรั่งพร้อม แม้เช่นนี้ก็ทำให้พรหมจรรย์ด่างพร้อย ซึ่งเป็นการเสพเมถุนระดับละเอียดมาก เมถุนสังโยคข้อ ๑-๖ นี้เกี่ยวกับชีวิตปัจจุบัน

๗) เมถุนสังโยคข้อสุดท้ายคือการประพฤติพรหมจรรย์โดยตั้งความปรารถนาที่จะไปเกิดในสวรรค์ด้วยอานิสงส์แห่งศีลและพรหมจรรย์ของตน มุ่งหมายว่าชาติหน้าจะได้เสพกามสุขอันเป็นทิพย์และแวดล้อมด้วยหมู่นางอัปสร ซึ่งไม่ต่างอะไรนักกับภิกษุที่เฝ้ารอจะได้สึก

เพื่อเสพความสุขทางโลก แม้แต่ความปรารถนาในทิพยสุข พระพุทธ-องค์ก็ทรงนับว่าเป็นการเสพเมถุนอย่างละเอียด เพราะวัตถุประสงค์ของการบวชในศาสนาพุทธคือความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ มิใช่ความสุขในเทวโลก

แม้แต่ภิกษุและชาวพุทธที่ถือศีล ๘ ก็อาจจะยังมีเมถุนสังโยค ๗ ประการนี้อยู่ ไม่เว้นแม้ชายหรือหญิง ใน ๗ ข้อนี้ ข้อที่จัดเป็นการล่วงละเมิดศีลคือเฉพาะ ๒ ข้อแรก ส่วนอีก ๕ ข้อที่เหลือแม้จะไม่ผิดศีลแต่ก็ทำให้ศีลด่างพร้อย ดังนั้น ภิกษุจึงควรหลีกเลี่ยงเมถุนสังโยคทั้ง ๗ ประการนี้ให้ไกลที่สุดเท่าที่จะทำได้

ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติธรรมอาจไม่สามารถละความปรารถนาในทิพยสุขได้อย่างสิ้นเชิง แม้แต่ในหมู่ผู้ปฏิบัติก็ยังมีผู้ที่แอบหวังเช่นนี้อยู่ โดยเฉพาะผู้ปฏิบัติที่มุ่งเพียงแค่จะหนีจากอบายเท่านั้น ส่วนผู้ปฏิบัติที่เจริญสติกำหนดรู้ทุกความคิดและความอยากในเมถุนสังโยคเหล่านี้จะสามารถกำจัดเมถุนสังโยคให้สิ้นไปได้ ซึ่งสำหรับผู้ปฏิบัติแล้วก็ไม่ได้ยากเกินกว่าการที่คนไข้บริโภคยาแล้วหายป่วยได้ นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติยังอาจละอกุศลจิตที่เกี่ยวกับเมถุนธรรมได้ด้วยการสมาทานการประพฤติพรหมจรรย์อีกด้วย

การประพฤติพรหมจรรย์ตามความเชื่อของพราหมณ์ไม่จัดว่าเมถุนสังโยคเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องละ รวมทั้งไม่รู้จักวิธีละเมถุนสังโยคด้วยการเจริญสติและโยนิโสมนสิการ ดังนั้น แม้พราหมณ์จะประพฤติพรหมจรรย์ตามประเพณีของพราหมณ์อยู่ถึง ๔๘ ปี ก็ไม่สามารถพ้น

จากเมถุนสังโยคได้ และการที่พราหมณ์แต่งงานหลังจากที่ประพฤติพรหมจรรย์ครบ ๔๘ ปีแล้ว ก็ทำให้พรหมจรรย์ของพราหมณ์นั้นไม่บริสุทธิ์ พระผู้มีพระภาคได้ทรงชี้ให้ชาณุสโสณิพราหมณ์ตระหนักถึงความจริงนี้โดยตรัสว่า พระองค์ทรงปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วก็ต่อเมื่อพระองค์ทรงสามารถละเมถุนสังโยค ๗ อย่างนี้ได้สิ้นเชิงแล้วเท่านั้น ทำให้ชาณุสโสณิพราหมณ์เลื่อมใสและประกาศตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา

ไม่ใช่แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าและพระอรหันต์เท่านั้นที่พ้นจากเมถุนสังโยค พระอนาคามีก็พ้นจากกามราคะ แต่ยังมีรูปราคะและอรูปราคะอยู่ ส่วนพระอริยบุคคล ๒ ขั้นต้นที่เป็นภิกษุจะพ้นจากการเสพเมถุนทางกาย เมื่อมาปฏิบัติธรรม ผู้ปฏิบัติก็จำเป็นต้องรักษาศีลและเว้นจากเมถุนสังโยคด้วย เพื่อให้การประพฤติพรหมจรรย์ของเราบริสุทธิ์บริบูรณ์

อาตมากล่าวถึงเมถุนสังโยคเพื่อเป็นแนวทางแก่ผู้ที่ตั้งใจจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์หมดจดยิ่งขึ้น คำว่า พฺรหฺมจริย หรือการประพฤติพรหมจรรย์ที่ชาวพุทธส่วนใหญ่เข้าใจนั้นจะไม่ขาดตราบเท่าที่ยังไม่มีเพศสัมพันธ์ ส่วนฆราวาสที่ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ได้ก็ควรเว้นจากประพฤติผิดในกาม เพราะผู้ที่ประพฤติผิดในกามจะต้องชดใช้อย่างสาสมในชาติต่อๆ ไป เขาจะต้องตกอบาย และเมื่อได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีศัตรูมากตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต[๖๖] ส่วนผู้ที่เว้นจากประพฤติผิดในกามก็ย่อม

ได้รับผลที่ตรงกันข้าม คือเมื่อตายไปจะได้ไปในเทวโลก และเมื่อกลับมาเกิดในมนุษยโลกก็จะปราศจากศัตรูและมีมิตรผู้หวังดี

วิบากของการประพฤติพรหมจรรย์

ในอรรถกถาของขุททกปาฐะและอิติวุตตกะ[๖๗] ได้กล่าวถึงอานิสงส์ ๒๐ ประการของการประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งมี ๘ ประการที่น่าสนใจเป็นพิเศษ ได้แก่ ๑. ไม่มีศัตรู (วิคตปจฺจตฺถิกตา) ๒. พ้นจากภัยในอบาย (อปายภยวินิมุตฺตตา) ๓. ไม่มีภัยจากที่ใดๆ (อกุโตภยตา) ๔. ทำกิจต่างๆ ได้อย่างเปิดเผยไม่ต้องยำเกรง (ปจฺจกฺขการิตา) ๕. สามารถพูดจาได้อย่างองอาจผ่าเผย (อปติตกฺขนฺธตา) ๖. ไม่เป็นผู้คอตกเมื่อสนทนา (อนโธมุขตา) ๗. เป็นที่รักของผู้อื่น (สพฺพชนปิยตา) ๘. มีความสุขในชีวิตสมรส (อิตฺถิปุริสานํ อญฺญมญฺญปิยตา)

นอกจากนั้นยังมีอานิสงส์อื่นๆ อีก คือ ๙. บริบูรณ์ด้วยอาหารและเครื่องใช้ไม้สอย (อนุนปานวตฺถสยนาทีนํ ลาภิตา) ๑๐. มีประสาทสัมผัสเช่นตาและหูที่สมบูรณ์ (ปริปุณฺณินฺทฺริยตา) ๑๑. มีความเป็นชายหรือหญิงที่สมบูรณ์ (ปริปุณฺณลกฺขณตา) ๑๒. ไม่แปรเพศจากบุรุษเป็นสตรี (อิตฺถิภาวปฺปฏิลาภสฺส อภพฺพตา) ๑๓. ไม่เป็นกะเทย (นปุํสกภาวปฺปฏิลาภสฺส อภพฺพตา) ๑๔. ไม่พลัดพรากจากบุคคลสิ่งของอันเป็นที่รัก (ปิยวิปฺปโยคาภาวตา) ๑๕. นอนหลับสนิท (สุขสยนตา) ๑๖. ตื่นด้วยความสดชื่น (สุขปฺปฏิพุชฺฌนตา) ๑๗. ไม่กังวลเรื่องอาหารและเครื่องนุ่งห่มเป็นต้น (นิราสงฺกตา) ๑๘. ไม่ลำบาก (อปฺโปสฺสุกฺกตา)

๑๙. อยู่อย่างสุขสบาย (สุขวิหาริตา) ๒๐. เป็นคนใจเย็น (อกฺโกธนตา)

เหล่านี้เป็นผลของการเว้นจากการประพฤติผิดในกามด้วยการรักษาศีล ๕ หรือการประพฤติพรหมจรรย์ระหว่างที่สมาทานศีล ๘ ไม่ต้องกล่าวถึงอานิสงส์ของการประพฤติพรหมจรรย์ตลอดชีวิตของภิกษุ ซึ่งมีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์

ในปลายพระศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ มีภิกษุ ๗ รูปเห็นว่าเพื่อนสหธรรมมิกรูปอื่นๆ เสื่อมจากธรรมวินัย ด้วยความเป็นผู้มีคุณธรรมจึงเกิดความสลดใจ และตัดสินใจปลีกตัวออกจากหมู่คณะไปบำเพ็ญสมณธรรมบนยอดเขาสูงแห่งหนึ่ง โดยใช้บันไดไต่เขาขึ้นไปแล้วผลักบันไดทิ้งเสียเพราะตั้งปฏิญญาจะปฏิบัติธรรมโดยเอาชีวิตเป็นเดิมพัน[๖๘]

ในเวลาไม่นาน พระเถระที่เป็นหัวหน้ากลุ่มได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยฤทธิ์ จึงเหาะไปนำอาหารบิณฑบาตมาแล้วนิมนต์ให้ภิกษุรูปอื่นฉัน แต่ภิกษุทั้ง ๖ รูปที่เหลือปฏิเสธเพราะเกรงว่าหากฉันอาหารแล้วจะไม่ตระหนักถึงความตายและย่อหย่อนในการบำเพ็ญเพียรของตนเอง

วันต่อมาพระเถระลำดับรองลงมาได้บรรลุเป็นพระอนาคามีพร้อมด้วยฤทธิ์ และนำอาหารบิณฑบาตมาให้พระอีก ๕ รูปที่เหลือ แต่พระทั้ง ๕ รูปก็ปฏิเสธอีกแล้วบำเพ็ญเพียรต่อไป เนื่องจากยังไม่มี

อุปนิสัยในการบรรลุธรรม พระทั้ง ๕ รูปนั้นจึงมรณภาพลงเพราะขาดน้ำและอาหาร

อาจกล่าวได้ว่าภิกษุเหล่านี้ต้องมรณภาพไปก่อนเวลาอันควรเพราะความเพียรที่เกินพอดี แต่หากพิจารณาด้วยความเข้าใจ เราจะเห็นว่าไม่ใช่การเสียประโยชน์ แต่เป็นการได้รับประโยชน์อันยิ่งใหญ่ ถ้าภิกษุเหล่านั้นไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แม้จะมีอายุถึง ๒๐,๐๐๐ ปีตามอายุขัยในสมัยนั้น ก็จะไม่เกิดอานิสงส์มากเมื่อสิ้นชีพไป แต่เพราะภิกษุเหล่านั้นได้ประพฤติพรหมจรรย์อย่างอุกฤษฏ์ จึงได้ไปเกิดในเทวโลกและก็ไม่ใช่เกิดเพียงไม่กี่ชาติ แต่ได้เสวยทิพยสุขในเทวโลกตลอดหนึ่งพุทธันดร

ภายหลังต่อมาบุคคลเหล่านั้นได้กลับมาเกิดในมนุษยโลกในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะพระองค์นี้ และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกรูป กล่าวคือ ๓ รูปแรก ได้แก่ พระทัพพมัลลบุตร พระกุมารกัสสปะ และพาหิยทารุจีริยะ รูปที่ ๔ คือ สภิยปริพพาชกผู้ทูลถามปัญหาต่อพระผู้มีพระภาคแล้วบรรลุอรหัตตผล รูปที่ ๕ คือพระเจ้าปุกกุสาติผู้บรรลุอนาคามีผลหลังจากได้ฟังธาตุวิภังคสูตร[๖๙] หลังจากนั้นไม่นานได้สวรรคตแล้วไปอุบัติเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส และจะบรรลุอรหัตตผล ณ ที่นั้น

ภิกษุเหล่านี้ได้เสวยทิพยสุขอยู่เป็นเวลาช้านานและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด เพราะผลแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ตามธรรมวินัย ดังนั้น แม้ท่านจะต้องมรณภาพเพราะขาดอาหารในศาสนา

ของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ถือว่าท่านประสบความสำเร็จเป็นอย่างยิ่ง

อุบาสิกาผู้ประพฤติพรหมจรรย์

ในสมัยของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระราชาพระนามว่ากิกี ผู้ทรงอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าด้วยปัจจัย ๔ พระองค์มีพระราชธิดา ๗ พระองค์ ได้แก่ พระนางสมณี พระนางสมณคุตตา พระนางภิกขุนี พระนางภิกขุทายิกา พระนางธัมมา พระนางสุธัมมา และพระนางสังฆทาสิกา การที่ทรงตั้งพระนามพระราชธิดาเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าพระราชาทรงมีความเคารพรักในพระศาสนาอย่างยิ่ง พระราชธิดาทั้ง ๗ พระองค์ก็ทรงใฝ่ในธรรมเช่นกัน จึงมีพระประสงค์จะบรรพชาและทูลขอพระราชานุญาตจากพระบิดา แต่พระบิดาไม่ทรงอนุญาตตามที่ขอ พระราชธิดาทั้งหมดจึงทรงประพฤติพรหมจรรย์จวบจนสิ้นอายุขัย ๒๐,๐๐๐ ปี

พระราชธิดาทั้ง ๗ เจริญพระชันษาด้วยการประคบประหงมดูแลอย่างดีเลิศจากเหล่านางกำนัลและข้าราชบริพารทั้งหลาย ไม่เคยต้องทรงกังวลด้วยพระกระยาหารและฉลองพระองค์เป็นต้น เมื่อไม่ได้อภิเษกสมรส พระราชธิดาทั้ง ๗ จึงทรงพระชนม์ชีพอย่างอิสระ ทรงอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคด้วยปัจจัยต่างๆ ถึงแม้จะทรงพระชนม์ชีพถึง ๒๐,๐๐๐ ปี ก็มิทรงเบื่อหน่ายหรือดำริที่จะอภิเษกสมรส และประพฤติพรหมจรรย์อย่างสงบสุข

ด้วยอานิสงส์แห่งกุศลนั้น พระราชธิดาทั้ง ๗ ทรงเสวยทิพยสุขบนสวรรค์อยู่ช้านาน เมื่อจุติลงมาสู่โลกมนุษย์ก็มีชีวิตที่สมบูรณ์พูนสุข และในท้ายที่สุดได้บรรลุธรรมในพระศาสนาของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้

พระเขมาเถรี

ในพระราชธิดาทั้ง ๗ พระองค์ พระราชธิดาพระองค์ใหญ่คือพระนางสมณี ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และกลายเป็นพระอัครสาวิกาเบื้องขวาของพระผู้มีพระภาคโดยมีนามว่า พระเขมาเถรี[๗๐]

เดิมทีพระเขมาเถรีทรงเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งแคว้นมคธ เมื่อครั้งที่พระบรมศาสดาเสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยพระอรหันตสาวก ๑,๐๐๐ รูป ซึ่งเคยเป็นชฎิลบูชาไฟที่บำเพ็ญพรตอยู่ ณ ป่าอุรุเวลา แล้วได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา พระเจ้าพิมพิสารทรงนำบริวาร ๑๒๐,๐๐๐ คน เสด็จมาต้อนรับพระผู้มีพระภาคและพระสงฆ์หมู่ใหญ่นั้น ครั้งนั้นพระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่เหมาะสมแก่อัธยาศัย และทรงยังให้พระราชาและบริวารทั้งหมดตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลเมื่อฟังจบ วันรุ่งขึ้นพระเจ้าพิมพิสารทรงถวายภัตตาหารแด่พระผู้มีพระภาคและหมู่สงฆ์ และทรงถวายป่าไผ่(เวฬุวัน)เพื่อเป็นอารามสำหรับพระบรมศาสดาและหมู่สงฆ์ ซึ่งภายหลังพระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาที่ ๒, ๓, ๔, ๑๗ และ ๒๐ ณ วัดพระเวฬุวันนี้ และระหว่างที่ทรงจาริกเผยแผ่พระศาสนาก็ได้ทรงแวะ

เวียนมาประทับที่พระอารามแห่งนี้เป็นครั้งคราว

เมื่อใดที่พระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน พระเจ้าพิมพิสารจะทรงหาโอกาสมาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อฟังธรรมอยู่เสมอ ถึงกระนั้น พระนางเขมาเทวี พระอัครมเหสีของพระองค์ ก็ไม่ทรงสนพระทัยที่จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแม้แต่น้อย พระนางทรงมีพระสิริโฉมงดงามและทรงยินดีในการประดับตกแต่งพระองค์ยิ่งนัก แต่พระนางได้ยินมาว่าพระศาสดามักตรัสติเตียนความงามของรูปกายจึงทรงไม่กล้าไปเข้าเฝ้า เมื่อพระสวามีได้ทรงลิ้มรสแห่งพระธรรมแล้ว ก็ทรงหวังจะแบ่งปันให้พระนางได้ทรงรู้ธรรมรสนั้นด้วย พระเจ้าพิมพิสารทรงอ่อนพระชันษากว่าพระผู้มีพระภาค ๕ พรรษา ดังนั้น พระนางน่าจะมีพระชันษาราว ๓๐ กว่าพรรษา แต่เพราะพระนางทรงลุ่มหลงในความงามของตนเองยิ่งนัก จึงไม่ทรงปรารถนาจะฟังธรรมเทศนาแต่อย่างใด

พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงออกอุบายให้พระนางเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค โดยรับสั่งให้กวีแต่งกลอนและให้นักดนตรีขับร้องบรรยายความวิจิตรตระการตาของพระเวฬุวัน ขับกล่อมให้จินตนาการเห็นทิวทัศน์ต่างๆ ของพระเวฬุวันอันงดงามราวกับสวนนันทวันในสวรรค์ แต่งามอลังการยิ่งกว่าด้วยพระรัศมีแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ประทับอยู่ ณ ที่นั้น[๗๑] เพลงนี้แต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาบาลีที่คงจะประทับใจผู้ที่ได้ยินอย่างยิ่งเมื่อขับร้องโดยนักร้องที่มีเสียงไพเราะเสนาะหู จนมีเหล่านางกำนัลจดจำไปขับร้องกันในเขตพระราชตำหนัก เมื่อพระนาง

เขมาเทวีได้ยินจึงทรงอยากเสด็จไปชมความงามของวัดพระเวฬุวันบ้าง

แน่นอนว่าพระเวฬุวันย่อมงดงามสมดั่งที่พรรณนาไว้ในเพลง เพราะแม้แต่ต้นไม้ดอกไม้ที่มีอยู่เดิมก็น่ารื่นรมย์มากแล้ว ยิ่งในบัดนี้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับแสดงพระธรรมเทศนาท่ามกลางพุทธบริษัท และยังมีหมู่ภิกษุสงฆ์บำเพ็ญสมณธรรมและเจริญฌานอยู่ ณ ที่นั้น จึงไม่แปลกที่เทวดาทั้งหลายจะชอบไปเที่ยวชมวัดพระเวฬุวัน และปรารถนาจะได้เห็นและฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคอย่างไม่รู้อิ่ม

พระนางเขมาเทวีจึงทรงขอพระราชานุญาตจากพระสวามีเพื่อเสด็จไปชมพระเวฬุวัน พระเจ้าพิมพิสารพระราชทานอนุญาตด้วยความดีพระทัย พร้อมทั้งทรงกำชับให้พระนางเสด็จไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาด้วย แต่เนื่องจากพระนางไม่ทรงปรารถนาจะพบพระผู้มีพระภาค จึงเสด็จไปในเวลาที่พระพุทธองค์จะทรงเข้ามาบิณฑบาตในเมือง

พระนางทรงหลงใหลในความงามของพระเวฬุวันยิ่งนัก ขณะที่เสด็จเที่ยวชมบริเวณต่างๆ ในพระเวฬุวันอย่างเพลินเพลิน ได้สังเกตเห็นภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งกำลังนั่งบำเพ็ญเพียรอยู่ใต้ต้นไม้ จึงฉงนพระทัยว่า เหตุใดกุลบุตรผู้นี้จึงมุ่งมั่นประพฤติพรหมจรรย์เช่นนี้ได้ บรรพชาควรเป็นของคนชราภาพ เมื่อยังหนุ่มก็พึงบริโภคกามสุขให้อิ่มเอม เมื่อสูงวัยแล้วค่อยประพฤติธรรมจึงควร”

เมื่อพระนางจะเสด็จกลับ เหล่าอำมาตย์ที่ร่วมขบวนเสด็จมาด้วยได้ทูลเตือนให้พระนางเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาตามพระราชบัญชา

พระนางจึงจำต้องเสด็จไปสู่คันธกุฎีอันเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ ด้วยทรงหวังว่าพระผู้มีพระภาคจะยังไม่เสด็จกลับจากบิณฑบาต แต่แล้วเมื่อเสด็จเข้าไปใกล้ พระนางก็ทรงเห็นพระบรมศาสดาประทับนั่งอยู่ และมีหญิงสาวผู้หนึ่งที่สวยงามราวเทพอัปสรถวายการพัดอยู่อย่างเคารพ ที่จริงแล้วหญิงสาวผู้นั้นเป็นเพียงภาพนิมิตที่พระพุทธองค์ทรงเนรมิตขึ้นมา แต่พระนางทรงสนพระทัยในหญิงสาวผู้นั้นยิ่งนัก เพราะทรงนึกว่าเป็นมนุษย์จริงๆ พระนางไม่ทรงเคยเห็นหญิงใดงดงามเช่นนี้มาก่อน แม้แต่ความงามของพระนางเองก็หาได้เท่าเศษเสี้ยวของหญิงสาวผู้นี้ไม่ เมื่อทรงเห็นดังนี้พระนางจึงทรงคลายความเข้าพระทัยผิดว่าพระบรมศาสดาทรงติเตียนความงามของสตรี ทั้งยังทรงคลายความถือพระองค์และความหลงในพระสิริโฉมของพระองค์เองด้วย

ขณะที่พระนางเขมาเทวีกำลังทอดพระเนตรพิจารณาความงามของหญิงผู้นั้นอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตให้หญิงนั้นแก่ขึ้นต่อหน้าพระพักตร์ของพระนาง จนกระทั่งกลายเป็นหญิงแก่ที่มีอายุราว ๙๐ ปี มีผมหงอก ฟันหัก ผิวหนังเหี่ยวย่น มีกระดูกปูดโปนขึ้นทั่วร่าง ทันใดนั้นหญิงแก่ก็ทรุดล้มลงดิ้นครวญครางและหายใจหอบ พระนางทรงตกพระทัยอย่างยิ่งและทรงตระหนักถึงโทษและความน่ารังเกียจของกายที่เหล่าคนเขลาพากันภูมิใจและหลงใหล

ลำดับนั้น พระบรมศาสดาทรงเตือนสติให้พระนางเขมาเทวีทรงพิจารณาพระวรกายของพระนาง ให้เห็นว่าร่างกายมีความเหม็นเน่า สกปรก น่ารังเกียจ และมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา แต่ผู้ที่ไม่รู้กลับ

หวงแหนร่างกายอันเต็มไปด้วยโทษเช่นนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า

"ดูก่อนเขมา เธอจงดูร่างกายอันน่ารังเกียจนี้ให้เกิดความเบื่อหน่ายเถิด กายของหญิงนี้เป็นเช่นไร กายของเธอก็จักเป็นเช่นนั้นในไม่ช้า เธอจงคลายความพอใจในกายของเธอและกายผู้อื่น จงหยั่งเห็นความไม่เที่ยงอันปราศจากนิมิตในทุกสิ่งเถิด"[๗๒]

ผู้ที่ไม่มีสติตามสังเกตรูปนามที่กำลังปรากฏในปัจจุบันขณะย่อมไม่อาจเห็นความไม่เที่ยงอันปราศจากนิมิตในทุกสิ่งได้ คนทั่วไปใช้ชีวิตโดยปราศจากการพิจารณาและขาดปัญญา จึงหลงเข้าใจว่าร่างกายมนุษย์ดำรงอยู่เช่นเดิมตั้งแต่เด็ก และเข้าใจว่าจิตเป็นสิ่งที่เที่ยงถาวร หรือบางพวกก็เข้าใจผิดว่ากายและจิตเป็นองค์ประกอบของอัตตาหรือตัวตนที่ถาวร มนุษย์จึงมีแนวโน้มที่จะเห็นนิมิตหรือเครื่องหมายที่สื่อถึงความเที่ยง แม้แต่ผู้ที่สามารถแจกแจงรูป จิต และเจตสิกได้ตามหลักทฤษฎี แต่ไม่ได้ปฏิบัติจนเห็นแจ้ง ก็ยังมีความเห็นผิดเช่นนี้อยู่ ส่วนผู้ปฏิบัติที่เจริญสติอย่างต่อเนื่องจนมีสมาธิแก่กล้าขึ้นจะไม่เห็นเป็นมือเท้า ศีรษะ หรือส่วนใดๆ ของร่างกาย จะเห็นเพียงแค่ความดับไปของทุกสิ่งทั้งภายในและภายนอก และรู้ชัดถึงความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวงได้ด้วยตนเอง

พระผู้มีพระภาคได้ทรงกระตุ้นให้พระนางเขมาเทวีสังเกตเห็นธรรมชาติของสรรพสิ่งที่ปราศจากนิมิตหมายแห่งความเที่ยง เพราะการที่พระนางไม่ทรงเห็นเช่นนั้นเป็นต้นตอของความลุ่มหลงในพระองค์เองอย่างยิ่งของพระนาง จึงตรัสว่า

"เขมา ด้วยการหยั่งเห็นความไม่เที่ยง เธอจะถอนมานานุสัยได้ เมื่อมานานุสัยสิ้นไป เธอจักเป็นผู้สงบ"[๗๓]

"เช่นกับแมงมุมที่ไต่ไปทั่วใยที่ตนสร้างขึ้นเองนั้นแล มนุษย์ท่องเที่ยวไปตามภพน้อยใหญ่ที่ตนสร้างขึ้นจากราคะ ไม่อาจพ้นไปจากสังสารวัฏได้ แต่ผู้ใดประพฤติธรรม ตัดราคะเสียได้ หมดความอาลัยในกามสุข ย่อมพ้นไปจากสังสารวัฏ"[๗๔]

คัมภีร์อรรถกถาหลายฉบับกล่าวว่า เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระนางเขมาเทวีได้บรรลุอรหัตตผล[๗๕] แต่ในคัมภีร์อปทานระบุว่า พระนางทรงเกิดดวงตาเห็นธรรมเมื่อได้ฟังมหานิทานสูตร[๗๖] หลังจากที่พระนางทรงบรรพชาเป็นภิกษุณีและปฏิบัติธรรมได้ครึ่งเดือนจึงบรรลุเป็นพระอรหันต์[๗๗] คำว่า ดวงตาเห็นธรรม (ธรรมจักษุ) อาจหมายถึงโสดาปัตติมรรคญาณหรืออนาคามิมรรคญาณก็ได้ คัมภีร์อรรถกถาของเถรีคาถาตีความว่าเป็นมรรคญาณขั้นแรก[๗๘] แต่หากพิจารณาจากที่พระนางทรงสละเพศฆราวาสก็น่าจะสรุปได้ว่า แม้พระนางอาจจะยังไม่บรรลุอรหัตตผลในทันที ก็น่าได้บรรลุอนาคามิผล จึงทำให้พระนางทรงหมดความอาลัยในกามสุขทั้งปวง

พระนางทรงทูลขอพระราชานุญาตออกบรรพชาเป็นภิกษุณี นามว่า พระเขมาเถรี พระเถรีเป็นผู้มีปัญญามากกว่าภิกษุณีทั้งปวง พระผู้มีพระภาคจึงทรงยกย่องพระเถรีไว้ในฐานันดรเอตทัคคะว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศด้านมีปัญญามาก[๗๙]

พระอุบลวรรณาเถรี

พระนางสมณคุตตา พระราชธิดาพระองค์ที่ ๒ ของพระเจ้ากิกี ได้เกิดเป็นธิดาเพียงคนเดียวของเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ในสมัยพุทธกาล นางมีชื่อว่า อุบลวรรณา เพราะมีสีผิวงามดังดอกบัว มีเรื่องโดยสังเขปว่า ความงามของนางเป็นที่เลื่องลือจนกษัตริย์และคหบดีทั่วทั้งชมพูทวีปต้องการสู่ขอนางไปเป็นภรรยา บิดาของนางไม่รู้จะยกนางให้แก่ผู้ใดเพราะเกรงจะเกิดความบาดหมางใจกับผู้ที่มาสู่ขอรายอื่น เศรษฐีจึงปรึกษาธิดาของตนว่านางต้องการจะบวชหรือไม่ ด้วยบุญบารมีที่ได้สั่งสมมาแต่ชาติปางก่อน นางจึงตอบรับอย่างเต็มใจ และได้บวชในสำนักภิกษุณี ไม่นานก็บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยอิทธิฤทธิ์ พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องพระเถรีว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศด้านมีฤทธิ์มาก[๘๐]

พระปฏาจาราเถรี

พระนางภิกขุณี พระราชธิดาพระองค์ที่ ๓ ของพระเจ้ากิกี ได้มาเกิดในสมัยพุทธกาล มีชื่อว่า ปฏาจารา เรื่องของนางได้ถูกนำมาแสดงเป็นละครอยู่บ่อยๆ คนทั่วไปจึงรู้จักกันดี นางสูญเสียบิดามารดา สามี และลูกน้อยทั้งหมด จนเกิดเสียสติและเร่ร่อนไปจนถึงพระเชตวันมหาวิหาร ซึ่งขณะนั้นพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอยู่ นางกลับได้สติ และเมื่อจบพระธรรมเทศนานางได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน จึงบวชเป็นภิกษุณีและบรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด พระเถรีได้รับยกย่องว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศด้านความแตกฉานในพระวินัย[๘๑]

พระกุณฑลเกสีเถรี

พระนางภิกขุนีทายิกา พระราชธิดาพระองค์ที่ ๔ ของพระเจ้ากิกี ได้เกิดเป็นธิดาของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ในสมัยพุทธกาล มีชื่อว่าภัททา นางเกิดหลงรักโจรที่ได้รับโทษประหาร จึงแอบไถ่ตัวมาแล้วแต่งงานด้วย วันหนึ่งสามีของนางพานางขึ้นไปบนยอดเขาโดยอ้างว่าต้องทำพลีกรรมต่อเทวดา แต่กลับบังคับให้นางเปลื้องเครื่องประดับออกทั้งหมดและจะฆ่านางทิ้งเสีย นางจึงแสร้งขอสวมกอดสามีเพื่อแสดงความเคารพรักเป็นครั้งสุดท้าย แล้วฉวยโอกาสผลักเขาตกหน้าผาตาย นางอับอายเกินกว่าจะกลับไปหาบิดามารดาของตน จึงตัดสินใจไปสู่สำนักปริพาชิกาแล้วได้บรรพชาด้วยการถอนผมทีละเส้นจนหมดศีรษะ ซึ่งนางต้องทนเจ็บเกินกว่าหมื่นครั้ง เมื่อผมใหม่งอกขึ้นก็มีลักษณะม้วนเป็นวงคล้ายต่างหู นางจึงเป็นที่รู้จักในนามว่า กุณฑลเกสา

นางร่ำเรียนศิลปวิทยาในสำนักจนหมดสิ้น แล้วออกตระเวนโต้วาทะกับบัณฑิตตามที่ต่างๆ จนวันหนึ่งนางพ่ายแพ้ต่อพระสารีบุตร จึงขอเป็นลูกศิษย์ เมื่อได้ฟังธรรมจากพระบรมศาสดา นางได้บรรลุอรหัตตผลทันที[๘๒] แต่ในคัมภีร์อปทานระบุว่านางเกิดดวงตาเห็นธรรม จึงขอบวช แล้วจึงบรรลุเป็นพระอรหันต์[๘๓] พระเถรีได้รับยกย่องว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศด้านการตรัสรู้เร็วพลัน[๘๔]

พระกิสาโคตมีเถรี

พระนางธัมมา พระราชธิดาพระองค์ที่ ๕ ของพระเจ้ากิกี ได้เกิดเป็นธิดาของคนยากจนในกรุงสาวัตถี ในสมัยพุทธกาล ญาติๆ ของสามีดูถูกเหยียดหยามนางว่ามาจากตระกูลที่ยากจน เมื่อนางคลอดบุตรคนแรกจึงได้รับการยอมรับจากตระกูลสามีมากขึ้น แต่โชคร้ายที่ทารกน้อยของนางเสียชีวิต

นางเศร้าโศกจนเกือบเสียสติ อุ้มศพลูกตระเวนไปทั่วเมืองเพื่อหายามาชุบชีวิตบุตรชายของนาง อุบาสกที่มีปัญญาผู้หนึ่งจึงแนะให้นางไปทูลขอจากพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ทรงให้นางไปหาเมล็ดผักกาดจากบ้านที่ไม่เคยมีใครตายเลย นางเที่ยวหาไปทั่วแต่ไม่พบบ้านที่ไม่เคยมีใครตายสักหลังเดียว คนทั้งหลายในบ้านที่นางแวะเข้าไปต่างก็ฉงนเมื่อได้ยินคำถาม จึงตอบนางว่า "โธ่เอ๋ย น้องหญิง บ้านนี้มีคนตายจนนับไม่ถ้วนแล้ว" นางได้ยินคำตอบเช่นนี้จากบ้านถึง ๓ หลัง ก็เริ่มคิดได้ว่าไม่มีบ้านใดที่ไม่เคยประสบกับความตาย ไม่ใช่แต่เพียงบุตรของนางเท่านั้น ทุกชีวิตล้วนต้องประสบกับความตาย นางจึงวางศพลูกน้อยทิ้งไว้ที่สุสาน แล้วกล่าวคาถาว่า

"ความตายไม่จำกัดอยู่เพียงหมู่บ้านใดหรือนิคมใด ไม่ใช่ของตระกูลใดหรือเชื้อชาติใดเท่านั้น แต่เป็นของสรรพสัตว์ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา"[๘๕]

อาจมีข้อสงสัยว่าหญิงที่มาจากตระกูลที่ยากจนจะสามารถแต่งคาถาที่ไพเราะคล้องจองตามหลักไวยากรณ์เช่นนี้ได้หรือ แม้คัมภีร์

อรรถกถาจะลงความเห็นว่ากิสาโคตมีเป็นผู้ประพันธ์[๘๖] แต่เป็นไปได้ว่านางอาจเพียงแต่ถ่ายทอดความคิดของนางออกมาเป็นประโยคร้อยแก้ว แล้วพระพุทธองค์ก็ทรงร้อยกรองใจความเป็นคาถาขึ้นภายหลัง ซึ่งในคัมภีร์อปทานระบุว่า หลังจากนางทิ้งศพของลูกน้อยที่สุสานแล้วได้กลับไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสคาถานี้และอีกคาถาหนึ่งต่อมา[๘๗]

เมื่อฟังพระคาถาจบนางก็บรรลุโสดาบันแล้วบวชปฏิบัติธรรมอยู่ในสำนักภิกษุณี ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระเถรีได้รับยกย่องว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศด้านทรงจีวรเศร้าหมอง[๘๘]

พระธัมมทินนาเถรี

พระนางสุธัมมา พระราชธิดาพระองค์ที่ ๖ ของพระเจ้ากิกี ในสมัยพุทธกาล ได้เป็นภรรยาของวิสาขเศรษฐี ครั้งแรกพระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมเทศนา ณ กรุงราชคฤห์ วิสาขเศรษฐีได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันพร้อมกับพระเจ้าพิมพิสาร และได้บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามีในกาลต่อมา ทำให้หมดความยินดีในกามคุณ ไม่สนใจรูปที่สวยงาม เสียงที่ไพเราะ กลิ่นที่หอมหวน รสที่กลมกล่อม หรือสัมผัสที่น่าพอใจใดๆ

วันนั้นเมื่อวิสาขเศรษฐีกลับมาถึงเรือน ธัมมทินนามองผ่านช่องหน้าต่างได้สังเกตเห็นว่าสามีของนางเดินมาด้วยอาการสงบสำรวม และมีสีหน้าเคร่งขรึม ไม่สบตาและยิ้มทักทายนางเหมือนวันก่อนๆ เมื่อนาง

ออกไปต้อนรับ เขาก็เดินตรงเข้าห้อง ไม่เดินจับมือนางไปอย่างที่เคย เมื่อถึงเวลาอาหาร สามีก็ไม่พูดกับนางสักคำ ได้แต่นั่งกินเงียบๆ คนเดียว เมื่อถึงเวลานอน เขาก็แยกไปนอนคนเดียว แทนที่จะร่วมเตียงกับนางตามปกติ อาการผิดปกติของวิสาขเศรษฐีทำให้นางกระวนกระวายใจอย่างหนักว่าสามีของนางไปหลงรักหญิงอื่น หรือมีใครยุแหย่ให้สามีเกลียดนาง หรือว่านางได้เผลอทำอะไรให้สามีไม่พอใจ นางได้แต่นิ่งเงียบอยู่ถึง ๒ วัน แต่เมื่อถึงวันที่ ๓ นางก็ไม่อาจนิ่งเฉยต่อไปได้ จึงถามสามีอย่างตรงไปตรงมาว่าเกิดอะไรขึ้นกับเขากันแน่

วิสาขเศรษฐีคิดว่า "การบรรลุธรรมไม่ใช่สิ่งที่พึงเปิดเผยให้ผู้อื่นรู้ แต่เราไม่อาจเลี่ยงคำถามของนางได้ ถ้าเราไม่ตอบ นางจะต้องตรอมใจตายเป็นแน่" เขาจึงกล่าวกับนางว่า "ดูก่อนน้องหญิง ฉันได้บรรลุธรรมเมื่อได้ฟังธรรมจากพระศาสดา ผู้ที่ได้บรรลุธรรมเช่นนี้ย่อมไม่พึงปรารถนาในการอยู่ร่วมกันฉันท์สามีภรรยาเช่นแต่ก่อน เธอจงบริหารทรัพย์ที่เรามีตามใจชอบเถิด ฉันจักอยู่ในฐานะพี่ชายของเธอ และพอใจในอาหารและของใช้ตามแต่ที่เธอจัดให้ หากเธอต้องการจะกลับไปสู่ตระกูลของเธอก็จงถือเอาทรัพย์ไปตามชอบใจ หรือหากเธอไม่ปรารถนาจะแต่งงานใหม่และอยู่ที่นี่ต่อไป ฉันก็จะอุปการะเธอเยี่ยงน้องสาว"

ธัมมทินนาเป็นหญิงมีปัญญาจึงคิดว่า "ธรรมดาบุรุษย่อมไม่กล่าวเช่นนี้ สามีของเราต้องบรรลุธรรมแล้วเป็นแน่ หากเราได้บรรลุธรรมบ้างคงจะดีไม่น้อย" ถ้านางเป็นเช่นหญิงทั่วไปนางคงจะคิดน้อย

อกน้อยใจว่า "ในเมื่อเขาไม่ใยดีเราแล้วเราจะไปมัวสนใจเขาทำไมกัน เราหาสามีใหม่ได้ไม่ยากหรอก" แต่ธัมมทินนากลับประทับใจในคำพูดของสามีและหวังจะได้บรรลุธรรมเช่นเดียวกับเขา นางจึงถามสามีว่า "แม้หญิงก็อาจบรรลุธรรมได้หรือ" วิสาขอุบาสกจึงตอบว่าจะเป็นชายหรือหญิงก็สามารถบรรลุธรรมได้ไม่ต่างกัน นางจึงแจ้งความประสงค์ว่าจะบวชเป็นภิกษุณี เมื่อได้ยินดังนั้น วิสาขเศรษฐีจึงตกแต่งเสลี่ยงทองแห่นางไปส่งที่สำนักภิกษุณี หลังจากบวชไม่นานพระเถรีก็บรรลุอรหัตตผล

เมื่อวิสาขอุบาสกได้ลองถามปัญหาธรรมะที่ลึกซึ้ง พระธัมมทินนาเถรีสามารถตอบได้อย่างชัดเจน ดังปรากฏในมัชฌิมนิกาย จูฬเวทัลลสูตร[๘๙] คำอธิบายธรรมของพระเถรีแจ่มแจ้งมาก จนพระผู้มีพระภาคทรงยกย่องว่า พระธัมมทินนาเถรีเป็นภิกษุณีผู้เลิศด้านการแสดงธรรม[๙๐]

นางวิสาขามหาอุบาสิกา

ส่วนพระนางสังฆทายิกา พระราชธิดาพระองค์สุดท้องของพระเจ้ากิกี ในสมัยพุทธกาลได้เกิดเป็นนางวิสาขา มหาทายิกาผู้สร้างวัดบุพพารามถวายแด่สงฆ์ นางได้บรรลุโสดาบันตั้งแต่อายุเพียง ๗ ขวบ พร้อมกับเด็กหญิงที่เป็นบริวาร ๕๐๐ คน เมื่อครั้งที่พระบรมศาสดาเสด็จไปแสดงพระธรรมเทศนาที่เมืองภัททิยะ ภายหลังนางและบิดามารดาได้ย้ายมาอาศัยอยู่ที่เมืองสาเกตตามความประสงค์ของพระเจ้า

ปเสนทิโกศล เมื่อนางเจริญวัยได้แต่งงานกับนายปุณณวัฑฒะบุตรของมิคารเศรษฐีที่อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี นางถวายวัดบุพพารามแด่สงฆ์และได้อุปัฏฐากหมู่สงฆ์ด้วยข้าวยาคูทุกเช้า ถวายภัตตาหารที่เรือนทุกวัน นำน้ำปานะและเภสัชไปถวายที่วิหาร และฟังธรรมจากพระสงฆ์อยู่เป็นนิจ

อดีตพระราชธิดาของพระเจ้ากิกี ๗ พระองค์นี้ ๖ พระองค์แรกได้บรรลุเป็นอรหันต์ในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าองค์ปัจจุบัน ส่วนพระราชธิดาพระองค์เล็กคือนางวิสาขามหาอุบาสิกายังไม่ได้บรรลุมรรคผลที่สูงขึ้นไป นางสิ้นชีวิตไปในขณะที่ยังเป็นพระโสดาบัน และไปเกิดเป็นมเหสีของท้าวสุนิมมิตะในสวรรค์ชั้นที่ ๕ คือชั้นนิมมานรดี[๙๑] และจะได้บรรลุเป็นพระอนาคามีในเทวโลก แล้วจะไปอุบัติเกิดในสุทธาวาสพรหมชั้นต่างๆ โดยลำดับจนกระทั่งบรรลุเป็นพระอรหันต์ในชั้นอกนิฏฐา

ขณะนี้นางวิสาขาก็ยังเป็นมเหสีอยู่ในชั้นนิมมานรดี ซึ่งมีอายุ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ เทียบกับปีมนุษย์เท่ากับ ๒,๓๐๔ ล้านปี อาจเป็นได้ว่าเมื่อนางเสวยทิพยสุขอยู่ช้านานจนเบื่อหน่ายจึงบรรลุเป็นพระอนาคามีแล้วจึงเข้าสู่สุทธาวาสชั้นล่างสุดคือ อวิหา เมื่อนั้นนางจะกลายเป็นพรหม ซึ่งไม่มีเพศชายหรือหญิง แต่ปรากฏในร่างอันสง่างามของบุรุษและปราศจากกามราคะ

อวิหาพรหมมีอายุขัย ๑,๐๐๐ กัป จากนั้นจะเคลื่อนสู่สุทธาวาสชั้นที่ ๒ คืออตัปปา ซึ่งมีอายุขัย ๒,๐๐๐ กัป แล้วเคลื่อนสู่ชั้นที่ ๓ คือ

สุทัสสา ซึ่งมีอายุขัย ๔,๐๐๐ กัป แล้วเคลื่อนสู่ชั้นที่ ๔ คือ สุทัสสี ซึ่งมีอายุขัย ๘,๐๐๐ กัป แล้วจึงเคลื่อนสู่ชั้นสุดท้าย คือ อกนิฏฐา ซึ่งมีอายุขัย ๑๖,๐๐๐ กัป แล้วจึงปรินิพพานในชั้นอกนิฏฐาพรหมนั้น รวมอายุขัยในสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้นถึง ๓๑,๐๐๐ กัป ฉะนั้นนางวิสาขาจะต้องอยู่ในพรหมโลกยาวนานถึง ๓๑,๐๐๐ กัป จึงจะปรินิพพาน[๙๒]

นี่เป็นการกล่าวถึงอนาคตของนางวิสาขาตามอรรถกถาของทีฆนิกาย สักกปัญหสูตร[๙๓] ซึ่งกล่าวว่าท้าวสักกเทวราชต้องมีอกนิฏฐพรหมเป็นที่สุด แม้จะไม่กล่าวว่าท้าวสักกะจะบรรลุอรหันต์ในที่นั้น แต่ผู้ที่ไปเกิดในอกนิษฐพรหมจะไม่สามารถเคลื่อนไปสู่ภพภูมิอื่นได้อีกจึงต้องปรินิพพานเท่านั้น นอกจากนี้พระอริยบุคคล ๓ ขั้นแรกที่ได้ไปเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผลา ชั้นอกนิฏฐา หรือชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ ก็ไม่สามารถเคลื่อนไปภพภูมิอื่นได้ และต้องปรินิพพานในชั้นนั้นเช่นกัน[๙๔] ในคัมภีร์อรรถกถาข้างต้นได้กล่าวว่า ท้าวสักกเทวราชมีคติเช่นเดียวกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีและนางวิสาขามหาอุบาสิกา

พระโสดาบันบางประเภทยังยินดีเพลิดเพลินในกามคุณหรือยังต้องการเสวยวิบากของกุศลกรรมที่ตนได้ทำไว้ ท่านยังปรารถนาที่จะเสพกามสุขและยังติดใจพอใจอย่างเหนียวแน่นจนต้องเวียนมาเสพครั้งแล้วครั้งเล่า กล่าวว่ามีพระโสดาบัน ๗ ท่านที่มีความปรารถนาเช่นนี้ ได้แก่ อนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา จูฬรถเทพบุตร มหารถเทพบุตร อเนกวัณณเทพบุตร ท้าวสักกเทวราช และนาคทัตตเทพบุตร ทั้ง ๗ ท่านนี้จะเวียนว่ายอยู่ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้นสูงขึ้นไปโดยลำดับจนถึง

อกนิฏฐา พรหมแล้วจึงปรินิพพาน[๙๕]

ที่จริงอาจไม่ค่อยสมควรนักที่จะตีความคติของท้าวสักกเทวราชอย่างตรงตัวตามที่เขียนไว้ในอรรถกถาสักกปัญหสูตรว่า ท่านจะต้องเสวยกามสุขในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นโดยลำดับ เป็นไปได้ว่าท่านอาจจะบรรลุเป็นพระอนาคามีหลังจากที่เสวยสุขในสวรรค์เพียง ๒-๓ ชั้น แล้วเคลื่อนเข้าสู่อวิหาพรหมเลยก็เป็นได้ พระโสดาบันเช่นนางวิสาขาไม่ใช่พระโสดาบันประเภทที่จะเวียนเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ (สัตตักขัตตุปรมะ) ไม่ใช่พระโสดาบันประเภทที่จะไปเกิดในตระกูลสูงจากตระกูลหนึ่งสู่ตระกูลหนึ่งตั้งแต่ ๒-๖ ชาติ (โกลังโกละ) และไม่ใช่พระโสดาบันประเภทที่จะเกิดอีกครั้งเดียว (เอกพีชี หรือผู้มีเมล็ดพันธุ์เดียว) นางวิสาขาเป็นพระโสดาบันที่เรียกว่า เสวยสุขตามลำดับภูมิ (พม่าเรียกว่า โบงซีนซัน มาจาก โบง = ภูมิ, ซีน = ลำดับ, ซัน = เสวยสุข) เพราะจะท่องเที่ยวเสวยสุขไปในสวรรค์ชั้นต่างๆ ชื่อดังกล่าวเป็นชื่อที่เทียบเคียงมาจากคัมภีร์อรรถกถาของสังยุตตนิกายและปุคคลบัญญัติที่กล่าวว่าท้าวสักกเทวราชเป็นต้นนั้นจะเที่ยวไปในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น และในสุทธาวาสพรหมทั้ง ๕ ชั้นขึ้นไปตามลำดับ (ชื่อบาลีในเรื่องนี้ คือ อุทธังโสตะ คือ ผู้มีกระแสในเบื้องสูง)

ธัมมสังคณีซึ่งเป็นคัมภีร์แรกของพระอภิธรรมปิฎกได้กล่าวถึงอริยมรรค ๔ ขั้นว่าเป็น ๔ ภูมิ[๙๖] พระอริยะที่ผ่านภูมิทั้ง ๔ นี้ก็อาจเรียกว่าเป็นผู้เสวยสุขตามลำดับภูมิได้ ซึ่งดูจะเป็นการใช้คำนี้อย่างเหมาะสมกว่า เพราะการบรรลุอริยมรรคขั้นที่สูงขึ้นไปโดยลำดับไม่เหมือนกับ

พระโสดาบันประเภทสัตตักขัตตุปรมะเป็นต้นโดยทั่วไป กล่าวคือ พระโสดาบันที่เกิดอีก ๗ ชาตินั้นจะเวียนเกิดจนถึงชาติที่ ๗ แล้วบรรลุอริยมรรค ๓ ขั้นตามลำดับในเวลาเดียวกัน แล้วจึงเป็นพระอรหันต์ในภายหลัง พระโสดาบันอีก ๒ ประเภท คือ โกลังโกละ และเอกพีชี ก็เป็นไปในทำนองนี้ แต่ถ้าเราอธิบายอริยมรรคทั้ง ๔ ขั้นโดยเทียบเคียงกับภูมิแล้ว พระโสดาบันที่บรรลุอนาคามีในสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่งและเคลื่อนเข้าสู่สุทธาวาสพรหมแต่ละชั้นจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ในชั้นอกนิฏฐา ก็สมควรจะเรียกว่า ผู้เสวยสุขตามลำดับภูมิ เพราะท่านบรรลุอริยมรรคที่สูงขึ้นไปโดยลำดับอีก ๓ ขั้นหรือ ๓ อริยภูมิ

ตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นอานิสงส์ของการที่ชายหรือหญิงประพฤติพรหมจรรย์ว่าการประพฤติพรหมจรรย์จะนำมาซึ่งความเจริญทั้งในโลกิยทรัพย์และโลกุตตรทรัพย์ ยืนยันให้เรามั่นใจว่าเมื่อชายหรือหญิงมุ่งมั่นประพฤติพรหมจรรย์จะได้เสวยทิพยสุขอันประณีตขึ้นไปโดยลำดับในเทวโลกจนถึงสุทธาวาสหรือพรหมโลกได้ โดยเริ่มจากความเป็นปุถุชนแล้วเจริญสูงขึ้นสู่ความเป็นพระอริยบุคคล จนบรรลุอรหัตตผลและพระนิพพานอันเป็นจุดหมายปลายทางของเราได้ เพราะฉะนั้นพวกเราจึงควรตั้งปณิธานที่จะประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความเจริญในธรรม เพื่อขัดเกลากิเลสให้เบาบางลงจนดับสิ้นไปในที่สุด ส่วนผู้ที่รักษาเพียงศีล ๕ ก็พึงตั้งใจเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามทุกชนิด ❋

๕. การพูดเท็จ (มุสาวาท)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "แม้ผู้อื่นจะพูดเท็จ แต่เราจะงดเว้นจากการพูดเท็จ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อความขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๙๗]

คำว่า มุสา แปลว่า คำไม่จริง และ วาทะ แปลว่า การพูด ดังนั้น มุสาวาทะ จึงหมายถึง การกล่าวถ้อยคำที่ไม่เป็นความจริงหรือการพูดปด การปฏิเสธว่าไม่ได้เห็นหรือไม่ได้ยินในสิ่งที่เราได้เห็นหรือได้ยินถือเป็นการโกหก และการรับว่าเห็นหรือได้ยินในสิ่งที่เราไม่ได้เห็นหรือไม่ได้ยินก็เป็นการโกหกเช่นกัน มุสาวาทมีองค์ประกอบ ๔ ข้อคือ ๑) สิ่งที่พูดไม่เป็นความจริง ๒) มีเจตนาที่จะหลอกลวง ๓) มีความพยายามพูดเท็จ และ ๔) ผู้ฟังรับรู้เรื่องเท็จนั้น[๙๘] การพูดที่ประกอบด้วยองค์ทั้ง ๔ ข้อนี้จัดว่าเป็นมุสาวาทซึ่งจะทำให้เกิดวิบากกรรมต่อไป ถ้าการโกหกนั้นทำให้ผู้อื่นเสียหายหรือเสียประโยชน์ก็อาจส่งผลให้ตกอบายได้

วิบากของมุสาวาทจะรุนแรงแค่ไหนขึ้นอยู่กับศีลและคุณธรรมของผู้ถูกหลอกด้วย หากผู้ถูกหลอกมีศีลธรรมสูง การโกหกนั้นก็มีโทษมากตามไปด้วย แต่ถ้าผู้ถูกหลอกมีศีลธรรมต่ำก็จะมีวิบากน้อย ความรุนแรงของวิบากยังขึ้นอยู่กับผลเสียที่เกิดขึ้นกับผู้อื่น คือยิ่งส่งผลเสียร้ายแรงวิบากก็ยิ่งแรงมาก ถ้าไม่เกิดความเสียหายมาก วิบากก็ไม่แรงนักโดยอาจไม่ถึงขั้นตกอบาย แต่ผู้มีคุณธรรมย่อมเว้นขาดจากมุสาวาทและหลีกเลี่ยงกระทั่งการพูดเรื่องขำขันที่ไม่เป็นความจริง[๙๙]

ถ้ามีคนมาขอยืมสิ่งใดจากเราแต่เราไม่อยากให้เขายืม เราจะปฏิเสธอย่างไร ถ้าบอกว่าเราไม่มีสิ่งนั้นทั้งที่เรามีอยู่ก็เท่ากับว่าเราโกหก แต่ความผิดจะไม่รุนแรงเพราะไม่ได้ทำให้ผู้ใดเสียประโยชน์ ถึงกระนั้นเราก็ควรหลีกเลี่ยงการพูดเท็จแม้เพียงเล็กน้อย ถ้าเราปฏิเสธตรงๆ ว่าไม่อยากให้ยืมก็อาจทำให้ผู้ขอไม่พอใจ ชาวเมืองมักจะหาวิธีปฏิเสธได้อย่างมีชั้นเชิง เช่นตอบว่าเรามีแค่พอใช้แต่ไม่มีเหลือพอให้ยืม เราควรหลีกเลี่ยงการพูดเท็จแม้จะเป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เช่นนี้ ผู้ที่มีสัจวาจาย่อมเป็นที่เชื่อถือและเป็นที่เคารพของผู้อื่น

ความมีสัจจะ

สัจจะเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการระงับข้อพิพาทต่างๆ พยานควรให้การตามความเป็นจริงเมื่อถูกสอบสวนในศาลหรือในที่อื่นๆ พยานบางคนให้การเท็จต่อศาล และถ้าศาลตัดสินคดีตามข้อมูลเท็จนั้น พยานคนนั้นก็จะบาปมาก เพราะอาจทำให้ผู้ต้องหาถูกจำคุก ถูกปรับ ทั้งถูกจำคุกและถูกปรับ หรือถ้าเป็นคดีอุกฉกรรจ์เช่นฆาตกรรม เขาก็อาจถูกประหารชีวิต เป็นเหตุให้ผู้บริสุทธิ์เสียหายอย่างยิ่ง ผู้พิพากษาที่ตัดสินลงโทษก็มีส่วนในบาปกรรมนั้นด้วย เพราะการพิพากษาในศาลต้องพิจารณาจากหลักฐานข้อเท็จจริง ไม่ใช่จากวิจารณญาณส่วนบุคคลของผู้พิพากษาซึ่งไม่ถือว่ามีน้ำหนักพอ

ตามธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า การระงับอธิกรณ์ในสงฆ์ก็ต้องอาศัยพยานหลักฐาน ความมีสัจจะของพยานจึงสำคัญอย่างยิ่งเช่นกัน

เมื่อเกิดกรณีพิพาท หากพยานให้การเท็จ ก็ยากที่ศาลจะพิจารณาตัดสินคดีความได้ถูกต้อง และถ้าหากว่าตัดสินผิดก็อาจก่อให้เกิดความเสียหายร้ายแรงต่อโจทก์หรือจำเลยที่บริสุทธิ์ และผู้พิพากษาก็ไม่อาจปฏิเสธความรับผิดชอบต่อผลที่เกิดจากการตัดสินของตน

เมื่อต้องให้การ พยานจำต้องพูดความจริงตามสิ่งที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ หรือได้รับรู้ ตลอดจนพูดความจริงในสิ่งที่ตนไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้ทราบ และไม่ได้รับรู้ การพูดความจริงทั้ง ๘ ประการนี้ เรียกว่า **อริยโวหาร**[๑๐๐] คือ การกล่าวของผู้ประเสริฐ ส่วนการพูดเท็จในสิ่งที่ตนได้เห็นและไม่ได้เห็นทางตา ได้ยินและไม่ได้ยินทางหู ได้ทราบหรือไม่ได้ทราบทางจมูก ลิ้น และกาย และได้รับรู้หรือไม่ได้รับรู้ทางใจ เรียกว่า **อนริยโวหาร**[๑๐๑] คือ การกล่าวของคนชั่ว ด้วยเหตุนั้น เราพึงหลีกเลี่ยงการพูดเท็จ ๘ ประการของคนชั่ว และพูดความจริง ๘ ประการของผู้ประเสริฐ

การขัดเกลากิเลสเกี่ยวกับมุสาวาท

นอกจากนี้ เราควรตั้งจิตไว้ในการไม่พูดมุสาวาท พึงหลีกเลี่ยงการโกหกด้วยการมีสัจจะ พึงกล่าวแต่คำจริงเพื่อความเจริญในธรรม และเพื่อดับกิเลสที่เนื่องด้วยการโกหกด้วยการเจริญไตรสิกขา คำว่า "สัจจะ" เดิมเป็นคำภาษาบาลี แต่ถูกใช้อย่างแพร่หลายจนกลายเป็นคำที่ใช้ทับศัพท์ในภาษาพม่าด้วย การมีสัจจะหมายถึงการไม่โกหก การโกหกอาจทำให้ตกอบาย แต่การมีสัจจะย่อมหนุนนำไปสู่เทวโลก

พรหมโลก ตลอดจนการบรรลุอริยมรรคทั้ง ๔ และเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวงได้

วิบากของมุสาวาท

ในอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต[๑๐๒] กล่าวว่า คนที่พูดเท็จอาจจะต้องตกอบาย และเมื่อพ้นจากอบายมาสู่โลกมนุษย์ก็มักจะถูกใส่ร้าย ส่วนการเว้นจากมุสาวาทย่อมให้ผลตรงข้าม คือ มีโอกาสไปเกิดบนสวรรค์ และเมื่อกลับมาสู่โลกมนุษย์จะไม่ถูกกล่าวหาและเป็นที่เคารพนับถือของสังคม

ในคัมภีร์อรรถกถาของขุททกปาฐะและอิติวุตตกะ[๑๐๓] กล่าวถึงอานิสงส์ ๑๔ ประการ ของการเว้นขาดจากการกล่าวเท็จ ได้แก่ ๑. ปากมีกลิ่นดังดอกบัว (อุปฺปลคนฺธมุขตา) ๒. มีฟันขาวเรียบงาม (สมสิตสุทฺธทนฺตตา) ๓. มีวาจาดึงดูดผู้ฟัง (สุสฺสูสกปริชนตา) ๔. มีวาจาน่าเชื่อถือ (อาเทยฺยวจนตา) ๕. มีสัมผัสที่ดี (สุขสมฺผสฺสตา) ๖. มีอินทรีย์ผ่องใส (วิปฺปสนฺนินฺทฺริยตา) ๗. มีจิตสงบระงับไม่ฟุ้งซ่าน (อนุทฺธตตา) ๘. ไม่พูดติดอ่าง (อจปลตา) ๙. มีลิ้นอ่อนแดงและบางเหมือนกลีบบัว (กมลทลสทิสมุทุโลหิตตนุชิวฺหตา) ๑๐. มีร่างกายสมส่วนไม่อ้วนเกินไป (นาติถูลตา) ๑๑. ไม่ผอมเกินไป (นาติกิสตา) ๑๒. ไม่เตี้ยเกินไป (นาติรสฺสตา) ๑๓. ไม่สูงเกินไป (นาติทีฆตา) และ ๑๔. เป็นผู้พูดจาไพเราะสละสลวย (วิสฺสฏฺฐมธุรภาณิตา)

การมีปากหอม มีฟันสวย มีคำพูดโน้มน้าวใจผู้อื่น มีอินทรีย์ผ่องใส มีจิตสงบไม่ฟุ้งซ่าน เป็นต้น ล้วนเป็นคุณสมบัติที่ทุกคนปรารถนา ไม่ว่าใครก็อยากมีทรวดทรงที่สมส่วน ไม่มีใครชอบรูปร่างที่อ้วนหรือผอมเกินไป สูงเกินไปหรือเตี้ยเกินไป การมีวาจาที่อ่อนหวานและชัดเจนก็สำคัญไม่แพ้กัน แม้เนื้อหาที่จะพูดเรียบเรียงไว้ดี แต่ถ้าถ่ายทอดออกไปได้ไม่ดี ผู้ฟังก็อาจจะไม่คล้อยตาม ไม่มีใครอยากฟังถ้อยคำที่สับสนวกวน บางคนพูดอย่างจริงใจและสิ่งที่พูดก็มีสาระน่าฟัง แต่ใช้ถ้อยคำและน้ำเสียงกระแทกกระทั้นจนผู้ฟังรำคาญหู ส่วนบางคนเป็นนักพูดที่พูดจาฉะฉาน ชัดเจน ไม่วกวน และน่าฟัง จึงสามารถดึงดูดความสนใจของผู้ฟังมากมาย ส่งผลให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการพูดนั้นได้

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นอานิสงส์ของความมีสัจจะ ซึ่งตรงข้ามกับผลของการพูดเท็จ เช่น การที่บางคนมีปากเหม็นก็อาจเป็นวิบากของการชอบโกหกในชาติก่อนๆ การมีฟันไม่เรียบเสมอหรือฟันห่างก็อาจเป็นเพราะเหตุเดียวกัน

อานิสงส์ในปัจจุบันของสัจจะ

นอกจากจะได้รับอานิสงส์ในชาติต่อไปแล้ว ผู้ที่มีสัจจะยังได้รับผลในชาติปัจจุบันด้วย เล่ากันว่าการกล่าวสัจวาจาทำให้สามารถเดินบนผิวน้ำได้ ดังในสมัยพุทธกาล เมื่อพระเจ้ามหากัปปินะพร้อมด้วยบริวาร ๑,๐๐๐ คนตั้งใจจะออกบวช ระหว่างทางต้องข้ามแม่น้ำใหญ่ ๓ สาย พระมหากัปปินะทรงกระทำสัจกิริยาน้อมระลึกถึงพระพุทธคุณ

พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ ทำให้พระองค์และบริวารทั้งหมดสามารถข้ามแม่น้ำอย่างปลอดภัย โดยที่เกือกม้าก็ไม่เปียกน้ำเลย[๑๐๔]

คนสมัยนี้อาจคิดว่าอานิสงส์ของสัจจะในเรื่องดังกล่าวเป็นเพียงตำนานที่แต่งขึ้น แต่เราควรพิจารณาเทียบเคียงด้วยเหตุผลว่า ทุกวันนี้เรามีเครื่องบินที่บินไปในอากาศได้ มียานอวกาศโคจรรอบโลก และสามารถส่งนักบินอวกาศไปเหยียบดวงจันทร์ ถ้ามีคนในสมัยพุทธกาลทำนายถึงความมหัศจรรย์ของวิทยาการเหล่านี้ ผู้คนสมัยนั้นก็คงจะคิดว่าเป็นเพียงนิยายปรัมปราเช่นกัน ดังนั้น การที่คนเดินบนผิวน้ำได้จึงไม่ใช่เรื่องแปลกเมื่อพิจารณาถึงความเป็นไปได้ของวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันที่เทียบเคียงได้กับคนในสมัยโบราณที่ได้บำเพ็ญบารมีมานับชาติไม่ถ้วน

ถอนพิษ

การตั้งสัตยาธิษฐานสามารถถอนพิษได้อีกด้วย ดังตัวอย่างในมัณฑัพยชาดก (กัณหทีปายนชาดก)[๑๐๕] ครั้งหนึ่ง นายมัณฑัพยะพาบุตรและภรรยาไปเยี่ยมกัณหทีปายนดาบสที่อาศรม บุตรของเขาถูกงูพิษกัดสิ้นสติล้มลง นายมัณฑัพยะจึงอ้อนวอนให้ดาบสช่วย ดาบสกล่าวว่าตนไม่สามารถทำยาได้ จึงตั้งสัตยาธิษฐานเพื่อรักษาบุตรของมัณฑัพยะดังนี้ว่า

"เรามีจิตยินดีในการประพฤติพรหมจรรย์อยู่เพียง ๗ วันเท่านั้น ต่อจากนั้นมา แม้เราจะไม่มีความยินดีในบรรพชา ก็ทนประพฤติ

พรหมจรรย์ของเราอยู่ได้ถึงกว่า ๕๐ ปี โดยไม่มีผู้ใดล่วงรู้ความในใจและไม่เคยประพฤติผิดพรหมจรรย์เลย ด้วยสัจวาจานี้ ขอพิษจงคลายออก และขอให้กุมารจงรอดชีวิตเถิด”

ทันใดนั้น พิษในกายตอนบนของกุมารก็หายไปหมด กุมารลืมตาขึ้นและร้องเรียก “พ่อ แม่” แล้วก็สลบไปอีก บิดาของกุมารจึงทำสัจกิริยาบ้าง เขากล่าวว่า

“ข้าพเจ้าไม่เคยยินดีในการให้ทานหรือการทำบุญกุศลใดเลย ข้าพเจ้าไม่อยากเห็นสมณพราหมณ์หรือผู้ใดที่มาขอบริจาค แม้ข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะให้ก็ให้ทานได้เป็นปกติ โดยไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ใดทราบความไม่พอใจของข้าพเจ้าเลย ด้วยสัจวาจานี้ ขอพิษจงคลายออก และขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงรอดชีวิตเถิด”

เมื่อบิดาทำสัจกิริยาอย่างนี้แล้ว พิษในกายตอนเหนือสะเอวก็สิ้นไป กุมารลุกขึ้นนั่งได้แต่ยังยืนไม่ได้ มัณฑัพยะจึงบอกให้ภรรยาตั้งสัตยาธิษฐานบ้าง นางลังเลไม่กล้ากล่าวสัจวาจาต่อหน้าสามี แต่เมื่อถูกคาดคั้นนางจึงกล่าวว่า

“ลูกรัก แม่ไม่ได้รักพ่อของเจ้ามากไปกว่างูร้ายที่กัดลูกเลย ด้วยสัจวาจานี้ ขอพิษจงสิ้นไปจากกายของลูก และขอให้ลูกรักของแม่จงรอดชีวิตเถิด”

ครั้นแล้วพิษทั้งหมดก็หมดสิ้นไปจากกายของกุมาร ดาบสและสามีภรรยาจึงตักเตือนกันและกัน ตั้งแต่นั้นมา นายมัณฑัพยะก็มีจิตเลื่อมใสถวายทานอย่างเป็นสุขและเต็มใจ ภรรยาก็รักใคร่และปรนนิบัติ

เขาเป็นอย่างดี ส่วนดาบสก็คลายความเบื่อหน่ายและบำเพ็ญเพียรจนสำเร็จฌานและอภิญญา

นักวิทยาศาสตร์อาจไม่เชื่อว่าเรื่องนี้เป็นไปได้ แต่ชาวพม่าบางคนที่เคยเห็นคนถูกงูพิษกัดแล้วรอดมาได้ด้วยการร่ายมนต์คาถาเท่านั้นก็คงจะไม่แคลงใจในเรื่องนี้

รักษาโรค

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมีตัวอย่างการรักษาโรคด้วยสัจกิริยาว่า เมื่อประมาณ ๔๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน มีภิกษุชื่อพระมหามิตตะ โยมมารดาของท่านป่วยด้วยโรคที่คล้ายมะเร็งเต้านม จึงขอร้องให้บุตรสาวซึ่งเป็นภิกษุณีไปขอยาจากท่าน พระมหามิตตะได้กล่าวว่า "อาตมาไม่สามารถปรุงยาได้ แต่อาตมาจะรักษาโยมแม่ด้วยสัตยาธิษฐานว่า 'ตั้งแต่บวชมา อาตมาไม่เคยมองหญิงใดด้วยจิตที่มีราคะเลย ด้วยสัจวาจานี้ ขอโยมแม่จงหายจากโรค' เธอจงกลับไปหาโยมแม่ แล้วกล่าวตามที่อาตมาพูดพร้อมกับแตะตัวโยมแม่" ภิกษุณีผู้เป็นน้องสาวจึงกลับไปและทำตามที่พระมหามิตตะบอก แล้วโยมมารดาของท่านก็หายจากโรคนั้นทันที[๑๐๖]

แพทย์สมัยใหม่ที่เคยรักษาโรคด้วยยาเท่านั้นอาจเห็นว่าเรื่องเช่นนี้เป็นเรื่องเหลวไหล ถ้าแพทย์รู้ว่าโรคเกิดจากเชื้อโรค ก็ยากที่จะเชื่อว่าสามารถรักษาโรคนั้นได้โดยไม่ต้องใช้ยาฆ่าเชื้อ แต่สัตยาธิษฐานนั้นเป็นวิธีหนึ่งที่รักษาโรคได้จริง คือเป็นการรักษาด้วยพลังจิต

ที่สำนักปฏิบัติธรรมนี้ก็มีผู้ปฏิบัติหลายท่านที่หายจากโรคต่างๆ ได้ด้วยการเจริญสติตามสังเกตทุกขเวทนา เคยมีคนไข้บางคนที่หมอวินิจฉัยว่าจะต้องผ่าตัดจึงมาเข้ากรรมฐานปฏิบัติธรรมที่นี่เพื่อเตรียมตัวก่อนผ่าตัด เมื่อปฏิบัติไปสักระยะหนึ่ง สมาธิก็แก่กล้าขึ้นจนโรคนั้นหายไปเอง เมื่อกลับไปหาหมอ หมอก็ตรวจไม่พบร่องรอยของโรคเหลืออยู่เลย และต้องประหลาดใจที่รู้ว่าโรคนั้นหายไปได้ด้วยการปฏิบัติธรรม มีหลายโรคที่ผู้ปฏิบัติบางคนเคยรักษาได้ด้วยการปฏิบัติธรรม เช่น โรคกระเพาะอาหาร ปวดท้อง ความดันสูง และปวดหัว เป็นต้น แม้แต่ผู้ปฏิบัติที่หูหนวกอยู่หลายปีก็กลับได้ยินเสียงอีก และคนที่โพรงจมูกอักเสบเรื้อรังกว่า ๒๐ ปีก็รักษาจนหายได้ด้วยการปฏิบัติธรรม

พระมหากัสสปเถระและพระมหาโมคคัลลานเถระได้หายจากอาพาธเมื่อได้ฟังโพชฌงคสูตร[๑๐๗] แม้แต่พระผู้มีพระภาคก็ทรงระงับอาการประชวรที่แรงกล้าได้ด้วยการปฏิบัติธรรม[๑๐๘] ดังนั้น จึงสมควรที่จะเชื่อว่ามีวิธีอื่นที่สามารถรักษาโรคได้นอกจากการใช้ยา

สัจกิริยายังสามารถทำให้ฝนตกได้ ดังตัวอย่างในพระปริตรที่พญามัจฉาโพธิสัตว์ตั้งสัตยาธิษฐานให้ฝนตก[๑๐๙] การถอนพิษ การรักษาโรค และการขอฝนด้วยสัจกิริยาเช่นนี้ จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อผู้นั้นงดเว้นจากการกล่าวเท็จ และสัจวาจาที่กล่าวนั้นต้องเป็นความจริงเกี่ยวกับตนเอง

เรื่องพระเจ้าสุตโสม

ในเรื่องการเว้นจากมุสาวาท ความมีสัจจะของพระเจ้าสุตโสมก็เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจมาก อาตมาจะเล่าเรื่องราวของพระราชาองค์นี้ให้ฟังพอสังเขป ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวถึงพระองค์โดยใช้พระนามว่า มหาสุตโสม เพื่อไม่ให้สับสนกับผู้อื่นที่ชื่อพ้องกันในชาดกอื่น แต่ในที่นี้อาตมาขอเรียกพระองค์โดยใช้พระนามว่า สุตโสม เท่านั้น

ชาวพุทธจำนวนมากรู้จักชื่อโปริสาทในมหาสุตโสมชาดกนี้เป็นอย่างดี บางคนถึงกับมีรอยสักเป็นรูปโปริสาทเลยทีเดียว เดิมทีโปริสาทคือพระเจ้าพรหมทัต พระราชาแห่งกรุงพาราณสี แคว้นกาสี แต่เนื่องจากพระองค์เคยเกิดเป็นยักษ์มาหลายชาติ จึงติดใจในรสเนื้อและไม่เคยเสวยพระกระยาหารที่ไม่มีเนื้อ ทุกวันนี้คนส่วนใหญ่ก็ชอบกินเนื้อสัตว์ ทั่วโลกมีคนบริโภคมังสวิรัติอยู่เป็นส่วนน้อย ในอินเดียมีเฉพาะคนวรรณะสูงที่ถือมังสวิรัติ ส่วนในประเทศอื่นๆ ก็มีคนบริโภคมังสวิรัติอยู่ไม่มาก อีกทั้งแพทย์ก็ยังแนะนำให้รับประทานเนื้อสัตว์เพื่อให้ได้รับสารอาหาร จึงตรงกับความชอบบริโภคเนื้อสัตว์ของคนส่วนใหญ่

ถูกเนรเทศเพราะกินเนื้อมนุษย์

เนื่องจากพระราชาแห่งกรุงพาราณสีต้องเสวยเนื้อสัตว์ พ่อครัวที่ปรุงเครื่องเสวยจึงต้องปรุงเนื้อถวายทุกวัน แต่วันหนึ่งเนื้อที่จะปรุงเครื่องเสวยหมด พ่อครัวหาเนื้อไม่ได้เพราะเป็นวันอุโบสถที่ชาวเมืองงดฆ่าสัตว์ ด้วยความเกรงกลัวพระราชอาญา พ่อครัวจึงแอบไปที่สุสานแล้วเฉือนเอาเนื้อจากศพที่ยังสดอยู่มาปรุงเครื่องเสวยถวายพระราชา ในสมัยนั้นมีประเพณีว่าต้องเอาศพไปทิ้งที่ป่าช้าทันทีที่เสียชีวิต

เมื่อพระราชาได้เสวยเนื้อมนุษย์ก็พอพระทัยมาก จึงตรัสเรียกพ่อครัวชื่อรสกะมาถามว่าเป็นเนื้ออะไร พ่อครัวไม่กล้าทูลตอบ แต่เมื่อพระราชาทรงขู่ว่าจะประหารชีวิต จึงยอมบอกความจริง นับแต่นั้นมาพระราชาก็โปรดให้พ่อครัวปรุงเนื้อมนุษย์ถวายทุกวัน พ่อครัวจึงต้องฆ่านักโทษในคุกเอาเนื้อมาปรุงถวายพระราชา เมื่อไม่มีนักโทษเหลือเขาก็ดักซุ่มฆ่าคนวันละคนทุกๆ คืน ในที่สุดเรื่องที่พระราชาเสวยเนื้อมนุษย์ก็ถูกเปิดเผย มหาเสนาบดีและชาวเมืองจึงเนรเทศพระองค์ไปจากแคว้นกาสี

โจรโปริสาทผู้กินมนุษย์

พระองค์เสด็จออกจากแคว้นไปพร้อมกับพ่อครัวและทรงอาศัยโคนต้นไทรใหญ่ในป่าเป็นที่พัก พระองค์ดักฆ่าคนที่เดินทางผ่านมาในป่า แล้วเสวยเนื้อมนุษย์ที่พ่อครัวปรุงถวาย จนผู้คนขนานนามว่า โปริสาท หรือผู้กินมนุษย์ (โปริส = มนุษย์ + อท = ผู้กิน) วันหนึ่งโปริสาทไม่ได้เนื้อกลับมา แต่กลับบอกให้พ่อครัวตั้งหม้อบนไฟ เมื่อพ่อครัวถามหาเนื้อที่จะปรุง โปริสาทก็ตอบว่า อย่าห่วงเลย อีกสักครู่ก็จะได้เนื้อ รสกะตกใจกลัวจนตัวสั่นเพราะมั่นใจว่าวันนี้เขาคงจะถึงฆาตแล้ว พลางก่อไฟยกหม้อขึ้นตั้งบนเตา แล้วโปริสาทก็ฆ่ารสกะแล้วปรุงเนื้อกินเป็นอาหาร

ตั้งแต่นั้นมา โปริสาทก็ใช้ชีวิตอยู่ตามลำพัง ดักซุ่มโจมตีผู้ที่เดินทางผ่านมาในป่าเพื่อฆ่ากินเป็นอาหาร วันหนึ่งมีกองเกวียนใหญ่ของพราหมณ์คนหนึ่งผ่านมา โปริสาทจึงเข้าจู่โจมและจับพราหมณ์ผู้นั้นอุ้มหนีไป เหล่าผู้คุ้มกันของพราหมณ์นั้นได้พากันวิ่งตามไป โปริสาทกระโดดข้ามพุ่มไม้หนี แต่พลาดถูกตอไม้แหลมแทงทะลุหลังเท้าเป็นแผลฉกรรจ์ เขาจึงปล่อยพราหมณ์แล้วหนีเอาตัวรอดไปนอนแอบอยู่ที่โคนต้นไทรของตน โปริสาทบนบานต่อรุกขเทวดาที่ต้นไทรนั้นว่า ถ้าช่วยให้แผลของเขาหายได้ เขาจะบวงสรวงด้วยเลือดของกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ในชมพูทวีป

สมัยเด็กอาตมาเกิดความเข้าใจอย่างหนึ่งเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระภูมิเจ้าที่ หญิงชาวบ้านมักจะไปบนบานต่อเจ้าที่หรือเทวดา เช่น ขอให้ช่วยรักษาลูกให้หายป่วย แล้วสัญญาว่าจะแก้บนด้วยวิธีต่างๆ เป็นการตอบแทน ที่จริงแล้วเทวดาช่วยรักษาโรคไม่ได้ แต่เพราะความงมงาย พวกผู้หญิงในชนบทจึงชอบหันไปพึ่งเทวดาตามความเชื่อที่ถือกันมาตั้งแต่เด็ก

อาจเป็นเพราะว่าเขาขาดอาหาร แผลของโปริสาทจึงหายได้อย่างรวดเร็วภายใน ๗ วัน ทำให้เขาปักใจเชื่อว่าเป็นเพราะอานุภาพของรุกขเทวดา เพื่อรักษาคำสัญญา โปริสาทจึงจับพระราชา ๑๐๐ พระองค์มาได้ภายในเวลาเพียง ๗ วัน แล้วมัดรวมกันไว้ที่ต้นไทรนั้น

ประเทศอินเดียที่คัมภีร์โบราณเรียกว่าชมพูทวีปนั้นมีความกว้างประมาณ ๒,๐๐๐ ไมล์จากทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตก และราว ๓,๐๐๐ ไมล์จากทิศเหนือจรดทิศใต้ โปริสาทต้องเดินทางระยะไกลเป็นร้อยเที่ยว แต่กลับสามารถจับพระราชามาได้ครบในเวลาเพียง ๗ วัน หรือแค่ ๑๖๘ ชั่วโมง หมายความว่า ใช้เวลาน้อยกว่า ๒ ชั่วโมงในการจับตัวพระราชาแต่ละพระองค์ ดังนั้น จึงไม่น่าเป็นไปได้ว่าเขาเที่ยวตระเวนจับพระราชาจากทั่วชมพูทวีป ผู้ที่เขาจับมาอาจเป็นเพียงระดับเจ้าเมืองในแคว้นใกล้เคียงเท่านั้นก็เป็นได้

มีพระราชาพระองค์หนึ่งที่ไม่ถูกโปริสาทจับคือพระเจ้าสุตโสม เพราะเห็นว่าเคยเป็นพระอาจารย์ของตนจึงไม่สมควรทำร้าย โปริสาทเตรียมจะทำพลีกรรมแด่รุกขเทวดาด้วยเลือดของพระราชาที่ตนจับมา

ได้แล้วแต่รุกขเทวดารู้ดีว่าตนไม่ได้มีส่วนในการรักษาแผลของโปริสาท เลยแม้แต่น้อย ทั้งยังไม่ชอบใจที่โปริสาทจะทำพลีกรรมซึ่งจะทำให้ต้นไทรของตนต้องแปดเปื้อนไปด้วยเลือด และไม่อยากมีส่วนร่วมในการสังหารกษัตริย์เหล่านี้อย่างไร้เหตุผล รุกขเทวดาร้อนใจจึงไปปรึกษาท้าวสักกเทวราช พระองค์ได้แนะนำให้รุกขเทวดาไปปรากฏกายต่อหน้าโปริสาท แล้วยืนยันให้ไปจับพระเจ้าสุตโสมผู้เป็นใหญ่มาบูชายัญด้วย โปริสาทจึงออกเดินทางไปจับพระเจ้าสุตโสมตามคำสั่งของรุกข-เทวดา

ลักพาตัวพระเจ้าสุตโสม

วันรุ่งขึ้นจะเป็นวันนักขัตฤกษ์ที่พระเจ้าสุตโสมจะเสด็จสรง ณ พระราชอุทยาน ก่อนที่ราชองครักษ์จะมาถึง โปริสาทได้ลงไปซ่อนตัวอยู่ใต้ใบบัวในสระโบกขรณีที่จะประกอบพิธี ทั่วทั้งพระราชอุทยานและบริเวณโดยรอบ มีกองกำลังทหารมากมายรายล้อมอยู่ ทั้งพลช้าง พลม้า พลทหารราบ เป็นต้น คอยเฝ้าให้การอารักขาพระเจ้าสุตโสมอยู่โดยรอบ

เมื่อได้เวลาตามหมายกำหนดการ พระเจ้าสุตโสมได้เสด็จขึ้นทรงมงคลหัตถี แวดล้อมไปด้วยขบวนทัพอันยิ่งใหญ่ เสด็จออกจากพระนครไปสู่พระราชอุทยาน เมื่อใกล้ถึงประตูพระนคร พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนันทพราหมณ์ยืนถวายชัยมงคลอยู่บนเวทีแห่งหนึ่ง จึงทรงให้ไสช้างเสด็จเข้าไปไต่ถาม และทรงทราบว่านันทพราหมณ์เดิน

ทางมาเมืองนี้เพื่อแสดงธรรมคาถา ๔ บท ซึ่งแต่ละคาถามีค่าถึงหนึ่งร้อยกหาปณะ พระเจ้าสุตโสมจึงตรัสสั่งให้อำมาตย์จัดที่พักอาศัยให้แก่พราหมณ์แล้วพระองค์จะเสด็จกลับมาสดับธรรมคาถาหลังจากเสร็จพระราชพิธีแล้ว จากนั้นได้เสด็จพระราชดำเนินต่อไปจนถึงพระราช-อุทยาน ทรงให้แต่งพระเกศาและพระมัสสุเพื่อสรงน้ำ เมื่อทรงสรงน้ำตามพระราชพิธีแล้ว ก็ทรงเตรียมจะเปลี่ยนฉลองพระองค์

ขณะนั้นโปริสาทคิดว่า หากพระเจ้าสุตโสมทรงเครื่องทรงอันอลังการตามพระราชอิสริยยศแล้วจะหนักเมื่อต้องแบกพระองค์ไป จึงโผล่ขึ้นจากน้ำเข้าประชิดพระราชา แล้วชูดาบตะโกนประกาศชื่อของตนเอง ทันทีที่ได้ยินชื่อโปริสาท ข้าราชบริพารของพระเจ้าสุตโสมก็วิ่งหนีชุลมุน เล่ากันว่าแม้แต่ทหารบนหลังช้างก็พลัดตกลงมา สมัยนั้นเป็นยุคของผู้กล้า นักสู้ที่น่าเกรงขามเพียงคนเดียวสามารถข่มขวัญศัตรูและเอาชนะได้ทั้งกองทัพ แต่ในสมัยนี้ชัยชนะขึ้นอยู่กับอาวุธยุทโธปกรณ์กลยุทธ์ และกำลังพลเป็นหลัก ความเก่งกล้าส่วนบุคคลจึงไม่มีผลมากนัก แต่ในสมัยก่อนไม่มีอาวุธที่มีอานุภาพร้ายแรง นักรบที่แข็งแกร่งกล้าหาญจึงเป็นที่น่าหวาดกลัวอย่างยิ่ง

โปริสาทข่มขวัญทหารได้แล้วก็จับพระเจ้าสุตโสมยกขึ้นนั่งบนบ่าแล้วรีบหนีไปอย่างรวดเร็ว เมื่อเห็นว่าไม่มีใครตามมาแล้วจึงลดฝีเท้าลง โปริสาทแบกพระเจ้าสุตโสมไปบนบ่าของตนแทนที่จะจับพระบาทลากไปเช่นกับที่ทำต่อพระราชาองค์อื่น เพราะเคารพว่าพระเจ้าสุตโสมเคยเป็นพระอาจารย์ของตนมาก่อน พระเจ้าสุตโสมเพิ่งจะทรงขึ้นจาก

สระก่อนจะทรงถูกจับมา น้ำจากเส้นพระเกศาจึงหยดลงบนตัวของโปริสาท โปริสาทเข้าใจว่าเป็นน้ำพระเนตร จึงกล่าวขึ้นว่า "ท่านอาจารย์ขึ้นชื่อว่าบัณฑิตย่อมไม่ร้องไห้ แม้พระองค์ก็ทรงหวาดกลัวต่อความตายด้วยหรือ แม้พระองค์ก็ยังทรงห่วงอาลัยในพระประยูรญาติอยู่หรือ"

ความอาลัยของพระเจ้าสุตโสม

พระเจ้าสุตโสมตรัสตอบว่า "ดูก่อนโปริสาท เรามิได้ร้องไห้ นั่นเป็นหยดน้ำจากผมของเรา เรามิได้หวาดหวั่นต่อความตาย ทั้งมิได้อาลัยในผู้ใด แต่ว่าความอาลัยของเรามีอยู่ ระหว่างทางไปพระราชอุทยานเราได้นัดหมายกับนันทพราหมณ์ไว้ว่าเราจะกลับไปฟังธรรม เราจึงกังวลว่าเรามิอาจรักษาคำสัตย์ที่ได้ให้ไว้กับพราหมณ์นั้น หากท่านปล่อยเราไป เราสัญญาว่าเมื่อได้ฟังธรรมจากพราหมณ์นั้นแล้ว เราจะกลับมาหาท่าน"

โปริสาทแย้งว่า "ผู้ที่หลุดออกจากปากของพญามัจจุราชแล้วจะกลับมาสู่มือของศัตรูอีกย่อมไม่มี เมื่อพระองค์ทรงพ้นจากมือของหม่อมฉันแล้ว เสด็จไปถึงพระราชมณเฑียร และทรงพระสำราญด้วยพระประยูรญาติและข้าราชบริพารที่แวดล้อมพระองค์แล้ว หม่อมฉันไม่เชื่อว่าพระองค์จะทรงย้อนกลับมาหาหม่อมฉัน และหม่อมฉันก็คงไม่อาจจับพระองค์มาได้อีกครั้ง เพราะย่อมมีกองทหารคอยอารักขาพระองค์แน่นหนาขึ้นกว่าเดิมเป็นแน่"

พระเจ้าสุตโสมจึงตรัสตอบว่า “ดูก่อนโปริสาท ท่านอยู่กับเรามานานเมื่อครั้งยังเป็นสหายและศิษย์ของเรา ท่านย่อมรู้ดีว่าเราไม่กล่าวเท็จแม้ด้วยเหตุแห่งชีวิต หากท่านไม่เชื่อ เราขอตั้งสัตย์สาบานว่า หากเราไม่กลับมาหาท่าน ขอให้เราตายด้วยคมหอกคมดาบเถิด”

โปริสาทคิดว่า “ขึ้นชื่อว่ากษัตริย์ย่อมไม่ควรสาบานด้วยคมหอกคมดาบ การสาบานเช่นนี้มีผลานุภาพร้ายแรงมาก เห็นทีพระเจ้าสุตโสมคงจะทรงต้องการรักษาคำมั่นสัญญาที่ได้ตรัสไว้ต่อพราหมณ์นั่นจริงๆ” จึงตัดสินใจปล่อยพระเจ้าสุตโสมกลับไป พร้อมทั้งกำชับให้พระองค์กลับมาเมื่อได้กระทำตามที่นัดหมายไว้แล้ว”

คาถาอันล้ำค่า

เมื่อพระเจ้าสุตโสมเสด็จถึงพระราชวังแล้ว ทรงให้รีบเตรียมการแสดงธรรมคาถาของนันทพราหมณ์ คาถา ๔ คาถาที่นันทพราหมณ์จะแสดงนี้มีคุณค่ามาก เพราะเป็นพระพุทธพจน์ของกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อพระเจ้าสุตโสมประทับนั่งบนอาสนะต่ำกว่าพราหมณ์แล้วจึงตรัสอาราธนาพราหมณ์ให้แสดงคาถาให้พระองค์ฟัง คาถาแรกมีข้อความว่า

“การสมาคมกับสัตบุรุษแม้เพียงชั่วครู่ย่อมเกิดประโยชน์มาก แต่การสมาคมกับอสัตบุรุษแม้มากก็ไม่ได้ประโยชน์”[๑๑๐]

บัณฑิตจะหลีกเลี่ยงการกระทำที่เป็นอันตรายต่อประโยชน์ของตนและผู้อื่น ไม่ว่าจะคิด พูด หรือกระทำสิ่งใดก็ล้วนเป็นไปเพื่อความ

ผาสุกของตนเองและผู้อื่น แม้จะได้พบกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งเพียงชั่วขณะก็ยังช่วยให้เกิดประโยชน์ได้ ส่วนคนพาลจะคิด พูด และทำสิ่งที่ก่อให้เกิดความเสียหายทั้งต่อตนเองและผู้อื่น จึงเสียประโยชน์แม้จะได้พบเจอหลายครั้ง

คาถาที่ ๒ มีข้อความว่า

“บุคคลพึงคบแต่สัตบุรุษ พึงฟังธรรมจากสัตบุรุษ เพราะเมื่อรู้ธรรมของสัตบุรุษแล้ว ย่อมมีแต่ความเจริญขึ้น ไม่มีความเสื่อมเลย”[๑๑๑]

กึ่งคาถาแรกว่า “บุคคลพึงคบแต่สัตบุรุษ พึงฟังธรรมจากสัตบุรุษ” หมายความว่า เราควรคลุกคลีอยู่กับผู้เป็นบัณฑิต เพราะเมื่อมีโอกาสได้ใกล้ชิด เราก็จะซึมซับปฏิปทาในการดำเนินชีวิตของท่านและมีคุณธรรมของท่านเป็นแบบอย่าง ไม่เพียงเท่านั้น เราควรแสวงหาประโยชน์ที่ยิ่งกว่าการได้อยู่ใกล้ คือการนับถือท่านเป็นครูบาอาจารย์และปฏิบัติตามคำแนะนำของท่านด้วย

คาถาที่พระเจ้าสุตโสมได้ฟังจากนันทพราหมณ์นี้ แต่เดิมเป็นธรรมเทศนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า พราหมณ์ได้เรียนคาถาเหล่านี้มาจากการท่องจำสืบต่อกันในหมู่นักปราชญ์นอกศาสนา แม้ในปัจจุบันก็มีคาถาของพระผู้มีพระภาคเจ้าบางคาถาที่พวกพราหมณ์ในสมัยโบราณรับเอาไปบรรจุไว้เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ทางศาสนาของตน คาถาเหล่านั้นจะคงปรากฏอยู่ในคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์ถึงแม้ว่าศาสนาพุทธจะหมดสิ้นไปในอนาคตกาลก็ตาม

กึ่งคาถาหลังของคาถาที่ ๒ กล่าวว่า "เพราะเมื่อรู้ธรรมของสัตบุรุษแล้ว ย่อมมีแต่ความเจริญขึ้น ไม่มีความเสื่อมเลย" หมายความว่า บุคคลจะเจริญในศีลธรรมมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความรู้ที่ได้รับจากคำสอนของบัณฑิต ชาวพุทธจะได้รับการปลูกฝังความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าจากภูมิปัญญาของมารดาบิดาและครูสอน การได้เรียนรู้ถึงพระพุทธคุณเป็นการกระตุ้นให้เกิดคุณลักษณะที่ดีงาม ตัวอย่างเช่น พระพุทธคุณข้อที่ว่าทรงเป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส (อรหํ) ทำให้เรารู้ว่าพระบรมศาสดาทรงปราศจากอกุศลทั้งปวง ทั้งความโลภ ความโกรธ และความหลง ทำให้เราเคารพรักพระพุทธองค์และกระตุ้นให้เราชำระจิตใจของตนเองด้วย พระพุทธคุณข้อที่ว่าทรงเป็นผู้รู้แจ้งโลก (โลกวิทู) คือไม่มีสิ่งใดที่พระพุทธองค์มิอาจล่วงรู้ได้ เราจึงมั่นใจได้ว่าเมื่อปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดาแล้วเราจะไม่ตกอบาย และจะประสบแต่ความเจริญรุ่งเรืองในมนุษยโลกและเทวโลก ตลอดจนได้บรรลุถึงพระนิพพาน ส่วนพระธรรมก็เป็นสิ่งที่เรารู้ได้ด้วยตนเอง (สนฺทิฏฺฐิโก) และเห็นผลได้ทันทีที่เราปฏิบัติตาม (อกาลิโก) ความเข้าใจในพระธรรมคุณช่วยให้เกิดความเจริญขึ้นได้

ความเข้าใจในพระสังฆคุณก็เช่นเดียวกัน พระอริยสงฆ์ทุ่มเทชีวิตเจริญศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อขจัดความโลภ ความโกรธ และความหลง การเคารพพระอริยสงฆ์นั้นจึงมีอานิสงส์ให้มีอายุยืนและแข็งแรงเป็นต้น การได้เรียนรู้พระสังฆคุณย่อมจะช่วยกระตุ้นให้เรามีคุณธรรมได้

โดยทั่วไป เด็กๆ จะมีความเข้าใจในพระพุทธ พระธรรม และพระอริยสงฆ์เพียงเล็กน้อย และยังไม่มีพื้นฐานทางศีลธรรมมากนัก เมื่อเด็กเติบโตขึ้นและมีความรู้มากขึ้น พ่อแม่ที่มีปัญญาก็จะสอนให้ลูกเคารพภิกษุสงฆ์และระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และปลาบปลื้มใจในอานิสงส์ของการเคารพสักการะนั้น พ่อแม่จะสอนให้ลูกท่องประโยคว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง) เป็นต้น เมื่อได้รับการปลูกฝังความเป็นชาวพุทธที่ดี ลูกก็จะพ้นจากการตกอบายได้

ต่อมาเด็กจะถูกสอนให้สมาทานศีล ๕ และรักษาศีลในชีวิตประจำวัน ขึ้นอยู่กับว่าพ่อแม่จะสามารถสอนลูกให้เข้าใจแก่นแท้ของศาสนาพุทธได้เพียงใด หรือถ้าพ่อแม่ไม่อาจสอนลูกได้ดีพอก็ควรมอบให้ครูที่มีความสามารถช่วยอบรมลูกให้ พ่อแม่ที่ฉลาดจะสอนให้ลูกรู้จักท่องจำบทสวดมนต์ต่างๆ ด้วยภูมิปัญญาของพ่อแม่ ลูกจึงได้รับมรดกแห่งศีลธรรมที่หนุนนำไปสู่ความเจริญในธรรมที่สูงขึ้นไป

ปฏิบัติธรรมตามธรรม

เมื่อเด็กโตขึ้นจะรู้จักให้ทานและรักษาศีลซึ่งเป็นการยกระดับชีวิตจิตใจให้สูงขึ้น จะมีโอกาสได้ฟังธรรมเกี่ยวกับการเจริญภาวนาตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และจะปฏิบัติธรรมได้อย่างถูกต้อง ซึ่งยิ่งจะทำให้เกิดความเจริญในธรรม พวกเราจึงควรตระหนักถึงความจำเป็นในการดำเนินชีวิตตามครรลองแห่งพุทธธรรมและการปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง มีคำสอนของครูบาอาจารย์บางท่านที่ไม่เป็นไปตามธรรม และ

มีผู้ปฏิบัติบางคนที่ปฏิบัติธรรมผิดทาง คนเหล่านี้เข้าใจผิดและลบหลู่พระธรรมคำสอนที่แท้จริง จึงเป็นเหตุให้คุณธรรมของตนเสื่อมทรามลงไป

ความเพียรในการเจริญสมาธิตามหลักพระพุทธศาสนานั้นเป็นสิ่งที่ดี แต่มีบางคนที่ดูถูกการเจริญสมาธิ เพราะไม่เข้าใจว่าสมถภาวนาที่ทำให้บรรลุฌานก็มีประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติ และจะเกิดประโยชน์สูงสุดเมื่อใช้ฌานสมาธินั้นเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนา ซึ่งเป็นทางอันประเสริฐที่พระบรมศาสดาและพระสาวกทั้งหลายดำเนินไปแล้ว การเจริญสมถกรรมฐานเป็นสิ่งประเสริฐ แต่การเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้นประเสริฐยิ่งกว่า

ในตอนแรกผู้ปฏิบัติที่มาปฏิบัติธรรมที่สำนักนี้ยังไม่เข้าใจวิธีปฏิบัติธรรมอย่างถ่องแท้ บางคนก็ไม่เคยสนใจการปฏิบัติธรรมมาก่อนเลย แต่เพราะได้อาศัยกัลยาณมิตร อ่านหนังสือธรรมะ หรือฟังเทศน์ จึงรู้จักวิธีปฏิบัติธรรมและเข้าใจวิปัสสนากรรมฐาน แล้วความเจริญทางจิตใจจะเกิดขึ้นเองในแต่ละระดับของวิปัสสนาญาณ

ลำดับของความเจริญทางจิตใจที่จะเกิดขึ้น ได้แก่ เกิดสมาธิและความสงบจากการเจริญสติ หรือเกิดความบริสุทธิ์แห่งจิต (จิตต-วิสุทธิ) ต่อจากนั้นเขาจะเห็นว่ามีเพียงรูปที่ถูกรับรู้และจิตที่รับรู้ (ทิฏฐิ-วิสุทธิ) และจะเห็นความเป็นเหตุปัจจัยของรูปนาม หรือเกิดความบริสุทธิ์ที่ข้ามความสงสัยได้ (กังขาวิตรณวิสุทธิ) เป็นระดับที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคเทียบเคียงว่าเป็นจูฬโสดาบัน ซึ่งมีแนวโน้มจะไม่ตกอบาย

ต่อมาผู้ปฏิบัติจะหยั่งเห็นไตรลักษณ์ (สัมมสนญาณ) และรู้เห็นความเกิดดับ (อุทยัพพยญาณ) ซึ่งเป็นขั้นที่จะเกิดโอภาส ปีติ และสุข เป็นต้น หลังจากนั้นเขาจะพบว่าทั้งสิ่งที่ถูกรู้และจิตที่รับรู้ดับไปพร้อมกันเป็นคู่ๆ ในทุกขณะที่มีสติตามสังเกต (ภังคญาณ) ผู้ปฏิบัติจึงเกิดความกลัวขึ้นทุกขณะที่รับรู้ (ภยญาณ) และเห็นทุกข์โทษ (อาทีนวญาณ) จึงเกิดความเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) และต้องการที่จะพ้นไปเสีย (มุญจิตุกัมยตาญาณ) แล้วจึงสังเกตทบทวน (ปฏิสังขาญาณ) จนเกิดความเป็นกลางต่อสังขาร (สังขารุเปกขาญาณ)

ถึงตรงนี้เขาอยู่ไม่ไกลจากจุดหมายแล้ว ต่อมาไม่นานวิปัสสนาญาณของเขาจะคมชัดแก่กล้ามากจนบรรลุถึงความดับรูปนาม ซึ่งก็คือการบรรลุนิพพานด้วยอริยมรรคและอริยผล ๔ ระดับอันเป็นจุดสูงสุดของความเจริญในธรรม ดังนั้น แต่ละระดับของวิปัสสนาญาณจึงบ่งบอกถึงความก้าวหน้าในธรรม

ราชรถที่ต้องผุพัง

คาถาที่ ๓ กล่าวว่า

"ราชรถอันงามวิจิตรยังคร่ำคร่าได้ แม้สรีระก็เข้าถึงความชราได้เช่นกัน ส่วนธรรมของสัตบุรุษย่อมไม่เข้าถึงความชรา สัตบุรุษกับสัตบุรุษด้วยกันย่อมรู้ธรรมนั้นได้"[๑๑๒]

ในสมัยโบราณ ราชรถของกษัตริย์ผู้เป็นเจ้าแห่งแคว้นจะต้องตกแต่งอย่างงดงามอลังการ ไม่เหมือนกับรถยนต์ทั่วไปในสมัยนี้ที่เพิ่ง

จะมีใช้กันราวร้อยปีก่อน นอกจากจะต่างกันที่รูปลักษณ์แล้ว ราชรถสมัยโบราณยังต้องขับเคลื่อนด้วยม้า และได้รับการตกแต่งประดับประดาอย่างวิจิตรตระการตา จนราชรถที่ใหม่เอี่ยมเป็นที่หลงใหลของผู้คนที่ได้พบเห็น แต่แม้ว่าจะงดงามเพียงใด ราชรถที่พระราชาทรงใช้ก็ย่อมเก่าคร่ำคร่าลงไปในสมัยพระราชโอรส และผุพังจนแทบจะใช้งานไม่ได้ในสมัยพระราชนัดดา พระราชาบางพระองค์ทรงครองราชย์อยู่ถึง ๕๐-๖๐ ปี ราชรถของพระองค์ที่ทรงใช้เมื่อทรงขึ้นครองราชย์ใหม่ๆ ก็จะเก่าลงไปหลังจากทรงใช้ได้ ๑๕-๒ ๐ ปี รถยนต์สมัยใหม่ก็เช่นเดียวกัน รถยนต์รุ่นล่าสุดอาจจะเป็นที่หลงใหล แต่ก็ย่อมจะล้าสมัยไปภายใน ๒๕–๓๐ ปี กลายเป็นรถที่คร่ำครึและเชย เมื่อเทียบกับรถรุ่นใหม่ กล่าวกันว่าพวกข้าราชการและเศรษฐีต้องซื้อรถใหม่เพราะลูกๆ เกลียดรถเก่า

ตึกรามบ้านช่องใหม่ๆ ก็อาจจะดูสวยงาม แต่เมื่อเวลาผ่านไป ๕๐-๖๐ ปีก็กลายเป็นของเก่าคร่ำคร่าเช่นกัน ในสมัยพุทธกาล กรุงราชคฤห์และกรุงสาวัตถีเป็นพระนครอันยิ่งใหญ่ตระการตาในชมพูทวีป แต่ปัจจุบันเหลือเพียงซากปรักหักพังที่รกร้างในป่า ไม่มีใครอาศัยอยู่เลย หรือเมืองพุกามและเมืองอังวะที่เคยรุ่งเรืองในอดีต ก็กลายเป็นเพียงหมู่บ้านเล็กๆ ในปัจจุบัน ตึกรามบ้านช่องที่เคยอลังการก็เก่าและผุพังลงเช่นเดียวกับราชรถ

ร่างกายของมนุษย์ก็ต้องแก่และเสื่อมสลายไปเช่นกัน ซึ่งเป็นเรื่องที่ผู้สูงอายุราว ๖๐ – ๗๐ ปีขึ้นไปเข้าใจกันดี เมื่อผู้สูงอายุทุกคน

พิจารณาร่างกายของตนก็จะพบว่ากำลังถูกความแก่ทำลาย น้อยคนนักที่จะไม่ปรากฏร่องรอยของความชรา เช่น ผมหงอก ฟันหัก กล้ามเนื้อฝ่อ ผิวหนังเหี่ยว และรอยย่นบนใบหน้า เมื่อเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ร่างกายของคนชราจึงไม่เหลือส่วนใดที่น่าดูชม บางคนตามัว หูตึง หรือร่างกายอ่อนแรงโงนเงน

ความแก่ทำให้เสียรูปและเสื่อมสมรรถภาพ ร่างกายของคนสูงวัยจึงแตกต่างจากเมื่อ ๔๐ ปีก่อนที่ยังเป็นหนุ่มสาวอย่างสิ้นเชิง เมื่อยังเยาว์วัยหนุ่มสาวจะดูหล่อสวยและใส่ใจในรูปลักษณ์ของตนอยู่เสมอ แต่เมื่อแก่ตัวลงร่างกายก็ไม่ดีเหมือนเมื่อก่อนนี้ มันเปลี่ยนแปลงและทรุดโทรมลงไปเรื่อยๆ คนที่กำลังเป็นหนุ่มสาวในขณะนี้ก็จะต้องเป็นเช่นนั้นด้วย ดังนั้น เยาวชนจึงควรคิดถึงความแก่ที่จะต้องประสบในวันหนึ่งข้างหน้า แทนที่จะเพิกเฉยเพราะเห็นว่าเป็นการมองในแง่ร้าย

ร่างกายมนุษย์จะต้องแก่ เพราะประกอบด้วยรูปธรรมที่ต้องเสื่อมและสลายไป ตำราทางศาสนาพุทธอธิบายว่า ในขณะปฏิสนธิ ชีวิตเริ่มต้นจากของเหลวที่เรียกว่า กลละ กำเนิดชีวิตที่อธิบายไว้ในตำราทางศาสนาพุทธใกล้เคียงกับเรื่องที่แพทยศาสตร์สมัยใหม่ค้นพบมาก แพทย์อธิบายว่ามนุษย์เกิดจากการผสมระหว่างไข่ (ovum) และน้ำเชื้อ (sperm) แล้วเกิดการแบ่งเซลล์เป็นกลุ่มฟอง ซึ่งเจริญต่อไปเป็นก้อนเนื้อ และเป็นตัวอ่อนซึ่งมีปุ่ม ๕ ปุ่มที่จะกลายเป็นศีรษะ แขน และขา ซึ่งศีรษะจะใหญ่แต่ลำตัวจะเล็ก จากนั้นจึงเกิดตา หู จมูก และอวัยวะส่วนอื่นๆ พร้อมกับระบุเพศได้

ตัวอ่อนจะเจริญขึ้นเรื่อยๆ จนคลอดออกมาเมื่อครบ ๙-๑๐ เดือน ด้วยการดูแลทะนุถนอมจากพ่อแม่ ทารกจึงเติบโตขึ้นเป็นเด็กจนถึงอายุ ๑๒-๑๓ ปีก็เข้าสู่วัยรุ่น ซึ่งแม้ว่าจะยังค่อนข้างเด็ก แต่ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงมาก วัยรุ่นจะดูอ่อนเยาว์และงดงาม ซึ่งอาจจะสามารถคงรูปลักษณ์ที่สวยงามอยู่ได้จนถึงอายุ ๓๐ ต้นๆ จากนั้นจะเริ่มรู้สึกได้ถึงความเสื่อมโทรมของร่างกาย บางคนอาจจะยังไม่มีร่องรอยของความแก่ปรากฏจนกว่าจะอายุ ๔๐ ปีขึ้นไป แต่ไม่ช้าก็เร็ว ความแก่ก็จะส่งผลต่อเราอย่างชัดเจนเมื่ออายุย่างเข้าสู่วัย ๕๐ ปี และเมื่อถึง ๖๐ ปี ความแก่ย่อมปรากฏชัดอย่างแน่นอน ดังนั้น พวกเราจึงควรนึกถึงความชราที่ไม่อาจเลี่ยงได้ และแสวงหาที่พึ่งก่อนเวลาที่ความแก่จะกล้ำกรายเข้ามา แม้ผู้ที่สูงวัยแล้วก็พึงแสวงหาธรรมที่จะทำให้พ้นจากความชรา

ธรรมอันไม่แก่

พราหมณ์ได้แสดงถึงธรรมอันไม่แก่ไว้ในกึ่งคาถาถัดไปว่า

"ส่วนธรรมของสัตบุรุษย่อมไม่เข้าถึงความชรา สัตบุรุษกับสัตบุรุษด้วยกันย่อมรู้ธรรมนั้นได้"

ธรรมอันไม่แก่นั้นเป็นธรรมของบัณฑิต ซึ่งไม่ใช่ผู้มีความรู้ทั่วไป แต่หมายถึงผู้รู้แจ้ง คือ พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระอริยเจ้าทั้งหลาย ธรรมที่พ้นไปจากความชราของท่านเหล่านั้นก็คือพระนิพพาน เมื่อบรรลุพระนิพพานด้วยอรหัตตมรรค ย่อมจะพ้นจากความเกิดได้

อย่างแน่นอน ซึ่งก็หมายความว่าพ้นไปจากความแก่ ความเจ็บ และความตายด้วย ในพระคาถากล่าวเพียงธรรมที่ไม่แก่ เพราะอุปมากับราชรถที่มีความคร่ำคร่าและผุพังที่คนทั่วไปสามารถเข้าใจได้

ในสังสารวัฏอันยาวนาน สรรพสัตว์ต้องแก่ ต้องเจ็บ และต้องตายซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนนับไม่ถ้วน ด้วยเหตุนี้ เราจึงควรแสวงหาธรรมที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย พระโพธิสัตว์ทรงแสวงหาธรรมนั้นอยู่หลายอสงไขย จนกระทั่งพระชาติสุดท้ายได้ทรงละทิ้งพระราชสมบัติและความสุขสำราญทั้งหมด และทรงออกผนวชตามปณิธานอันสูงสุดจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรมและบรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นความดับแห่งทุกข์ทั้งปวง เมื่อกว่า ๒๕๕๙ ปีมาแล้วนับจากปีนี้ (พ.ศ. ๒๕๑๒) และผู้ที่ปฏิบัติธรรมตามพระพุทธองค์ก็สามารถบรรลุถึงพระนิพพานได้เช่นกันผู้ปฏิบัติที่กำลังปฏิบัติธรรมอยู่ที่นี่มีพระนิพพานเป็นที่หมาย และเราสามารถบรรลุได้ด้วยตนเองเมื่อถึงความแก่รอบของปัญญาที่เกิดจากสมาธิ (สมาธิญาณ)

พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

ในประเด็นนี้ ควรศึกษาตัวอย่างการแสวงหาความหลุดพ้นของอุปติสสะและโกลิตะ ซึ่งภายหลังคือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะตามลำดับ ทั้งสองเป็นเพื่อนสนิทกันมาตั้งแต่เด็ก วันหนึ่งขณะที่กำลังชมมหรสพกลับรู้สึกว่า "ร้อยปีหลังจากนี้ ผู้ที่กำลังชมละครอยู่ที่นี่ทุกคนก็จะไม่มีชีวิตอยู่ ผู้คนเหล่านี้จะต้องแก่ ต้องเจ็บ และต้องตาย

ด้วยกันทั้งหมด เราจึงควรแสวงหาธรรมที่จะช่วยให้เราพ้นไปจากความแก่ ความเจ็บ และความตาย”

เมื่อคิดได้ดังนั้นท่านทั้งสองจึงออกบวชและเที่ยวแสวงหาธรรมอันประเสริฐนั้นไปทั่วชมพูทวีป แต่หาเท่าไรก็ไม่พบสักที จนกระทั่งได้พบกับพระอัสสชิ หลังจากได้ฟังธรรมเพียงคาถาเดียวจากพระอัสสชิ อุปติสสะก็บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน และเมื่อโกลิตะได้ฟังธรรมคาถานั้นต่อจากเพื่อนรักก็บรรลุเป็นพระโสดาบันเช่นกัน ทั้งสองท่านจึงออกเดินทางไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้รับการอุปสมบท ต่อจากนั้นพระโมคคัลลานะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ใน ๗ วัน และพระสารีบุตรก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ใน ๑๕ วัน พระอัครสาวกทั้งสองปรินิพพานไปก่อนพระผู้มีพระภาค

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างอันน่ายกย่องของผู้ที่แสวงหาธรรมที่จะนำไปสู่ความดับแห่งความแก่ ความเจ็บและความตาย และยังยืนยันว่าเราสามารถได้รับประโยชน์มหาศาลจากการได้พบกับสัตบุรุษแม้เพียงชั่วขณะ หากท่านผู้นั้นสามารถแสดงสัจธรรมได้ ดังที่กล่าวไว้ในคาถาที่นันทพราหมณ์ยกมาแสดง ธรรมของสัตบุรุษคือพระนิพพานอันเป็นธรรมที่ไม่แก่และเป็นนิรันดร์ เมื่อพระอรหันต์ผู้ถึงธรรมนี้อย่างถ่องแท้แล้วปรินิพพานไป ท่านย่อมพ้นจากความแก่ ความเจ็บ และความตาย

ห่างไกลกันที่สุด

คาถาที่ ๔ กล่าวว่า

"ฟ้าและดินห่างไกลกัน ฟากฝั่งของมหาสมุทรก็ห่างไกลกัน แต่ธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษนั้น กล่าวว่าไกลกันยิ่งกว่า"[๑๑๓]

ฟ้าคือท้องฟ้าที่อยู่เหนือพื้นโลก ไม่ได้หมายถึงอากาศที่อยู่เหนือพื้นดินไม่กี่ฟุตหรือไม่กี่หลา แต่หมายถึงอวกาศอันไกลโพ้นที่เกินกว่าจะมองเห็นได้ ในสมัยโบราณมีข้อสันนิษฐานมากมายเกี่ยวกับท้องฟ้า บางคนกล่าวว่าท้องฟ้าเป็นหลังคาทรงกลมคล้ายกับชามขนาดใหญ่ที่มีดวงดาวห้อยอยู่เหมือนโคมไฟ บ้างก็เชื่อว่าพระเจ้าสร้างโลกและท้องฟ้าขึ้นมาก่อน ที่จริงแล้วท้องฟ้าเป็นเพียงอวกาศอันมืดมิดหากปราศจากวัตถุที่เป็นของแข็งที่ตามองเห็นได้ ตอนกลางคืนเราสามารถเห็นดวงดาวส่องแสง แต่ตอนกลางวันเราเห็นพระอาทิตย์อยู่บนท้องฟ้า ท้องฟ้าจึงห่างไกลจากพื้นดินมาก

อีกสองสิ่งที่ห่างกันมากก็คือฟากฝั่งของมหาสมุทร เช่น ฝั่งทะเลของประเทศศรีลังกาก็อยู่ไกลเกินกว่าที่เราจะมองเห็น เพราะระยะทางระหว่างฝั่งทะเลของศรีลังกากับฝั่งทะเลของพม่านั้นไกลมาก

ธรรมของสัตบุรุษกับธรรมของอสัตบุรุษนั้นตรงข้ามกันอย่างสิ้นเชิง เพราะคำสอนของสัตบุรุษเป็นกุศล แต่คำสอนของอสัตบุรุษเป็นอกุศล สัลเลขสูตรกล่าวถึงอกุศลธรรมที่ต้องขัดเกลา ๔๔ ประการ ได้แก่ ความเบียดเบียน การฆ่าสัตว์ และอกุศลกรรมต่างๆ ของอสัตบุรุษ และ

กล่าวถึงกุศลธรรม ๔๔ ประการ ได้แก่ ความไม่เบียดเบียน การเว้นจากการฆ่า และกุศลกรรมต่างๆ ของสัตบุรุษ แม้ว่าความรุนแรงของอกุศลกรรมแต่ละอย่างจะไม่เท่ากัน แต่การกระทำใดๆ ของคนพาลย่อมไม่ประเสริฐ บาปกรรมเช่นการฆ่าและการขโมยนั้นรุนแรงมาก แต่กิเลสทั่วไปเช่นความหดหู่เซื่องซึมและความฟุ้งซ่านนั้นไม่รุนแรงนัก ส่วนกุศลกรรมทั้งปวงล้วนประเสริฐ แต่กุศลกรรมที่เป็นไปเพื่อการบรรลุมรรคผลนั้นประเสริฐกว่า อันได้แก่การให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาซึ่งก็คือการเจริญสติที่มุ่งขจัดกิเลสทั้งปวงจนกว่าจะได้บรรลุถึงพระนิพพาน และที่ประเสริฐกว่านั้นก็คือการบรรลุอริยมรรคทั้ง ๔ ระดับ

คนชั่วปานกลางก็จะทำชั่วปานกลาง และคนที่ชั่วช้ามากก็จะก่อกรรมที่ต่ำช้ามาก เพราะคนชั่วมุ่งจะทำแต่สิ่งชั่วบาปที่ตนเองถนัดและไม่สนใจจะทำสิ่งดี ส่วนผู้มีปัญญาก็จะมุ่งทำแต่สิ่งที่เป็นกุศลและไม่ข้องเกี่ยวกับอกุศลใดๆ ฉะนั้น สัตบุรุษและอสัตบุรุษจึงตรงข้ามกันคนละขั้วทั้งความชอบและความสนใจ ยิ่งกว่านั้น อกุศลกรรมมีโทษและเป็นไปเพื่อความเสื่อม[๑๑๔] ส่วนกุศลกรรมนั้นมีคุณและเป็นไปเพื่อความเจริญ[๑๑๕] ธรรมทั้งสองจึงห่างไกลกันอย่างสิ้นเชิง

เมื่อได้ฟังคาถาทั้ง ๔ บทของพราหมณ์จบลง พระเจ้าสุตโสมทรงซาบซึ้งพระทัยยิ่งนัก และเพื่อบูชาธรรม พระองค์ทรงถวายเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ สำหรับคาถาแต่ละบท ซึ่งมากกว่าที่พราหมณ์เคยได้รับจากที่ต่างๆ ถึง ๑๐ เท่า และยังพระราชทานยานน้อยให้ไปส่งพราหมณ์ หลังจากนั้นพระเจ้าสุตโสมได้เสด็จไปเฝ้าพระราชมารดาและ

พระราชบิดาเพื่อถวายบังคมลากลับไปหาโปริสาทในป่าตามที่ได้ทรงสาบานไว้ เมื่อได้ยินดังนั้น พระราชมารดา พระราชบิดา และอำมาตย์ทั้งหลาย ต่างทูลขอร้องไม่ให้พระองค์เสด็จไป และกล่าวว่าจะยกกองทัพไปจับโจรโปริสาทให้ได้ เหล่านางสนมกำนัลก็ร้องไห้คร่ำครวญไม่ให้พระองค์เสด็จไป

รักษาคำสัตย์

พระเจ้าสุตโสมจึงตรัสว่า "บัณฑิตผู้ทรงคุณธรรมย่อมรักษาคำสัตย์ โปริสาทจับหม่อมฉันแล้วยังปล่อยกลับมาเพราะเชื่อในคำสัตย์ของหม่อมฉัน โปริสาทช่วยให้หม่อมฉันได้รักษาสัญญาที่ให้ไว้กับพราหมณ์ และยังให้โอกาสหม่อมฉันได้ฟังคาถาอันประเสริฐ หม่อมฉันระลึกถึงบุญคุณของโปริสาทเช่นนี้แล้วจึงต้องกลับไปเพื่อแทนคุณ หากหม่อมฉันไม่กลับไป ก็จักเสียคำสัตย์สาบานที่ได้ให้ไว้ เป็นการกล่าวคำเท็จ" เมื่อทรงชี้แจงเช่นนี้แล้ว พระองค์ก็เสด็จกลับไปหาโปริสาท

บางคนให้คำมั่นสัญญาไว้ด้วยความจริงใจ แต่กลับไม่สามารถรักษาคำสัญญานั้นได้เพราะมีอุปสรรคขัดขวาง ซึ่งเป็นการเสียคำสัตย์แต่ไม่จัดว่าเป็นการโกหก แต่ถ้าหากจงใจไม่รักษาสัญญาที่ให้ไว้อย่างไม่จริงใจ ก็เป็นทั้งการเสียคำสัตย์และเป็นการโกหก

เมื่อพระเจ้าสุตโสมกลับไปถึง โปริสาทกำลังจุดไฟและเหลาไม้ไว้เพื่อเตรียมการบูชายัญ พระองค์ตรัสอย่างองอาจว่าทรงได้ฟังคาถาอันไพเราะ ได้กระทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว และพร้อมจะให้โปริสาททำ

พลีกรรมหรือกินเนื้อของพระองค์ได้ โปริสาทเห็นดังนั้นก็ประทับใจในความอาจหาญของพระเจ้าสุตโสมอย่างยิ่ง และคิดว่าคงเป็นเพราะทรงได้สดับคาถาจากพราหมณ์ จึงรู้สึกอยากฟังคาถาอันทรงอานุภาพนั้นด้วย และทูลขอให้พระเจ้าสุตโสมสาธยายคาถาทั้ง ๔ ให้ตนฟังบ้าง

โจรกลับใจ

พระเจ้าสุตโสมกลับตรัสตอบว่า แม้คนใจหยาบช้าที่ฆ่าคนเพื่อกินเนื้อได้อย่างโปริสาทจะได้ฟังคาถาอันประเสริฐนี้ก็เปล่าประโยชน์ พระองค์ตั้งพระทัยตรัสดูหมิ่นโปริสาทอย่างรุนแรงเพื่อให้เขาเกิดความละอายใจและสำนึกตัว คำตรัสปฏิเสธของพระเจ้าสุตโสมยิ่งกระตุ้นให้โปริสาทอยากฟัง จึงทูลรบเร้าว่า หากตนได้ฟังธรรมย่อมรู้จักบุญและบาป เมื่อนั้นตนอาจจะยินดีในการบำเพ็ญธรรมที่สูงขึ้นได้บ้าง พระเจ้าสุตโสมทรงเห็นว่าโปริสาทพร้อมที่จะฟังแล้ว จึงตรัสคาถาทั้ง ๔ บทให้เขาฟัง

แม้ว่าโปริสาทจะเป็นโจรกินเนื้อมนุษย์ แต่ด้วยผลกรรมดีที่เป็นอุปนิสัยในชาติปางก่อน ทำให้เขามีปัญญาพอที่จะเข้าใจคาถาที่พระเจ้าสุตโสมตรัสสอน ในขณะฟังคาถาโปริสาทเกิดปีติแผ่ซ่านไปทั่วกายและซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าสุตโสม จนต้องการถวายบางสิ่งเพื่อบูชาธรรม แต่ตนไม่มีเงินหรือทองเลย จึงถวายพระพรคาถาละพร ให้พระเจ้าสุตโสมตรัสขอสิ่งที่พระองค์ต้องการ ๔ อย่าง พระเจ้าสุตโสมตรัสเย้ยหยันว่า พระองค์จะหวังสิ่งใดจากผู้ที่ไม่รู้บาปบุญอย่าง

โปริสาทได้ โปริสาทจึงทูลยืนยันว่า ไม่ว่าพระองค์ทรงประสงค์สิ่งใดเขาก็จะนำมาถวายแม้จะต้องแลกด้วยชีวิตของตนก็ตาม

ลำดับนั้นพระเจ้าสุตโสมจึงตรัสขอพรข้อแรกว่า "ดูก่อนสหายโปริสาท มิตรภาพย่อมมีระหว่างผู้ประเสริฐกับผู้ประเสริฐ และระหว่างผู้มีปัญญากับผู้มีปัญญา เราปรารถนาจะเห็นท่านเป็นผู้หาโรคมิได้ตลอดร้อยปี"[๑๑๖]

พรข้อนี้คล้ายกับว่าพระเจ้าสุตโสมทรงปรารถนาให้โปริสาทมีชีวิตยืนยาว แต่ยังซ่อนความหมายอีกนัยหนึ่งว่าพระองค์ตรัสให้ไว้ชีวิตพระองค์เองด้วย เพราะเป็นไปไม่ได้ที่พระองค์จะเห็นโปริสาทมีอายุยืนหนึ่งร้อยปีหากเขาฆ่าพระองค์เสีย นี่เป็นตัวอย่างคำพูดของนักปราชญ์ที่พูดเอื้อประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย โปริสาทโล่งใจที่ได้ยินว่าผู้ที่เขาคิดจะฆ่าไม่ได้โกรธแค้นเขาเลยแม้แต่น้อย ทั้งยังกลับห่วงใยถึงความผาสุกของเขาอีกด้วย โปริสาทจึงยินดีถวายพรข้อนี้อย่างยิ่ง

พรข้อที่ ๒ และข้อที่ ๓ ของพระเจ้าสุตโสมก็ทรงได้รับตามที่ตรัสขอพรข้อที่ ๒ คือทรงขอชีวิตพระราชาทั้งหมดที่เขาจับมา และข้อที่ ๓ คือทรงขอให้ส่งพระราชาทั้งหมดกลับแคว้นของแต่ละพระองค์

ส่วนพรข้อสุดท้ายของพระเจ้าสุตโสมคือทรงขอให้โปริสาทเลิกกินเนื้อมนุษย์ โปริสาทปฏิเสธโดยวิงวอนว่า การที่ตนยอมทิ้งแว่นแคว้นของตนมาก็เพราะติดใจในรสเนื้อมนุษย์ ตนกระหายเนื้อมนุษย์มากจนกลายเป็นโจรป่าแล้วจะให้เลิกได้อย่างไร แต่พระเจ้าสุตโสมทรงทวงสัญญาว่าโปริสาทต้องถวายพระพรตามที่พระองค์ตรัสขอ

โปริสาทลังเลใจเพราะตนได้ลั่นวาจาไว้แล้วว่าจะถวายพระพรตามพระประสงค์แม้จะต้องแลกด้วยชีวิต และเป็นธรรมเนียมของกษัตริย์สมัยโบราณที่จะไม่ตระบัดสัตย์ แต่โปริสาทก็ทรมานใจเหลือเกินที่จะต้องงดเนื้อมนุษย์ เพราะเขาติดใจในรสเนื้อมนุษย์ถึงขั้นยอมสละราชสมบัติและทอดทิ้งพระประยูรญาติมาตกระกำลำบากอยู่ในป่าได้

หากพิจารณาจากสถานการณ์รอบตัว เรื่องนี้ก็ไม่น่าประหลาดใจนัก เพราะทุกวันนี้คนส่วนใหญ่ชอบรับประทานเนื้อสัตว์มากจนไม่มีทางยอมงดเนื้อสัตว์ไม่ว่าจะโน้มน้าวอย่างไร แม้แต่คนส่วนใหญ่ในที่นี้ก็เช่นเดียวกัน และไม่ใช่แต่ญาติโยมเท่านั้น หากจะโน้มน้าวให้พระภิกษุบางรูปงดฉันเนื้อสัตว์ก็คงจะยิ่งน่าอับอาย เพราะเราจะเห็นว่าพระภิกษุบางรูปแสดงอาการไม่เต็มใจรับประเคนภัตตาหารที่เป็นมังสวิรัติล้วนๆ บ้างอ้างว่าท่านปฏิเสธการฉันมังสวิรัติเพราะเป็นอุบายของพระเทวทัต บางรูปก็โต้แย้งว่าถึงฉันแต่พืชผักก็ใช่ว่าจะดีกว่าเพราะถ้าฉันด้วยความชอบก็ลุอำนาจตัณหาเช่นกันซึ่งก็จริงอย่างว่า การขบฉันโดยไม่พิจารณาอย่างแยบคายหรือไม่มีสติย่อมทำให้เกิดตัณหาไม่ว่าจะฉันอะไร แต่ตัณหาที่เกิดขึ้นนั้นไม่เหมือนกัน เห็นได้จากการที่หลายคนไม่สามารถงดเว้นเนื้อสัตว์ได้ บางคนไม่ชอบอาหารที่ไม่มีเนื้อไก่ เนื้อหมู หรือเนื้อแกะ เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงความติดใจในรสเนื้อสัตว์อย่างรุนแรง

ดังนั้น เราจึงพอจะเข้าใจได้ว่าเป็นเรื่องยากลำบากเหลือเกินที่โปริสาทจะเลิกกินเนื้อมนุษย์ได้ โปริสาทขอร้องให้อ้อนวอนให้พระเจ้าสุตโสมตรัสขอสิ่งอื่นแทน แต่พระองค์ทรงยืนกรานตามเดิม สุดท้าย

โปริสาทจึงต้องจำยอมเลิกกินเนื้อมนุษย์ ซึ่งเป็นการกระทำที่น่ายกย่องและเอาเป็นเยี่ยงอย่าง หากโจรโปริสาทผู้ติดใจในรสเนื้อมนุษย์ถึงเพียงนั้นยังเลิกกินเนื้อมนุษย์ได้ แล้วเหตุใดเราจะละอกุศลกรรมไม่ได้ โปริสาทยังปฏิบัติตามคำสอนของพระเจ้าสุตโสมซึ่งในขณะนั้นยังทรงเป็นเพียงพระโพธิสัตว์ แล้วเหตุใดเราจะปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดาไม่ได้ ฉะนั้น เราควรเอาโปริสาทเป็นแรงบันดาลใจในการเพียรละอกุศลและเจริญกุศล

เมื่อพระองค์ทรงได้รับพรข้อสุดท้ายแล้ว พระเจ้าสุตโสมก็ทรงให้โปริสาทสมาทานศีล ๕ ทรงให้ปล่อยพระราชาทั้งหมด และเตรียมการส่งพระราชาเหล่านั้นกลับสู่แคว้นของแต่ละพระองค์ พระเจ้าสุตโสมทรงโน้มน้าวให้โปริสาทกลับไปครองกรุงพาราณสี โปริสาทไม่อยากกลับและบ่ายเบี่ยงว่าเมื่อตนไม่ได้กินเนื้อมนุษย์แล้วคงจะตรอมใจตาย จึงอยากร่อนเร่และประทังชีวิตด้วยผลไม้และรากไม้ในป่านี้ต่อไป แต่ท้ายที่สุดพระเจ้าสุตโสมก็ทรงเกลี้ยกล่อมให้โปริสาทเดินทางออกจากป่าไปพร้อมกับพระองค์ได้สำเร็จ ในคัมภีร์อรรถกถาของมหานิทานสูตรกล่าวว่าป่าที่โปริสาทกลับใจนั้นเป็นที่เดียวกับสถานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระสูตรนั้น[๑๑๗] คาดกันว่านครอินทปัตตะของแคว้นกุรุในสมัยพุทธกาลคือกรุงเดลีในปัจจุบัน ดังนั้น ตำแหน่งที่โปริสาทกลับใจน่าจะเป็นที่ใดที่หนึ่งในกรุงเดลี

พระเจ้าสุตโสมเสด็จจากกรุงอินทปัตตะของพระองค์ไปยังกรุงพาราณสีด้วยขบวนพระราชอิสริยยศ พร้อมด้วยเหล่าเสนาอำมาตย์

ข้าราชบริพาร และโปริสาท มหาเสนาบดีผู้ที่เนรเทศโปริสาทไม่ยอมให้โปริสาทเข้าเมือง พระเจ้าสุตโสมทรงพยายามหว่านล้อมจนยอมให้โปริสาทกลับมาครองราชสมบัติตามเดิม เมื่อทรงส่งเสด็จพระราชาพระองค์อื่นกลับแคว้นของแต่ละพระองค์แล้ว พระเจ้าสุตโสมก็เสด็จกลับแคว้นของพระองค์

ในสมัยพุทธกาลโปริสาทได้เกิดเป็นพระองคุลิมาล มหาเสนาบดีเป็นพระสารีบุตร นันทพราหมณ์เป็นพระมหากัสสปะ และพระเจ้าสุตโสมเป็นพระผู้มีพระภาค ซึ่งบัดนี้พระบรมศาสดาและพระอรหันตสาวกเหล่านั้นได้ดับขันธปรินิพพานไปหมดแล้ว

คติธรรมจากเรื่อง

คติธรรมจากเรื่องนี้คือความเด็ดเดี่ยวในการรักษาคำสัตย์ของพระเจ้าสุตโสม พระองค์ทรงสามารถกลับจากป่าเพื่อไปฟังคาถาของพราหมณ์ตามที่ได้ทรงนัดหมายไว้ และเมื่อทรงฟังธรรมแล้วก็เสด็จกลับมาหาโปริสาทตามคำมั่นสัญญาที่ได้ตรัสไว้แม้จะต้องทรงแลกด้วยชีวิตของพระองค์ก็ตาม วีรกรรมของพระเจ้าสุตโสมจึงควรยกย่องเป็นแบบอย่าง

เพราะฉะนั้น ขอพวกเราจงตั้งปฏิญาณว่า แม้ผู้อื่นจะกล่าวเท็จ แต่เราจะเว้นขาดจากการกล่าวเท็จ เราจะขัดเกลากิเลสด้วยการไม่กล่าวเท็จ เราจะตั้งจิตมั่นในการไม่กล่าวเท็จ เราจะมีสัจจะเพื่อหลีกเลี่ยงการกล่าวเท็จ เราจะยกระดับจิตด้วยคำสัตย์ เราจะดับกิเลสที่เนื่องด้วยการกล่าวเท็จด้วยการประพฤติไตรสิกขาอันเป็นการพูดคำสัตย์

๖. การพูดส่อเสียด (ปิสุณวาจา)

เมื่อเราพูดให้ร้ายเกี่ยวกับผู้ใดเพื่อสร้างความร้าวฉาน ความเกลียดชัง และความเป็นศัตรูในหมู่คนที่สามัคคีกลมเกลียว ปรารถนาดี และมีมิตรไมตรีต่อกัน เมื่อนั้นเราก็ออกุศลกรรมที่เรียกว่า การกล่าววาจาส่อเสียด คำว่า ปิสุณวาจา เป็นคำบาลีที่แปลตรงตัวว่า คำพูดที่ทำลายความรักระหว่างคนสองคน[๑๑๘] การนินทาว่าร้ายผู้ใดลับหลังก็จัดเป็นการส่อเสียดด้วย เพราะเป็นการมุ่งทำลายความน่าเชื่อถือของผู้นั้นในสายตาของผู้ฟัง

พระบรมศาสดาตรัสถึงลักษณะของผู้มีวาจาส่อเสียดว่า เป็นผู้แยกคน ๒ คน หรือกลุ่มคน ๒ กลุ่มออกจากกันด้วยการส่อเสียดนินทา เป็นผู้มีคำพูดที่ยุยงให้แตกสามัคคีและใส่ไฟให้ผู้ที่ไม่ลงรอยกันอยู่แล้วเกลียดชังกันมากขึ้น อยากเห็นผู้อื่นแตกคอกันและชอบให้เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก คำพูดของผู้นั้นจึงนำไปสู่ความร้าวฉานและเสียเอกภาพ

มีหลายคนที่ชอบนินทาว่าร้ายลับหลังผู้อื่น ชอบฟังคำนินทาและชอบเอาคำนินทาที่ได้ยินไปเล่าให้คนอื่นฟังต่อ แต่ผู้มีปัญญาจะไม่ชอบข้องแวะกับเรื่องไร้สาระเช่นนั้น ดังนั้น หากเราอยากมีปัญญาก็จงหลีกเลี่ยงการนินทา

กลยุทธ์แยกแล้วยึด

หากกล่าวตามหลักจริยธรรม การเว้นจากการส่อเสียดเป็นคุณธรรมประการหนึ่ง แต่ในบางสถานการณ์ บางคนกลับเห็นว่าเป็นช่องทางที่จะช่วยให้ตนบรรลุเป้าหมาย ในสมัยโบราณ กษัตริย์จะใช้กลยุทธ์ต่างๆ[๑๑๙] เพื่อสร้างความแตกแยกในหมู่ศัตรูแล้วจึงสามารถเอาชนะได้ พระเจ้าอชาตศัตรูทรงมีชัยเหนือพวกกษัตริย์ลิจฉวีด้วยกลยุทธ์นี้[๑๒๐]

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงแสร้งลงโทษและได้เนรเทศวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของพระองค์ วัสสการพราหมณ์หนีไปที่เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี กษัตริย์ลิจฉวีบางส่วนระแวงว่า พราหมณ์ผู้นี้เจ้าเล่ห์เพทุบายมากจึงแย้งไม่ให้รับเข้ามาในเมือง แต่กษัตริย์ลิจฉวีส่วนใหญ่เห็นว่าพราหมณ์ไม่น่าสงสัยเพราะหลงเชื่อว่าพราหมณ์ได้ถูกพระเจ้าอชาตศัตรูเนรเทศออกมาเนื่องจากกราบทูลเข้าข้างพวกกษัตริย์ลิจฉวีจึงยินดีรับพราหมณ์ไว้และไว้ใจให้สอนเหล่าพระกุมารของพวกกษัตริย์ลิจฉวี

เพื่อให้กษัตริย์ลิจฉวีตายใจ เริ่มแรกวัสสการพราหมณ์ได้ให้การศึกษาแก่เหล่าพระกุมารเป็นอย่างดี พระกุมารทั้งหลายจึงทรงยกย่องนับถือว่าเป็นพระอาจารย์ที่น่าเคารพเลื่อมใส จากนั้นพราหมณ์ก็เริ่มยุแหย่ให้เหล่าพระกุมารทรงระแวงและแตกสามัคคีกันอย่างแยบคาย โดยเรียกพระกุมารองค์หนึ่งเข้ามากระซิบว่า “เสวยหรือยัง ได้เสวยแกงอะไร”

การที่พราหมณ์ถามด้วยอาการเช่นนั้นก็เพื่อให้พระกุมารองค์อื่นสงสัย จากนั้นก็ไปกระซิบถามพระกุมารอีกองค์หนึ่งว่า "พระบิดาทรงให้ใช้โค ๒ ตัวไถนาหรือเปล่า" แต่ลักษณะที่พราหมณ์ถามดูมีลับลมคมในมาก พระกุมารที่ทรงถูกกระซิบถามจึงตกเป็นเป้าของพระกุมารองค์อื่นๆ แม้จะทรงปฏิเสธว่าไม่ทรงทราบว่าการที่พราหมณ์ถามเช่นนั้นเพื่ออะไร แต่พระกุมารองค์อื่นก็คิดว่าพระกุมารองค์นั้นทรงโกหก หลังจากนั้นพราหมณ์ก็ถามพระกุมารอีกองค์หนึ่งว่า "ได้ยินพระกุมารพระนามว่า...ตรัสบอกเกล้ากระหม่อมว่าพระองค์ทรงขี้ขลาดหรือ" แน่นอนว่าพระกุมารพระองค์นั้นจะต้องทรงไม่พอพระทัยเพราะทรงหลงเชื่อว่าพระสหายตรัสนินทาว่าร้ายพระองค์ ด้วยอุบายเช่นนี้วัสสการพราหมณ์ก็สามารถยุแหย่ให้พระกุมารทั้งหลายทรงชิงชังกันและกัน และภายในเวลา ๓ ปีก็สามารถสร้างความแตกแยกและความเกลียดชังในพวกกษัตริย์ลิจฉวีจนกระทั่งถึงขั้นที่ไม่อาจทอดพระเนตรดูกันและกันได้

ต่อจากนั้นวัสสการพราหมณ์ก็ส่งสาส์นลับไปกราบทูลพระเจ้าอชาตศัตรูว่าได้เวลาที่พระองค์จะเสด็จมายึดกรุงเวสาลีแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูจึงทรงกรีธาทัพไป เมื่อถึงเมืองทหารยามได้ตีกลองให้สัญญาณว่ามีข้าศึกมาประชิด แต่เนื่องจากพวกกษัตริย์ลิจฉวีแตกสามัคคีกันแล้ว จึงไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดเสด็จมาปกป้องบ้านเมืองเลย ได้แต่ทรงเกี่ยงกันอยู่แต่ในปราสาทของแต่ละพระองค์ เมื่อไม่มีการต้านทัพแต่อย่างใด พระเจ้าอชาตศัตรูจึงทรงยึดกรุงเวสาลีได้อย่างง่ายดาย

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างการใช้กลยุทธ์ยุยงส่อเสียดให้แตกสามัคคีกันเพื่อชัยชนะ ซึ่งสอนบทเรียนอันล้ำค่าแก่พวกเรา

ทุกวันนี้พวกนักการเมืองและกลุ่มคนต่างๆ ที่มีเป้าหมายทางโลกก็ใช้กลยุทธ์นี้เพื่อให้ตนเองบรรลุวัตถุประสงค์ มีการจงใจปล่อยข่าวลือใส่ร้ายป้ายสีกันเพื่อทำลายความน่าเชื่อถือของอีกฝ่าย แม้แต่เรื่องทางศาสนาก็ยังมีการกล่าวโจมตีให้ร้ายกัน การพูดสิ่งใดที่หมายจะทำลายชื่อเสียงหรือปลุกปั่นให้เกิดความเกลียดชังระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคนล้วนเป็นการพูดส่อเสียดทั้งสิ้น แต่ถ้ามีคนบางกลุ่มหลงยกย่องเชิดชูผู้ที่ไม่ควรได้รับการยกย่อง เราอาจจะต้องพูดถึงแง่ไม่ดีของผู้นั้นเพื่อเตือนคนกลุ่มนั้นให้คลายความเห็นผิดอันจะทำให้คนเหล่านั้นเสียประโยชน์ การกล่าวเช่นนี้ไม่จัดเป็นการส่อเสียดและไม่เป็นบาป

การไม่พูดส่อเสียด

เราควรเว้นจากการกล่าววาจาที่จะทำให้เกิดความเข้าใจผิดและความร้าวฉาน เราควรกล่าววาจาที่เสริมศรัทธาของผู้อื่นในผู้ที่ควรแก่การเคารพ และผสานผู้ที่ขัดแย้งกัน ถ้าเราได้ยินว่าผู้ใดถูกใส่ร้ายด้วยความเข้าใจผิด เราก็ควรอธิบายเพื่อระงับความเข้าใจผิดนั้น ด้วยการห้ามปรามผู้ที่กำลังกล่าวติเตียนนั้นว่า “คนๆ นี้คงจะไม่ได้พูดอย่างนั้นแน่” หรือ “เขาอาจจะพูดอย่างนั้นโดยไม่ได้คิดร้ายอะไร น่าจะพูดด้วยความหวังดีมากกว่า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถึงผู้ที่งดเว้นจากการส่อเสียดว่า

"ผู้ละคำส่อเสียดย่อมเว้นขาดจากคำส่อเสียดและการนินทา สมานคนที่แตกร้าวกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนที่พร้อมเพรียงกัน และกล่าวแต่คำที่ทำให้พร้อมเพรียงกัน"[๑๒๑]

ดังนั้น เราจึงไม่ควรเอาคำนินทาว่าร้ายไปเล่าให้ผู้ที่เกี่ยวข้องฟัง ไม่ควรเล่าถึงความไม่ดีของผู้อื่นให้อีกคนฟัง ควรพูดแต่สิ่งที่เป็นความจริงและประกอบด้วยประโยชน์ พูดแต่สิ่งที่เสริมสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เช่น "เพื่อนของคุณมักจะชมว่าคุณซื่อสัตย์ ใจกว้าง และทำงานเก่ง" ถ้าได้ยินใครว่าร้ายผู้อื่น เราควรจะกล่าวว่า "บางทีมันอาจจะไม่เป็นอย่างนั้นก็ได้ อาจจะเป็นเรื่องเข้าใจผิด หรือเขาอาจจะแค่พลั้งพลาดไปไม่ได้เจตนา เพราะเขาเป็นคนดี เขาไม่น่าจะทำอะไรที่ไม่สมเหตุสมผลอย่างนั้น" เราไม่ควรเออออไปกับคำติเตียน แต่ควรจะพูดเกลี้ยกล่อมให้ผู้นั้นหายโกรธ คำพูดในลักษณะนี้จะช่วยป้องกันความขัดแย้งและประสานรอยร้าวระหว่างผู้ที่แตกสามัคคีกันได้

ตามข้อความในพระสูตรนี้ เราพึงขัดเกลากิเลสด้วยการไม่พูดส่อเสียด พึงตั้งใจมั่นในการไม่พูดส่อเสียด พึงหลีกเลี่ยงการพูดส่อเสียดด้วยการไม่พูดส่อเสียด พึงยกระดับจิตด้วยการไม่พูดส่อเสียด และพึงดับกิเลสที่เนื่องด้วยการพูดส่อเสียดด้วยการประพฤติไตรสิกขา

บางคนมีนิสัยที่ไม่ชอบการพูดส่อเสียดเป็นปกติ แต่บางคนก็สามารถงดเว้นได้ด้วยความตั้งใจจะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ เป็นการขจัดกิเลสที่จะก่อให้เกิดการล่วงละเมิดทางวาจาซึ่งละได้ด้วยการรักษาศีล

การละกิเลสเช่นนี้มีประโยชน์และแนะนำไว้ในสัลเลขสูตรด้วย แต่เราก็ไม่ควรพอใจอยู่เพียงเท่านั้น เพราะยังไม่ใช่การละกิเลสได้อย่างถาวร แม้ว่าตอนนี้เราจะข่มกิเลสไว้ได้ แต่ไม่อาจมั่นใจได้ว่าชาติหน้าเราจะไม่มีกิเลสนี้เกิดขึ้นอีก ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องถอนรากกิเลสให้สิ้นไปด้วยอริยมรรค ซึ่งเป็นสมุจเฉทวิรัติในการงดเว้น ๓ ประเภทที่ได้อธิบายมาแล้ว

วิบากของการส่อเสียด

ในอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต[๑๒๒] กล่าวถึงวิบากของการพูดส่อเสียดว่า ผู้ที่กล่าววาจาส่อเสียดอาจต้องตกอบาย และเมื่อกลับมาสู่โลกมนุษย์ก็จะต้องแตกแยกกับญาติมิตร ยิ่งส่อเสียดมากเท่าใดก็ยิ่งส่งผลร้ายเท่านั้น ผู้ที่ส่อเสียดนินทาผู้ทรงคุณธรรมจะต้องชดใช้กรรมนั้นอย่างหนัก ส่วนวิบากของการเว้นจากการส่อเสียดย่อมตรงกันข้าม ผู้ที่เว้นจากการส่อเสียดจะได้เสวยทิพยสุขในสวรรค์ และเมื่อกลับมาสู่โลกมนุษย์ก็จะรักใคร่กลมเกลียวกับญาติมิตร

เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้เกี่ยวกับหญิงที่ต้องตกทุกข์ได้ยากเพราะการส่อเสียด ซึ่งสามารถเตือนสติทั้งชายและหญิงได้เป็นอย่างดี

เรื่องพระอิสิทาสีเถรี

ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนกระทั่ง ๑,๐๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน ยังมีภิกษุณีสงฆ์อยู่ เรื่องนี้เกิดที่เมืองปาฏลีบุตร ซึ่งเป็นเมืองที่เริ่มเจริญขึ้นหลังจากที่พระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่เรื่องนี้ปรากฏในคัมภีร์เถรีคาถา[๑๒๓] จึงสันนิษฐานว่าเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นก่อนการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๒ คือเกิดขึ้นภายใน ๑๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน

วันหนึ่งภิกษุณี ๒ รูป คือ พระอิสิทาสีเถรีและพระโพธิเถรี นั่งบนหาดทรายอันขาวสะอาดริมฝั่งแม่น้ำคงคาในกรุงปาฏลีบุตร พระเถรีทั้ง ๒ รูปเป็นพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะกิเลสทั้งปวงแล้ว ระหว่างที่กำลังนั่งพักผ่อนสูดอากาศสดชื่นพลางมองดูน้ำเย็นที่ใสสะอาดในแม่น้ำคงคา พระโพธิเถรีหันไปมองพระอิสิทาสีเถรีและได้สังเกตเห็นความงามและความอ่อนเยาว์ของท่าน ซึ่งโดยปกติหญิงสาวที่สวยงามและเยาว์วัยเช่นนี้จะหลงใหลเพลิดเพลินในกามคุณ ไม่สนใจเข้าวัด และน้อยนักที่จะเข้ามาสู่ร่มกาสาวพัสตร์ พระโพธิเถรีสงสัยว่าอะไรเป็นมูลเหตุให้พระอิสิทาสีเถรีมาบวชเป็นภิกษุณีทั้งที่ยังสาวอยู่ จึงถามพระอิสิทาสีเถรีว่า "แม่เจ้าอิสิทาสีเจ้าคะ โลกย่อมเป็นที่รื่นรมย์สำหรับหญิงสาวผู้งดงามเช่นท่าน แม่เจ้าเห็นโทษอะไรในชีวิตจึงมาบวชเจ้าคะ" เมื่อถูกถาม พระอิสิทาสีเถรีจึงเล่าเรื่องราวของท่านให้ฟังดังนี้

นางเป็นธิดาเพียงคนเดียวของเศรษฐีผู้พรั่งพร้อมด้วยสมบัติและมีศีลธรรมในกรุงอุชเชนี (ปัจจุบันคือเมืองอุชเชนในรัฐโภปาลทางตะวันตกของอินเดียกลาง ไม่ไกลจากเจดีย์สัญจีที่มีชื่อเสียง) นางเป็นที่รักและหวงแหนของบิดามารดายิ่งนัก ครั้นเจริญวัย เศรษฐีผู้มีทรัพย์มากจากเมืองสาเกต (ทางเหนือของอินเดียกลาง) มาขอนางไปแต่งงานกับบุตรชายของตน เมืองสาเกตห่างจากกรุงอุชเชนีมาก สมัยนั้นอาจต้องใช้เวลาเดินทางถึง ๒-๓ เดือนด้วยเกวียน บิดามารดาของนางเห็นว่าตระกูลทั้งสองทัดเทียมกันทั้งด้วยชาติและสมบัติ จึงมอบนางให้แก่บุตรเศรษฐี

เมื่อไปสู่ตระกูลของสามีแล้ว นางอิสิทาสีก็ประพฤติตนเป็นภรรยาและลูกสะใภ้ที่ดีตามประเพณีของประเทศอินเดียในสมัยนั้น นางได้รับการเลี้ยงดูมาเป็นอย่างดี นางจึงปรนนิบัติบิดามารดาของสามีเช่นเดียวกับบิดามารดาของตน และนอบน้อมกราบไหว้ทุกเช้าและเย็น ตามประเพณีอินเดียที่ลูกต้องกราบไหว้พ่อแม่ของตน พ่อแม่ของสามีภรรยาและผู้มีอาวุโสกว่า

ระหว่างการเดินทางไปประเทศศรีลังกาเกี่ยวกับสังคายนาครั้งที่ ๖ อาตมาและคณะได้แวะที่เมืองมาดราสเพื่อเยี่ยมเศรษฐีชาวอินเดียท่านหนึ่ง ปรากฏว่าเศรษฐีออกไปธุระ พวกเราจึงต้องนั่งรอที่บ้านเขา เมื่อเศรษฐีกลับมา ภรรยาและคนในบ้านทั้งหมดก็ออกมาต้อนรับและกราบไหว้เศรษฐี นี่เป็นประเพณีการทักทายต้อนรับของอินเดีย แม้แต่ผู้มีอาวุโสก็ยกมือไหว้แสดงความเคารพซึ่งกันและกัน

ในพม่าไม่มีประเพณีอย่างนี้แล้ว เพราะตามปกติเราจะไม่นิยมกราบไหว้พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ แต่จะกราบไหว้เฉพาะพระพุทธ พระเจดีย์ และพระสงฆ์เท่านั้น ส่วนพวกที่เชื่อเรื่องผีสางเทวดาก็จะกราบไหว้ภูตผีหรือพระภูมิเจ้าที่ต่างๆ ด้วย แต่จะไม่แสดงความเคารพแบบเดียวกันทั้งหมด เพราะขาดการอบรมที่ดีบางคนจึงไม่รู้จักแม้กระทั่งการแสดงความเคารพต่อบุพการีของตน แต่ก็ยังมีบางคนที่สืบทอดประเพณีการกราบไหว้ผู้ใหญ่ในวันออกพรรษาในเดือนตุลาคม เด็กบางคนไม่เก้อเขินเมื่อต้องกราบไหว้พ่อแม่และผู้ใหญ่เพราะถูกอบรมมาเช่นนั้น ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอันดีงามอย่างยิ่งของสังคมที่มีความเจริญ และเป็นสิ่งที่พ่อแม่ทุกคนควรปลูกฝังให้ลูกหลาน

นางอิสิทาสียังเคารพยำเกรงพี่น้องของสามีด้วย นางจะลุกให้นั่งและรับรองด้วยอาหารหรือของว่างอย่างดี เมื่อจะเข้าไปปรนนิบัติสามี นางก็ล้างมือล้างเท้าให้สะอาดก่อน แล้วจึงพนมมือเดินเข้าไป นางต้องแต่งผมให้สามี ส่องกระจกให้ และทาแป้งสีน้ำตาลตกแต่งตาให้สามีตามความนิยมในสมัยนั้น รวมทั้งจัดเตรียมเสื้อผ้าและแต่งกายให้สามีราวกับนางทาสี นอกจากนั้นนางยังลงมือปรุงอาหารให้สามีด้วยตนเองแทนที่จะใช้ข้าทาสบริวารทำให้ และยังล้างถ้วยชามและภาชนะต่างๆ เองอีกด้วย นางปรนนิบัติดูแลสามีด้วยความเอาใจใส่เช่นกับมารดาที่ทะนุถนอมบุตรเพียงคนเดียว การมีภรรยาที่เพียบพร้อมเช่นนี้น่าจะเป็นที่พึงพอใจอย่างยิ่งของผู้ชายทุกคน

แต่หลังจากแต่งงานได้เพียงเดือนเดียว ชะตากรรมก็กลั่นแกล้ง

ให้สามีเกลียดชังนางจนทนไม่ไหว จึงบอกกับบิดามารดาของตนว่า เขาไม่อาจทนอยู่ร่วมชายคาเดียวกับนางได้อีกต่อไป บิดามารดาถามบุตรว่าเหตุใดเขาจึงเกลียดชังนาง เพราะในสายตาของท่านทั้งสอง นางเป็นลูกสะใภ้ที่เก่ง ขยัน และจิตใจดีงาม เขาตอบว่านางไม่ได้ทำอะไรผิด แต่ถึงแม้นางจะดีอย่างไรเขาก็ไม่อยากอยู่กับนาง และถ้าบิดามารดาจะบังคับให้เขาใช้ชีวิตร่วมกับนางต่อไป เขาก็จะหนีออกจากบ้าน

เศรษฐีและภรรยาจึงซักไซ้ลูกสะใภ้ว่านางได้ทำผิดอะไรต่อสามีหรือไม่ อิสิทาสีตอบอย่างเศร้าสร้อยว่า นางไม่รู้จริงๆ ว่าได้พูดหรือทำอะไรให้สามีไม่พอใจ เพราะนางได้พยายามปรนนิบัติรับใช้เขาด้วยความเคารพรักสุดหัวใจ แม้นางจะจริงใจต่อเขาถึงเพียงนี้แล้วเขาก็ยังเกลียดนาง นางก็ไม่รู้จะทำอย่างไรอีก เศรษฐีและภรรยาเชื่อในความบริสุทธิ์ใจของอิสิทาสี แต่ด้วยความลำเอียงเพราะความรักต่อบุตรชายของตนจึงตัดสินใจส่งนางกลับสู่ตระกูล แม้จะสงสารและเสียใจที่ตนเองต้องเสียลูกสะใภ้ที่น่าเอ็นดูอย่างอิสิทาสีไป

ความเกลียดชังของบุตรเศรษฐีต่ออิสิทาสีผู้ไม่มีความผิดนั้นเป็นผลของอกุศลกรรมในอดีตชาติของนาง แต่จะโทษนางฝ่ายเดียวก็ไม่ได้ เพราะสามีของนางก็ไม่มีบุญพอที่จะคู่ควรกับหญิงผู้เพียบพร้อมอย่างอิสิทาสี อาตมาจะขยายความประเด็นนี้ภายหลัง

บิดาของอิสิทาสีเชื่อว่าตนจะหาสามีใหม่ที่ดีให้นางได้ เขาจัดแจงให้นางแต่งงานกับบุตรชายของเศรษฐีอีกตระกูลหนึ่งซึ่งมีฐานะรองลงมา อิสิทาสีปรนนิบัติรับใช้สามีใหม่ด้วยความเคารพเช่นกัน แต่

หลังจาก ๑ เดือน สามีใหม่ก็ไม่อยากอยู่ร่วมกับนาง และส่งนางกลับสู่เรือนของบิดาอีกครั้ง

เศรษฐีผู้เป็นบิดาของอิสิทาสีคิดว่า การที่สามีและตระกูลของเขาเหยียดหยามนางอาจเป็นเพราะความร่ำรวย เขาจึงคิดจะหาชายยากจนที่เหมาะสมให้นางแทน ไม่นานก็ได้พบขอทานหน้าตาดีคนหนึ่งผ่านมา เศรษฐีให้เขาเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่และหว่านล้อมให้เขามาใช้ชีวิตสุขสบายที่เรือนในฐานะบุตรเขยของตน แต่เมื่อผ่านไปได้เพียงครึ่งเดือนขอทานก็เปลี่ยนใจและบอกว่าเขาอยากจะออกไปใช้ชีวิตขอทานตามเดิม แม้เศรษฐีและหมู่ญาติของอิสิทาสีจะเหนี่ยวรั้งอ้อนวอนอย่างไรก็ไม่เป็นผล เขาได้แต่ยืนกรานว่าเขาไม่อาจอยู่ร่วมชายคากับอิสิทาสีได้ แล้วชายขอทานก็ออกจากเรือนไป

บางครั้งการให้ผลของกรรมก็น่าประหลาดใจมาก การที่ขอทานไม่อยากเสวยสุขในฐานะลูกเขยของเศรษฐีนั้นอาจเป็นเพราะเขาไม่มีบุญพอที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าการขอทาน ขอทานผู้นี้คล้ายกับมาณพในอุมังคชาดก (มโหสถชาดก) ที่ทอดทิ้งภรรยาของตน[๑๒๔]

อุทุมพรเทวี

ครั้งหนึ่ง ในกรุงมิถิลาแห่งแคว้นวิเทหะ มีมาณพคนหนึ่งชื่อปิงคุตตระ เดินทางไปกรุงตักกศิลาเพื่อศึกษาเล่าเรียน มาณพนั้นฉลาดจึงเรียนจบได้ในเวลาไม่นาน แล้วก็ขอลาอาจารย์กลับภูมิลำเนาของตน ตามธรรมเนียมแล้ว หากอาจารย์มีธิดาผู้เจริญวัยอยู่ อาจารย์จะต้องยก

ให้แก่ศิษย์ผู้ใหญ่ ขณะนั้นอาจารย์มีธิดาซึ่งงดงามมากอยู่คนหนึ่งจึงยกให้แต่งงานกับปิงคุตตรมาณพ มาณพนั้นไม่ใช่ผู้มีบุญ แต่ธิดาของอาจารย์เป็นผู้มีบุญมาก ปิงคุตตรมาณพจึงมิได้มีจิตปฏิพัทธ์ต่อนางเลยแม้แต่น้อยเพราะบุญของเขาไม่เสมอกับนาง แต่เนื่องจากมาณพไม่กล้าขัดใจอาจารย์จึงยอมตกลงแต่งงาน

เมื่อถึงเวลาเข้าห้องหอ ปิงคุตตรมาณพลงจากเตียงมานอนบนพื้น ตามธรรมเนียมแล้วภรรยาจะต้องตามสามี นางจึงตามลงมานอนใกล้ๆ เขา พอเห็นนางตามลงมามาณพก็ลุกขึ้นไปนอนบนเตียงแทน นางจึงต้องตามขึ้นไปอีก แต่มาณพก็ลุกพรวดขึ้นจากเตียงแล้วกลับลงไปนอนบนพื้นอีกครั้ง ท้ายที่สุดมาณพจึงให้นางนอนบนเตียงส่วนเขานอนบนพื้น เป็นเช่นนี้จนครบ ๗ วัน เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะบุญของทั้งคู่ไม่สมพงศ์กันจึงอยู่ร่วมกันไม่ได้

เมื่อครบ ๑ สัปดาห์แล้ว ปิงคุตตรมาณพก็กราบลาอาจารย์และเดินทางออกจากกรุงตักกศิลาพร้อมกับภรรยา ระหว่างทางเขากับนางก็ไม่พูดจาปราศรัยกันเลย เมื่อใกล้ถึงกรุงมิถิลา ปิงคุตตรมาณพเห็นต้นมะเดื่อต้นหนึ่งมีผลสุกเต็มต้น เขาจึงปีนขึ้นไปกินผลมะเดื่อ นางเห็นเช่นนั้นจึงขอให้เขาโยนผลมะเดื่อลงมาให้นางกินบ้าง แต่เขากลับบอกให้นางขึ้นมาเก็บกินเอง นางจึงปีนตามขึ้นไป ทันใดนั้นมาณพก็รีบลงจากต้นมะเดื่อ เอาหนามล้อมโคนต้นไว้แล้วหนีไป ซึ่งเป็นการกระทำที่ใจร้ายมาก แต่เพราะเขาไม่คู่ควรกับนางจึงต้องทิ้งนางไป

หลังจากนั้นไม่นาน พระเจ้าวิเทหราชได้เสด็จผ่านมาใกล้ต้นมะเดื่อ และทอดพระเนตรเห็นนางซึ่งเป็นหญิงสาวผู้งดงามแห่งเมืองตักกศิลาติดอยู่บนต้นไม้ พระองค์ทรงมีพระหฤทัยปฏิพัทธ์ในนางทันที จึงตรัสถามว่านางมีสามีแล้วหรือไม่ นางกราบทูลว่านางเป็นใคร มาจากไหน และเล่าว่านางถูกสามีทิ้งไว้บนต้นไม้แล้วก็หนีไป จึงไม่สามารถลงจากต้นไม้ได้ พระราชาทรงดำริว่านางไม่มีสามีแล้ว จึงตรัสให้ช่วยนางลงมาจากต้นไม้ แล้วอภิเษกสถาปนาไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี ผู้คนขนานพระนามพระนางว่า อุทุมพรเทวี (เทวีแห่งต้นมะเดื่อ) เพราะพระราชาได้พระนางมาจากต้นมะเดื่อ[๑๒๕]

อยู่มาวันหนึ่ง ชาวบ้านใกล้ประตูเมืองถูกจ้างมาให้แผ้วถางทางเพื่อเตรียมการเสด็จพระราชดำเนินชมพระราชอุทยาน ปิงคุตตรมาณพก็เป็นหนึ่งในชาวบ้านที่ถูกจ้างมาทำทางด้วย ขณะที่เขากำลังก้มหน้าก้มตาทำทางอยู่นั้น ขบวนเสด็จก็ผ่านมาถึง พระเจ้าวิเทหราชประทับบนราชรถคู่กับพระนางอุทุมพรเทวี แวดล้อมด้วยเหล่าอำมาตย์และข้าราชบริพาร พระนางอุทุมพรเทวีได้ทอดพระเนตรเห็นปิงคุตตรมาณพนุ่งโจงกระเบนถือจอบอยู่ในกลุ่มชาวบ้านที่ถูกจ้างมานั้น จึงไม่อาจทรงกลั้นพระสรวลได้ พระราชาตรัสถามพระนางว่าเหตุใดจึงทรงพระสรวล พระนางทรงชี้ให้พระราชาทอดพระเนตรปิงคุตตรมาณพที่กำลังทำทางอยู่ แล้วทูลว่าเป็นสามีเก่าที่ทิ้งพระนางไว้บนต้นมะเดื่อ เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นเขาในสภาพซอมซ่อเช่นนี้ พระนางจึงทรงพระสรวล

แต่พระราชาไม่ทรงเชื่อ กลับทรงกริ้วด้วยความหึงหวง จึงตรัสว่า “เธอกล่าวมุสา เธอหัวเราะดีใจที่เห็นคนรักเก่าน่ะสิ เราจักฆ่าเธอ” แล้วทรงฉวยพระแสงดาบ พระนางทรงเกรงกลัวพระราชอาญา จึงกราบทูลทัดทานให้พระองค์ตรัสถามบัณฑิตทั้งหลายก่อนว่าเรื่องราวที่พระนางตรัสเป็นจริงหรือไม่ พระราชาจึงตรัสถามความเห็นของอำมาตย์เสนกะ เสนกะกราบทูลว่าเป็นไปไม่ได้ที่บุรุษใดจะละทิ้งสตรีผู้งดงามถึงเพียงนี้ได้ พระนางอุทุมพรเทวีได้ทรงสดับคำของเสนกะก็ยิ่งทรงกลัวพระราชอาญา แต่พระราชาทรงไม่เชื่อมั่นในปัญญาของเสนกะ จึงตรัสถามมโหสถบัณฑิตว่าเป็นไปได้หรือที่บุรุษใดจะรังเกียจและทอดทิ้งสตรีผู้มีรูปโฉมงดงามและสมบูรณ์ด้วยอาจารมารยาทถึงเพียงนี้ได้

มโหสถบัณฑิตกราบทูลว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์เชื่อว่าบุรุษที่ทอดทิ้งสตรีผู้งดงามและสมบูรณ์ด้วยอาจารมารยาทถึงเพียงนี้ได้คงจะเป็นบุรุษผู้หาบุญมิได้ ข้าพระองค์เชื่อว่าบุรุษกาลกรรณีย่อมไม่อาจอยู่ร่วมกับสตรีผู้มีสิริ เพราะสิริและกาลกรรณีย่อมอยู่ร่วมกันไม่ได้ ไม่ว่าในกาลไหนๆ” เมื่อพระราชาทรงสดับคำของมโหสถก็ทรงหายกริ้ว ทรงรักและเชื่อพระทัยพระนางอุทุมพรเทวีดังเดิม หากไม่ได้มโหสถช่วยไว้ พระองค์ก็คงจะทรงประหารพระนางตามถ้อยคำของเสนกะผู้โง่เขลา และจะทรงเสียพระนางผู้ทรงสิรินี้ไป พระองค์ทรงได้พระนางผู้เป็นที่รักไว้เพราะมโหสถ จึงพระราชทานรางวัลเป็นเงินจำนวนมากเพื่อตอบแทนคุณของมโหสถบัณฑิต

คำกราบทูลของเสนกะนอกจากจะไม่จริงแล้ว ยังเป็นถ้อยคำส่อเสียดยุยงให้พระราชาทรงแคลงพระทัยมากขึ้น ไม่ใช่สิ่งที่อำมาตย์ราชปุโรหิตควรกราบทูลเลย ส่วนคำกราบทูลของมโหสถบัณฑิตมีเหตุผลและเป็นความจริง ทั้งยังมุ่งเพื่อขจัดความเคลือบแคลงพระทัยและสมานรอยร้าวระหว่างพระราชาและพระราชเทวี คำพูดเช่นนี้เป็นคำพูดของบัณฑิต ปราศจากการส่อเสียดยุยง และเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้มีหน้าที่ให้คำปรึกษา

ดังนั้น เหตุที่ปิงคุตตรมาณพทอดทิ้งพระนางอุทุมพรเทวีไปไม่ได้เป็นเพราะอกุศลกรรมของพระนาง แต่เป็นเพราะความอาภัพอับบุญของมาณพเอง ในกรณีของอิสิทาสีก็เช่นเดียวกัน ขอทานต้องทิ้งนางไปเพราะเขาไม่มีบุญกุศลมากพอที่จะส่งให้ได้ใช้ชีวิตสุขสบายในเรือนของเศรษฐี และการที่สามี ๒ คนแรกของนางทิ้งนางไปก็ไม่ได้เป็นเพราะบาปกรรมของนางทั้งหมด แต่คงจะเป็นเพราะพวกเขามีบุญน้อยเกินกว่าที่จะได้อยู่ร่วมกับหญิงที่เพียบพร้อมอย่างนางอิสิทาสีด้วย

อิสิทาสีออกบวช

เศรษฐีจนปัญญาไม่รู้จะช่วยธิดาของตนอย่างไรได้ ส่วนอิสิทาสีก็ทุกข์ใจมากที่แม้แต่สามีที่เป็นขอทานก็ยังทิ้งนางไป นางรู้สึกอับอาย ท้อแท้และสิ้นหวังในชะตากรรมของตน สิ้นหวังในความสุขทางโลก จนคิดจะหนีบิดามารดาไปตายหรือไม่ก็ออกบวช ขณะนั้นมีภิกษุณีอาวุโสรูปหนึ่งชื่อว่าพระชินทัตตเถรีมาบิณฑบาตที่เรือนของบิดา อิสิ-

ทาสีจึงเข้าไปกราบและถวายภัตตาหาร แล้วจึงขออนุญาตบวชในสำนักของพระชินทัตตเถรี

เศรษฐีพยายามคัดค้านไม่ให้นางบวชว่า แม้นางจะอยู่ที่เรือนก็สามารถให้ทานและประพฤติธรรมได้ เพราะเศรษฐีไม่อยากให้ธิดาเพียงคนเดียวของเขาจากไป แต่อิสิทาสีก็พนมมือร้องไห้อ้อนวอนว่า "ในอดีตชาติ ลูกคงทำบาปมามากจริงๆ ลูกจึงต้องเคราะห์ร้ายเช่นนี้ ขอให้ลูกได้ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักภิกษุณีเพื่อชำระบาปนั้นให้เสร็จสิ้นไปเสียทีเถิด" เศรษฐีเห็นว่าไม่อาจทัดทานนางไว้ได้จึงอนุญาตและอวยพรนางว่า "ขอให้ลูกจงบรรลุถึงโพธิญาณอันเลิศที่พระอรหันตเจ้าทั้งหลายได้บรรลุแล้ว และบรรลุถึงพระนิพพานอันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐสุดทรงกระทำให้แจ้งแล้วเถิด" อิสิทาสีจึงกราบลามารดาบิดาและหมู่ญาติทุกคน แล้วออกบวชในสำนักของพระชินทัตตเถรี และด้วยบารมีที่ได้สั่งสมมา นางได้บรรลุวิชชา ๓ สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในเวลาเพียง ๗ วัน

การบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้หลังจากปฏิบัติธรรมเพียง ๗ วัน เป็นเพราะมีบารมีแก่กล้ามาก ผู้ปฏิบัติที่สามารถบรรลุญาณขั้นสูงได้ในเวลาอันสั้นหาได้ยากเหลือเกินในหมู่ผู้ปฏิบัติที่นี่ ผู้ปฏิบัติที่เจริญสติอย่างต่อเนื่องด้วยความพากเพียรทั้งกลางวันและกลางคืนมักจะบรรลุอุทยัพพยญาณและภังคญาณได้ภายในเวลา ๗ วัน ส่วนอิสิทาสีภิกษุณีสามารถบรรลุวิชชา ๓ ได้ภายในเวลาเพียง ๗ วัน

วิชชา ๓[๑๒๖] คือ ความรู้แจ้งพิเศษ ได้แก่ ๑. ญาณที่ทำให้ระลึกชาติก่อนๆ ได้ (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) ๒. ญาณที่ทำให้หยั่งเห็นทุกสิ่งทั้งในสวรรค์ นรก หรือภพภูมิใดๆ ในจักรวาลที่ตามนุษย์ไม่อาจมองเห็น (ทิพพจักขุญาณ) และ ๓. ญาณหยั่งรู้ความสิ้นอาสวะกิเลสทั้งปวงซึ่งหมายถึงการบรรลุเป็นพระอรหันต์ (อาสวักขยญาณ) อิสิทาสีจึงสามารถชำระบาปให้สิ้นไปได้สมดังปรารถนาในเวลาเพียง ๗ วัน

เมื่อมองย้อนกลับไป อิสิทาสีอาจจะคิดว่านางโชคดีอย่างยิ่งที่ถูกสามีทิ้งคนแล้วคนเล่า เพราะหากสามีคนแรกไม่ทิ้งไป นางก็คงไม่แต่งงานกับสามีอีก ๒ คนถัดมา และไม่คิดออกบวชเป็นภิกษุณีเลยแม้แต่น้อย หรือหากการแต่งงานของนางกับหนุ่มขอทานเป็นไปอย่างราบรื่น นางก็คงไม่คิดจะมุ่งมาทางธรรมอีกเช่นกัน แต่ปรากฏว่าท้ายที่สุดนางได้ออกบวชเพราะความเบื่อหน่ายในชีวิต จนบรรลุอรหัตตผลได้ใน ๗ วัน และพ้นจากสังสารทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง ดังนั้น สำหรับอิสิ-ทาสีแล้ว การถูกสามีทิ้งคนแล้วคนเล่าจึงกลายเป็นลาภอันประเสริฐที่แฝงมาในคราบของความโชคร้าย

เราควรพิจารณาเรื่องของอิสิทาสีในด้านนี้ว่า นางคงจะปลาบปลื้มใจมากที่แม้ว่านางต้องทุกข์ทรมานใจเพราะอกุศลกรรมที่นางได้ก่อไว้ แต่สุดท้ายนางกลับได้ประโยชน์จากความทุกข์นั้นด้วยการบรรลุเป็นพระอรหันต์ ฉะนั้น **เมื่อเราต้องประสบกับเคราะห์ร้าย เราไม่ควรเอาแต่จมทุกข์และสิ้นหวัง แต่ควรใช้ความทุกข์สร้างแรงบันดาลใจ** สิ่งที่จะช่วยปลอบโยนและเสริมกำลังใจให้เราได้คือการคิด

ในทางที่ถูกต้อง (โยนิโสมนสิการ) แม้จะไม่มีผู้หญิงคนไหนอยากถูกสามีทิ้งอย่างนางอิสิทาสี แต่เหตุนั้นก็ช่วยให้นางบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ ซึ่งยากที่ผู้หญิงคนอื่นจะพลิกชะตากรรมอันเลวร้ายเป็นลาภอันประเสริฐได้อย่างนาง

เมื่อพระอิสิทาสีเถรีระลึกชาติกลับไปด้วยญาณที่ตนได้บรรลุ พระเถรีได้เห็นอกุศลกรรมที่ท่านเคยก่อไว้และความทุกข์อันเป็นวิบากที่ท่านได้รับใน ๗ ชาติที่ผ่านมา กล่าวคือ ๑. ในชาติแรก นางเกิดเป็นช่างทองในเมืองเอรกัจฉะ แต่เพราะเป็นชายหนุ่มที่ได้พบปะกับหญิงมากมาย เขาได้เล่นชู้กับภรรยาของผู้อื่น ๒. ด้วยอกุศลกรรมนั้น เมื่อเขาตายไปจึงตกนรกและหมกไหม้อยู่ในนรกเป็นเวลาช้านาน ๓. ครั้นพ้นจากนรกแล้วก็ไปเกิดในท้องลิง เมื่อคลอดได้ ๗ วัน ลิงจ่าฝูงก็กัดอวัยวะสืบพันธุ์เพศผู้ เพื่อกำจัดลิงตัวผู้ที่อาจแย่งอำนาจในฝูงได้ในอนาคต ซึ่งเป็นวิบากของการเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ๔. ชาติถัดมาไปเกิดเป็นแพะซึ่งถูกตอนและฆ่าเป็นอาหาร

ในชาติที่ ๕ เกิดเป็นโคที่ถูกตอนเพื่อใช้ลากคันไถและเกวียน วัวตัวผู้มักจะถูกตอนเพื่อให้เชื่อง ตอนอาตมายังเด็กก็เคยเห็นชาวบ้านตอนวัวซึ่งโหดร้ายทารุณมาก เขาจะผูกตรึงวัวไว้แล้วใช้ไม้กระบองหวดลูกอัณฑะของมัน ซึ่งมันต้องเจ็บปวดมากแน่ๆ เพราะมันจะไม่กินอะไรเลยอยู่ถึง ๓-๔ วัน เมื่อมันกลับแข็งแรงพอที่จะทำงานได้ มันก็ต้องกรำงานหนัก แม้จะตากแดดตากฝนจนป่วยไข้อย่างไรก็ไม่มีสิทธิ์บ่น สุดท้ายพอแก่จนทำงานไม่ไหวก็ถูกขายให้โรงฆ่าสัตว์ ไม่ว่ามันจะได้ทำงานรับ

ใช้เจ้านายมานานเพียงใดก็ไม่อาจพ้นการตายด้วยน้ำมือของคนฆ่าสัตว์ได้ ชีวิตของสัตว์เช่นนี้น่าสะเทือนใจเหลือเกิน

ในชาติที่ ๖ ได้ไปเกิดในครรภ์ของนางทาสี จึงเป็นทาสโดยกำเนิด ซ้ำร้ายยังไม่มีอวัยวะเพศชายหรือหญิง ซึ่งเป็นวิบากของการเล่นชู้กับภรรยาผู้อื่น และต้องทนทุกข์อยู่ถึง ๓๐ ปีจึงละอัตภาพนั้น ชาติที่ ๗ นางเกิดเป็นลูกสาวช่างทำเกวียนที่ขัดสน เมื่อบิดาไม่สามารถใช้หนี้นายกองเกวียนได้ นางจึงถูกฉุดไปเป็นทาสเพื่อใช้หนี้ ต้องทำงานสารพัดเยี่ยงทาสีในเรือนของนายกอง โชคดีที่นางโตขึ้นมามีหน้าตาสะสวยถูกใจบุตรของนายกองเกวียนชื่อ คิริทาสะ จึงรับนางเป็นภรรยาน้อย ตามปกติภรรยาหลวงและภรรยาน้อยย่อมชิงเด่นชิงดีกัน นางได้ใส่ร้ายภรรยาหลวงและยุแหย่ให้เกิดความร้าวฉานกันระหว่างสามีกับภรรยาหลวง แต่ภรรยาหลวงเป็นคนมีศีลธรรมและจงรักภักดีต่อสามี นางได้กล่าววาจาส่อเสียดต่อหญิงผู้ที่มีคุณธรรมสูงจึงต้องรับวิบากหนัก เมื่อรวมกับวิบากของการเล่นชู้ในอดีตชาติที่ยังเหลืออยู่ นางจึงได้ซ้ำเติมชะตากรรมของตนให้ยิ่งย่ำแย่ลงด้วยการส่อเสียดนินทา

พระอิสิทาสีเถรีได้ตระหนักถึงบาปกรรมที่ท่านได้ก่อไว้ จึงเข้าใจว่าการที่สามีทั้ง ๓ เกลียดท่านแม้ท่านจะปรนนิบัติดูแลด้วยความจงรักภักดี เป็นวิบากของการพูดส่อเสียดที่ได้ทำไว้ในชาติที่แล้ว ซึ่งทำให้แม้แต่ชายขอทานก็ยังทิ้งท่านไป พระเถรีกล่าวต่อไปว่า บัดนี้ท่านได้ชำระหนี้กรรมเก่าหมดสิ้นแล้ว ด้วยการดำเนินตามมรรคาสู่ความเป็นพระอรหันต์ และได้ถึงจุดหมายคือพระนิพพานแล้ว นี่คือสิ่งที่สำคัญ

ที่สุด ความเป็นพระอรหันต์หมายถึงการชำระวิบากกรรมทั้งปวงให้สิ้นไปได้ กรรมจะไม่อาจส่งผลได้อีกต่อไปเพราะชาตินี้คือชาติสุดท้ายจากความเป็นพระอรหันต์ และเมื่อถึงเวลาท่านก็จะดับขันธปรินิพพาน เมื่อปรินิพพานไปแล้วก็จะไม่มีชาติใหม่อีก พระอิสิทาสีเถรีจึงปรินิพพานไปพร้อมกับความดับแห่งทุกข์ทั้งปวง

เรื่องนี้เป็นบทเรียนที่ดีสำหรับทั้งชายและหญิง การเล่นชู้ทำให้ช่างทองหนุ่มต้องตกนรก ต้องถูกตอนในชาติที่เกิดเป็นลิง แพะ และวัว และไม่มีอวัยวะเพศในชาติที่เกิดเป็นทาส เหล่านี้เป็นวิบากหนักที่ต้องชดใช้เพียงเพราะความเพลิดเพลินชั่วขณะจากการเล่นชู้ เคราะห์กรรมของนางยิ่งเลวร้ายลงด้วยการกล่าววาจาส่อเสียดต่อหญิงผู้มีคุณธรรมซึ่งได้สร้างความแตกร้าวและความทุกข์อย่างใหญ่หลวงแก่ผู้อื่น นี่เป็นอุทาหรณ์อย่างดีแก่ภรรยา ชู้รัก และสามีที่มีหลายภรรยา ในชาติสุดท้ายที่เกิดเป็นอิสิทาสีผู้เป็นธิดาของเศรษฐีก็ยังถูกสามีทิ้งถึง ๓ คนรวด จนกระทั่งสามีคนสุดท้ายซึ่งเป็นขอทาน ทั้งหมดนี้เป็นวิบากอันเผ็ดร้อนของการส่อเสียด ❄

๗. การพูดคำหยาบ (ผรุสวาจา)

พระพุทธองค์ตรัสข้อความซึ่งเกี่ยวกับการพูดคำหยาบไว้ในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะกล่าวคำหยาบ แต่เราจะไม่กล่าวคำหยาบ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อความขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๑๒๗]

คำหยาบ หรือผรุสวาจา หมายถึง คำพูดที่เป็นการสบประมาทด่าทอ หรือสาปแช่ง เป็นคำพูดที่ทำร้ายจิตใจผู้ฟังหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง และแม้แต่ผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องก็ยังรู้สึกว่าเป็นคำพูดที่ไม่น่าฟัง คำหยาบเป็นคำพูดที่ไม่มีใครอยากได้ยินและบัณฑิตติเตียน ผรุสวาจามี ๓ องค์ประกอบได้แก่ ๑) บุคคลที่ถูกด่าทอ ๒) เจตนาร้ายต่อผู้นั้น และ ๓) การกล่าววาจาด่าทอ[๑๒๘]

ถ้าไม่มีอกุศลเจตนาที่จะทำร้ายจิตใจหรือกลั่นแกล้ง แม้จะใช้คำพูดที่รุนแรงก็ไม่จัดว่าเป็นผรุสวาจา ครั้งหนึ่งเด็กชายคนหนึ่งแอบเข้าไปในป่าทั้งที่แม่ไม่อนุญาต แม่โกรธและสาปแช่งว่า "เออ ให้ควายขวิดตายไปเลย!" ในป่าเด็กชายคนนั้นเจอควายตัวเมียตัวหนึ่งที่ตั้งท่าจะขวิดเขา จึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า "อะไรจะเกิดก็เกิด แต่ขอให้เป็นไปตามเจตนาของแม่ ไม่ใช่ตามคำพูดของแม่" ควายตัวนั้นก็หยุดชะงักทันทีและยืนนิ่งอยู่[๑๒๙] แม้ว่าพ่อแม่บางคนจะสาปแช่งลูกที่ดื้อรั้น แต่ที่จริงก็ไม่อยากให้ลูกของตนเป็นอันตรายเลยแม้แต่น้อย หรือแม้ครูจะด่าทอลูกศิษย์ที่เกเรว่า "ไปให้พ้นทุกคนเลย ไม่ต้องมายุ่งกับครู จะเป็น

ยังไงกันก็ช่าง ครูไม่สนใจพวกเธอแล้ว!” แต่ก็มีความปรารถนาดีต่อศิษย์อยู่เสมอ คำพูดเช่นนั้นแม้จะรุนแรงแต่ไม่ได้ออกมาจากเจตนาร้ายจึงไม่จัดว่าเป็นผรุสวาจา ในทางตรงข้าม คำพูดที่นุ่มนวลแต่แฝงด้วยเจตนาร้ายจัดเป็นผรุสวาจา เช่น “ให้เขาได้หลับอย่างสบายเถอะ” เป็นประโยคที่กษัตริย์สมัยโบราณใช้สั่งเป็นนัยให้ประหารชายผู้นั้น คำพูดที่ประกอบด้วยเจตนาร้ายจึงส่งผลกรรมได้

เราพึงหลีกเลี่ยงการด่าทอและการสาปแช่ง ควรกล่าวเฉพาะถ้อยคำที่เหมาะสม เจริญใจ อ่อนโยน ไพเราะและน่าฟัง เราควรละการใช้คำหยาบด้วยการรักษาศีล เจริญสมาธิให้จิตอยู่กับอารมณ์กรรมฐาน และต้องเจริญวิปัสสนาเมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจ

ชนะได้ด้วยสติ

บ้านเกิดของอาตมาอยู่ที่หมู่บ้านซีคคุนในเมืองชเวโบ ที่นั่นมีผู้ปฏิบัติคนหนึ่งซึ่งเจริญสติอย่างมากในชีวิตประจำวัน ขณะนี้เขาบวชเป็นพระได้ ๒๐ พรรษา ตอนที่เขายังเป็นฆราวาส เขากำหนดรู้ “ได้ยินหนอ” ทุกครั้งที่ได้ยินพ่อตาดุด่าเขา ซึ่งบางครั้งก็นานเป็น ๑๐ นาทีเลยก็มี แต่เขาสังเกตเห็นว่าเสียงของผู้พูดและคำพูดนั้นดับไปทันที ทำให้เขาไม่รู้เรื่องเลยว่าพ่อตาด่าว่าอะไรบ้าง เขาจึงไม่รู้สึกโกรธหรืออยากโต้แย้งใดๆ เลย แต่ถ้าเขาไม่มีสติก็อาจเถียงกลับไปอย่างเกรี้ยวกราดและหยาบคาย

นี่เป็นตัวอย่างของการละทิ้งนิสัยพูดจาหยาบคายได้อย่างมีประสิทธิภาพซึ่งทุกคนควรทำตาม ทั้งยังช่วยละความโกรธและช่วยให้ละนิสัยพูดหยาบคายได้อย่างถาวรเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้นจนบรรลุอริยมรรค แต่เนื่องจากการพูดส่อเสียดและพูดหยาบคายมีโทสะเป็นมูล ผู้ปฏิบัติจะสามารถละกิเลสนี้ได้อย่างสิ้นเชิงก็ต่อเมื่อบรรลุอนาคามีแล้ว ระดับโสดาบันสามารถละได้เพียงอกุศลกรรมทางวาจาที่จะทำให้ตกอบาย ระดับสกทาคามีจะสามารถละคำหยาบคายและคำส่อเสียดอย่างหยาบที่ไม่ทำให้ตกอบายได้ทั้งหมด แต่ก็ยังละคำส่อเสียดและคำหยาบอย่างละเอียดไม่ได้ จะละได้ก็ต่อเมื่อบรรลุระดับอนาคามีแล้วเท่านั้น ดังที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า คำส่อเสียด คำหยาบ และความพยาบาท คืออกุศล ๓ อย่างที่พระอนาคามีละได้[๑๓๐] ดังนั้นผู้ปฏิบัติควรพยายามบรรลุเป็นพระอนาคามีให้ได้เพื่อละอกุศลเหล่านี้

วิบากของผรุสวาจา

ในอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต[๑๓๑] กล่าวว่า ผู้ที่กล่าวคำหยาบอาจตกอบาย หรือถ้ากลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีกก็มักถูกด่าว่าและสบประมาท บางคนสาปแช่งขโมยให้ตายโหงหรือเจอเคราะห์ร้าย การสาปแช่งยังนิยมกันในหมู่นักบวชของศาสนาฮินดู เช่น สาปแช่งผู้ที่ไม่ยอมให้ในสิ่งที่ตนต้องการ และเชื่อกันมาว่าถ้าใครถูกนักบวชเหล่านี้สาปแช่งจะโชคร้ายมาก เป็นไปได้ว่าที่ผู้คนกลัวการสาปแช่งเช่นนั้นอาจเป็นเพราะคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ชื่อปุราณได้พรรณนาว่าจะต้องประสบกับ

เคราะห์ร้ายอย่างไรบ้างหากถูกสาปด้วยนักบวชผู้สูงส่ง แต่ภิกษุจะไม่สาปแช่งและไม่สาบาน

ศาสนาพุทธสอนว่าลำพังการสาปแช่งนั้นย่อมไม่สามารถทำให้โชคร้ายได้ เพราะความโชคร้ายเป็นวิบากของอกุศลกรรม ที่จริงแล้วคำสาปแช่งมักจะสะท้อนกลับไปทำร้ายผู้พูดเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้ ซึ่งมาจากเปตวัตถุ

เป็นเปรตเพราะคำสาปแช่ง

[๑๓๒]ในสมัยพุทธกาล มีภิกษุ ๑๒ รูป จำพรรษาอยู่ในหมู่บ้านที่มีช่างหูก ๑๑ คนอาศัยอยู่ ครอบครัวหัวหน้าช่างหูกอุปัฏฐากภิกษุ ๒ รูปด้วยปัจจัย ๔ ส่วนครอบครัวช่างหูกที่เหลือได้อุปัฏฐากภิกษุครอบครัวละรูป ภรรยาของหัวหน้าช่างหูกเป็นผู้ไม่มีศรัทธาและไม่เลื่อมใสในภิกษุ จึงไม่อุปัฏฐากภิกษุเหล่านั้นด้วยความเคารพ หัวหน้าช่างหูกจึงมอบความเป็นใหญ่ในเรือนให้น้องสาวของภรรยาแทน น้องสาวนั้นเป็นผู้มีศรัทธาจึงปรนนิบัติภิกษุทั้งหลายด้วยความเคารพ เมื่อออกพรรษา ช่างหูกเหล่านั้นได้ถวายผ้าสาฎกแก่ภิกษุผู้อยู่จำพรรษารูปละผืน ภรรยาของหัวหน้าช่างหูกโกรธแค้นมากจึงด่าทอสามีของตนว่า “ข้าวและน้ำที่ท่านให้แก่สมณะศากยบุตรนั้น จงเป็นคูถและมูตร เป็นหนองและโลหิต และผ้าสาฎกจงเป็นแผ่นเหล็กลุกโพลงแก่ท่านในปรโลก”

ต่อมาภายหลัง เมื่อหัวหน้าช่างหูกเสียชีวิต เขาได้เกิดเป็นรุกขเทวดา แต่ภรรยาเก่าของเขาไปเกิดเป็นนางเปรตอยู่ใกล้วิมานของรุกขเทวดานั่นเอง นางไม่มีผ้านุ่งสักผืนและไม่มีอาหารกินเลย จึงไปหารุกขเทวดาที่วิมานแล้วอ้อนวอนขอข้าวน้ำและผ้านุ่ง แต่ครั้นรุกขเทวดาน้อมข้าวและน้ำอันเป็นทิพย์เข้าไปให้นางเปรต ข้าวก็กลายเป็นคูถและมูตร ส่วนน้ำก็กลายเป็นหนองและโลหิต เมื่อรุกขเทวดาให้ผ้าสาฎกแก่นาง พอนางนุ่งห่มผ้าสาฎกที่ให้ไปก็กลายเป็นแผ่นเหล็กลุกโชน นางเจ็บปวดมากจึงสลัดผ้านั้นทิ้งแล้ววิ่งร้องครวญครางหนีไป คำสาปแช่งที่นางกล่าวไว้ในชาติที่แล้วได้ย้อนมาทำร้ายนางเอง

ภิกษุรูปหนึ่งเดินทางผ่านมาเห็นนางเปรตในสภาพอันน่าสลดสังเวชเช่นนั้น จึงแนะนำให้รุกขเทวดาถวายทานแก่ภิกษุแล้วอุทิศให้นางเปรต ทันใดนั้นนางเปรตก็สามารถบริโภคอาหารทิพย์และมีร่างกายอิ่มเอิบ มีอินทรีย์กระปรี้กระเปร่า จากนั้นรุกขเทวดาก็ฝากให้ภิกษุนั้นนำผ้าทิพย์คู่หนึ่งไปน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคแล้วอุทิศให้นางเปรต นางจึงได้นุ่งผ้าทิพย์และสวมเครื่องประดับทิพย์อย่างงดงามราวกับเทพธิดา การทำกุศลกรรมเป็นทางแก้สำหรับผู้ที่ต้องทุกข์ทรมานด้วยคำสาปแช่งของตนเอง

เป็นเปรตเพราะคำด่าทอ

[๑๓๗]ในสมัยพุทธกาล ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งใกล้กรุงสาวัตถี มีอุบาสกผู้มีศรัทธาคนหนึ่งชื่อ นันทิเสนะ ภรรยาของเขาชื่อนันทา เป็นผู้ไม่มีศรัทธาและหยาบคาย นางไม่เคารพยำเกรงสามีและด่าทอสามีและแม่ของสามีด้วยคำหยาบ เมื่อนางนันทาตายไปก็เกิดเป็นนางเปรตร่อนเร่อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้าน

วันหนึ่งนางปรากฏกายให้นันทิเสนะเห็น บอกว่านางคือภรรยาเก่าของเขา และเล่าว่าที่นางต้องมาอยู่ในสภาพนี้เพราะความหยาบคาย ความไม่เคารพสามี และกรรมที่นางได้ด่าทอเขาและแม่ในชาติที่แล้ว นางต้องเกิดเป็นเปรตเพื่อชดใช้กรรมจากความหยาบคายของนางต่อสามีที่มีศีลธรรม หากตอนนั้นนางสำนึกได้และขอขมาสามี นางก็คงจะพ้นจากวิบากกรรมอันเลวร้ายเช่นนี้ แต่นางก็ไม่เคยรู้สำนึก

ครั้งนั้นนันทิเสนะได้ยื่นผ้าให้ แล้วบอกให้นางนุ่งผ้าตามเขาไปสู่เรือนเพื่อจะได้รับผ้าและอาหาร แต่นางบอกว่านางจะได้รับสิ่งของเหล่านั้นก็ต่อเมื่อเขาถวายทานแด่ภิกษุผู้ทรงศีลแล้วอุทิศส่วนบุญให้นาง เขาจึงทำตามที่นางเปรตกล่าว และทันทีที่นางอนุโมทนาบุญว่า สาธุ สาธุ นางก็ได้รับอาหารทิพย์และผ้าทิพย์งดงามดังเทพธิดา

เรื่องเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการกล่าวคำหยาบทำให้ตกอบายได้ ส่วนอานิสงส์ของการเว้นจากคำหยาบและกล่าววาจาที่นุ่มนวลก็ย่อมให้ผลตรงกันข้าม ผู้ที่พูดจาไพเราะอ่อนหวานและอดกลั้นต่อคำหยาบคายจะไปเกิดบนสวรรค์ ซึ่งมีหลายตัวอย่างในวิมานวัตถุ และ

เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ผู้อื่นก็จะสนทนาด้วยอย่างสุภาพอ่อนโยนและได้ยินแต่ถ้อยคำที่ไพเราะรื่นหู

นอกจากนี้ การงดเว้นจากผรุสวาจายังส่งผลในชาตินี้ด้วย ผู้ที่พูดจาสุภาพอ่อนโยนย่อมเป็นที่รักของทุกคน เป็นที่ยกย่อง และไม่ขัดแย้งกับญาติมิตร พวกเราจึงควรสร้างนิสัยในการพูดจาให้ไพเราะ ไม่ควรพูดในขณะที่กำลังโกรธ แต่ให้มีสติรับรู้จนความโกรธดับไปแล้วจึงค่อยพูดอย่างสุภาพ หากทำได้เช่นนี้เราก็จะได้รับประโยชน์ทันที ❋

๘. การพูดเพ้อเจ้อ (สัมผัปปลาปะ)

เราควรเว้นจากการกล่าวคำเพ้อเจ้อเหลวไหลที่ไม่ใช่เรื่องจริง ไม่เกิดประโยชน์แก่ตน ไม่เกี่ยวกับธรรมะ หรือไม่ใช่คำสอนของพระผู้มี-พระภาค เรื่องเพ้อเจ้อเป็นสิ่งที่ไม่ควรใส่ใจ การพูดเพ้อเจ้อคือการเอาเรื่องเพ้อฝันมาเล่าให้เป็นเรื่องจริง แต่โดยทั่วไปแล้วคนมักจะชอบฟังนิยาย นักเขียนที่มีจินตนาการจะสามารถสร้างสรรค์นิยายให้ได้รับความนิยมและเป็นที่ต้องการมากจนอาจจะขายหนังสือหมดได้ภายในเดือนเดียว ตรงกันข้ามกับหนังสือธรรมะที่มีผู้อ่านไม่มากเพราะไม่ดึงดูดคนทั่วไปได้อย่างหนังสือนิยาย นวนิยายส่วนใหญ่จะตอบสนองกระแสความต้องการของผู้อ่าน และเอาความสุขและความเศร้าจากชีวิตจริงของมนุษย์มาแต่งเป็นนิยายอย่างแยบยล แต่ถ้าหากเรามุ่งมั่นต่อการขัดเกลากิเลสแล้ว เราควรงดเว้นจากการพูด การเขียน และการเผยแพร่

เรื่องเพ้อเจ้อไร้สาระทั้งหลาย

ผู้ที่เจริญสัลเลขธรรมจะพูดเฉพาะสิ่งที่เป็นความจริง มีประโยชน์ เกี่ยวกับธรรมะ และมีสาระน่าจดจำ นอกจากนี้ แม้สิ่งที่เราจะพูดนั้นเป็นสิ่งที่ดี แต่ก็ต้องพูดให้ถูกกาลเทศะด้วย และไม่ควรพูดมากเกินความจำเป็น แม้จะพูดเรื่องธรรมะก็ต้องดูโอกาสและความเหมาะสมด้วย หากเรายัดเยียดธรรมะที่มากเกินไปให้กับคนที่ยังไม่สนใจธรรมะ เขาอาจกลัวที่จะฟังธรรมะอีก และถ้ายิ่งรบเร้าให้เขาปฏิบัติธรรม เขาก็จะยิ่งถอยห่างออกไปจากเรา เราต้องสุขุมรอบคอบและค่อยๆ สอดแทรกธรรมะให้เขาทีละน้อยเมื่อสบโอกาส แต่ถ้าคนนั้นเป็นเพื่อนที่สนิทกันมากจริงๆ เราก็อาจเอาอย่างฆฏิการะ และยืนกรานให้เพื่อนเราหันมาสนใจธรรมะให้ได้

เรื่องฆฏิการะ

ในสมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีช่างหม้อชื่อฆฏิการะ เป็นอุบาสกที่บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี วันหนึ่งเขาชักชวนเพื่อนรักชื่อโชติปาละถึง ๓ ครั้งให้ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่โชติปาละก็ปฏิเสธทั้ง ๓ ครั้ง และกล่าววาจาเย้ยหยันพระพุทธองค์ ที่จริงแล้วโชติปาละไม่ใช่คนธรรมดาแต่เป็นพระโพธิสัตว์ แต่เขาเกิดในตระกูลพราหมณ์ที่ยึดมั่นความเชื่อของลัทธิตนอย่างเหนียวแน่น เขาจึงไม่นับถือพระผู้มีพระภาค และปฏิเสธคำชวนของฆฏิการะอย่างไม่แยแส

สมัยนั้นผู้คนยังยึดถือความเชื่อตามประเพณีอย่างเคร่งครัด

ฆฎิการะช่างหม้อจึงชวนโชติปาละไปยังแม่น้ำเพื่ออาบน้ำ เมื่ออาบน้ำแล้ว โชติปาละก็ขึ้นมานุ่งผ้าและยืนผึ่งผมให้แห้ง ขณะนั้น ฆฎิการะก็ชวนให้เพื่อนรักไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอีก โดยพยายามโน้มน้าวว่าพระอารามของพระผู้มีพระภาคอยู่ไม่ไกลจากที่นั่นนัก ฆฎิการะรบเร้าอยู่อีก ๓ ครั้งแต่ก็ถูกโชติปาละปฏิเสธทุกครั้งเช่นเดิม ฆฎิการะจึงจับชายพกของโชติปาละแล้วชวนให้ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอีกครั้งแต่ก็ไม่สำเร็จ สุดท้ายฆฎิการะจึงคว้ามวยผมของโชติปาละและยืนกรานให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์

ครั้งนั้น โชติปาลมาณพประหลาดใจมากที่ฆฎิการะช่างหม้อผู้มีวรรณะต่ำกล้ามาจับมวยผมของตนซึ่งมีวรรณะสูง จึงคิดว่าเหตุที่เพื่อนรักของตนกล้าทำถึงเพียงนี้คงเป็นเพราะศรัทธาอย่างแรงกล้าที่เขามีต่อพระผู้มีพระภาค โชติปาละจึงถามเพื่อนว่า “การที่เพื่อนจะพาเราไปในสำนักพระผู้มีพระภาคให้ได้นั้นสำคัญมากถึงขั้นที่เพื่อนต้องจับมวยผมเราเชียวหรือ” ฆฎิการะยืนยันว่า “ใช่แล้วเพื่อน” เห็นดังนั้นโชติปาละจึงเข้าใจว่านี่ต้องไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยแน่ๆ จึงยอมตามฆฎิการะไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ในที่สุด เมื่อโชติปาละเข้าเฝ้าและฟังพระธรรมเทศนา เขาก็หันมานับถือพระพุทธศาสนาและออกบวชเป็นภิกษุ

ช่างปั้นหม้อซึ่งเป็นจัณฑาลวรรณะต่ำได้เพียรรบเร้าพราหมณ์ผู้มีวรรณะสูง เพราะเชื่อมั่นว่าคำชักชวนของตนจะเป็นประโยชน์ต่อเพื่อนรักอย่างแน่นอน โดยเริ่มจากการชักชวนด้วยวาจา จนจับชายพกและสุดท้ายถึงขั้นกล้าจับมวยผม แล้วความดันทุรังของเขาก็ช่วยให้

เพื่อนเจริญในธรรมและรู้สึกขอบคุณในน้ำใจของเขายิ่งนัก

ทุกวันนี้ก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าในตอนแรกบางคนจะไม่สนใจธรรมะ แต่ก็มาปฏิบัติธรรมที่นี่ตามคำรบเร้าของเพื่อน และด้วยความเพียรและบารมีที่สั่งสมมาจึงเกิดความก้าวหน้าในการปฏิบัติ ทำให้ซาบซึ้งในบุญคุณของกัลยาณมิตรอย่างยิ่ง มีผู้ปฏิบัติหลายคนที่เป็นเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าการรบเร้าก็สัมฤทธิ์ผลได้ ด้วยเหตุนี้ ธรรมะจึงเป็นเอหิปัสสิโก คือ ควรเชิญให้ทุกคนมาลองดูด้วยตนเอง แขกที่ได้ลิ้มรสอาหารอันเลิศย่อมซาบซึ้งในน้ำใจของเจ้าภาพผู้เชิญให้มาร่วมงานเลี้ยงฉันใดก็ฉันนั้น ผู้ปฏิบัติที่ประสบความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมก็ย่อมซาบซึ้งในบุญคุณของผู้ที่ชักชวนให้ตนได้มาปฏิบัติธรรม ดังนั้น เราจึงควรเพียรชักชวนเพื่อนสนิทของเราให้มาเจริญสติปัฏฐาน

เรื่องที่ควรพูดซึ่งประกอบด้วยประโยชน์และเป็นไปตามธรรมตามวินัย ก็ควรนำไปประยุกต์ใช้กับทางโลกด้วย กล่าวคือ เราควรพูดเรื่องที่เป็นประโยชน์หรือให้แง่คิดในการดำเนินชีวิตประจำวันอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ภิกษุจะต้องเว้นจากเรื่องที่ไม่ควรพูดที่ระบุไว้ในวินัยปิฎก แม้แต่ผู้ปฏิบัติที่เป็นฆราวาสก็ควรงดเว้นดิรัจฉานกถา ซึ่งเป็นถ้อยคำที่ขวางความเจริญในธรรม ได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับพระราชา โจร กบฏ อำมาตย์ กองทัพ ข้าว น้ำ ผ้า ญาติ ยานพาหนะ หมู่บ้าน เมือง ชายและหญิง เป็นต้น ถ้าเรื่องเหล่านี้ไม่เกี่ยวข้องกับการขวนขวายในกุศลธรรม การคลายกำหนัด ศรัทธา หรือปัญญา เป็นต้น ก็จัดว่าเป็นเรื่องเพ้อเจ้อและควรงดเว้นเสีย

วิบากของการพูดเพ้อเจ้อ

ในอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต[๑๓๔] กล่าวว่า ผู้ที่พูดเพ้อเจ้ออาจตกอบาย หรือถ้ากลับมาสู่โลกมนุษย์อีกก็มักจะไม่มีใครเชื่อฟังคำของเขา การพูดเพ้อเจ้อที่รุนแรงถึงขั้นตกอบายได้ คือนิยายที่เอามาเล่ากันให้เชื่อว่าเป็นเรื่องจริง เช่น เรื่องสงครามมหาภารตะ และตำนานรามเกียรติ์ที่ยักษ์ทศกัณฑ์ลักพาตัวนางสีดา เป็นต้น ซึ่งคัมภีร์อรรถกถาจัดว่าเป็นเรื่องเพ้อเจ้อเหลวไหล[๑๓๕] สงครามมหาภารตะมีเรื่องย่อดังนี้

สงครามมหาภารตะ

ณ ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา บุตรีของชาวประมงชื่อสัตยวดีได้สมรสกับฤษีปราศร ต่อมาได้คลอดบุตรชื่อว่า ไทปายน แปลว่า ผู้เกิดบนเกาะ เมื่อคลอดบุตรแล้วนางสัตยวดีก็กลับเป็นหญิงพรหมจรรย์ดังเดิมด้วยอิทธิฤทธิ์ของฤาษี ไทปายนได้ออกบวชเป็นฤาษีชื่อวยาสและสัญญากับแม่ว่าจะกลับมาเมื่อนางต้องการพบ ต่อมานางสัตยวดีได้กลายเป็นมเหสีของพระเจ้าศานตนุแห่งราชวงศ์กุรุ และมีพระโอรส ๒ องค์ องค์โตชื่อจิตรางคทะและองค์เล็กชื่อวิจิตรวีรยะ เมื่อพระเจ้าวิจิตรวีรยะสวรรคตได้ทิ้งมเหสี ๒ องค์ไว้โดยไม่มีพระโอรสสืบสกุล พระนางสัตยวดีจึงขอร้องให้ฤาษีวยาสมาช่วยสืบเชื้อพระวงศ์กับมเหสีหม้ายทั้ง ๒ แต่ฤาษีวยาสอัปลักษณ์มากจนมเหสีองค์แรกต้องหลับตาระหว่างร่วมหลับนอนจึงได้พระโอรสตาบอดชื่อธฤตราษฎร์ ส่วนมเหสีองค์ที่ ๒ หรี่ตา

จึงได้พระโอรสง่อยเปลี้ยชื่อปาณฑุ ปาณฑุได้ขึ้นครองราชย์เพราะพี่ชายตาบอด ธฤตราษฎร์ได้อภิเษกกับเจ้าหญิงคานธารี พระธิดาของพระเจ้าคานธาระ และมีโอรส ๑๐๐ องค์ องค์โตชื่อทุรโยธน์

วันหนึ่งพระเจ้าปาณฑุใช้ลูกศรฆ่ากวางคู่หนึ่งที่กำลังผสมพันธุ์กัน แต่กวางนั้นเป็นฤาษีมีฤทธิ์ จึงสาปแช่งให้พระเจ้าปาณฑุสิ้นใจขณะเสพสังวาส พระเจ้าปาณฑุจึงงดร่วมหลับนอนกับมเหสีทั้งสอง คือพระนางกุนตี และพระนางมัทรี และไม่มีพระโอรสสืบเชื้อพระวงศ์ พระนางกุนตีจึงสวดอ้อนวอนจนได้พระโอรส ๓ องค์คือ ยุธิษฐิระ ภีมะ และอรชุน ยุธิษฐิระเป็นลูกที่เกิดจากธรรมเทพซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความยุติธรรม ภีมะเป็นลูกที่เกิดจากเทพวายุ อรชุนเป็นลูกที่เกิดจากพระอินทร์ ส่วนพระนางมัทรีได้พระโอรสฝาแฝดชื่อนกุลและสหเทพเกิดจากเทพแฝดคือเทพอัศวิน เมื่อพระเจ้าปาณฑุสวรรคต ธฤตราษฎร์ที่ตาบอดได้ขึ้นครองราชย์แทน

ทุรโยธน์กับน้องๆ ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้าธฤตราษฎร์เรียกว่า พวกเการพ ส่วนยุธิษฐิระกับน้องๆ ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้าปาณฑุเรียกว่า พวกปาณฑพ ซึ่งเป็นที่เกลียดชังของพวกเการพเพราะเป็นนักรบที่เก่งกล้า ทุรโยธน์จึงปรึกษากับน้องชายชื่อทุหศาสันเพื่อนชื่อกรรณะ และลุงของพี่น้องเการพคือท้าวศุกุนิพี่ชายของพระนางคานธารี โดยให้พระราชาส่งพวกปาณฑพไปทำยุทธหัตถีในชนบทเพื่อจะแอบซุ่มเผาค่ายรและฆ่ากลางดึก แต่เนื่องจากพวกเขาได้รับคำเตือนจากวิฑูรผู้เป็นอา พระนางกุนตีและพระโอรสทั้ง ๕ องค์

จึงหนีรอดไปได้ แต่ก็ต้องตกระกำลำบากอยู่ในป่าและปลอมตัวเป็นพราหมณ์ และยังมีการเล่าถึงเรื่องที่ภีมะปราบรากษสกินคนด้วย

ภายหลังเจ้าชายทั้ง ๕ ที่ปลอมตัวเป็นพราหมณ์ได้เข้าร่วมพิธีเลือกคู่ของเจ้าหญิงเทราปที พระธิดาของพระเจ้าปัญจาละ เจ้าหญิงจะต้องคล้องพวงมาลัยให้ชายที่นางเลือก ทุรโยธน์กับน้องๆ และเจ้าชายจากเมืองอื่นๆ ก็มาร่วมพิธีด้วย พี่ชายของเจ้าหญิงเทราปทีประกาศแนะนำตัวเจ้าชายที่มาร่วมพิธีทีละองค์ แล้วก็เริ่มประลองฝีมือด้วยการยิงธนู แต่ไม่มีผู้เข้าประลองคนใดขึ้นสายธนูได้เลย จนกระทั่งกรรณะสารถีของทุรโยธน์ ขึ้นธนูได้และเตรียมจะยิงเป้า แต่เจ้าหญิงเทราปทีร้องว่าจะไม่เลือกเขา สุดท้ายอรชุนซึ่งปลอมเป็นพราหมณ์ก็ขึ้นธนูและยิงเป้าได้ เจ้าหญิงจึงคล้องพวงมาลัยเลือกเขา แต่อรชุนบอกว่านางไม่ได้เป็นของเขาเท่านั้น เพราะตามประเพณีของตระกูลแล้ว นางจะต้องเป็นภรรยาของพี่น้องทั้ง ๕ คน (คล้ายกับกัณหาเทวีในกุณาลชาดก) จากนั้นก็เริ่มเกิดการสู้รบระหว่างพวกทุรโยธน์กับพวกยุธิษฐิระ ฆ่ากันไปฆ่ากันมาจนเป็นสงครามมหาภารตะ ชาวฮินดูจะต้องเชื่อว่านี่เป็นเรื่องจริงและต้องฟังซ้ำแล้วซ้ำอีก โดยอ้างว่าผู้ใดท่องจำเรื่องราวได้หรือตั้งใจฟังจะพ้นจากอกุศลกรรมและได้ขึ้นสวรรค์เมื่อตายไป

ส่วนเรื่องรามเกียรติ์ก็พรรณนาอย่างละเอียดว่า ทศกัณฐ์ลักพาตัวพระนางสีดา มเหสีของพระรามไปยังกรุงลงกา แล้วพระรามก็สู้กับทศกัณฐ์และชิงนางกลับมาได้ด้วยความช่วยเหลือของหนุมาน ผู้ที่ศรัทธาก็จะท่องจำและตั้งใจฟังเรื่องนี้เพื่อที่จะได้ขึ้นสวรรค์เมื่อตายไป

เช่นกัน แต่ผู้ที่มีปัญญาและไม่เคร่งศาสนาฮินดูย่อมจะรู้ชัดว่าเรื่องราวเหล่านี้เป็นนิยายปรัมปราที่แต่งขึ้น ถ้าหลงเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง ความเห็นผิดนั้นก็จะขัดขวางความเจริญก้าวหน้าในธรรมและมีโทษมหันต์ การส่งเสริมให้เชื่อเรื่องเช่นนี้จึงทำให้ตกอบายได้ และเมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็มักจะไม่มีคนเชื่อถือ

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า การฟังเรื่องเพ้อเจ้อเหลวไหลจะมีวิบากรุนแรงก็ต่อเมื่อหลงเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง[๑๓๖] วิสุทธิมรรคและอรรถกถาอื่นๆ ยังกล่าวด้วยว่า ผู้ปฏิบัติจะละการพูดเพ้อเจ้อได้ก็ต่อเมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์[๑๓๗] จึงสรุปได้ว่าความอยากพูดเกี่ยวกับเรื่องดิรัจฉานกถา ๓๒ เรื่อง ซึ่งไม่นำไปสู่อบายจะยังมีอยู่หลังจากบรรลุมรรค ๓ ระดับต้น ส่วนอานิสงส์ของการละการพูดเพ้อเจ้อก็ตรงกันข้ามกับการชอบพูดเพ้อเจ้อ คือ เมื่อตายไปจะได้ไปสู่ภพภูมิที่สูงขึ้น และเมื่อกลับมาสู่โลกมนุษย์ก็จะเป็นที่เคารพเชื่อฟังของคนทั่วไป ❋

๙. ความโลภมุ่งเอาของผู้อื่น (อภิชฌา)

เราควรละความโลภระดับรุนแรงนี้อีกด้วย โดยทั่วไปอภิชฌาจะหมายถึงความโลภอยากได้สิ่งของของผู้อื่นโดยมิชอบ แต่ในสัลเลขสูตรนี้ความยินดีในกามคุณ ๕ (กามฉันทะ) ซึ่งเป็นนิวรณ์เครื่องกั้นสมาธิก็จัดเป็นอภิชฌาด้วย ดังนั้น อภิชฌาในเรื่องนี้จึงหมายรวมถึงความโลภ ๒ ชนิดคือ ความโลภที่ทำให้เกิดการล่วงละเมิด และความโลภที่เกิดขึ้น

ในใจเท่านั้น ความโลภชนิดแรกเกิดขึ้นเมื่อเราอยากได้สิ่งของของผู้อื่นแล้วไม่คิดซื้อสิ่งนั้นแต่คิดจะเอามาเป็นของเราอย่างไม่ถูกต้อง

ความโลภ ๔ ประเภท

อภิชฌาที่เป็นนิวรณ์มี ๔ ประเภท[๑๓๘] ได้แก่ ๑. ความอยากทั่วไป (โลภ) ๒. ความอยากอันชั่วหยาบ (ปาปิจฺฉา) ๓. ความมักมาก (มหิจฺฉา) และ ๔. ความไม่พอใจสมบัติของตน (อตฺริจฺฉา)

๑. ความอยากทั่วไป (โลภะ) คือความโลภอยากได้ในสิ่งที่เราเห็น ได้ยิน หรือรับรู้ เป็นความโลภที่ไม่อาจละได้ด้วยการตั้งสัจจะหรือตั้งเจตนางดเว้นเท่านั้น ความอยากนี้จะยังมีอยู่ตราบเท่าที่เรายังไม่พ้นจากความโลภ ผู้ปฏิบัติจึงควรเฝ้าระวังความอยากประเภทนี้ เมื่อความอยากผุดขึ้นก็ต้องมีสติกำหนดรู้และละไปทันที

๒. ความอยากอันชั่วหยาบ หรือความปรารถนาลามก (ปาปิจฺฉา) เป็นความปรารถนาให้ได้รับความเคารพยกย่องจากผู้อื่นโดยที่ตนไม่คู่ควรแก่การยกย่องนั้น บางคนเป็นผู้ไม่มีศรัทธาแต่แสร้งทำให้ผู้อื่นเห็นว่าตนมีศรัทธา ไม่มีศีลแต่ปรารถนาให้ผู้อื่นเข้าใจว่ามีศีล มีความรู้น้อยแต่ปรารถนาให้ผู้อื่นเข้าใจว่ามีความรู้มาก ไม่ปรารภความเพียรแต่แสร้งว่าเป็นนักปฏิบัติ ไม่ได้ฌานแต่แสร้งทำว่าได้ฌานสมาธิ หรือไม่ได้บรรลุวิปัสสนาญาณ ไม่มีอิทธิฤทธิ์ ไม่ได้เป็นพระอรหันต์หรือเป็นพระอริยะแต่ปรารถนาให้ผู้อื่นเข้าใจว่าตนเป็นเช่นนั้น บางคนแสร้งแสดงตนว่าเป็นพระอรหันต์เพื่อหลอกลวงผู้อื่น ยินดีเมื่อผู้อื่นยกย่องว่าตนเป็นอรหันต์ ความโลภในการยกย่องสรรเสริญในคุณธรรมที่ไม่มีในตนเช่น

นี้เรียกว่าความปรารถนาชั่วหยาบ สัลเลขสูตรย้ำเตือนให้เห็นความสำคัญของการขัดเกลาตนเองให้พ้นจากความอยากอันชั่วช้านี้

๓. ความมักมาก (มหิจฺฉา) จัดเป็นความโลภไม่พอเพียง ผู้ที่มักมากจะหิวกระหายไม่รู้จักพอ อยากจะได้มากขึ้นเรื่อยๆ หรืออยากได้สิ่งที่ดียิ่งกว่าเดิม เราจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทวนกระแสแห่งความอยากนี้

๔. ความไม่พอใจสมบัติของตน (อตฺริจฺฉา) คือ ความโลภอยากได้สมบัติของผู้อื่นด้วยความรู้สึกว่าดีกว่าของที่ตนมีอยู่ ซึ่งก็คือความไม่พอใจในสิ่งที่ตนมีนั่นเอง คนจำนวนมากต้องทุกข์ยากโดยไม่จำเป็นเพียงเพราะต้องการแสวงหาสิ่งใหม่ที่คิดว่าจะดีกว่าสิ่งเดิมที่มีอยู่ เราจึงต้องพยายามละความไม่พอเพียงเช่นนี้

ในพระสูตรนี้ได้ตรัสถึงอภิชฌาโดยมุ่งในด้านความอยากที่จะก่อให้เกิดการประพฤติผิด อาตมาจึงประสงค์จะขยายความในเรื่องนี้เพิ่มเติม อภิชฌาคือความโลภเพ่งเล็งจะเอาสิ่งของของผู้อื่นโดยมิชอบ ทุกวันนี้หลายคนตกเป็นทาสของความโลภประเภทนี้ มีการแนะนำกลวิธีที่จะแย่งเอาสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตนอย่างโจ่งแจ้ง ทำให้ยิ่งมีคนหวังจะได้ครอบครองสิ่งที่ไม่ใช่ของตน แต่ในความเป็นจริงคนเหล่านั้นไม่อาจสมหวังได้ เมื่อใดที่คิดอยากได้สมบัติของผู้อื่นมา เมื่อนั้นก็เกิดอกุศลจิตขึ้นพร้อมกับวิบากของมโนทุจริตนั้น ถ้าเรามุ่งมั่นเจริญสัลเลขธรรมแล้ว เราก็ไม่ควรเก็บความคิดเช่นนั้นไว้ในใจ และควรพยายามแสวงหาสิ่งที่เราต้องการด้วยวิธีที่ถูกต้องเท่านั้น เช่น ซื้อมาใน

ราคาที่เหมาะสม และขวนขวายหาทรัพย์มาอย่างสุจริตเพื่อซื้อสิ่งนั้น

แม้เพียงแค่คิดอยากได้สิ่งของของผู้อื่นก็เป็นกรรมที่มีวิบากรุนแรงถึงขึ้นตกอบายได้ เจตนาที่จะขโมยหรือปล้นชิงทรัพย์จะมีวิบากหนักเพราะเป็นเจตนาที่ปูทางไปสู่การก่ออาชญากรรม และเมื่อได้ลงมือกระทำจริงก็ยิ่งมีวิบากรุนแรงขึ้น ดังนั้น เราจึงควรละอกุศลกรรมอันร้ายแรงนั้นด้วยการรักษาศีล และพิจารณาว่า "เราไม่อยากให้ผู้อื่นแย่งชิงของของเราไปฉันใด ผู้อื่นก็ไม่อยากให้เราแย่งชิงของของเขามาฉันนั้น" ทั้งยังควรเจริญสติอย่างต่อเนื่องเพื่อไม่เปิดช่องให้ความโลภอยากได้เหล่านั้นผุดขึ้นมาได้

อภิชฌาอาจเกิดขึ้นเมื่อเราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสหรือใช้สิ่งของที่น่าพอใจของผู้อื่น ผู้ปฏิบัติที่เจริญสติอย่างต่อเนื่องในขณะที่เห็นหรือได้ยินเป็นต้น จะพบว่าทุกสิ่งที่กำลังปรากฏดับไปทันทีที่กำหนดรู้ด้วยวิปัสสนาญาณอันแก่กล้า ซึ่งป้องกันไม่ให้เกิดความอยากได้สิ่งของของผู้อื่นขึ้นได้เลย จึงไม่มีทางที่จะวางแผนช่วงชิงเอามาเป็นของตน เราจึงสามารถละอภิชฌาได้ด้วยการเจริญวิปัสสนา และจะสามารถขจัดให้สิ้นไปได้เมื่อได้บรรลุอริยมรรค ความโลภที่จะก่อให้เกิดการประพฤติผิดจะถูกขจัดได้ด้วยโสดาปัตติมรรค และความอยากอันลามกชั่วหยาบ (ปาปิจฺฉา) ก็จะถูกขจัดไปได้ในระดับนี้ด้วย ส่วนความอยากอีก ๓ ประเภทที่เหลือจะถูกละได้ด้วยมรรคอีก ๓ ระดับถัดไป ดังนั้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจึงกล่าวว่า อภิชฌาจะถูกละได้อย่างสิ้นเชิงด้วยอรหัตตมรรคเท่านั้น[๑๓๙] การที่กล่าวเช่นนี้ก็เพราะท่านรวมโลภะ

ทั้งหมดไว้ในอภิชฌานั่นเอง

สรุปได้ว่าระดับพระโสดาบันจะสามารถละความโลภที่จะทำให้ก่ออกุศลกรรมและความปรารถนาอันลามกชั่วหยาบ เพราะความโลภทั้งสองนี้ทำให้ตกอบายได้ สัลเลขสูตรสอนให้เราละความโลภได้อย่างลึกซึ้งมาก เพราะให้เราขัดเกลาความโลภที่ละเอียดจนถึงระดับที่จะต้องละด้วยอริยมรรคทั้ง ๔ ฉะนั้น เราพึงขัดเกลาว่า แม้ผู้อื่นจะมีความโลภ แต่เราจะปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสด้วยความไม่โลภ ตั้งจิตไว้มั่นในความไม่โลภ หลีกเลี่ยงความโลภ ยกระดับจิตด้วยความไม่โลภ และจะดับกิเลสคือความโลภนั้นด้วยความไม่โลภ”

๑๐. ความมุ่งร้าย (พยาปาทะ)

ความมุ่งร้าย คือ เจตนาร้ายที่จะนำมาซึ่งความตายหรือความสูญเสียของผู้อื่น คำว่า พยาปาทะ ตำราภาษาบาลีนิยามว่าเป็นความมุ่งที่จะทำร้ายหรือทำลายผู้อื่น เช่นคิดว่า “ขอให้สัตว์เหล่านี้จงถูกเบียดเบียนหรือฆ่าตาย ขอให้เผ่าพันธุ์ของมันจงพินาศ จงถูกฆ่าล้างให้สูญสิ้นไป” ความมุ่งร้ายจึงเป็นเจตนาที่นำไปสู่การฆ่าหรือเบียดเบียนต่อผู้ที่โกรธเกลียดหรือผู้ใดก็ตาม เพียงแค่การมีเจตนาร้ายนั้นก็เป็นอกุศลกรรมทางใจแล้ว แม้แต่การอยากฆ่ายุงหรือแมลงก็เป็นมโนกรรมจากความพยาบาทที่มีวิบาก แต่สิ่งมีชีวิตเล็กๆ เหล่านี้ไม่มีศีลธรรม ความมุ่งร้ายต่อแมลงจึงไม่มีวิบากรุนแรงนัก แต่ถ้าหากอยากจะฆ่าหรือ

ทำร้ายคนหรือพระผู้ทรงศีลและมีคุณธรรม วิบากกรรมก็จะหนักหน่วงมาก

ดังนั้น เราควรละความมุ่งร้ายด้วยการเจริญเมตตาและแผ่ความปรารถนาดีว่า **ขอให้สรรพสัตว์จงอย่ามีเวรกัน (อเวรา) อย่ามีความทุกข์ใจ (อพฺยาปชฺฌา) อย่ามีความทุกข์กาย (อนีฆา) จงรักษาตนอยู่เป็นสุขเถิด (สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ)** นี่เป็นการหลีกเลี่ยงทางแห่งความพยาบาทซึ่งเป็นอกุศลด้วยทางแห่งเมตตาซึ่งเป็นกุศล หากเราเจริญเมตตาเช่นนี้ย่อมสามารถพัฒนาตนให้สูงขึ้นไปได้โดยลำดับ จนกระทั่งสามารถดับไฟแห่งความพยาบาทมุ่งร้ายได้ด้วยน้ำแห่งเมตตาธรรมอันบริสุทธิ์

ผู้ที่ไม่รู้จักยับยั้งชั่งใจจะพยายามฆ่าหรือทำร้ายคนที่ตนเองเกลียดชังได้ ถึงแม้เราจะอยู่ในสังคมเดียวกันกับคนเหล่านั้น เราก็จะชำระตนให้พ้นจากความพยาบาท และจะเอาชนะความพยาบาทด้วยเมตตา ถ้ามีความพยาบาทเกิดขึ้น เราจะละความพยาบาทนั้นด้วยสติ เราจะเจริญสัลเลขธรรมเช่นนี้

ความพยาบาทสามารถขจัดได้ด้วยการเจริญวิปัสสนา คือมีสติในทุกขณะที่เห็นหรือได้ยินเป็นต้น เมื่อเราเห็นคนที่เราไม่อยากเห็นหรือได้ยินเสียงที่เราไม่อยากได้ยิน โดยเฉพาะเมื่อเรารู้ว่าคนนั้นกำลังทำสิ่งที่เป็นอันตรายต่อผลประโยชน์ของเรา หรือเมื่อได้รับรู้สิ่งที่เราไม่อยากรู้ เราก็อาจมีความพยาบาทเกิดขึ้นว่า ขอให้มันซวย ให้มันฉิบหายไป แต่ถ้าเรามีสติทุกขณะที่เห็นหรือได้ยิน เราจะพบว่าความคิดหรือความ

รู้สึกใดก็ตามที่เกิดขึ้นนั้นดับไปทันที ความพยาบาทจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ ดังนั้น สติที่รับรู้ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นจะไม่เปิดโอกาสให้ความพยาบาทผุดขึ้นมาในใจได้ ซึ่งเป็นการระงับความพยาบาทได้ด้วยการเจริญวิปัสสนา

ถ้าเราไม่ได้เจริญวิปัสสนา เราอาจข่มความพยาบาทได้ด้วยการเจริญเมตตา เราควรแผ่เมตตาไปให้สรรพสัตว์ทั้งหลายที่เราเห็นหรือได้ยิน ขณะนั้นจิตจะปราศจากความมุ่งร้ายต่อสรรพสัตว์เหล่านั้น และแม้แต่สรรพสัตว์ที่เราไม่เห็นหรือไม่ได้ยิน เราก็ควรแผ่ความปรารถนาดีไปให้ด้วย ถ้าหากเรามีสติเฝ้าสังเกตจิตที่กำลังแผ่เมตตาออกไปก็จัดเป็นการเจริญวิปัสสนาด้วย การแผ่เมตตาและมีสติตามรู้ไปด้วยย่อมสามารถทำให้เกิดวิปัสสนาญาณที่สูงขึ้นไปได้โดยลำดับ จนกระทั่งได้บรรลุเป็นพระอนาคามี ซึ่งความพยาบาทมุ่งร้ายทั้งปวงจะดับไปอย่างสิ้นเชิง แม้ในระดับพระโสดาบัน ผู้ปฏิบัติจะสามารถขจัดความพยาบาทที่จะนำไปสู่อบายได้ เพราะฉะนั้น อย่างน้อยเราต้องบรรลุเป็นพระโสดาบันให้ได้เพื่อละความพยาบาทอย่างหยาบ และถ้าจะให้ดีก็ควรพยายามบรรลุเป็นพระอนาคามีเพื่อละความพยาบาทที่เหลือให้สิ้นไป

ดังนั้น ขอให้พวกเราเจริญเมตตาภาวนาว่า ขอให้สัตว์ทั้งปวงจงพ้นจากเวรภัย จงพ้นจากความทุกข์ใจ จงพ้นจากความทุกข์กาย จงรักษาตนอยู่เป็นสุขเถิด[๑๔๐] ในขณะเจริญเมตตา จิตที่รับรู้พร้อมทั้งความปรารถนาดีที่เกิดขึ้นจะดับไปทันที ซึ่งแสดงถึงความไม่เที่ยง ความไม่

เที่ยงนั้นเป็นทุกข์ และทั้งความไม่เที่ยงและความทุกข์ก็แสดงถึงความไร้ซึ่งตัวตนที่แท้จริง การหยั่งเห็นธรรมชาติของสิ่งทั้งปวงเช่นนี้คือวิปัสสนาปัญญาที่เกิดขึ้นได้ในขณะที่เจริญเมตตา ฉะนั้นขอให้เราเจริญวิปัสสนาไปด้วยระหว่างที่แผ่เมตตา ❋

๑๑. ความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ)

ความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ตรงข้ามกับความเห็นถูก (สัมมาทิฏฐิ) คนทั่วไปจะไม่ชอบถูกเรียกว่าเป็นพวกนอกรีตหรือผู้ที่มีความเห็นผิด แต่ก็เป็นแค่การกล่าวถึงความเห็นหรือความเชื่อของคนจึงไม่น่าจะโกรธ ทุกศาสนาย่อมกล่าวว่าศาสนาของตนค้นพบความจริงและศาสนาอื่นเป็นความเห็นผิดทั้งนั้น

สิ่งผิด ๑๐ ประการ

สิ่งผิดเรียกว่า มิจฉัตตะ คำว่า มิจฉัตตะ มาจาก มิจฉา กับ อัตตะ มิจฉา แปลว่า ผิด อัตตะ แปลว่า สภาพ, สิ่ง คำว่า มิจฉัตตะ จึงแปลว่า สภาพหรือสิ่งที่ผิด ซึ่งมี ๑๐ ประการ โดย ๘ ข้อแรกเป็นมิจฉามรรค ซึ่งตรงข้ามกับอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ และมิจฉาสมาธิที่ตรงข้ามกับสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

มิจฉามรรคจะนำไปสู่ภูมิใดภูมิหนึ่งในอบายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต และอสุรกาย หากผู้ที่ดำเนินตามมิจฉามรรคได้มาเกิดเป็นมนุษย์ด้วยอานุภาพแห่งกุศลกรรม ก็จะอายุสั้น มีโรคมาก และต้องลำบากยากเข็ญด้วยอุปสรรคนานัปการ นอกจาก ๘ ข้อนี้แล้ว ยังมีความรู้เห็นผิด (มิจฉาญาณะ) ที่ตรงข้ามกับความรู้เห็นถูก (สัมมาญาณะ) และความหลุดพ้นผิด (มิจฉาวิมุตติ) ที่ตรงข้ามกับความหลุดพ้นถูก (สัมมา-วิมุตติ) รวมเป็นสิ่งผิด (มิจฉัตตะ) ๑๐ ประการ

ราว ๑๔-๑๕ ปีก่อน มีครูหนุ่มจากซูดานมาย่างกุ้งและมาเข้ากรรมฐานที่สำนักแห่งนี้ เขามาปฏิบัติอยู่เดือนกว่า เขาเพียงรายงานประสบการณ์ในระดับสัมมสนญาณเท่านั้น หลังจากกลับไปบ้านเกิดได้ประมาณ ๔ เดือน เขาเขียนจดหมายมาเล่าว่า พ่อของเขาถามว่าเขายังเป็นพวกนอกรีตอยู่หรือเปล่า เขาจึงรับว่ายังเป็นพวกนอกรีตอยู่ ไม่มีเหตุผลที่เราจะต้องโกรธเมื่อถูกคนศาสนาอื่นเรียกว่าเป็นพวกนอกรีต เพราะเป็นแค่การมองต่างมุม และในมุมมองของเรา คนศาสนาอื่นก็เป็นพวกนอกรีตเหมือนกัน ที่สำคัญเราต้องแน่ใจว่าความเห็นของเรานั้นถูกต้องตามสัจธรรม ชาวพุทธต้องกล่าวตามตรงว่า ความเชื่อนอกพระพุทธศาสนาเป็นความเห็นผิด แต่เราไม่ควรกล่าวเช่นนี้เพื่อดูหมิ่นศาสนาอื่น และตัวเราเองก็ต้องทบทวนดูด้วยว่าความเห็นของเรานั้นถูกต้องตามความเป็นจริงแล้วหรือยัง

มิจฉาทิฏฐิที่เราจะกล่าวถึงในที่นี้มี ๒ ลักษณะ ได้แก่ มิจฉา-ทิฏฐิที่จัดเป็นข้อหนึ่งในอกุศลกรรมบถ ๑๐ และมิจฉาทิฏฐิที่เป็นหนึ่ง

ในมิจฉามรรค ๘ ก่อนหน้านี้ผู้บรรยายอธิบายถึงอกุศลกรรมทางกาย ๓ ข้อ คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม รวมทั้งทางวาจา ๔ ข้อ คือ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ ทั้ง ๗ ข้อนี้เป็นอกุศลกรรมที่เราต้องงดเว้น นอกจากนี้อาตมายังได้กล่าวถึงอกุศลกรรมทางใจไปแล้ว ๒ ข้อ คือ ความโลภอยากได้ของคนอื่น และความมุ่งร้าย ต่อไปจะอธิบายถึงความเห็นผิด เราจำเป็นจะต้องเข้าใจมิจฉาทิฏฐิอย่างถี่ถ้วน เพราะเป็นเรื่องสำคัญสำหรับทั้งผู้ไม่ได้ปฏิบัติธรรมและผู้ปฏิบัติธรรม

ความเห็นผิด ๑๐ ประการ[๑๔๑]

มิจฉาทิฏฐิที่ก่อให้เกิดการทำบาป คือความเห็นผิดว่าไม่มีกรรมและผลของกรรม ถึงเราจะเข้าใจพอสังเขปเท่านี้ก็มีประโยชน์มากแล้ว มิจฉาทิฏฐิที่ก่อให้เกิดการทำบาปอกุศลต่างๆ (ทิฏฐิวิบัติ) มี ๑๐ ประการ ซึ่งอาตมาได้อธิบายไว้อย่างละเอียดเมื่อครั้งที่เทศน์เรื่องปฏิจจสมุปบาท แต่อาตมาจะอธิบายให้ฟังอีกครั้งเพราะเป็นเรื่องสำคัญ

๑) ประการแรกคือความเห็นผิดว่า **ทานไม่มีผล** กล่าวคือ เห็นว่าการให้ทานเป็นเพียงการสูญเสียทรัพย์โดยเปล่าประโยชน์ หากพิจารณาอย่างถูกต้องแล้ว เราจะไม่สงสัยในผลของทานเลย เพราะผู้รับย่อมดีใจในสิ่งที่ได้รับ การให้ทานของเราส่งผลให้เขามีความสุขกายสุขใจ อาหารที่เราให้แก่ผู้ที่หิวโหยก็ช่วยต่อชีวิตให้เขา ผู้ให้ย่อมมีความสุขเมื่อคิดถึงผลที่เกิดจากทานของตน และยังทำให้ตนเป็นที่รักใคร่ของ

ผู้อื่น ผู้ที่เต็มใจบริจาคทรัพย์เพื่อการกุศลในชุมชนย่อมได้รับความเคารพ วิญญูชนสรรเสริญ เป็นที่นับหน้าถือตาในทุกชุมชน ได้รับความช่วยเหลือจากคนรอบข้างอยู่เสมอ และสามารถทำกิจต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงได้ เหล่านี้คืออานิสงส์ของทานที่จะได้รับในปัจจุบัน

เมื่อสิ้นชีพไป ผู้ให้ทานจะได้เกิดเป็นมนุษย์ผู้มั่งคั่งหรือได้ขึ้นสวรรค์ แม้ว่าเราจะไม่สามารถพิสูจน์อานิสงส์ที่จะได้รับในปรโลกได้ เพราะเป็นสิ่งที่เหนือความเข้าใจของผู้ที่เชื่ออะไรด้วยหลักฐานข้อมูลที่จับต้องได้เท่านั้น ทั้งนี้เราควรเชื่อกฎแห่งกรรม และระลึกว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจเข้าถึงได้ด้วยปัญญาของผู้ที่ยังมีความหลง แต่พิสูจน์ได้ด้วยปัญญาของผู้รู้แจ้งคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และผู้มีญาณหยั่งรู้พิเศษ

หากเราต้องการพิสูจน์ให้ได้ด้วยตนเองจริงๆ เราก็ต้องทำให้ตนเองมีอิทธิฤทธิ์ที่จะหยั่งรู้ได้ ถ้าเรามีตาทิพย์เราอาจจะเห็นคนใจบุญสุนทานเป็นล้านๆ กำลังเสวยทิพยสุข รวมทั้งเห็นคนใจบาปหยาบช้าเป็นล้านๆ กำลังเสวยทุกข์ในนรกหรือในเปรตวิสัยด้วย มีผู้ปฏิบัติบางคนที่ไม่มีฤทธิ์แต่ก็สามารถหยั่งเห็นสัตว์ไปสู่เทวโลกเพราะกุศล-กรรมและเห็นสัตว์ไปเกิดในอบายเพราะอกุศลกรรมได้ ซึ่งอาจเป็นที่ข้องใจว่าผู้ปฏิบัตินั้นเห็นจริงๆ หรือแค่จินตนาการไปเอง เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับผู้ปฏิบัติคนอื่นๆ ที่เคยมีประสบการณ์ในลักษณะเดียวกันก็น่าจะเชื่อได้ว่าเป็นเรื่องจริง ฉะนั้น การปฏิเสธว่าทานไม่มีผลจึงเป็นทิฏฐิวิบัติประการหนึ่ง

๒) ความเห็นผิดประการที่ ๒ เห็นว่า **การบูชาไม่มีผล** คือการทำบุญใหญ่เป็นเพียงการเสียทรัพย์และสิ้นเปลืองแรงงาน

๓) ถัดมาคือความเห็นผิดว่า **การเซ่นสรวงไม่มีผล** คือการเลี้ยงอาหาร การให้ของกำนัล และการให้ทานอื่นๆ ไม่มีประโยชน์ เห็นว่าการรับรองแขกเหรือ การจัดงานเลี้ยง การให้ของขวัญของที่ระลึกในโอกาสต่างๆ เช่น งานแต่งงานหรืองานขึ้นปีใหม่ ไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด ความเห็นผิดที่ ๒ และ ๓ นี้ คล้ายกันในเบื้องต้น เป็นการพาดพิงถึงการทำบุญกุศลที่เป็นประเพณีนิยมในอินเดียสมัยโบราณ และระบุเจาะจงลงไปถึงการให้ทานในรูปแบบต่างๆ ที่ลัทธินี้ต่อต้าน

๔) ความเห็นผิดประการที่ ๔ เห็นว่า **ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี** คือเชื่อว่า สิ่งที่เข้าใจกันว่าเป็นกุศลกรรมแท้จริงแล้วไม่ส่งผลดีแต่อย่างใด จึงเสียแรงเปล่า ส่วนสิ่งที่เข้าใจกันว่าเป็นอกุศลกรรม แท้จริงแล้วก็ไม่ได้ส่งผลร้ายใดๆ ผู้กระทำจึงไม่มีความผิด

ตามที่ได้ชี้ให้เห็นมาก่อนแล้วว่า วิบากของกุศลกรรมในชาตินี้มีมากมายและวิบากในชาติหน้าก็สามารถเห็นได้โดยผู้ที่มีญาณหยั่งรู้พิเศษ วิบากของอกุศลกรรมก็เช่นเดียวกัน ผู้ที่ประพฤติผิดทางกายและวาจาอย่างน้อยที่สุดก็ย่อมถูกวิญญูชนติเตียน ถ้าก่ออาชญากรรมก็ต้องถูกลงโทษ หรือถ้าทำอกุศลกรรมที่สร้างความเสียหายต่อทรัพย์สินของผู้อื่น ทรัพย์สินของตนก็จะต้องได้รับความเสียหายเช่นกัน ส่วนวิบากในชาติหน้าที่จะต้องตกอบายนั้นจะเห็นได้โดยผู้ที่มีทิพยจักษุ เราจึงควรน้อมใจเชื่อตามที่พระผู้มีพระภาคและพระอรหันต์ทั้งหลายได้เห็นแล้ว

แต่ผู้ที่ลุ่มหลงในกามคุณและคิดแต่จะเสพสุข ย่อมจะไม่ชอบกุศลกรรมที่ขัดขวางความสุขของเขา ทั้งยังไม่สนใจที่จะละอกุศลกรรมด้วย ผู้ที่เชื่อว่ามีวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วจะทำแต่สิ่งที่ถูกต้องแม้จะต้องแลกมาด้วยความมั่งคั่งของตน แต่ผู้ที่ไม่เชื่ออาจคิดว่าถ้ามัวแต่ทำธุรกิจอย่างสุจริตก็ไม่มีทางรวยได้ จึงไม่ใคร่ครวญถึงผลของสิ่งที่ตนจะกระทำ และมักปฏิเสธด้วยข้อโต้แย้งต่างๆ นานาเพื่อยืนกรานความเห็นของตน มิจฉาทิฏฐิเช่นนี้เกิดขึ้นจากความลุ่มหลงในกามคุณเป็นหลัก

๕) และ ๖) ต่อมาคือความเห็นผิดว่า **มารดาไม่มี** และ **บิดาไม่มี** นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสอนให้เราเคารพนับถือพ่อแม่ว่าเป็นบุพการีผู้มีพระคุณที่สุดของเรา เป็นบุคคลที่เราควรกราบไหว้ ดูแล และอุปการะเลี้ยงดูท่านเพื่อตอบแทนบุญคุณที่ท่านได้เลี้ยงดูเรามา คนที่มีมิจฉาทิฏฐิจะไม่ยอมรับคำสอนนี้ และปฏิเสธโดยอ้างว่า การมีลูกเป็นผลพวงของการเสพกาม และการเลี้ยงดูลูกก็เป็นเพียงการแสดงความรับผิดชอบ จึงไม่จำเป็นที่ลูกจะต้องกตัญญูต่อพ่อแม่ ยิ่งกว่านั้นคนที่เห็นผิดเช่นนี้จะไม่รู้ผิดชอบชั่วดี ไม่เชื่อว่าการเลี้ยงดูพ่อแม่หรือการทำผิดต่อท่านจะมีผลใดๆ เลย ที่ว่ามารดาบิดาไม่มีนั้น แท้จริงแล้วคือการกล่าวว่าพ่อแม่ไม่มีค่าพอที่ลูกจะต้องเคารพ นี่เป็นมิจฉาทิฏฐิที่เลวทรามมาก วิบากอย่างหนึ่งที่เขาจะต้องประสบก็คือการไม่ได้รับความเคารพจากลูกเลย

๗) ความเห็นผิดว่า **โลกนี้ไม่มี** หรือไม่มีโลกนี้ที่แตกต่างจากโลกอื่น กล่าวคือ เห็นว่าไม่มีการมาเกิดในโลกนี้โดยมาจากโลกอื่น ไม่

เชื่อว่ามีโลกอื่นที่ตามองไม่เห็น ได้แก่ นรก สวรรค์ และเปรตวิสัย และยอมรับเฉพาะมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน แต่ก็เห็นว่าเป็นไปไม่ได้ที่สัตว์ดิรัจฉานจะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ เพราะเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดย่อมขาดสูญเมื่อตายไป

๘) ความเห็นผิดว่า **โลกหน้าไม่มี** คือเห็นว่าเมื่อตายจากมนุษย์ไปแล้วจะไม่มีการไปเกิดในโลกอื่น ได้แก่ นรก สวรรค์ และเปรตวิสัย และยืนยันความเชื่อที่ว่ามนุษย์ทุกคนย่อมขาดสูญเมื่อตายไป

๙) ความเห็นผิดว่า **สัตว์ที่ผุดเกิดขึ้นไม่มี** คือเห็นว่าไม่มีสัตว์ที่เมื่อตายจากภพหนึ่งแล้วจะไปผุดเกิดในภพใหม่ ซึ่งคล้ายกับความเห็นที่ ๗ และ ๘ กล่าวเป็นภาษาบาลีว่า นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา แปลว่า ไม่มีสัตว์ที่ผุดเกิดขึ้นเอง (โอปปาติกะ) หมายถึง สัตว์ที่เกิดขึ้นมาก็มีร่างกายสมบูรณ์ทันที ได้แก่ เทวดา พรหม เปรต อสุรกาย สัตว์นรก และสัตว์ที่เกิดขึ้นพร้อมกับโลก ความเชื่อนี้ปฏิเสธสัตว์เหล่านั้นเพราะไม่เคยเห็นด้วยตนเอง ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่น่าสงสัย เพราะวิญญาณที่ดีและร้ายสามารถพบได้ในที่ต่างๆ มากมาย เช่น รุกขเทวดาที่คอยจัดการผู้ที่จะทำอันตรายต่อวิมานของตน พระภูมิที่เฝ้ากรุสมบัติโบราณที่มีผู้เคยพบเห็น และเวทมนตร์ต่างๆ ของพ่อมดหมอผีก็มีประจักษ์พยานยืนยันได้ นอกจากนี้ ยังมีผู้ปฏิบัติที่เห็นเทวดา พรหม เปรต หรือสัตว์นรกได้ด้วยกำลังสมาธิ จากข้อมูลเหล่านี้ ความเชื่อที่ปฏิเสธสัตว์ในภพภูมิที่มองไม่เห็นจึงฟังไม่ขึ้น

๑๐) ความเห็นผิดข้อนี้สำคัญมาก อาตมาจึงจะแปลจาก

ข้อความในพระบาลีแบบตรงตัวให้ฟังว่า "ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ กระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามในโลก"[๑๔๒]

บุคคลนั้นเห็นว่าในหมู่ศาสดาที่ประกาศคำสอนของตน ไม่มีผู้ใดเลยที่สามารถสอนได้จากการตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเอง เกี่ยวกับโลกมนุษย์ที่ตามองเห็น รวมทั้งสวรรค์และนรกที่ตามองไม่เห็น ไม่มีผู้ใดเลยที่สอนจากประสบการณ์ในการปฏิบัติด้วยตนเอง คำสอนต่างๆ ล้วนมาจากการคาดคะเนและอนุมานเอาจากความไม่รู้จริงทั้งสิ้น สรุปได้ว่าไม่มีศาสนาใดที่เป็นประโยชน์และถูกต้อง การกล่าวโจมตีศาสนาในลักษณะนี้มิได้มีแต่ในสมัยโบราณเท่านั้น ทุกวันนี้ก็ยังมีการโจมตีจากผู้ที่เกลียดชังศาสนา

ความเห็นนี้จึงปฏิเสธการมีจริงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ผู้รู้แจ้งความจริงของโลกจากการปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง หากคิดอย่างมีเหตุผล เราจะสรุปได้ตามที่ความเชื่อนี้กล่าวไว้เองว่า ตัวผู้กล่าวเองก็เป็นแค่คนธรรมดา และความเห็นที่ตนกล่าวมาทั้งหมดก็เป็นเพียงการคาดเดาเอาเองด้วยความไม่รู้จริง เราจึงไม่ควรเชื่อถือคำเหลวไหลของผู้โง่เขลานี้ เราต้องรู้จักไตร่ตรองให้ลึกซึ้งด้วยตนเอง

ในโลกนี้มีลัทธิความเชื่อต่างๆ มากมาย บางลัทธิให้เชื่อตามคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากการคาดการณ์ แต่ไม่ได้มาจากประสบการณ์จริง ยิ่งกว่านั้นลัทธิเหล่านี้ยังไม่อาจยืนยันผลที่สาวกผู้ปฏิบัติตาม

คำสอนจะได้รับ แต่กลับยืนกรานให้หลับหูหลับตาเชื่อและเคารพบูชา ผู้มีปัญญาจึงไม่สนใจลัทธิเช่นนั้น ส่วนศาสนาพุทธยืนยันว่าพุทธธรรมมาจากการตรัสรู้ชอบโดยพระพุทธองค์เอง และผู้ที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมย่อมสามารถบรรลุธรรมนั้นได้ด้วยตนเองเช่นกัน[๑๔๓] คำสอนของพระบรมศาสดานั้นได้รับการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์แล้วในหลายประเด็น ถึงกระนั้น เราจะพิสูจน์คำสอนของพระองค์ได้อย่างแน่ชัดก็ต่อเมื่อเราได้เพียรปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องบริบูรณ์แล้วเท่านั้น ผู้ใดที่มีมิจฉาทิฏฐิประการสุดท้ายนี้ควรลงมือปฏิบัติธรรมและพิสูจน์ดูด้วยตนเอง

ในสมัยพุทธกาล เจ้าลัทธิที่ประกาศทิฏฐิวิบัติ ๑๐ ประการนี้ คือ อชิตะ ซึ่งเผยแพร่ความเชื่อเหล่านี้มาตั้งแต่ก่อนที่ศาสนาพุทธจะอุบัติขึ้นอีก แรกเริ่มเดิมทีคำสอนของเขานั้นคงไม่ได้เจตนาจะมุ่งโจมตีพระผู้มีพระภาคและสาวกของพระองค์ซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่แท้จริง แต่เมื่อเขายังคงกราดโจมตีศาสดาทุกคนในสมัยพุทธกาล ก็หมายถึงเขามุ่งโจมตีพระพุทธองค์และพระอรหันตสาวกด้วย

การปฏิเสธกฎแห่งกรรม

มิจฉาทิฏฐิทั้ง ๑๐ ประการที่ได้กล่าวไปนั้น สรุปแล้วก็คือความเห็นผิดที่ปฏิเสธกรรมและวิบาก ความเห็นว่า ๑) ทานไม่มีผล ๒) การบูชาไม่มีผล ๓) การเซ่นสรวงไม่มีผล ๔) ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี เหล่านี้เป็นการปฏิเสธกรรมและวิบาก ๕) มารดาไม่มี และ ๖)

บิดาไม่มี เป็นการปฏิเสธผลของการเคารพพ่อแม่และการประพฤติผิดต่อท่าน จึงเป็นการปฏิเสธกฎแห่งกรรม ๗) โลกนี้ไม่มี ๘) โลกหน้าไม่มี และ ๙) สัตว์ที่ผุดเกิดไม่มี เป็นการปฏิเสธกรรมที่ทำให้เวียนเกิดในภพใหม่ ซึ่งก็เป็นการปฏิเสธกฎแห่งกรรมอีก สุดท้าย ๑๐) ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ เป็นการปฏิเสธการตรัสรู้และการบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ จึงเป็นการปฏิเสธกฎแห่งกรรมอีกเช่นกัน ดังนั้นมิจฉาทิฏฐิทั้ง ๑๐ ประการนี้จึงสรุปได้ว่าเป็นการปฏิเสธกรรมและวิบาก

คำว่ากรรม หรือ กมฺม ในภาษาบาลี หมายถึง เจตนาที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย วาจา และใจ[๑๔๔] ซึ่งเป็นสิ่งที่เรารู้ได้ด้วยตนเองทั้งหมดนี้เรียกว่ากรรม ส่วนผลของกรรมต่างๆ ก็เป็นสิ่งที่เรารู้ได้ด้วยตนเองเช่นกัน กุศลกรรมย่อมให้คุณและอกุศลกรรมย่อมให้โทษ ผู้ที่แสวงหาความสุขความเจริญจะมุ่งทำบุญกุศลทุกวัน ตั้งใจทำงานเพื่อความอยู่ดีมีสุข และส่งลูกหลานไปโรงเรียนด้วยหวังว่าการศึกษาจะช่วยให้ได้งานดีและประสบความสำเร็จในภายภาคหน้า เด็กที่ดีก็จะตั้งใจเรียนหนังสือและได้ประโยชน์จากการทำดีของตนเอง คือได้เรียนจบสูงๆ ทำงานดีๆ และมีชีวิตที่สะดวกสบาย นี่คือวิบากของกุศลกรรม ในกรณีตรงกันข้าม อกุศลกรรมจะส่งผลร้าย ผู้ที่ทำบาปจะถูกประณาม และถ้าทำผิดกฎหมายก็ต้องถูกลงโทษตามความผิดของตน วิบากของกุศลกรรมและอกุศลกรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่เราจะได้รับในชาตินี้ และยัง

ส่งผลทั้งดีและร้ายไปสู่ชาติต่อๆ ไปได้ด้วย ถ้าเรามีเหตุผลเราจะไม่สงสัยในผลของกรรมเลย

ทุกคนล้วนปรารถนาแต่ความสุขความเจริญ แต่ก็ใช่ว่าทุกคนจะสมหวัง และคนส่วนใหญ่ก็ยังยากจน แม้จะเกิดมาเป็นมนุษย์เหมือนกัน บางคนอายุสั้นแต่บางคนก็อายุยืน บางคนมีโรคมากแต่บางคนมีโรคน้อย บางคนหน้าตาดีแต่บางคนก็หน้าตาขี้ริ้วขี้เหร่ บางคนมีศัตรูมากแต่บางคนมีมิตรสหายมาก บางคนประสบความสำเร็จและร่ำรวยแต่บางคนกลับล้มเหลวและล้มละลาย และบางคนหัวไวแต่บางคนก็หัวช้า เหตุใดมนุษย์จึงแตกต่างกันได้ถึงเพียงนี้ ความแตกต่างระหว่างพี่น้องที่เป็นฝาแฝดแท้ย่อมไม่ได้มาจากพ่อแม่ ชาวนาที่ทำนาในแปลงเดียวกันอาจได้ผลผลิตต่างกันแม้จะใช้ดิน น้ำ และแรงงานเท่ากัน ความแตกต่างเหล่านี้มิได้มีสาเหตุอื่นใดนอกเสียจากกรรมที่ได้ทำไว้ในชาติปางก่อน

ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าผู้สร้าง

เจ้าลัทธิบางคนกล่าวว่า สรรพสัตว์ถูกสร้างขึ้นโดยเทพเจ้าซึ่งมีอำนาจไร้ขอบเขต ซึ่งมีกล่าวถึงในพระสูตรว่า เจ้าลัทธิเหล่านี้เห็นว่าโลกและสัตว์ทั้งหมดเป็นประดิษฐกรรมของมหาพรหมผู้ดลบันดาลทุกสิ่ง (อิสฺสรกุตฺต, พฺรหฺมกุตฺต)[๑๔๕] ดังนั้น ความแตกต่างระหว่างมนุษย์จึงเป็นไปตามประสงค์ของเทพเจ้าผู้สร้าง แต่ความเห็นนี้ไม่เป็นที่ยอมรับของผู้มีปัญญา เพราะไม่สามารถอธิบายความแตกต่างระหว่างมนุษย์

ได้ชัดเจน เช่น เหตุใดเทพเจ้าผู้สร้างจึงบันดาลให้บางคนมีชีวิตที่สุขสบายส่วนอีกคนต้องอยู่อย่างทุกข์ทรมาน ทำไมจึงสร้างให้บางคนมีชีวิตยืนยาวแต่กลับบั่นทอนชีวิตของอีกคนให้สั้น ทำไมต้องสร้างทารกที่ตายหลังคลอดและทารกที่ตายตั้งแต่อยู่ในครรภ์ด้วย ทฤษฎีเทพเจ้าผู้สร้างไม่สามารถตอบคำถามเหล่านี้ให้กระจ่างได้

ยิ่งกว่านั้น เหตุใดเทพเจ้าผู้สร้างจึงไม่ประทานความมั่งคั่งให้มนุษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ทำไมจึงปล่อยให้มีคนอดอยากมากมาย ทำไมต้องสร้างงู เสือและสัตว์ร้ายต่างๆ ที่เป็นอันตรายต่อมนุษย์ รวมทั้งเชื้อโรคต่างๆ ที่ทำให้มนุษย์ต้องล้มป่วย คำถามเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์เหล่านี้สร้างความเคลือบแคลงใจในเทพเจ้าผู้สร้าง พระอาจารย์นารทะชาวสิงหลเคยตั้งคำถามว่า เหตุใดเทพเจ้าจึงบันดาลให้ชาวยุโรปและชาวอเมริกันร่ำรวย ในขณะที่คนในประเทศอินเดีย ศรีลังกา พม่า และอินโดนีเซียยากจน ความไม่เท่าเทียมกันนี้ไม่ได้เกิดจากเทพเจ้า แต่คงเป็นเพราะความแตกต่างของระดับภูมิปัญญา กำลัง และความเพียร และเกิดจากการกระทำในชาติปัจจุบัน ทฤษฎีเทพเจ้าผู้สร้างไม่สามารถไขข้อข้องใจเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ให้กระจ่างได้ จึงไม่เป็นที่ยอมรับของผู้มีปัญญา

เป็นความบังเอิญ

อีกทฤษฎีหนึ่งกล่าวว่า ทุกอย่างนั้นเกิดขึ้นเองจากความบังเอิญ ทฤษฎีนี้ยิ่งไม่น่าเชื่อถือเพราะทุกสิ่งที่เราประสบต้องมีสาเหตุ กุศล-

กรรมเป็นเหตุให้เราได้รับประโยชน์ ส่วนอกุศลกรรมทำให้เราต้องรับโทษ จะเห็นได้ว่า ผู้ประพฤติชั่วต้องเป็นทุกข์เพราะอกุศลที่ตนก่อ คนที่ทำอาชีพเดียวกันบางคนเจริญรุ่งเรืองและได้เลื่อนขั้น แต่บางคนไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งสาเหตุอาจไม่ใช่เพียงเพราะกรรมในปัจจุบัน แต่เพราะกรรมในอดีตชาติร่วมด้วย

นอกจากนี้ ยังมีคนในประเทศต่างๆ ทั่วโลกที่ระลึกชาติได้และเล่าให้ฟังได้ว่าตนเคยทำอะไรมาและเคยใช้ชีวิตมาอย่างไรบ้าง มนุษย์ทั่วไปไม่สามารถระลึกชาติได้เพราะความทุกข์ทรมานที่ได้รับระหว่างที่อยู่ในครรภ์ แต่เทวดาไม่ต้องทุกข์ในขณะปฏิสนธิ เมื่อผุดเกิดขึ้นในเทวโลกจะรู้สึกเหมือนเพียงตื่นขึ้นมา จึงจำเรื่องราวในอดีตได้ชัดเจนและรู้ว่ากุศลกรรมใดส่งให้ตนได้มาเกิดบนสวรรค์

เป็นไปตามกรรม

กล่าวโดยสรุปว่า หากไม่มีกรรมปัจจุบันเป็นเหตุ ความต่างกันในโชคชะตาของมนุษย์ย่อมเป็นเพราะกรรมในอดีต กฎแห่งกรรมเป็นคำตอบที่สามารถไขข้อข้องใจทั้งปวงเกี่ยวกับชีวิต คนที่ตายทั้งที่อายุยังน้อยเป็นผลจากการที่เขาฆ่าสัตว์ในอดีตชาติ คนที่มีโรครุมเร้าเพราะเคยทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นในชาติก่อนๆ ซึ่งอาตมาได้อธิบายวิบากเหล่านี้ไว้ก่อนหน้าแล้ว ไม่มีใครสามารถต้านทานกฎแห่งกรรมได้เพราะเป็นสัจธรรมของทุกชีวิต ทุกการกระทำไม่ว่าดีหรือชั่วย่อมส่งผลของมัน กฎแห่งกรรมสามารถอธิบายครอบคลุมทุกสิ่งได้อย่างกระจ่างชัด ดังนั้น

ความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรมจึงเป็นมิจฉาทิฏฐิ

เห็นผิดอย่างมหันต์

มิจฉาทิฏฐิที่กล่าวมานี้เป็นหนึ่งในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ จึงมุ่งหมายถึงความเห็นผิดที่ทำให้ทำชั่ว (ทุจจริตมิจฉาทิฏฐิ) ซึ่งจำแนกได้ ๓ ประเภท คือ ๑. เห็นว่าไม่มีผลกรรม (นัตถิกทิฏฐิ) ๒. เห็นว่าไม่มีเหตุ (อเหตุกทิฏฐิ) และ ๓. เห็นว่าการกระทำไม่มี (อกิริยทิฏฐิ)

ปูรณกัสสปะ หนึ่งในเจ้าลัทธิ ๖ คนที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล กล่าวว่าไม่มีกรรมที่ส่งผลดีหรือร้ายได้ ซึ่งเป็นความเห็นที่ปฏิเสธเหตุของกรรม จึงจัดเป็น**อกิริยทิฏฐิ** เจ้าลัทธิอีกคนหนึ่งคืออชิตเกสกัมพล กล่าวว่า ไม่มีผลของบุญบาป เพราะเมื่อสัตว์ตายไปแล้วย่อมขาดสูญ เป็นความเห็นที่ปฏิเสธผลของกรรม จึงจัดเป็น**นัตถิกทิฏฐิ** ส่วนเจ้าลัทธิอีกคนหนึ่งคือมักขลิโคสาลกล่าวว่า ไม่มีเหตุที่ทำให้สัตว์สุขหรือทุกข์ เพราะความสุขหรือทุกข์ของสัตว์ถูกกำหนดไว้ตายตัวแต่แรกแล้ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธเหตุและผลของกรรม จัดเป็น**อเหตุกทิฏฐิ**

แม้ว่าอกิริยทิฏฐิและนัตถิกทิฏฐิจะปฏิเสธกรรมในลักษณะที่ต่างกัน แต่โดยสาระแล้วเหมือนกัน เพราะการปฏิเสธเหตุก็หมายถึงปฏิเสธผลด้วย และการปฏิเสธผลก็หมายถึงปฏิเสธเหตุด้วยเช่นกัน ทิฏฐิทั้งสามอย่างนี้จึงเป็นความเห็นผิดที่ปฏิเสธทั้งกรรมและผลกรรม

ความยึดมั่นในทิฏฐิใดทิฏฐิหนึ่งเหล่านี้อย่างเหนียวแน่นมีโทษมหันต์ เพราะผู้ที่มีทิฏฐิเช่นนี้จะปฏิเสธการพัฒนาจิตใจและไม่สนใจที่จะปฏิบัติธรรม เมื่อตายไปจึงไม่มีทางได้ขึ้นสวรรค์และต้องตกลงสู่

อบายสถานเดียว ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า ผู้นั้นจะไม่อาจพ้นจากอบายได้เลยตราบเท่าที่ยังยึดมั่นในทิฏฐินั้นอยู่ ทิฏฐิเหล่านี้จึงเป็นบาปอกุศลรุนแรงที่สุด และเป็นความเห็นผิดร้ายแรงที่สุดในบรรดามิจฉาทิฏฐิทั้งปวง และแม้ว่าจะสามารถละทิฏฐินั้นและพ้นจากนรกได้แล้ว ก็ยังต้องไปเกิดเป็นเปรตหรือสัตว์ดิรัจฉาน[๑๔๖] เว้นแต่จะเคยได้ทำกุศลกรรมที่แรงพอที่จะส่งให้พ้นจากอบายขึ้นมาสู่โลกมนุษย์ได้ มิจฉาทิฏฐิเหล่านี้จึงน่ากลัวเหลือเกิน

ในสัลเลขสูตร พระบรมศาสดาทรงสอนให้เราขจัดมิจฉาทิฏฐิว่า

"แม้ผู้อื่นจะมีความเห็นผิด[ว่าไม่มีกรรมและวิบาก] แต่เราจะมีความเห็นถูก[ว่ามีกรรมและวิบาก] เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๑๔๗]

ความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม

ความเห็นที่ถูกต้องว่าเรามีกรรมเป็นสมบัติของตนซึ่งเรียกว่า **กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ** นำไปสู่การประกอบบุญกุศล กุศลกรรมให้คุณประโยชน์แก่เรา ส่วนอกุศลกรรมให้โทษภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน ความเห็นที่ถูกต้องเรื่องกรรมนี้สำคัญมากเพราะเป็นรากเหง้าแห่งกุศลกรรมทั้งปวง เราจะละอกุศลและเจริญกุศลได้ก็ต่อเมื่อเรามีความเห็นที่ถูกต้องนี้ กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐินำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองทั้งในเทวโลกและมนุษยโลก ด้วยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา ทั้ง

ยังช่วยให้บรรลุมรรคผลได้ด้วยการปฏิบัติธรรม ฉะนั้นจึงสำคัญอย่างยิ่งที่เราจะต้องเชื่อมั่นในกรรมและผลของกรรมนั้น ผู้ที่เกิดมาในครอบครัวชาวพุทธที่ดีจะได้รับมรดกอันล้ำค่านี้ตั้งแต่ยังเด็ก จึงไม่ต้องขวนขวายแสวงหาด้วยตนเอง เพียงแต่จะต้องรักษาและพัฒนาสัมมาทิฏฐิให้เจริญแก่กล้าขึ้นไปด้วยการเจริญสติ

ความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรมจะยิ่งจำเป็นเมื่อเราจะต้องพบปะหรือคลุกคลีกับผู้ที่มีความเชื่ออื่น เราจะต้องยึดมั่นในกฎแห่งกรรมไม่ว่าผู้อื่นจะโน้มน้าวอย่างไร บางคนไม่มีความเชื่อมั่นพอ จึงหลงไปเชื่อลัทธิอื่นเมื่ออ่านหนังสือที่เผยแพร่ความเห็นผิดตามลัทธินั้นๆ หรือบางคนหันเหไปเข้าลัทธิอื่นเพราะการแต่งงานหรือการเข้าสังคม เท่ากับว่าผู้นั้นได้สูญเสียมรดกทางจิตวิญญาณของชาวพุทธซึ่งเป็นเรื่องน่าเศร้าสลดใจอย่างยิ่ง ผู้ที่หลงผิดไปเช่นนั้นจะตระหนักถึงความสูญเสียของตนและจะต้องเสียใจในวาระสุดท้ายของชีวิตและในปรโลก

ความเห็นผิดย่อมนำไปสู่ทางผิด ส่วนความเห็นถูกก็จะนำไปสู่ทางที่ถูกต้อง เช่นเดียวกับการเลี่ยงทางผิดด้วยการดำเนินตามทางถูก ผู้ที่ยังไม่พ้นจากความเห็นผิดต้องเปลี่ยนความเห็นของตนเสียใหม่ ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้เราเลี่ยงมิจฉาทิฏฐิด้วยสัมมาทิฏฐิ ยิ่งกว่านั้น มิจฉาทิฏฐิยังฉุดเราลงสู่อบาย แต่สัมมาทิฏฐิยกเราขึ้นสู่ภพภูมิที่สูงขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงแนะให้เราเลือกทางที่ประเสริฐกว่า ผู้ที่ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรมจะไม่ละชั่วทำดี จึงไม่อาจหวังถึงชีวิตที่สูงขึ้นได้และต้องตกอบายเมื่อตายไป แต่ผู้ที่เชื่อกฎแห่งกรรมจะเลี่ยงสิ่งที่เป็น

บาปอกุศลและดำเนินชีวิตตามครรลองคลองธรรมอันควร แล้วกุศลทั้งหลายก็จะหนุนนำให้มีชีวิตที่ดียิ่งขึ้นในมนุษยโลกหรือเทวโลกหรืออาจปฏิบัติธรรมจนบรรลุมรรคผลนิพพานได้ เราจึงสามารถยกระดับชีวิตจิตใจของเราให้สูงขึ้นได้ด้วยสัมมาทิฏฐิ

ทุกคนล้วนปรารถนาที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้น แต่บางคนก็กลับเลือกเดินทางผิด บางคนไม่เชื่อกฎแห่งกรรม แต่ชาตินี้ก็ยังได้เกิดเป็นมนุษย์และประสบความสำเร็จในชีวิตเพราะกรรมเก่าในชาติก่อนๆ และความอุตสาหะบากบั่นทำงานในชาตินี้ คนบางกลุ่มอาจยกย่องนับถือเขาและรับเอาทัศนคติและคำแนะนำของเขาเป็นแบบอย่าง คนกลุ่มนั้นอาจประสบความสำเร็จในชีวิตนี้ได้เช่นเดียวกับเขา แต่เมื่อตายจากชาตินี้ไปก็มีโอกาสที่จะต้องตกอบาย ดังนั้น เราควรแสวงหาชีวิตที่ดีขึ้นด้วยการมีสัมมาทิฏฐิ

ท้ายที่สุด พระพุทธองค์ยังทรงชี้ว่าสัมมาทิฏฐิจำเป็นต่อการดับกิเลสให้สิ้นไปหรือการบรรลุพระนิพพาน ถ้าเราเชื่อว่าไม่มีกรรมและวิบาก หรือเริ่มโน้มเอียงไปสู่ความเชื่อนั้น เราต้องละความเชื่อนั้นเสียแล้วน้อมรับความเห็นที่ถูกต้องเมื่อได้ฟังธรรมและไตร่ตรองด้วยปัญญา หากทำได้เช่นนี้ก็จะนำไปสู่การดับกิเลสที่เนื่องด้วยมิจฉาทิฏฐิได้ ปุถุชนที่ยังไม่พ้นจากมิจฉาทิฏฐิย่อมจะพ้นได้ด้วยการสร้างความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม แล้วปฏิบัติธรรมจนกระทั่งบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ดังนั้น จึงขอให้พวกเราเจริญสัลเลขธรรมตามที่พระพุทธองค์ตรัสในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะมีความเห็นผิดว่าไม่มีกรรมและวิบาก แต่เราจะมีความเห็นถูกว่ามีกรรมและวิบาก เราจะปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสด้วยการมีความเห็นถูก เราจะตั้งจิตไว้มั่นในความเห็นถูก เราจะหลีกเลี่ยงความเห็นผิดด้วยการยึดถือความเห็นถูก เราจะยกระดับจิตด้วยความเห็นถูก เราจะดับกิเลสที่เนื่องด้วยความเห็นผิดด้วยการประพฤติไตรสิกขาอันเป็นความเห็นถูก"

เราพึงสร้างความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม เมื่อใดที่เราได้ประสบหรือได้ยินเรื่องอกุศลกรรม เราควรระลึกว่าอกุศลกรรมนั้นย่อมจะส่งผลร้ายและควรหลีกเลี่ยง เมื่อใดที่เราทำกุศล เราก็ควรทำอย่างตั้งอกตั้งใจพร้อมกับระลึกว่ากุศลกรรมนี้ย่อมจะส่งผลดีต่อเราเสมอ เช่นนี้จึงจะเป็นการทำบุญกุศลด้วยปัญญา และทำให้เราแน่ใจได้ว่าจะมีชีวิตที่เจริญรุ่งเรืองในชาติหน้า เมื่อเรามีศรัทธามั่นในกฎแห่งกรรมแล้ว เราจะมีความคิดที่เป็นกุศล ซึ่งเป็นกุศลกรรมที่เกิดจากการทำความเห็นให้ถูกตรง (ทิฏฐุชุกรรม)[๑๔๘] ซึ่งเป็นการฝึกอบรมจิตขั้นพื้นฐานที่จำเป็นก่อนที่จะสามารถฝึกจิตขั้นที่สูงขึ้นไปได้

มิจฉาทิฏฐิในวิปัสสนา

อาตมาได้อธิบายถึงวิธีละมิจฉาทิฏฐิที่นำมาซึ่งโทษและเจริญสัมมาทิฏฐิที่จะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแล้ว ในลำดับต่อไปจะเน้นให้พวกเราละมิจฉาทิฏฐิที่เกี่ยวกับมรรคด้วย เรียกว่า **อนิยยานิกทิฏฐิ** หมายถึง ความเห็นผิดที่ขัดขวางการพ้นทุกข์ เป็นปฏิปักษ์ต่อวิปัสสนา-

ญาณและมรรคญาณ โดยสรุปมี ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) อัตตานุทิฏฐิ ๒) สักกายทิฏฐิ ๓) สัสสตทิฏฐิ และ ๔) อุจเฉททิฏฐิ[๑๔๙]

อัตตานุทิฏฐิและสักกายทิฏฐิ

อัตตานุทิฏฐิและสักกายทิฏฐิเป็นความเห็นเกี่ยวกับการมีอยู่ของตัวตนหรือดวงชีพ ตัวตนเรียกว่า อัตตา ซึ่งพระบาลีสื่อถึงทั้งสิ่งมีชีวิต (สัตว์) และตัวตน (อัตตา) คนทั่วไปจะรู้สึกว่าตนเองและผู้อื่นเป็นสิ่งมีชีวิต แต่ที่จริงแล้วมีเพียงขันธ์ ๕ หรือรูปนามเท่านั้น ไม่ได้มีตัวตนหรือสิ่งมีชีวิตอยู่ การเชื่อว่ามีตัวตนที่ไม่มีอยู่จริงเป็นความเห็นผิดที่เรียกว่า อัตตานุทิฏฐิ หรือ สักกายทิฏฐิ คำว่า สักกายะ (กองรูปนาม) คือกระบวนการของรูปนาม สักกายทิฏฐิจึงเป็นความเห็นผิดว่ากระบวนการของรูปนามเป็นสิ่งมีชีวิตหรือตัวตน

ยกตัวอย่างเช่น การเห็นประกอบด้วยประสาทตา สิ่งที่ตามองเห็น และการรับรู้ทางตา แต่ผู้ที่ไม่สามารถหยั่งเห็นได้ด้วยวิปัสสนาญาณจะรู้สึกว่าประสาทตา สิ่งที่ตามองเห็น และการรับรู้ทางตาเป็นตัวตน คือรู้สึกว่า "ตาของฉันชัดเจนดี" "ฉันเห็นมือของฉัน" "ฉันเห็นตัวเขา" หรือ "ฉันเป็นผู้เห็น" เป็นต้น เหล่านี้คือสักกายทิฏฐิที่เห็นกระบวนการของรูปนามด้วยความเป็นตัวตน ซึ่งยังเกิดขึ้นกับการได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส และคิดนึกได้ด้วย

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ในขณะที่เรางอหรือเหยียดแขนขา ความอยากที่จะงอหรือเหยียดเป็นนาม ส่วนการงอหรือเหยียดเป็นรูป จึงมีเป็นกระบวนการทำงานของนามและรูป แต่ผู้ที่ไม่สามารถหยั่งเห็นได้

ด้วยวิปัสสนาญาณจะรู้สึกว่า "ฉันเป็นคนงอหรือเหยียด เพราะฉันเป็นคนอยากจะขยับ" ซึ่งจัดเป็นสักกายทิฏฐิที่เห็นกระบวนการของรูปนามว่าเป็นตัวตน และเกิดกับการเคลื่อนไหวร่างกายในลักษณะอื่นๆ ได้ด้วย

คนทั่วไปยากจะละอัตตานุทิฏฐิได้ เพียงแต่ยึดมากหรือน้อยต่างกัน บางคนก็เห็นผิดอย่างเหนียวแน่น แต่บางคนก็ไม่ได้ยึดติดมากนัก อัตตานุทิฏฐิจะฝังรากลึกในผู้ที่ไม่รู้เรื่องขันธ์ ๕ เลย สมัยที่อาตมายังเป็นเด็กไม่รู้เรื่องรู้ราวอะไรมากนัก อาตมาก็มีความเห็นผิดว่ามีดวงวิญญาณอาศัยอยู่ในร่างกายมนุษย์ และเมื่อตายไปดวงวิญญาณก็จะออกจากร่างไปทางปากหรือจมูก อาตมาเข้าใจว่าดวงวิญญาณจะไปเข้าท้องแม่ในขณะตั้งครรภ์ ความเห็นผิดนี้ได้รับการสนับสนุนจากแพทย์ที่เข้าใจว่าชีวิตเริ่มขึ้นเมื่อได้ยินเสียงหัวใจเต้นของตัวอ่อน ผู้ที่ขาดความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับรูปนามจะยึดความเห็นเช่นนี้ แต่สำหรับชาวพุทธที่คุ้นชินกับเรื่องความไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ ความเห็นผิดนี้ก็จะไม่เหนียวแน่นพอที่จะขัดขวางความเพียรในการปฏิบัติธรรม ดังนั้น แม้จะยังมีอัตตานุทิฏฐิอยู่ แต่ชาวพุทธก็สามารถปฏิบัติธรรมและบรรลุมรรคผลได้

อัตตานุทิฏฐิจะไม่เหนียวแน่นในผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของรูปนามอย่างละเอียด แต่ก็ใช่ว่าจะไม่มีเลย เพราะในขณะสนทนาเกี่ยวกับรูปนาม เขาอาจรู้สึกว่า "ฉันเป็นผู้พูด" ซึ่งจะเห็นชัดเมื่อเริ่มมีการถกเถียงกันอย่างรุนแรงระหว่างการสนทนาธรรม

เราสามารถขจัดอัตตานุทิฏฐิให้สิ้นไปได้ด้วยการเจริญวิปัสสนาจนบรรลุอริยมรรค การเจริญวิปัสสนาสามารถละอัตตานุทิฏฐิได้ชั่วขณะ (ตทังคปหาน) คือละความเห็นผิดในอารมณ์กรรมฐานที่กำลังรับรู้อยู่ด้วยสติ ถ้ามีสติต่อเนื่องก็จะสามารถข่มความเห็นผิดไว้ได้ (วิกขัมภนปหาน) แต่ความเห็นผิดจะยังเกิดขึ้นได้เมื่อหยุดเจริญสติหรือเมื่อขาดสติ เราจะสามารถถอนรากความเห็นผิดได้อย่างถาวรก็ต่อเมื่อบรรลุเป็นพระโสดาบัน ซึ่งขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติแต่ละคนว่าจะมุ่งปฏิบัติจนถึงระดับพระโสดาบันหรือไม่

ความรู้ที่จำเป็นก่อนปฏิบัติ

เพื่อที่จะไปให้ถึงระดับนั้นได้ เราต้องเริ่มจากการปฏิบัติธรรมที่ปูพื้นฐานไปสู่มรรคญาณ เราจะปฏิบัติธรรมได้ก็ต้องมีความรู้ บางคนกล่าวว่า ก่อนปฏิบัติธรรมผู้ปฏิบัติควรเรียนรู้อย่างละเอียดเกี่ยวกับขันธ์ ๕ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจจสมุปบาท ซึ่งก็ฟังดูน่าเชื่อถือเพราะตรงตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๑๕๐] สำหรับผู้ปฏิบัติที่ปฏิบัติเองโดยไม่มีวิปัสสนาจารย์ย่อมจำเป็นจะต้องมีความรู้เหล่านี้เพื่อประเมินตนเอง แต่เราไม่ควรสรุปว่าความรู้เหล่านี้จำเป็นสำหรับผู้ปฏิบัติทุกคน เพราะในสมัยพุทธกาลก็ใช่ว่าทุกคนที่รับกรรมฐานจากพระผู้มีพระภาคแล้วจะเริ่มปฏิบัติได้ก็ต่อเมื่อได้เรียนเรื่องขันธ์ ๕ โดยละเอียดก่อน เป็นไปได้ว่าการสอนกรรมฐานในสมัยนั้นอาจใช้เวลาไม่ถึงชั่วโมงเลยด้วยซ้ำ สำหรับผู้ปฏิบัติที่ปฏิบัติธรรมภายใต้คำแนะนำของวิปัสสนาจารย์ เพียง

เขาเข้าใจว่ามีเพียงรูปนามที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน ก็เพียงพอแล้ว ดังพระพุทธองค์ตรัสสรุปความรู้ที่จำเป็นโดยย่อว่า

อิธ เทวานมินฺท ภิกฺขุโน สุตํ โหติ สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสายาติ.[๑๕๑]

"จอมเทพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น[ว่าเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน]"

นี่คือพระพุทธพจน์โดยสังเขปที่พระองค์ตรัสตอบปัญหาของเทวราชที่ทูลถามว่าต้องมีความรู้มากเพียงใดจึงจะบรรลุอรหัตตผลได้ เป็นพระพุทธพจน์โดยตรง ไม่ใช่คำของครูบาอาจารย์รุ่นหลังๆ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ควรเห็นว่าสังขารทั้งปวงที่ปรากฏขึ้นทั้งในตัวเราและผู้อื่นนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน ความรู้เพียงเท่านี้ก็เพียงพอแล้วที่จะปฏิบัติธรรมได้ ซึ่งเป็นความรู้ที่เราสามารถได้รับจากการฟังธรรม ชาวพุทธที่ฝักใฝ่ในศาสนาจะทราบอยู่แล้วว่าทุกสิ่งเป็นแต่เพียงรูปนามที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน ดังนั้น เมื่อเข้าใจวิธีปฏิบัติธรรมแล้วก็สามารถเริ่มปฏิบัติได้ทันที

วิธีปฏิบัติโดยย่อ

พระผู้มีพระภาคทรงสรุปวิธีปฏิบัติธรรมโดยย่อว่า "ภิกษุนั้นพึงรู้ประจักษ์ธรรมทั้งปวง" (โส สพฺพํ ธมฺมํ อภิชานาติ)[๑๕๒] ธรรมทั้งปวงหมายถึง **รูปนามทั้งหมดที่ปรากฏขึ้นในขณะที่เห็น ได้ยิน ดมกลิ่น บริโภคอาหาร สัมผัส เหยียด คู้ เคลื่อน หรือคิด เป็นต้น ผู้ปฏิบัติพึง**

มีสติตามสังเกตในขณะนั้นๆ เพื่อให้เห็นรูปนามตามความเป็นจริง คำว่า อภิชานาติ (รู้ประจักษ์) หมายถึง การจดจ่ออยู่กับอารมณ์กรรม-ฐานด้วยปัญญา มีสติรับรู้สิ่งนั้น และรู้ชัดในรูปนามแต่ละอย่างที่ปรากฏขึ้นการรับรู้ไม่ควรจำกัดที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ผู้ปฏิบัติพึงรับรู้แต่ละสิ่งที่ปรากฏขึ้นในทุกขณะที่เห็น ได้ยิน สัมผัส หรือเกิดการรับรู้อื่นๆ

ในเบื้องต้นผู้ปฏิบัติธรรมมักไม่สามารถรับรู้ทุกสิ่งได้ จึงควรเริ่มสังเกตเพียง ๑-๒ อารมณ์ที่ชัดเจนก่อน ขณะที่นั่งให้ผู้ปฏิบัติสนใจจดจ่ออยู่ที่สภาวะนั่ง หรือผู้ปฏิบัติอาจจดจ่อที่ปลายจมูก ณ ตำแหน่งที่รู้สึกถึงการกระทบของลมหายใจเข้าและออก และอาจบริกรรมในใจไปด้วยว่า “เข้า ออก เข้า ออก” หรือผู้ปฏิบัติอาจสังเกตสภาวะเคลื่อนไหวหย่อนตึงของท้องที่พองขึ้นและยุบลง โดยเอาใจจดจ่อรับรู้แรงดันที่ตึงขึ้นหรือหย่อนลงที่ท้อง ถ้าในระหว่างที่กำลังตามสังเกตอยู่นั้นมีความคิดเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติก็ควรมีสติกำหนดรู้ความคิดนั้นแล้วกลับมาจดจ่ออยู่ที่อารมณ์กรรมฐานหลักตามเดิม ถ้ามีความเกร็ง ปวด ร้อน หรือความรู้สึกใดๆ เกิดขึ้น เขาก็ควรมีสติรับรู้ว่า “เกร็งหนอๆ” “ปวดหนอๆ” “ร้อนหนอๆ” เป็นต้น แล้วก็กลับมาตามสังเกตอารมณ์กรรมฐานหลักต่อไป ถ้ามีการเคลื่อนไหวส่วนใดของร่างกาย เช่น งอหรือเหยียด ผู้ปฏิบัติก็ต้องตามสังเกตด้วย เมื่อเขาลุกขึ้นก็ต้องลุกอย่างมีสติ เมื่อเดินก็ต้องมีสติตามรับรู้แต่ละก้าวที่เคลื่อนไป และถ้า

ทำได้ก็ควรมีสติสังเกตการรับรู้ต่างๆ ทุกขณะ เช่น การเห็นหรือได้ยินเป็นต้น

สัมมาทิฏฐิที่หยั่งเห็นรูปนาม

หากผู้ปฏิบัติเพียรเจริญสติอยู่เช่นนี้ เขาจะมีสมาธิแก่กล้าขึ้นและประจักษ์ชัดด้วยตนเองว่าไม่มีตัวตนหรือสิ่งใดอื่นนอกไปจากจิตที่รับรู้และกายที่ถูกรู้ นี่คือปัญญาที่ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถรู้เห็นความแตกต่างระหว่างรูปและนามได้ (นามรูปปริจเฉทญาณ) ซึ่งเป็นสัมมา-ทิฏฐิเบื้องต้นในการปฏิบัติธรรม ความเห็นที่ถูกต้องนี้จะลบล้างอัตตานุทิฏฐิและสักกายทิฏฐิ จึงจำเป็นที่จะต้องพยายามทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องนี้ให้ได้

บางคนเชื่อว่าลำพังความเข้าใจว่ามีแต่รูปกับนามสองอย่าง โดยรูปประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ กับอุปาทายรูป ๒๔ และนามประกอบด้วยโลกิยจิต ๘๑ กับเจตสิก ๕๒ ก็เท่ากับว่าตนมีความเห็นถูกแล้ว ความเชื่อนี้ไม่สอดคล้องกับคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พึงรู้ประจักษ์ธรรมทั้งปวง" เพราะเพียงการคิดพิจารณาเกี่ยวกับรูปนามไม่อาจลบล้างอัตตานุทิฏฐิที่เกิดขึ้นในขณะที่เห็นหรือได้ยินเป็นต้น

ส่วนผู้ปฏิบัติที่ตามสังเกตรูปนามที่กำลังปรากฏขึ้นจริงในขณะที่ท้องกำลังพองขึ้นจะพบว่ามีเพียงสภาวะพองซึ่งเป็นรูปและจิตที่รับรู้สภาวะพองนั้นซึ่งเป็นนาม ขณะที่ท้องกำลังยุบลงก็จะเห็นว่ามีเพียงรูปที่กำลังยุบและจิตที่รับรู้สภาวะยุบ ขณะที่กำลังงอหรือเหยียดก็รู้ว่ามีเพียงรูปที่กำลังงอหรือเหยียดและจิตที่รับรู้ และขณะที่เดิน เห็น หรือ

ได้ยิน ผู้ปฏิบัติก็มีปัญญาจำแนกรูปและนามได้เช่นกัน ทุกขณะที่มีสติคือการลบล้างอัตตานุทิฏฐิและสักกายทิฏฐิ นี่คือวิธีที่พระบรมศาสดาทรงสอนให้เราถอนความเห็นผิดในสัลเลขสูตรว่า

"แม้ผู้อื่น[ที่ไม่ปฏิบัติธรรม]จะเห็นผิด[ว่ามีตัวตน] แต่เรา[ที่เจริญสติปัฏฐานด้วยการมีสติรู้รูปนามที่กำลังเกิดขึ้น]จะมีความเห็นถูก[ว่าไม่มีตัวตน มีแต่รูปนาม] เราจะปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๑๕๓]

ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจในคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ส่วนผู้ที่ไม่ปฏิบัติธรรมรวมอยู่ในคำว่า "ผู้อื่น" ยกเว้นผู้ที่มีความรู้มากพอที่จะไม่ยึดถืออัตตานุทิฏฐิมากนัก ผู้ที่ไม่ปฏิบัติธรรมและมีความรู้น้อยจะยึดมั่นในอัตตานุทิฏฐิอย่างเหนียวแน่น ซึ่งในทัศนะของผู้ปฏิบัติอาจนับว่าผู้นั้นเป็นผู้ที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธจริงๆ

ความเห็นผิดว่ามีตัวตนนั้นไม่เลวร้ายเท่าความเห็นผิดที่ทำให้ประพฤติชั่ว เพราะเพียงแค่เห็นผิดว่ามีตัวตนไม่ได้ทำให้ตกอบาย และอาจได้ขึ้นสวรรค์ด้วยอานิสงส์ของทานและศีล หรือถ้าเขาเจริญฌานได้ก็อาจไปเกิดในพรหมโลกได้ แม้แต่พรหมโลกชั้นที่สูงที่สุดก็ไปถึงได้

แม้ว่าอัตตานุทิฏฐิจะไม่ขวางกั้นสวรรค์หรือพรหมโลก แต่ผู้ที่ถูกความเห็นผิดนี้ครอบงำจะไม่ค่อยมีศรัทธาในศาสนาพุทธ จึงอาจกั้นความเจริญในธรรม ผู้ที่ยึดมั่นในอัตตานุทิฏฐิอย่างเหนียวแน่นส่วนใหญ่มักไม่ใช่ชาวพุทธและมีน้อยมากที่เป็นชาวพุทธ ชาวพุทธมีอัตตานุทิฏฐิเพราะอวิชชา แต่ก็ยังมีศรัทธาในพระธรรมและยังอาจสนใจปฏิบัติธรรมด้วย ซึ่งหากเพียรปฏิบัติอย่างจริงใจก็อาจจะบรรลุมรรคผลได้ เมื่อเรา

ต้องอยู่ในโลกที่เต็มไปด้วยอัตตานุทิฏฐิ เราควรปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิจากวิปัสสนาญาณ

การขัดเกลาอัตตานุทิฏฐิ

ในพระสูตรนี้ได้สอนให้รู้ว่า แม้ผู้อื่นจะเห็นผิดว่ามีดวงชีพหรือตัวตน แต่เราจะเห็นถูกว่ามีเพียงรูปนาม เราจะปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส เราจะตั้งจิตไว้มั่นในความเห็นถูก เราจะหลีกเลี่ยงอัตตานุทิฏฐิและสักกายทิฏฐิด้วยสัมมาทิฏฐิ เราจะดับไฟกิเลสที่เกิดจากอัตตานุทิฏฐิและสักกายทิฏฐิด้วยสัมมาทิฏฐิ

การกล่าวเช่นนี้คล้ายกับพาดพิงว่าผู้ที่มีอัตตานุทิฏฐิคือผู้ที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งอาจจะสร้างความไม่พอใจให้กับผู้ที่นับถือศาสนาอื่น ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าความเห็นผิดว่ามีตัวตนไม่ได้ร้ายแรงเท่าความเห็นผิดที่ทำให้ประพฤติชั่ว แต่ก็ทำให้สังสารวัฏของผู้นั้นเนิ่นนานออกไป ยิ่งกว่านั้นคนทั่วไปก็ยังไม่พ้นจากความเห็นผิดนี้ หรืออาจพ้นได้เพียงชั่วคราวในขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่เท่านั้น ดังนั้น ผู้ที่นับถือศาสนาอื่นจึงไม่ควรโกรธที่ถูกพาดพิงว่าตนเห็นผิดไป หรือถ้าโกรธก็สามารถเปลี่ยนมาเห็นถูกได้ด้วยการเจริญวิปัสสนา เพราะบางคนที่มุ่งมั่นก็สามารถพัฒนาจิตใจของตนให้สูงได้ทั้งที่ยังมีอัตตานุทิฏฐิอยู่

ส่วนผู้ปฏิบัติสามารถเจริญในธรรมได้ด้วยการมีสัมมาทิฏฐิเป็นพื้นฐาน เช่นเดียวกับนางวิสาขาและอนาถบิณฑิกเศรษฐีในสมัยพุทธกาล เมื่อท่านทั้งสองสิ้นชีพแล้วได้ไปเกิดบนสวรรค์ และจะได้บรรลุเป็นพระอนาคามีและขึ้นไปสู่พรหมโลกในสุทธาวาส ๕ ชั้นโดยลำดับ คือ

อยู่ในชั้นอวิหาพรหม ๑,๐๐๐ กัป ชั้นอตัปปาพรหม ๒,๐๐๐ กัป ชั้นสุทัสสาพรหม ๔,๐๐๐ กัป ชั้นสุทัสสีพรหม ๘,๐๐๐ กัป และชั้นอกนิฏฐาพรหม ๑๖,๐๐๐ กัป รวมทั้งสิ้น ๓๑,๐๐๐ กัปในสุทธาวาส สุดท้ายจะบรรลุเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในชั้นอกนิฏฐาพรหมนั้น นี่คือตัวอย่างการพัฒนาจิตใจด้วยการเจริญวิปัสสนาจนกระทั่งเกิดสัมมาทิฏฐิจากมรรคญาณ ซึ่งผู้ปฏิบัติควรถือเอาเป็นแบบอย่าง

สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ

ความเห็นผิดว่าเที่ยง (สัสสตทิฏฐิ) คือความเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตดำรงอยู่อย่างถาวรจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่ง เชื่อว่าดวงชีพหรืออัตตาไม่มีวันสูญสลาย แม้ว่าร่างกายที่หยาบจะตายและเสื่อมสิ้นไปแล้ว แต่ดวงวิญญาณจะออกจากร่างเดิมไปอาศัยร่างใหม่ ไม่มีวันถูกทำลายและดำรงอยู่ไม่ว่าโลกจะพินาศไปกี่ครั้งก็ตาม

โดยทั่วไปความเห็นผิดว่าเที่ยงมักจะแพร่หลายในกลุ่มคนที่เชื่อเรื่องกรรม และยังเขียนไว้อย่างชัดเจนในคัมภีร์ของศาสนาฮินดูด้วย คนเหล่านี้เชื่อว่าสิ่งมีชีวิตประกอบด้วยกาย ๒ ชนิด คือกายหยาบและกายละเอียด กายหยาบจะแตกดับไปในที่สุด แต่กายละเอียดจะไม่ดับสูญและย้ายไปสู่ร่างใหม่ เชื่อกันว่าดวงวิญญาณที่ย้ายไปสู่ร่างใหม่นั้นมีขนาดเล็กมากๆ เล็กกว่าปลายเข็มและลอดผ่านรูเข็มได้ สามารถเคลื่อนที่ไปได้ไกลในชั่วพริบตา และเคลื่อนผ่านสู่ภูเขาหรือกำแพงได้ เหตุที่กล่าวว่าดวงวิญญาณมีความสามารถเหนือธรรมชาติเช่นนี้เพราะ

เชื่อว่าดวงวิญญาณสามารถเข้าไปสู่ครรภ์มารดาที่กำลังนอนหลับอยู่ในบ้านที่มีฝาผนังปิดทึบและไม่มีรูให้ลอดเข้าไปได้เลย แต่ไม่มีคัมภีร์ทางศาสนาพุทธเล่มใดเขียนไว้เช่นนั้น ผู้ที่ไม่เข้าใจจะหลงเชื่อว่าเมื่อตายแล้วดวงวิญญาณก็ออกจากร่างไปสู่ร่างใหม่หรือภพใหม่ ส่วนผู้ที่มีความรู้เรื่องความเป็นเหตุปัจจัยของรูปนามจะไม่ยึดถือความเชื่อนี้นัก แต่ไม่มีใครพ้นจากความเห็นผิดนี้ได้ทั้งหมดถ้ายังไม่เจริญวิปัสสนาจนบรรลุมรรคญาณ

ตรงข้ามกับความเห็นผิดว่าเที่ยง (สัสสตทิฏฐิ) คือความเห็นผิดว่าขาดสูญ (อุจเฉททิฏฐิ) ซึ่งเชื่อว่าทุกสิ่งจะดับสิ้นไปหมดเมื่อตาย ถ้าเราเชื่อว่าจะไม่มีอะไรเหลือเลยเมื่อตายไปก็เท่ากับว่าเราเชื่อว่าก่อนตายมีบางสิ่งอยู่ ซึ่งสิ่งที่มีอยู่นั้นก็คือตัวตน แม้อุจเฉททิฏฐิจะมุ่งเน้นไปที่รูปแต่ไม่ได้พ้นจากความเห็นผิดว่ามีตัวตน จึงกล่าวได้ว่าอุจเฉททิฏฐิเกิดขึ้นมาจากอัตตานุทิฏฐิเช่นกัน สัสสตทิฏฐิเชื่อว่าอัตตาจะคงอยู่หลังตาย ส่วนอุจเฉททิฏฐิเชื่อว่าอัตตาจะสูญสิ้นไปหลังตาย ความเห็นทั้ง ๒ จึงเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตมีตัวตน ต่างกันเพียงว่าความเห็นแรกยืนยันว่าตัวตนนั้นเที่ยงถาวร ส่วนความเห็นหลังปฏิเสธการดำรงอยู่ของตัวตนเมื่อตายไปแล้ว

บางคนเชื่อว่ารูปนามตอนเป็นเด็กยังคงอยู่เมื่อโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่แล้ว ความเชื่อนี้ไม่จัดเป็นสัสสตทิฏฐิ เพราะเป็นเพียงความรู้สึกถึงการดำรงอยู่ ซึ่งอาจจัดว่าเป็นอัตตานุทิฏฐิ แต่ไม่เหมือนกับสัสสตทิฏฐิเลยทีเดียว เพราะแม้แต่อุจเฉททิฏฐิก็เชื่อว่าก่อนตายก็มีตัวตนดำรงอยู่เช่น

กัน ยิ่งกว่านั้นถ้าจะจัดว่าความรู้สึกถึงการดำรงอยู่ของรูปนามในวัยเด็กเป็นสัสสตทิฏฐิ เมื่อเราเห็นรูปนามดับไปอย่างต่อเนื่องก็อาจจะต้องจัดว่าเป็นอุจเฉททิฏฐิด้วย แต่ที่จริงแล้วการเห็นเช่นนั้นเกิดขึ้นจากการตามสังเกตรูปนามในระหว่างเจริญวิปัสสนา ซึ่งเป็นการเห็นที่ลบล้างอัตตานุทิฏฐิ ไม่ใช่สัสสตทิฏฐิ สรุปแล้วสัสสตทิฏฐิเชื่อว่าอัตตาดำรงอยู่หลังตาย แต่อุจเฉททิฏฐิเชื่อว่าอัตตาสูญสิ้นไปหลังตาย

ในสมัยพุทธกาล ความเชื่อเรื่องอุจเฉททิฏฐิได้รับการเผยแพร่โดยลัทธิของอชิตะ เขาสอนว่าเมื่อคนตาย ศพก็จะถูกวางบนแคร่และมีคน ๔ คนหามไปที่ป่าช้า เมื่อถูกเผาเป็นเถ้าถ่านแล้วก็ไม่มีอะไรหลงเหลืออยู่ ตามความเชื่อนี้คนเราจึงไม่ต้องละอกุศลและสามารถทำอะไรก็ได้ตามความต้องการของเรา ทั้งยังไม่จำเป็นต้องทำความดีด้วย ผู้ที่เชื่อเช่นนี้จึงสนับสนุนให้เรามุ่งแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองเท่านั้นและไม่ควรทำความดีที่จะทำให้ตนเองเสียผลประโยชน์ ความเชื่อมั่นประเภทอุจเฉททิฏฐินี้ปฏิเสธกรรมและผลของกรรม จึงเป็นความเห็นผิดประเภทที่ก่อให้เกิดการทำชั่ว

สัมมาทิฏฐิที่หยั่งเห็นเหตุปัจจัย

สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิจะถูกลบล้างไปได้ด้วยความเห็นที่ถูกต้องในความเป็นเหตุและผล หรือญาณที่หยั่งเห็นความเป็นเหตุปัจจัยตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือ **ปัจจยปริคคหญาณ**

แท้จริงแล้วไม่มีอัตตาหรือตัวตนอยู่เลยไม่ว่าจะก่อนตายหรือ

หลังตาย มีเพียงกระบวนการทำงานของรูปนามที่เป็นเหตุและผลซึ่งกันและกัน มีเพียงจิต เจตสิก และรูปที่เกิดขึ้นอย่างไม่ขาดสายเพราะเหตุคืออวิชชาเป็นต้น ทุกวันนี้คนส่วนใหญ่ไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ไม่รู้จักทุกขสัจแม้ว่าทุกขสัจปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในทุกสิ่งที่เกิดขึ้นขณะเห็น ได้ยิน ลิ้มรส หรือคิดนึก เป็นต้น สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นและดับไปอย่างต่อเนื่องจึงไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไม่อาจพึ่งพาได้ และไม่มีแก่นสาร แต่เราไม่เห็นประจักษ์ตามความเป็นจริง จึงหลงเข้าใจว่าสิ่งทั้งหลายเที่ยง น่าพอใจ พึ่งพาได้ และมีแก่นสาร นี่คืออวิชชาหรือความไม่รู้ตามจริง

ชาวโลกพอใจและบังเกิดความปรารถนาในกามคุณทั้งหลาย พร้อมทั้งยึดติดในกามคุณเหล่านั้น และขวนขวายให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการเพราะความไม่รู้นั่นเอง ความไม่รู้ (อวิชชา) ความอยาก (ตัณหา) ความยึดติด (อุปาทาน) การกระทำ (กรรม) และการปรุงแต่ง (สังขาร) จึงเป็นเหตุ ๕ ประการของวงจรแห่งกรรม (กรรมวัฏ) ที่ทำให้เกิดกุศลกรรมและอกุศลกรรมต่างๆ แล้ววงจรแห่งกรรมจะทำให้เกิดวงจรแห่งผล (วิปากวัฏ) ตามมา วนเวียนไปเช่นนี้

ความตายและการเกิดใหม่

คนที่จวนจะสิ้นใจจะมีภาพนิมิตปรากฏขึ้นในใจอันเป็นผลจากกรรมดีและชั่วที่เคยทำไว้ในชีวิต ซึ่งอาจเป็นภาพที่เขากำลังทำกรรม (กรรมอารมณ์) ภาพสิ่งของหรือบรรยากาศที่เกี่ยวกับกรรมที่เขากระทำ

(กรรมนิมิต) หรือเป็นภาพเกี่ยวกับชาติหน้าที่กรรมปรุงแต่งขึ้น (คติ-นิมิต) ภาพเหล่านี้จะผุดขึ้นมาในใจในขณะที่เขากำลังจะขาดใจตาย เขาจึงตายไปในขณะที่จิตเกาะเกี่ยวอยู่กับภาพใดภาพหนึ่งนี้[๑๕๔]

ความตายเป็นเพียงการดับไปของกระแสการทำงานของจิตที่เกิดดับอยู่ทุกขณะ ความตายเกิดขึ้นเมื่อจิตสุดท้ายดับไป แต่ไม่ใช่การดับไปอย่างถาวร วิญญาณจิตจะเกิดขึ้นอีกเป็นชีวิตใหม่ในภพใหม่ตามภาพนิมิตสุดท้ายที่จิตเกาะเกี่ยวก่อนตาย แล้ววิญญาณจิตที่เกิดขึ้นในภพใหม่นี้ก็จะทำให้เกิดสิ่งอื่นๆ ตามมา ได้แก่ นามรูป ประสาทสัมผัส (สฬายตนะ) การกระทบอารมณ์ (ผัสสะ) และความรู้สึก (เวทนา) ดังนั้นจึงมีเหตุ ๕ ประการ คือ อวิชชาเป็นต้น ทำให้เกิดวงจรแห่งกรรม (กรรมวัฏ) ซึ่งตามมาด้วยวงจรแห่งผล (วิปากวัฏ) คือ วิญญาณเป็นต้นในชีวิตใหม่ ตั้งแต่ขณะที่เกิดขึ้นไปจนถึงขณะที่ตาย ก็มีกระแสการทำงานของรูปนามที่เกิดดับต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสายอีก เมื่อรูปนามเกิดขึ้นก็เกิดความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ จึงทำให้เกิดตัณหาเป็นต้นซึ่งจะปรุงแต่งภพใหม่ต่อไป สรุปแล้วจึงมีเพียงเหตุกับผล เพราะมีอวิชชาและกรรมเป็นต้นจึงเกิดชีวิตใหม่คือมีวิญญาณจิตและสิ่งอื่นๆ ตามมา แต่พวกเรามักจะพูดถึงความตายและการเกิดใหม่เพียงย่อๆ ว่าเขาไปเกิดบนสวรรค์หรือตกนรก เป็นต้น

ที่จริงแล้วไม่มีการย้ายไปสู่ภพใหม่ของสิ่งมีชีวิต บุคคล หรือตัวตนใด มีแต่การเกิดขึ้นของรูปนามใหม่ในภพใหม่ซึ่งเป็นผลจากกรรมในภพก่อน แม้ในช่วงชีวิตหนึ่งๆ ก็เป็นเพียงกระบวนการทำงานของรูป

นามอันเป็นผลจากขณะจิตก่อนหน้า พวกเราควรเข้าใจธรรมชาติของชีวิตตามความเป็นจริงเช่นนี้จากการฟังธรรมหรือการศึกษาตำราปริยัติ ผู้ที่เข้าใจแจ่มแจ้งเช่นนี้ได้จึงจะไม่มีความเห็นผิด ๒ ชนิด คือ อุจเฉททิฏฐิที่ว่าชีวิตขาดสูญเมื่อสิ้นใจ และสัสสตทิฏฐิที่ว่าดวงวิญญาณจะย้ายไปสู่ที่ใหม่เมื่อตายไปและคงอยู่ถาวร

ระงับความเห็นผิด

อย่างไรก็ตาม ความรู้ที่ได้รับจากตำราหรือครูบาอาจารย์(สุตมยญาณ) ยังไม่หนักแน่นพอที่จะชำระความเห็นผิดได้ ต้องเป็นความรู้จากการเจริญวิปัสสนา[๑๕๕] (ภาวนามยญาณ) จึงจะมั่นใจได้ ดังนั้น เราจะต้องเจริญวิปัสสนาจนหยั่งเห็นความแตกต่างระหว่างรูปนามและเห็นลักษณะของรูปนาม ขณะที่งอ เหยียด หรือขยับแขนขา เราจะรับรู้จิตที่เจตนาจะขยับและเห็นว่าการงอขาเกิดขึ้นตามจิตที่สั่งให้งอ ซึ่งจัดเป็นการประจักษ์ชัดโดยปราศจากการคิดวิเคราะห์ใดๆ เมื่อเรากำหนดรู้การเห็นวัตถุสิ่งหนึ่ง เราจะรับรู้ได้ว่าการเห็นเกิดขึ้นได้จากตา วัตถุที่เห็น และการรับรู้ทางตา ทั้งการได้ยินและการรับรู้อื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน เราจะรู้ชัดในรูปนามที่เป็นเหตุและการเห็นหรือการได้ยินที่เป็นผล และเรายังสามารถเห็นได้ว่าจิตดวงก่อนๆ มีอิทธิพลต่อจิตดวงต่อๆ มา การรับรู้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีวัตถุมาให้รับรู้ และแต่ละขณะจิตเกิดขึ้นและดับไปทีละดวงๆ

สำหรับผู้ปฏิบัติธรรมแล้ว ความตายก็คล้ายกับการดับไปของ

จิตที่กำลังรับรู้อยู่ในขณะนี้ ไม่ใช่การดับไปของบุคคลหรือตัวตน และการเกิดก็คล้ายกับการปรากฏขึ้นของจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นมารับรู้ ไม่ใช่การสืบต่อของตัวตน การเกิดเป็นเพียงการปรากฏขึ้นของจิตดวงใหม่ตามความยึดมั่นในอารมณ์ที่จิตรับรู้ในขณะสิ้นใจ ผู้ปฏิบัติจึงสามารถหยั่งเห็นความเป็นเหตุและผลของรูปนามได้ด้วยตนเอง และผู้ปฏิบัติบางท่านก็สามารถอธิบายประสบการณ์ในการปฏิบัติได้อย่างชัดเจนแม้จะไม่เคยมีความรู้ทางปริยัติมาก่อน

เมื่อเราได้ประจักษ์ชัดว่าชีวิตนี้เป็นเพียงกระแสของรูปนามที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องตามความเป็นเหตุปัจจัย เราจะพ้นจากสัสสตทิฏฐิที่เชื่อว่าอัตตาดำรงอยู่หลังความตาย และอุจเฉททิฏฐิที่เชื่อว่าอัตตาดับสิ้นไปพร้อมความตาย ทั้งยังสามารถละความเห็นผิดว่าสิ่งมีชีวิตถูกเทพเจ้าสร้างขึ้น และความเห็นผิดว่าสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้นมาลอยๆ โดยไม่มีสาเหตุ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าผู้สร้าง (วิสมเหตุกทิฏฐิ) จัดเป็นสัสสต-ทิฏฐิประเภทหนึ่ง ส่วนความเชื่อว่าเกิดขึ้นโดยไม่มีสาเหตุ (อเหตุก-ทิฏฐิ) จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิที่ก่อให้เกิดการทำบาปอกุศล ญาณที่หยั่งเห็นความเป็นเหตุปัจจัย (ปัจจยปริคคหญาณ) จะสามารถระงับความเห็นผิดทั้ง ๔ ประการนี้ได้[๑๕๖]

วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ

ความเห็นที่ถูกต้อง ๒ ประการที่กล่าวมาแล้ว คือ ญาณหยั่งเห็นความแตกต่างของรูปนาม (นามรูปปริจเฉทญาณ) และญาณหยั่งเห็น

ความเป็นเหตุปัจจัย (ปัจจยปริคคหญาณ) เป็นบาทฐานของการเจริญวิปัสสนา จึงเรียกว่าเป็นความเห็นถูกด้วยวิปัสสนา (วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ) เมื่อผู้ปฏิบัติตามสังเกตต่อไปจะประจักษ์ชัดด้วยตนเองว่ารูปนามทั้งปวงที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ นั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน ซึ่งเกิดจากการเห็นชัดว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นล้วนดับไปเสมอ เมื่อมีความคิดเกิดขึ้นในระหว่างที่ผู้ปฏิบัติตามสังเกตสภาวะพองและยุบเป็นต้น เขาก็ควรกำหนดรู้ด้วยและจะเห็นว่าความคิดนั้นดับไป เขาจะเห็นการเกิดขึ้นและดับไปของความคิดแต่ละอย่าง และเห็นว่ามันไม่เที่ยงแล้วพิจารณาไปถึงความไม่เที่ยงของสภาวธรรมทางจิตทุกอย่างด้วยลักษณะเช่นนี้คือญาณพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ หรือสัมมสนญาณ

ในระหว่างที่มีสติตามรู้สภาวะพองและยุบเป็นต้นนั้น อาจเกิดความรู้สึกที่ไม่น่าพอใจ เช่น เกร็ง ปวด หรือคัน ผู้ปฏิบัติควรเอาจิตไปจดจ่อรับรู้ทุกขเวทนานั้นและกำหนดว่า "เกร็งหนอๆ" "ปวดหนอๆ" เป็นต้น ความรู้สึกนั้นจะค่อยๆ จางหายไป และเราจะเห็นว่ามันไม่เที่ยงแล้วพิจารณาไปถึงความไม่เที่ยงของเวทนาทั้งปวงด้วย นี่ก็เป็นสัมมสนญาณ นอกจากนี้ผู้ปฏิบัติยังควรสังเกตความอยากได้ ความโกรธ ความไม่พอใจ และสภาวธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วย และจะพบว่าสภาวธรรมต่างๆ เหล่านั้นดับไปเมื่อเรามีสติรับรู้มัน การพิจารณาถึงความไม่เที่ยงของสภาวธรรมต่างๆ เหล่านั้นก็เป็นสัมมสนญาณ

เมื่อเอาจิตจดจ่อรับรู้สภาวะเคลื่อนไหวที่ส่วนใดๆ ของร่างกาย เช่น งอหรือเหยียด จะเห็นว่าตั้งอยู่ชั่วคราวและไม่เที่ยง จิตที่รับรู้สภาวะ

พองของท้องก็ไม่เที่ยง จิตที่รับรู้การเคลื่อนไหวแต่ละขณะดับไปพร้อมกับสภาวะเคลื่อนไหวนั้นๆ เราจึงหยั่งเห็นความไม่เที่ยง ความไม่เที่ยงนำไปสู่การเห็นว่าไม่น่าพอใจ ไม่อาจพึ่งพาได้ บีบคั้น ไม่สามารถควบคุมได้ และเป็นไปเองตามธรรมชาติของมัน การหยั่งเห็นและพิจารณาเช่นนี้คือสัมมสนญาณ ซึ่งจัดเป็นวิปัสสนาญาณขั้นแรกที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรม เป็นขั้นแรกในวิปัสสนาญาณ ๑๐ ขั้น

เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญสติตามสังเกตรูปนามทั้งปวงต่อไปอีกโดยปราศจากการพิจารณา วิปัสสนาญาณก็จะคล่องแคล่วว่องไวขึ้นจนกระทั่งรู้เห็นการเกิดขึ้นแล้วดับไปทันที ถึงขั้นนี้ความเป็นอนิจจัง ทุกขังและอนัตตาจะปรากฏชัดเจนขึ้นมาก ญาณที่หยั่งเห็นการเกิดดับอย่างรวดเร็วเรียกว่า อุทยัพพยญาณ ในระดับนี้ผู้ปฏิบัติจะเห็นแสงสว่าง เกิดปีติยินดี อิ่มใจและเป็นสุขมาก แต่เขาจะต้องมีสติกำหนดรู้และละความรู้สึกและภาพนิมิตที่เห็นทุกอย่าง

หากสามารถข้ามสภาวะนั้นได้ ผู้ปฏิบัติจะพบว่าการเกิดขึ้นของสิ่งที่กำหนดรู้จะไม่ชัดเจนอีกต่อไป แต่จิตจะจดจ่อสนใจที่ความดับไปเท่านั้น เขาจะรู้สึกว่าตนสังเกตทันเฉพาะตอนที่สิ่งนั้นดับไปแล้ว ซึ่งชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าทุกสิ่งนั้นเสื่อมสิ้นไปอย่างรวดเร็วมาก ญาณที่หยั่งเห็นเพียงการดับไปนี้เรียกว่า ภังคญาณ ในขั้นนี้ผู้ปฏิบัติจะไม่เห็นภาพ รูปร่าง หรือนิมิตใดๆ เห็นแค่เพียงว่าทุกสิ่งดับไปทันทีโดยไม่มีการย้ายจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง ตัวอย่างเช่นเมื่อผู้ปฏิบัติเอาจิตจดจ่อรับรู้การงอ เขาจะไม่เห็นรูปร่างของแขนหรือขาเลย จะรับรู้แต่ความดับไป

ของรูปธรรมและจิตที่รับรู้ เมื่อสังเกตสภาวะเหยียด เดิน พอง ยุบ หรือการเคลื่อนไหวใดๆ ก็จะเห็นในลักษณะเดียวกัน ซึ่งยิ่งเน้นย้ำให้เห็นถึงธรรมชาติของไตรลักษณ์

เมื่อภังคญาณแก่กล้าขึ้นจะเกิดญาณที่หยั่งเห็นว่าน่ากลัวหรือภยญาณ และเกิดวิปัสสนาญาณขั้นต่อไปตามมา ซึ่งญาณต่างๆ ที่เกิดต่อมานี้ทำให้ผู้ปฏิบัติตระหนักถึงความเสื่อมสิ้นไปในทุกสิ่งและรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ในญาณเหล่านี้ญาณที่หยั่งเห็นโดยความเป็นกลางต่อสิ่งทั้งปวง หรือสังขารุเปกขาญาณเป็นญาณที่ลุ่มลึกและประณีตมาก ผู้ปฏิบัติจะรู้สึกเฉยเมยต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ จึงไม่ยินดีและไม่ยินร้ายต่อสิ่งใดที่รับรู้และสามารถมีสติตามสังเกตได้อย่างต่อเนื่องเป็นเวลา ๒-๓ ชั่วโมง เมื่อญาณนี้เจริญแก่กล้าเต็มที่ก็จะเกิดปัญญาในการนำออก หรือวุฏฐานคามินีวิปัสสนา และช่วงสุดท้ายของญาณนี้เรียกว่า ญาณคล้อยตามสัจจะ ๔ หรืออนุโลมญาณ ซึ่งเป็นญาณที่รับเอาไตรลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ วิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ เหล่านี้เรียกว่าความเห็นถูกด้วยวิปัสสนา (วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ)[๑๕๗]

มรรคสัมมาทิฏฐิ

อนุโลมญาณนี้เป็นญาณขั้นสุดท้ายในลำดับของวิปัสสนาญาณที่เกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน ทันทีที่ญาณนี้ดับไป ผู้ปฏิบัติจะเห็นแจ้งพระนิพพานซึ่งรูปนามหรือสังขารทั้งปวงดับไป ช่วงของการบรรลุพระนิพพานประกอบด้วยญาณที่แก่รอบ (โคตรภูญาณ) มรรคญาณและผลญาณ ในญาณทั้งสามเหล่านี้ มรรคญาณเรียกว่าเป็นความเห็นถูกที่เกิดจากมรรค (มรรคสัมมาทิฏฐิ)[๑๕๘]

การเห็นแจ้งพระนิพพานคือการเห็นรูปนามหรือสังขารที่เป็นไปอยู่นั้นดับสิ้นไปหมด เมื่อเริ่มเกิดวิปัสสนาญาณ ผู้ปฏิบัติมักรู้เห็นรูปนามเกิดขึ้นและดับไป แต่เมื่อวิปัสสนาญาณเจริญขึ้นจนถึงขั้นสุดท้ายคืออนุโลมญาณแล้ว รูปนามจะดับสิ้นไปและไม่เกิดขึ้น คือการได้สัมผัสความสงบสุขแห่งพระนิพพาน เรื่องนี้จะเข้าใจได้ถ่องแท้เฉพาะผู้ที่ได้เคยประสบด้วยตนเอง ส่วนผู้ที่ยังไม่เคยประสบก็คงได้แต่จินตนาการตามเท่านั้น

การเห็นแจ้งอริยสัจ ๔

การเห็นประจักษ์พระนิพพานยังหมายถึงการเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นกระแสของรูปนามดับสิ้นไป เขาจะประสบความสุขอันประเสริฐสุด และเข้าใจว่าเมื่อเทียบกับพระนิพพานแล้ว กระแสของรูปนามที่เกิดขึ้นและดับไปอยู่อย่างต่อเนื่องนั้นเป็นทุกข์ ด้วยการหยั่งรู้เช่นนี้ เขาจึงสามารถละตัณหาในรูปนามได้บางส่วนในระดับพระโสดา-

บัน และพ้นไปจากตัณหาที่รุนแรงจนนำไปสู่อบายได้ ระดับพระสก-ทาคามีจะพ้นจากกามตัณหาอย่างหยาบ ระดับพระอนาคามีจะพ้นจากกามตัณหาอย่างละเอียดทั้งหมด และระดับพระอรหันต์จะพ้นจากตัณหาทั้งในรูปภพและอรูปภพ

ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติที่เห็นประจักษ์พระนิพพานคือนิโรธสัจ (สัจฉิกิริยาภิสมัย) โดยรับเอาความดับรูปนามเป็นอารมณ์ จึงนับว่าได้กำหนดรู้ทุกขสัจด้วยการกำหนด (ปริญญาภิสมัย) กำจัดตัณหาคือสมุทยสัจได้ด้วยการละ (ปหานาภิสมัย) อีกทั้งได้เจริญมรรคสัจซึ่งเข้าถึงด้วยการอบรมจิต (ภาวนาภิสมัย) โดยสรุปแล้วการเห็นแจ้งนิโรธสัจก็เท่ากับการเห็นอริยสัจอีก ๓ ข้อที่เหลือด้วยพร้อมกัน[๑๕๙]

สัมมาทิฏฐิ ๓ ระดับ

สัมมาทิฏฐิมี ๓ ระดับ ได้แก่ ระดับแรกคือความเห็นถูกที่เป็นพื้นฐาน (มูลมรรค) จากนั้นก็เกิดความเห็นถูกที่เกี่ยวเนื่องกับวิปัสสนาซึ่งเป็นเบื้องต้นของอริยมรรค (บุรพภาคมรรค) และท้ายที่สุดจะเกิดความเห็นถูกของพระอริยะ (โลกุตตรมรรค) อริยมรรคองค์อื่นก็มี ๓ ระดับเช่นเดียวกัน ได้แก่ ระดับพื้นฐาน ระดับเบื้องต้น และระดับโลกุตตรมรรค[๑๖๐]

เราอาจพิจารณาสัมมาทิฏฐิเป็นตัวอย่าง ความเชื่อเรื่องกรรม (กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ) สำคัญมากเพราะเป็นสัมมาทิฏฐิระดับพื้นฐาน ผู้ที่ไม่เชื่อเรื่องกรรมจะไม่ละการทำชั่ว และยากที่จะทำบุญกุศล เช่น

การให้ทาน และการรักษาศีล แม้จะถูกสถานการณ์บังคับให้ต้องทำทาน ก็ไม่ใช่การให้ทานด้วยปัญญา จึงได้บุญน้อย ผู้นั้นจึงมีโอกาสจะไปเกิดในอบายมากกว่าจะได้เกิดในภพภูมิที่ดี และไม่อาจหวังถึงมรรคผลนิพพานได้เลย ส่วนผู้ที่เชื่อกรรมจะละชั่วและมุ่งทำดี จะฟังธรรมและเจริญวิปัสสนา ถึงแม้จะยังไม่ได้บรรลุธรรมวิเศษแต่ก็จะมีความสุขในชาติหน้า หรือถ้าสามารถเจริญวิปัสสนาสัมมาทิฏฐิไปจนถึงอนุโลมญาณ ก็จะเกิดมรรคสัมมาทิฏฐิจากการบรรลุอริยมรรคและเห็นแจ้งพระนิพพานได้

เพราะฉะนั้น ขอให้พวกเราย้ำความเชื่อมั่นเรื่องกรรมตามที่พระบรมศาสดาตรัสสอนไว้ โดยเฉพาะผู้ที่ยังไม่สามารถเจริญวิปัสสนาได้ ก็ยิ่งจะต้องใส่ใจความเห็นถูกเรื่องกรรมให้มาก และควรปลูกฝังความเชื่อนี้ให้แก่ลูกหลานด้วย ถ้าเด็กไม่เชื่อเรื่องกรรมก็ไม่ใช่ชาวพุทธที่แท้จริง เป็นเพียงชาวพุทธโดยกำเนิดเท่านั้น เด็กจะมีความคิดอกุศลและดูหมิ่นการประกอบกุศลของพ่อแม่ เช่น การระลึกถึงพระพุทธคุณ การรักษาอุโบสถศีล และการทำบุญใส่บาตร เป็นต้น และเมื่อโตขึ้นลูกหลานก็อาจเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่นได้ด้วยการแต่งงานหรือด้วยเหตุอื่น หรืออาจกลายเป็นผู้ไม่นับถือศาสนาใดเลย เราจึงควรถ่ายทอดความเชื่อเรื่องกรรมนี้ให้กับลูกหลานของเรา และถ้าเป็นไปได้ก็ควรให้เกิดความเชื่อมั่นมากขึ้นด้วยการเจริญวิปัสสนา ขอให้เราย้ำเตือนตนเองว่า "แม้ผู้อื่นจะไม่เชื่อกฎแห่งกรรม แต่เราจะเชื่อเรื่องกรรม เราจะคิดถูกและปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้องเพื่อขัดเกลากิเลส เราจะตั้งจิตไว้

มั่นในความเห็นถูก เราจะหลีกเลี่ยงความเห็นผิดด้วยการยึดถือความเห็นถูก เราจะยกระดับจิตด้วยความเห็นถูก เราจะดับกิเลสที่เนื่องด้วยความเห็นผิดด้วยการประพฤติไตรสิกขาอันเป็นความเห็นถูก”

ผู้ที่เชื่อเรื่องกรรมควรจะตอกย้ำให้ศรัทธาของตนมั่นคงยิ่งขึ้น ผู้ที่ยังไม่เคยเจริญวิปัสสนาก็ควรปฏิบัติธรรม ผู้ที่เพียรปฏิบัติธรรมอยู่หรือชำนาญในการเจริญวิปัสสนาแล้วก็ควรบากบั่นให้บรรลุญาณขั้นสูงๆ ขึ้นไป ผู้ปฏิบัติควรพยายามให้บรรลุญาณหยั่งเห็นความเกิดดับ (อุทยัพพยญาณ) ที่ทำให้ได้สัมผัสกับปีติสุขอันวิเศษ ซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานที่จะทำให้บรรลุมรรคผลต่อไป หรือพยายามให้บรรลุญาณอันวางใจเป็นกลางต่อสังขาร (สังขารุเปกขาญาณ) ซึ่งลุ่มลึกและตามสังเกตได้อย่างผ่อนคลายคล้ายกับจะรับรู้ได้เอง และทำให้ไม่ใยดีต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจที่มากระทบจิต เป็นขั้นที่มีคุณสมบัติคล้ายกับพระอรหันต์ คือมีความเป็นกลางต่อสิ่งที่รับรู้ทางทวาร ๖ (ฉฬังคุ-เปกขา)[๑๖๑] ซึ่งทำให้เขาอิ่มเอิบใจและยังสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้อื่น

เมื่อวิปัสสนาญาณเจริญแก่กล้าบริบูรณ์ก็จะเกิดมรรคสัมมา-ทิฏฐิที่ทำให้บรรลุพระนิพพาน เมื่อถึงระดับนี้ ความเห็นผิดทั้งปวงจะถูกลบล้างจนหมดสิ้นไป ดังนั้น เราจึงควรพยายามต่อไปจนกว่าจะเกิดสัมมาทิฏฐิในระดับพระโสดาบันเป็นอย่างน้อย และถ้าเป็นไปได้ก็ควรเจริญความเห็นถูกที่สูงขึ้นไปจนสามารถละความสำคัญผิดว่ามีเราคืออัสมิมานะซึ่งยังครอบงำเราอยู่ในมรรคระดับต้นๆ[๑๖๒] แต่ความสำคัญผิดว่ามีเรานี้เกิดขึ้นจากคุณสมบัติที่เรามีอยู่จริง จึงเรียกว่า ยาถาวมานะ

ได้อีกด้วย มานะประเภทนี้จะสามารถกำจัดให้สิ้นไปได้เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์[๑๖๓] ฉะนั้นเราจะต้องปลดเปลื้องมิจฉาทิฏฐิด้วยสัมมาทิฏฐิและต้องชำระมานะให้สิ้นไปด้วยการบรรลุเป็นพระอรหันต์นั่นเอง ❋

๑๒. ความคิดผิด (มิจฉาสังกัปปะ)

ในพระสูตรนี้ตรัสว่า "แม้ผู้อื่นจะมีความคิดผิด แต่เราจะมีความคิดถูก เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๑๖๔]

ความคิดผิด (มิจฉาสังกัปปะ) มี ๓ ประการ ได้แก่ ๑. ความคิดที่เกิดจากความพอใจในกามคุณ ๕ หรือความคิดอยากได้สิ่งที่ตนต้องการ (กามวิตก) ๒. ความคิดที่เกิดจากความพยาบาท หรือความคิดที่มุ่งร้ายต่อผู้อื่น (พยาปาทวิตก) และ ๓. ความคิดที่เกิดจากความเบียดเบียน หรือความคิดที่จะทำอันตรายผู้อื่น (วิหิงสาวิตก)

ทุกวันนี้ผู้คนหมกมุ่นอยู่กับความคิดผิดต่างๆมากมายส่วนใหญ่เป็นความคิดที่เกิดจากกามตัณหา คนทั่วไปจะมุ่งครอบครองสิ่งที่ตนปรารถนา เช่น อาหารเลิศรส เสื้อผ้านำสมัย บ้านหรู รถ ที่ดิน เรือกสวนไร่นา เป็นต้น พยายามเติมเต็มความฝัน สถานะทางสังคม อาชีพ ครอบครัว และทรัพย์สมบัติ สรุปแล้วผู้คนทั้งหลายจึงวุ่นวายอยู่กับความปรารถนาในกามคุณเกือบตลอดทั้งวัน

ความคิดเหล่านี้อาจจัดว่าเป็นความคิดที่ถูกในระดับหนึ่งถ้าคิดจะแสวงหามาด้วยตนเอง แต่เนื่องจากมีรากฐานมาจากกามตัณหาซึ่ง

เป็นอกุศล จึงต้องเรียกตามสภาวธรรมว่าเป็นมิจฉาสังกัปปะ ทั้งนี้ ความคิดที่จะหาสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตมาอย่างชอบธรรมนั้นไม่มีโทษร้ายแรงแต่อย่างใด เพราะแม้แต่พระภิกษุที่มุ่งทางธรรมก็ยังต้องแสวงหาปัจจัยเช่นอาหารเป็นต้น การคิดนึกที่จะทำในสิ่งที่ถูกต้องและเลี่ยงไม่ได้จึงสมควร แต่สำหรับผู้ปฏิบัติก็ไม่ควรเสียเวลาไปกับความคิดเช่นนั้นมากนัก ควรจะต้องกำหนดรู้แล้วละไปเสีย

ความคิดที่มีโทษร้ายแรงคือความคิดที่จะเอาสิ่งที่ตนไม่สมควรได้มาเป็นของตนอย่างไม่ถูกต้อง หรือแม้จะสมควรได้สิ่งนั้นแต่ก็คิดหมกมุ่นจะเอาด้วยตัณหา ความตรึกนึกเกี่ยวกับกามคุณเหล่านี้แม้จะไม่ทำให้ตกอบาย ก็ทำให้สังสารวัฏเนิ่นนานออกไป

ทางที่ดีที่สุดคือมีสติกำหนดรู้และละความคิดอยากเหล่านั้นเสีย ภิกษุหรือผู้ปฏิบัติที่เคารพรักศีลวินัยที่เกี่ยวกับการสำรวมระวังทางทวาร ๖ (อินทริยสังวรศีล) จะระวังความตรึกในกามเกี่ยวกับเพศตรงข้าม ภิกษุและผู้ปฏิบัติชายควรหลีกเลี่ยงความคิดถึงผู้หญิง ส่วนแม่ชีและผู้ปฏิบัติหญิงก็ไม่ควรคิดถึงผู้ชาย เพราะความคิดเกี่ยวกับกามเหล่านั้นจะเป็นเครื่องขัดขวางสมาธิ วิปัสสนาญาณ และความเจริญในธรรม ผู้ปฏิบัติจึงควรตั้งใจกำหนดรู้และละไปเสีย

นอกจากนี้ เมื่อเราคิดถึงคนที่เราเกลียดก็มักจะมีความมุ่งร้ายเกิดขึ้น โทษว่าคนนั้นทำให้เราเสียหายหรือขัดขวางแผนการของเรา เราจึงปรารถนาให้เกิดความพินาศเสียหายต่อคนนั้น หรืออาจถึงขั้นคิดฆ่าให้เขาตายได้ เป็นความเกลียดชังที่เกิดจากความมุ่งร้าย และไม่ใช่ว่าจะ

มุ่งร้ายต่อมนุษย์เท่านั้น เมื่อเราอยากทำร้ายงู แมงป่อง ยุง หรือแมลงต่างๆ เราก็ถูกความมุ่งร้ายผลักดันเช่นกัน และเราก็อาจสนองตามความอยากโดยฆ่างูหรือเสือเป็นต้น แต่เจตนาในการก่ออกุศลกรรมนั้นย่อมนำไปสู่ความทุกข์ยากลำบาก ดังนั้น ความคิดที่จะฆ่าไม่ว่าจะด้วยเหตุใดก็เป็นความคิดที่ผิด

ถ้าไม่ได้เจตนาจะฆ่าศัตรูของเรา แต่คิดจะทำร้ายเขาก็ถือว่าเป็นการเบียดเบียน เช่น คิดจะทุบตี ทำร้าย ด่าทอ หรือเบียดเบียนให้เป็นทุกข์ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง ถ้าทำไปด้วยความปรารถนาดีก็จะไม่มีวิบากกรรม แต่ความคิดเบียดเบียนที่เกิดจากความเกลียดชังเป็นอกุศลกรรมที่มีวิบากรุนแรงตามคุณธรรมของผู้ที่เราเกลียด

ความคิดถูก

ความคิดที่ถูกต้อง หรือสัมมาสังกัปปะ ตรงกันข้ามกับมิจฉาสังกัปปะ มี ๓ อย่าง[๑๖๕] คือ ๑. ความคิดออกจากกามคุณ (เนกขัมมวิตก) ๒. ความคิดไม่มุ่งร้าย (อัพยาปาทวิตก) และ ๓. ความคิดไม่เบียดเบียน (อวิหิงสาวิตก)

ความคิดออกจากกามหรือเนกขัมมวิตก คือ ความตั้งใจที่จะพ้นจากกิเลสที่ยินดีในกามและพ้นจากสังสารวัฏ คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า การบวชเข้ามาในหมู่สงฆ์คือการออกจากกาม รวมทั้งการให้ทาน การรักษาศีล การเจริญสมาธิ การเจริญวิปัสสนา และการบรรลุนิพพานด้วย[๑๖๖] ความคิดที่จะออกบวช เจริญสมาธิ บรรลุนิพพาน ไปสำนัก

ปฏิบัติธรรม รักษาศีล ให้ทาน ฟังเทศน์ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นความคิดออกจากกามคุณ ทุกความคิดเหล่านี้ต้องอาศัยสัมมาทิฏฐิในเรื่องกรรม และสัมมาทิฏฐินี้ยังจำเป็นในการขยายผลจากความคิดสู่การลงมือกระทำด้วย ดังนั้น เมื่อมีความคิดถูกก็เท่ากับมีความเห็นถูกด้วย และเมื่อเห็นถูกก็คิดถูกด้วย แล้วองค์มรรคอื่นๆ ก็จะเกิดขึ้นตามมาเอง

อัพยาปาทวิตกตรงข้ามกับความคิดมุ่งร้าย จัดเป็นความคิดถึงความอยู่ดีมีสุขของสรรพสัตว์ด้วยความเมตตาอารี อวิหิงสาวิตกตรงกันข้ามกับความคิดเบียดเบียน เป็นความคิดที่เกิดจากความกรุณาสงสาร โดยทั่วไปเรามักจะใส่ใจเฉพาะคนที่เรารู้จัก และเบียดเบียนผู้อื่นที่เป็นปฏิปักษ์กับเรา ในโลกที่เสื่อมจากศีลธรรม การคิดถึงความอยู่ผาสุกของสรรพสัตว์ทั้งปวงด้วยความเมตตากรุณาอย่างเท่าเทียมกันเป็นสิ่งประเสริฐ

เรื่องสุเมธดาบส

อาตมาจะยกตัวอย่างความคิดออกจากกามคุณที่น่ายกย่องของพระโพธิสัตว์สุเมธะให้ฟัง[๑๖๗] สุเมธะเกิดเมื่อ ๔ อสงไขยแสนกัปก่อนพุทธกาล บิดามารดาของท่านเสียชีวิตตั้งแต่ท่านยังเด็ก ท่านจึงได้รับมรดกมหาศาลของตระกูลที่สะสมมาถึง ๗ ชั่วโคตร ในวันหนึ่งท่านได้พิจารณาชีวิตของบรรพบุรุษทั้งหลายที่จากไปสู่ปรโลกโดยทิ้งทรัพย์สมบัติทั้งหมดไว้ให้คนอื่น ไม่สามารถกลับมาชื่นชมสมบัติที่ตนหามาได้ และไม่อาจใช้ทรัพย์หรือขนทรัพย์ของตนไปด้วยได้เลยแม้แต่น้อย จึงคิดว่า**ตนควรจะสร้างเหตุที่จะทำให้สามารถถือเอาทรัพย์ไปปรโลกได้ด้วยการบริจาคทรัพย์นั้นเสีย คือเปลี่ยนโลกิยทรัพย์ให้เป็นอริยทรัพย์อันเป็นบุญกุศลจากการให้ทาน** บุญจัดเป็นทรัพย์ที่เรียกว่าอนุคามิกะเพราะจะติดตามผู้นั้นไปได้ตลอดสังสารวัฏ

ทรัพย์มี ๔ ประเภท[๑๖๘] คือ ๑. ทรัพย์เคลื่อนที่ได้ (ชังคมะ) ๒. ทรัพย์เคลื่อนที่ไม่ได้ (ถาวระ) ๓. ทรัพย์เสมอกับอวัยวะ (อังคสมะ) และ ๔. ทรัพย์ติดตามไปได้ (อนุคามิกะ) คัมภีร์อรรถกถา[๑๖๙]กล่าวว่า ทาสโค และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ คือทรัพย์เคลื่อนที่ได้ สิ่งที่ไม่มีชีวิตคือทรัพย์เคลื่อนที่ไม่ได้ ซึ่งเป็นการจำแนกตามตำรา แต่อาจพิจารณาอีกแง่ได้ว่า เงิน ทอง เสื้อผ้า หรือข้าวของที่สามารถแลกเปลี่ยนได้ง่าย ก็อาจจัดเป็นทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ จึงเป็นทรัพย์ที่ไม่ถาวร แม้ว่าจะเป็นของเราอยู่ก็เปลี่ยนเป็นของผู้อื่นได้เมื่อตกไปอยู่ในมือของโจร ขโมย หรือนักต้มตุ๋น เช่น ปากกาหมึกซึมหรือนาฬิกาพกที่ถูกนักล้วงกระเป๋าขโมย

ไปก็กลายเป็นของเขา และตามคืนได้ยากเว้นแต่สิ่งนั้นจะมีเครื่องหมายเฉพาะหรือมีพยานยืนยันได้ เราจึงไม่อาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่สามารถเปลี่ยนมือได้ง่ายเช่นนั้นเป็นถาวรทรัพย์ของเรา เพราะแม้ขณะนี้มันจะเป็นของเราแต่ไม่นานก็กลายเป็นของคนอื่นได้

เงินทองที่ไม่จำเป็นต้องใช้ทันทีควรจะเปลี่ยนเป็นทรัพย์อื่น เช่น ที่ดิน หรืออาคาร เพราะไม่สามารถแอบโยกย้ายไปได้ จึงมั่นคงถาวรกว่าทรัพย์เคลื่อนที่ได้ แต่เราก็ยังอาจเสียทรัพย์นั้นไปได้หากมีผู้มาอ้างกรรมสิทธิ์ถือครองมรดกตามกฎหมาย หรือเสียไปด้วยเหตุจำเป็นอื่นๆ เราจึงไม่อาจมั่นใจได้ว่าจะรักษาทรัพย์นั้นไว้ได้ตลอดไป

ทรัพย์ที่เป็นส่วนประกอบของขันธ์ ๕ ของเรานั้นพึ่งพาได้มากกว่า เราสามารถนำไปด้วยได้ทุกที่เสมือนเป็นมือเป็นเท้าของเรา ทรัพย์เช่นนี้คือศิลปวิทยาในการประกอบอาชีพ เช่น จิตรกรรม ครุศาสตร์ วรรณกรรม นาฏศิลป์ เภสัชศาสตร์ และนิติศาสตร์ เป็นต้น เราสามารถหาเลี้ยงชีวิตได้ด้วยอาชีพการงานซึ่งไม่อาจถูกขโมยได้ ดังนั้นผู้มีปัญญาจึงใช้ทรัพย์เพื่อให้การศึกษาแก่บุตรหลาน ถึงกระนั้นศิลปวิทยาทั้งหลายที่เรามีก็อาจไร้ค่าหากมีการเปลี่ยนแปลงข้อกำหนดทางกฎหมายหรือทางธุรกิจที่กีดกั้นไม่ให้เราประกอบอาชีพได้

ทรัพย์ที่พึ่งพาได้มากกว่าความรู้ความสามารถในอาชีพ ก็คือทรัพย์ที่เกิดจากการให้ทานและการรักษาศีลเป็นต้น ไม่มีใครสามารถช่วงชิงทรัพย์เหล่านี้ไปจากเราได้ และไม่อาจห้ามไม่ให้ทรัพย์เหล่านี้ยังประโยชน์มาสู่เรา ทรัพย์นี้จะติดตามเราไปตลอดสังสารวัฏและคอยให้

ประโยชน์แก่เราทุกเมื่อ สุเมธมาณพจึงคิดจะเปลี่ยนความมั่งคั่งของตน ให้เป็นทรัพย์ที่พึ่งพาได้มากที่สุด ซึ่งเขาจะสามารถนำติดตัวไปปรโลกได้ต่อไป

เมื่อคิดได้ดังนี้ พระโพธิสัตว์สุเมธะจึงสละทรัพย์สมบัติทั้งหมด แล้วออกบวชเป็นฤๅษี ซึ่งขณะนั้นเขามีอายุเพียง ๑๖-๒๐ ปี ดาบสหนุ่มเพียรเจริญสมาธิข่มจิตและบรรลุฌานพร้อมด้วยอภิญญาภายใน ๗ วัน ต่อจากนั้นสุเมธดาบสได้ถวายร่างกายของตนเป็นสะพานให้พระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเหยียบข้ามไป และได้รับพุทธพยากรณ์จากพระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะในอนาคต

การที่พระโพธิสัตว์ตั้งใจสละทรัพย์สมบัติทั้งหมดของตน รวมทั้งความคิดออกบวช พากเพียรเจริญฌานและอภิญญา และการตั้งจิตปรารถนาพุทธภูมิด้วยการถวายร่างเป็นสะพานแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเนกขัมมวิตก

ความคิดที่จะตั้งเครื่องบูชาพระพุทธประจำวันบนโต๊ะหมู่บูชาหรือหิ้งพระ ความตั้งใจจะรักษาศีล ๕ ความตั้งใจจะรักษาศีลอุโบสถในวันพระ คิดจะฟังเทศน์ หรือคิดจะปฏิบัติธรรม เหล่านี้เป็นเนกขัมมวิตก การปฏิบัติธรรมคือการละจากอารมณ์อันน่าใคร่น่าพอใจ ธรรมะจึงเป็นเรื่องแปลกสำหรับผู้ที่หมกมุ่นในกามคุณ แม้จะชักชวนให้ผู้นั้นปฏิบัติธรรมอย่างไรก็ตามเขาก็จะหาข้ออ้างมาหลบเลี่ยงจนได้ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

อัพยาปาทวิตกเกิดขึ้นเมื่อเราแผ่ความรักความปรารถนาดีให้ผู้อื่น คิดถึงความอยู่ดีมีสุขของผู้อื่น ตั้งใจทำงานเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นทั้งทางกายและวาจา หรือเป็นหัวหน้าที่ทำเพื่อลูกน้อง

ส่วนอวิหิงสาวิตกย่อมเกิดขึ้นเมื่อเราพยายามไม่ทำอันตรายต่อผู้อื่นด้วยความกรุณาสงสาร หรือคิดจะช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ความคิดจะช่วยเหลือผู้อื่นมักเกิดกับพยาบาลหรือแพทย์ที่ดูแลรักษาผู้ป่วยด้วยความเห็นอกเห็นใจ ความกรุณาและความคิดที่จะไม่เบียดเบียนทำให้เราปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ดังนั้น ขอให้เราเจริญกรุณาต่อผู้อื่น โดยเฉพาะผู้ที่กำลังเจ็บป่วย เศร้าโศกและคร่ำครวญด้วยเคราะห์กรรมของตน

ในการเจริญวิปัสสนา ทุกขณะที่มีสติคือการละความคิดที่เป็นอกุศล ๓ ประการ และเจริญความคิดที่เป็นกุศล ๓ ประการ ถ้าในขณะเห็น ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดรู้สภาวะเห็นและรู้ชัดในธรรมชาติที่แท้จริง คือเห็นไตรลักษณ์ในสิ่งนั้นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่มีตัวตน ก็ย่อมไม่มีความคิดในกามคุณ ความคิดมุ่งร้าย หรือความคิดเบียดเบียนเกิดขึ้นมาได้ ในขณะได้ยิน บริโภคอาหาร หรือรับรู้สิ่งต่างๆ ก็เช่นเดียวกัน ในทุกขณะที่มีสติคือการเจริญความคิดที่เป็นกุศลและยับยั้งความคิดที่เป็นอกุศล กล่าวคือ สัมมาสังกัปปะที่ประกอบด้วยสติช่วยทำให้เกิดความคิดออกจากกามคุณซึ่งสามารถระงับความคิดในกามคุณ ทั้งความคิดมุ่งร้ายและความคิดเบียดเบียนก็ถูกระงับได้ในลักษณะเดียวกัน ถ้าทุกขณะที่มีสติ เราสามารถหยั่งเห็นความไม่เที่ยงในทุกสิ่ง

แล้ว เราจะเกิดความต้องการในสิ่งที่ไม่เที่ยง เกิดความมุ่งร้ายหรือความคิดเบียดเบียนเพราะสิ่งนั้นได้อย่างไร

ทุกขณะที่มีสติ ผู้ปฏิบัติสามารถเจริญสัมมาสังกัปปะ ๓ อย่าง เมื่อวิปัสสนาญาณเจริญแก่กล้าเต็มที่ก็จะเห็นประจักษ์ชัดพระนิพพานและบรรลุอริยมรรค สัมมาสังกัปปะที่เกิดจากการบรรลุอริยมรรคคือสิ่งที่สามารถขจัดความคิดอกุศลได้เด็ดขาดที่สุด มรรคขั้นแรกจะสามารถขจัดความคิดในกามคุณที่จะนำไปสู่อบาย มรรคขั้นที่ ๒ ขจัดความคิดในกามคุณอย่างหยาบได้ มรรคขั้นที่ ๓ ขจัดความคิดในกามคุณอย่างละเอียดให้สิ้นไป จนถึงขั้นสุดท้ายคืออรหัตตมรรค สัมมาสังกัปปะจะถอนรากความคิดอกุศลที่เนื่องด้วยรูปราคะและอรูปราคะให้สิ้นไปได้ทั้งหมด

พระผู้มีพระภาคทรงกระตุ้นให้สาวกของพระองค์ขัดเกลากิเลสด้วยการคิดอย่างถูกต้อง เราจึงควรเจริญสัมมาสังกัปปะเพื่อหลีกเลี่ยงทางผิดคือมิจฉาสังกัปปะ เพื่อความเจริญในธรรม และเพื่อดับกิเลสคือมิจฉาสังกัปปะ ❋

๑๓. การกล่าววาจาผิด (มิจฉาวาจา)

มิจฉาวาจา คือการกล่าววาจาที่ไม่ถูกต้องและไม่เหมาะสม มี ๔ ประการ ได้แก่ การพูดปด พูดส่อเสียดนินทา พูดหยาบคาย และพูดเพ้อเจ้อ การพูด ๔ อย่างนี้อาจจะเอื้อประโยชน์ต่อตนเอง ผู้พูดจึงเห็นว่าสมควรจะพูด แต่คำพูดเหล่านี้เป็นอันตรายต่อผู้อื่น และในอนาคตผู้พูดก็จะต้องทุกข์ทรมานจากวิบากของมิจฉาวาจาเหล่านี้

สัมมาวาจา คือ การงดเว้นจากการกล่าววาจาที่ไม่ถูกต้อง สัมมาวาจาไม่ได้มุ่งถึงการพูดในสิ่งที่ดี แต่มุ่งถึงการงดเว้นจากการพูดที่ไม่ดี เช่น การโกหก เป็นต้น ผู้ที่รักษาศีล ๕ จะต้องเว้นขาดจากการพูดปด และควรเลี่ยงมิจฉาวาจาอื่นๆ คือ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อด้วย สำหรับผู้ที่รักษาศีลที่มีการเลี้ยงชีพชอบเป็นข้อที่ ๘ (อาชีวัฏฐมกศีล) ก็ยิ่งต้องเว้นขาดจากมิจฉาวาจาทั้ง ๔ ชนิด

ในระหว่างเจริญกรรมฐาน การงดเว้นจะเกิดขึ้นด้วยการละได้ชั่วคราว (ตทังคปหาน) แม้ในการปฏิบัติธรรมจะไม่มีการพูดคุยกัน แต่ก็มีเจตนางดเว้น (วิรัติ) ร่วมอยู่ด้วย และเมื่อบรรลุอริยมรรคขั้นต่างๆ มิจฉาวาจาทั้ง ๔ ชนิด ก็จะถูกขจัดให้สิ้นไปได้โดยสิ้นเชิง (สมุจเฉทปหาน) ❄

๑๔. การกระทำผิด (มิจฉากัมมันตะ)

มิจฉากัมมันตะ คือการกระทำผิด มี ๓ ประการ คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม ผู้กระทำอาจเห็นว่าสมควรทำสิ่งเหล่านั้น แต่เหยื่อผู้เสียหายย่อมเห็นว่าเป็นสิ่งไม่สมควร เราจะกล่าวได้หรือว่าสมควรถูกฆ่าเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทรัพย์สินของเราสมควรถูกขโมย และภรรยาหรือลูกสาวเราสมควรถูกล่วงละเมิดทางเพศ ทุกคนย่อมเห็นพ้องกันว่าการกระทำเหล่านี้เป็นสิ่งเลวทราม และผู้ที่กระทำผิดก็จะต้องชดใช้บาปกรรมในอนาคต

สัมมากัมมันตะคือการงดเว้นจากการกระทำที่ไม่ถูกต้อง เช่น การฆ่า เป็นต้น ผู้ที่มีเจตนาที่จะไม่ฆ่าสัตว์ย่อมงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตได้ด้วยการเจริญสัมมากัมมันตะ ในการปฏิบัติธรรม ทุกขณะที่มีสติคือการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น เพราะประกอบด้วยเจตนาจะงดเว้น (วิรตีเจตสิก) เมื่อบรรลุอริยมรรคแล้ว มิจฉากัมมันตะจะถูกขจัดจนสิ้นไปได้โดยสิ้นเชิง ❄

๑๕. การเลี้ยงชีพผิด (มิจฉาอาชีวะ)

มิจฉาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพหรือหาทรัพย์สินเงินทองมาอย่างไม่สมควร บางคนประกอบอกุศลกรรม เช่น การฆ่าสัตว์เพื่อเลี้ยงชีพ แต่บางคนก็ไม่ได้ทำอกุศลเพื่อหาเลี้ยงชีพเท่านั้น ยังทำไปเพื่อสนองความโลภหรือความโกรธด้วย อกุศลกรรมที่ไม่เกี่ยวกับการเลี้ยงชีพ แต่เกิดขึ้นจากความโลภหรือความโกรธนั้นไม่จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ แต่เป็นมิจฉากัมมันตะหรือมิจฉาวาจา เช่น การฆ่ายุง ฆ่างู หรือฆ่าศัตรูเพราะความโกรธ เป็นมิจฉากัมมันตะ แต่การฆ่าไก่ หมู หรือปลาเพื่อเอาไปขายที่ตลาดหรือเพื่อบริโภคเอง เป็นมิจฉาอาชีวะ ส่วนการขโมยหรือปล้นที่ส่วนใหญ่มักทำไปเพื่อหารายได้ จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ แต่การขโมยที่ทำไปเพราะความเกลียดชังหรือมุ่งร้ายหรือทำไปตามนิสัยหรือความเคยชิน จัดเป็นมิจฉากัมมันตะ การประพฤติผิดในกามมักจะไม่เกี่ยวกับการเลี้ยงชีพ แต่ถ้าล่อลวงผู้หญิงเพื่อเงินหรือทำเป็นอาชีพก็เป็นมิจฉาอาชีวะ

การโกหกในการเจรจาธุรกิจเป็นมิจฉาอาชีวะ แต่ถ้าโกหกด้วยเหตุอื่นเป็นมิจฉาวาจา การส่อเสียดนินทาก็เช่นเดียวกัน ทุกวันนี้ข่าวลือบางข่าวเป็นการใส่ร้ายป้ายสีที่จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ และก่อให้เกิดความเสียหายใหญ่หลวง คำหยาบคายมักไม่ค่อยใช้ในการทำธุรกิจ ส่วนคำเพ้อเจ้อเหลวไหลที่เป็นมิจฉาอาชีวะนั้นมีให้เห็นมากมายในการเขียนนิยาย การแสดงละคร และการสร้างภาพยนตร์ เป็นต้น

มิจฉาอาชีวะทุกชนิดเป็นการผิดศีลที่ให้เรางดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น ผู้ที่รักษาศีล ๕ จะพ้นจากมิจฉาอาชีวะทั้ง ๗ ชนิดดังที่กล่าวแล้ว ยิ่งผู้ที่สมาทานศีลที่มีการเลี้ยงชีพชอบเป็นข้อที่ ๘ (อาชีวัฏ-ฐมกศีล) ก็จะพ้นจากมิจฉาอาชีวะได้อย่างแน่นอน

การเลี้ยงชีพชอบ

สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพอย่างถูกต้องและชอบธรรม ไม่เกี่ยวข้องกับมิจฉาอาชีวะใดๆ คือการประกอบอาชีพโดยปราศจากการฆ่าสัตว์และลักทรัพย์เป็นต้น นักปราชญ์สมัยก่อนกล่าวว่าคือการทำกสิกรรมและพาณิชยกรรมอย่างซื่อสัตย์สุจริตเป็นต้น[๑๗๐] กสิกรรมที่สุจริต หมายถึง การทำไร่ทำสวนด้วยแรงงานของตนโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น และพาณิชยกรรมที่สุจริตก็คือการซื้อสินค้ามาในราคาที่เป็นธรรมโดยไม่เบียดเบียน ฆ่า ปล้น ขโมย หรือโกงผู้อื่น แล้วขายสินค้าไปในราคาที่เป็นธรรมตามท้องตลาด ในสมัยก่อนมีพ่อค้าบางคนที่เอากำไรเพียง ๑ จั๊ตจากสินค้าราคา ๑๐ จั๊ต แต่เมื่อนักธุรกิจมีความโลภมากขึ้น บางคนขายสินค้าโดยเอากำไรถึง ๑๐๐% เมื่อมีโอกาส ซึ่งไม่ใช่การค้าขายที่สุจริต เพราะการค้าที่สุจริตจะต้องขายสินค้าคุณภาพดีในราคายุติธรรมโดยไม่มุ่งค้ากำไรเกินควร

ผู้ที่ค้าขายโดยสุจริตก็สามารถทำกำไรจากธุรกิจของตนได้ ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่ตลาดเซโช เมืองมัณฑะเลย์ มีพ่อค้าขายของชำชาวพม่าชื่อ อู ญาณ ซึ่งเป็นชาวพุทธ เขามักพูดกับลูกค้าอย่างอ่อนน้อมว่า “ท่าน

ครับ มีอะไรให้ผมช่วยไหมครับ” เขาไม่เคยคิดราคาสินค้าเกินควรและบอกราคาตามจริงเสมอ ถ้าลูกค้าต่อรองราคา เขาก็จะพูดว่า “ท่านครับ ผมไม่สามารถลดราคาได้ ผมได้กำไรแค่ ๒% เท่านั้นเองครับ” แม้ว่าลูกค้าจะเป็นเด็ก เขาก็ไม่เคยคิดจะเอาเปรียบด้วยการโก่งราคาสินค้าหรือหลอกขายสินค้าที่ด้อยคุณภาพ ถ้าสินค้าที่ได้รับไปไม่ถูกต้องเพราะความผิดพลาด ลูกค้าก็สามารถนำมาเปลี่ยนเอาอันที่ถูกไปแทน ลูกมือในร้านของเขาที่มีอยู่ถึง ๔-๕ คนต้องเร่งมือช่วยขายของตลอดเวลา และเอาแบบอย่างการเลี้ยงชีพชอบที่น่ายกย่องของเจ้านาย

นอกจากนี้ ข้าราชการ พนักงานบริษัทเอกชน หรือผู้รับจ้างที่ประกอบอาชีพของตนด้วยความรับผิดชอบและด้วยค่าแรงที่เหมาะสมก็ถือว่ามีสัมมาอาชีวะ คนขับรถหรือขับเรือที่ทำงานด้วยความซื่อสัตย์และคิดค่าโดยสารอย่างเป็นธรรมก็มีสัมมาอาชีวะเช่นกัน

การเลี้ยงชีพของภิกษุ

ฆราวาสต้องงดเว้นการเลี้ยงชีพที่ผิด ๗ ชนิดที่เกี่ยวกับกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ แต่สำหรับภิกษุมีศีลวินัยที่เนื่องด้วยการเลี้ยงชีพอยู่มากมาย ภิกษุไม่ควรขออาหาร เครื่องนุ่งห่ม หรือที่อยู่อาศัยจากผู้ที่มิใช่ญาติหรือผู้ที่มิได้ปวารณาให้ขอได้ หากได้สิ่งใดมาอย่างไม่ถูกต้อง ทั้งภิกษุนั้นและภิกษุรูปอื่นก็ไม่สมควรใช้สอยสิ่งนั้น การขอบริจาคอย่างโจ่งแจ้งที่ทำกันทุกวันนี้เป็นสิ่งที่ไม่สมควรอย่างยิ่ง ภิกษุไม่ควรแม้กระทั่งการบอกเป็นนัยหรือส่งสัญญาณใดให้ทายกนำอาหาร

หรือจีวรมาถวาย ถ้าภิกษุใช้สอยสิ่งใดที่ได้มาด้วยการขอ การบอกใบ้หรือการทำเล่ห์ก็จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ

นอกจากนี้ หากภิกษุพยายามตีสนิทญาติโยมหรือทำให้ตนเป็นที่ชื่นชอบด้วยการให้ดอกไม้ ผลไม้ หรืออาหาร ก็ต้องอาบัติข้อที่เรียกว่า ประทุษร้ายตระกูล (กุลทูสนะ)[๑๗๑] ซึ่งหมายถึงการทำลายศรัทธาของญาติโยม การให้ดอกไม้เป็นต้นอาจทำให้ตนเป็นที่ชื่นชอบของโยมที่ได้รับ แต่ไม่ทำให้ศรัทธาของโยมเจริญขึ้น ความเคารพเลื่อมใสต่อภิกษุจะบริสุทธิ์ได้ก็ต่อเมื่อเกิดจากศีลที่บริสุทธิ์และคุณธรรมต่างๆ ของภิกษุนั้น ความพยายามใดที่จะสร้างความสนิทชิดเชื้อกับญาติโยมเป็นอันตรายต่อศรัทธาอันแท้จริงที่เกิดจากความบริสุทธิ์ในสมณเพศของภิกษุนั้น ญาติโยมอาจจะเคารพและอุปัฏฐากอุปถัมภ์เฉพาะภิกษุที่ให้ของกำนัลแก่ตน แต่ปล่อยปละละเลยภิกษุที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ความเคารพนบนอบต่อพระที่ให้สิ่งของเช่นนั้น แท้จริงแล้วก็ไม่ต่างอะไรกับความสนิทสนมรักใคร่ของชาวโลกทั่วๆ ไป และไม่ใช่ศรัทธาที่แท้จริง ดังนั้น จึงเป็นการไม่สมควรที่ภิกษุจะตีสนิทญาติโยมด้วยการมอบของขวัญ เช่น ดอกไม้ หรืออาหาร ทั้งยังไม่ควรยกยอฆราวาส ไม่ควรรับใช้ฆราวาส ไม่ควรเลี้ยงเด็กให้ฆราวาส ไม่ควรรักษาโรคให้ฆราวาส ไม่ควรทำนายโชคชะตาของฆราวาส และไม่ควรเลี้ยงชีพด้วยวิธีใดๆ ที่จะทำลายศรัทธาที่แท้จริงของญาติโยม การที่พระภิกษุใช้สอยสิ่งใดที่ได้มาด้วยการกระทำอันไม่สมควรดังกล่าวนั้นจัดว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ

ภิกษุไม่ควรหลอกลวงเกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้และการบรรลุธรรม ภิกษุบางรูปแสร้งทำเป็นไม่มีความโลภในจีวรหรืออาหารที่ทายกทายิกานำมาถวาย โดยปฏิเสธว่า "อาตมาไม่ต้องการจีวรเนื้อดีหรืออาหารรสเลิศหรอกโยม แค่จีวรจากเศษผ้าและอาหารบิณฑบาตอาตมาก็พอใจแล้ว" เมื่อแกล้งปฏิเสธเช่นนั้น ทายกก็จะเกิดศรัทธาแรงกล้าและยิ่งอ้อนวอนให้รับไทยธรรมของตน หลังจากนั้นภิกษุรูปนั้นก็จะทำทีเป็นยินยอมรับไทยธรรม โดยอ้างว่าเพื่อฉลองศรัทธาของทายกผู้หลงเชื่อว่าตนไม่ยินดีในของใช้อันประณีต การแสร้งทำเป็นเคร่งครัดเพื่อหวังลาภสักการะเช่นนี้ก็จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ

ภิกษุบางรูปอาจเปรยว่า "พระที่ห่มจีวรเช่นนี้ หรืออาศัยอยู่ในสถานที่เช่นนี้ มักจะเป็นพระอริยะ พระอรหันต์ หรือผู้บรรลุฌานอภิญญา" ลักษณะการใช้ชีวิตดังกล่าวตรงกับลักษณะของภิกษุผู้พูดนั่นเอง นี่ก็เป็นมิจฉาอาชีวะของพระที่เจ้าเล่ห์เพทุบาย

ภิกษุบางรูปไม่ได้ปฏิบัติธรรมจริงๆ แต่แสร้งทำอากัปกิริยาสงบเสงี่ยมเรียบร้อยให้ดูเหมือนนักปฏิบัติ จะยืน จะนั่ง จะนอน หรือจะงอแขนเหยียดแขนก็ทำเหมือนกำลังเข้าสมาธิเลียนแบบนักปฏิบัติ การหลอกลวงเช่นนี้ก็เป็นมิจฉาอาชีวะ

ภิกษุบางรูปอวดอ้างว่าตนสามารถอ่านใจผู้อื่นได้ ถ้าอาจารย์ทักว่า "เอ้ย! โยมผู้หญิงตรงโน้นน่ะ ฟุ้งไปแล้ว ตั้งใจดูลมหายใจสิ" ซึ่งก็แน่นอนว่าคงจะมีผู้ปฏิบัติหญิงสักคนในห้องกรรมฐานที่กำลังฟุ้งซ่านอยู่พอดี และผู้ปฏิบัติหญิงคนนั้นก็คงจะประทับใจและยกย่องอาจารย์

รูปนั้นมาก ถ้าพระรูปหนึ่งเล่าว่าท่านเคยเป็นพระราชาและผู้หญิงที่มีลักษณะอย่างนั้นอย่างนี้เคยเป็นมเหสีของท่านในชาติก่อน ญาติโยมของพระรูปนั้นก็จะเชื่อว่าท่านมีอิทธิฤทธิ์ นี่ก็เป็นมิจฉาอาชีวะโดยการอวดอ้าง

ภิกษุไม่ควรใช้สอยสิ่งใดที่ถวายโดยทายกทายิกาผู้ตกเป็นเหยื่อของการหลอกลวงด้วยวิธีต่างๆ เหล่านั้น ภิกษุควรเลี้ยงชีพด้วยสิ่งที่ได้มาโดยสัมมาอาชีวะเท่านั้น ถ้าไม่มีใครนำภัตตาหารมาถวาย ภิกษุก็ควรออกบิณฑบาต ถ้าไม่มีจีวรที่เหมาะสมก็ต้องเก็บเศษผ้ามาเย็บ หรือไม่ก็ไปยืนนิ่งอยู่ที่หน้าบ้านของทายก ถ้าทายกเอ่ยปากถามว่าต้องการอะไร ภิกษุจึงจะสามารถบอกถึงความต้องการจีวรของตนได้ เพราะไม่ผิดที่ภิกษุจะบอกถึงความประสงค์ของตนให้ทราบเมื่อถูกถาม การแสวงหาปัจจัยด้วยอาการเช่นนี้เป็นสัมมาอาชีวะ

ปัจจัยเช่นอาหารหรือเครื่องนุ่งห่มที่ทายกทายิกาถวายเพื่อการศึกษาและการประพฤติพรหมจรรย์ หรือถวายเพื่อบูชากัณฑ์เทศน์แด่ภิกษุ จัดเป็นสิ่งที่ได้มาโดยบริสุทธิ์เพราะภิกษุรับมาโดยชอบธรรม พระบรมศาสดาทรงย้ำให้สาวกของพระองค์มีสัมมาอาชีวะเช่นนี้

การงดเว้น ๓ กรณี

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะเป็นการงดเว้นที่ถูกต้อง ๓ ข้อ และการงดเว้นแต่ละข้อก็แบ่งได้ ๓ กรณี กรณีแรกคือการงดเว้นจากการทำชั่วโดยมิได้ตั้งใจจะรักษาศีลมาก่อน (สัมปัตต-

วิรัติ) ผู้ที่ยังไม่ได้สมาทานศีลก็อาจงดเว้นจากการโกหก การลักทรัพย์หรือการฆ่าสัตว์ได้เมื่อถูกกระตุ้นให้ทำ กรณีที่ ๒ คือการงดเว้นด้วยการสมาทานศีลและพยายามรักษาศีลให้บริสุทธิ์ (สมาทานวิรัติ) กรณีที่ ๓ คือ การงดเว้นอันเป็นปกติวิสัยของพระอริยเจ้าผู้ถอนรากกิเลสได้แล้ว (สมุจเฉทวิรัติ)[๑๗๒]

ในกรณีทั้งสามนี้ กรณีสุดท้ายจะไม่มีความคิดต้องงดเว้นเลย เพราะเมื่อท่านได้เห็นพระนิพพานด้วยการบรรลุอริยมรรคแล้วก็จะไม่มีความจงใจล่วงละเมิดศีลอีก เมื่อความอยากทำบาปดับสิ้นไปจึงเป็นการงดเว้นได้อย่างสมบูรณ์ ในการปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติที่มีสติและหยั่งเห็นไตรลักษณ์ในสิ่งที่ได้รับรู้ทั้งหมด จะไม่มีความอยากที่จะฆ่า ขโมย หรือโกหกเป็นต้น จึงเป็นการงดเว้นจากการทำชั่ว การเจริญวิปัสสนาจึงประกอบด้วยการงดเว้นทั้ง ๓ กรณี และเมื่อการปฏิบัติเสร็จสมบูรณ์ก็จะกลายเป็นการงดเว้นอย่างพระอริยเจ้า เมื่อนั้นมิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ และมิจฉาอาชีวะ ก็จะถูกขจัดจนหมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิง ❋

๑๖. ความพยายามผิด (มิจฉาวายามะ)

มิจฉาวายามะ คือความเพียรพยายามในการทำชั่ว บางคนมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะทำบาปอกุศล จึงพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะฆ่า ขโมย หรือปล้น แม้จะต้องเสี่ยงอันตรายมากมาย นี่เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของมิจฉาวายามะ การฆ่ายุงหรือแมลงก็มีความพยายามในการตบหรือขยี้ การโกหกหรือการข่มขู่ก็ต้องใช้ความพยายาม มิจฉาวายามะยังปรากฏชัดในการผลิตอาวุธ การทำลายชื่อเสียง การเขียนนวนิยาย และการสร้างภาพยนตร์ มิจฉาวายามะจะปลุกเร้าอกุศลจิตที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นและทวีกำลังให้อกุศลจิตที่เกิดขึ้นแล้ว การแสวงหากามสุขและกามคุณก็จัดเป็นมิจฉาวายามะ ซึ่งจะเห็นได้ชัดในกรณีที่มีผู้คนจำนวนมากไปเข้าคิวรอซื้อบัตรชมภาพยนตร์หรือชมละคร สรุปแล้วความพยายามที่จะทำอกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งจัดเป็นมิจฉาวายามะ

สัมมาวายามะนั้นตรงข้ามกับมิจฉาวายามะ เป็นความเพียรพยายามในการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา สัมมาวายามะมี ๔ ชนิด คือ

๑) ความพยายามละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เช่น ถ้าเราได้ตบยุงไปแล้วก็พยายามที่จะไม่ทำซ้ำอีกในคราวหน้า ถ้าเราเคยโกหกก็พยายามที่จะไม่พูดปดอีก เป็นต้น

๒) ความพยายามป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เช่น เมื่อเราเห็นผู้อื่นฆ่า ขโมย หรือโกหก เราก็ควรหลีกเลี่ยงบาปอกุศลเหล่านั้นเสมือนป้องกันการติดโรคที่กำลังรุมเร้าผู้อื่นอยู่

๓) ความพยายามเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เช่น ถ้าเรายังไม่เคยให้ทานหรือรักษาศีลมาก่อน เราก็ควรทำเสีย เราควรระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงถึงพร้อมด้วยพระพุทธคุณทั้ง ๙ ประการ และทรงเป็นมหาบุรุษผู้ประเสริฐสุด แล้วปลงใจเชื่อมั่นที่จะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ โดยเปล่งวาจาว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง) พระธรรมและพระสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน เราควรรักษาศีล ๕ หรือรักษาศีล ๘ ตามโอกาส ถ้าเป็นไปได้ก็บวชเป็นสามเณรหรือเป็นภิกษุแล้วรักษาศีลวินัยของตน ถ้าไม่สามารถบวชได้ตลอดชีวิตก็อาจบวชชั่วคราว และยังมีกุศลต่างๆ มากมายที่เราควรจะต้องเจริญอีก เช่น การเคารพบูชาผู้ที่ควรเคารพ อุปัฏฐากรับใช้ท่าน และฟังธรรมจากท่าน เป็นต้น

นอกจากนี้ **เราควรเจริญกรรมฐาน เช่น พุทธานุสสติ เมตตาภาวนา อสุภสัญญา หรืออานาปานสติ เพื่อก่อให้เกิดสมาธิและพัฒนาจิตใจ แล้วเราก็ควรเจริญวิปัสสนา** แม้ว่าจะเคยปฏิบัติมาบ้างแล้วแต่ยังไม่เกิดวิปัสสนาญาณ ก็ควรเพียรปฏิบัติต่อไปเพื่อให้ได้บรรลุวิปัสสนาญาณโดยเฉพาะอุทยัพพยญาณและสังขารุเปกขาญาณ กุศลที่เกิดจากมรรคญาณก็เป็นสิ่งที่ปุถุชนยังไม่เคยบรรลุ เราจึงควรพยายามที่จะบรรลุกุศลแห่งมรรคให้ได้ด้วยสัมมาวายามะ

๔) ความพยายามเพิ่มพูนกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้แก่กล้าและบริบูรณ์ เรื่องนี้ก็เป็นสัมมาวายามะ ซึ่งคงจะไม่จำเป็นต้องขยายความอีก

สำหรับผู้ปฏิบัติที่กำลังเจริญวิปัสสนาอยู่ที่สำนักปฏิบัติธรรมแห่งนี้ ทุกขณะที่มีสติก็เท่ากับว่าเรากำลังเพียรละอกุศลที่เกิดขึ้น เพียรป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรเพิ่มพูนวิปัสสนากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้แก่กล้าและบริบูรณ์ยิ่งขึ้น ความเพียรพยายามเช่นนี้จำเป็นต่อการบรรลุถึงวิปัสสนาญาณที่สูงขึ้นไปจนกระทั่งถึงมรรคญาณ ความเพียรทั้ง ๔ ชนิดนี้เรียกว่าความเพียรชอบ (สัมมัปปธาน) ❋

๑๗. ความมีสติผิด (มิจฉาสติ)

มิจฉาสติ คือ การระลึกถึงเรื่องทางโลกและอกุศลในอดีต บางคนระลึกถึงความชั่วที่เคยก่อสมัยยังหนุ่ม นึกถึงเพื่อนฝูง สถานที่ที่เคยไปเที่ยว หรือวันเวลาแห่งความสุขในอดีต คล้ายกับโคที่เคี้ยวเอื้องตอนกลางคืน ความทรงจำต่างๆ เหล่านี้เป็นมิจฉาสติ แต่การระลึกถึงความผิดพลาดในอดีตด้วยความสำนึกผิดและตั้งใจว่าจะไม่ทำผิดอีกในอนาคตไม่จัดว่าเป็นมิจฉาสติ แต่เป็นสัมมาสติ ภิกษุบางรูปนึกถึงพ่อแม่ หมู่ญาติ บ้านเกิด หรือเพื่อนเล่นในวัยเด็ก นึกถึงการใช้ชีวิตสมัยเป็นฆราวาสและคิดว่าน่าจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ การระลึกถึงอดีตเหล่านี้จัดเป็นมิจฉาสติ

โดยปกติแล้วฆราวาสไม่จำเป็นจะต้องละความคิดถึงลูกหลาน เพราะเป็นเรื่องธรรมดาที่จะนึกถึงครอบครัว แต่เมื่อมาเข้ากรรมฐานในสำนักปฏิบัติธรรม ผู้ปฏิบัติจะต้องมีสติกำหนดรู้และละความคิดเหล่านั้นเสีย ระหว่างที่ผู้ปฏิบัตินั่งสมาธิและตามสังเกตการพองและยุบของท้อง หรือสังเกตการเคลื่อนไหวอื่นๆ ของร่างกาย หรือกำหนดว่า "นั่งหนอ" หรือ "ถูกหนอ" อยู่นั้น ในบางขณะเขาอาจหวนนึกถึงเรื่องราวต่างๆ เช่น สิ่งที่เคยทำในอดีต บทสนทนา กิจกรรมที่เคยทำสมัยเด็ก หรือเพื่อนๆ เป็นต้น การระลึกถึงเรื่องราวเหล่านั้นเป็นมิจฉาสติ ผู้ปฏิบัติจึงควรกำหนดรู้และละไปเสีย คนเฒ่าคนแก่มักจะคิดถึงหลานๆ เมื่อพยายามสังเกตความคิดก็จะเห็นภาพหลานๆ มาอยู่ใกล้ๆ หรือจินตนาการไปว่าได้ยินเสียงหลานเรียกหา ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้และละไปให้หมด แต่ผู้ปฏิบัติบางคนที่ไม่สามารถละความคิดเช่นนี้ได้ก็รู้สึกว่าจะต้องรีบกลับบ้าน ความเพียรในการปฏิบัติธรรมของเขาจึงมักจะถูกสกัดกั้นด้วยมิจฉาสติ สรุปได้ว่ามิจฉาสติมิใช่การระลึกรู้ที่ถูกต้อง แต่เป็นเพียงการประมวลอกุศลจิตจากความทรงจำเกี่ยวกับเรื่องราวทางโลกและเรื่องอกุศลต่างๆ ในอดีตเท่านั้น

สัมมาสติตรงกันข้ามกับมิจฉาสติ คือเป็นการระลึกถึงกุศลต่างๆที่เกี่ยวกับทาน ศีล และภาวนา โดยระลึกว่าเมื่อก่อนเราได้ทำกุศลนั้นๆอย่างไร เช่น ได้เคยถวายผ้ากฐิน ใส่บาตร ไปถือศีลอุโบสถในวันพระ เป็นต้น การระลึกถึงกุศลเหล่านี้เป็นสัมมาสติ คือเป็นสติที่เกิดร่วมกับกุศลจิต กุศลจิตทุกดวงทั้งการให้ทาน การบูชาพระพุทธ-

รูป การดูแลผู้ใหญ่ การรักษาศีล และการเจริญภาวนา จะต้องมีสัมมาสติร่วมด้วยเสมอ

กุศลจิตทุกดวงจะขาดสัมมาสติไม่ได้ สัมมาสติอาจจะไม่เด่นชัดในกุศลจิตทั่วไป แต่จะเด่นชัดในภาวนากุศลโดยเฉพาะวิปัสสนาภาวนา ดังนั้นในพระสูตรจึงอธิบายว่าสัมมาสติพบได้ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔[๑๗๓] การสังเกตทุกกระบวนการทางกายในทุกอิริยาบถ สังเกตทุกขเวทนาไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ สังเกตทุกสภาวธรรมทางจิต และสังเกตทุกกระบวนการทางจิตหรือธรรมารมณ์ เหล่านี้คือสัมมาสติ

กล่าวได้ว่าผู้ปฏิบัติที่กำลังเจริญวิปัสสนากำลังเจริญสัมมาสติ เขาต้องมีสติกำหนดรู้รูปนามทั้งหมดที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ สนใจตามสังเกตสภาวะพองและยุบของท้อง การนั่ง การงอ การเดิน เป็นต้น เช่นนี้คือการเจริญสติในกาย (กายานุปัสสนา) บางครั้งก็กำหนดรู้ความรู้สึก เช่น "ปวดหนอ" "เศร้าหนอ" "ดีใจหนอ" "พอใจหนอ" เป็นต้น ซึ่งก็คือการเจริญสติในเวทนา (เวทนานุปัสสนา) บางครั้งก็สนใจสังเกตสภาวะคิดโดยกำหนดว่า "คิดหนอ" คือการเจริญสติในจิต (จิตตานุปัสสนา) และบางครั้งก็มีสติรับรู้โดยกำหนดว่า "เห็นหนอ" "ได้ยินหนอ" "โลภหนอ" "โกรธหนอ" "ขี้เกียจหนอ" "ฟุ้งหนอ" เป็นต้น คือการเจริญสติในสภาวธรรม (ธรรมานุปัสสนา) ทุกขณะที่เรามีสติกำหนดรู้หมายถึงการเจริญสติเพื่อวิปัสสนาปัญญา จึงเป็นเรื่องที่น่ายินดีอย่างยิ่ง เมื่อสติเจริญเต็มที่ สัมมาสติในอริยมรรคจะทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นแจ้ง

พระนิพพาน เพราะฉะนั้น เราควรเพียรปฏิบัติจนกว่าจะเกิดสัมมาสติที่สมบูรณ์ในที่สุด ❄

๑๘. ความมีสมาธิผิด (มิจฉาสมาธิ)

มิจฉาสมาธิ คือการที่จิตจดจ่ออยู่กับการประพฤติผิดที่จงใจจะทำทางกายหรือวาจา เป็นสมาธิที่ช่วยให้สามารถก่ออกุศลกรรมได้สำเร็จ เช่น เมื่อตั้งใจจะโกหก เราจะโกหกสำเร็จก็ต่อเมื่อจิตจดจ่ออยู่กับคำเท็จที่จะพูดออกไป ถ้าจิตฟุ้งซ่านก็อาจพลั้งปากพูดความจริงออกไปได้ เล่ากันว่าบางคดีในศาล ความจริงถูกเปิดเผยออกมาได้เพราะพยานเท็จหลงกลทนายที่สอบสวนความอย่างแยบยลจนพยานสับสน ซึ่งเป็นเพราะพยานขาดสมาธิ ดังนั้น สมาธิจึงจำเป็นต่อการทำชั่ว มิจฉาสมาธิจะยิ่งมีกำลังเมื่อต้องวางแผนการสังหารหมู่ การจารกรรมครั้งใหญ่ หรือการผลิตอาวุธร้ายแรง

ส่วนสัมมาสมาธิ คือการจดจ่อในการประกอบกุศล เช่น ทานและศีล การให้ทานต้องมีสมาธิที่ดีพอจึงจะสำเร็จได้ การแสดงความเคารพหรือการช่วยเหลือผู้อื่นก็ต้องอาศัยสมาธิเช่นกัน สมาธิยังสำคัญต่อการภาวนา เช่น การฟังธรรม และการแสดงธรรม และจำเป็นอย่างยิ่งต่อการเจริญอานาปานสติที่ต้องให้จิตจดจ่อแนบแน่นอยู่กับอารมณ์เดียว สมาธิที่เกี่ยวข้องกับกุศลจิตเหล่านี้คือสัมมาสมาธิ

สัมมาสมาธิ มี ๓ ประเภท[๑๗๔] ได้แก่ ๑. สมาธิชั่วขณะ (ขณิก-

สมาธิ) ๒. สมาธิที่จวนจะแนบแน่น (อุปจารสมาธิ) และ ๓. สมาธิที่แนบแน่น (อัปปนาสมาธิ) สมาธิที่เนื่องด้วยกุศลจิตทั่วไปเช่นทานและศีลจัดเป็นสมาธิชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) เพราะตั้งอยู่เพียงชั่วขณะ สมาธิทั่วไปนี้จะไม่เด่นชัด ในคัมภีร์อรรถกถาจึงไม่ได้กล่าวถึง และกล่าวเฉพาะสมาธิชั่วขณะที่เกี่ยวกับการเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นสมาธิที่เกิดขึ้นชั่วขณะในระยะแรกของการภาวนาหรือเบื้องต้นของการฝึกจิต สมาธิที่มีกำลังพอที่จะระงับนิวรณ์ได้เรียกว่า สมาธิที่จวนจะแนบแน่น (อุปจารสมาธิ) ส่วนสมาธิที่เกิดขึ้นเมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุฌานเรียกว่า สมาธิที่แนบแน่น (อัปปนาสมาธิ)

ในการเจริญวิปัสสนา สมาธิชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) จะเกิดขึ้นเมื่อผู้ปฏิบัติจดจ่อสังเกตธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ หรือรูปนาม เป็นต้น แต่ในเบื้องต้นสมาธิจะยังไม่เด่นชัดนักเพราะสมาธิยังไม่มีกำลังพอ เมื่อสมาธิเจริญแก่กล้าขึ้น จิตจะจดจ่อแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ที่กำลังสังเกตได้อย่างสมบูรณ์ ทำให้ปราศจากนิวรณ์มีกามฉันทะเป็นต้น จิตจะกลายเป็นเช่นกับกระแสการรับรู้ด้วยสติที่ต่อเนื่องไม่ขาดสาย นี่คือลักษณะของขณิกสมาธิในการเจริญวิปัสสนา และยังจัดเป็นอุปจารสมาธิได้ด้วยเพราะสามารถทำให้จิตว่างจากนิวรณ์ได้[๑๗๕] คัมภีร์อรรถกถาของสติปัฏฐานสูตรกล่าวว่า อารมณ์กรรมฐานในหมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ และหมวดธาตุมนสิการ สามารถทำให้เกิดอุปจารสมาธิได้[๑๗๖] วิสุทธิมรรคยังระบุว่าการสังเกตธาตุ ๔ ในหมวดจตุธาตุววัตถานในสติปัฏฐานสูตร ก็สามารถทำให้เกิดอุปจารสมาธิได้เช่นกัน[๑๗๗]

เมื่อสมาธิแก่กล้าพอที่จะข่มนิวรณ์ได้ สมาธิที่เกิดขึ้นในทุกๆ ขณะที่มีสติ เรียกว่า สมาธิชั่วขณะในวิปัสสนา (วิปัสสนาขณิกสมาธิ) ซึ่งมีกำลังเทียบเท่าอุปจารสมาธิ เพราะมีความสามารถในการข่มนิวรณ์ได้เช่นกัน เมื่อจิตปราศจากนิวรณ์ก็จะเกิดความบริสุทธิ์แห่งจิต (จิตตะ-วิสุทธิ) เพราะวิปัสสนาจิตที่ตามรู้ด้วยสตินั้นบริสุทธิ์ เมื่อวิปัสสนาญาณแก่รอบก็จะบรรลุอริยมรรคและเข้าถึงพระนิพพาน สมาธิในขณะที่บรรลุมรรคและผลเรียกว่า โลกุตตรอัปปนาสมาธิ

สัมมาสมาธิซึ่งเป็นกุศลมี ๓ ประเภทได้แก่ ขณิกสมาธิ อุปจาร-สมาธิ และอัปปนาสมาธิ ในพระบาลีกล่าวถึงสัมมาสมาธิในระดับของฌาน ๔ ตามข้อความในพระบาลีถือว่า รูปฌาน อรูปฌาน และฌาน-สมาธิในขณะบรรลุมรรคและผล จัดเป็นสัมมาสมาธิโดยตรง[๑๗๘] อย่างไรก็ตาม **อุปจารสมาธิและวิปัสสนาขณิกสมาธิก็ถูกตรัสถึงโดยอ้อม เพราะนับรวมเข้าในปฐมฌานที่มีองค์ฌาน ๕ เนื่องจากมีองค์ฌานเสมอกับปฐมฌาน** ที่จริงแล้วหากปราศจากวิปัสสนาขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิ โลกิยฌานและโลกุตตรสมาธิย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ นอกจากนั้น วิปัสสนาขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิยังช่วยขจัดมิจฉาสมาธิได้ตามสมควร ❊

๑๙. ความมีปัญญาผิด (มิจฉาญาณ)

มิจฉาญาณ คือมีความเข้าใจผิดและใช้ความรู้ของตนไปในทางมิชอบ เป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดจากความหลง คัมภีร์อรรถกถาระบุว่าคือความรู้ที่เป็นเครื่องมือในการก่ออกุศลและไตร่ตรองในอกุศลกรรมของตน ดังข้อความว่า

“อนึ่ง ในคำว่า มิจฺฉาญาณี (ผู้มีปัญญาผิด) นี้ พึงทราบโมหะที่เกิดขึ้นด้วยการคิดหาอุบายในการทำบาป และด้วยลักษณะพิจารณาว่า ‘เราทำบาปดีแล้ว’ หลังจากทำบาปแล้วว่า มิจฉาญาณ (ปัญญาผิด)”[๑๗๙]

ในการทำชั่ว เช่น ฆ่า ขโมย ปล้น หรือโกหก คนทำต้องวางแผนว่าจะรับมือกับอุปสรรคอย่างไร การวางแผนจึงจำเป็นในการทำบาปอกุศลให้สำเร็จ การจะทำลายล้างสิ่งมีชีวิตจำนวนมากนั้นง่ายดาย แต่ก็ต้องวางแผนในการผลิตเครื่องมือ อาวุธ หรือยาพิษ ผู้ที่อยู่เบื้องหลังแผนการร้ายเหล่านั้นมักจะได้รับการยกย่องว่าเป็นคนฉลาดหลักแหลม แต่ที่จริงแล้วเป็นเพียงความหลงและความรู้ที่ถูกใช้ไปในทางที่ผิด ยิ่งกว่านั้น เมื่อได้ทำอกุศลกรรมไปแล้วก็มักจะสร้างความชอบธรรมหรือหาข้ออ้างให้กับการกระทำของตน ซึ่งจัดว่าเป็นมิจฉาญาณที่เกิดจากความหลงอีกเช่นกัน

สัมมาญาณตรงกันข้ามกับมิจฉาญาณ หมายความถึง ปัญญาพิจารณามรรค ผล และนิพพานที่ตนได้บรรลุ และพิจารณากิเลสที่ตน

ละได้แล้วและกิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งเรียกว่า ญาณพิจารณาทบทวน หรือปัจจเวกขณญาณ พระโสดาบันจะเกิดปัจจเวกขณญาณ ๕ ชนิด พระสกทาคามีจะเกิดปัจจเวกขณญาณ ๕ ชนิด และพระอนาคามีจะเกิดปัจจเวกขณญาณ ๕ ชนิด ส่วนพระอรหันต์ผู้ไม่มีกิเลสเหลือแล้วจะเกิดปัจจเวกขณญาณเพียง ๔ ชนิด[๑๘๐]

ผู้ปฏิบัติที่ตามสังเกตรูปนามทั้งปวงที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ กำลังดำเนินตามทางที่จะนำไปสู่สัมมาญาณ เมื่อญาณแก่กล้าขึ้นจากสติที่ต่อเนื่องจะเกิดญาณที่พิเศษคือ สังขารุเปกขาญาณ เขาจะสามารถกำหนดรู้อารมณ์ที่ปรากฏขึ้นต่อเนื่องนาน ๒-๓ ชั่วโมง และไม่หวั่นไหวต่อสิ่งที่ปรากฏ คือไม่รู้สึกชอบหรือชังเมื่อกระทบกับสิ่งที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจ และสักแต่ว่ารับรู้อย่างเป็นกลางต่อทุกสิ่ง **การรับรู้ความเกิดดับของรูปนามจะรวดเร็วชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ ต่อจากนั้นจะเห็นประจักษ์ความดับแห่งรูปนามทั้งปวง ซึ่งก็คือนิพพานอันเป็นสภาวะดับรูปนาม**

การพิจารณาถึงสภาวะบรรลุความดับรูปนามในขณะที่กำลังรู้เห็นความเกิดดับอยู่ คือการพิจารณามรรคผล การพิจารณาถึงความดับที่ไม่มีความเกิดดับ คือ ปัจจเวกขณญาณที่พิจารณาพระนิพพาน ผู้ปฏิบัติบางท่านพิจารณาถึงความสิ้นไปของความเห็นผิดว่ามีตัวตนและความลังเลสงสัยในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ นี้คือปัจจเวกขณญาณที่พิจารณากิเลสที่ถูกขจัดได้แล้ว บางท่านพิจารณาว่าต้องเร่งความเพียรต่อไปเมื่อเห็นร่องรอยของโลภะ โทสะ และโมหะที่ยัง

เหลืออยู่ นี้คือปัจจเวกขณญาณที่พิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า การพิจารณาถึงกิเลสที่ยังเหลืออยู่นี้จะเกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติที่มีพื้นฐานความรู้เท่านั้น[๑๘๑] การพิจารณาเหล่านี้จะเกิดขึ้นหลังจากที่บรรลุโสดาปัตติมรรคและโสดาปัตติผลแล้ว

เมื่อพระโสดาบันเพียรพยายามเพื่อที่จะบรรลุมรรคผลที่สูงขึ้นก็จะสามารถบรรลุได้ถ้ามีบารมีพอ และก็จะเกิดปัจจเวกขณญาณต่างๆ ขึ้นอีกรอบ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่ามีปัจจเวกขณญาณทั้งสิ้น ๑๙ ญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้สาวกของพระองค์เจริญสัมมาญาณทั้งหมดนี้

๒๐. ความหลุดพ้นผิด (มิจฉาวิมุตติ)

มิจฉาวิมุตติเป็นการเข้าใจผิดว่าสภาวจิตนั้นๆ คือการหลุดพ้นซึ่งเกิดขึ้นได้หลายกรณี มีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการหลุดพ้นมากมายทั้งในหมู่ชาวพุทธและไม่ใช่ชาวพุทธ ผู้ที่ไม่ใช่ชาวพุทธส่วนหนึ่งเชื่อว่าจะหลุดพ้นได้เมื่อสามารถค้นพบดวงชีพ (อาตมัน) หรือเมื่อสามารถแยกดวงชีพออกจากขันธ์ของบุคคลได้แล้ว ในสมัยพุทธกาล พวกเชนเป็นสาวกที่นับถือนิครนถนาฏบุตร ซึ่งเป็นหนึ่งในเจ้าลัทธิที่โด่งดังในสมัยนั้น พวกเชนเชื่อว่าจะหลุดพ้นได้ด้วยการทรมานตนเพราะจะช่วยชำระกรรมเก่าให้สิ้นไปและป้องกันผลของกรรมใหม่ นักบวชของศาสนาเชนจะใช้ชีวิตด้วยร่างเปลือยเปล่าตามธรรมชาติเพราะเชื่อว่า

การไม่ยึดติดในเครื่องนุ่มห่มแสดงถึงความหลุดพ้นอย่างสิ้นเชิง นักพรตชีเปลือยเหล่านั้นจึงได้รับการนับถือจากเหล่าสาวกในศาสนาของตนว่าเป็นอรหันต์

ในประเทศอินเดียทุกวันนี้ก็ยังมีนักพรตเช่นนั้นอยู่ บางคนพยายามจะหลุดพ้นด้วยการบูชาไฟ บ้างก็หวังว่าจะหลุดพ้นได้ด้วยการล้างบาปให้สิ้นไปด้วยการชำระร่างกายในแม่น้ำคงคา บางพวกหวังจะหลุดพ้นไปสู่สรวงสวรรค์ด้วยการบูชาเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ บางคนก็มีความเชื่อเช่นเดียวกับอาฬารดาบสหรืออุทกดาบสว่าสามารถหลุดพ้นได้ด้วยอรูปฌานขั้นอากิญจัญญายตนฌานหรือเนวสัญญานาสัญญา-ยตนฌาน และบางคนก็หลงเข้าใจว่ารูปฌานคือการหลุดพ้น เช่น ท้าวพกพรหมหลงเข้าใจการบรรลุพรหมโลกขั้นปฐมฌานคือการหลุดพ้น

ในหมู่ชาวพุทธก็เช่นเดียวกัน บางคนเข้าใจผิดว่าการบรรลุฌานขั้นใดขั้นหนึ่งคือการหลุดพ้น ซึ่งประเด็นนี้พระผู้มีพระภาคได้ตรัสชี้แจงแล้วในตอนต้นของพระสูตรนี้ และอาตมาได้ยกตัวอย่างเรื่องพระมหา-นาคะและพระมหาติสสะที่มีความหลงผิดเช่นนี้ไปแล้ว

นอกจากนี้ยังมีผู้ปฏิบัติที่กล่าวว่าตนได้บรรลุมรรคผลเมื่อเกิดประสบการณ์พิเศษในการปฏิบัติธรรม เช่น เห็นแสงสว่าง มีปีติซาบซ่านซึ่งเป็นสภาวธรรมที่เกิดในขั้นต้นของอุทยัพพยญาณ และมีผู้ปฏิบัติบางคนนึกว่าตนปฏิบัติก้าวหน้ามากทั้งที่ได้ประสบเพียงสภาวะแปลกประหลาดเล็กๆ น้อยๆ ที่ไม่ได้โดดเด่นอะไรนักหนา เช่น รู้สึกเย็นแช่มชื่น รู้สึกเบาสบาย รู้สึกเหมือนร่วงตกลง เห็นภาพนิมิตประหลาด

ได้ยินเสียงแปลกๆ เห็นสิ่งที่น่าขยะแขยง รู้สึกเหมือนอยู่ในอวกาศ รู้สึกเหมือนอยู่ในห้วงน้ำที่กว้างใหญ่ หรือเห็นแสงสว่าง เป็นต้น

บางครั้งเมื่อเริ่มเจริญสติใหม่ๆ ผู้ปฏิบัติบางคนหมดสติไป ๒ ชั่วโมง หรือ ๒-๓ วันในขณะนั่งสมาธิ ถ้าจับตัวผู้ปฏิบัติคนนั้นยกขึ้นก็จะคงท่านั่งเดิมอยู่อย่างนั้น แต่เมื่อสอบอารมณ์ผู้ปฏิบัติคนนั้นกลับไม่สามารถบ่งชี้ถึงสภาวะของการจำแนกรูปนามหรือการเห็นไตรลักษณ์ได้เลย เพราะประสบการณ์แปลกประหลาดเหล่านี้เกิดจากสมาธิเท่านั้น แต่ด้วยความไม่รู้ บางคนจึงหลงเข้าใจว่าเป็นการดับรูปนามหรือการเข้าผลสมาบัติ

สิ่งสำคัญคือจะต้องพัฒนาวิปัสสนาญาณให้เจริญขึ้นไปโดยลำดับซึ่งจะนำไปสู่มรรคผลและการหลุดพ้นในที่สุด สำหรับผู้ที่คิดว่าตนหลุดพ้นแล้ว อย่างน้อยที่สุดเขาจะต้องมีศรัทธาที่ไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ไม่เชื่อในการปฏิบัติอื่นซึ่งไม่ใช่อริยมรรคมีองค์ ๘ พ้นจากความเห็นผิดว่ามีตัวตนและความลังเลสงสัย และรักษาศีล ๕ อย่างเคร่งครัด ผู้ที่อ้างว่าปฏิบัติธรรมก้าวหน้าจนบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันแล้ว แต่ยังผิดศีล ๕ ได้อยู่ แสดงว่าความเข้าใจในการหลุดพ้นของเขาเป็นมิจฉาวิมุตติ

เพื่อเป็นข้อมูลเพิ่มเติมให้ผู้ฟังธรรม อาตมาจะเล่าถึงตัวอย่างของมิจฉาวิมุตติ ตามคัมภีร์อรรถกถาของอุปริปัณณาสก์ สามคามสูตร[๑๘๒]

บรรลุอรหันต์ด้วยโอภาส

พระเถระรูปหนึ่งได้อธิบายให้พระลูกศิษย์กลุ่มหนึ่งที่มาขอกรรมฐานฟังว่า กรรมฐานที่ทำให้สามารถบรรลุอรหันต์ได้ทันทีทันใด คือ ให้ภิกษุนั้นเข้าไปในที่พักของตนแล้วนั่งมนสิการถึงมูลกรรมฐานของตนจนเกิดโอภาสหรือแสงสว่างขึ้น ซึ่งก็คือปฐมมรรค เมื่อปฏิบัติต่อไปจนเกิดโอภาสขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ คือบรรลุทุติยมรรค และเมื่อโอภาสเกิดขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ และ ๔ ก็คือบรรลุตติยมรรคและจตุตถมรรคตามลำดับ เพียงเท่านี้ก็สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้[๑๘๓]

เมื่อได้ยินดังนั้น ภิกษุกลุ่มนั้นจึงเชื่อว่าพระเถระผู้เป็นอาจารย์ของตนต้องบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วแน่นอน เมื่อพระเถระมรณภาพลงก็เชื่อว่าท่านปรินิพพาน จึงพากันสักการบูชาและทำฌาปนกิจสรีระของท่านอย่างอลังการ แล้วสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของท่านไว้ ต่อมามีพระอาคันตุกะที่มีความรู้รูปหนึ่งเดินทางมาพัก ภิกษุลูกศิษย์ได้กล่าวสรรเสริญพระอาจารย์ที่ตนเชื่อว่าได้ปรินิพพานไปแล้ว พร้อมทั้งเล่าถึงกรรมฐานที่พระอาจารย์สอนไว้ก่อนปรินิพพานให้พระอาคันตุกะฟัง

พระอาคันตุกะจึงกล่าวว่า “ท่านครับ โอภาสที่พระอาจารย์ของท่านเห็นนั้นไม่ใช่มรรคแต่เป็นวิปัสสนูปกิเลส เป็นกิเลสที่เป็นมลทินในการเจริญวิปัสสนา พระอาจารย์ของท่านยังไม่เข้าใจวิปัสสนา ที่จริงแล้วพระอาจารย์ของท่านยังเป็นปุถุชนอยู่” พระอาคันตุกะรูปนั้นได้อธิบายอย่างตรงไปตรงมาตามหลักปริยัติ แต่ภิกษุกลุ่มนั้นไม่ยอมฟังและไม่พอใจที่พระอาคันตุกะกล่าวลบหลู่พระอาจารย์ของตนจึงโต้เถียง

เพื่อยืนยันการบรรลุธรรมของพระอาจารย์

คนบางกลุ่มปักใจเชื่อว่าผู้ใดผู้หนึ่งได้บรรลุอรหันต์ทั้งที่ยังไม่ใช่พระอรหันต์จริงๆ คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า คนกลุ่มนั้นจะไม่สามารถบรรลุมรรคผลหรือแม้แต่ขึ้นสวรรค์ได้ตราบเท่าที่ยังไม่คลายจากความเห็นผิดนั้น[๑๘๔] คัมภีร์ฎีกายังขยายความจากอรรถกถานั้นด้วยว่า "การยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นในความเห็นผิดว่าปุถุชนเป็นพระอริยะ เผยแพร่ความเห็นผิดนั้น สรรเสริญความเห็นผิดนั้น หรือโต้แย้งเพื่อปกป้องความเห็นผิดนั้น เป็นเครื่องกั้นสวรรค์และมรรค"[๑๘๕] ฉะนั้น พวกเราจึงควรตระหนักถึงโทษมหันต์ในการยกย่องสรรเสริญครูบาอาจารย์ว่าเป็นพระอริยเจ้าทั้งที่จริงแล้วท่านยังเป็นเพียงปุถุชนอยู่

บรรลุอรหันต์ด้วยการย่าง

คัมภีร์อรรถกถาข้างต้นยกตัวอย่างความเข้าใจผิดในการบรรลุอรหันต์ต่อไปอีกว่า มีพระอาจารย์อีกรูปหนึ่งสอนพระลูกศิษย์ให้จินตนาการว่าจุดไฟขึ้นกองหนึ่ง แล้วเอากระทะเหล็กวางบนกองไฟ จากนั้นเอาร่างกายของตนเองใส่ในกระทะนั้น แล้วย่างพลิกไปมาจนร่างกายเหลือแต่เถ้าถ่าน และเมื่อเป่าเถ้าถ่านนั้นให้ปลิวหายไป ภิกษุนั้นก็จะสามารถขจัดกิเลสให้สิ้นไปได้ทั้งหมด[๑๘๖] พระอาจารย์รูปนี้ก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นพระอรหันต์และมีการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของท่านบูชา และเหล่าลูกศิษย์ก็ปกป้องพระอาจารย์ของตนโดยปฏิเสธคำชี้แจงของพระอาคันตุกะอีกเช่นกัน

บรรลุอรหันต์ด้วยการเคี้ยว

ยังมีพระอาจารย์อีกรูปหนึ่งสอนพระลูกศิษย์ให้จินตนาการหม้อดินขนาดใหญ่ขึ้นบนเตาไฟ เอาร่างกายทั้ง ๓๒ ส่วนใส่ลงในหม้อนั้น แล้วกวนเคี่ยวให้ละลายจนกลายเป็นของเหลว หลังจากนั้นให้จิบดื่มฟองไขมันที่ลอยขึ้นมาด้านบน เพียงแค่นี้ก็เท่ากับว่าภิกษุนั้นได้ดื่มรสอมฤตธรรมแล้ว[๑๘๗] ความเห็นผิดนี้เป็นการตีความคลาดเคลื่อนไปจากคำสอนของพระผู้มีพระภาคที่ว่าผู้ที่เจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานจะได้ดื่มด่ำในรสแห่งนิพพานสุข พระอาจารย์ผู้หลงผิดรูปนี้ก็เป็นที่เลื่องลือว่าเป็นพระอรหันต์ มีการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของท่านไว้เพื่อสักการะบูชา และเป็นประเด็นโต้เถียงระหว่างเหล่าศิษยานุศิษย์กับพระรูปอื่นอีกเช่นกัน

ตัวอย่างเหล่านี้เป็นมิจฉาวิมุตติในสมัยโบราณ แต่กรณีเช่นนี้คงจะมีหลากหลายขึ้นในปัจจุบัน ครั้งหนึ่งมีผู้สอนว่าความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ คือพุทธภูมิ จึงเกิดสาวกกลุ่มหนึ่งที่อาจหาญประกาศตนว่าเป็นพุทธะ ถ้าจะให้อาตมากล่าวถึงมิจฉาวิมุตติอย่างละเอียดก็อาจจะกลายเป็นการพาดพิงโจมตีคนบางกลุ่มไป ฉะนั้นอาตมาจึงเห็นว่าเท่าที่ยกมาอธิบายนี้ก็น่าจะเพียงพอแล้ว

สัมมาวิมุตติ

ส่วนสัมมาวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นที่ประกอบด้วยวิสุทธิ ๗ วิปัสสนาญาณ ๑๒ เริ่มตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นไปจนถึง

อนุโลมญาณ ซึ่งพัฒนาเรื่อยไปจนกระทั่งบรรลุอริยมรรคแล้วบรรลุอริยผล

ก่อนจะเริ่มเจริญวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติต้องชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ (สีลวิสุทธิ) หลังจากนั้นจะต้องเจริญกรรมฐานจนเกิดอุปจาร-สมาธิหรืออัปปนาสมาธิที่ทำให้จิตบริสุทธิ์ (จิตตวิสุทธิ) ขณะเจริญสติตามสังเกต ผู้ปฏิบัติจะต้องเห็นความแตกต่างระหว่างรูปที่ถูกรู้และนามหรือจิตที่กำหนดรู้ ต่อจากนั้นเขาจะต้องเห็นความเป็นเหตุปัจจัยของรูปนาม และเห็นไตรลักษณ์ในรูปนามได้ด้วยตนเอง ต่อมาจะเกิดญาณหยั่งเห็นความเกิดดับของรูปนามที่กำหนดรู้และได้เกิดประสบการณ์แปลกประหลาดต่างๆ เช่น เห็นแสงสว่าง มีปีติสุข เกิดศรัทธาแรงกล้าเป็นต้น ซึ่งผู้ปฏิบัติต้องกำหนดรู้และละสภาวะเหล่านั้นไป ภายหลังจากนั้นเขาจะเห็นสิ่งที่ถูกรู้และจิตที่รับรู้ดับไปพร้อมกันเป็นคู่ๆ เกิดญาณหยั่งเห็นความดับและญาณหยั่งเห็นโดยความน่ากลัว แล้วก้าวหน้าขึ้นไปจนกระทั่งถึงญาณหยั่งเห็นโดยความเป็นกลางต่อสังขารทั้งปวง ซึ่งการกำหนดรู้สามารถเป็นไปเองโดยไม่ต้องพยายาม จากนั้นจะเกิดอนุโลมญาณและญาณที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นประจักษ์พระนิพพานซึ่งจะเป็นไปอย่างรวดเร็วมากและถึงความหลุดพ้นในที่สุด ประสบ-การณ์เช่นนี้จึงจะเป็นสัมมาวิมุตติ

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า “ผลจิตและนามขันธ์คือเจตสิกที่ประกอบร่วมยกเว้นองค์มรรค ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น คือ สัมมา-วิมุตติ”[๑๘๘] ยังมีอรรถกถาฉบับอื่นกล่าวว่า “วิมุตติคือผลจิตและเจตสิก

ทั้งหมดที่ประกอบร่วม (นับรวมสัมมาทิฏฐิเป็นต้น)"[๑๘๙] จากข้อความข้างต้นนี้ เราอาจสรุปได้ว่า สัมมาทิฏฐิคือปัญญาและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในขณะบรรลุมรรคญาณ ดังนี้เป็นต้น ส่วนสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่เกิดขึ้นในขณะบรรลุผลญาณเรียกว่า สัมมาวิมุตติ

ลำดับต่อไป อาตมาจะอธิบายเรื่องนิวรณ์ ๓ ชนิด คือ ถีนมิทธะ อุทธัจจะ และวิจิกิจฉา ซึ่งอาตมาได้กล่าวถึงนิวรณ์อีก ๒ ชนิด คือ กามฉันทะ และพยาปาทะ ไปก่อนหน้าแล้วในเรื่องอกุศลกรรมบถ ๑๐

๒๑. ความหดหู่เซื่องซึม (ถีนมิทธะ)

พระบาลีนิยามคำว่า ถีนะ ว่าเป็นความเซื่องซึมแห่งจิต และมิทธะว่าเป็นความเซื่องซึมแห่งเจตสิก[๑๙๐] แต่คำว่าเจตสิกไม่ใช่คำที่คุ้นชินกันในภาษาพม่า ดังนั้นจะแปลรวมๆ เพียงว่า ถีนมิทธะ คือความเซื่องซึมแห่งจิต เพราะเจตสิกเกิดร่วมกับจิตเสมอ ความเซื่องซึมแห่งจิตจึงรวมถึงความเซื่องซึมแห่งเจตสิกด้วย ถีนมิทธะคือการที่จิตอ่อนกำลังหรือขี้เกียจ สำหรับผู้ปฏิบัติแล้ว ความเพียรที่ย่อหย่อนและจิตที่เซื่องซึมเป็นอุปสรรคต่อการเจริญสมาธิ ดังนั้น ถีนมิทธะจึงจัดเป็นนิวรณ์ (เครื่องกั้นความเจริญแห่งจิต) ขั้นแรกผู้ปฏิบัติจะต้องพ้นจากนิวรณ์ให้ได้เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ (จิตตวิสุทธิ) และการจะระงับนิวรณ์ได้

ต้องอาศัยอัปปนาสมาธิหรืออุปจารสมาธิ

สติปัฏฐานสูตรประกอบด้วย ๒ ส่วน ส่วนแรกว่าด้วยสมถกรรมฐาน ส่วนที่ ๒ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐาน การเจริญอานาปานสติและปฏิกูลมนสิการจัดเป็นสมถกรรมฐานทำให้เกิดอัปปนาสมาธิได้[๑๙๑] ในหมวดอานาปานสติกล่าวว่า ผู้ปฏิบัติมีสติหายใจเข้า (สโตว อสฺสสติ) มีสติหายใจออก (สโต ปสฺสสติ)[๑๙๒] ตามตำราสันสกฤตและพจนานุกรมบาลี[๑๙๓] คำว่า อัสสาสะ แปลว่า ลมหายใจออก ส่วน ปัสสาสะ แปลว่าลมหายใจเข้า[๑๙๔] แต่ในปฏิสัมภิทามรรคมุ่งอธิบายในเชิงการปฏิบัติธรรม [๑๙๕] คำว่า อัสสาสะ และปัสสาสะ จึงแปลว่า ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ตามลำดับ ซึ่งเป็นการแปลที่สมเหตุสมผลในภาคปฏิบัติ เพราะในการเจริญอานาปานสตินั้น เมื่อเราเอาจิตจดจ่อที่โพรงจมูก ลมหายใจเข้าจะปรากฏชัดขึ้นมาก่อน และยังสอดคล้องกับคำบาลีว่า อานาปาน ซึ่ง อาน แปลว่า ลมหายใจเข้า ส่วน อาปาน แปลว่า ลมหายใจออก[๑๙๖] อาตมาจึงแปล ปสฺสสติ ว่า หายใจออก

ผู้ปฏิบัติควรมีสติรับรู้การหายใจเข้าและออก คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า ถ้าการกระทบสัมผัสของลมหายใจเข้าออกปรากฏเด่นชัดที่โพรงจมูกหรือริมฝีปากบน[๑๙๗] ผู้ปฏิบัติก็ควรมีสติรับรู้ที่ตำแหน่งกระทบนั้น โดยไม่สนใจลมที่ไหลเข้าหรือออกจากร่างกาย ควรกำหนดว่า “เข้าหนอ” และ “ออกหนอ” คัมภีร์อรรถกถาแนะนำว่า ผู้เริ่มปฏิบัติอาจใช้การนับร่วมด้วยว่า ๑, ๒, ๓ เป็นต้น[๑๙๘] แต่วัตถุประสงค์คือเพื่อให้เกิดสมาธิขึ้น ซึ่งผู้ปฏิบัติบางคนอาจกำหนดรู้แต่ละขณะที่หายใจว่า

"เข้าหนอ" หรือ "ออกหนอ" ก็เพียงพอแล้ว ด้วยการกำหนดรู้เช่นนี้ เขาจะพ้นจากกามฉันทะและนิวรณ์อื่นๆ ได้ เกิดอุปจารสมาธิและเกิดฌาน ๔ ได้ นี่คือการทำให้จิตบริสุทธิ์ (จิตตวิสุทธิ) ตามที่กล่าวไว้ในหมวดอานาปานสติของสติปัฏฐานสูตร

ในหมวดปฏิกูลมนสิการกล่าวว่า ผู้ปฏิบัติควรพิจารณาความเป็นปฏิกูลของร่างกาย ๓๒ ส่วน เช่น ผม กระดูก หัวใจ ปอด ลำไส้ ปัสสาวะ และน้ำลาย การพิจารณาเช่นนี้ก็จะสามารถระงับนิวรณ์ เกิดอุปจารสมาธิและบรรลุปฐมฌานได้ ซึ่งเป็นการเจริญจิตตวิสุทธิด้วยปฏิกูลมนสิการ

จิตตวิสุทธิจากวิปัสสนา

ส่วนอีก ๑๙ หมวดที่เหลือเป็นกรรมฐานที่เกี่ยวกับอุปจารสมาธิและวิปัสสนากรรมฐานตามที่กล่าวมาแล้ว เช่น เมื่อผู้ปฏิบัติเดินก็ต้องรู้ว่ากำลังเดิน เมื่อยืนก็รู้ว่ากำลังยืน เมื่อยกเท้าก็รู้ว่ากำลังยกเท้าเป็นต้น สรุปว่าเมื่อผู้ปฏิบัติอยู่ในอิริยาบถใดก็ต้องมีสติรับรู้อิริยาบถนั้นๆ ทั้งหมด

ผู้ปฏิบัติจะต้องมีสัมปชัญญะด้วย คือ ต้องรู้สึกตัวในขณะแลมองไปด้านหน้า ขณะเหลียวมองด้านข้าง ขณะงอหรือเหยียดแขนขา ขณะครองจีวร ขณะอุ้มบาตร ขณะขบฉัน ขณะดื่ม และแม้แต่ในขณะที่กำลังปัสสาวะและอุจจาระ

ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง หลับ ตื่น พูด หรือนิ่งเงียบ ผู้ปฏิบัติก็ต้อง

รู้สึกตัวในขณะนั้นๆ สรุปว่าในขณะที่ผู้ปฏิบัติกำลังทำอากัปกิริยาใดก็ต้องมีสติรู้สึกตัวในอากัปกิริยานั้นๆ ทั้งหมด ไม่มีอากัปกิริยาใดที่ผู้ปฏิบัติไม่ควรกำหนดรู้ ทุกอากัปกิริยาล้วนเป็นอารมณ์กรรมฐานที่ผู้ปฏิบัติต้องเจริญสติ และในขณะนั่งกรรมฐาน เขาควรเฝ้ากำหนดรู้ธาตุลมหรือลักษณะตึงหย่อนและสภาวะเคลื่อนไหวที่ปรากฏในการพองและยุบของท้องด้วย

นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติควรสังเกตเวทนา ๓ ชนิด ได้แก่ ความรู้สึกพอใจ ไม่พอใจ และเฉยๆ การสังเกตเวทนาอาจแยกย่อยได้เป็นเวทนา ๙ ชนิด[๑๙๙] เขาควรมีสติรับรู้เวทนาเหล่านี้ทั้งหมด

ในการเจริญสติสังเกตจิต (จิตตานุปัสสนา) ให้ผู้ปฏิบัติใส่ใจรับรู้จิตต่างๆ ที่เกิดขึ้นทุกอย่างตามความเป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นจิตที่มีราคะ หรือจิตที่ไม่มีราคะ เป็นต้น

ส่วนการเจริญสติสังเกตธรรมารมณ์ (ธัมมานุปัสสนา) แบ่งออกเป็น ๕ หมวด ได้แก่ ๑) ให้ผู้ปฏิบัติสังเกตนิวรณ์ ๕ ว่ามีหรือไม่มีกามฉันทะเป็นต้น ๒) สังเกตขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ๓) สังเกตอายตนะ ๑๒ เช่น ตาและรูปารมณ์ เป็นต้น อย่างที่เรามีสติสังเกตรู้ในขณะที่เห็นหรือได้ยินเป็นต้นนี้ก็คือการเจริญสติปัฏฐานในหมวดอายตนะนี้ นอกจากนั้น ๔) ผู้ปฏิบัติจะต้องสังเกตรู้โพชฌงค์ ๗ ซึ่งเป็นสภาวธรรมที่มักประสบในการปฏิบัติเมื่อเกิดวิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ เช่น อุทยัพพยญาณ เป็นต้น และ ๕) ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้เห็นอริยสัจ ๔ คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า เขาจะต้องกำหนดรู้

โลกิยสัจ ๒ ข้อ คือทุกขสัจและสมุทยสัจ[๒๐๐] โดยทั่วไปการกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏทางทวาร ๖ เริ่มตั้งแต่สภาวะพองยุบเป็นต้นไป จัดว่าเป็นการรับรู้ทุกขสัจ และการกำหนดรู้สภาวะพอใจหรือความโลภที่เกิดขึ้นในบางขณะ จัดเป็นการรับรู้สมุทยสัจ

การสังเกตสิ่งใดก็ตามซึ่งเกิดขึ้นโดยมีสภาวะพองและยุบของท้องเป็นอารมณ์กรรมฐานหลัก เป็นการเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ ตามคำสอนในสติปัฏฐานสูตร สติปัฏฐานแต่ละอย่างก็เหมาะกับคนแต่ละประเภท บางคนถนัดตามรู้กองรูป บางคนถนัดตามรู้เวทนา บางคนถนัดตามรู้จิต บางคนถนัดตามรู้สภาวธรรม พวกเขาก็ควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยเน้นการตามรู้รูปนามที่ตนถนัดเป็นหลัก และสามารถบรรลุมรรคผลได้ในขณะที่กำลังเจริญสติปัฏฐานหมวดที่ตนถนัด ที่สำนักปฏิบัติธรรมนี้อาตมาสอนให้ผู้ปฏิบัติเจริญสติสังเกตทุกอย่างโดยเริ่มจากสภาวะพองและยุบของท้องเป็นอารมณ์กรรมฐานหลัก เมื่อตามสังเกตอารมณ์กรรมฐานหลักอยู่ ผู้ปฏิบัติก็มักจะเผลอไปคิดเรื่องที่ชอบตามความเคยชิน ซึ่งเป็นนิวรณ์ข้อแรกคือกามฉันทะ เขาก็ควรกำหนดรู้และละความคิดเหล่านั้นไปเสีย บางครั้งก็คิดถึงเรื่องที่ไม่พอใจ จัดเป็นพยาปาทนิวรณ์ ก็ควรกำหนดจนกว่าความโกรธนั้นจะหายไป

ในตอนแรกที่ผู้ปฏิบัติมาปฏิบัติธรรมใหม่ๆ ก็ยังเปี่ยมไปด้วยศรัทธา ความมุ่งมั่น และความเพียร แต่เมื่อยังไม่เกิดวิปัสสนาญาณบางคนก็เกิดถอดใจและเกียจคร้าน คือเกิดนิวรณ์คือถีนมิทธะขึ้น เขาจะต้องพยายามขจัดถีนมิทธะนั้นไปด้วยสติที่กำหนดรู้จนกว่าจะหาย

แต่ถ้ายังไม่สามารถระงับให้สงบได้ ก็อาจจะใช้การระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ ระลึกถึงภัยในวัฏสงสาร และอานิสงส์ของการเจริญวิปัสสนา ถ้าเขาระลึกเช่นนี้ไม่เป็นหรือไม่ได้ผล ก็ควรปรึกษาวิปัสสนาจารย์หรือฟังธรรมเทศนาที่เหมาะสม เพราะการฟังธรรมก็มักจะช่วยระงับถีนมิทธะได้

ถีนมิทธะยังอาจหมายถึงความง่วงเหงาหาวนอน ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้จากความเซื่องซึมหรือความเหนื่อยล้าทางกาย ในระหว่างเจริญสติ ความเพียรอาจอ่อนกำลังลง ทำให้รู้สึกเฉื่อยชาและการรับรู้พร่ามัวลงไปเรื่อยๆ ถ้าผู้ปฏิบัติไม่สามารถขจัดความเฉื่อยชานั้นไปได้ด้วยการกำหนดรู้ เขาก็อาจจะง่วงจนหลับไปได้ แม้แต่อัครสาวกอย่างพระโมคคัลลานะก็เคยถูกความง่วงเหงาหาวนอนครอบงำในระหว่างที่ท่านกำลังบำเพ็ญเพียรก่อนที่จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ ในขณะนั้นพระบรมศาสดาได้ทรงแนะนำอุบายระงับความง่วงให้ด้วยการนึกถึงแสงสว่างและล้างหน้าเป็นต้น[๒๐๑]

ความง่วงที่ไม่ใช่กิเลส

ความง่วงที่เกิดจากความเหนื่อยล้าของร่างกายอาจเกิดขึ้นได้แม้กับพระอรหันต์ผู้ปราศจากกิเลสแล้ว ครั้งหนึ่งสัจจกนิครนถ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระองค์บรรทมหลับในเวลากลางวันบ้างหรือไม่ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า พระองค์บรรทมหลับตอนกลางวันในช่วงเดือนสุดท้ายของฤดูร้อน สัจจกนิครนถ์จึงทูลว่า สมณพราหมณ์บางคน

ติเตียนว่าการนอนหลับกลางวันเป็นความหลงประเภทหนึ่ง(สัมโมหะ) แม้สัจจกะจะอ้างถึงสมณพราหมณ์บางคน แต่ที่จริงตัวเขาเองต้องการจะท้วงติงว่าพระผู้มีพระภาคยังมีโมหะอยู่ พระบรมศาสดาจึงทรงอธิบายว่า การนอนหลับไม่อาจตัดสินได้ว่ามีโมหะหรือไม่มีโมหะ ผู้ที่ยังไม่สิ้นอาสวะกิเลสคือผู้ที่มีโมหะ ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ปราศจากกิเลสแล้วย่อมไม่มีโมหะ ดังนั้น แม้พระพุทธองค์บรรทมหลับก็เป็นเพียงเพราะความเมื่อยล้าทางกาย ไม่ใช่ถีนมิทธะหรือนิวรณ์[๒๐๒]

คัมภีร์วิมุตติมรรคจำแนกสาเหตุของความง่วงออกเป็น ๓ ประเภท[๒๐๓] คือ สภาวธรรมทางจิต (จิตตชมิทธะ) อากาศร้อน (อุตุชมิทธะ) และอาหารมากเกินไป (อาหารชมิทธะ) และกล่าวว่าเฉพาะความง่วงที่เกิดจากสภาวธรรมทางจิตเท่านั้นที่จัดเป็นนิวรณ์หรือกิเลส ความง่วงประเภทอื่นไม่ใช่กิเลสเพราะแม้แต่พระอรหันต์ก็ยังมีความง่วงเช่นนี้เกิดขึ้นได้ แต่คัมภีร์วิสุทธิมรรคและอัฏฐสาลินีได้กล่าวโต้แย้งความเห็นนี้[๒๐๔]

ความเมื่อยล้าทางกายเพราะอากาศและอาหารนี้ก็มีกล่าวไว้ในมิลินทปัญหา[๒๐๕] และเปฏโกปเทส[๒๐๖] สรุปคือมีคัมภีร์บาลีจากชมพูทวีป ๓ ฉบับสนับสนุนประเด็นความง่วงทางกาย แต่มีคัมภีร์อรรถกถาจากลังกาทวีป ๒ ฉบับคัดค้านความเห็นนี้ ดังนั้น เราจึงสันนิษฐานได้ว่าความง่วงทางกายเป็นเรื่องที่ยอมรับกันในหมู่ภิกษุในชมพูทวีป ซึ่งก็สมเหตุสมผล เพราะแม้แต่พระพุทธองค์ก็บรรทมหลับกลางวันในช่วงที่อากาศร้อนมาก

คำว่า ถีนมิทธะ มุ่งถึงความขี้เกียจ ความง่วง หรือความเซื่องซึมที่ขัดขวางกุศลกรรมและการปฏิบัติธรรม ความขี้เกียจซึ่งขัดขวางการฟังธรรมหรือการเจริญพุทธานุสสติเป็นถีนมิทธะที่ควรขจัดไปด้วยการพิจารณาอย่างแยบคาย โดยเฉพาะความขี้เกียจ ความเพียรที่ย่อหย่อน หรือความง่วงที่เกิดขึ้นระหว่างที่ผู้ปฏิบัติตามสังเกตอารมณ์กรรมฐาน เป็นถีนมิทธะที่ผู้ปฏิบัติต้องกำหนดรู้และขจัดไปเสีย ตามข้อความในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะถูกความหดหู่เซื่องซึมครอบงำ แต่เราจะไม่ถูกความหดหู่เซื่องซึมครอบงำในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๒๐๗]

หากผู้ปฏิบัติมุ่งมั่นปฏิบัติตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคที่ตรัสไว้ในสัลเลขสูตรแล้ว เขาควรพยายามละถีนมิทธะให้ได้ด้วยการเฝ้ากำหนดรู้อย่างระมัดระวังและเอาจิตจดจ่อสังเกตขณะที่จิตกระทบกับอารมณ์ที่กำหนดรู้ เมื่อตามสังเกตอยู่เช่นนี้ ไม่นานนักก็จะเกิดสมาธิขึ้นได้ สมาธิในที่นี้มุ่งถึงสมาธิในวิปัสสนา เมื่อจดจ่อสังเกตอารมณ์กรรมฐาน จิตจะแนบแน่นอยู่กับอารมณ์นั้นได้ ปราศจากความเซื่องซึมหรือนิวรณ์ใดๆ จิตที่กำหนดรู้จะบริสุทธิ์คือเกิดจิตตวิสุทธิขึ้น

เช่นเดียวกับการมองไปในความมืดตอนกลางคืน เราย่อมไม่สามารถมองเห็นสิ่งใดได้ชัดเจน แต่เมื่อเราเปิดไฟฉาย ทุกสิ่งที่แสงไฟส่องไปถึงก็ปรากฏชัดขึ้นมา สมาธิเปรียบได้กับแสงไฟที่ช่วยให้อารมณ์กรรมฐานต่างๆ ที่จิตเรากำลังสังเกตอยู่ปรากฏชัดขึ้นมา ระหว่างที่ผู้

ปฏิบัติตามสังเกตสภาวะพองและยุบของท้อง เขาจะสามารถรับรู้ถึงสภาวะพองขึ้น ยุบลง และความตึงหย่อนที่เกิดขึ้นบริเวณท้องได้อย่างชัดเจน หรือในระหว่างที่ตามสังเกตการงอ การเหยียด และการยกแขนหรือขา เขาก็จะสามารถรับรู้ความเบาหนักหรือการเคลื่อนไหวนั้นๆ ได้อย่างชัดเจนเช่นกัน แม้แต่จิตที่กำหนดรู้แต่ละขณะก็จะปรากฏชัดเจนราวกับว่าพุ่งเข้าใส่อารมณ์กรรมฐานที่กำลังสังเกตอยู่ จึงเกิดนามรูปปริจเฉทญาณซึ่งจำแนกระหว่างจิตที่รับรู้และกายที่ถูกรู้ได้

อาตมาจะขยายความเพิ่มเติมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาธิและวิปัสสนาภายหลัง ในส่วนนี้อาตมาเจตนาจะย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของการตั้งใจเจริญสติเพื่อละถีนมิทธะเพียงเท่านี้ก่อน

๒๒. ความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ)

อุทธัจจะ คือ การที่จิตซัดส่ายหรือหลุดออกไปจากอารมณ์กรรมฐานที่ควรกำหนดรู้ ซึ่งเป็นอาการที่ผู้ปฏิบัติรู้จักกันดีอยู่แล้ว จึงไม่ต้องอธิบายอีก ระหว่างที่สังเกตสภาวะพองและยุบของท้อง อิริยาบถหรืออารมณ์กรรมฐานต่างๆ จิตมักจะซัดส่ายไปสู่อารมณ์อื่นที่ไม่ชัดเจน คือไม่ใช่ความคิดที่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าเป็นความอยากได้ ความขัดเคือง หรือความลังเลสงสัย บางครั้งแม้จะพยายามตั้งใจสังเกตอารมณ์กรรมฐานอย่างมาก จิตก็ยังแฉลบออกไปได้ หรือบางครั้งจิตก็วิ่งพล่านไปมาระหว่างอารมณ์นั้นอารมณ์นี้จนสับสนวุ่นวาย ความ

ฟุ้งซ่านเช่นนี้เกิดจากความกระตือรือร้นที่มากเกินไป ผู้ปฏิบัติควรจะผ่อนคลายลง ทำใจสบายๆ และค่อยๆ ตามสังเกตไปเรื่อยๆ นอกจากนี้ความฟุ้งซ่านยังอาจจะเกิดขึ้นได้จากกำลังสมาธิที่อ่อนเกินไป ผู้ปฏิบัติจึงต้องพยายามเอาจิตจดจ่อสังเกตอารมณ์กรรมฐานให้แนบแน่นขึ้น ควรตามสังเกตอย่างระมัดระวังคล้ายกับตั้งใจประคับประคองของที่เปราะบางไม่ให้หลุดมือ

บางคนไม่อาจสงบได้เลยแม้เพียงเสี้ยววินาทีเพราะจิตซัดส่ายอยู่ตลอดเวลา เขาไม่พยายามรักษาจิตให้ตั้งมั่นอยู่ได้แม้ชั่วขณะ ทั้งยังไม่เห็นถึงความจำเป็นที่จะฝึกจิตด้วย พระบรมศาสดาจึงทรงกระตุ้นให้เหล่าสาวกของพระองค์ละอุทธัจจะด้วยการเอาจิตจดจ่ออยู่กับอารมณ์กรรมฐานแทนที่จะปล่อยให้ฟุ้งซ่านไปทั่ว ตามข้อความในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะคิดฟุ้งซ่าน แต่เราจะไม่คิดฟุ้งซ่านในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๒๐๘]

ในตอนแรก ผู้ปฏิบัติควรจดจ่อสังเกตสภาวะพองของท้องตั้งแต่เริ่มขยับไปจนสุด แล้วตามสังเกตสภาวะยุบของท้องในลักษณะเดียวกัน นอกจากนั้น ไม่ว่าจะเป็นขณะที่นั่งลง ขณะยกและย่างเท้า หรือขณะเคลื่อนไหวใดๆ ก็ต้องตามสังเกตในลักษณะเดียวกันนี้ เมื่อสามารถตามสังเกตได้อย่างจดจ่อต่อเนื่อง สมาธิจะแก่กล้าขึ้น เขาจะพบว่าจิตเข้าถึงอารมณ์กรรมฐานได้อย่างเหมาะเจาะพอดี คล้ายกับกระสอบข้าวสารที่ถูกโยนลงจากบ่าก็จะแนบอยู่กับพื้นไม่กลิ้งไปไหน หรือคล้ายกับหอก

หรือไม้แหลมที่ถูกซัดไปปักลงบนพื้นดินที่อ่อนนุ่ม มักปักแน่นอยู่ตรงที่มันตกลงไป

เมื่อสมาธิเจริญขึ้น จิตจะจดจ่ออยู่กับอารมณ์กรรมฐานและเลิกซัดส่าย จึงกลายเป็นจิตที่บริสุทธิ์เพราะปราศจากอุทธัจจะและนิวรณ์อื่นๆ แล้วเมื่อจิตบริสุทธิ์ก็จะเอื้อให้เกิดนามรูปปริจเฉทญาณได้ในโอกาสต่อไป ❄

๒๓. ความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา)

วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัยในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ และสงสัยในการเจริญไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิ และปัญญา ความสงสัยทั้ง ๔ ประการนี้สื่อถึงความไม่เชื่อมั่นในสัจธรรม เพราะผู้ที่สงสัยในสัจธรรมก็ย่อมไม่เชื่อมั่นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศธรรม และหมู่สงฆ์ผู้ปฏิบัติตามธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตที่เป็นไปตามธรรมนั้นด้วย ดังนั้น วิจิกิจฉาจึงแปลโดยย่อได้ว่า ความสงสัยในสัจธรรม ซึ่งยังสื่อถึงความลังเลสงสัยเกี่ยวกับอดีต เกี่ยวกับอนาคต เกี่ยวกับความเชื่อมโยงระหว่างปัจจุบันไปสู่อดีตและอนาคต เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล (ปฏิจจสมุปบาท) รวมถึงเรื่องชาติก่อน ชาตินี้ และชาติหน้า หรือการเวียนว่ายในสังสารวัฏด้วย

ความลังเลสงสัยในสัจธรรมจึงหมายถึงความสงสัยทั้ง ๘ อย่างที่กล่าวมานี้ แต่ไม่รวมถึงความสงสัยที่ไม่เกี่ยวกับสัจธรรม เช่น สงสัย

ว่าถนนสายนี้ไปถึงพระเจดีย์ได้หรือไม่ หรือธุรกิจนี้จะประสบความสำเร็จหรือไม่ เป็นต้น เพราะความสงสัยเช่นนี้เป็นเรื่องทางโลก จึงไม่จัดเป็นวิจิกิจฉา เฉพาะความสงสัย ๘ อย่างเกี่ยวกับสัจธรรมเท่านั้นที่เป็นวิจิกิจฉาซึ่งเป็นนิวรณ์

วิจิกิจฉาในสมถกรรมฐาน

ผู้ปฏิบัติที่มุ่งเจริญสมถกรรมฐานอาจจะมีความลังเลสงสัยในการปฏิบัติ เช่น การเจริญอานาปานสติจะทำให้เกิดอัปปนาสมาธิได้หรือการเจริญปฐวีกสิณเพียงอย่างเดียวจะสามารถบรรลุฌานทั้ง ๔ ได้หรือการเจริญฌานจะทำให้มีอิทธิฤทธิ์ได้หรือไม่ จริงหรือที่อิทธิฤทธิ์ต่างๆ จะทำให้คนเนรมิตสิ่งของได้ ดำดินได้ เหาะได้ เห็นหรือได้ยินทุกสิ่งได้ การพิจารณาร่างกาย ๓๒ ส่วนจะทำให้เกิดฌานได้หรือ ข้อสงสัยเหล่านี้ล้วนเป็นนิวรณ์กั้นไม่ให้สมาธิเจริญขึ้นได้

วิจิกิจฉาในวิปัสสนา

บางคนสงสัยว่า ลำพังการสังเกตอิริยาบถยืน เดิน หรือนั่งเป็นต้น จะทำให้เกิดนามรูปปริจเฉทญาณได้หรือ ผู้ปฏิบัติที่ตามสังเกตทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นทางทวาร ๖ เช่น สภาวะพองและยุบของท้อง ก็สามารถเจริญวิปัสสนาญาณได้หรือ ความสงสัยในลักษณะนี้เป็นเครื่องขัดขวางความก้าวหน้าในการเจริญวิปัสสนา

ผู้ปฏิบัติที่หมกมุ่นกับความลังเลสงสัยเหล่านี้ย่อมไม่ต่างอะไรกับนักเดินทางที่หยุดอยู่ตรงทางแยก เมื่อเดินทางไปในที่ที่ไม่คุ้นเคยก็ควรจะสอบถามผู้ที่เคยเดินทางไปแล้ว ยิ่งถ้าถูกศัตรูไล่ล่าก็ต้องเร่งหนี แต่ถ้ามัวลังเลอยู่ตรงทางแยกเพราะตัดสินใจไม่ได้ว่าจะไปทางไหนต่อดี ก็คงจะถูกศัตรูตามมาจับ ปล้น หรือฆ่าได้ เขาจึงต้องเป็นทุกข์เพราะความลังเลตรงทางแยกนั้น

การเจริญวิปัสสนาก็เช่นเดียวกัน ความเพียรในการเจริญสติของผู้ปฏิบัติที่เต็มไปด้วยความสงสัยจะหยุดชะงักคล้ายกับมาถึงทางแยก เพราะมัวเผลอลังเลอยู่จึงไม่อาจเห็นสิ่งที่รับรู้ตามความเป็นจริงได้ และหลงยึดสิ่งเหล่านั้นด้วยความเห็นผิดว่าเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน แล้วความยึดมั่นถือมั่นย่อมทำให้เกิดโลภะ โทสะ และกิเลสอื่นตามมา ซึ่งผลักดันให้เกิดกุศลกรรมและอกุศลกรรมต่างๆ นานาที่สร้างภพสร้างชาติและความทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิด ผู้ปฏิบัติที่มัวลังเลสงสัยจึงต้องเป็นทุกข์เช่นเดียวกับที่นักเดินทางตรงทางแยกนั้นต้องทุกข์ด้วยน้ำมือของศัตรู

ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องขจัดความลังเลสงสัยในสัจธรรมให้ได้ วิจิกิจฉาทำให้บางคนไม่สามารถปฏิบัติธรรม ไม่ฟังเทศน์ และไม่สนใจจะอ่านหนังสือเกี่ยวกับการปฏิบัติ เขาจึงพลาดโอกาสทองเพราะสับสนระหว่างความลังเลสงสัยและความใฝ่รู้

เหตุแห่งความสงสัย

บางคนไม่สนใจจะปฏิบัติธรรมเพราะไม่เห็นความสำคัญของสติปัฏฐานสูตร คำสอนของพระบรมศาสดานั้นเรียบง่ายและตรงไปตรงมา แต่บางคนกลับเอาคำอธิบายตามหลักอภิธรรมและอรรถกถามาผสมปนเปจนตัวเองสับสน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ[๒๐๙] (ตามรู้กายว่าเป็นกายอยู่) หมายความว่า จงมีสติรับรู้กาย คือให้ผู้ปฏิบัติเอาจิตจดจ่อที่ส่วนต่างๆ ของร่างกายและสังเกตอากัปกิริยาทางร่างกาย การเจริญสติในส่วนต่างๆของร่างกายมีอธิบายไว้ครบถ้วนในหมวดการพิจารณาร่างกาย ๓๒ ส่วน มีผมเป็นต้นโดยเห็นเป็นของน่ารังเกียจ ซึ่งจัดเป็นกายานุปัสสนาแน่นอน

ส่วนการสังเกตอากัปกิริยาทางร่างกายนั้น พระบรมศาสดาตรัสว่า คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ[๒๑๐] (เมื่อเดินย่อมรู้ชัดว่าเดินอยู่) ข้อความนี้บอกตรงๆ ให้เรามีสติสังเกตสภาวะเดินในขณะที่กำลังเดินอยู่ ให้สังเกตสภาวะยืนในขณะที่ยืน สังเกตสภาวะนั่งในขณะที่นั่งเป็นต้น ถ้าเราไม่สังเกตอากัปกิริยาทางกายในขณะที่เกิดขึ้น เราก็จะเห็นว่าเที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตน แต่การตามสังเกตทุกอากัปกิริยาของร่างกายจะทำให้เราหยั่งเห็นไตรลักษณ์และละความยึดมั่นถือมั่นได้ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงเน้นให้เห็นความจำเป็นในการมีสติทุกขณะ

การสังเกตอากัปกิริยาทางร่างกายนั้นรวมถึงสภาวะพองและยุบของท้องด้วย ความตึงหย่อนและความเคลื่อนไหวในขณะที่ท้องพอง

และยุบเป็นลักษณะของธาตุลม (วาโยธาตุ) การสังเกตและรับรู้คืออนุปัสสนา ดังนั้นการสังเกตและรับรู้สภาวะพองและยุบจึงเป็นกายานุปัสสนา

พึงกำหนดรู้กายทั้งปวง

ผู้ปฏิบัติต้องแน่ใจว่าสามารถกำหนดรู้ได้อย่างถูกต้อง กายคือกองรูปนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่งาม และว่างเปล่าจากตัวตน เราต้องตามสังเกตให้หยั่งเห็นความไม่น่าพอใจเหล่านี้ของชีวิต ซึ่งจะเห็นได้ก็ต่อเมื่อเราเข้าใจความจริงของกายได้เสียก่อน เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องกำหนดรู้อากัปกิริยาทางกายทุกอย่างในทุกขณะที่กำลังเกิดขึ้น

ธาตุดิน

สรุปว่าผู้ปฏิบัติจะต้องสังเกตรูปธรรมทั้งปวงที่เกิดขึ้นทั่วทั้งร่างกาย รูปธรรมเหล่านี้ประกอบด้วยส่วนที่เป็นของแข็งและหยาบ เรียกว่า ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) เช่น ผม เป็นต้น ผู้ปฏิบัติต้องมีสติเมื่อสัมผัสผม เล็บมือ เล็บเท้า หรือผิวหนัง และยังสังเกตและรับรู้ธาตุดินได้เมื่อลิ้นกระทบฟัน หรือเมื่อเนื้อสัมผัสกระดูก ทุกสิ่งที่มีอาการแข็ง หยาบกระด้าง หรืออ่อนนุ่มล้วนมีลักษณะของธาตุดินซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องสังเกตไม่มีธาตุดินใดที่ไม่ควรสังเกต[๒๑๑]

ธาตุน้ำ

การไหลเอิบอาบและเกาะกุมเป็นลักษณะของธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ซึ่งก็ควรสังเกตด้วย ธาตุน้ำปรากฏในน้ำดี เสมหะ หนอง เลือด เหงื่อ เป็นต้น คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า ธาตุน้ำไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยการสัมผัสทางกายโดยตรงจึงไม่ใช่โผฏฐัพพารมณ์[๒๑๒] การไหลและชื้นแฉะของธาตุน้ำจะปรากฏได้ก็ต่อเมื่อเกาะกุมอยู่กับธาตุอื่น ลักษณะเอิบอาบและเหนียวของธาตุน้ำจะรับรู้ได้เมื่อสังเกตขณะสัมผัสกับน้ำตา น้ำมูก น้ำลาย หรือเหงื่อ ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดรู้อาการปรากฏต่างๆ ของธาตุน้ำ[๒๑๓]

ธาตุไฟ

ความร้อน อุ่น หรือเย็นเป็นลักษณะของธาตุไฟ (เตโชธาตุ) ซึ่งก็ควรกำหนดรู้ ธาตุไฟประกอบด้วย ๑) อุณหภูมิปกติของร่างกายที่ทำให้เราแก่ขึ้น ๒) ความร้อนจากไข้ที่เกินกว่าอุณหภูมิปกติ ๓) การเผาผลาญหรือความร้อนส่วนเกิน และ ๔) ความร้อนภายในระบบย่อยอาหารและเผาผลาญอาหารที่บริโภคเข้าไป[๒๑๔] เมื่อธาตุไฟปรากฏชัดก็ควรสังเกตด้วย

ธาตุลม

ธาตุลม (วาโยธาตุ) คือลักษณะตึงหย่อนและเคลื่อนไหว ซึ่งก็ต้องกำหนดรู้ ธาตุลมมี ๖ ชนิด ได้แก่ ๑) ลมที่พัดขึ้นข้างบน ๒) ลมที่พัดลงข้างล่าง ๓) ลมในลำไส้ ๔) ลมในท้อง ๕) ลมที่พัดไปตามอวัยวะ

ให้เกิดการเดิน ยืน นั่ง นอน งอ เหยียด จับ เป็นต้น และ ๖) ลมหายใจเข้าและออก[๒๑๕] ผู้ปฏิบัติสามารถสังเกตลมชนิดใดก็ได้ การสังเกตอากัปกิริยาของร่างกาย เช่น เดิน นั่ง หรือนอน เป็นการเจริญสติตามสติปัฏฐานสูตร คือการสังเกตธาตุลมชนิดที่ ๕ การเจริญอานาปานสติคือการสังเกตธาตุลมชนิดที่ ๖ ส่วนการสังเกตสภาวะพองและยุบของท้องคือการสังเกตธาตุลมที่เป็นการเคลื่อนไหวที่เนื่องด้วยแรงดันจากลมหายใจ ซึ่งผู้ปฏิบัติจะสามารถรับรู้ความดันของลมหายใจได้ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นการสังเกตลมหายใจเข้าออก (อัสสาสปัสสาสวาโย) หรือกล่าวได้ว่าเป็นการสังเกตลมในท้อง (กุจฉิสยวาโย)

ผู้ปฏิบัติบางคนคิดว่าควรจดจ่อที่ปลายจมูกเท่านั้น ซึ่งก็ไม่ผิดถ้ามุ่งจะเจริญฌานสมาธิ ซึ่งเกิดจากการที่จิตจดจ่ออยู่กับอารมณ์เดียว ณ ตำแหน่งเดียว การสังเกตอารมณ์หลากหลายในตำแหน่งต่างๆ จะขัดขวางการบรรลุฌาน แต่การเจริญวิปัสสนาไม่เป็นเช่นนั้น เพราะผู้ปฏิบัติไม่ต้องจำกัดความสนใจอยู่ที่อารมณ์เดียว ณ ตำแหน่งเดียว ทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ เป็นอารมณ์กรรมฐานในการเจริญสติทั้งนั้น ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า สพฺพํ อภิญฺเญยฺยํ (พึงรู้ประจักษ์ทุกสิ่ง[โดยความเป็นไตรลักษณ์])[๒๑๖] สพฺพํ ธมฺมํ อภิชานาติ (พึงรู้ประจักษ์ธรรมทั้งปวง)[๒๑๗] หมายความว่า ผู้ปฏิบัติต้องมีสติรับรู้ทุกสิ่งในการเจริญวิปัสสนา จึงไม่มีการจำกัดว่าให้สังเกตร่างกายเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่ง หรือว่าห้ามไม่ให้สังเกตส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย ลมที่พัดขึ้น ลมที่พัดลง ลมในท้อง ลมในลำไส้ หรือการเคลื่อนไหวในส่วน

ใดๆ ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ควรสังเกตทั้งสิ้น รวมทั้งลมหายใจที่ไม่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวร่างกายส่วนใดด้วย

ไม่สงสัยในการเจริญสติ

การสังเกตสภาวะพองและยุบของท้องสามารถรับรู้สภาวะตึงหย่อนและการเคลื่อนไหวที่ท้อง จึงเป็นการสังเกตธาตุลมที่ท้อง นับว่าสอดคล้องกับสติปัฏฐานสูตร หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการสังเกตลมหายใจเข้าออกที่ปรากฏชัดที่ท้อง ทั้งยังสอดคล้องกับการสังเกตกายในหมวดอิริยาบถและหมวดสัมปชัญญะด้วย

ดังนั้น การสังเกตสภาวะพองยุบในขณะนั่งกรรมฐาน หรือสังเกตสภาวะนั่งว่า “นั่งหนอ” ก็เพื่อรับรู้ธาตุลมและลักษณะของธาตุลม เป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเช่นเดียวกับการสังเกตอากัปกิริยาอื่นๆ ทางร่างกาย เช่น งอ เคลื่อน หรือเดิน เป็นต้น ผู้ปฏิบัติควรสังเกตความรู้สึกที่ปรากฏชัดเจนอีกด้วย เช่น เกร็ง ร้อน หรือปวด ซึ่งเป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน และเขาก็ต้องมีสติรับรู้ทุกสภาวธรรมทางจิตที่เกิดขึ้น เช่น จินตนาการ คิด จงใจ ซึ่งเป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ส่วนการสังเกตกระบวนการรับรู้ เช่น การเห็น หรือได้ยิน ที่ปรากฏเด่นชัดขึ้นมา เป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เพราะฉะนั้นจึงมั่นใจได้ว่า การเจริญสติรับรู้สภาวะพองและยุบ ตลอดจนสภาวธรรมทางกายและจิตทั้งหมด ณ ขณะที่เกิดขึ้น จึงเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องตามสติปัฏฐานสูตรแน่นอน แต่ผู้ที่ไม่เข้าใจ

วิปัสสนาอย่างถ่องแท้มักจะตั้งแง่สงสัย รวมทั้งผู้ที่ช่างสงสัยส่วนใหญ่ที่ได้ศึกษาตำรามามากและชอบวิพากษ์วิจารณ์ โดยทั่วไปผู้ปฏิบัติหญิงมักจะมีศรัทธาแน่วแน่ในวิปัสสนาจารย์และมุ่งมั่นเจริญวิปัสสนากรรมฐานอย่างตั้งอกตั้งใจ จึงสามารถเกิดความสงบได้ง่ายเพราะการปลงใจเชื่อและความเชื่อมั่นเลื่อมใส เมื่อจิตสงบย่อมเกิดวิปัสสนาญาณตามมาได้ ผู้ปฏิบัติเหล่านั้นจึงสามารถเจริญวิปัสสนาญาณขั้นสูงขึ้นไปตามลำดับได้ไม่ยากนัก แต่ก็ใช่ว่าผู้ปฏิบัติหญิงทุกคนจะเป็นแบบนี้เพราะบางคนก็ช่างสงสัยจึงไม่ก้าวหน้า

บางคนไม่สามารถเจริญวิปัสสนาได้เพราะไม่ใส่ใจ หรือเป็นคนสูงอายุมีสุขภาพไม่ดี หรือไม่พยายามอย่างเต็มที่ แต่มีผู้ปฏิบัติทั้งที่เป็นฆราวาสและภิกษุที่เจริญสมาธิและวิปัสสนาญาณได้อย่างรวดเร็วเพราะความเพียรอย่างยิ่งยวดในการปฏิบัติตามคำแนะนำของวิปัสสนาจารย์ ผู้ปฏิบัติจะเกิดสมาธิได้ไม่ยากหากมีความมั่นใจในประสิทธิผลของวิธีเจริญวิปัสสนาตามที่ได้อธิบายไปแล้วและเพียรปฏิบัติอย่างต่อเนื่องด้วยความมุ่งมั่นและกระตือรือร้น

จิตตวิสุทธิด้วยขณิกสมาธิ

ผู้ปฏิบัติไม่ควรมัวครุ่นคิดวิเคราะห์วิจารณ์ด้วยความลังเลสงสัย แต่ต้องมีสติกำหนดรู้และละวิจิกิจฉาไปเสีย เช่นเดียวกับที่กำหนดรู้และละกามฉันทะ พยาปาทะ ถีนมิทธะ และอุทธัจจะ เขาจึงจะพ้นจากวิจิกิจฉาและนิวรณ์อื่นๆ ได้ และมีสติอยู่ตลอดเวลาจนจิตบริสุทธิ์ สมาธิ

ชั่วขณะที่ต่อเนื่องจากการเจริญวิปัสสนาเช่นนี้ (วิปัสสนาขณิกสมาธิ) จะมีกำลังเทียบเท่าอุปจารสมาธิ จึงจัดว่าเป็นอุปจารสมาธิได้ เพราะสามารถระงับนิวรณ์ได้เช่นกัน คัมภีร์อรรถกถาของสติปัฏฐานสูตรกล่าวว่า หมวดสังเกตอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ หมวดสังเกตธาตุ ๔ และวิปัสสนากรรมฐานหมวดอื่นๆ เป็นอุปจารภาวนา ดังนั้น ทั้งขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิย่อมสามารถทำให้เกิดจิตตวิสุทธิได้

ด้วยเหตุนี้ เราจึงควรตั้งใจว่าจะพ้นจากความลังเลสงสัยด้วยการดำเนินตามทางแห่งความเห็นถูกและความเชื่อมั่นแน่วแน่ เพื่อความเจริญในธรรม และเพื่อการดับกิเลสคือวิจิกิจฉา ตามข้อความในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะลังเลสงสัย[ในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์] แต่เราจะข้ามพ้นจากความสงสัยในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๒๑๘]

ข้ามพ้นความสงสัยด้วยวิปัสสนาและมรรคญาณ

ลำพังการระงับนิวรณ์ไม่สามารถทำให้ข้ามพ้นความสงสัยได้ เราต้องพยายามขจัดวิจิกิจฉาจนกว่าจะสามารถถอนรากให้สิ้นไปได้ด้วยโสดาปัตติมรรค แม้จะสามารถข่มนิวรณ์จนเกิดจิตตวิสุทธิได้แล้ว ผู้ปฏิบัติก็ยังต้องตามสังเกตสภาวะพองยุบและรูปนามต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นต่อไป เขาจะสามารถจำแนกระหว่างสิ่งที่ถูกรู้และจิตที่รับรู้ได้โดยเข้าใจว่า ความเกร็ง การเคลื่อนไหว และรูปธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็น

ส่วนหนึ่ง และจิตที่รับรู้ก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง ทั้งในขณะที่นั่ง งอ หรือทำอากัปกิริยาใดๆ ก็เห็นได้เช่นนี้ กล่าวคือ เขาจะเห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนามได้อย่างชัดเจนด้วยการเพียรเจริญสติอยู่ในทุกขณะ เรียกว่า **นามรูปปริจเฉทญาณ**

ญาณนี้เป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนา จึงจำเป็นที่ผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องเพื่อก่อให้เกิดญาณนี้ขึ้นมาให้ได้ เขาจะก้าวหน้าสู่วิปัสสนาญาณที่สูงขึ้นไปได้ก็ต่อเมื่อเกิดนามรูปปริจเฉทญาณขึ้นมาก่อนด้วยการเจริญสติอย่างถูกต้อง การจำแนกรูปนามที่ผู้ปฏิบัติหยั่งรู้จะต้องเป็นของจริงที่เกิดขึ้นเอง ในเบื้องต้นเป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจะจำแนกรูปนามได้ เพราะรูปนามเป็นไปด้วยกันอย่างแนบแน่นมากและไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการคิดวิเคราะห์ เช่น เมื่อเรายกมือ เราไม่สามารถแยกการยกและความจงใจในการยกออกจากกันได้ แต่เมื่อเราตามสังเกตจนหยั่งเห็นได้ชัดเจน เราจะไม่สับสนระหว่างรูปและนามเลย และเห็นว่ารูปที่ถูกรู้กับนามที่รับรู้เป็นคนละส่วนกันอย่างชัดเจนในทุกขณะที่มีสติตามสังเกต ทั้งยังเห็นด้วยว่าไม่มีอัตตาหรือตัวตนใดร่วมอยู่ในรูปนามเลย การเห็นเช่นนี้เรียกว่าความบริสุทธิ์แห่งความเห็นหรือ**ทิฏฐิวิสุทธิ**

เมื่อตามสังเกตต่อไป เขาจะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปนามโดยความเป็นเหตุและผล เช่น มือยกขึ้นได้เพราะมีความจงใจจะยก เกิดวิญญาณจิตรับรู้ได้เพราะมีอารมณ์มาให้รับรู้ เป็นต้น แล้วเขายังพิจารณาเชื่อมโยงได้ว่า กิเลสในอดีตชาติเป็นเหตุให้เกิดปฏิสนธิจิตและ

รูปนามในปัจจุบันชาติ ตลอดจนวิบากกรรมทั้งดีและร้ายที่เขาได้ประสบ รวมทั้งการประกอบความเพียรด้วยเจตนาที่จะมีชีวิตที่เจริญรุ่งเรืองจะเป็นเหตุให้เกิดรูปนามใหม่ในชาติหน้า การหยั่งเห็นความเป็นเหตุเป็นผลของรูปนามเรียกว่า **ปัจจยปริคคหญาณ**

ถึงขั้นนี้เขาจะเห็นชัดว่ามีเพียงรูปนามที่เกี่ยวเนื่องกันด้วยความเป็นเหตุปัจจัย ไม่มีอัตตาหรือตัวตนใดที่เที่ยงถาวรซึ่งย้ายจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่ง การเห็นเช่นนี้เรียกว่าความบริสุทธิ์แห่งการข้ามพ้นความสงสัย หรือ**กังขาวิตรณวิสุทธิ** เขาจะพ้นจากความสงสัยต่างๆ เช่นว่า "เราเคยดำรงอยู่ในอดีตหรือ" "เราดำรงอยู่เฉพาะในชาตินี้หรือ" "เราถูกสร้างขึ้นมาโดยมหาเทพ พระพรหม หรือพระเจ้าใช่หรือไม่" "เมื่อตายไปแล้ว เราจะยังดำรงอยู่ต่อไปหรือไม่" เป็นต้น เขาจะมีความเชื่อมั่นในความเป็นเหตุปัจจัยระหว่างชาติหนึ่งสู่อีกชาติหนึ่งและรู้ชัดว่าไม่มีอัตตาดำรงอยู่เลย ผู้ปฏิบัติจึงควรข้ามพ้นวิจิกิจฉาด้วยกังขาวิตรณวิสุทธิเช่นนี้

เมื่อตามสังเกตต่อไป เขาจะเห็นว่าสิ่งที่ถูกรับรู้ในขณะนั้นๆ เกิดขึ้นและดับไป จึงเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และเห็นเชื่อมโยงไปถึงสภาพความปรุงแต่งของสิ่งทั้งปวง ไม่ใช่แต่เฉพาะรูปนามที่สังเกตอยู่เท่านั้น ยังรวมไปถึงทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ ด้วยการหยั่งรู้เช่นนี้ตรงกับที่พระพุทธองค์ตรัสว่า สพฺพํ อภิญฺเญยฺยํ (พึงรู้ประจักษ์ทุกสิ่ง[โดยความเป็นไตรลักษณ์])[๒๑๙]

เมื่อผู้ปฏิบัติตามสังเกตกระแสแห่งความเกิดดับของรูปนามที่เป็นไปอย่างไม่ขาดสาย วิปัสสนาญาณจะเจริญแก่กล้าบริบูรณ์ และเข้าถึงความดับแห่งสังขารคือการบรรลุพระนิพพานในระดับโสดาบัน เขาจะสิ้นสงสัยในพระรัตนตรัยอย่างเด็ดขาด สิ้นสงสัยในวิธีการปฏิบัติธรรม ในสังสารวัฏทั้งส่วนอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และในความเป็นเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งปวง[๒๒๐] เขาจึงข้ามพ้นจากวิจิกิจฉาทั้งสิ้นได้อย่างถาวรเพราะได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน ดังนั้น อย่างน้อยเราควรข้ามพ้นความสงสัยให้ได้ด้วยการบรรลุเป็นพระโสดาบัน ❄

๒๔. ความโกรธ (โกธะ)

กิเลสประการต้นๆ ที่มักทำให้จิตเศร้าหมองคือความโกรธ (โกธะ) เรามักจะโกรธเมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบ บางคนใจร้อนและขี้หงุดหงิดมากจนโกรธเป็นฟืนเป็นไฟเมื่อถูกผู้อื่นท้วงติงเพียงเล็กน้อย หน้าดำคร่ำเครียดบึ้งตึงและโวยวายอย่างไม่ยั้งคิด ความโกรธจึงทำให้เสียภาพลักษณ์ไปทันที ในจูฬกัมมวิภังคสูตรยังกล่าวว่า ความโกรธอาจทำให้ตกอบายในชาติหน้าต่อไป หรือหากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีหน้าตาอัปลักษณ์[๒๒๑]

ถ้าเราสามารถระงับความโกรธ แม้จะถูกยั่วยุก็ยังพูดจาไพเราะอ่อนหวานได้ หน้าตาจะไม่น่าเกลียดและไม่เสียภาพพจน์ เมื่อตายไปก็จะได้ขึ้นสวรรค์ หรือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีหน้าตางดงาม[๒๒๒] อาตมา

เคยกล่าวถึงโทษของความโกรธและอานิสงส์ของความไม่โกรธไปแล้วในครั้งก่อนๆ จึงจะไม่อธิบายซ้ำอีกในที่นี้ **ความอดทนอดกลั้นจะให้ประโยชน์ได้ทันที เราจึงควรฝึกระงับความโกรธ ไม่ปล่อยให้ความโกรธประทุออกไปทางกายและวาจา แต่ต้องมีสติกำหนดรู้และข่มให้ได้** ถ้าความโกรธแสดงออกไปทางสีหน้าหรือพลั้งปากไปแล้วก็ต้องรีบระงับก่อนที่จะเป็นประเด็นใหญ่ขึ้น เราต้องพยายามสำรวมยับยั้งความโกรธที่อาจทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนไปด้วย ตามข้อความในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะเป็นคนมักโกรธ แต่เราจะไม่โกรธในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๒๒๓]

๒๕. ความอาฆาตจองเวร (อุปนาหะ)

บางคนไม่เพียงปล่อยให้ความโกรธครอบงำเท่านั้น แต่ยังอาฆาตจองเวรต่อสิ่งที่ตนไม่พอใจด้วย และพร้อมที่จะแก้แค้นเมื่อสบโอกาส บางคนไม่เพียงอาฆาตแค้นสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น แต่ยังผูกโกรธได้แม้กระทั่งกับสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ตอไม้ หรือเสา เมื่อเดินไปสะดุดตอไม้ก็จะโกรธและเตะหรือกระทืบตอไม้นั้นจนหนำใจ เมื่อเดินไปชนเสาก็จะเจ็บใจและเอาศีรษะโขกเสาซ้ำแล้วซ้ำอีก เมื่อทำของหลุดมือกลิ้งไปหรือร่วงลงก็จะจับมาขว้างให้แตกหรือเหวี่ยงทิ้งไปอย่างเกรี้ยวกราด คนที่ใจร้อนหงุดหงิดง่ายเช่นนี้ย่อมมีพฤติกรรมคล้ายคนบ้าคลั่ง จึงดูน่าขบขันและน่าสมเพชในสายตาของผู้พบเห็น

เหตุของความอาฆาต

มีเหตุ ๙ ประการที่ทำให้คนเราผูกใจเจ็บต่อผู้อื่น ได้แก่ ๑) เพราะผู้นั้นได้ทำลายประโยชน์ของเรา ๒) เพราะผู้นั้นกำลังทำลายประโยชน์ของเรา ๓) เพราะผู้นั้นจะทำลายประโยชน์ของเรา ๔) เพราะผู้นั้นได้ทำลายประโยชน์ของผู้ที่เรารัก ๕) เพราะผู้นั้นกำลังทำลายประโยชน์ของผู้ที่เรารัก ๖) เพราะผู้นั้นจะทำลายประโยชน์ของผู้ที่เรารัก ข้อที่ ๔-๖นี้เป็นการผูกโกรธผู้อื่นที่ไม่ใช่การปกป้องตนเอง แต่ปกป้องคนที่เรารัก ได้แก่ คนในครอบครัว ญาติมิตร ครูอาจารย์ หรือลูกศิษย์ เช่น เราจะอาฆาตเมื่อลูกชายถูกรังแกหรือลูกสาวถูกข่มเหง นอกจากนี้ยังเกิดความอาฆาตได้ ๗) เพราะผู้นั้นได้เอื้อประโยชน์แก่ผู้ที่เราชัง ๘) เพราะผู้นั้นกำลังเอื้อประโยชน์แก่ผู้ที่เราชัง ๙) เพราะผู้นั้นจะเอื้อประโยชน์แก่ผู้ที่เราชัง ทั้ง ๙ ประการนี้เป็นเหตุให้เกิดความอาฆาตขึ้นได้[๒๒๔]

เราไม่ควรสะสมความพยาบาทจองเวรไว้ในใจ เพราะเป็นโทษต่อตัวเราเองทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ถ้านาย ก. ผูกโกรธแล้วไปทำร้ายนาย ข. ลูกหลานของนาย ข. ก็จะหาทางแก้แค้นนาย ก. แล้วลูกหลานของนาย ก. ต่างฝ่ายพยายามล้างแค้นอีกฝ่าย จองเวรกันไปมาอยู่อย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด เกิดความเสียหายลุกลามใหญ่โตเพราะความอาฆาตแค้นซึ่งเป็นผลร้ายที่เห็นได้ในชาตินี้ ยิ่งกว่านั้นการอาฆาตมาดร้ายซึ่งกันและกันยังจะทำให้มีศัตรูและภยันตรายมากมายไปตลอดสังสารวัฏ ดังเรื่องกาฬียักขินี ในอรรถกถาธรรมบท[๒๒๕]

เรื่องกาฬียักขินี

ครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีชายผู้หนึ่งเลี้ยงดูมารดาตามลำพังโดยไม่แต่งงาน เขาทำงานทั้งหมด ทั้งที่นาและที่บ้านด้วยตนเอง เห็นดังนั้นมารดาจึงได้บอกให้เขาหาภรรยามาช่วยแบ่งเบาภาระในบ้าน เขาปฏิเสธว่าเขาไม่อยากแต่งงานเพราะจะได้ใส่ใจดูแลมารดาได้เต็มที่ แต่มารดาก็รบเร้าซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนในที่สุดเขาจึงยอมแต่งงาน

เขาไม่มีลูกกับภรรยาเพราะนางเป็นหมัน จึงต้องยอมโอนอ่อนตามความต้องการของมารดาให้มีภรรยาอีกคนหนึ่ง ไม่นานภรรยาน้อยก็ตั้งครรภ์ ภรรยาหลวงจึงอิจฉาและเริ่มกังวลถึงอนาคตของตน จึงวางยาในอาหารทำให้ภรรยาน้อยแท้ง เมื่อภรรยาน้อยตั้งครรภ์อีกครั้งนางก็ทำให้แท้งอีก ครั้นภรรยาน้อยตั้งครรภ์ครั้งที่ ๓ เพื่อนบ้านจึงแนะนำไม่ให้บอกภรรยาหลวง แต่เมื่อท้องโตขึ้นภรรยาหลวงก็รู้และพยายามวางยาอีก ภรรยาน้อยไม่แท้งเพราะครรภ์แก่ แต่กลับทำให้นางเจ็บปวดทรมานมาก ก่อนที่นางจะสิ้นใจ นางกล่าวกับภรรยาหลวงว่า “พี่ให้ฉันมาอยู่บ้านเดียวกัน แต่พี่กลับทำให้ฉันแท้งลูกถึง ๓ คน” แล้วนางก็ตั้งปรารถนาด้วยความอาฆาตแค้นว่า “ฉันขอจองเวรพี่ ชาติหน้าฉันจะฆ่าลูกของพี่ให้ตายบ้าง”

ภรรยาน้อยได้เกิดเป็นแมวในบ้านนั้นเอง ส่วนภรรยาหลวงก็ถูกสามีทุบตีจนตายเพราะโกรธแค้นที่ทำให้เขาไร้ผู้สืบสกุล แล้วนางก็เกิดเป็นแม่ไก่ในบ้านนั้น เมื่อแม่ไก่ออกไข่นางแมวก็มากินไข่ เมื่อกินไข่ ๓ ครั้งแล้ว แมวก็ตะครุบจะกินแม่ไก่ ก่อนตายแม่ไก่จึงอธิษฐานว่าให้

นางได้แก้แค้นศัตรูในชาติถัดไปบ้าง

ต่อมาแม่ไก่ไปเกิดเป็นแม่เสือเหลือง ส่วนนางแมวเกิดเป็นแม่กวาง แม่กวางคลอดลูก ๓ ครั้งแม่เสือก็มากินลูกกวางทุกครั้ง และสุดท้ายก็กินแม่กวางด้วย ซึ่งก่อนตายแม่กวางก็อธิษฐานขอให้ได้ล้างแค้นในชาติหน้าอีก แล้วก็เป็นดังที่ปรารถนาจริงๆ แม่กวางได้มาเกิดเป็นนางยักษ์ ส่วนแม่เสือเกิดเป็นหญิงสาวในกรุงสาวัตถี เมื่อหญิงสาวแต่งงานและคลอดบุตร นางยักษ์ก็จะแปลงกายมาเป็นเพื่อนของนางแล้วกินทารกนั้น เมื่อนางคลอดบุตรคนที่ ๒ นางยักษ์ก็กินบุตรของนางอีก ครั้นนางตั้งครรภ์ครั้งที่ ๓ จึงไปแอบคลอดที่เรือนของตระกูลตนเอง

เมื่อตั้งชื่อบุตรแล้วก็พาบุตรเดินทางกลับเรือนของตนพร้อมสามี ระหว่างทางได้แวะอาบน้ำในสระใกล้วัดพระเชตวัน นางแลเห็นนางยักษ์ตามมาทันจึงร้องเรียกสามีและอุ้มบุตรวิ่งเข้าไปในวิหารทันที ในขณะนั้นพระผู้มีพระภาคกำลังทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางพุทธบริษัท นางอุ้มบุตรไปหมอบแทบพระบาทของพระพุทธองค์และกราบทูลขอให้พระองค์ทรงช่วยนางและบุตร

เทวดาที่รักษาประตูวัดพระเชตวันกันไม่ให้นางยักษ์เข้ามาได้ พระบรมศาสดาจึงรับสั่งให้พระอานนท์ไปเรียกนางยักษ์มา เมื่อเห็นศัตรูใกล้เข้ามาหญิงนั้นก็หวาดกลัวมากจนพระพุทธองค์ต้องทรงปลอบให้นางคลายกังวล แล้วพระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรมซึ่งชี้ให้เห็นว่า เวรย่อมไม่อาจระงับด้วยการจองเวร แต่จะระงับได้ด้วยการไม่จองเวร เมื่อจบพระธรรมเทศนา นางยักษ์ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน

และไม่อาฆาตแค้นหญิงผู้นั้นอีกต่อไป

พระบรมศาสดาตรัสให้หญิงนั้นพานางยักษ์กลับไปบ้านและปรนนิบัติดูแลอย่างดี คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทกล่าวว่า นางยักษ์ทำนายฝนฟ้าได้และได้ช่วยเหลือครอบครัวของหญิงนั้น[๒๒๖] การผูกเวรอย่างยืดเยื้อในเรื่องนี้คงไม่อาจสิ้นสุดได้หากพวกนางไม่ได้พระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง เรื่องนี้จึงเป็นอุทาหรณ์ที่แสดงถึงโทษภัยของความอาฆาตแค้นได้เป็นอย่างดี

กรรมหนักเพราะล้างแค้น

ผู้ที่เราอาฆาตอาจไม่ใช่เพียงปุถุชน แต่เป็นพระอริยเจ้า หรือเป็นถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ เช่น ในกรณีของพระเทวทัตและนางจิญจมาณวิกาที่อาฆาตมาดร้ายต่อพระโพธิสัตว์ แต่ลงมือล้างแค้นเมื่อพระองค์ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว[๒๒๗]

นอกจากนี้ยังมีเรื่องของหญิงที่ถูกชาย ๔ คนรุมปล้นและฆ่าตาย นางปรารถนาให้มีโอกาสได้แก้แค้น เมื่อนางได้เกิดมาเป็นยักษิณีและล้างแค้นสำเร็จ แต่เหยื่อที่นางล้างแค้นในขณะนั้นกลับกลายเป็นพระอริยเจ้าไปแล้ว กล่าวคือ นางจำแลงเป็นโคขวิดพาหิยทารุจีริยะจนสิ้นชีวิตหลังจากที่ท่านเพิ่งจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ พระเจ้าปุกกุสาติที่เพิ่งบรรลุเป็นพระอนาคามี สุปปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อนซึ่งบรรลุเป็นพระโสดาบัน และตัมพทาฐิกอุบาสกที่เพิ่งจะบรรลุอนุโลมญาณ นางจึงต้องชดใช้กรรมอย่างหนักหนาสาหัสที่ได้ฆ่าพระอรหันต์ พระอริยเจ้า

และบุคคลผู้ประเสริฐเพราะความแค้นในอดีต

ความอาฆาตเป็นภัยร้ายแรงมาก เราจึงต้องรู้จักระงับความโกรธแค้น ฉะนั้น ขอให้พวกเราเตือนตนเองว่าเราจะไม่วู่วามและจะทำอะไรอย่างสุขุมรอบคอบ **แม้เราจะต้องทุกข์ทรมานด้วยน้ำมือของผู้อื่น ก็พึงคิดเสียว่าเป็นการชดใช้กรรมเก่า และพึงเจริญเมตตาจิตเพื่อระงับความอาฆาตมาดร้าย และเพื่อขัดเกลากิเลสให้สิ้นไป** ดังข้อความในพระสูตรนี้ว่า

“แม้ผู้อื่นจะผูกโกรธ แต่เราจะไม่ผูกโกรธในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้”[๒๒๘]

๒๖. ความลบหลู่คุณของผู้อื่น (มักขะ)

ความลบหลู่คุณของผู้อื่น (มักขะ) หมายถึง การไม่สำนึกบุญคุณของผู้ที่ได้เคยช่วยเหลือหรือมีน้ำใจต่อเรา คนดีจะต้องรู้จักกตัญญูรู้คุณของผู้ที่เคยอุปการะตน แม้จะยังไม่สามารถตอบแทนได้ แต่อย่างน้อยก็ควรกล่าวคำขอบคุณอย่างจริงใจและหาโอกาสทดแทนบุญคุณท่าน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ดีงามอย่างหนึ่งของเรา แต่มีคนพาลผู้มืดบอดด้วยความหลงบางคนกล้ากล่าววาจาหยามเหยียดผู้มีพระคุณของตน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าบุคคลที่หาได้ยากในโลกมี ๒ จำพวก[๒๒๙] จำพวกแรกได้แก่ **บุพพการี** คือ ผู้ที่มุ่งเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นเป็นอันดับแรก ทำงานเพื่อความผาสุกของผู้อื่นที่ไม่เคยทำคุณประโยชน์แก่

ตนเองมาก่อน มีความเมตตากรุณาและความปรารถนาดีอันบริสุทธิ์ ผลักดันให้ทำดีเพื่อผู้อื่นโดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทนจากผู้ที่ตนช่วยเหลือ ความเห็นแก่ผู้อื่นอย่างบริสุทธิ์ใจเช่นนี้มีให้เห็นได้ในพ่อแม่ที่แสดงออกต่อลูกของตน ซึ่งเป็นบุคคลที่หาได้ยาก

บุคคลจำพวกที่ ๒ ที่หาได้ยากยิ่งเช่นกัน ได้แก่ **กตัญญูกตเวที** คือ ผู้ที่สำนึกในอุปการคุณของผู้อื่นและพยายามตอบแทนความเอื้ออารีของผู้นั้น อย่างน้อยที่สุดเราก็ต้องตระหนักในหนี้บุญคุณที่ท่านมีต่อเรา และพยายามหาโอกาสทดแทนคุณท่านด้วยกายและวาจา เมื่อเห็นหรือได้ยินผู้อื่นพูดหรือทำสิ่งใดที่จะเป็นภัยต่อท่าน เราก็ต้องพยายามหาทางปกป้องท่าน เราควรส่งเสริมความสุขความเจริญของท่านทั้งทางกายและวาจา ผู้ที่กตัญญู คือรู้คุณผู้อื่น แล้วกตเวที คือทำความดีตอบแทน ก็เป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก

สิ่งที่มีอยู่ดาษดื่น เช่น หญ้า และกรวด มักถูกประเมินว่าไม่มีค่าเพราะหาได้ทั่วไป แต่สิ่งที่หายาก เช่น เพชร และทับทิม จะมีราคามาก เปรียบได้กับผู้ที่สำนึกในบุญคุณของผู้อื่นซึ่งเป็นบุคคลที่หายากและประเสริฐ ส่วนผู้ที่อกตัญญูซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปเป็นบุคคลที่ต่ำช้าเลวทราม **เราจึงควรพยายามประพฤติตนให้เป็นบุคคลผู้ประเสริฐด้วยคุณธรรมอันเลิศคือความกตัญญูกตเวที**

ความกตัญญูของพระสารีบุตร

ในสมัยพุทธกาล มีพราหมณ์แก่คนหนึ่งชื่อราธะถูกบุตรและภรรยาทอดทิ้ง จึงมาอาศัยอยู่ที่วัดพระเชตวัน คอยปรนนิบัติรับใช้ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านี้ได้ให้การอนุเคราะห์แก่พราหมณ์ แต่ไม่มีภิกษุใดยอมรับเป็นอุปัชฌาย์บวชให้เพราะเห็นว่าอายุมากแล้ว ราธพราหมณ์จึงหดหู่เศร้าใจที่ไม่ได้บวชดังหวัง พระผู้มีพระภาคทรงแผ่พระญาณไปเห็นอุปนิสัยแห่งอรหัตตผลของราธพราหมณ์ จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาและตรัสถามว่ามีรูปใดสามารถระลึกถึงอุปการะของพราหมณ์ผู้นี้ได้บ้างหรือไม่ พระสารีบุตรกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ระลึกได้ว่า ครั้งหนึ่งข้าพระองค์เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ พราหมณ์ผู้นี้ได้ถวายข้าวให้ข้าพระองค์ทัพพีหนึ่ง พระเจ้าข้า" พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า "สารีบุตร ถ้าเช่นนั้น มิสมควรหรือที่เธอจักช่วยเปลื้องทุกข์ให้แก่พราหมณ์ผู้มีอุปการะแก่เธอแล้วนั้น"

พระสารีบุตรจึงรับพระดำรัสและให้ราธพราหมณ์บวชเป็นภิกษุ เมื่อได้ปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระสารีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์เพียง ๒-๓ วัน พระราธะได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ต่อมาพระบรมศาสดาตรัสถามพระสารีบุตรว่า พระราธะเป็นลูกศิษย์ที่ว่านอนสอนง่ายหรือไม่ พระสารีบุตรกราบทูลว่า พระราธะเป็นผู้ว่าง่าย พระพุทธองค์ตรัสถามต่อว่า สารีบุตร ถ้าเธอได้สัทธิวิหาริกเช่นนี้ เธอจะรับได้ประมาณเท่าใด พระสารีบุตรทูลตอบว่า แม้มีมากเท่าใด ข้าพระองค์ก็รับได้ พระเจ้าข้า[๒๓๐]

ความกตัญญูกตเวทีของพระสารีบุตรเถระที่ระลึกคุณได้แม้เพียงข้าวทัพพีเดียวเป็นที่น่ายกย่องอย่างยิ่ง รวมทั้งความอ่อนน้อมว่าง่ายของพระราธะผู้มีอายุมากด้วย พวกเราก็ควรขจัดความลบหลู่คุณของผู้อื่นและกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีอุปการคุณของเรา ตามข้อความในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะลบหลู่คุณท่าน แต่เราจะไม่ลบหลู่คุณท่านในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๒๓๑]

๒๗. ความตีเสมอผู้อื่น (ปฬาสะ)

ความตีเสมอผู้อื่น (ปฬาสะ) คือการสำคัญตนว่าเทียบเท่ากับผู้ที่มีคุณธรรมสูง และกล่าววาจาจาบจ้วงอย่างไม่ยำเกรง เป็นความต้องการแข่งดีกับผู้ที่เลิศด้วยปัญญาและคุณธรรม บางคนมีความรู้น้อยแต่ถือว่าตนเท่าเทียมกับผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้แตกฉานและพูดจาสามหาวอย่างไม่เกรงใจท่าน คนเช่นนี้จะพอใจในการหาข้อผิดพลาดเล็กๆ น้อยๆ ของภิกษุที่เป็นที่เคารพนับถือเพื่อเป็นข้ออ้างในการตีตัวเสมอท่าน บางคนไม่มีคุณธรรมแต่ก็ยกตนขึ้นเทียบเท่ากับภิกษุผู้ทรงคุณธรรม

บางคนความรู้น้อย แต่ไม่เคารพนบนอบต่อผู้ที่เป็นพหูสูต บางคนไม่เคยปฏิบัติธรรมจริงจัง แต่กลับดูถูกผู้ที่มีประสบการณ์ในการปฏิบัติมาหลายปี ไม่นานมานี้มีภิกษุบางรูปที่เพิ่งบวชเมื่ออายุมากแล้ว

แต่กลับยโสโอหังถึงขนาดกล้าท้าทายพระเถระผู้แตกฉานทางปริยัติและเปี่ยมด้วยคุณธรรมคือศีล สมาธิ และปัญญา โดยยืนกรานว่าคำสอนของตนถูกต้องและโจมตีคำสอนในคัมภีร์ต่างๆ ว่าไม่ถูกต้อง ซึ่งมักจะมีคนส่วนหนึ่งที่หลงเชื่อเป็นจริงเป็นจังไป ภิกษุเหล่านั้นจึงสั่งสมบาปอกุศลจากการชักนำให้หลงผิดเพื่อชิงดีชิงเด่น

อาตมาได้อธิบายกิเลส ๗ ประการ คือ ความหดหู่เซื่องซึม (ถีนมิทธะ) ความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) ความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) ความโกรธ (โกธะ) ความอาฆาตจองเวร (อุปนาหะ) ความลบหลู่คุณท่าน (มักขะ) และความตีตนเสมอท่าน (ปฬาสะ) ใน ๗ ประการเหล่านี้ ถีนมิทธะและอุทธัจจะสามารถขจัดได้ในระดับพระอรหันต์[๒๓๒] โกธะและอุปนาหะขจัดได้ในระดับพระอนาคามี[๒๓๓] อีก ๓ ประการที่เหลือขจัดได้ในระดับพระโสดาบัน[๒๓๔] กิเลส ๓ ประการนี้สามารถทำให้ตกอบายได้ ดังนั้นอย่างน้อยที่สุดเราต้องพยายามกำจัดความลังเลสงสัย ความลบหลู่คุณท่าน และความตีตนเสมอท่านให้ได้ พระพุทธองค์ตรัสไว้ถึงการกำจัดความตีตนเสมอท่านไว้ในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะตีเสมอ แต่เราจะไม่ตีเสมอในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๒๓๕]

๒๘. ความอิจฉาริษยา (อิสสา)

ความอิจฉาริษยา (อิสสา) คือความรู้สึกชิงชังที่มีต่อผู้อื่นที่เหนือกว่าตน เช่น ไม่อยากเห็นใครร่ำรวยกว่าเรา คนทั่วไปไม่อยากเห็นหรือได้ยินว่าใครดีกว่าตน ไม่ว่าจะในด้านเศรษฐกิจ สถานะทางสังคม รูปร่างหน้าตา หรือความรู้ความสามารถ และเราจะยิ่งอิจฉาหากผู้นั้นเป็นคนที่เราเกลียด เป็นคนที่อยู่ในสายอาชีพเดียวกัน หรือมีความใกล้เคียงทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งกับเรา เช่น เด็กผู้ชายมักอิจฉาเด็กผู้ชายด้วยกัน ผู้หญิงก็มักอิจฉาผู้หญิงคนอื่น แม้แต่ในหมู่ครูอาจารย์หรือในหมู่สงฆ์ก็ยังอิจฉาริษยากัน

คนรวยมักจะเป็นที่อิจฉาของคนจน ชาวบ้านในชนบทที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองก็จะถูกชาวบ้านที่ยากจนกว่าอิจฉา ข้าราชการที่ไม่ได้เลื่อนขั้นก็อิจฉาเพื่อนที่ได้เลื่อนขั้น ผู้มีอิทธิพลกว้างขวางมักสร้างความอิจฉาให้ผู้ที่ไร้ความสำคัญ นักพูดที่ได้รับความนิยมย่อมเป็นที่อิจฉาของนักพูดที่ไม่ประสบความสำเร็จ มีประเด็นมากมายที่ทำให้มนุษย์อิจฉาริษยากันได้

ท้ายที่สุดแล้ว ความอิจฉาริษยาก่อให้เกิดแต่บาปอกุศลและไม่ส่งผลดีแก่เราเลยแม้แต่น้อย ความอิจฉาทำให้เราเป็นทุกข์ จึงเท่ากับทำร้ายตัวเราเอง ในจูฬกัมมวิภังคสูตรกล่าวว่า ความอิจฉาทำให้ไปเกิดในอบาย หรือหากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะขาดเพื่อนฝูงและบริวารคอยช่วยเหลือ[๒๓๖]

ตรงข้ามกับความอิจฉาริษยา คือ ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี (มุทิตา) ซึ่งเป็นหนึ่งในพรหมวิหาร ๔ ร่วมกับเมตตา กรุณา และอุเบกขา มุทิตาทำให้เราคิดถึงความเจริญรุ่งเรืองของผู้อื่น และทำให้เราเป็นสุขเพราะพลอยยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น ในจูฬกัมมวิภังคสูตรกล่าวว่า มุทิตาจะทำให้ได้ขึ้นสวรรค์ หรือหากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นผู้กว้างขวางมีพวกพ้องบริวารมาก[๒๓๗]

ในการเจริญเมตตาซึ่งเป็นพรหมวิหารข้อแรก เรามักแผ่เมตตาว่า ขอให้สรรพสัตว์จงอย่ามีเวรกัน (อเวรา) อย่ามีความทุกข์ใจ (อพฺยาปชฺฌา) อย่ามีความทุกข์กาย (อนีฆา) จงรักษาตนอยู่เป็นสุขเถิด (สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ) ในการเจริญกรุณาเราควรกล่าวว่า ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายจงพ้นไปจากทุกข์ (ทุกฺขา มุจฺจนฺตุ) ส่วนในการเจริญมุทิตาเราควรกล่าวว่า "ขอให้สรรพสัตว์จงอย่าได้พลัดพรากจากสมบัติที่ตนได้แล้ว" (ยถาลทฺธสมฺปตฺติโต มา วิคจฺฉนฺตุ) การเจริญมุทิตาเช่นนี้เป็นการสร้างกุศลที่ไม่ต้องลงทุนลงแรงเลย แล้วยังส่งผลให้ได้ขึ้นสวรรค์หรือได้เกิดเป็นผู้นำที่มีบริวารห้อมล้อมมากมาย ตรงข้ามกับความอิจฉาที่สร้างแต่อกุศลที่เปล่าประโยชน์ ทั้งยังทำให้ตกอบายหรือมีชีวิตที่ต่ำต้อยเดียวดายในชาติหน้า

เราต้องระวังเป็นพิเศษไม่ให้เกิดความอิจฉาริษยาในการทำบุญกุศล การแสดงธรรม หรือการปฏิบัติธรรม การอิจฉาผู้ที่ทำบุญกุศลมากมาย ผู้ที่แสดงธรรมเก่งจนเป็นที่เคารพนับถืออย่างแพร่หลาย หรือผู้ที่ปฏิบัติธรรมก้าวหน้า ย่อมจะมีโทษมหันต์ เราจำเป็นอย่างยิ่งที่จะ

ต้องขจัดความอิจฉาริษยาในการทำกุศลต่างๆ ตามข้อความในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะริษยา แต่เราจะไม่ริษยาในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๒๓๘]

๒๙. ความตระหนี่ (มัจฉริยะ)

ความตระหนี่ (มัจฉริยะ) คือ ความต้องการหวงแหนทรัพย์สมบัติของตนไว้โดยไม่อยากแบ่งปันให้ผู้อื่น ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า มัจฉริยะมีลักษณะปิดบังสมบัติของตนไว้ ผู้ที่ตระหนี่ถี่เหนียวจะไม่อยากแม้จะให้ใครรู้ว่าตนมีสิ่งใดอยู่ จึงไม่ต้องกล่าวถึงการจะยกให้ผู้อื่น[๒๓๙]

เรื่องมัฏฐกุณฑลี

ในสมัยพุทธกาล เมื่อมัฏฐกุณฑลีมาณพป่วยหนัก บิดาของเขานำเขาออกมาไว้นอกเรือนเพื่อไม่ให้ญาติหรือเพื่อนฝูงที่มาเยี่ยมเห็นว่าในเรือนมีทรัพย์สมบัติอะไรบ้าง แต่ขณะที่นอนรอความตายอยู่บนเตียงเขาเหลือบไปเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จผ่านเรือนของตน จึงเกิดความเคารพเลื่อมใสและเมื่อสิ้นใจก็ได้ไปเกิดเป็นเทพบุตร

ภายหลังบิดาของเขาไปร้องไห้คร่ำครวญถึงเขาที่ป่าช้า มัฏฐกุณฑลีเทพบุตรจึงไปปรากฏกายเพื่อเตือนบิดาให้ได้คิด และไปเข้าเฝ้า

พระผู้มีพระภาคเพื่อทูลถามปัญหา พระพุทธองค์ได้ทรงไขข้อข้องใจของเขาและแสดงธรรมเทศนา[๒๔๐] ในอรรถกถาธรรมบทกล่าวว่า เมื่อจบพระธรรมเทศนาทั้งบิดาและมัฏฐกุณฑลีเทพบุตรก็บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน[๒๔๑]

เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้ตระหนี่

เรื่องความตระหนี่ที่เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวพุทธ คือเรื่องโกสิยเศรษฐี เขาเป็นคนหวงข้าวของมากจนได้สมญานามว่า มัจฉริยโกสิยะ หรือโกสิยะจอมตระหนี่ เขาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์ แม้เขาจะเป็นเศรษฐีที่มีสมบัติมหาศาล แต่ตระหนี่ถี่เหนียวมาก ไม่เคยให้แม้แต่น้ำมันสักหยดเดียวแก่ขอทาน ทั้งยังไม่ใช้จ่ายทรัพย์เพื่อตนเองด้วย

วันหนึ่งเศรษฐีไปเข้าเฝ้าพระราชา ระหว่างเดินทางกลับบ้านเขาเห็นชายคนหนึ่งกำลังนั่งกินขนมเบื้องอยู่อย่างเอร็ดอร่อย เศรษฐีกระหายอยากกินขนมเบื้องบ้าง แต่เกรงว่าถ้าตนบอกภรรยา ผู้อื่นก็จะอยากกินด้วย และจะทำให้ต้องสิ้นเปลืองวัตถุดิบเช่นข้าวสารและเนยจำนวนมาก เขาไม่อยากแบ่งให้แม้แก่ภรรยาของตนเอง จึงไม่ต้องกล่าวถึงคนอื่นๆ ในครอบครัวและข้าทาสบริวาร ด้วยความเสียดายทรัพย์เศรษฐีจึงไม่บอกให้ผู้ใดล่วงรู้ความต้องการของตน

เศรษฐีพยายามข่มความกระหายอยากที่รุนแรงขึ้นเรื่อยๆ จนสุดท้ายเขาถึงกับนอนซมอยู่บนเตียง ภรรยาของเขาเข้าไปตะล่อมถาม

จนทราบความว่าเศรษฐีอยากกินขนมเบื้อง นางจึงจัดแจงจะทอดขนมเบื้องให้เฉพาะเศรษฐีคนเดียวเท่านั้น เศรษฐีระแวงว่าถ้ามีใครมาเห็นเขากินขนมอยู่ก็จะขอให้เขาแบ่งให้ สองสามีภรรยาจึงขึ้นไปบนยอดปราสาท ๗ ชั้นตามลำพังและปิดประตูลงกลอนไว้เพื่อทำขนมเบื้องให้เศรษฐีกินคนเดียว

พระผู้มีพระภาคทรงแผ่พระญาณไปเห็นอุปนิสัยแห่งโสดาปัตติผลของโกสิยเศรษฐีและภรรยา จึงตรัสให้พระมหาโมคคัลลานะไปหาเศรษฐี เมื่อไปถึงพระเถระได้เหาะไปยืนอยู่กลางอากาศตรงกับช่องหน้าต่างห้องที่เศรษฐีเตรียมจะกินขนมเบื้อง โกสิยเศรษฐีเห็นพระเถระก็ตกใจที่ท่านมาปรากฏกายเช่นนี้ได้ และกลัวว่าจะต้องแบ่งขนมให้จึงกล่าวท้าทายว่า ไม่ว่าพระเถระจะทำอย่างไร เขาก็จะไม่แบ่งขนมให้เด็ดขาด พระมหาโมคคัลลานะจึงใช้อิทธิฤทธิ์เดินจงกรมไปมากลางอากาศ นั่งขัดสมาธิกลางอากาศ และบังหวนควันตามคำท้าทายของเศรษฐี จนโกสิยะไม่กล้าท้าให้พระเถระพ่นเปลวไฟเพราะกลัวปราสาทของตนจะไหม้

เมื่อแน่ใจว่าพระเถระจะไม่ยอมไปไหนจนกว่าจะได้ขนมเบื้องเศรษฐีจอมตระหนี่จึงบอกให้ภรรยาทอดขนมชิ้นเล็กๆ ไปถวาย แต่ปรากฏว่าขนมกลับขยายใหญ่จนเต็มกระทะ แม้โกสิยะจะพยายามหยดแป้งเองเพียงเล็กน้อยก็กลายเป็นขนมชิ้นใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ ทุกครั้งไป เศรษฐีจนปัญญาจึงบอกให้ภรรยาหยิบขนมชิ้นหนึ่งไปถวายพระเถระ แต่เมื่อนางหยิบขนมชิ้นหนึ่งขึ้นมา ขนมชิ้นอื่นๆ ก็กลับติดขึ้นมาด้วย

ไม่ว่าสองสามีภรรยาจะพยายามแยกขนมออกจากกันอย่างไรก็ไม่เป็นผล สุดท้ายโกสิยเศรษฐีก็หมดแรง หมดความอดทน และหมดความกระหาย ที่จะกินขนมเบื้อง จึงบอกให้ภรรยานำขนมทั้งหมดไปถวายพระเถระ

พระมหาโมคคัลลานะได้แสดงธรรมแก่โกสิยเศรษฐีและภรรยา เรื่องอานิสงส์แห่งทานจนกระทั่งโกสิยะเกิดความเลื่อมใสและนิมนต์ให้ พระเถระนั่งฉันขนมในปราสาทของตน แต่พระเถระบอกเขาว่าบัดนี้ พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูปกำลังนั่งรอฉันภัตตาหารอยู่ ที่วัดพระเชตวัน กรุงสาวัตถี ซึ่งอยู่ห่างออกไป ๔๕ โยชน์ และหากเศรษฐี ต้องการถวายขนมเบื้อง พระเถระจะพาเขาและภรรยาไปเข้าเฝ้าด้วย ฤทธิ์ของท่าน เล่าว่าพระมหาโมคคัลลานะนำเศรษฐีและภรรยามาถึง ประตูวัดพระเชตวันได้เสมือนเดินลงสู่เชิงบันไดปราสาทของเศรษฐี เท่านั้น สองสามีภรรยาจึงถือเอาขนม น้ำนม เนยใส น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย มาทอดขนมเบื้องถวายหมู่สงฆ์อันมีพระผู้มีพระภาคเป็นประมุข ณ วัด พระเชตวัน

ตอนแรกวัตถุดิบที่เตรียมไว้เพียงพอสำหรับทำขนมเบื้องให้ เศรษฐีคนเดียว แต่ด้วยพุทธานุภาพ แม้ทั้งสองจะถวายหมู่สงฆ์จนครบ แล้ว ขนมก็ไม่พร่องไปเลย ไม่ว่าเศรษฐีและภรรยาจะกินเองหรือแจก จ่ายให้ขอทานอย่างไร ขนมเบื้องก็กลับเต็มอยู่อย่างนั้น จนต้องเอาไป เททิ้งไว้ข้างคูน้ำนอกซุ้มประตูวัด ลำดับนั้น พระบรมศาสดาทรงแสดง ธรรม และเมื่อจบพระธรรมเทศนาโกสิยเศรษฐีและภรรยาก็ได้บรรลุ เป็นพระโสดาบัน

ลักษณะของมัจฉริยะ

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า มัจฉริยะมีลักษณะอำพรางเพราะหวงทรัพย์ของตน ความตระหนี่ทำให้เป็นทุกข์ คับแค้น และเห็นแก่ตัวเมื่อมีคนมายุ่งกับทรัพย์สมบัติของเรา คนตระหนี่จะไม่อยากให้ใครมาใช้สิ่งของของตน ดังเช่นที่เห็นได้ในละครหรือในชีวิตประจำวันว่าสามีหรือภรรยาที่ชอบหึงหวงจะชักสีหน้าบึ้งตึงใส่ผู้ที่จ้องมองคู่ของตน และถ้าเห็นคู่ของตนพูดจายิ้มแย้มกับใครก็จะยิ่งร้อนรุ่มใจจนทนเฉยอยู่ไม่ได้

อย่างไรก็ตาม เราไม่ควรจัดว่าบุคคลใดเป็นคนตระหนี่เพียงเพราะว่าเขาไม่ให้ทาน จะจัดว่าเป็นคนตระหนี่ได้ก็ต่อเมื่อเขาไม่ให้ทานแม้ว่าเขาจะสามารถให้ได้และสมควรที่จะให้ ความลังเลที่จะให้ทานแก่ผู้ที่ไม่มีศีลธรรมเพราะตั้งใจว่าจะให้แก่ผู้ที่มีศีลนั้นไม่จัดเป็นความตระหนี่ ครั้งหนึ่งพระอุทายีขอผ้าสบงของพระนางอุบลวรรณาเถรี แต่พระเถรีไม่ยอมให้ ซึ่งไม่ใช่เพราะความตระหนี่ แต่เพราะว่าเป็นการขอที่ไม่เหมาะสม การปฏิเสธที่จะมอบให้แก่ผู้ที่ไม่คู่ควรจึงไม่ใช่ความตระหนี่ และการไม่ให้สิ่งของอันเป็นที่รักของตนก็ไม่ใช่ความตระหนี่แต่เป็นความยึดติด

เมื่อเราไม่อยากให้สิ่งของแก่ผู้อื่นทั้งที่ตนมีอยู่อย่างเหลือเฟือจัดเป็นความตระหนี่ บางคนไม่เคยให้ทานเลยทั้งที่ตนร่ำรวย เอาแต่สะสมทรัพย์สมบัติไว้เป็นของตน ไม่เจือจานคนในครอบครัวและไม่ใช้สอยเพื่อตัวเอง ทั้งยังห้ามปรามผู้อื่นไม่ให้ทำทานด้วย ความตระหนี่เหนียวแน่นเช่นนี้ย่อมมีวิบากหนัก

วิบากของมัจฉริยะ

ในจูฬกัมมวิภังคสูตรกล่าวว่า ความตระหนี่เหนียวแน่นอาจจะทำให้ตกนรกหรืออบายได้ในชาติหน้า และถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็จะขัดสนแร้นแค้น[๒๔๒] พระสูตรนั้นยังกล่าวด้วยว่าผู้ที่มีน้ำใจเผื่อแผ่เจือจานผู้อื่นจะได้ขึ้นสวรรค์หรือหากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะรุ่งเรืองมั่งคั่ง[๒๔๓]

เรื่องโตเทยยพราหมณ์

จูฬกัมมวิภังคสูตรเป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของสุภมาณพ บุตรของโตเทยยพราหมณ์ โตเทยยะเป็นหัวหน้าหมู่บ้านตุทิคามซึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานให้ เขาเป็นเศรษฐีที่ร่ำรวยมากมีสมบัติถึง ๘๗ โกฏิ แต่มีความตระหนี่เหนียวแน่น[๒๔๔] เขาพร่ำสอนคนในบ้านด้วยความเชื่อว่า

"คนฉลาดพึงอยู่ครองเรือนโดยตระหนักถึงความกร่อนไปของหินอัญชันทุกครั้งที่ใช้ การพอกพูนขึ้นของจอมปลวกทีละน้อย และการรวบรวมน้ำหวานของตัวผึ้งทั้งหลาย"[๒๔๕]

ชาวอินเดียมีธรรมเนียมที่นิยมนำหินสีเขียวสำหรับแต้มขอบตามาฝนให้เป็นผง แล้วนำเอาผงมาทาขอบตาให้สวยงาม หินชนิดนี้เรียกว่า หินอัญชัน (คล้ายกับชาวพม่าเอาไม้กระแจะจันทน์มาฝนเป็นผงบนหินฝนแล้วนำมาทาหน้าและร่างกาย) เมื่อเราฝนหินนั้นเพียงครั้งเดียวหรือสองครั้งย่อมไม่เห็นการกร่อนไปของหิน แต่เมื่อใช้บ่อยๆ ก็จะเห็นว่ามันสึกกร่อนไป เช่นเดียวกับการใช้ทรัพย์หรือบริจาคทรัพย์ไป

ทีละน้อยก็จะทำให้ทรัพย์ร่อยหรอลงไป เมื่อคิดเช่นนี้ก็จะต้องมัธยัสถ์และหลีกเลี่ยงการให้ทาน นี่คือใจความที่แฝงอยู่ในคำแนะนำวรรคแรกของโตเทยยพราหมณ์ ซึ่งเป็นคำแนะนำที่ดูสมเหตุสมผลเมื่อมองในแง่เศรษฐศาสตร์ คนจะมั่งคั่งร่ำรวยได้ก็ต้องรู้จักประหยัด ตรงข้ามกับคนที่ยากจนเพราะความสุรุ่ยสุร่าย

ในพม่ามีประเพณีฉลองงานแต่งงานและฉลองการบวชเณรอย่างเอิกเกริกฟุ่มเฟือย สำหรับคนที่มีฐานะก็คงจะไม่เดือดร้อนอะไร แต่สำหรับคนจนก็ต้องไปกู้หนี้ยืมสินมาจัดงานใหญ่โตให้ตนเดือดร้อนเพียงเพื่อจะเอาหน้า ชาวบ้านบางคนใช้จ่ายเกินตัวจึงติดหนี้มากมายหลังงานบวชเณรของลูกชาย จนต้องขายเกวียน ขายวัว หรือจำนองที่ดิน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานฌาปนกิจภิกษุและงานสมโภชเจดีย์ที่จะเรี่ยไรเงินจากชาวบ้านให้ต้องบริจาคแม้จะไม่เต็มใจ ซึ่งไม่ค่อยเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านและยังมีส่วนทำให้ชาวบ้านยากจนลง

ตามหลักของศาสนาพุทธ เราควรให้ทานเมื่อมีเหตุที่สมควร พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า ๒ ใน ๔ ส่วนของทรัพย์ที่หามาได้ควรนำไปลงทุน อีก ๑ ใน ๔ ส่วนควรออมไว้ใช้ยามจำเป็น และอีก ๑ ส่วนที่เหลือไว้สำหรับใช้จ่าย[๒๔๖] ซึ่งเราอาจจะปรับเปลี่ยนสัดส่วนให้เหมาะสมตามสถานการณ์ในสมัยนี้ก็ได้ การให้ทานควรให้กับผู้ที่สมควรได้รับ การบวชเณรก็ควรทำบุญเท่าที่เราทำได้ เพียงมีผ้าไตร ๑ ชุด มีบาตร และไปถวายภัตตาหารเช้าที่วัดก็ได้ หรือถ้ามีฐานะดีก็อาจจะจัดงานฉลองและถวายทานมากขึ้นได้ ซึ่งจะเป็นบุญกุศลติดตัวผู้ถวายไปตลอด

สังสารวัฏ แต่เราไม่ควรทำทานเกินกว่ากำลังทรัพย์ของเรา

คำแนะนำของโตเทยยะส่วนนี้ไม่น่าทำตาม เพราะเขาบอกคนในบ้านว่าไม่ให้ทำทาน และต่อต้านการให้ทานว่าเป็นการสิ้นเปลืองทรัพย์สิน แต่คำแนะนำส่วนที่เขาเปรียบการรวบรวมน้ำหวานของผึ้งกับการสะสมทรัพย์โดยสุจริตนั้นสมควรเอาเป็นแบบอย่าง

โตเทยยะมีความเห็นเช่นนี้จึงไม่เคยให้ทานเลย เขาตายไปด้วยความหวงแหนทรัพย์สมบัติของตน จึงเกิดเป็นสุนัขอยู่ในเรือนของตนนั่นเอง สุภมาณพบุตรชายของเขาเอ็นดูสุนัขตัวนั้นมาก ถึงกับป้อนอาหารจากสำรับของตนและให้นอนบนที่นอนอย่างดีในเรือน

วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเล็งเห็นอุปนิสัยในธรรมของสุภ-มาณพ จึงเสด็จไปบิณฑบาตที่เรือนของเขา เมื่อสุนัขเห็นพระพุทธองค์ก็เห่าไล่ พระองค์จึงตรัสกับสุนัขนั้นว่า "แน่ะ โตเทยยะ เธอเคยกล่าวจาบจ้วงเราจึงต้องมาเกิดเป็นสุนัข บัดนี้ยังมาเห่าไล่เราอีก เธอจักตกนรก" สุนัขได้ฟังก็สลดเพราะพระบรมศาสดาทรงรู้ว่าตนคือโตเทยยะ จึงเดินคอตกไปนอนซึมคลุกขี้เถ้าอยู่ข้างเตาไฟ

เมื่อสุภมาณพกลับมาถึงเรือนได้ทราบเรื่องที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกสุนัขว่าเป็นโตเทยยะบิดาของตน จึงโกรธแค้นมาก เพราะพราหมณ์เชื่อกันว่าเมื่อตายแล้วจะไปยังพรหมโลก สุภมาณพปรี่ไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาเพื่อโจทว่า พระองค์กล่าวเท็จเกี่ยวกับบิดาของตน พระผู้มีพระภาคตรัสถามเขาว่ามีทรัพย์อะไรที่บิดาของเขาไม่ได้บอกที่ซ่อนไว้ก่อนตาย สุภมาณพทูลตอบว่ามีสร้อยทองคำราคา ๑๐๐,๐๐๐

กหาปณะ รองเท้าทองคำราคา ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ถ้วยทองคำราคา ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ และเงิน ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ พระพุทธองค์จึงตรัสให้สุภมาณพกลับไปบ้าน ให้สุนัขกินอาหารอย่างดีแล้วขณะที่มันกำลังจะเคลิ้มหลับก็ให้ถามถึงที่ซ่อนของสมบัติเหล่านั้น สุภมาณพกลับไปทำตามพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค ปรากฏว่าสุนัขนั้นได้บอกแสดงที่ซ่อนสมบัติทั้งหมดได้จริงๆ ทำให้สุภมาณพเกิดความเลื่อมใสขึ้นมาในใจว่า "พระสมณโคดมทรงรู้เรื่องของเราทุกอย่าง พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญูแน่แท้"

คำถามของสุภมาณพ ๑๔ ข้อ

เมื่อสุภมาณพเชื่อมั่นเลื่อมใสในสัพพัญญุตญาณของพระผู้มี-พระภาคแล้ว จึงได้ตั้งคำถามขึ้น ๑๔ ข้อ เพื่อทูลถามพระบรมศาสดาว่า "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนุษย์บางคนมีความเลวและความประณีตต่างกัน คือมีอายุสั้นและมีอายุยืน มีโรคมากและมีโรคน้อย มีผิวพรรณทรามและมีผิวพรรณงาม มีบริวารน้อยและมีบริวารมาก มีทรัพย์น้อยและมีทรัพย์มาก เกิดในตระกูลต่ำและเกิดในตระกูลสูง ไร้ปัญญาและมีปัญญา"[๒๔๗]

ในการอธิบายกิเลสก่อนหน้านี้อาตมาได้อ้างอิงถึงคำตอบของพระผู้มีพระภาคในพระสูตรนี้ไปบ้างแล้ว ดังนั้น ในประเด็นนี้อาตมาจะอธิบายเกี่ยวกับการมีทรัพย์มากหรือน้อยเท่านั้น

ถ้าผู้ที่ร่ำรวยมีความตระหนี่ก็จะไม่ให้ทาน ทานกุศลย่อมไม่เกิด

ขึ้น กุศลนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ทำก็ได้ แต่อกุศลเป็นสิ่งที่หยุดทำไม่ได้ เพราะมันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยที่ยั่วยุอยู่ตลอดเวลา เมื่อเจอกับสิ่งที่น่าพอใจก็เกิดความละโมบอยากได้มาครอบครองจนต้องขโมย ปล้น หรือโกง เมื่อเจอคนที่เราเกลียดก็เกิดความพยาบาทมุ่งร้ายผลักดันให้อยากทำร้ายหรือฆ่าคนนั้นได้ ผู้ที่ไม่ให้ทานอาจต้องทุกข์ทรมานในนรกเมื่อตายไปด้วยวิบากของอกุศลกรรมที่ได้ก่อไว้ และเป็นผู้อาภัพสิ้นหวังเพราะไม่ได้ประกอบกุศลกรรมใดที่จะช่วยฉุดตนขึ้นจากนรกไว้ได้ จึงเป็นดั่งคนไร้ญาติขาดมิตรที่อยู่ในเงื้อมมือของศัตรู หรือหากเคยทำกุศลไว้มากพอที่จะได้เกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนที่ยากจนเข็ญใจ

ส่วนผู้ที่ให้ทานและเอื้อเฟื้อเจือจานแก่ผู้ยากไร้อาจจะได้ขึ้นสวรรค์ แม้จะเคยก่ออกุศลกรรมไว้ก็อาจจะถูกระงับไว้ได้ด้วยอานิสงส์แห่งความโอบอ้อมอารีที่มีกำลังมากกว่า เสมือนผู้ต้องคดีที่มีอภิสิทธิ์ช่วยให้รอดพ้นจากคดีอาญา หากเกิดเป็นมนุษย์ก็มักจะร่ำรวยด้วยอานิสงส์แห่งทานที่ได้ทำไว้ เพราะฉะนั้น พวกเราควรพยายามอย่างสุดความสามารถที่จะขจัดความตระหนี่และให้ทาน ตามข้อความที่พบในพระสูตรนี้ว่า

"แม้ผู้อื่นจะตระหนี่ แต่เราจะไม่ตระหนี่ในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๒๔๘]

ชาวพุทธในพม่าไม่จำเป็นต้องกระตุ้นเรื่องการให้ทานเพราะชอบเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อยู่แล้ว ทุกเช้าเมื่อภิกษุ ๓๐-๔๐ รูปในสำนักปฏิบัติธรรมนี้ไปบิณฑบาตมักจะได้ข้าวและกับเหลือเฟือ แม้จะเป็นช่วงที่

อาหารขาดแคลนก็ยังได้อาหารบิณฑบาตค่อนข้างมาก ชาวบ้านที่ใส่บาตรส่วนใหญ่แม้จะไม่ร่ำรวยแต่ก็ยังให้ทานได้ด้วยพลังแห่งเมตตาและศรัทธา และย่อมจะเจริญรุ่งเรืองขึ้นไปตลอดสังสารวัฏ บางคนชอบให้ทานบ่อยมากจนเราถึงกับต้องขอให้รอก่อนก็มี

มัจฉริยะ ๕ ชนิด

พระอภิธรรมปิฎกกล่าวถึงความตระหนี่ ๕ ชนิด[๒๔๙] คือ ๑. ความตระหนี่ในที่อยู่ (อาวาสมัจฉริยะ) ๒. ความตระหนี่ในตระกูลหรือบริวาร (กุลมัจฉริยะ) ๓. ความตระหนี่ในลาภ (ลาภมัจฉริยะ) ๔. ความตระหนี่ในคุณสมบัติ (วัณณมัจฉริยะ) และ ๕. ความตระหนี่ในความรู้ (ธัมมมัจฉริยะ) ความตระหนี่ทั้ง ๕ ประการนี้มุ่งเน้นถึงภิกษุและหมู่สงฆ์มากกว่าฆราวาส ขอแต่งมัจฉริยะ ๕ ชนิดดังกล่าวเป็นกลอนท่องจำว่า

อาวา กุละ, ลาภ วัณณะ, ธัมมะ ตระหนี่ห้า

๑) ความตระหนี่ในที่อยู่ (อาวาสมัจฉริยะ)

ความตระหนี่ชนิดแรกเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย คือการที่ภิกษุหวงแหนและไม่ชอบใจเมื่อเห็นภิกษุรูปอื่นที่มีศีลธรรมมาอยู่ในอาวาสในศาลา หรือในบริเวณวัดของตนหรือวัดอื่น สมัยก่อนวัดวาอารามจะประกอบด้วยโบสถ์ วิหาร และศาลาขนาดใหญ่ที่สร้างถวายแด่หมู่สงฆ์ สังฆิกาวาสเหล่านั้นมีไว้สำหรับให้ภิกษุจากที่ต่างๆ มาพักอาศัยได้ไม่จำกัด และจัดสรรเสนาสนะตามอายุพรรษาในหมู่สงฆ์นั้น

การกีดกันภิกษุที่มีศีลธรรมไม่ให้ใช้สอยเสนาสนะในสังฆิกาวาสเป็นความตระหนี่ แต่ถ้าปฏิเสธการให้เสนาสนะแก่ภิกษุที่ไม่มีศีลธรรม ชอบก่อปัญหาและชอบทะเลาะเบาะแว้งก็ไม่จัดว่าเป็นความตระหนี่ ส่วนวัดที่สร้างถวายเจาะจงบุคคลหรือปุคคลิกาวาสย่อมมีความเป็นส่วนตัวเป็นธรรมดา แต่ถ้ามีพระอาคันตุกะที่ทรงคุณธรรมมาขอพักและมีเสนาสนะเพียงพอ แต่ภิกษุเจ้าถิ่นปฏิเสธการให้เสนาสนะแก่พระอาคันตุกะนั้นโดยไม่มีเหตุอันควร ก็จัดว่าเป็นความตระหนี่ ส่วนฆราวาสก็เช่นเดียวกัน ถ้ามีแขกที่ดีแวะมาก็ควรจัดให้พักชั่วคราวถ้ามีห้องว่างสำหรับรับรองแขก

๒) ความตระหนี่ในตระกูลหรือบริวาร (กุลมัจฉริยะ)

ภิกษุแต่ละรูปมักมีอุบาสกอุบาสิกาคอยให้การอุปถัมภ์ บางรูปไม่อยากให้ญาติโยมของตนไปสนิทสนมกับภิกษุรูปอื่น ถึงกับห้ามโยมไม่ให้ไปหาภิกษุรูปนั้นรูปนี้ ถ้าภิกษุรูปที่ว่านั้นเป็นพระที่ไม่มีศีลธรรมและไม่ควรเคารพกราบไหว้ก็สมควรที่จะห้าม แต่ถ้ากีดกันโยมไม่ให้ไปหาภิกษุที่มีศีลธรรมย่อมจัดเป็นความตระหนี่ บางที่ถึงกับมีการแบ่งญาติโยมออกเป็น ๒ ฝ่ายอย่างชัดเจนว่าเป็นโยมของวัดนี้หรือเป็นโยมของอีกวัดหนึ่ง และคอยสืบว่าญาติโยมของเราแอบไปอีกวัดหนึ่งหรือไม่

จุดมุ่งหมายหลักของการบวชเป็นภิกษุคือการเปลื้องตนออกจากสังสารทุกข์ แต่ภิกษุบางรูปกลับตระหนี่ในบริวารของตนซึ่งเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง ความตระหนี่มักจะยิ่งรุนแรงในหมู่บ้านที่มีวัดเพียง ๑-๒ แห่ง และมีพระเพียงไม่กี่รูปแต่มีอิทธิพลมาก ครั้งหนึ่งอาตมา

ได้รับจดหมายจากพระรูปหนึ่งที่อยู่ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในเขตบามอ จดหมายเล่าว่าที่หมู่บ้านของท่านมีวัดอยู่ ๒ แห่ง ท่านอาศัยอยู่ในวัดหนึ่งและตกลงกับพระอีกวัดหนึ่งว่าจะไม่ติดต่อกับทายกทายิกาของกันและกัน แต่ญาติโยมบางคนของวัดท่านกลับไปทำบุญที่อีกวัดหนึ่งและใส่บาตรภิกษุรูปนั้น ท่านจึงเขียนมาขอคำวินิจฉัยว่าภิกษุรูปนั้นได้ทำผิดวินัยที่ว่าด้วยอทินนาทานหรือไม่ เพราะภิกษุนั้นรับอาหารบิณฑบาตจากโยมของท่าน

ภิกษุที่เขียนจดหมายนี้ตกเป็นเหยื่อของความตระหนี่ และหลงเข้าใจว่าทายกทายิการวมทั้งเครื่องไทยธรรมของญาติโยมเหล่านั้นเป็นของท่านตามข้อตกลง ไม่ว่าพระ ๒ รูปนั้นจะทำสัญญากันไว้ว่าอย่างไร ทั้ง ๒ รูปก็ไม่ได้เป็นเจ้าของทายกทายิกาและวัตถุทานของพวกเขา อุบาสกอุบาสิกามีอิสระที่จะแสดงความเคารพต่อภิกษุรูปใดก็ได้ จะไปวัดไหนก็ได้ และจะถวายอะไรให้ใครก็ได้ตามความต้องการของแต่ละคน

ในสมัยพุทธกาล บริวารของนิครนถนาฏบุตรส่วนหนึ่งได้หันมานับถือศาสนาพุทธ เพราะเกิดความเลื่อมใสในสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ญาติโยมของภิกษุที่เป็นเจ้าของจดหมายอาจจะเปลี่ยนไปอีกวัดเพราะข้อบกพร่องของตัวท่านเองก็เป็นได้ พระอาจารย์มีหน้าที่ห้ามปรามลูกศิษย์ลูกหาไม่ให้ทำสิ่งใดที่เป็นโทษต่อตนเอง แสดงธรรมที่เขายังไม่เคยได้ยินให้ฟัง และแสดงธรรมที่เขาเคยได้ยินซ้ำอีกให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ชี้ทางกุศลที่จะนำไปสู่สวรรค์ให้เขา มีเมตตาใส่ใจความ

ผาสุกของเขา และพูดหรือทำสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อเขาโดยไม่ขัดต่อธรรมวินัย เป็นไปได้ว่าภิกษุรูปนั้นถูกญาติโยมทอดทิ้งเพราะท่านไม่ได้ทำหน้าที่ซึ่งพระอาจารย์ควรกระทำต่อลูกศิษย์

การสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้อื่น (สังคหวัตถุ) มี ๔ ข้อ ได้แก่

๑) ให้สิ่งของที่จำเป็นต่อผู้อื่น (ทาน) แต่ไม่สมควรที่ภิกษุจะให้สิ่งของแก่ฆราวาส

๒) พูดจาสุภาพอ่อนโยน (ปิยวาจา) ข้อนี้สำคัญมากเพราะภิกษุบางรูปชอบพูดกับญาติโยมด้วยมานะโทสะ

๓) ทำเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น (อัตถจริยา) ภิกษุควรอบรมสั่งสอนเด็กวัด และสอนลูกศิษย์ลูกหาของตน แต่ภิกษุทั่วไปมักจะไม่ได้ทำหน้าที่ของตน ทั้งพระและโยมมักจะจับผิดเพ่งโทษผู้ที่ไม่มาวัดโดยไม่ย้อนมองข้อบกพร่องในการทำหน้าที่ของตัวเอง ซึ่งเป็นข้อผิดพลาดอย่างยิ่ง

๔) มีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นด้วยความเสมอภาค ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น (สมานัตตตา) ข้อนี้เน้นในแง่ความสัมพันธ์ในหมู่ฆราวาส

ภิกษุที่ส่งจดหมายมาหาอาตมาอาจถูกลูกศิษย์ลูกหาของตนทอดทิ้งเพราะไม่ได้สงเคราะห์ผู้อื่นใน ๒ ข้อ คือ อาจพูดจาไม่สุภาพและไม่ได้ทำประโยชน์แก่พวกเขา อาตมาได้ตอบจดหมายไปตามทัศนะของอาตมา และแนะนำให้ท่านทำหน้าที่ต่อลูกศิษย์ให้ครบถ้วนสมบูรณ์

เจ้าอาวาสมีหน้าที่ในการสั่งสอน ภิกษุจะเป็นเจ้าอาวาสได้ก็ต่อเมื่อมีอายุพรรษา ๑๐ ปีขึ้นไป แต่ทุกวันนี้มีพระหลวงตายังบวชได้ไม่

ถึงปีหรือสองปีก็ตั้งตนเป็นเจ้าอาวาสแล้ว เจ้าอาวาสควรจะแตกฉานในคัมภีร์วิภังค์ทั้ง ๒ คือ ภิกขุวิภังค์และภิกขุนีวิภังค์ ควรมีความรู้ปริยัติเกี่ยวกับปาราชิกและปาจิตตีย์ หรืออย่างน้อยที่สุดก็ต้องท่องปาติโมกข์ได้ขึ้นใจ แต่เจ้าอาวาสและภิกษุสมัยนี้บางรูปยังไม่รู้จักปาราชิก ๔ เลยด้วยซ้ำ

เจ้าอาวาสยังจะต้องเชี่ยวชาญในข้อวัตรต่างๆ ที่มาในคัมภีร์มหาวรรคและจูฬวรรคของพระวินัยปิฎกด้วย พร้อมทั้งรายละเอียดปลีกย่อยในการทำสังฆกรรม เจ้าอาวาสที่ไม่ใส่ใจศึกษามักจะทำการบรรพชา อุปสมบท และสังฆกรรมต่างๆ ไม่ถูกต้องและเป็นอันตรายต่อพระศาสนา

คุณสมบัติที่สำคัญของเจ้าอาวาสประการสุดท้าย คือ ต้องสามารถอธิบายธรรมชาติของรูปนามได้อย่างแจ่มแจ้ง ซึ่งเป็นข้อที่สำคัญมาก อุบาสกอุบาสิกาอาศัยภิกษุชี้ทางสู่สวรรค์และพระนิพพาน ญาติโยมไม่มีเวลาเรียนปริยัติเพราะต้องทำงานหาเลี้ยงชีพทั้งวัน ดังนั้นจึงจำเป็นที่พระอาจารย์จะต้องเทศน์สอนลูกศิษย์ลูกหาของตนตามพระไตรปิฎก คือสอนให้รับไตรสรณคมน์โดยมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง ให้รักษาศีล และให้ความรู้เกี่ยวกับทาน และหากมีผู้ขอกรรมฐานก็ควรสอนวิธีการปฏิบัติธรรมที่ตรงตามหลักปริยัติให้

ด้วยเหตุนั้น จึงขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาสหรือพระอาจารย์เองว่าจะสามารถทำหน้าที่ต่างๆ เหล่านี้ได้ครบถ้วนหรือไม่ ถ้าท่านไม่สามารถทำได้ ผู้ที่แสวงหาธรรมะก็ต้องไปหาพระอาจารย์รูปอื่นที่สอนได้เพื่อ

ประโยชน์ของเขา จึงไม่ใช่เรื่องที่พระอาจารย์ควรจะขุ่นข้องใจเลย แต่น่าเศร้าที่บางหมู่บ้านเจ้าอาวาสไม่อนุญาตให้ลูกศิษย์ไปฟังเทศน์เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ถ้าธรรมเทศนานั้นขัดต่อพระไตรปิฎกก็สมควรจะห้าม แต่ถ้าธรรมเทศนานั้นตรงตามพระไตรปิฎกก็จะกลายเป็นบาปกรรมอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น ภิกษุต้องระวังความตระหนี่ชนิดนี้ให้มาก ในหมู่ฆราวาสก็เช่นเดียวกัน การกีดกันความสัมพันธ์กับคนบางกลุ่มก็เป็นความตระหนี่ แต่การตัดความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนของเรากับคนที่นิสัยไม่ดีเป็นความปรารถนาดี ไม่ใช่ความตระหนี่

หลายคนเผยแพร่คำสอนต่างๆ ด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันไป บางคนเผยแพร่ลัทธิตรงกันข้ามกับคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างสิ้นเชิง พระบรมศาสดาทรงพร่ำสอนให้พุทธบริษัทละความชั่ว ทำความดี และเจริญสมถะและวิปัสสนา แต่อาจารย์บางท่านกลับสอนให้ทำสิ่งที่ตรงกันข้าม พยายามโน้มน้าวว่าหากสามารถบรรลุธรรมตามวิธีที่ตนสอนก็จะพ้นทุกข์ได้โดยไม่ต้องละชั่ว ทำดี หรือชำระจิตให้บริสุทธิ์ บางคนอ้างตนเป็นพระอรหันต์ บ้างก็อ้างว่าตนเป็นพระพุทธเจ้าโดยตีความว่าการเห็นอริยสัจ ๔ คือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แต่พวกอาจารย์ที่แอบอ้างเช่นนั้นกลับยังไม่พ้นจากกามตัณหา น่าสงสารกลุ่มคนที่คอยสนับสนุนอาจารย์เหล่านั้นเพราะหลงเชื่อคำสอนที่ผิดว่าเป็นธรรมแท้ จึงถูกชักนำให้หลงทางทั้งที่มุ่งแสวงหาสัจธรรม อาตมาเห็นว่าถ้าปล่อยให้คนกลุ่มนั้นเป็นเพียงชาวพุทธโดยกำเนิดที่ไม่สนใจศาสนาเลย ก็น่ายังดีกว่าป้อนความเชื่อผิดๆ ให้พวกเขา

วิธีเจริญวิปัสสนาภาวนาที่อาตมาสอนอยู่ที่สำนักกรรมฐานแห่งนี้ อ้างอิงมาจากมหาสติปัฏฐานสูตรและสอดคล้องกับพระไตรปิฎกและอรรถกถา ตลอด ๓๒ ปีที่ผ่านมามีผู้ปฏิบัติมาเข้าปฏิบัติธรรมตามวิธีนี้ราว ๖๐,๐๐๐ คน ในจำนวนนี้มีผู้ปฏิบัติที่มีความรู้ด้านปริยัติหลายร้อยคนรวมอยู่ด้วย ทั้งที่เป็นภิกษุและฆราวาสซึ่งมีความรู้พอจะตรวจสอบวิธีที่อาตมาสอนเทียบกับหลักปริยัติได้อย่างแม่นยำ และยังมีผู้ปฏิบัติธรรมหลายพันคนที่ตั้งใจปฏิบัติตามคำสอนอย่างจริงจังจนเกิดวิปัสสนาญาณชัดเจนและสามารถแยกแยะได้เองว่าทางใดถูกและทางใดผิดแม้จะไม่มีความรู้ปริยัติเลย

ผู้ปฏิบัติส่วนใหญ่ที่มาปฏิบัติธรรมที่สำนักแห่งนี้มุ่งหวังที่จะบรรลุมรรคผล ถ้าเราไม่สอนผู้ปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน บางคนอาจจะถูกชักจูงไปตามคำสอนที่ผิดได้ ผู้ปฏิบัติที่ตั้งใจปฏิบัติตามแนวทางที่อาตมาสอนจะไปฟังเทศน์ของครูบาอาจารย์อื่นก็ได้ เพราะอาตมาไม่ได้ห้าม เป็นสิทธิ์ที่ผู้ปฏิบัติจะต้องไตร่ตรองและตัดสินใจด้วยตนเอง

อาตมามีหน้าที่สอนลูกศิษย์เพื่อให้เข้าใจวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องและก้าวหน้าในการปฏิบัติ เช่นเดียวกับผู้ที่เข้าใจวิธีปฏิบัตินี้อย่างถ่องแท้แล้วก็นำเอาไปเผยแพร่ต่อในที่ต่างๆ แม้บางครั้งอาตมาต้องพาดพิงถึงข้อผิดพลาดของอาจารย์ท่านอื่น แต่ก็ด้วยเจตนาที่จะกันลูกศิษย์ออกห่างทางที่ผิดตามหน้าที่ของครูบาอาจารย์ ไม่ใช่เพราะความตระหนี่ ความตระหนี่ในบริวารเป็นการมุ่งแต่ประโยชน์ของตนเองเพียงผู้เดียวโดยไม่สนใจประโยชน์ของผู้อื่น ซึ่งผลักดันด้วยความต้องการที่จะมี

อำนาจเบ็ดเสร็จเหนือบริวารของตน ดังนั้น การชี้ความผิดพลาดของผู้อื่นเพื่ออบรมลูกศิษย์จึงไม่ใช่ความตระหนี่ แต่เป็นหน้าที่ของครูบาอาจารย์

๓) ความตระหนี่ในลาภ (ลาภมัจฉริยะ)

ลาภมัจฉริยะเป็นความหวงแหนข้าวของไว้เฉพาะตนเท่านั้น ไม่แบ่งปันให้ผู้อื่น ใช้สิ่งของอย่างเห็นแก่ตัว และกีดกันไม่ให้ผู้อื่นร่วมใช้ด้วย ภิกษุต้องมีของใช้ที่จำเป็นซึ่งสรุปได้เป็นปัจจัย ๔ ชนิด ได้แก่ อาหาร (บิณฑบาต) เครื่องนุ่งห่ม (จีวร) ที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) และยารักษาโรค (คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร) อาหารหมายถึงทุกอย่างที่สามารถดื่มกินได้ เสื้อผ้าจัดเป็นเครื่องนุ่งห่ม ส่วนที่พักที่อาศัยตลอดจนยานพาหนะต่างๆ จัดเป็นเสนาสนะ และยารักษาโรคหมายถึงทุกอย่างที่เกี่ยวกับสุขภาพ ถ้าภิกษุอยากจะรับปัจจัยเหล่านี้จากทายกทายิกาไว้เป็นของตนเองเพียงคนเดียว อิจฉาภิกษุอื่นที่ได้รับเครื่องไทยธรรม หรือไม่ต้องการแบ่งปันปัจจัยของตนกับภิกษุอื่นหรือลูกศิษย์ของตน เช่นนี้จัดเป็นความตระหนี่ ภิกษุบางรูปตระหนี่มากถึงกับไม่ยอมแบ่งปันอาหารที่ตนมีให้ลูกศิษย์ทั้งที่ตนเองก็ไม่ฉันแล้ว แต่เก็บเอาไว้จนบูดและต้องเททิ้งไปอย่างเปล่าประโยชน์ บางรูปสะสมจีวรไว้ทั้งที่ไม่ได้ใช้จนมรณภาพไป

ความตระหนี่ในลาภก็พบได้ในหมู่ฆราวาสด้วย เช่น กรณีที่สามีและภรรยาทะเลาะกันในเวลาอาหารเพราะคนหนึ่งบริโภคมากกว่าอีกคนหนึ่ง นักธุรกิจมักไม่อยากเห็นคู่แข่งของตัวเองเจริญรุ่งเรือง มีเจ้าของ

โรงสีคนหนึ่งบอกอาตมาว่า ก่อนหน้านี้เขาเจ็บใจมากทุกครั้งที่ได้ยินเสียงเครื่องสีข้าวของอีกโรงสีหนึ่ง แต่เขาสามารถขจัดความอิจฉานี้ไปได้ด้วยการปฏิบัติธรรม

ภิกษุบางรูปชอบทำของสงฆ์เสียหาย เช่น ทำพังเพราะใช้อย่างไม่ระวัง เอาไปให้แก่ผู้ที่ไม่ควรให้ หรือเอาไปขายหาผลประโยชน์ ถ้าเราเห็นว่าภิกษุรูปนั้นจะเอาสิ่งที่ได้รับไปใช้อย่างไม่เหมาะสมจึงไม่อยากให้ภิกษุรูปอื่นหรือญาติโยมถวายของสิ่งนั้นแก่ท่าน ก็ไม่จัดเป็นความตระหนี่

๔) ความตระหนี่ในคุณสมบัติ (วัณณมัจฉริยะ)

วัณณะ ในที่นี้หมายถึงคุณสมบัติที่ควรยกย่อง วัณณมัจฉริยะจึงหมายถึงความอิจฉาคุณสมบัติที่ดีของผู้อื่น เช่น รูปร่างหน้าตาดี เสียงเพราะ พูดเก่ง แข็งแรง ฉลาด มีภูมิปัญญา หรือมีศีลธรรม เป็นต้น บางคนอยากมีคุณสมบัติเหล่านี้แต่ไม่อยากให้คนอื่นมี บางคนอยากโดดเด่นด้านการศึกษาแต่ไม่อยากให้คนอื่นเด่นดังด้วย บางคนอยากมีศีลธรรมแต่ไม่ต้องการได้ยินคำสรรเสริญเยินยอคุณสมบัติที่ดีงามของผู้อื่น ตัวอย่างเหล่านี้คือความตระหนี่ที่มักเกิดขึ้นต่อคนที่อยู่ในระดับใกล้เคียงกันกับเราหรือต่อคนที่เราไม่ชอบ

๕) ความตระหนี่ในความรู้ (ธัมมมัจฉริยะ)

ธัมมมัจฉริยะ คือความตระหนี่ที่เกี่ยวกับความรู้ทางธรรม อาจารย์บางคนไม่อยากเห็นผู้อื่นแตกฉานบาลีและปริยัติ จึงหวงวิชาและไม่ยอมถ่ายทอดให้ลูกศิษย์อย่างครบถ้วน ไม่เต็มใจให้ยืมตำรา

สำคัญๆ ซึ่งเป็นลักษณะของความตระหนี่ที่พบได้บ่อยในสมัยก่อนที่ยังไม่มีตำรามากนักและภิกษุจะต้องเรียนด้วยการท่องจำเป็นส่วนใหญ่ แต่ทุกวันนี้ไม่ค่อยเป็นอย่างนั้นแล้วเพราะมีตำราต่างๆ มากมาย อาจจะยังมีบ้างในกรณีของคัมภีร์ที่หายากบางเล่ม หากไม่เต็มใจให้ยืมตำราเพราะเคารพในคุณค่าของตำราเล่มนั้นก็ไม่จัดเป็นความตระหนี่ ถ้าหากต้องการกีดกันไม่ให้ผู้อื่นใช้ตำราเพราะหวงตำราเฉยๆ ก็จัดเป็นลาภมัจฉริยะ แต่ถ้ากีดกันไม่ให้ใช้ตำราเพราะหวงความรู้ ก็จัดเป็นธัมมมัจฉริยะ

ไม่มีความตระหนี่ในความรู้ที่เกิดจากการบรรลุธรรม ผู้ปฏิบัติที่บรรลุมรรคผลแล้วจะไม่มีความตระหนี่ในธรรมที่ตนได้บรรลุเลย ตรงกันข้ามกลับจะยิ่งอยากแบ่งปันความรู้นั้นให้แก่ผู้อื่น ใครที่นึกว่าตนเองบรรลุเป็นพระอริยเจ้าแล้วแต่ยังอิจฉาคนอื่นที่ปฏิบัติก้าวหน้าเท่าตนหรือเหนือกว่าตนได้อยู่ ก็ต้องยอมรับความจริงว่าตนเองยังไม่ได้บรรลุธรรมจริงอย่างที่หลงเข้าใจ ผู้ปฏิบัติที่มาปฏิบัติธรรมกับอาตมาที่นี่พยายามถ่ายทอดธรรมะให้แก่เพื่อนฝูง ผู้ปฏิบัติบางคนเพิ่งจะบรรลุวิปัสสนาญาณขั้นต้นๆ เช่น อุทยัพพยญาณ แต่ก็พยายามชักจูงเพื่อนให้มาปฏิบัติเพื่อที่จะได้เกิดวิปัสสนาญาณเช่นตนบ้าง

เรื่องเช่นนี้เป็นนิมิตหมายอันดีต่ออนาคตของศาสนาพุทธ ทุกวันนี้ญาติโยมพากันสร้างสถานปฏิบัติธรรม จัดงานอบรมกรรมฐานให้ผู้ปฏิบัติได้มาปฏิบัติ อุปัฏฐากอุปถัมภ์พระวิปัสสนาจารย์ สนใจฟังเทศน์เกี่ยวกับการปฏิบัติ และกระตุ้นให้ผู้อื่นปฏิบัติธรรม การกระทำเช่นนี้

แสดงถึงความไม่ตระหนี่ในธรรมของญาติโยมเหล่านั้น และปรารถนาให้ผู้อื่นได้ลิ้มรสแห่งธรรมเช่นเดียวกับตน แต่กระนั้นผู้ปฏิบัติที่ได้บรรลุธรรมวิเศษจะไม่เปิดเผยให้ผู้อื่นล่วงรู้ ซึ่งเป็นความมักน้อยสันโดษในธรรมที่ตนได้บรรลุ (อธิคมอัปปิจฉา)[๒๕๐]

ละความตระหนี่

เราควรขจัดความตระหนี่โดยพิจารณาว่าเป็นอกุศล เป็นสภาวะทางจิตที่ต่ำทราม ไม่ประเสริฐ ชักนำให้ทำชั่วและฉุดลงสู่อบายได้ ความตระหนี่เห็นได้ชัดในสุนัขซึ่งหวงแหนเหนียวแน่นในสิ่งต่างๆ สัตว์ประเภทอื่นยังแสดงความเอื้อเฟื้อในหมู่พวกของตนบ้าง แต่สุนัขจะไล่กัดสุนัขตัวอื่นที่มาจากต่างถิ่น หรือถ้าไม่กล้าสู้ก็จะเห่าไล่ออกไปจากอาณาเขตของมัน ถ้าเราโยนกระดูกชิ้นหนึ่งลงระหว่างสุนัข ๒ ตัวที่กำลังหยอกกันอยู่ ตัวที่แข็งแรงกว่าจะครางขู่และคาบเอาไป เราไม่ควรปล่อยให้ความตระหนี่เหนียวแน่นเยี่ยงสัตว์ดิรัจฉานนี้ทำให้มนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐต้องมัวหมอง ดังนั้น เราจึงต้องละความตระหนี่ด้วยสติและถอนรากให้สิ้นไปด้วยการบรรลุธรรม

ในสักกปัญหาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความอิจฉาริษยา (อิสสา) และความตระหนี่ (มัจฉริยะ) เป็นกิเลส ๒ ชนิดที่เป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้กับความทุกข์และความคับแค้นใจทั้งหลาย[๒๕๑] ท้าวสักกเทวราชกราบทูลถามพระบรมศาสดาว่า เหตุใดมนุษย์ เทวดา และสัตว์ทั้งหลายในกามาวจรภูมิจึงเป็นทุกข์ทั้งที่ทุกคนปรารถนาความสุขด้วยกันทั้งนั้น

แน่นอนว่าทุกชีวิตล้วนแสวงหาความสุข แต่กลับยังทะเลาะเบาะแว้งให้ต้องเป็นทุกข์และคับแค้นใจ พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายว่า เหตุที่โลกเต็มไปด้วยความขัดแย้งและความทุกข์ก็เพราะความอิจฉาและความตระหนี่ หากสามารถขจัดกิเลส ๒ ชนิดนี้ให้สิ้นไปได้ โลกก็จะกลายเป็นสถานที่อันรื่นรมย์เสมือนบ้านที่พ่อแม่ลูกอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข เต็มไปด้วยความอบอุ่นและรักใคร่กลมเกลียวกัน เราจึงไม่ควรจมอยู่กับกิเลส ๒ ชนิดนี้ โดยพิจารณาอย่างแยบคายและละไปด้วยการเจริญสติ คือไม่เปิดช่องให้กิเลส ๒ ชนิดนี้ผุดขึ้นมาโดยตามสังเกตรูปนามทั้งปวงที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ จนสามารถกำจัดให้สิ้นไปได้อย่างเด็ดขาดด้วยอริยมรรค

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า อิสสาและมัจฉริยะสามารถถูกขจัดให้สิ้นไปได้ด้วยปฐมมรรค[๒๕๒] อาตมาได้กล่าวมาแล้วว่า สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส อิสสา และมัจฉริยะ คือกิเลส ๕ ชนิดที่ผู้ปฏิบัติจะสามารถละได้ในระดับพระโสดาบัน[๒๕๓] แต่ตามปกติแล้วในพระสุตตันตปิฎกจะกล่าวเฉพาะสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพต-ปรามาส[๒๕๔]

ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต[๒๕๕] กล่าวถึงกิเลส ๕ คู่ ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่พระเสขะหรือผู้ปฏิบัติธรรม ได้แก่ ๑. ความโกรธและความผูกโกรธ (โกธะอุปนาหะ) ๒. ความลบหลู่และความตีเสมอ (มักขะปฬาสะ) ๓. ความอิจฉาและความตระหนี่ (อิสสามัจฉริยะ) ๔. ความเจ้าเล่ห์เสแสร้งและความโอ้อวด (มายาสาเถยยะ) ๕. ความไม่

ละอายชั่วและความไม่เกรงกลัวบาป (อหิริกะและอโนตตัปปะ) คัมภีร์อรรถกถาขยายความว่า กิเลสเหล่านี้ทำให้พระอริยะที่ยังเป็นเสขบุคคลทั้ง ๗ จำพวก คือพระอริยะที่ยังไม่บรรลุอรหัตตผล เสื่อมจากการบรรลุธรรมที่สูงขึ้นไป และทำให้ปุถุชนเสื่อมจากการบรรลุมรรคผลด้วย[๒๕๖]

ข้อความจากพระบาลีและอรรถกถาดังกล่าวทำให้ตีความว่าพระโสดาบันซึ่งเป็นหนึ่งในพระเสขบุคคล ๗ จำพวกจะไม่ก้าวหน้าในธรรมถ้าถูกความอิจฉาและความตระหนี่สกัดกั้น ซึ่งมีนัยว่าพระโสดา-บันยังไม่พ้นจากความอิจฉาและความตระหนี่ แต่ก็ยากที่จะสรุปตายตัวลงไปเช่นนั้น เพราะในพระเสขะ ๗ จำพวก มีพระเสขะ ๔ จำพวกผู้บรรลุมรรค ๔ ขั้น ขณะที่บรรลุมรรคญาณย่อมไม่มีกิเลสใดๆ เช่นความโกรธและความผูกโกรธ เป็นต้น จึงไม่อาจที่จะระบุว่าขวางกั้นการบรรลุธรรมที่สูงขึ้นไปได้ โดยเฉพาะผู้ที่บรรลุอรหัตตมรรคแล้วย่อมไม่มีทางเสื่อมลงไปได้ แต่คัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวรวมพระเสขะในระดับอริยมรรคทั้ง ๔ ไว้ในพระเสขบุคคล ๗ จำพวกด้วย

ยิ่งกว่านั้นกิเลสคือความอิจฉา ความเจ้าเล่ห์เสแสร้ง ความโอ้อวดเป็นกิเลสที่หยาบมากจนไม่น่าจะเกิดขึ้นในจิตของพระอริยเจ้าได้ คัมภีร์อรรถกถาจึงกล่าวว่า กิเลสเหล่านี้ถูกกำจัดให้สิ้นไปด้วยปฐม-มรรค[๒๕๗] เพราะฉะนั้นอาจสรุปว่า พระโสดาบันพ้นจากกิเลสทั้ง ๖ ชนิดเหล่านี้ คือมักขะและปฬาสะ อิสสาและมัจฉริยะ พร้อมด้วยมายาและสาเถยยะ และถ้าเรายังมีกิเลสเหล่านี้ก็ควรเพียรเจริญสติจนกว่าจะดับกิเลสได้ อาตมาจะกล่าวถึงกิเลสอื่นๆ ต่อไป

๓๐. ความโอ้อวดหลอกลวง (สาเฐยยะ)

ความโอ้อวดหลอกลวง (สาเฐยยะ) คือความต้องการที่จะสร้างภาพหรืออวดอ้างคุณธรรมหรือคุณสมบัติที่ไม่มีในตน บางคนแสร้งทำเป็นผู้ทรงศีล ทรงภูมิปัญญา หรือมีประสบการณ์ช่ำชองในการปฏิบัติธรรมทั้งที่ตนเองไม่ได้เป็นเช่นนั้น พระอริยเจ้าจะไม่เสแสร้งและไม่โอ้อวดถึงการบรรลุธรรมของตน แต่ท่านจะซื่อตรงมาก ความโอ้อวดที่เลวร้ายที่สุดคือการอวดอ้างว่ามีอิทธิฤทธิ์ เช่น สื่อสารทางจิตได้ อ่านใจได้ ระลึกชาติได้ หรือมีพลังเหนือธรรมชาติต่างๆ ภิกษุที่อวดอุตริมนุสธรรมที่ไม่มีในตนจะต้องอาบัติปาราชิกขาดจากความเป็นภิกษุไม่อาจร่วมหมู่สงฆ์อีกต่อไป ส่วนฆราวาสก็เช่นเดียวกัน การหลอกลวงว่ามีอิทธิฤทธิ์หรือได้บรรลุธรรมเป็นความโอ้อวดที่ต่ำช้าที่สุด จึงจำเป็นที่เราจะต้องขจัดความโอ้อวดให้ได้

โบราณาจารย์แปลคำว่า สาเฐยยะ ว่า เจ้าเล่ห์ ซึ่งก็ถูก แต่บางครั้งเราก็เรียกคนที่ขี้โกงว่าเจ้าเล่ห์เช่นกัน จึงไม่ตรงเท่ากับแปลว่าโอ้อวดหลอกลวง เพราะเน้นถึงการเสแสร้งและอวดอ้างที่ไม่จริง ซึ่งตรงกับ สาเฐยยะ อาตมาจึงแปลว่า โอ้อวดหลอกลวง ความซื่อสัตย์จริงใจไม่โอ้อวดหลอกลวงสำคัญอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติธรรม จึงจัดเป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งของผู้มีความเพียรหรือผู้ปฏิบัติธรรม

องค์คุณของผู้มีความเพียร ๕ ประการ

องค์ประกอบหรือคุณสมบัติของผู้มีความเพียร (ปธานิยังคะ) มี ๕ ประการ[๒๕๘] คือ

๑. เป็นผู้มีศรัทธา (สทฺโธ) คือ เชื่อมั่นในการตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อมั่นในพระธรรมที่มาจากพระสัพพัญญุตญาณ ในปัจจุบันจำเป็นที่ผู้ปฏิบัติจะต้องมั่นใจในวิปัสสนาจารย์และแนวทางการปฏิบัติธรรม หากไม่ปลงใจเชื่อก็ย่อมจะไม่เพียรพยายามปฏิบัติตามคำสอน ดังนั้น ความเชื่อมั่นในพระพุทธเจ้าจึงเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นต่อความเพียร

๒. เป็นผู้มีโรคน้อยและสุขภาพดี (อปฺปาพาโธ) คือ ต้องมีร่างกายแข็งแรงจึงจะเพียรปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มที่ มีความมุ่งมั่นบากบั่นโดยไม่หวั่นไหวต่อความเมื่อยล้าและความไม่สบายกาย ผู้ปฏิบัติที่มีความเพียรอาจหาญจะไม่แยแสต่อความเจ็บไข้เล็กๆ น้อยๆ เพราะมักจะสามารถขจัดไปได้ด้วยการเจริญสติ และมีบางคนที่สามารถบรรลุมรรคผลได้ด้วยการเจริญสติขณะนอนรอความตายอยู่ อย่างไรก็ตาม ความเพียรที่แรงกล้าและต่อเนื่องตลอดชีวิตต้องอาศัยสุขภาพที่ดีด้วย ผู้ปฏิบัติจึงควรที่จะต้องมีสุขภาพดี

๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวดและไม่มีมายา (อสโฐ อมายาวี) คือ ไม่แอบอ้างคุณธรรมที่เราไม่มี ยอมรับข้อผิดพลาดของตนแทนที่จะปกปิดไว้ เปิดเผยจริงใจต่อครูบาอาจารย์และต่อเพื่อนผู้ปฏิบัติของเรา ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปฏิบัติกับวิปัสสนาจารย์ย่อมคล้ายกับความสัมพันธ์

ระหว่างผู้ป่วยกับแพทย์ แพทย์จะช่วยรักษาผู้ป่วยได้ก็ต่อเมื่อผู้ป่วยเล่าอาการของตนอย่างตรงไปตรงมา เช่นเดียวกันนี้ วิปัสสนาจารย์จะให้คำแนะนำที่เหมาะสมได้ก็ต่อเมื่อผู้ปฏิบัติรายงานการปฏิบัติของตนเองตามจริง ถ้าผู้ปฏิบัติไม่รายงานตามจริง ไม่เปิดเผยข้อบกพร่องของตน เช่น เผลอหลับไปขณะนั่งสมาธิ วิปัสสนาจารย์ก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้ ความซื่อสัตย์จริงใจและไม่เสแสร้งอำพรางเป็นองค์ประกอบหนึ่งของความเพียร และเป็นปฏิปักษ์ต่อความโอ้อวด

๔. เป็นผู้ปรารภความเพียร (อารทฺธวีริโย) คือ จะต้องออกแรงเพียรพยายามและมีความบากบั่นมั่นคงในการละอกุศลและเจริญกุศล ต้องมีความเพียรเด็ดเดี่ยว ไม่ย่อท้อแม้จะเกิดอะไรขึ้นกับร่างกายของตน ผู้ปฏิบัติควรทำความเพียรโดยตั้งใจว่า "แม้เลือดและเนื้อของเราจะเหือดแห้งไป จะเหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตาม หากยังไม่บรรลุธรรม เราจะไม่คลายความเพียร"[๒๕๙] ในข้อความนี้ เลือดและเนื้อที่แห้งไปนับเป็นองค์ประกอบข้อหนึ่ง ส่วนหนัง เอ็น และกระดูกที่เหลืออยู่เป็นองค์ประกอบอีก ๓ ข้อ การที่ผู้ปฏิบัติปรารภความเพียรเช่นนี้เรียกว่า ความเพียรประกอบอันด้วยองค์ ๔ (จตุรังควิริยะ)[๒๖๐]

๕. เป็นผู้มีปัญญา (ปญฺญวา) คือ เขาจะต้องมีวิปัสสนาญาณหยั่งเห็นความเกิดดับของรูปนาม ญาณนี้ไม่อาจเกิดได้โดยไม่เจริญสติและจะยังไม่เกิดในขั้นต้นของการปฏิบัติ ความเพียรที่ต่อเนื่องอาจทำให้บรรลุญาณนี้ได้ภายใน ๑ สัปดาห์ ผู้ปฏิบัติหนึ่งในร้อยคนอาจจะสามารถบรรลุได้ในเวลาเพียง ๓-๔ วัน ผู้ปฏิบัติบางคนใช้เวลา ๑๐-๑๕

วันกว่าจะบรรลุขั้นนี้เพราะมีปัญญาน้อยหรือมีความเพียรย่อหย่อน แต่บางคนปฏิบัติเป็นเดือนก็ยังไม่ถึงเพราะมีข้อบกพร่องอื่นๆ แต่โดยทั่วไปแล้ว ผู้ปฏิบัติที่เพียรปฏิบัติอย่างเต็มที่จะสามารถบรรลุญาณนี้ได้ภายในเวลาประมาณ ๑ สัปดาห์ เขามักจะประทับใจญาณนี้มากเพราะทำให้เกิดปีติยินดีท่วมท้น เกิดศรัทธาและความเพียรอย่างแรงกล้าที่จะปฏิบัติธรรมต่อไป ยิ่งกว่านั้น ผู้ปฏิบัติที่สามารถบรรลุญาณนี้ได้จะสามารถบรรลุเป็นพระอริยะได้อย่างแน่นอนในไม่ช้าถ้ายังเพียรปฏิบัติต่อไป

องค์ประกอบของความเพียร ๕ ประการ ได้แก่ ศรัทธา สุขภาพที่ดี จริงใจ กำลังความเพียร และปัญญา ทั้งหมดนี้จำเป็นต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมและการบรรลุธรรมในชาตินี้ องค์ประกอบ ๓ ประการแรก คือ ความมีศรัทธา มีสุขภาพดี และมีความจริงใจ เป็นองค์ประกอบของผู้เริ่มลงมือปฏิบัติ แต่บางคนอาจเกิดศรัทธาและความจริงใจขึ้นภายหลังเพราะได้รับแรงบันดาลใจในการปฏิบัติจากสภาวธรรมที่ประสบเมื่อจิตเป็นสมาธิ ดังนั้น องค์ประกอบของความเพียรที่สำคัญจริงๆ ก็คือการปรารภความเพียรหรือการออกแรงเพียรพยายามในการปฏิบัตินั่นเอง

ต้องเพียรพยายามอย่างแรงกล้า

การออกแรงเพียรพยายามอย่างเต็มที่จะทำให้เกิดอุทยัพพยญาณได้ในเวลาเพียงไม่กี่วัน เมื่อญาณนี้ปรากฏขึ้นจะเกิดแสงสว่าง มีปีติอิ่มเอิบซาบซ่านไปทั่วร่างกาย รู้สึกสุขสบายทั้งกายและใจ ขณะนั่งหรือเดินก็จะเหมือนกับลอยอยู่เหนือพื้นซึ่งบางครั้งก็ลอยจริงๆ จิตรับรู้ได้อย่างคมชัดมาก มีสติตามสังเกตทุกสิ่งได้เองโดยไม่ต้องพยายาม มีปัญญาว่องไวเห็นความเกิดดับในทุกสิ่ง ผู้ปฏิบัติจะมีพลังและมุ่งมั่นที่จะเจริญสติต่อไปจนกว่าจะถึงที่สุด บางคนที่มีเหตุจำเป็นต้องกลับบ้านไปหลังจากที่เพิ่งบรรลุญาณนี้ได้ไม่นานมักรู้สึกเสียดายและไม่อยากกลับ แต่เขาก็จะยังมีความกระตือรือร้นในการปฏิบัติธรรมและพยายามหาโอกาสที่จะกลับมาปฏิบัติต่อ

บางคนไม่มีความเพียรอย่างแรงกล้าเพราะศรัทธาอ่อน จึงไม่เกิดสมาธิและไม่อาจหยั่งเห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนามได้ แม้จะปฏิบัติเป็นเวลาหนึ่งเดือนหรือสองเดือนแล้วก็ยังไม่เกิดสภาวธรรมพิเศษใดๆ จึงสงสัยและไม่เชื่อในสภาวธรรมที่เพื่อนผู้ปฏิบัติคนอื่นได้ประสบ ซึ่งก็สมเหตุสมผลตามทฤษฎีที่ว่าควรเชื่อก็ต่อเมื่อเห็นจริงด้วยตนเอง แต่เขาจะต้องพิจารณาข้อบกพร่องของตัวเองด้วยว่าอาจยังไม่ตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจัง เมื่อไม่ทำจริงก็ทำให้เขาไม่พบเห็นสิ่งที่คนอื่นประสบมา

นอกจากนี้ การยึดหลักว่าต้องเห็นจริงจึงจะเชื่อไม่สามารถใช้ได้กับทุกกรณี เช่น กล้องโทรทรรศน์ทำให้เราเห็นดาวเคราะห์ที่ตาเปล่า

มองไม่เห็น เราต้องฟังคำบอกเล่าของผู้อื่นเกี่ยวกับสถานที่บางแห่งบนโลกที่เขาเคยไปแต่เรารู้จักแค่ชื่อทางภูมิศาสตร์ เรื่องที่มนุษย์ไปเหยียบดวงจันทร์ได้ก็เป็นที่ยอมรับแม้ว่าเราจะไปเองไม่ได้

สภาวธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องละเอียดลุ่มลึก ผู้ปฏิบัติบางคนอาจไม่ได้ประสบสภาวธรรมพิเศษแม้จะมีความรู้ดีหรือมีความเพียรดี ซึ่งอาจเป็นเพราะกรรม วิบาก กิเลส หรือเคยจาบจ้วงพระอริยเจ้า (อริยูปวาท) แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมักเป็นเพราะขาดความเพียรและไม่เกิดสมาธิ ผู้ปฏิบัติที่ไม่ได้ประสบสภาวธรรมใดๆ เลยมีไม่ถึงร้อยละ ๒ แต่ก็ทำให้ศรัทธาของคนที่อ่อนอยู่แล้วยิ่งเสื่อมลงไปอีก ในกรณีเช่นนี้ถ้าเขาไม่ได้ปฏิบัติเลยอาจจะดีเสียกว่า

ผู้ที่ตั้งใจปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังจะประสบสภาวธรรมพิเศษและบางคนก็สามารถรายงานประสบการณ์ของตนได้อย่างชัดเจนมาก มีทั้งภิกษุ อุบาสก และอุบาสิกา ทั้งที่ยังอายุน้อยและสูงอายุแล้ว บางคนอายุเพียง ๑๑-๑๒ ปี และไม่เคยเรียนปริยัติมาก่อน แต่พวกเขาสามารถรายงานสภาวะที่พบได้อย่างชัดเจนตรงตามหลักปริยัติ ดังนั้นผู้ปฏิบัติธรรมที่ไม่ได้ประสบด้วยตัวเองก็ควรเชื่อและเอาเป็นแบบอย่างเพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้ตนเองพากเพียรปฏิบัติให้ได้เช่นนั้นบ้าง หากมีกำลังใจแน่วแน่และเจริญสติต่อไป ไม่ช้าเขาก็จะเกิดอุทยัพพยญาณซึ่งจะนำไปสู่การบรรลุมรรคผลได้

คำชักชวนของพระพุทธองค์

พระผู้มีพระภาคตรัสยืนยันในเรื่องนี้ว่า ถ้าผู้ใดมีองค์คุณแห่งความเพียรทั้ง ๕ ประการนี้ และปฏิบัติตามคำแนะนำของพระองค์แล้วจะสามารถบรรลุอรหัตตผลได้ภายใน ๗ วันถึง ๗ ปีเป็นอย่างช้าที่สุด พระบรมศาสดาทรงชักชวนให้ทุกคนมาลองพิสูจน์คำสอนของพระองค์ดูด้วยตนเอง ในโพธิราชกุมารสูตร พระพุทธองค์ทรงยืนยันถึงขนาดว่า "หากตถาคตสั่งสอนในเวลาเย็นจักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเช้า หากตถาคตสั่งสอนในเวลาเช้าจักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเย็น"[๒๖๑] ซึ่งก็เป็นจริงเช่นนั้น สาวกของพระองค์ที่มีปัญญาและปฏิบัติอย่างจริงใจสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์หรือพระอนาคามีได้ภายใน ๗ วัน หรือไม่เกิน ๗ ปี ในอรรถกถาของสติปัฏฐานสูตรได้กล่าวถึงสาวกเหล่านั้นว่าเป็นเนยยะ คือ ผู้ที่สามารถฝึกฝนได้ระดับกลาง[๒๖๒] และยังมีพระมหา-สาวกส่วนหนึ่งที่บรรลุธรรมได้ในเวลาเพียง ๑ คืน หรือ ๑ วัน ดังที่พระบรมศาสดาตรัสยืนยันไว้

ตามที่ทราบกันว่าทุกวันนี้ผู้ที่สามารถบรรลุธรรมได้ในเวลาเพียง ๗ วันนั้นหาได้ยากมาก จึงไม่ต้องกล่าวถึงผู้ที่บรรลุได้ในชั่วข้ามวันหรือข้ามคืน ผู้สอนบางคนอวดอ้างว่าสามารถสอนให้บรรลุธรรมในการนั่งสมาธิเพียงครั้งเดียว ถ้ามีหลักฐานอ้างอิงได้จริงก็น่ารับฟัง บางคนอวดอ้างถึงขนาดว่าสามารถบรรลุวิปัสสนาญาณและเห็นแจ้งอริยสัจได้ด้วยการฟังเทศน์ของท่านเท่านั้น จึงไม่จำเป็นต้องพยายามปฏิบัติธรรมเลย ซึ่งเป็นเรื่องน่ายินดีมากสำหรับผู้ปฏิบัติที่ขี้เกียจ แต่ทั้งนี้เราต้องไม่

ลืมความจริงที่ว่า แม้แต่พระบรมศาสดาเองยังทรงกระตุ้นเตือนสาวกของพระองค์ว่า เมื่อรับกรรมฐานจากพระองค์แล้วให้เพียรปฏิบัติธรรม เว้นแต่เพียงสาวกบางรูปที่สามารถบรรลุธรรมระหว่างฟังธรรมเทศนาจากพระองค์

ธรรมเทศนาแรกที่พระพุทธองค์ทรงแสดงคือธัมมจักกัปปวัตนสูตร ซึ่งมนุษย์ผู้ได้ฟังธรรมเทศนานี้มีเพียงปัญจวัคคีย์ ๕ ท่าน และใน ๕ ท่านนั้นมีเพียงท่านเดียวคือโกณฑัญญะที่บรรลุโสดาปัตติผลระหว่างฟังธรรม อีก ๔ ท่านไม่สามารถบรรลุได้โดยง่าย หลังจากฟังธรรมแล้วท่านต้องเจริญกรรมฐานตามคำแนะนำของพระบรมศาสดาต่อจึงจะบรรลุได้ เช่น พระวัปปะใช้เวลา ๑ วันจึงบรรลุเป็นพระโสดาบันและพระภัททิยะใช้เวลา ๒ วัน ส่วนพระราหุลพุทธโอรสซึ่งบวชและเริ่มปฏิบัติธรรมตั้งแต่ ๗ ขวบ กว่าจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ก็หลังจากอุปสมบทเมื่ออายุ ๒๐ ปี

หลังจากบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันแล้ว พระมหาโมคคัลลานะบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วันจึงจะบรรลุอรหัตตผล ส่วนพระสารีบุตรใช้เวลา ๑๕ วัน พระอานนท์ก็บรรลุเป็นพระอรหันต์หลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน ด้วยการเพียรเดินจงกรมตลอดทั้งคืน

จากตัวอย่างของพระอริยบุคคลเหล่านี้ สรุปได้ว่าเพียงการฟังธรรมหรือมีความรู้ปริยัติไม่สามารถทำให้เกิดวิปัสสนาญาณได้ และต้องปฏิบัติธรรมจึงจะบรรลุธรรมได้ ไม่เช่นนั้นพระบรมศาสดาคงจะไม่ทรงย้ำเตือนให้สาวกของพระองค์บำเพ็ญเพียร แม้แต่พระอานนท์ที่มีโอกาส

ได้ฟังพระธรรมเทศนาและจำพระพุทธพจน์ได้มากที่สุดก็ยังต้องบำเพ็ญเพียรอย่างหนักตลอดทั้งคืนกว่าจะบรรลุอรหัตตผลได้ ดังนั้น ลำพังความรู้ปริยัติอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ ผู้ปฏิบัติต้องพากเพียรเจริญสมถะและวิปัสสนาจึงจะละกิเลสและบรรลุพระนิพพานได้

เจริญสติขณะฟังธรรม

ท่านโกณฑัญญะบรรลุโสดาปัตติผลระหว่างที่ฟังธัมมจักกัปปวัตนสูตร แล้วปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ ท่านก็บรรลุอรหัตตผลระหว่างที่ฟังอนัตตลักขณสูตร ส่วนสันตติมหาอมาตย์ได้ฟังคาถาบทเดียวก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ แม้พระปฏาจาราเถรีก็บรรลุเป็นพระโสดาบันเมื่อได้ฟังคาถาเพียงบทเดียวเช่นกัน ในคัมภีร์อรรถกถาของสติปัฏฐานสูตรอธิบายว่า ท่านเหล่านั้นบรรลุมรรคผลได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐานหมวดใดหมวดหนึ่งในขณะนั้น โดยระบุว่า "ท่านทั้งสองได้สดับพระคาถาแล้วบรรลุมรรคผลก็จริงอยู่ แต่ขึ้นชื่อว่าภาวนาแล้ว จะไม่เกี่ยวกับธรรมะข้อใดข้อหนึ่งในกาย เวทนา จิต หรือธรรม เป็นไม่มี เพราะฉะนั้น พึงตระหนักว่าท่านทั้งสองก็ก้าวล่วงความเศร้าโศกและความคร่ำครวญได้เพราะทางสายนี้เหมือนกัน"[๒๖๓]

แม้กล่าวว่าสันตติมหาอมาตย์และนางปฏาจาราจะได้ฟังคาถาเพียงบทเดียวก็สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์และพระโสดาบันตามลำดับ แต่ท่านบรรลุอริยมรรคด้วยการเจริญสติปัฏฐาน คัมภีร์อรรถกถาจึงยืนยันว่าการเจริญสติปัฏฐานมีความสำคัญอย่างยิ่ง ไม่มีข้อความ

ในตำราปริยัติใดเลยระบุว่าลำพังความรู้หรือการตรึกนึกจะทำให้บรรลุมรรคผลได้โดยไม่ต้องประกอบความเพียร ซึ่งเป็นความเห็นที่ขัดแย้งต่อพระพุทธพจน์

มีพระสูตรมากมายที่พระผู้มีพระภาคทรงชี้ถึงความจำเป็นในการเจริญสมถะและวิปัสสนา เช่น ในธัมมจักกัปปวัตนสูตร[๒๖๔] พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้เจริญมรรคสัจ ในอนัตตลักขณสูตรและพระสูตรอื่นๆ[๒๖๕] พระองค์ตรัสอธิบายให้สาวกเห็นไตรลักษณ์ในขันธ์ ๕ ในทีฆนิกาย สามัญญผลสูตร ก็ทรงย้ำถึงความจำเป็นในการเจริญฌานสมาบัติและวิปัสสนาญาณด้วยพระดำรัสว่า ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ [๒๖๖] (บรรลุปฐมฌานอยู่) และ ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ[๒๖๗] (น้อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ) ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค พระองค์ตรัสว่าการเจริญสมถะและวิปัสสนาจะช่วยให้พ้นจากบ่วงของตัณหาได้ด้วยพระดำรัสว่า จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ[๒๖๘] (อบรมจิตและปัญญาอยู่) ในสติปัฏฐานสังยุตต์ พระองค์ทรงกระตุ้นให้สาวกเจริญสติปัฏฐาน ๔ ด้วยพระดำรัสว่า จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวยฺยาสิ[๒๖๙] (พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔) ในสัจจสังยุตต์ก็ทรงแนะนำให้ภิกษุเห็นแจ้งอริยสัจ ๔[๒๗๐] เช่นเดียวกัน

ด้วยเหตุนั้น พระบรมศาสดาจึงทรงย้ำในโพธิราชกุมารสูตรว่าการปรารภความเพียรอย่างแรงกล้าเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของผู้มีความเพียร ผู้ปฏิบัติควรปรารภความเพียรโดยตั้งใจว่า “แม้เลือดและเนื้อของเราจะเหือดแห้งไป จะเหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตาม

หากยังไม่บรรลุมรรคผล เราจะไม่คลายความเพียร” ในมัชฌิมนิกาย มหาโคสิงคสูตร พระองค์ทรงแนะให้สาวกปฏิบัติธรรมโดยตั้งใจว่า “หากเรายังไม่สิ้นกิเลส จักไม่คลายจากการนั่งขัดสมาธินี้”[๒๗๑]

ในราตรีก่อนวันเพ็ญเดือนวิสาขะ (เดือน ๖) ซึ่งเป็นวันตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์ พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรตลอดทั้งคืนโดยตั้งพระทัยแน่วแน่เช่นนั้น ในปฐมยามทรงระลึกชาติก่อนๆ ได้ (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) ในมัชฌิมยามทรงบรรลุทิพพจักขุญาณ และในปัจฉิมยามทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทและความเกิดดับแห่งขันธ์ทั้งหลาย จนเกิดวิปัสสนาญาณขึ้นไปโดยลำดับ ทรงเจริญสติปัฏฐานโดยนัยต่างๆ คือทั้งรูปสัตตกะ (รูป ๗ กลุ่ม) และนามสัตตกะ (นาม ๗ กลุ่ม) ตามที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๒๗๒] ผ่านมรรคญาณและผลญาณทั้ง ๔ และตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ในที่สุด ดังนั้น การที่พระบรมศาสดาทรงกระตุ้นให้สาวกของพระองค์บำเพ็ญเพียรด้วยใจเด็ดเดี่ยวว่า “หากเรายังไม่สิ้นกิเลส จักไม่คลายจากการนั่งขัดสมาธินี้” ก็เพราะว่าเป็นปฏิปทาในการตรัสรู้ของพระองค์เอง

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเน้นย้ำถึงความจำเป็นในการปรารภความเพียรไว้ในพระสูตรต่างๆ มากมาย ดังนั้น ความเห็นว่าเพียงมีความเข้าใจหลักธรรมก็บรรลุธรรมได้โดยไม่ต้องเพียรภาวนาจึงเป็นเท็จ อย่าพอใจเพียงข้อสรุปหรือคำยืนยันจากครูบาอาจารย์ของเรา เราต้องพิสูจน์ด้วยตัวเราเองว่าสภาวธรรมที่ได้ประสบในการปฏิบัติทำให้กิเลสของเราสิ้นไปได้หรือไม่

อาตมาสอนกรรมฐานมา ๓๒ ปี เท่าที่จำได้ผู้ปฏิบัติที่สามารถรายงานสภาวะของญาณได้อย่างครบถ้วนภายในสัปดาห์เดียวหาได้ยากมาก ส่วนใหญ่แล้วต้องใช้เวลา ๒๐-๓๐ วันขึ้นไป หรือเป็นเวลา ๓-๔ เดือน แต่ผู้ปฏิบัติที่ตั้งใจปฏิบัติตามคำแนะนำของอาตมาด้วยความมุ่งมั่นมักจะใช้เวลาราว ๑ เดือน อาตมาจึงอยากให้ผู้ปฏิบัติตั้งเกณฑ์มาตรฐานไว้ประมาณ ๑ เดือน หรือเดือนเศษว่าเป็นระยะเวลาที่จำเป็นต้องใช้ในการปฏิบัติธรรมให้สัมฤทธิ์ผล ไม่สมควรคิดว่าระยะเวลาเพียงเดือนเดียวสั้นเกินไปสำหรับการปฏิบัติธรรมอย่างที่บางคนคิด เพราะพระบรมศาสดาทรงยืนยันการบรรลุอรหัตตผลหรืออนาคามีผลแก่ผู้ที่เจริญภาวนาตามคำสอนของพระองค์ ดังนั้น การกล่าวว่าไม่สามารถบรรลุวิปัสสนาญาณระดับสูงได้ในเวลา ๑ เดือนจึงเป็นการคัดค้านพระพุทธพจน์และทำให้ผู้ปฏิบัติหมดกำลังใจ

ถูกทาง จริงใจ และจริงจัง

หัวใจสำคัญก็คือ ผู้ปฏิบัติต้องปฏิบัติตามวิธีที่ถูกต้องตามสติปัฏฐานสูตรและพระสูตรอื่นๆ ผู้ปฏิบัติต้องไม่โอ้อวดและไม่เสแสร้งแต่จริงใจและซื่อตรงต่อการปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธองค์ เขาต้องพากเพียรเจริญสติทุกขณะอย่างจริงจังตามที่วิปัสสนาจารย์แนะนำและรายงานการปฏิบัติของตนให้ท่านทราบ วิปัสสนาจารย์จะสามารถประเมินความก้าวหน้าของผู้ปฏิบัติได้ และจะทราบเมื่อเขาได้บรรลุพระนิพพานด้วยอริยมรรค วิปัสสนาจารย์จะกระตุ้นให้เขาปฏิบัติต่อไป

เรื่อยๆ จนเมื่อเห็นว่าความก้าวหน้าของผู้ปฏิบัติอยู่ในระดับที่น่าพอใจ ก็จะอธิบายถึงลำดับญาณและมรรคผลให้เขาประเมินความก้าวหน้าของตนเองเทียบเคียงกับคำอธิบายของวิปัสสนาจารย์และสรุปว่าตนบรรลุธรรมขั้นไหนแล้วด้วยตนเอง

เราจะไม่ตัดสินการบรรลุธรรมของผู้ปฏิบัติ แต่จะให้ผู้ปฏิบัติประเมินตนเอง ถึงกระนั้นก็ยังมีบางคนวิพากษ์วิจารณ์ว่าเราตัดสินให้ผู้ปฏิบัติซึ่งเป็นความเข้าใจผิด และเมื่อเราไม่ยอมชี้ชัดให้ก็มีผู้ปฏิบัติส่วนหนึ่งที่เหลือบมองเราด้วยความสงสัยว่า ทำไมวิปัสสนาจารย์จึงไม่สามารถระบุขั้นความก้าวหน้าของผู้ปฏิบัติได้ ที่จริงการที่เราไม่ชี้ชัดให้ผู้ปฏิบัติก็เพราะทำตามแบบอย่างสมัยพุทธกาล **นอกจากพระบรมศาสดาแล้ว แม้แต่พระสารีบุตรก็ยังไม่เคยระบุว่าใครได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี หรือพระอรหันต์**

ยิ่งกว่านั้น วิปัสสนาจารย์เปรียบเสมือนแพทย์ สมัยก่อนแพทย์ไม่มีเครื่องไม้เครื่องมือที่จะตรวจวัดสภาพร่างกายของผู้ป่วยได้ จึงต้องวินิจฉัยโรคด้วยการตรวจดูอาการ จับชีพจร และฟังจากคำบอกเล่าของผู้ป่วยเท่านั้น ถ้าผู้ป่วยไม่เล่าประวัติและอาการของโรคตามจริง แพทย์ก็อาจจะวินิจฉัยผิดได้ เช่นเดียวกันนี้ ถ้าผู้ปฏิบัติไม่รายงานการปฏิบัติของตนตามจริง วิปัสสนาจารย์ก็อาจจะประเมินผิดไปได้ เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติจะต้องไม่เสแสร้งหรือโอ้อวด และรายงานสิ่งที่ตนได้ประสบในการปฏิบัติอย่างเปิดเผยจริงใจ ทางที่ดีที่สุดสำหรับวิปัสสนาจารย์คือใส่ใจฟังรายละเอียดทั้งหมดที่ผู้ปฏิบัติเล่า อธิบายลำดับญาณให้ฟัง แล้ว

ปล่อยให้เขาประเมินตนเอง

๓๑. ความเจ้าเล่ห์เสแสร้ง (มายา)

ความเจ้าเล่ห์เสแสร้ง (มายา) คือความจงใจปิดบังความผิดของตนไม่ให้ผู้อื่นรู้ อาตมาได้กล่าวถึงความเจ้าเล่ห์เสแสร้งไปแล้วในการอธิบายความโอ้อวด บางคนหาทางปิดบังความชั่วของตนเองด้วยการแกล้งทำเป็นพูดถึงโทษของการไม่มีศีลธรรมและอานิสงส์ของการมีศีลธรรมในชีวิตเพื่อหลอกให้คนอื่นเชื่อถือ บางคนแสร้งถือธุดงควัตรและเจริญภาวนาไม่ใช่เพราะหวังลาภยศหรือชื่อเสียง แต่หวังกลบเกลื่อนความย่อหย่อนในศีลธรรมของตน ลักษณะนี้จึงไม่ใช่ความโอ้อวดแต่เป็นความมีมายา คนงานที่อู้งานแต่แกล้งทำเป็นขยันขันแข็งเฉพาะต่อหน้าเจ้านายหรือไม่รายงานตามจริง การแสร้งพูดแสดงความห่วงใยและความปรารถนาดีต่อหน้าแต่ลับหลังกลับพูดหรือทำสิ่งที่เป็นภัยอันตรายต่อผู้นั้น การรายงานวิปัสสนาจารย์ว่าได้ปฏิบัติตามคำแนะนำอย่างเคร่งครัดทั้งที่ไม่ได้ทำ การหลอกลวงเหล่านี้ล้วนเป็นความเจ้าเล่ห์มีมายา สรุปได้ว่าความพยายามใดๆ ที่จะปิดบังความผิดของตนคือความมีมายา

มายาเป็นกิเลสที่เราต้องพยายามขจัดให้ได้ ถ้าเรามีมายา เราก็ควรสารภาพต่อวิปัสสนาจารย์และเพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติของเรา ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า เราจะสามารถขจัดมายาและสาเฐยยะได้ในระดับ

พระโสดาบัน[๒๗๓] เพราะเป็นกิเลสชนิดที่ไม่สามารถเกิดขึ้นในจิตของพระอริยเจ้าได้ ❄

๓๒. ความกระด้างดื้อดึง (ถัมภะ)

คนที่เย่อหยิ่งถือตัวมากมักไม่เคารพผู้ที่ควรเคารพ การไม่แสดงความเคารพ ไม่ก้นที่ให้ หรือไม่หลีกทางให้ผู้ที่ควรเคารพ แสดงถึงความหยิ่งจองหอง ผู้ที่ควรเคารพ ได้แก่ ปู่ย่าตายาย พ่อแม่ ครูอาจารย์ และผู้สูงอายุทั้งหลาย รวมทั้งผู้มีศีลหรือมีคุณธรรมมากกว่าตน ในจูฬกัมมวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่ไม่เคารพบุคคลที่ควรเคารพ เมื่อตายไปอาจตกอบาย หรือหากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลต่ำ[๒๗๔] ส่วนผู้ที่เคารพอ่อนน้อมต่อผู้ที่ควรเคารพจะได้ขึ้นสวรรค์หรือเกิดเป็นมนุษย์ที่มีตระกูลสูงศักดิ์[๒๗๕] ❄

๓๓. ความดูหมิ่นผู้อื่น (อติมานะ)

ความถือตัว (มานะ) คือการสำคัญตนว่าดีเลิศกว่าคนอื่น ส่วนความดูหมิ่นผู้อื่น (อติมานะ) คือมานะที่รุนแรงที่เป็นการยกตนข่มท่าน มานะเป็นกิเลสที่พระอรหันต์เท่านั้นจึงจะละได้ จึงมีภิกษุและผู้ปฏิบัติไม่มากนักที่ไม่มีมานะ บางคนดูหมิ่นเหยียดหยามผู้อื่นจนเป็นอุปสรรคต่อการปฏิสัมพันธ์กับผู้คนและความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต เพราะไม่มี

ใครอยากคบค้าสมาคมกับคนที่เย่อหยิ่งจองหอง เพื่อนฝูงและบริวารจะค่อยๆ ถอยห่างออกไป หัวหน้าก็จะไม่ชอบ สุดท้ายจึงต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยว

แม้ในหมู่ครูบาอาจารย์ก็มีการยกตนข่มท่าน จะเห็นได้ชัดในคำพูดหรืองานเขียนของท่านที่มีการเสียดสีและจาบจ้วงผู้อื่น ผู้ที่มีมานะมักจะดูถูกดูแคลนผู้อื่นและยกตนให้เลิศเลอว่าทรงคุณธรรมและความรู้ แม้ว่าท่านจะเป็นอาจารย์ที่น่าเคารพเลื่อมใสในหลายด้าน แต่ท่านก็คงจะไม่ก้าวหน้าและไม่ประสบความสำเร็จนัก งานเขียนของท่านอาจจะน่าประทับใจแต่ก็จะไม่ได้รับการยกย่องเท่าที่ควร

ทางที่ดีเราควรจะรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน แต่คนมีมานะมากก็ยากที่จะสำนึกตัวได้ เพราะเขาอาจยโสโอหังจนไม่ยอมฟังคำทัดทานของใครเลย มิหนำซ้ำยังจะหาว่าผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับตนเป็นคนเย่อหยิ่งจองหอง คนมีมานะมากจึงสนิทสนมกับผู้อื่นได้ยาก แต่เมื่อเป็นเช่นนั้นก็อาจช่วยเตือนให้เขาตระหนักถึงมานะของตนเองและรู้จักระงับไว้ได้บ้าง

ความอ่อนน้อมของพระสารีบุตร

ความอ่อนน้อมถ่อมตนของพระสารีบุตรเป็นตัวอย่างที่สมควรยกย่องมาก[๒๗๖] ครั้งหนึ่งพระสารีบุตรกราบทูลขอพุทธานุญาตออกจาริกไปยังชนบท ภิกษุรูปหนึ่งเห็นพระสารีบุตรห้อมล้อมด้วยบริวารมากมายก็อิจฉา จึงหาเรื่องขัดขวางการเดินทางของท่าน โดยเข้าไปกราบทูล

พระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรกระทบข้าพระองค์แล้วไม่ขอโทษ แต่หลีกจาริกไป” ที่จริงแล้ว ภิกษุรูปนั้นโจทพระสารีบุตรโดยอ้างเหตุเพียงแค่มุมสังฆาฏิของพระเถระบังเอิญถูกสรีระของท่าน

ลำดับนั้น พระบรมศาสดาตรัสให้เรียกพระสารีบุตรมา แล้วตรัสถามพระเถระท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์ พระสารีบุตรเถระทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สติที่เป็นไปในกายอันภิกษุใดไม่เข้าไปตั้งไว้แล้วในกาย ภิกษุนั้นกระทบเพื่อนพรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่งในธรรมวินัยนี้แล้ว ย่อมไม่ขอโทษและหลีกจาริกไปเป็นแน่” แล้วพระเถระก็ประกาศความที่ท่านมีจิตเสมอด้วยแผ่นดินเป็นต้นว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชนทั้งหลายทิ้งของต่างๆ ทั้งสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้างลงบนแผ่นดิน แผ่นดินก็ไม่อึดอัดระอาหรือเกลียดชังด้วยสิ่งนั้น ฉันใด ข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีใจเสมอด้วยแผ่นดินที่ไพบูลย์กว้างใหญ่ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความทุกข์ใจ” พระเถระยังได้อุปมาตัวท่านกับน้ำ ไฟ และลมว่า สิ่งเหล่านี้ก็ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งสกปรกที่มากระทบเช่นกับท่านที่ไม่มัวหมองเพราะสิ่งที่ผู้อื่นกล่าวหรือกระทำต่อท่าน

ต่อจากนั้นพระสารีบุตรได้อุปมาตัวท่านกับเด็กจัณฑาล ชนชั้นวรรณะเป็นเรื่องที่ถือกันอย่างเคร่งครัดมากในอินเดีย คนวรรณะจัณฑาลที่ต่ำต้อยจะถูกตัวคนวรรณะพราหมณ์ที่สูงส่งไม่ได้ เมื่อคนจัณฑาลผ่านไปในถิ่นที่พวกพราหมณ์อาศัยอยู่ จะต้องเคาะไม้ส่งสัญญาณเตือนให้ทราบว่าตนกำลังเดินมา เพื่อที่ผู้อื่นจะได้เดินเลี่ยงไป

และไม่กระทบร่างอันต่ำต้อยของเขา พระเถระเปรียบว่าท่านมีความอ่อนน้อมเจียมตัวเสมอด้วยเด็กน้อยจัณฑาล แล้วพระเถระยังได้อุปมาตัวท่านกับโคอุสภะเขาขาดที่ไปมาด้วยอาการสงบเสงี่ยม ระวังตัวและเชื่อง

พระเถระกล่าวต่อไปว่า ท่านอึดอัดระอาและเกลียดชังกายอันเปื่อยเน่านี้ เช่นกับที่หนุ่มสาวผู้ชำระกายและตกแต่งตนแล้วรังเกียจซากงูหรือสุนัขที่เอามาผูกคอ ท่านเห็นกายนี้เป็นภาระที่ต้องบริหารดุจภาชนะน้ำมันข้นที่มีรูทะลุเป็นช่องน้อยใหญ่มากมายและมีน้ำมันไหลรั่วเปรอะเปื้อนไปทั่ว เมื่อได้ยินดังนั้น ภิกษุผู้ใส่ร้ายพระสารีบุตรจึงสำนึกผิด และกราบขอขมาให้พระเถระอดโทษให้ พระสารีบุตรได้ให้อภัยภิกษุรูปนั้น แล้วท่านยังได้ขอให้ภิกษุนั้นอดโทษต่อท่านด้วยหากท่านได้เคยล่วงเกินภิกษุนั้นด้วยประการใดๆ

พวกเราควรทำตามแบบอย่างของพระสารีบุตรอย่างยิ่ง แม้ว่าเราจะยังไม่สามารถขจัดมานะได้ อย่างน้อยก็ต้องพยายามขจัดอติมานะไม่ยกตนข่มท่าน มานะมี ๒ ประเภท[๒๗๗] ได้แก่ มานะที่เกิดจากคุณสมบัติที่ตนมีอยู่ (ยาถาวมานะ) เช่น ความรู้ความสามารถหรือศีลธรรมเป็นต้น และมานะที่เกิดจากความสำคัญผิดในคุณสมบัติที่ตนไม่มี (อยาถาวมานะ) เช่น สำคัญผิดว่าตนเองฉลาดหรือสูงส่ง เป็นต้น ปุถุชนยังไม่พ้นจากมานะทั้ง ๒ ประเภทนี้ แต่เราก็ควรพยายามกำจัดมานะที่เป็นความสำคัญตัวเกินจริง ซึ่งสามารถขจัดไปได้ในระดับพระโสดาบัน ส่วนมานะที่เป็นความสำคัญตัวตามจริงจะยังเหลืออยู่ มานะทั้งหมดจะสิ้นไปได้ก็ต่อเมื่อบรรลุธรรมเป็นอรหันต์[๒๗๘] ❋

๓๔. ความเป็นผู้ว่ายาก (โทวจัสสตา)

ความอ่อนน้อมว่าง่าย (โสวจัสสตา) เป็นคุณสมบัติประการหนึ่งที่พระบรมศาสดาทรงแนะนำให้สาวกของพระองค์เจริญเพื่อขัดเกลากิเลส หลายคนไม่มีความอ่อนน้อม ไม่ยอมฟังคำแนะนำของครูอาจารย์หรือหัวหน้า เช่น ลูกบางคนดื้อดึงกับพ่อแม่ นักเรียนไม่เชื่อฟังครูบาอาจารย์ ลูกน้องฝ่าฝืนคำสั่งของหัวหน้าหรือผู้นำ หรือไม่แยแสต่อคำเตือนของเพื่อน ผู้ที่ถือดี ดื้อรั้นและเอาแต่ใจย่อมยากที่เราจะสอนหรือจัดการได้ แต่บางคนอาจถูกตำหนิว่าดื้อรั้นเพราะความจงเกลียดจงชังทั้งที่ไม่ได้เป็นเช่นนั้น เราจำเป็นต้องใส่ใจฟังคำแนะนำที่สมเหตุสมผลและมาจากความเมตตากรุณา และควรปฏิบัติตามคำทัดทานที่ไม่ให้เราข่มเหงรังแกผู้อื่น ผู้ที่ไม่แยแสต่อถ้อยคำตักเตือนที่ดีเป็นผู้ว่ายาก (ทุพพจะ)

เรื่องพระฉันนะ

ในสมัยพุทธกาล ภิกษุผู้เป็นที่รู้จักเพราะความว่ายากของท่านคือพระฉันนะ พระฉันนะไม่ใช่คนธรรมดา แต่เป็นมหาดเล็กคนสนิทของเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นผู้ติดตามพระโพธิสัตว์ไปในคราวที่เสด็จออกผนวช และภายหลังได้ตามมาบวชเป็นภิกษุ พระฉันนะไม่ประพฤติตนตามพระวินัยจนเป็นที่เหนื่อยหน่ายของเพื่อนภิกษุด้วยกัน อีกทั้งไม่ยอมฟังคำตักเตือนของสงฆ์ และโต้กลับอย่างโอหังว่าท่านเป็นถึงคนสนิทของพระโพธิสัตว์ที่ติดตามพระองค์ไปจนถึงริมฝั่งแม่น้ำอโนมา

เมื่อครั้งที่ทรงออกผนวช ด้วยความสำคัญตนว่าเคยเป็นคนสนิทเก่าแก่ของพระบรมศาสดา ท่านจึงไม่แยแสต่อคำแนะนำของภิกษุที่เพิ่งมาใหม่อย่างพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

ความว่ายากของพระฉันนะทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าต้องทรงบัญญัติพระวินัยข้อหนึ่งเกี่ยวกับการว่ากล่าวตักเตือนภิกษุในหมู่สงฆ์ซึ่งเป็นข้อที่น่าสนใจมาก[๒๗๙] กล่าวคือ ถ้ามีภิกษุที่เป็นผู้ว่ายาก ไม่ยอมฟังคำว่ากล่าวตักเตือนโดยชอบธรรมของภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวกับภิกษุรูปนั้นว่า “ท่านอย่าได้ถือตัวว่าเป็นผู้ที่ใครๆ จะว่ากล่าวไม่ได้เลย ขอท่านจงทำตัวให้ผู้อื่นว่ากล่าวได้ แม้ท่านก็พึงว่ากล่าวภิกษุทั้งหลายโดยชอบธรรม และภิกษุทั้งหลายก็จักว่ากล่าวท่านโดยชอบธรรม เพราะการว่ากล่าวซึ่งกันและกัน ตักเตือนกันและกันให้ออกจากอาบัติ เป็นความเจริญของพุทธบริษัทในธรรมวินัยนี้”

ถึงกระนั้นพระฉันนะก็ยังคงเป็นผู้ว่ายากและยังไม่บรรลุธรรมจนกระทั่งพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน หมู่สงฆ์จึงได้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะตามที่พระบรมศาสดามีพระดำรัสไว้ การลงพรหมทัณฑ์คือการปล่อยให้พระฉันนะพูดได้ตามใจชอบ โดยเหล่าภิกษุจะไม่ว่ากล่าวแนะนำและไม่สั่งสอนพระฉันนะด้วยประการใดๆ เลย เมื่อถูกสงฆ์ลงพรหมทัณฑ์ พระฉันนะจึงสำนึกได้ว่าการถูกกันออกจากหมู่สงฆ์เช่นนี้เป็นภัยใหญ่หลวงแก่ตัวท่านเอง ท่านจึงเลิกหยิ่งยโสและปลีกวิเวกบำเพ็ญเพียรอย่างจริงจัง ไม่นานนักก็บรรลุอรหัตตผล[๒๘๐]

ต้องว่าง่ายจึงจะเจริญ

ทั้งในหมู่ฆราวาสและในหมู่สงฆ์ ความว่าง่ายจำเป็นต่อความดีงามและความเจริญด้านจิตใจ ถ้าเราขัดเคืองเมื่อถูกว่ากล่าวและไม่พูดคุยกัน เราก็จะหยาบกระด้างดุร้ายคล้ายสัตว์ดิรัจฉานและไม่มีความเจริญในธรรม

[๒๘๑]ครั้งหนึ่ง ภิกษุกลุ่มหนึ่งจำพรรษาอยู่ร่วมกันในอาวาสแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล ภิกษุกลุ่มนั้นตกลงกันว่าจะไม่พูดคุยกันเลยตลอดพรรษาเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งและความแตกสามัคคีในหมู่คณะ เมื่อออกพรรษาแล้ว ภิกษุกลุ่มนั้นได้เดินทางไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และกราบทูลว่าพวกตนจำพรรษาอยู่ด้วยกันอย่างผาสุกด้วยการสมาทานการไม่พูด (มูควัตร) เมื่อพระบรมศาสดาทรงได้ยินดังนั้นกลับทรงติเตียนการกระทำของภิกษุกลุ่มนั้นว่า "พวกเธอกล่าวว่าจำพรรษาร่วมกันอย่างผาสุก แต่แท้จริงพวกเธอไม่ผาสุกเลย การอยู่ร่วมกันโดยไม่พูดกันเป็นการอยู่เยี่ยงปศุสัตว์เช่นแพะ เหตุใดเธอจึงสมาทานมูควัตรที่พวกเดียรถีย์ถือกัน และเป็นเช่นกับการอยู่ร่วมกันของศัตรู" ครั้นแล้วจึงทรงบัญญัติพระวินัยว่า ภิกษุไม่พึงสมาทานมูควัตร[๒๘๒]

ในประเด็นนี้ต้องกล่าวถึงการปิดวาจาที่ผู้ปฏิบัติสมาทานกันในปัจจุบัน การสมาทานปิดวาจาไม่ใช่การไม่พูดเลย แต่ผู้ปฏิบัติไม่ควรพูดเรื่องทางโลกหรือเรื่องที่ไม่จำเป็น และควรพูดเฉพาะเมื่อมีเหตุจำเป็นในเรื่องที่เกี่ยวกับธรรมะหรือเรื่องที่มีประโยชน์ ซึ่งเกื้อกูลให้เกิดความผาสุกทั้งทางโลกและทางธรรม

ผู้ที่อยู่ร่วมกันควรพูดคุยกัน แต่เมื่อจะพูดอะไรก็ต้องไตร่ตรองให้ดีเสียก่อนและพูดเฉพาะเรื่องที่เหมาะสม เราต้องรับฟังความคิดเห็นและคำท้วงติงในความผิดพลาดและข้อบกพร่องของเรา ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม เมื่อมีกัลยาณมิตรชี้ทางสว่างให้ เราก็ต้องเปลี่ยนพฤติกรรมหรือแนวทางในการดำเนินชีวิตให้ดีขึ้น ยิ่งเป็นคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์แล้วยิ่งต้องใส่ใจให้มาก ด้วยเหตุดังกล่าวพระผู้มีพระภาคจึงทรงสรรเสริญความเป็นผู้ว่าง่ายว่าเป็นสิ่งจำเป็นต่อความรักใคร่กลมเกลียวและความเจริญรุ่งเรืองในทุกชุมชน ❄

๓๕. ความมีมิตรชั่ว (ปาปมิตตตา)

คำว่า ปาปมิตร แปลว่า เพื่อนที่ชั่วร้าย คำว่า เพื่อน ในที่นี้มุ่งหมายถึงผู้ที่เรานับถือว่าเป็นครูบาอาจารย์ ปาปมิตตตา หรือความมีมิตรชั่ว จึงหมายถึงการพึ่งพาอาจารย์ที่ไม่ดี ส่วนกัลยาณมิตร หมายถึงครูบาอาจารย์ที่พึ่งพาได้ เป็นอาจารย์ที่ดีมีความสามารถ คัมภีร์ธัมมสังคณีของพระอภิธรรมปิฎก[๒๘๓] ได้จำแนกกัลยาณมิตรและปาปมิตรไว้ดังนี้

ปาปมิตร

ปาปมิตรมีลักษณะดังนี้คือ ๑) ไม่มีศรัทธาในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ รวมทั้งไม่เชื่อกฎแห่งกรรม ๒) ไม่มีศีล แม้จะสอนเรื่องการปฏิบัติธรรมได้อย่างน่าเชื่อถือแต่ตนเองกลับลุ่มหลงในกามคุณทั้ง

ห้า ๓) ไร้การศึกษาหรือมีความเข้าใจในคำสอนของพระผู้มีพระภาคอย่างผิวเผิน และไม่มีประสบการณ์จริงในการเจริญสมถะและวิปัสสนา เราควรฟังหูไว้หูเมื่อมีผู้เตือนว่าอย่าเลื่อมใสในครูอาจารย์ที่ผิดทั้งที่ตัวผู้พูดเองก็ไม่ได้มีความรู้จริง ๔) ปาปมิตรยังเต็มไปด้วยความตระหนี่ กลัวว่าบริวารของตนจะไปศรัทธาผู้อื่น และ ๕) มีปัญญาทราม ไม่ได้บรรลุธรรมวิเศษ เช่น อุทยัพพยญาณที่หยั่งเห็นความเกิดดับของสังขารทั้งปวง เป็นต้น

สรุปความว่า ปาปมิตรคือผู้ที่ไม่มีศรัทธา ศีล สุตะ และปัญญา มีความตระหนี่และอิจฉาผู้อื่น เราอาจจะต้องคบหากับคนเช่นนั้นในเรื่องธุรกิจหรือเรื่องทางโลก แต่ไม่ควรนับถือเป็นอาจารย์ทางธรรม คำพูดและการกระทำของอาจารย์ที่ไม่นับถือพระรัตนตรัยย่อมเป็นไปเพื่อบั่นทอนศรัทธาของเรา อาจารย์ที่ไม่เชื่อกรรมก็จะเผยแพร่ลัทธิของตนและสอนข้อวัตรปฏิบัติที่ไร้สาระ เพราะตนเองไม่ได้ละบาปบำเพ็ญบุญ ลูกศิษย์ลูกหาที่หลงเชื่อก็จะเสื่อมจากคุณงามความดีไปด้วย

ผู้ที่คบปาปมิตรย่อมถูกชักนำไปในทางที่ผิด เช่น ถ้าคบมิตรขี้เหล้าก็จะกลายเป็นคนติดเหล้าเมายาไปด้วย อาจารย์ผู้โง่เขลามักไม่เห็นคุณค่าของความรู้ จึงไม่เคารพนับถือผู้ที่มีความรู้ เมื่อมีคนแสดงความคิดเห็นใดที่ไม่ตรงตามหลักปริยัติ เขาก็จะไม่สามารถโต้แย้งยืนกรานได้อย่างสมเหตุสมผล จึงมักจะดูหมิ่นเหยียดหยามโบราณปกรณ์ต่างๆ และชี้นำให้ผู้อื่นเชื่อว่าทั้งตำราและผู้ทรงความรู้ทั้งหลายผิด ผู้ที่หลงเชื่อก็จะพลอยจาบจ้วงผู้ทรงคุณวุฒิและโบราณปกรณ์เหล่านั้นไปด้วย ซึ่งเป็นการก่อกรรมหนัก

อาจารย์ที่ตระหนี่จะห้ามไม่ให้ลูกศิษย์ไปถวายทานที่อื่น และไม่อนุญาตให้ลูกศิษย์ฟังธรรมหรือปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้อง อาจารย์ที่ไม่บรรลุวิปัสสนาญาณด้วยตนเองย่อมไม่สามารถสอนให้ศิษย์เจริญวิปัสสนาได้ จึงสอนผิดและทำให้ศิษย์เข้าใจผิด ผู้ที่ศรัทธาอาจารย์เช่นนั้นจะไม่มีมีวันพบหนทางที่ถูกต้องเลย เพราะอาจารย์มักจะคอยว่าร้ายผู้ที่ชี้ทางถูก

ปาปมิตรในสมัยพุทธกาล ได้แก่ ปูรณกัสสปะ และเจ้าลัทธิอีก ๕ คน สาวกของลัทธิเหล่านั้นไม่มีโอกาสได้พบพระผู้มีพระภาค หนำซ้ำบางคนยังจาบจ้วงเย้ยหยันพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นบาปกรรมอันใหญ่หลวง นอกจากนี้ ในคัมภีร์อรรถกถายังยกตัวอย่างพระเทวทัตว่าเป็นปาปมิตรที่ทำให้ผู้นับถือต้องทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส[๒๘๔]

เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูกับพระเทวทัต

เจ้าชายอชาตศัตรูเคยเป็นสาวกของพระเทวทัต พระเทวทัตยุยงเจ้าชายว่า "คนสมัยก่อนอายุยืน แม้พระกุมารทั้งหลายจะได้ขึ้นครองราชย์หลังจากที่พระราชบิดาสิ้นพระชนม์ ก็ยังทรงได้เสวยราชสมบัติเป็นเวลานาน แต่สมัยนี้คนอายุสั้น กว่าพระองค์จะได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดาก็คงจะทรงอายุมากแล้ว และคงจะทรงเสวยราชสมบัติได้เพียงไม่กี่ปี เหตุใดพระองค์ไม่ทรงปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้วทรงขึ้นครองราชย์เสียตอนนี้เลยเล่า" เจ้าชายจึงทรงทำตาม

คำแนะนำของปาปมิตร ทรงขังพระราชบิดา ไม่ให้เสวยพระกระยาหาร และสุดท้ายก็ทรงให้เอามีดโกนกรีดฝ่าพระบาท เอาเกลือทา แล้วเอาไฟย่างพระบาทของพระราชบิดา จนพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ พระเจ้าอชาตศัตรูจึงต้องทรงรับวิบากของอนันตริยกรรมคือปิตุฆาต

ภายหลังต่อมา พระเจ้าอชาตศัตรูทรงสำนึกผิดและไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระบรมศาสดาทรงแสดงสามัญญผลสูตร ซึ่งว่าด้วยประโยชน์ที่จะได้รับจากการประพฤติพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัยของพระองค์ หากพระเจ้าอชาตศัตรูไม่ได้ทรงปลงพระชนม์พระราชบิดา พระองค์จะได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันเมื่อทรงฟังพระสูตรจบ แต่อนันตริยกรรมคือปิตุฆาตได้ตัดรอนการบรรลุมรรคผลของพระองค์ และเมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูสิ้นพระชนม์ก็ไปบังเกิดในโลหกุมภีมหานรก การที่พระเจ้าอชาตศัตรูต้องทรงรับวิบากกรรมอันเลวร้ายเช่นนี้ก็เพราะทรงหลงเชื่อปาปมิตร

คำขอของพระเทวทัต

พระเทวทัตปรึกษากับสาวก ๓ รูป คือ พระโกกาลิกะ พระกฏ-โมทกติสสกะ และพระสมุทททัต แล้วออกอุบายทำให้สงฆ์แตกแยก พระเทวทัตกับพวกไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และทูลขอให้พระองค์บัญญัติวินัย ๕ ประการให้ภิกษุทุกรูปประพฤติตาม[๒๘๕] ได้แก่

๑) ภิกษุทั้งหลายต้องอยู่ป่าตลอดชีวิต รูปใดอาศัยอยู่ในหมู่บ้านต้องอาบัติ

๒) ภิกษุทั้งหลายต้องเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต รูปใดรับนิมนต์ฉันภัตตาหารต้องอาบัติ

๓) ภิกษุทั้งหลายต้องถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต รูปใดรับผ้าคหบดีที่ทายกถวายต้องอาบัติ

๔) ภิกษุทั้งหลายต้องอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต รูปใดอาศัยอยู่ในที่มุงบังต้องอาบัติ

๕) ภิกษุทั้งหลายต้องไม่ฉันเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต รูปใดฉันเนื้อและปลาต้องอาบัติ

ข้อกำหนดทั้งหมดนี้ใช่ว่าจะไม่เหมาะสมสำหรับภิกษุ แต่หากพระบรมศาสดาทรงบัญญัติเป็นพระวินัย ก็ยากที่ภิกษุจะปฏิบัติตามได้ทั้งหมด ในพรรษาแรกแห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ ภิกษุทั้งหลายอาศัยอยู่แต่ในป่า ฉันอาหารบิณฑบาต และอาศัยอยู่ตามโคนไม้เท่านั้น แต่เนื่องจากทรงเล็งเห็นว่าเป็นการยากที่ภิกษุบางรูปจะสามารถอยู่อย่างเคร่งครัดเช่นนั้นในอนาคต พระบรมศาสดาจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุถือธุดงควัตรเหล่านี้ได้ตามความสมัครใจ แต่ไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุอาศัยอยู่ตามโคนไม้ในช่วง ๔ เดือนของฤดูฝน และทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันเนื้อสัตว์ได้ถ้าไม่เห็น ไม่ได้ยิน หรือไม่สงสัยว่าสัตว์นั้นถูกฆ่ามาเพื่อเป็นอาหารของตนโดยเฉพาะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุทั้งหลายเลือกถือข้อวัตรเหล่านี้ได้ตามสมควร จึงทรงปฏิเสธคำขอของพระเทวทัต

เมื่อพระบรมศาสดาทรงคัดค้าน พระเทวทัตจึงปลุกระดมให้หมู่สงฆ์แสดงความคิดเห็นสนับสนุนข้อเสนอของตน โดยอ้างว่าเป็นไปเพื่อการขัดเกลากิเลสตัณหา เหล่าภิกษุหนุ่มชาววัชชีผู้ไม่มีปัญญาก็หลงคล้อยตามพระเทวทัต พระเทวทัตจึงนำภิกษุบริวาร ๕๐๐ รูปไปยังเมืองคยาสีสะ

พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะรับพุทธบัญชาตามไปคลายความเห็นผิดของภิกษุเหล่านั้น เมื่อพระอัครสาวกทั้ง ๒ ไปถึง พระเทวทัตกำลังแสดงธรรมให้ภิกษุหนุ่มเหล่านั้นฟัง พระเทวทัตเหลือบไปเห็นพระเถระทั้ง ๒ มาแต่ไกลจึงกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า “เห็นไหม อัครสาวกของพระสมณโคดมคงจะชอบใจธรรมของเราจึงพากันมาสู่สำนักของเรา” พระโกกาลิกะ หนึ่งในสาวกของพระเทวทัตกล่าวเตือนว่า “ท่านอย่าได้วางใจ ภิกษุ ๒ รูปนี้มีความปรารถนาชั่วร้าย มาตามอำนาจของความปรารถนาชั่วร้าย” พระโกกาลิกะเห็นว่าพระเถระทั้ง ๒ มีความปรารถนาชั่วร้ายเพราะตนเป็นสาวกของพระเทวทัตผู้มีใจชั่วร้ายเลวทราม เช่นเดียวกันคนบ้าที่กล่าวหาว่าผู้อื่นบ้า

พระเทวทัตไม่ฟังคำทัดทาน เพราะนึกว่าพระอัครสาวกทั้ง ๒ คล้อยตามธรรมของตน จึงต้อนรับพระเถระและนิมนต์ให้ร่วมอาสนะด้วย แต่พระเถระปฏิเสธแล้วนั่งบนอาสนะอื่นที่สมควร ครั้นพระเทวทัตแสดงธรรมให้บริษัทของตนฟังจนล่วงเลยราตรีแล้ว ก็เชื้อเชิญให้พระสารีบุตรแสดงธรรมต่อ เพราะภิกษุเหล่านั้นยังไม่ง่วง แต่ตนต้องการเอนหลังพักผ่อน แล้วนอนตะแคงขวาหลับไป การที่พระเทวทัตทำ

เช่นนี้ก็เพราะต้องการเลียนแบบจริยวัตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่พระพุทธองค์มิได้ทรงบรรทมหลับในขณะที่ทรงนอนสีหไสยาสน์ และจะประทานสาธุการเมื่อพระอัครสาวกแสดงธรรมจบ ต่างกับพระเทวทัตที่หมดสติหลับไปทันที

ลำดับนั้น พระสารีบุตรได้แสดงธรรมแก่ภิกษุหนุ่มกลุ่มนั้นด้วยอนุสาสนีที่เจือด้วยอาเทสนาปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือการทายใจ) ส่วนพระโมคคัลลานะแสดงธรรมเจือด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ธรรมเทศนาของพระอัครสาวกทั้ง ๒ เป็นที่จับใจของภิกษุเหล่านั้นยิ่งนัก จนภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปนั้นบรรลุเป็นพระโสดาบัน แล้วตามพระอัครสาวกทั้ง ๒ กลับไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่กรุงราชคฤห์

พระโกกาลิกะโกรธจัด ใช้เข่ากระแทกหน้าอกพระเทวทัตปลุกให้ลุกขึ้น แล้วตะคอกใส่ว่า "บริษัทของท่านหายไปหมดแล้ว! เราเตือนท่านแล้วใช่ไหมว่าพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะมีจิตชั่วร้ายไว้ใจไม่ได้"

เมื่อพิจารณาคำพูดของพระโกกาลิกะจะเห็นว่า การที่ท่านศรัทธาพระเทวทัตผู้มีจิตชั่วร้าย ทำให้ท่านกลับมองจิตอันบริสุทธิ์ของพระอรหันต์เช่นพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะว่าชั่วร้าย สื่อให้เห็นว่าพระโกกาลิกะได้ซึมซับเอาความชั่วร้ายจากปาปมิตรที่ตนเลื่อมใส จึงคิดร้ายพระอริยะเพราะคบมิตรชั่ว ดังนั้น เราต้องหลีกเลี่ยงปาปมิตรผู้ตระหนี่และไม่มีศรัทธา ศีล สุตะ และปัญญา

กัลยาณมิตร

ส่วนกัลยาณมิตรมีคุณสมบัติตรงกันข้ามกับปาปมิตร คือเป็นผู้มีศรัทธา ศีล สุตะ และปัญญา และมีจิตใจกว้างขวางโอบอ้อมอารี กัลยาณมิตรผู้ประเสริฐสุดในโลกคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การถือเอาพระผู้มีพระภาคเป็นสรณะคือการคบกัลยาณมิตรอย่างยอดเยี่ยม แม้ว่าพระบรมศาสดาจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว แต่ผู้ที่ได้ฟังคำสอนและระลึกถึงพระพุทธองค์ด้วยความเคารพรักก็ยังมีกัลยาณ-มิตรผู้เลิศอยู่ ในสมัยพุทธกาล พระบรมศาสดาทรงเป็นกัลยาณมิตรผู้ประเสริฐสุด รองลงมาคือพระอัครสาวกทั้ง ๒ ได้แก่ พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ รองลงมาคือพระมหาสาวกทั้งหลาย ได้แก่ พระมหา-กัสสปะ พระอนุรุทธะ เป็นต้น และยังมีพระอริยเจ้าทั้งหลาย ได้แก่พระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกทาคามี และพระโสดาบัน ไล่เรียงกันลงมาโดยลำดับจนถึงกัลยาณปุถุชนผู้มีศรัทธาก็จัดเป็นกัลยาณมิตรเช่นเดียวกัน

ทุกวันนี้ยากที่จะทราบได้ว่าผู้ใดเป็นพระอรหันต์หรือเป็นอริย-บุคคลได้บรรลุมรรคผลขั้นต่างๆ อย่างแท้จริง เพราะมีเพียงพระอริย-เจ้าที่แท้จริงและทรงความรู้เท่านั้นที่จะสามารถประเมินการบรรลุธรรมของผู้อื่นได้ ถ้าหากศิษย์ต้องการแสวงหากัลยาณมิตรก็ต้องเทียบเคียงกับคุณสมบัติในคัมภีร์ธัมมสังคณีดังที่ได้กล่าวไปแล้ว คือเป็นผู้มีศรัทธามีศีล มีการศึกษา เอื้ออารี และมีปัญญา

กัลยาณมิตรต้องมีความศรัทธา เคารพรัก และเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าอย่างจริงใจ บางคนกล่าวว่าพระอรหันต์ไม่จำเป็นต้องแสดงความเคารพต่อพระผู้มีพระภาค แต่ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่าพระอรหันต์ยังกราบไหว้พระมหาเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอย่างนอบน้อม กัลยาณมิตรต้องศรัทธาพระธรรมและพระสงฆ์ ต้องเชื่อกฎแห่งกรรมและเว้นชั่วทำดี ทั้งยังต้องเป็นผู้มีศีลธรรมและแนะนำให้ผู้อื่นทำตามแบบอย่างของตน

นอกจากนี้ กัลยาณมิตรยังต้องมีความรู้แตกฉาน ถ้าสอนเรื่องทางโลกก็ต้องมีความรู้ทางโลก หรือพระอาจารย์ที่ไม่ได้ปฏิบัติธรรมก็ต้องมีความรู้มากพอที่จะสอนลูกศิษย์ให้อ่านออกเขียนได้โดยไม่ขัดต่อวินัย มีภิกษุบางรูปที่แตกฉานภาษาบาลีกลับเขียนหนังสือไม่คล่อง สะกดคำและเขียนหนังสือแย่มากจนทำให้ดูไม่น่าเชื่อถือในสายตาของครูที่สอนตามโรงเรียนทั่วไป ทั้งนี้ความรู้หลักที่พระภิกษุควรศึกษาย่อมเป็นความรู้ทางธรรม วิปัสสนาจารย์จะต้องมีความรู้ทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ หากได้วิปัสสนาจารย์ที่มีความรู้ครบถ้วนเช่นนั้น ผู้ปฏิบัติที่มีปัญญาพอก็จะสามารถเจริญวิปัสสนาญาณได้เมื่อปฏิบัติตามคำแนะนำของท่าน

เราจะรู้สึกถึงหัวใจที่โอบอ้อมอารีได้อย่างชัดเจน ครูที่เอื้ออาทรจะสามารถสละทุกสิ่งที่เกินความจำเป็นให้กับลูกศิษย์และคนทั่วไป ส่วนปัญญาเป็นสิ่งที่กัลยาณมิตรสั่งสมจากการเรียน (สุตมยปัญญา) การคิดพิจารณา (จินตมยปัญญา) และการปฏิบัติธรรม (ภาวนามยปัญญา)

วิปัสสนาจารย์ต้องได้บรรลุวิปัสสนาญาณ เช่น อุทยัพพยญาณ เป็นต้น ธรรมเทศนาของวิปัสสนาจารย์จะแสดงให้เห็นได้ชัดว่าตัวท่านเองได้บรรลุวิปัสสนาญาณแล้วหรือไม่ แต่คนทั่วไปอาจจะสังเกตได้ยากคนที่มีความรู้ปริยัติอาจจะพอจับได้บ้าง แต่ถ้าตนเองไม่ได้มีประสบการณ์ในการปฏิบัติเลยก็จะสังเกตได้ไม่ง่ายนัก อาจจะเข้าใจสิ่งที่ท่านพูดคลาดเคลื่อนไป หรืออาจจะสับสนระหว่างความรู้ปริยัติกับความรู้จากสภาวธรรมที่เกิดขึ้นจริงในการปฏิบัติ โดยเฉพาะเรื่องมรรคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณซึ่งเข้าใจยาก ดังนั้น เราควรจะคบกัลยาณมิตรที่มีศรัทธาและคุณสมบัติต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว และยังต้องมีปัญญาสามารถอธิบายสภาวะของวิปัสสนาญาณจากประสบการณ์ตรงซึ่งสอดคล้องกับพระไตรปิฎก

กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ

คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายคุณสมบัติของกัลยาณมิตรไว้ ๗ ประการ[๒๘๖] โดยนำมาจากอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต[๒๘๗] มีดังนี้คือ ๑. เป็นที่รัก (ปิโย) คือดึงดูดให้คนรอบข้างเข้าใกล้ได้อย่างสนิทใจด้วยศีลาจารวัตรและความเมตตากรุณาที่แสดงออกทางกายและวาจา ๒. น่าเคารพ (ครุ) คือ เปี่ยมด้วยคุณแห่งศีล สมาธิ และปัญญา ๓. น่าสรรเสริญ (ภาวนีโย) คือควรแก่การเทิดทูนบูชา ผู้ที่มีคุณธรรมย่อมเป็นที่เคารพรักและเป็นที่น่าปลาบปลื้มใจเมื่อได้สัมผัสกับความเมตตากรุณาในคำพูดและการกระทำของท่าน

กัลยาณมิตรยังต้อง ๔. ฉลาดพูด (วตฺตา) คือรู้ว่าจะต้องสั่งสอนอบรมผู้อื่นอย่างไร ถ้าลูกศิษย์มีข้อเสียหรือข้อผิดพลาดก็ต้องไม่แสร้งทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นและต้องว่ากล่าวตักเตือน ข้อนี้เป็นคุณสมบัติที่สำคัญมากของกัลยาณมิตร เพราะการเมินเฉยต่อเรื่องที่ควรตำหนิเป็นภัยต่อความเจริญของลูกศิษย์ ๕. อดทนต่อถ้อยคำ (วจนกฺขโม) คือรับคำวิพากษ์วิจารณ์ได้ ไม่ว่าผู้พูดจะอายุมากกว่าหรือน้อยกว่า ถ้าสิ่งที่พูดนั้นสมเหตุสมผลก็ควรรับฟังและทำตาม เช่นเดียวกับพระสารีบุตรที่ฟังคำแนะนำของสามเณรน้อย

ครั้งหนึ่ง พระสารีบุตรรีบจนชายผ้านุ่งของท่านห้อยลงมา ซึ่งไม่เหมาะสมตามพระวินัย แต่ท่านไม่เจตนาจึงไม่อาบัติ สามเณรน้อยรูปหนึ่งเห็นผ้านุ่งของพระเถระไม่เรียบร้อยจึงชี้ให้ท่านเห็น พระเถระจัดผ้านุ่งให้เสมอกันตามคำเตือนอย่างว่าง่าย และถามสามเณรน้อยว่า "เช่นนี้เหมาะสมหรือยังขอรับ"[๒๘๘]

๖) กัลยาณมิตรต้องอธิบายเรื่องที่ลึกซึ้งได้ (คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา) เช่น ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะ ปฏิจจสมุปบาท และวิปัสสนา เป็นต้น ถ้าอาจารย์ไม่สามารถอธิบายข้อธรรมที่ลึกซึ้งเหล่านี้ได้ แม้ลูกศิษย์จะอยากปฏิบัติธรรมก็ไม่อาจปฏิบัติธรรมได้ถูกต้อง

๗) ไม่ชักนำไปในทางที่ไม่ควร (โน จฏฺฐาเน นิโยชโก) อาจารย์บางท่านบอกให้ลูกศิษย์ทำบาปอกุศลเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน หากลูกศิษย์ทำตามคำแนะนำเช่นนั้นก็จะต้องเสียใจภายหลัง ถ้าพูดจาไม่เหมาะสมอย่างน้อยที่สุดก็ต้องถูกตำหนิ หรือถ้าก่ออาชญากรรมก็

ต้องรับโทษ เมื่อตายไปอกุศลกรรมเหล่านั้นก็จะทำให้ตกอบาย ดังนั้น ครูบาอาจารย์จึงไม่ควรชักนำให้ลูกศิษย์ทำสิ่งที่ไม่สมควร

คุณสมบัติ ๗ ประการนี้เป็นคุณธรรมที่กัลยาณมิตรจะต้องมีตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งยังสื่อถึงคุณสมบัติ ๕ ประการ ได้แก่ ศรัทธา ศีล สุตะ (ความรู้) จาคะ (การบริจาค) และปัญญา ตามคัมภีร์ธัมมสังคณีของพระอภิธรรมปิฎก[๒๘๙] ความเป็นที่เคารพรักและน่าสรรเสริญเกิดจากศีล ความน่าเคารพ ความสามารถในการพูด และน้อมรับคำวิพากษ์วิจารณ์ก็เป็นคุณสมบัติของผู้มีศีล มีการศึกษาและมีปัญญา ความสามารถในการอธิบายเรื่องที่ลึกซึ้งเกิดจากการศึกษาและปัญญา จึงกล่าวได้ว่าคุณสมบัติของกัลยาณมิตรในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์ธัมมสังคณีมีสาระเดียวกัน ❄

๓๖. ความประมาท (ปมาทะ)

ความประมาท (ปมาทะ) เป็นเรื่องที่อาตมาพูดถึงอยู่เสมอ เรามักจะประมาททั้งในทางโลกและทางธรรม เช่น วางของไว้ก็ลืมหยิบไปด้วย เวลาเดินทางก็ลืมของทิ้งไว้ในรถยนต์ รถไฟ หรือเรือ ทำให้เสียข้าวของและสิ้นเปลือง และบางครั้งก็ไม่ใส่ใจทำงานบางอย่าง เป็นต้น ซึ่งความประมาทในชีวิตประจำวันเช่นนี้ก่อให้เกิดความเสียหาย ส่วนความประมาททางธรรมคือประมาทในทานและศีลเป็นต้น ในขุททก-วิภังค์นิยามว่า "ปมาทะ เป็นอย่างไร คือการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕"[๒๙๐]

ความประมาทในทุจริต ๓

การปล่อยจิตไปในกายทุจริตจัดเป็นความประมาท กายทุจริต คือ การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การลักขโมย และการประพฤติผิดในกาม ขณะคิดที่จะฆ่าหรือกำลังลงมือฆ่าเป็นการปล่อยจิตไปตามความอยากฆ่า และชั่วขณะนั้นเราลืมไปว่าเราควรเว้นจากการฆ่า กายทุจริตอีก ๒ อย่างที่เหลือ คือการลักทรัพย์และการประพฤติผิดในกามก็เช่นเดียวกัน

การปล่อยจิตไปในวจีทุจริต ๔ ก็จัดเป็นความประมาท คือลืมว่าเราควรเว้นจากการพูดปด การพูดส่อเสียด การพูดหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ จึงเป็นความประมาทประการหนึ่ง

การปล่อยจิตไปในมโนทุจริต เช่น ความจงใจจะเอาของของผู้อื่นมาเป็นของตนอย่างไม่ชอบธรรม ความคิดมุ่งร้าย และความไม่เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นการลืมคุณความดีของการไม่โลภเพ่งเล็งของผู้อื่น การเจริญเมตตา และความเชื่อมั่นในกรรมและผลของกรรม การปล่อยจิตไปในมโนทุจริตเหล่านี้เป็นความประมาทที่เลวร้ายที่สุด เพราะทำให้ผู้นั้นมุ่งแต่จะทำบาปอกุศลและเป็นผู้มืดบอดต่อศีลธรรมอย่างสิ้นเชิง

ความประมาทในกามคุณ ๕

ความประมาทอีกประการหนึ่งคือความหมกมุ่นในกามคุณ ๕ กามคุณคือสิ่งที่น่าใคร่น่าปรารถนา เป็นสิ่งที่ดึงดูดชายหญิงเข้าหากันและกัน สิ่งที่น่าใคร่สำหรับชายมักจะมีอยู่ในหญิง และในทางกลับกันสิ่งที่น่าใคร่สำหรับหญิงก็มักจะมีอยู่ในชาย กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส นอกจากนี้ สิ่งของที่เราต้องการเพื่อสนองกามตัณหา เช่น เงินทอง บ้าน รถ และเสื้อผ้า ก็จัดเป็นกามคุณ

การปล่อยจิตไปในความคิดถึงกามคุณ (กามวิตก) ความปรารถนาในกามคุณ (กามตัณหา) และความยินดีพอใจในกามคุณ (กามราคะ) เป็นความประมาท เสมือนการปล่อยโคไปในทุ่งหญ้า ถ้าเราปล่อยให้กามตัณหาครอบงำแทนที่จะระงับไว้ด้วยการเจริญภาวนา เราย่อมจะละเลยการประกอบกุศลกรรม ความมัวเมาในกามคุณเช่นนี้จัดเป็นความประมาทระดับกลางเพราะไม่ร้ายแรงเท่ากับความประมาทที่

ทำให้ก่ออกุศลกรรม

ผู้ที่มิได้ฝึกฝนอบรมจิตย่อมมีความประมาทอยู่เสมอ ตั้งแต่ตื่นขึ้นมาก็คิดถึงกามคุณ ๕ และถูกความอยากครอบงำตลอดทั้งวัน ไม่เคยเบื่อหน่ายในกามคุณ เพลิดเพลินในการตรึกนึกถึงกามคุณและจะหยุดคิดได้ก็ต่อเมื่อหลับไปแล้ว เอาแต่คิดหมกมุ่นถึงกามคุณได้ทั้งวันทั้งคืนตลอดปีหรืออาจจะตลอดชีวิต ความประมาททำให้ขาดสติและไม่เห็นสัจธรรมที่ซ่อนอยู่ การปล่อยให้ความอยากครอบงำโดยปราศจากการควบคุมเป็นความประมาทในกุศลธรรม

ความประมาทคือความไม่รู้สึกตัวชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่เหมือนกับความไม่รู้สึกตัวเมื่อตกจากที่สูง จมน้ำ หรือป่วยไข้ แต่เป็นความไม่มีสติสัมปชัญญะในขณะเดินไปมา ขณะบริโภคอาหาร หรือขณะที่กำลังเพลิดเพลินอยู่ สรุปแล้ว การไหลไปตามความอยากในกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เป็นความประมาทที่ร้ายแรงที่สุด ส่วนความลุ่มหลงในกามคุณนั้นไม่เลวร้ายเท่า

ความประมาทในกุศลกรรม

ยังมีความประมาทอีกชนิดหนึ่งที่ละเอียดแยบยลกว่า คือความประมาทในการเจริญกุศลกรรมอย่างจริงจัง สม่ำเสมอ และพากเพียร กุศลกรรมได้แก่ ทาน ศีล และภาวนา ซึ่งเราจะต้องมุ่งมั่นทำอย่างจริงจังและเหมาะสม เราควรให้ทานตามโอกาสอันควรเท่าที่เราจะสามารถให้ได้ เราควรรักษาศีล ๕ ตลอดชีวิต และรักษาศีล ๘ หรือศีลที่สูงกว่าเมื่อ

มีโอกาส และเราควรฝึกจิตเจริญภาวนาอย่างสุดกำลังความสามารถของเราด้วยความจริงจังและมุ่งมั่น การปฏิบัติธรรมแบบครึ่งๆ กลางๆ แสดงถึงความไม่จริงใจและความขาดสติอย่างมาก

กุศลที่จำเป็นในการเจริญภาวนา คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ (มรรคญาณที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ) ผู้ปฏิบัติควรเจริญกุศลเหล่านี้อย่างจริงจังและจริงใจ

การสังเกตทุกอากัปกิริยาทางกายที่กำลังเกิดขึ้น เช่น เดิน นั่ง และนอน คือการเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การสังเกตความเกร็งและความร้อนเป็นต้น คือการเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การสังเกตความคิดนึกต่างๆ ที่ปรากฏ คือการเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ส่วนการสังเกตสภาวะเห็นและได้ยินเป็นต้น คือการเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สรุปได้ว่าการใส่ใจตามสังเกตและรับรู้ทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นอย่างละเอียดถี่ถ้วนก็คือการตั้งใจเจริญสติปัฏฐาน สติปัฏฐาน ๔ ทำให้เกิดความเพียรคือสัมมัปปธาน ๔ และธรรมอันเกื้อกูลต่อการตรัสรู้อื่นๆ (โพธิปักขิยธรรม) ตามมา

ดังนั้น การตั้งใจจดจ่อตามสังเกตสภาวะพองและยุบของท้องเป็นต้น หมายถึงการตั้งใจเจริญกุศลธรรมอย่างเต็มที่นั่นเอง ทุกครั้งที่ขาดสติแสดงถึงความเพียรที่ย่อหย่อนซึ่งก็คือความประมาท ถ้าผู้ปฏิบัติตามสังเกตอย่างไม่แนบแน่นและไม่สม่ำเสมอก็จะขาดสติไปบางขณะ และทุกขณะที่ขาดสติก็คือความประมาท ถ้าเขาเจริญสติเพียง ๑-๒

ชั่วโมง เวลาที่เหลือทั้งวันก็คือความประมาท หากเป็นเช่นนั้นสมาธิจะหยุดชะงักและยากที่จะเกิดวิปัสสนาญาณขึ้นได้

นอกจากนี้ ถ้าหากผู้ปฏิบัติหย่อนความเพียรหรือหมดความกระตือรือร้นในการปฏิบัติก็กลายเป็นความประมาท ในระหว่างเข้ากรรมฐาน หากว่าเขาล้มเลิกการปฏิบัติเพราะไม่เห็นความก้าวหน้า สุขภาพไม่ดี หรือด้วยเหตุใดๆ เขาก็จะไม่มีสติและไม่พ้นจากความประมาท ความประมาทเช่นนี้เห็นได้ชัดในคนทั่วไป บางคนไม่เคยคิดที่จะปฏิบัติธรรมและบางคนถึงกับขัดขวางไม่ให้ผู้อื่นปฏิบัติธรรม คนเหล่านั้นย่อมจมอยู่ในความประมาทตลอดชีวิต การบอกให้ผู้อื่นเลิกปฏิบัติธรรมคือความประมาทที่เลวร้ายที่สุด ภิกษุบางรูปแม้จะบวชเข้ามาในพระศาสนาด้วยความมุ่งหวังที่จะปฏิบัติธรรมแต่แล้วกลับไม่ยอมปฏิบัติ นอกจากตัวท่านเองจะไม่ปฏิบัติแล้วยังห้ามไม่ให้ผู้อื่นปฏิบัติด้วย ซึ่งเป็นความประมาทที่ร้ายแรงที่สุด สรุปได้ว่าความประมาทคือการไม่เจริญกุศลธรรมอย่างจริงจัง ต่อเนื่อง และเต็มใจ

ความไม่ประมาท

ตรงข้ามกับความประมาทคือความตื่นตัวหรือความไม่ประมาท (อัปปมาทะ) ความไม่ประมาท ได้แก่ การงดเว้นกายทุจริตและวจีทุจริตและดำเนินชีวิตตามครรลองคลองธรรม การไม่เปิดช่องให้มโนทุจริตโดยเจริญสมถะและวิปัสสนา และการพรากจิตออกจากกามคุณด้วยการฝึกจิตหรือขจัดกามวิตกด้วยสติ รวมถึงการให้ทาน การคิดจะให้

ทาน และการทำบุญกุศลต่างๆ ตลอดจนการมีสติรับรู้ทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ ซึ่งเป็นความไม่ประมาทที่เลิศที่สุด

ความไม่ประมาทจำเป็นต่อผู้ที่กำลังเจริญสติอยู่ในสำนักแห่งนี้ด้วย แต่ละวันผู้ปฏิบัติต้องรักษาศีล ทำให้พ้นจากกายทุจริตและวจีทุจริต สติที่ต่อเนื่องจะระงับมโนทุจริตและรักษาจิตให้ห่างไกลจากกามคุณ ถ้าจิตวอกแวกออกไปเป็นครั้งคราวก็จะระลึกรู้และระวังตัวทันที กามวิตกจะเกิดขึ้นไม่ได้เพราะผู้ปฏิบัติคอยสังเกตความฟุ้งซ่านที่ปรากฏขึ้นอยู่ตลอดเวลา ลักษณะเช่นนี้หมายถึงสติที่แก่กล้าขึ้นจากการปฏิบัติธรรมอย่างจริงใจ ต่อเนื่อง แน่วแน่และเด็ดเดี่ยว ผู้ที่ปฏิบัติได้เช่นนี้สามารถเจริญความไม่ประมาทได้อย่างยอดเยี่ยมและเป็นที่น่าภาคภูมิใจของวิปัสสนาจารย์

พระพุทธพจน์ว่าด้วยความไม่ประมาท

พระบรมศาสดามักทรงกระตุ้นเตือนสาวกของพระองค์ทุกวันว่า "เธอจงยังกิจทั้งปวงให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด (อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ)"[๒๙๑] และนี่ยังเป็นปัจฉิมโอวาทที่พระพุทธองค์ประทานไว้ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน สาระของพระพุทธพจน์นี้คือให้สาวกของพระองค์บำเพ็ญเพียรเพื่ออรหัตตผลอันเป็นจุดมุ่งหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อได้บรรลุจุดหมายแล้ว พระอรหันต์จึงพิจารณาเห็นว่า กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว (กตํ กรณียํ)[๒๙๒]

การจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ไม่ใช่เรื่องง่าย ผู้ปฏิบัติจะต้อง

ได้รับความช่วยเหลือและมีวิธีที่จะนำไปสู่จุดหมายเปรียบกับเครื่องมือที่ใช้ในการทำงาน พระบรมศาสดาประทานความไม่ประมาทให้แก่สาวกของพระองค์ไว้เป็นเครื่องมืออันเลิศที่จะช่วยให้บรรลุอรหัตตผลได้ ความไม่ประมาทคือการที่เหล่าสาวกพากเพียรเจริญศีล สมาธิ และปัญญา จนกว่าจะบรรลุเป็นพระอรหันต์

อาตมาขอกล่าวถึงประเด็นว่าความไม่ประมาทเปรียบเสมือนเครื่องมือ เพราะคนส่วนใหญ่พากันตีความปัจฉิมโอวาทนี้ไม่ตรงตามคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา คือเข้าใจไปว่า "เธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด" ซึ่งก็ฟังเข้าทีอยู่เหมือนกัน แต่ไม่ได้ชี้ถึงสิ่งที่สาวกพึงบรรลุ

ในคัมภีร์อรรถกถาของมหาปรินิพพานสูตร[๒๙๓]ขยายความ อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ว่า สติอวิปฺปวาเสน สพฺพกิจฺจานิ สมฺปาเทยฺยาถ (จงยังกิจทั้งปวงให้สำเร็จด้วยความไม่ปราศจากสติ) ข้อความนี้บ่งบอกถึงสิ่งที่พึงบรรลุคือ สพฺพกิจฺจานิ แปลว่า กิจทั้งปวง หรืองานทุกอย่างที่ต้องทำ ดังนั้น คำกริยาว่า สมฺปาเทถ และ สมฺปาเทยฺยาถ ควรเป็นคำกริยาที่ต้องมีกรรม (สกรรมกริยา) มากกว่าที่จะไม่มีกรรม (อกรรมกริยา) และคำว่า อปฺปมาเทน แปลว่า ด้วยความไม่ประมาท และเมื่อใช้กับสกรรมกริยาก็ต้องไม่ตีความว่าเป็นวัตถุประสงค์ แต่เป็นวิธีที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ พระบาลีนี้จึงแปลตามนัยของอรรถกถาได้ว่า "ด้วยการเจริญสติ (อปฺปมาท) เราพึงยังกิจทั้งปวงมีศีลเป็นต้น (สพฺพกิจฺจานิ) ให้สำเร็จ" ปัจฉิมโอวาทนี้มุ่งหมายให้เรามีสติในการทำสิ่งที่ควรทำ

ทุกอย่างที่เนื่องด้วยศีล สมาธิและปัญญา หลังจากที่โยมสมาทานศีลแล้วพระกล่าวว่า "อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ" ก็มีความหมายเดียวกัน

ในปัจฉิมโอวาทที่พระบรมศาสดาได้ประทานไว้ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานยังมีข้อความว่า วยธมฺมา สงฺขารา หมายความว่า "สิ่งทั้งปวงมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา" กล่าวคือ รูปนามล้วนไม่เที่ยงเสื่อมสิ้นไปอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจพึ่งพาได้ ท้ายที่สุดทุกสิ่งก็ต้องถึงจุดจบ เราจึงควรเพียรเจริญศีล สมาธิและปัญญาอย่างเต็มที่ ลองพิจารณาเปรียบเทียบกับบ้านที่เราสร้างขึ้น แม้ว่าบ้านที่เพิ่งสร้างเสร็จจะมั่นคงแข็งแรง แต่ก็ต้องทรุดโทรมลงไปเรื่อยๆ ต้องผุกร่อนและพังทลายลงในที่สุด ถ้าบ้านหลังหนึ่งตั้งอยู่ได้ ๑๐๐ ปี ก็ผุพังไป ๑% ทุกปี และเสื่อมโทรมลงไปตามกาลเวลาอยู่ทุกวินาที

ปกติแล้วเรามักจะไม่ระบุเวลาย่อยลงไปกว่าวินาที แต่ตามหลักปริยัติแล้ว ใน ๑ วินาทีมีขณะจิตมากมายที่ดับไปอย่างไม่ขาดสาย กายเราก็เปรียบได้กับบ้านที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดาเช่นกัน เมื่ออายุราว ๑๖-๒๐ ปีก็ยังแข็งแรงดี เราจึงยึดติดในกายและใจของเรา ภาคภูมิใจในกำลังความสามารถ และมั่นใจในวิชาความรู้และทักษะความชำนาญของตน เราหลงนึกว่าเราจะไม่เสื่อมสลายทั้งที่รูปนามไม่อาจตั้งอยู่ได้แม้ชั่วพริบตา ทั้งในขณะที่เราหลับ บริโภคอาหาร หรือทำงาน รูปนามก็เกิดดับอยู่อย่างไม่ขาดสาย ซึ่งเป็นสิ่งที่หยั่งเห็นได้เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญสติอย่างต่อเนื่อง และไม่ใช่เรื่องเหลือวิสัยที่คนธรรมดาจะเข้าถึงได้ บางคนท้วงว่าเป็นไปไม่ได้ที่คนทุกวันนี้จะสามารถหยั่งเห็นเช่นนั้นได้

ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดที่เกิดขึ้นจากความไม่ต่อเนื่องในการปฏิบัติ ท้ายที่สุดแล้วคนที่อายุยืนร้อยปีก็ต้องกลายเป็นศพเพราะการดับไปอย่างไม่ขาดสาย ด้วยเหตุที่ชีวิตไม่ยั่งยืน พระผู้มีพระ ภาคจึงทรงเน้นย้ำให้เราเจริญศีล สมาธิ และปัญญา อันจะนำพาเราไปสู่ความหลุดพ้นได้

วิถีสู่ความหลุดพ้น

ผู้ปฏิบัติที่ตามสังเกตทุกสิ่งในทุกขณะที่เห็นหรือได้ยินเป็นต้น นับว่ากำลังเจริญสติตามที่พระบรมศาสดาได้ประทานโอวาทไว้เป็นครั้งสุดท้าย เมื่อสมาธิเจริญขึ้น จะเกิดญาณหยั่งเห็นว่ามีเพียงสภาวธรรม ๒ ประเภท คือ รูปที่ถูกรู้และนามที่รู้ หรือญาณจำแนกรูปนาม (นาม-รูปปริจเฉทญาณ) หลังจากนั้นจะหยั่งเห็นความเป็นเหตุปัจจัยของรูปนาม (ปัจจยปริคคหญาณ) แล้วผู้ปฏิบัติจะเกิดญาณพิจารณาไตรลักษณ์ของสังขารทั้งปวง (สัมมสนญาณ) ตามด้วยญาณหยั่งเห็นความเกิดดับ (อุทยัพพยญาณ) ซึ่งจะเกิดแสงสว่างและปีติสุขอย่างมากจนผู้ปฏิบัติอาจหลงเข้าใจว่าตนบรรลุธรรมแล้ว ต่อมาเขาจะหยั่งเห็นความดับไปของทั้งรูปและนาม (ภังคญาณ)

สติที่ต่อเนื่องย่อมทำให้บรรลุญาณหยั่งเห็นโดยความน่ากลัว (ภยญาณ) ญาณหยั่งเห็นโดยความเป็นโทษ (อาทีนวญาณ) และญาณหยั่งเห็นโดยความน่าเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) แล้วเกิดญาณที่ใคร่จะหลุดพ้น (มุญจิตุกัมยตาญาณ) ญาณไตร่ตรองทบทวน (ปฏิสังขานุปัส-สนาญาณ) และญาณหยั่งเห็นโดยความเป็นกลางต่อสิ่งทั้งปวง (สังขารุ-

เปกขาญาณ) แต่เพียงเท่านี้ยังไม่พอที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติถึงจุดหมายได้ เมื่อวิปัสสนาญาณเจริญเต็มที่จะเกิดญาณคล้อยตามสัจจะ (อนุโลมญาณ)และญาณข้ามพ้นจากความเป็นปุถุชน (โคตรภูญาณ) แล้วตามด้วยโสดาปัตติมรรคญาณและโสดาปัตติผลญาณ

ถึงกระนั้นผู้ปฏิบัติยังต้องปฏิบัติต่อไปโดยเริ่มจากอุทยัพพยญาณ ไล่ขึ้นไปตามลำดับจนกว่าจะบรรลุสกทาคามิมรรคญาณและสกทาคามิผลญาณ แล้วก็ยังต้องเจริญสติผ่านญาณขั้นต่างๆ อีกรอบจนบรรลุเป็นพระอนาคามี จากนั้นก็เจริญญาณขั้นต่างๆ ซ้ำอีกจนกระทั่งบรรลุเป็นพระอรหันต์ เมื่อนั้นจึงจะกล่าวได้ว่าผู้ปฏิบัติได้ยังกิจทั้งปวงให้ถึงความหลุดพ้นตามปัจฉิมโอวาท

ความไม่ประมาทเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา สมดังที่คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า คำสอนของพระผู้มีพระภาคตลอด ๔๕ พรรษาแห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ ล้วนประมวลลงเป็นความไม่ประมาท[๒๙๔] เพราะฉะนั้น แม้ผู้อื่นจะประมาท หมกมุ่นในกามคุณ และห่างไกลจากบุญกุศล แต่พวกเราจงตั้งใจว่าเราจะไม่ประมาท จะเว้นจากกายทุจริตและวจีทุจริตด้วยการรักษาศีล และจะขจัดมโนทุจริตและกามวิตกด้วยการเจริญภาวนา ❋

๓๗. ความไม่มีศรัทธา (อสัทธตา)

ความยึดมั่นในความเห็นที่ไม่ถูกต้องหรือไม่สมเหตุสมผลไม่เรียกว่ามีศรัทธา แต่เรียกว่า มิจฉาธิโมกข์ คือ ความเชื่อผิด ศรัทธาหมายถึงการยอมรับความเห็นที่ถูกต้องในธรรมแท้เท่านั้น คือความเชื่อมั่นในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์[๒๙๕] แม้ความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรมก็เป็นสัมมาทิฏฐิที่เกิดขึ้นจากศรัทธา จึงนับว่าเป็นศรัทธาประเภทหนึ่งเช่นกัน[๒๙๖] ความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัยเป็นเรื่องของศรัทธา อย่างไรก็ตาม แต่ละศาสนาก็มีพระเจ้าหรือศาสดา มีสาส์นจากพระเจ้าหรือคำสอนของศาสดา และมีสาวกผู้เชื่อตามคำสอนนั้น แล้วเราจะรู้ได้อย่างไรว่าสิ่งเหล่านั้นแท้หรือเทียม

คำตอบคือศาสดาหรือพระพุทธแท้จะต้องประกอบด้วยคุณ ๙ ประการ หนึ่งในนั้นคือ อรหํ กล่าวคือ เป็นผู้พ้นจากโลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสอื่นๆ เพียงประการนี้ประการเดียวก็พอที่จะพิสูจน์ได้ว่าศาสดานั้นแท้หรือไม่ ตามที่เชื่อกันว่าเทพเจ้าหรือพระผู้สร้างต้องการให้มนุษย์เคารพบูชาและจะลงโทษผู้ที่ไม่ทำเช่นนั้นสื่อถึงความกระหายอำนาจและความพยาบาท แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนว่าสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม คือทำดีย่อมได้ดี และทำชั่วย่อมได้ชั่ว พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสว่าผู้ที่เชื่อพระองค์จะได้รับการช่วยเหลือส่วนผู้ที่ไม่เชื่อจะถูกลงโทษ คำสอนของพระองค์ไม่เจือไปด้วยโลภะและโทสะเลย พระบรมศาสดาเพียงแต่ทรงกระตุ้นเตือนให้เหล่าสาวกของพระองค์ขัดเกลาตนให้พ้นจากกิเลสเหล่านั้น

ส่วนคำสอนหรือพระธรรม เราต้องพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ตรง พระธรรมแท้จะต้องประกอบด้วยคุณ ๖ ประการ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ สนฺทิฏฺฐิโก หมายความว่า สามารถเห็นได้หรือประสบได้ด้วยตนเอง เราจะตัดสินได้ว่าเป็นธรรมแท้หรือธรรมเทียมก็ด้วยประสบการณ์ตรง ศาสนาอื่นไม่ได้สอนในสิ่งที่เราสามารถสัมผัสได้ด้วยตนเอง และต้องหลับหูหลับตาเชื่อคำสอนเท่านั้น แต่ศาสนาพุทธเชิญชวนให้มาพิสูจน์ เราสามารถเกิดประสบการณ์ทางธรรมได้ในเวลาไม่กี่สัปดาห์ถ้าปฏิบัติถูกต้องตามคำแนะนำ และอาจเกิดวิปัสสนาญาณที่พิเศษได้ถ้าปฏิบัติต่อเนื่องนาน ๕-๖ สัปดาห์

พระอริยสงฆ์สาวกก็เช่นเดียวกันนี้ พระอริยสงฆ์แท้จะต้องประกอบด้วยคุณ ๙ ประการ เช่น สุปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติดี ทุกศาสนาล้วนให้ความสำคัญกับการฝึกตน แต่เราต้องแยกแยะระหว่างการฝึกตนที่ดีและไม่ดี การฝึกตนที่ดีจะต้องให้ผลเป็นการพ้นจากโลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสอื่นๆ ซึ่งเป็นการฝึกที่หาไม่ได้ในศาสนาอื่น การปฏิบัติในศาสนาอื่นไม่อาจช่วยให้เราถอนรากเหง้ากิเลสได้ แต่การปฏิบัติธรรมในศาสนาพุทธทำให้เราสามารถขจัดกิเลสทั้งปวงได้อย่างสิ้นเชิง และพระอริยสงฆ์ก็คือผู้ที่ทุ่มเทปฏิบัติเช่นนี้

ศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ความไม่มีศรัทธา (อสัทธตา) ทำให้บางคนไม่ทำความดีและยังทำให้บางคนทำชั่วด้วย นอกจากนี้ ยังมีคนบางพวกที่ปฏิเสธเรื่องกรรมและชาติหน้าจึงไม่ละชั่วและไม่ค่อยทำดี ความไม่มีศรัทธาจึงทำให้กรรมดี

เพียงเล็กน้อยที่เกิดจากความเมตตากรุณาไม่มีอำนาจพอที่จะต้านทานกรรมชั่วอันหนักหน่วงของผู้นั้นได้ จึงแทบจะไม่มีอะไรเป็นที่พึ่งได้เมื่อตายไป ตรงข้ามกับผู้ที่มีศรัทธาที่หมั่นละชั่วทำดีให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ จึงเจริญในธรรมและมั่นใจได้ว่าจะพบแต่ความสุขความเจริญเมื่อสิ้นชีพไปแล้ว ❉

๓๘-๓๙. ความไม่ละอาย (อหิริกะ) และความไม่เกรงกลัวบาป (อโนตตัปปะ)

ความละอายและความเกรงกลัวเป็นสิ่งที่เราประสบได้ในชีวิตประจำวัน แต่ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความอายที่ไม่มีเสื้อผ้าทันสมัยหรือไม่มีเกียรติยศชื่อเสียง ความละอาย (หิริ) หมายถึงความละอายในการทำความผิด เช่นเดียวกับความเกรงกลัว (โอตตัปปะ) ที่หมายถึงความเกรงกลัวในการทำบาปอกุศลต่างๆ ความไม่ละอายต่อการทำชั่วเรียกว่า อหิริกะ และความไม่เกรงกลัวต่อบาปเรียกว่า อโนตตัปปะ

อหิริกะและอโนตตัปปะจะมาคู่กัน แต่กิเลส ๒ ตัวนี้มีลักษณะต่างกัน คนที่เพิ่งจะอาบน้ำชำระร่างกายย่อมไม่อยากจะเปรอะเปื้อน เช่นเดียวกับผู้ที่มีหิริย่อมละอายและไม่อยากให้จิตของตนเศร้าหมองด้วยอกุศลกรรม แต่ความเกรงกลัวในผลของอกุศลกรรมคือ โอตตัปปะ กล่าวคือ **หิริจะทำให้เราละอายที่จะทำชั่วเพราะทำให้ระลึกได้ว่า มีเพียงผู้ที่ขลาดเขลาและต่ำช้าที่ทำชั่ว ฉะนั้นเราต้องไม่ทำชั่ว** เช่นเดียวกับผู้ที่ฉลาด กล้าหาญ สูงศักดิ์และเปี่ยมด้วยคุณธรรม แต่

โอตตัปปะจะทำให้เรากลัวว่าสังคมจะประณามจึงไม่กล้าทำชั่ว

ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรม หรือคนดีที่มีหิริมักหลีกเลี่ยงอกุศลกรรม เพราะมีความเคารพในตนเอง และอาจจะเลี่ยงเพราะเกรงสังคมรอบข้างติเตียน กลัวเทวดาตำหนิ หรือไม่ก็กลัวผู้อื่นล่วงรู้บาปกรรมของตน ดังนั้น เราจะยับยั้งอกุศลกรรมได้เมื่อจิตเรารังเกียจกรรมชั่วนั้น หรือเมื่อผลกระทบที่จะเกิดตามมาทำให้เราเกรงกลัว ถ้าขาดหิริและโอตตัปปะก็มีแนวโน้มที่จะก่ออกุศลกรรม หรือกล่าวได้ว่าอกุศลกรรมฝังรากอยู่ในความไม่ละอายชั่วและความไม่เกรงกลัวต่อบาป ความเจริญในธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีหิริและโอตตัปปะ หากไม่มีหิริและโอตตัปปะแล้ว มนุษยชาติก็จะไม่ต่างอะไรกับสัตว์ดิรัจฉาน ด้วยเหตุนี้ หิริและโอตตัปปะจึงได้ชื่อว่า ธรรมคุ้มครองโลก (โลกปาลธรรม)[๒๙๗]

๔๐. ความเป็นผู้ด้อยการศึกษา (อัปปัสสุตะ)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความด้อยการศึกษาหรือขาดความรู้ (อัปปัสสุตะ) ก็เป็นกิเลสที่ต้องขัดเกลา ความรู้มี ๒ ชนิด คือ ความรู้จากการฟัง (อาคมสุตะ) และความรู้ที่เกิดจากความเข้าใจด้วยตนเอง (อธิคมสุตะ) แม้ผู้อื่นจะมีความหลง แต่เราควรแสวงหาความรู้

ความรู้บางอย่างเป็นเรื่องทางโลก แต่บางอย่างก็เกี่ยวเนื่องกับธรรมะ ทั้งความรู้ทางโลกและทางธรรมล้วนมีประโยชน์ ความรู้ทางโลกยิ่งรู้มากก็ยิ่งมีประโยชน์มาก บางคนขาดการศึกษาเรื่องทางโลกจึงมีความรู้คับแคบเฉพาะเรื่องใกล้ตัวและไม่เคยไปศึกษาที่อื่น ความเป็นผู้มี

การศึกษาน้อยไม่ส่งผลดีเพราะเมื่อต้องไปที่อื่นก็ไม่รู้ว่าควรจะทำอย่างไร ดังนั้น เราจึงควรแสวงหาความรู้ทางโลกให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

แต่ความรู้ที่ต้องเน้นให้มากกว่าคือความรู้ทางธรรม บางคนด้อยการศึกษาเกี่ยวกับพุทธธรรม ไม่เคยได้ยินแม้กระทั่งเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า จึงไม่ต้องกล่าวถึงคำสอนของพระองค์ คนเช่นนี้มีอยู่ทั่วโลก แม้แต่ในพม่าก็ยังมีคนที่ไม่รู้จักธรรมะอาศัยอยู่แถบชายแดน

บางหมู่บ้านแม้จะมีภิกษุอยู่แต่ก็ยากที่จะได้ฟังธรรมะที่ลึกซึ้ง จะได้ฟังก็แต่เรื่องทานและศีล หรือเรื่องความตายตามงานศพเท่านั้น เนื้อหาที่เทศน์ก็ไม่ครอบคลุมและซ้ำซาก ไม่มีอะไรมากไปกว่าการเทศน์ตามประเพณีในงานมงคลและอวมงคล ตัวอย่างเรื่องที่เทศน์ก็เช่นว่า พุชฺฌตีติ พุทฺโธ โย ภควา ฯเปฯ (พระผู้มีพระภาคได้พระนามว่า พุทธะ เพราะทรงเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ฯลฯ), เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม. อถ โข ฯเปฯ (สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ฯลฯ) พระอาจารย์มักจะเทศน์ด้วยน้ำเสียงเคร่งขรึมและไม่ค่อยจะอธิบายให้โยมเข้าใจว่าควรวางใจอย่างไรในการให้ทาน หรือควรพิจารณาอย่างไรเมื่อรักษาอุโบสถศีล แม้เรื่องพื้นฐานเช่นนี้ญาติโยมในหมู่บ้านบางแห่งก็ยังไม่เคยได้ยิน และหลงเข้าใจว่าคำสอนของพระผู้มีพระภาคมีแต่เรื่องที่ได้ยินในการเทศน์ตามงานประเพณีเหล่านี้เท่านั้น

การเทศน์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานยิ่งหาฟังได้ยากมาก วิธีเจริญ

วิปัสสนาที่อาจารย์บางท่านสอนก็ไม่ถูกต้องและไม่ครบถ้วน ไม่สามารถทำให้เกิดสมาธิ ญาณ หรือผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติธรรมได้เลย วิธีปฏิบัติบางแนวทางก็ไม่ได้อ้างอิงตามหลักปริยัติ คนทั่วไปจึงไม่รู้เรื่องเกี่ยวกับวิปัสสนา ส่วนผู้ที่ต้องการปฏิบัติธรรมก็จะต้องพยายามแสวงหาด้วยตนเอง การได้ฟังธรรมเทศนาของอาจารย์ที่ทรงความรู้จะสามารถเพิ่มพูนความรู้ขึ้นได้ พร้อมทั้งควรศึกษาตำราปริยัติต่างๆ และไต่ถามท่านผู้รู้ในประเด็นที่ตนยังไม่เข้าใจ ปัจจุบันได้มีการแปลตำราภาษาบาลีต่างๆ เป็นภาษาพม่า จึงช่วยให้เราศึกษาธรรมะได้ละเอียดถี่ถ้วนมากขึ้น แต่รูปประโยคและการใช้ภาษาจะค่อนข้างโบราณ เราจึงอาจจะต้องพึ่งครูบาอาจารย์ในการศึกษาตำราเหล่านั้นด้วย

ความรู้ครบถ้วนในคาถาเดียว

คัมภีร์อรรถกถากล่าวถึงความรู้ที่ผู้ปฏิบัติจะต้องมีโดยอธิบายว่า แม้จะรู้ธรรมเพียงคาถาเดียวแต่สามารถปฏิบัติตามได้ ก็นับว่าเป็นผู้มีความรู้มากหรือเป็นพหูสูต[๒๙๘] ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ที่แม้จะเกิดจากธรรมคาถาเพียงบทเดียวก็จัดเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ยิ่งรู้มากก็ยิ่งดีกว่าแน่นอน แต่ที่สำคัญกว่าคือเมื่อรู้แล้วต้องปฏิบัติตามให้ถูกต้องด้วย เราอาจเป็นพหูสูตในทางปริยัติ แต่ความรู้ของเราจะมีประโยชน์น้อยหากเราไม่นำความรู้เหล่านั้นมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและเจริญศีล สมาธิและปัญญา การปฏิบัติธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการใช้ชีวิตทางธรรม แม้จะมีความรู้เกี่ยวกับศีลก็ไร้ค่าถ้าไม่น้อมนำมาใช้ในชีวิต

ประจำวันของเรา เพราะไม่เกิดประโยชน์และไม่ได้ช่วยให้เราดีกว่าคนที่ไม่รู้เรื่องศีลเลย ในอรรถกถาธรรมบท[๒๙๙] มีตัวอย่างเรื่องภิกษุ ๒ สหายดังนี้

ในสมัยพุทธกาล มีสหาย ๒ คนในกรุงสาวัตถีชวนกันออกบวชเป็นภิกษุ หลังจากที่เรียนวินัยกับพระอุปัชฌาย์ครบ ๕ ปีแล้ว ได้ทราบจากพระบรมศาสดาว่า ธุระที่ภิกษุพึงกระทำในพระศาสนามี ๒ อย่าง ได้แก่ วิปัสสนาธุระคือปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนา และคันถธุระคือศึกษาและสอนปริยัติ ภิกษุสหายรูปหนึ่งกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าตนต้องการมุ่งวิปัสสนาธุระเพราะอายุมากเกินกว่าจะเรียนปริยัติแล้ว จึงทูลขอวิปัสสนากรรมฐานจากพระพุทธองค์แล้วปลีกวิเวกปฏิบัติธรรมอยู่ในป่าจนบรรลุอรหัตตผล ส่วนภิกษุอีกรูปหนึ่งเลือกคันถธุระ จึงเรียนปริยัติแล้วตระเวนสอนปริยัติตามที่ต่างๆ จนมีลูกศิษย์ลูกหาถึง ๕๐๐ รูป

ในป่าที่ภิกษุสหายผู้ถือวิปัสสนาธุระปลีกวิเวกอยู่ก็มีเหล่าภิกษุจำนวนมากได้ไปฝากตัวเป็นศิษย์และปฏิบัติธรรมอยู่กับท่านจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ แล้วจึงกราบลาพระอาจารย์มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่ละครั้งพระเถระก็จะฝากลูกศิษย์ไปถวายบังคมพระบรมศาสดาและกราบนมัสการพระมหาสาวกทั้งหลาย รวมทั้งฝากเยี่ยมเยียนภิกษุผู้ถือคันถธุระสหายของท่านด้วยอยู่เนืองๆ เมื่อมีลูกศิษย์ของสหายเก่าแวะเวียนมาเยี่ยมเป็นจำนวนมาก พระเถระฝ่ายคันถธุระก็แปลกใจว่า เหตุใดภิกษุสหายของตนจึงมีลูกศิษย์ลูกหามากมายนัก เพราะท่านดูหมิ่น

สหายว่าเป็นเพียงพระแก่อยู่ในป่าและไม่เคยเรียนปริยัติเลย จึงตั้งใจว่าเมื่อสหายของตนแวะมาหา ตนจะถามปัญหาลองภูมิดู

ต่อมาพระเถระฝ่ายวิปัสสนาธุระเดินทางมาเข้าเฝ้าพระบรม-ศาสดาด้วยตนเอง จึงแวะฝากบาตรและจีวรไว้กับพระเถระฝ่ายคันถ-ธุระผู้เป็นสหายเก่า ปลีกไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา แล้วกลับมาสู่ที่พักของสหาย พระเถระฝ่ายคันถธุระจัดแจงจะลองภูมิพระป่า ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงทราบความในใจของพระฝ่ายคันถธุระ จึงเสด็จมาหาพระเถระทั้ง ๒ เพื่อป้องกันไม่ให้พระฝ่ายคันถธุระเบียดเบียนพระฝ่ายวิปัสสนาธุระด้วยคำถามอันไร้สาระ เพราะการจาบจ้วงพระอรหันต์ผู้มีคุณธรรมสูงเช่นกับพระเถระผู้อยู่ป่ารูปนี้ย่อมมีวิบากกรรมหนักหนามาก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระเถระผู้สอนปริยัติในเรื่องฌานสมาบัติ และรูปนาม แต่ท่านไม่สามารถทูลตอบได้แม้แต่ข้อเดียว เมื่อทรงถามถึงโสดาปัตติมรรค พระเถระก็ยิ่งสับสนจนปัญญา แต่เมื่อพระพุทธองค์ทรงหันไปตรัสถามพระเถระผู้สอนปฏิบัติอยู่ในป่า ท่านกลับทูลตอบได้อย่างคล่องแคล่ว ครั้นทรงถามถึงมรรคที่สูงขึ้นไปอีก ๓ ขั้น พระฝ่ายคันถธุระได้แต่นิ่งอึ้งอยู่ ส่วนพระป่าฝ่ายวิปัสสนาธุระผู้เป็นพระขีณาสพก็ทูลตอบได้ทั้งหมด

เปรียบดังคนเลี้ยงโค

พระผู้มีพระภาคประทานสาธุการแด่พระเถระผู้อยู่ป่า แต่ไม่ทรงชมเชยพระเถระฝ่ายคันถธุระเลยแม้แต่น้อย ทำให้เหล่าลูกศิษย์ของท่านไม่พอใจ พระบรมศาสดาจึงตรัสพระคาถาว่า

"แม้นรชนจะกล่าวพระพุทธพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูลได้มากมาย แต่เป็นผู้ประมาท ไม่ทำตามพระพุทธพจน์นั้นแล้วไซร้ เขาย่อมเป็นผู้ไม่มีส่วนแห่งสามัญญผล เหมือนคนเลี้ยงโค นับโคทั้งหลายของชนเหล่าอื่น แต่เป็นผู้ไม่มีส่วนแห่งปัญจโครสฉะนั้น"[๓๐๐]

คนเลี้ยงโคต้องดูแลฝูงโคแล้วส่งมอบคืนให้เจ้าของ เขาได้รับเพียงค่าจ้างตอบแทน แต่ไม่ได้ดื่มกินน้ำนมโคเช่นกับเจ้าของโค ฉันใดก็ฉันนั้น ภิกษุผู้สอนปริยัติก็ได้รับเพียงการปรนนิบัติและภัตตาหารจากลูกศิษย์เป็นการตอบแทน เมื่อไม่ปฏิบัติธรรมจึงไม่อาจลิ้มรสแห่งธรรม เช่น ฌาน วิปัสสนา และมรรคผล สามัญญผลคือผลของความเป็นสมณะเหล่านี้มีสำหรับผู้ที่เรียนธรรมะจากพหูสูตแล้วน้อมนำมาปฏิบัติตามเท่านั้น เช่นเดียวกับน้ำนมที่เจ้าของโคเท่านั้นจึงจะได้ลิ้มรส

ถ้าอาจารย์สอนเรื่องศีล ๕ แต่ตนเองไม่รักษาศีล ก็อาจจะได้รับความเคารพในฐานะอาจารย์เท่านั้น แต่จะไม่ได้รับประโยชน์จากศีลเลย เฉพาะผู้ที่น้อมนำศีลไปประพฤติปฏิบัติตามในชีวิตประจำวันจึงจะได้อานิสงส์แห่งศีลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า สามัญญผลแห่งธรรมขั้นที่สูงกว่าก็สามารถสัมผัสได้เฉพาะเมื่อผู้นั้นเจริญสมถะและวิปัสสนาอย่างถูกต้อง ผู้ปฏิบัติที่ตั้งใจปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังอาจจะไม่สามารถ

สอนธรรมะได้มากนัก แต่จะได้รับสามัญญผลแห่งอริยมรรคและความดับสิ้นไปแห่งกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง ดังนั้น พระบรมศาสดาจึงทรงย้ำถึงความจำเป็นในการปฏิบัติธรรมด้วยพระคาถาว่า

"แม้นรชนจะกล่าวพระพุทธพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูลได้เพียงเล็กน้อย แต่เป็นผู้มีปกติประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้วไซร้ เขาละราคะ โทสะ โมหะ และรู้ชอบมีจิตหลุดพ้นดีแล้ว หมดความยึดถือในโลกนี้หรือในโลกหน้า เขาย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญญผล"[๓๐๑]

นี่คือคำแปลของพระบาลีที่สนับสนุนคำอธิบายของคัมภีร์อรรถกถาว่า แม้จะได้ฟังธรรมคาถาเพียงบทเดียว แต่จำไปปฏิบัติตามจนเกิดประโยชน์ได้ ก็นับว่ามีความรู้ครบถ้วนแล้ว

นอกจากนี้ พระผู้มีพระภาคยังตรัสไว้ในจูฬกัมมวิภังคสูตรว่า ความสนใจไต่ถามผู้รู้ว่าอะไรเป็นกุศลทางกาย วาจา และใจ จะส่งผลให้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เมื่อตายไป หรือหากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นผู้มีปัญญามาก[๓๐๒]

เราควรแสวงหาความรู้ด้วยการไต่ถาม เหมือนคำพังเพยของพม่าว่า "ไม่รู้ก็ถาม ไม่สะอาดก็ล้าง" เราต้องรู้จักสอบถาม ถ้าเราไม่รู้วิธีปฏิบัติธรรม ไม่กระจ่างในข้อธรรมใด หรือเกิดความสับสนจากการศึกษาปริยัติ วิปัสสนาจารย์ย่อมเต็มใจที่จะช่วยแม้ผู้ปฏิบัติจะไม่ถาม ตอนแรกผู้ปฏิบัติบางคนอาจจะไม่รู้เรื่องรู้ราวอะไรมากนัก แต่ก็สามารถเพิ่มพูนความรู้ขึ้นได้จากการปฏิบัติธรรมตามคำแนะนำของวิปัสสนาจารย์

เพราะฉะนั้น เราไม่จึงควรคิดว่าจะเจริญวิปัสสนาไม่ได้ถ้าไม่มีความรู้ปริยัติเรื่องขันธ์และอายตนะเป็นต้น แต่ละครั้งที่สอบอารมณ์ วิปัสสนาจารย์จะประเมินความก้าวหน้าของผู้ปฏิบัติแต่ละคนและคอยพร่ำสอนในสิ่งที่ผู้ปฏิบัติควรจะรู้ ยิ่งกว่านั้น เมื่อผู้ปฏิบัติปฏิบัติก้าวหน้าก็จะเกิดวิปัสสนาญาณต่างๆ ขึ้น ผู้ปฏิบัติที่นี่จึงได้รับทั้งความรู้จากวิปัสสนาจารย์และความรู้จากประสบการณ์ในการปฏิบัติของตนเอง

๔๑. ความเกียจคร้าน (โกสัชชะ)

ความเกียจคร้านมีทั้งทางโลกและทางธรรม และโดยมากความเกียจคร้าน ๒ ประเภทนี้ก็มักจะมาด้วยกัน ความเกียจคร้านทางธรรมคือความขี้เกียจในการทำบุญ ฟังธรรม เรียนปริยัติ หรือปฏิบัติธรรม เราต้องขจัดความเกียจคร้านเช่นนั้นด้วยความอุตสาหะพยายามและความบากบั่นทุ่มเท

ความเพียรชอบ (สัมมัปปธาน) มี ๔ ประการ[๓๐๓] ได้แก่ ๑. ความเพียรในการป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้นทางกาย วาจาและใจ (สังวรปธาน) ๒. ความเพียรในการกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เกิดขึ้นซ้ำอีก (ปหานปธาน) ๓. ความเพียรในการเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้นทางกาย วาจา และใจ (ภาวนาปธาน) และ ๔. ความเพียรในการรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญขึ้นจนบริบูรณ์ (อนุรักขนาปธาน)

เราควรหลีกเลี่ยงกิเลสที่พบเห็นในผู้อื่นที่ยังไม่เกิดขึ้นกับเรา เราควรระวังไม่ให้อกุศลที่เคยเกิดขึ้นแล้วเกิดซ้ำได้อีก เราควรกระทำความดีที่เรายังไม่ได้ทำ โดยเฉพาะพยายามปฏิบัติให้บรรลุวิปัสสนาญาณที่เรายังไม่ได้บรรลุ และประการสุดท้าย เราควรรักษาและเจริญความดีที่เราได้ทำแล้วให้ยิ่งขึ้นไป โดยเฉพาะการเจริญสมถะและวิปัสสนาที่เราเคยบรรลุแล้ว

การปฏิบัติธรรมต้องประกอบด้วยความเพียรทั้ง ๔ ประการนี้ ถ้าไม่สำรวมอินทรีย์มีตาและหูเป็นต้น ผู้ปฏิบัติก็จะถูกกิเลสทั้งใหม่และเก่ารุมเร้า ทุกขณะที่มีสติหมายถึงมีความเพียรในการระงับกิเลสทั้ง ๒ นี้ ทั้งยังมีความเพียรในการเจริญวิปัสสนาญาณที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และรักษาวิปัสสนาญาณที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญขึ้นจนบริบูรณ์ได้

คนบางคนขี้เกียจทำทานด้วยตนเองและวานให้คนอื่นทำแทน จึงได้อานิสงส์ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย บางคนขี้เกียจบูชาพระพุทธรูป ฟังเทศน์ เรียนปริยัติ หรือปฏิบัติธรรม แม้จะมาเข้ากรรมฐานก็ไม่พยายามปฏิบัติ ทำเหลาะแหละไม่เต็มใจ จึงไม่ค่อยก้าวหน้า ทั้งหมดนี้เป็นเพราะความเกียจคร้าน ดังนั้น เราควรกระตือรือร้นในการประกอบกุศลต่างๆ ที่จำเป็นต่อความเจริญในธรรม ❋

๔๒. ความหลงลืม (มุฏฐัสสัจจะ)

ความหลงลืม ความประมาท และความขาดสติ เหล่านี้ล้วนมีความหมายเดียวกัน ซึ่งอาตมาได้อธิบายถึงความประมาทไปแล้วจึงสามารถนำมาเทียบเคียงกับความหลงลืมได้

ความหลงลืมทั้งทางโลกและทางธรรมย่อมมีโทษ แต่การมีสติทั้งสองทางย่อมมีคุณ คนรวยบางคนไม่เคยคิดจะให้ทาน เมื่อตายไปจึงต้องเป็นทุกข์เพราะขาดความโอบอ้อมอารี บางคนไม่สนใจศีลธรรม ไม่เคร่งครัดในศีล อ้างว่าตนยังไม่แก่จึงใช้ชีวิตตามอำเภอใจ แต่ชีวิตของหนุ่มสาวก็ใช่ว่าจะยั่งยืน และหากตายไปโดยไม่มีศีลธรรมตามรักษาก็ต้องตกอบาย เราจึงควรตระหนักถึงความสำคัญของศีลแม้ว่าจะยังหนุ่มสาวอยู่ ยิ่งกว่านั้นคนส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักการเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน หรือแม้จะพอรู้จักบ้างก็เห็นว่าเป็นเรื่องที่สูงเกินไป ไม่ใช่เรื่องของคนรุ่นราวคราวเดียวกับตน หากอายุสั้นคนเหล่านี้ก็ย่อมพลาดโอกาสที่จะได้สัมผัสธรรมอันประเสริฐสุด

วิปัสสนาภาวนาสำคัญอย่างยิ่ง ชาวพุทธที่ไม่ได้บรรลุอิฏฐผลแห่งวิปัสสนาไม่อาจเรียกตนว่าเป็นชาวพุทธที่ได้ประโยชน์จากศาสนาพุทธอย่างแท้จริง เพราะทาน ศีลและสมถภาวนาก็มีอยู่ในศาสนาอื่น แต่วิปัสสนาภาวนามีเฉพาะในศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น การเจริญวิปัสสนาให้ถูกต้องไม่ใช่เรื่องง่าย แม้บางคนอยากจะปฏิบัติธรรมก็ตายเสียก่อนที่จะสมปรารถนาเพราะไม่มีผู้ใดสอนกรรมฐานให้ได้

บางคนไม่พลาดโอกาสในการเจริญวิปัสสนา แต่เริ่มแรกอาจจะเผลอและไม่สามารถกำหนดรู้สิ่งต่างๆ มากมาย ถึงกระนั้นผู้ปฏิบัติก็ควรพยายามกำหนดรู้และละสิ่งต่างๆ ที่ตนพลาดไปให้ได้ เมื่อเกิดญาณหยั่งเห็นความเกิดดับของสิ่งทั้งปวง (อุทยัพพยญาณ) การรับรู้จะเป็นไปอย่างคมชัดและว่องไวจนสามารถจับทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นได้ทันที จึงไม่มีสิ่งใดคลาดจากการสังเกตไปได้ สติเช่นนี้จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติบรรลุอริยมรรคทั้ง ๔ ได้ในที่สุด

สติที่เกิดขึ้นจากการตามสังเกตรู้จะเจริญขึ้นได้จากอารมณ์กรรมฐานที่ระบุไว้ในสติปัฏฐานสูตร ได้แก่ กาย เวทนา จิต และสภาวธรรม ดังที่พระสูตรตรัสว่า สพฺพํ อภิญฺเญยฺยํ (พึงรู้ประจักษ์ทุกสิ่ง[โดยความเป็นไตรลักษณ์])[๓๐๔] ซึ่งหมายถึงรูปนามทั้งหมดที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ คือตั้งแต่ขณะที่จิตพุ่งความสนใจไปจับสิ่งที่มากระทบทางตาและมีสติสังเกตกระบวนการเห็นที่เกิดขึ้น กระบวนการรับรู้อื่นๆ เช่นการได้ยินหรือได้กลิ่น ก็ต้องสังเกตในลักษณะเดียวกัน จิตจะต้องพุ่งจับอารมณ์กรรมฐานแต่ละอันทันทีที่ปรากฏขึ้นทุกๆ ขณะอย่างต่อเนื่อง ระหว่างตามสังเกตสภาวะพองและยุบของท้อง ถ้าผู้ปฏิบัติได้ยินหรือได้กลิ่นอะไร จิตก็อาจย้ายไปจดจ่อที่การได้ยินหรือได้กลิ่นนั้น ไม่มีอะไรที่หลุดลอดจากการรับรู้หรือถูกมองข้ามไป สติที่แก่กล้าเช่นนี้จะเกิดขึ้นในระดับอุทยัพพยญาณ จิตมักพุ่งเข้าหาอารมณ์ที่กำหนดรู้ได้เองเหมือนนกที่จิกกินข้าวเปลือกเม็ดแล้วเม็ดเล่า สภาวะเช่นนี้เรียกว่า สติที่ตั้งมั่น (อุปัฏฐิตสติ) ❄

๔๓. ความเป็นผู้มีปัญญาทราม (ทุปปัญญตา)

เราควรเจริญสัลเลขธรรมด้วยความมุ่งหมายที่จะบรรลุถึงวิปัสสนาปัญญา ผู้ที่ไม่ใช่ชาวพุทธ ตลอดจนชาวพุทธที่ไม่ได้ฝึกเจริญภาวนาตามแนวทางในสติปัฏฐานสูตรย่อมไม่มีวิปัสสนาปัญญา แม้ผู้ที่ปฏิบัติธรรมตามสติปัฏฐานสูตรแต่มุ่งหมายเพียงแค่จะบรรลุฌานสมาบัติก็จะไม่เกิดวิปัสสนาปัญญา

สติปัฏฐานกับวิปัสสนา

บางคนมีความเห็นว่า แนวทางปฏิบัติในสติปัฏฐานสูตรไม่ใช่วิปัสสนากรรมฐาน แต่เป็นสมถกรรมฐาน เพราะเข้าใจว่าสติปัฏฐานหมายถึง สติที่เป็นองค์มรรคในหมวดสมาธิ คือสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นความเห็นที่เกิดจากการศึกษาอย่างผิวเผินและเน้นไปที่การตีความคำว่า สติปัฏฐาน มากเกินไป

ในช่วงต้นของพระสูตรมีคำว่า สมฺปชาโน แปลว่า มีความรู้ชัด ซึ่งสื่อถึงวิปัสสนาโดยตรง และในช่วงต่อมายังมีคำว่า สมุทยธมฺมานุปสฺสี แปลว่า ตามเห็นสภาวะเกิดขึ้น และคำว่า วยธมฺมานุปสฺสี แปลว่า ตามเห็นสภาวะดับไป[๓๐๕] ซึ่งสมถกรรมฐานจะไม่สามารถทำให้เกิดญาณหยั่งเห็นความเกิดขึ้นและดับไป พร้อมทั้งเหตุของมันได้ เพราะสมถกรรมฐานจะต้องจำกัดการรับรู้อยู่ที่อารมณ์กรรมฐานเดียวซึ่งคงที่

ในสติปัฏฐานสูตรยังมีข้อความว่า อนิสฺสิโต จ วิหรติ[๓๐๖] หมายความว่า ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอิงอาศัยอยู่ และ น จ กิญฺจิ โลเก

อุปาทิยติ[๓๐๗] แปลว่า ไม่ยึดมั่นสิ่งใดๆ ในโลกคืออุปาทานขันธ์ การเจริญสมถกรรมฐานไม่อาจช่วยให้พ้นจากตัณหาและทิฏฐิ และละความยึดมั่นได้ ต้องเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้นจึงจะทำให้ละความยึดมั่นได้โดยเด็ดขาด แม้แต่กรรมฐานหมวดที่เป็นอารมณ์สมถะ เช่น อานาปานสติ ที่พบในพระสูตรนี้ ก็ยังวางแนวทางไว้ไม่เพียงให้เกิดสมาธิเท่านั้น แต่ยังต่อยอดให้เป็นวิปัสสนาโดยมีสมาธิเป็นบาทฐาน จึงไม่ต้องกล่าวถึงหมวดอื่นที่เป็นวิปัสสนาล้วนๆ ในพระสูตร ส่วนการเจริญสติปัฏฐานในเวทนา จิตและธรรม ยิ่งไม่เกี่ยวกับสมถะเลย สติปัฏฐานสูตรจึงมุ่งถึงการเจริญวิปัสสนาอย่างแน่นอน

เหนือปัญญาทั่วไป

ในพระสูตรดังกล่าวตรัสว่า คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ[๓๐๘] (เมื่อเดินย่อมรู้ชัดว่าเดินอยู่) ผู้ไม่มีความรู้บางคนมองข้ามพระพุทธพจน์นี้ในสติปัฏฐานสูตรโดยรู้สึกว่าไม่เห็นจะมีอะไรพิเศษเลยเพราะแม้แต่สัตว์ดิรัจฉานเช่นสุนัขก็รู้ได้ คัมภีร์อรรถกถาจึงช่วยขจัดความเข้าใจผิดนั้นโดยอธิบายว่า พระพุทธพจน์นี้ปรากฏในพระบาลีจริงๆ ไม่ได้ถูกแต่งเติมขึ้นภายหลัง และสอดคล้องกับพุทธธรรม โดยท่านขยายความว่า ถึงสุนัขจะรู้ตัวว่ามันกำลังเดิน แต่การรู้ของสัตว์เช่นนั้นต่างจากการรู้ตามนัยที่กล่าวไว้ในสติปัฏฐานสูตรอย่างสิ้นเชิง สัตว์ดิรัจฉานและคนทั่วไปที่ไม่มีสติ ไม่ได้รับรู้ถึงการเคลื่อนไหวทุกขณะในแต่ละก้าว ไม่รู้ว่าการก้าวเดินนั้นเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากเจตนาที่จะต้องการ

เคลื่อน คนทั่วไปอาจจะรู้สึกตัวได้เป็นพักๆ ว่ากำลังทำอะไรอยู่ แต่ส่วนใหญ่แล้วจะขาดสติและไหลไปตามความคิดต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวกับสิ่งที่กำลังทำอยู่

ยิ่งกว่านั้น การรับรู้ของคนทั่วไปยังมีความเห็นผิดว่ามีตัวตนร่วมอยู่ เขาเห็นว่ากายและใจของเราดำรงอยู่เช่นเดิมทุกที่ทุกเวลา เขาจะไม่สามารถชำระความเห็นผิดเช่นนี้ได้ด้วยความรู้สึกตัวธรรมดาๆ ซึ่งไม่ใช่สติที่แท้จริง หนำซ้ำความรู้สึกตัวทั่วๆ ไปเช่นนั้นยังอาจตอกย้ำอัตตานุทิฏฐิให้ฝังลึกกว่าเดิมด้วย จึงไม่จัดเป็นสติที่พระบรมศาสดาทรงมุ่งหมายในสติปัฏฐานสูตร

เมื่อสมาธิแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติที่เพียรเจริญสติจะพบว่ารูปและนามแตกต่างกัน เขาจะสามารถจำแนกรูปธรรม เช่น ความตึงหย่อนและการเคลื่อนไหว ออกจากนามธรรมหรือจิตได้ เขาจะเห็นว่าความตึงหย่อนและการเคลื่อนไหวเกิดขึ้นเพราะมีเจตนาที่จะเคลื่อน และเห็นความดับไปของเจตนาและการเคลื่อนไหวในแต่ละขณะ ระหว่างที่กำลังเดิน เขาย่อมจะสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนถึงความไม่ต่อเนื่องและความดับไปในแต่ละก้าวเป็น ๖ ระยะหรือมากกว่านั้น

ไขปัญหา ๓ ข้อ

ญาณที่หยั่งเห็นได้เช่นนี้จะสามารถตอบคำถาม ๓ ข้อ ได้แก่ ๑) ใครเดิน หรือมีตัวตนที่กำลังเดินอยู่หรือ ๒) การเดินของใคร หรือมีตัวตนที่ควบคุมการเดินนี้อยู่หรือ และ ๓) การเดินเกิดขึ้นได้อย่างไร

คำตอบคือ

๑) ไม่มีตัวตนที่กำลังเดิน เพราะมีเพียงกระแสการเกิดดับของเจตนาที่จะเดินกับความตึงหย่อนและการเคลื่อนไหว

๒) ไม่มีตัวตนหรือผู้ใดที่ทำให้เกิดการเดิน

๓) มีเพียงกลุ่มของรูปธรรม เช่น ความตึงหย่อนและการเคลื่อนไหว ไม่มีใครทำให้เกิดการเดินนอกจากเจตนาที่จะเคลื่อนและกลุ่มของรูปธรรมที่เกิดตามมา[๓๐๙]

นามรูปปริจเฉทญาณ

ในขณะที่กำลังเดิน ผู้ปฏิบัติที่เจริญสติอย่างต่อเนื่องตามแนวทางในสติปัฏฐานสูตรย่อมเกิดญาณหยั่งรู้ขึ้นได้ คนที่ไม่มีสติจะขาดปัญญา จึงเดินไปมาด้วยความรู้สึกตัวลักษณะเดียวกับสัตว์ดิรัจฉาน และไม่สามารถจำแนกความแตกต่างระหว่างรูปกับนามได้ ส่วนผู้ปฏิบัติที่มีสติจะเห็นได้ทุกขณะที่กำลังทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า รูปธรรมคือความตึงหย่อนและการเคลื่อนไหวนั้นเป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนดรู้ การหยั่งเห็นเช่นนี้เรียกว่า ญาณจำแนกรูปนาม (นามรูปปริจเฉทญาณ) ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีสติตามสังเกตอย่างต่อเนื่องในทุกอากัปกิริยาและทุกสิ่งที่กำลังทำอยู่ และไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยปราศจากการตามสังเกตรูปนาม เพียงการคิดวิเคราะห์หรือตรึกนึกไม่สามารถทำให้เกิดญาณนี้ได้ ความเข้าใจว่ามีเพียงนามและรูป โดยนามประกอบด้วยโลกิยจิต ๘๑ ชนิด และเจตสิก ๕๒ ชนิด ส่วนรูปมี ๒๘ ชนิด เช่นนี้

เป็นเพียงความจำได้หมายรู้ ไม่ใช่ญาณปัญญาที่หยั่งรู้ได้ด้วยตนเอง

โลกิยจิต ๘๑ ชนิดนั้นได้แก่อะไรบ้าง โลกิยจิตทั้งหมดนั้นเกิดกับคนทั่วไปได้ หรือมหัคคตวิปากจิต ๙ ชนิด เกิดกับพรหมในรูปาวจรภูมิและอรูปาวจรภูมิเท่านั้น มหัคคตกุสลกิริยาจิตเกิดกับผู้ที่เข้าฌานเท่านั้น กามาวจรกิริยาชวนจิตเกิดกับพระอรหันต์เท่านั้น แล้วจะกล่าวว่าเรารู้จักจิตเหล่านี้ที่ไม่ได้เกิดกับจิตของเราเลยได้อย่างไร แม้แต่ในรูป ๒๘ ชนิด อิตถิภาวรูปก็มีเฉพาะในผู้หญิง แล้วผู้ชายจะรับรู้รูปชนิดนี้ด้วยประสบการณ์ตรงได้อย่างไร ความรู้ที่เกิดจากการตรึกนึกในสิ่งที่ไม่อาจรับรู้ได้ด้วยตนเองจะเป็นความรู้ที่แท้จริงได้อย่างไร เราต้องยอมรับว่าความรู้เช่นนั้นเป็นเพียงการรู้จักชื่อตามสมมุติบัญญัติที่ตั้งให้กับปรมัตถธรรม ซึ่งห่างไกลจากนามรูปปริจเฉทญาณมาก และแม้จะเป็นญาณขั้นต่ำที่สุด แต่ผู้ที่ไม่ได้เจริญสติก็ไม่อาจเข้าถึงได้เลย

ปัจจยปริคคหญาณ

เมื่อเจริญสติต่อไปจะเกิดญาณหยั่งเห็นเหตุปัจจัยของรูปนาม (ปัจจยปริคคหญาณ) เมื่อสมาธิแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติจะมีสติรับรู้ทุกสิ่งที่ตนกำลังทำอยู่ และรู้ด้วยว่าเกิดอะไรขึ้นก่อนที่จะทำสิ่งนั้นๆ เช่น เมื่อรู้สึกคันที่จุดหนึ่งในร่างกายในระหว่างที่เขากำลังตามสังเกตสภาวะพองและยุบของท้องอยู่ จะเกิดความอยากจะเกา เขาควรกำหนดรู้ความอยากนั้น และสังเกตการงอและเหยียดของนิ้วมือในขณะเกา เมื่อเขาตามสังเกตเห็นเช่นนี้ก็จะเริ่มเห็นความเป็นเหตุและผลระหว่างจิตกับ

อากัปกิริยาต่างๆ ทางร่างกาย

นอกจากนี้ เมื่อมีสติในขณะที่เห็น เขาจะเข้าใจว่าการรับรู้ทางตาเกิดขึ้นได้เพราะมีประสาทตา มีวัตถุแห่งการเห็น และมีความสนใจที่จะรับรู้สิ่งนั้น โดยทั่วไปผู้ปฏิบัติมักจะเริ่มสังเกตเห็นกระบวนการรับรู้เช่นนี้ได้จากการได้ยินก่อน คือเห็นว่าการได้ยินเกิดขึ้นจากประสาทหู เสียง และความสนใจในเสียงนั้น โดยเฉพาะกรณีที่เสียงนั้นน่ารำคาญจนเขาไม่อาจวางเฉยได้

ระหว่างที่เขากำลังตามสังเกตสภาวะพองและยุบของท้อง จิตอาจเริ่มวอกแวกไปที่อื่น ถ้าเขาไม่สามารถสังเกตความอยากคิด จิตก็จะไหลไปตามความคิดฟุ้งซ่าน บางครั้งผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ได้ทันและกลับมาสนใจตามสังเกตสภาวะพองและยุบของท้องต่อไปได้ และเขาย่อมเข้าใจว่าการไม่ใส่ใจโดยแยบคาย (อโยนิโสมนสิการ) เป็นเหตุให้เกิดความฟุ้งซ่าน และการใส่ใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ป้องกันไม่ให้ฟุ้งซ่าน

บางครั้งผู้ปฏิบัติอาจรู้สึกคล้ายกับว่าจิตว่าง สภาวะพองและยุบของท้องไม่ปรากฏชัดเจน ร่างกายก็เหมือนจะหายไป และไม่มีอะไรให้กำหนดรู้เลย แต่ต่อมาเขาก็เริ่มสังเกตสิ่งที่มากระทบได้ทั้งหมด จึงเข้าใจว่าสติเกิดขึ้นได้เพราะมีอารมณ์มาให้รับรู้

นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติยังรู้เห็นได้ว่ากระแสของรูปนามที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องในชาตินี้ถูกปรุงแต่งขึ้นจากกรรมในอดีต ที่จริงความรู้ที่เกิดขึ้นในระดับนี้มีหลากหลายแง่มุมมาก แต่อาตมายกเอาเฉพาะ

ประเด็นที่เด่นชัดบางข้อมาเป็นตัวอย่าง ญาณหยั่งเห็นความเป็นเหตุปัจจัยของรูปนามนี้เกี่ยวเนื่องกับความบริสุทธิ์จากการข้ามพ้นความสงสัย (กังขาวิตรณวิสุทธิ) ญาณนี้ต้องเกิดจากประสบการณ์ตรงที่รู้เห็นปัจจัยของรูปนามในปัจจุบันอย่างแท้จริง ไม่อาจเกิดขึ้นจากการคิดวิเคราะห์ คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่าเป็นญาณที่ทำให้ไปเกิดในสุคติภูมิและเป็นต้นทางสู่ความเป็นพระโสดาบัน[๓๑๐] แต่ผู้ปฏิบัติจะพอใจเพียงเท่านี้ไม่ได้และต้องปฏิบัติต่อไป

สัมมสนญาณ

เมื่อเจริญสติต่อไป ผู้ปฏิบัติจะเริ่มเห็นความเสื่อมสลายไปของรูปนามตั้งแต่ต้นจนจบ ขณะที่ตามสังเกตอารมณ์กรรมฐานอยู่และจิตหลุดออกไปคิด เขาจะรู้ได้ทันทีและเห็นความคิดนั้นดับไป ก่อนหน้านี้เขาไม่อาจรับรู้ทุกความคิด แต่ในขั้นนี้จะจับได้ทันทีและเห็นความคิดตั้งแต่จุดเริ่มต้น ตั้งอยู่ และดับไปอย่างถี่ถ้วน และความคิดทั้งหลายก็มักจะดับไปเมื่อเขากำหนดรู้ความคิดนั้นๆ จึงเริ่มเกิดญาณที่หยั่งเห็นความไม่เที่ยงได้ชัดเจนขึ้น

รูปร่างสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏขึ้นในจิตของผู้ปฏิบัติจะค่อยๆ เลือนรางไป ภาพนิมิตต่างๆ เช่น ต้นไม้ ผู้คน ภิกษุ เหล่านี้เป็นสมมุติสัจจะ แต่จิตที่รับรู้ภาพนิมิตนั้นๆ เป็นปรมัตถสัจจะ จิตที่กำหนดรู้ก็จะดับไปด้วย ผู้ปฏิบัติจึงเริ่มเข้าใจความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวง

เมื่อกำลังเดิน ผู้ปฏิบัติจะพบว่าแต่ละระยะที่เท้าเคลื่อนไปจะ

ดับลงก่อนที่การเคลื่อนไหวช่วงต่อไปจะเกิดขึ้น การเคลื่อนไหวแต่ละระยะที่ประกอบขึ้นเป็นแต่ละก้าว ทั้งการยก การย่างและการเหยียบแยกออกจากกันอย่างชัดเจน ไม่ติดต่อกัน แต่ละระยะของการเคลื่อนไหวจึงปรากฏอยู่เพียงชั่วคราว และเมื่อผู้ปฏิบัติสังเกตการพองและยุบของท้องก็จะปรากฏในลักษณะเดียวกัน เมื่อเริ่มเห็นความไม่เที่ยงในสิ่งทั้งปวงได้เช่นนี้คือเกิดญาณพิจารณาไตรลักษณ์ (สัมมสนญาณ) ญาณนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติตระหนักถึงความไม่น่าพอใจ ความทุกข์ ความถูกปรุงแต่ง และความไร้แก่นสารของสิ่งทั้งปวง ที่ได้ชื่อว่าญาณพิจารณาไตรลักษณ์ก็เพราะญาณนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติครุ่นคิดกลับไปกลับมาซ้ำแล้วซ้ำอีกถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน คือสามัญญลักษณะ ๓ ของสังขารทั้งปวงที่เพิ่งจะหยั่งเห็น และจัดเป็นวิปัสสนาญาณลำดับแรกในวิปัสสนาญาณ ๑๐ ขั้น

อุทยัพพยญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติตามสังเกตต่อไปโดยเลิกพิจารณาไตรลักษณ์ในรูปนาม การรับรู้จะคมชัดและว่องไวขึ้นมาก สติจะต่อเนื่องและเป็นไปเองโดยไม่ต้องพยายามนัก ไม่ว่าอารมณ์อะไรจะปรากฏขึ้นก็สามารถรับรู้ได้อย่างรวดเร็วและชัดเจน และเห็นเพียงความเกิดขึ้นและดับไปโดยไม่เห็นการตั้งอยู่ของอารมณ์นั้นๆ เรียกว่า ญาณหยั่งเห็นความเกิดดับ (อุทยัพพยญาณ)

ในขั้นนี้สติและปัญญาจะเฉียบแหลมมากจนผู้ปฏิบัติสามารถ

สังเกตทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นได้ทันแม้จะปรากฏขึ้นอย่างรวดเร็วมาก คล้ายกับว่าไม่มีสิ่งใดที่เล็ดลอดจากการสังเกตไปได้เลย ผู้ปฏิบัติจะเห็นแสงหรือโอภาสแปลกประหลาดต่างๆ และเกิดปีติซาบซ่านอิ่มเอิบ ซึ่งจะไม่เกิดขึ้นถ้ายังปฏิบัติไม่ก้าวหน้าถึงญาณขั้นนี้ และญาณนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าปฏิบัติผิดทางหรือปฏิบัติไม่ต่อเนื่อง ผู้ปฏิบัติจำเป็นจะต้องปฏิบัติอย่างไม่หยุดหย่อนทั้งกลางวันและกลางคืน โดยนอนหลับเพียงวันละไม่กี่ชั่วโมง จึงจะบรรลุญาณนี้และญาณที่สูงขึ้นไปได้

ประสบการณ์ที่น่าตื่นเต้นที่เกิดขึ้นในญาณนี้จะทำให้เกิดความเชื่อมั่นในการปฏิบัติธรรม ซึ่งจะส่งผลให้ได้เกิดใหม่ในภพภูมิที่สูงขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในมัชฌิมนิกาย อลคัททูปมสูตรว่า "บุคคลเหล่าใดเพียงมีความเชื่อและความเคารพรักในตถาคต บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นผู้มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า"[๓๑๑]

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายข้อความนี้ว่า

"คำนี้มุ่งให้หมายถึงบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาที่ยังไม่มีอริยธรรมอย่างอื่น มีแต่เพียงความเชื่อมั่นและความเคารพรักในพระตถาคตเท่านั้น จริงที่เหล่าผู้เริ่มปฏิบัติวิปัสสนาอย่างนี้จะเกิดความเชื่อมั่นและความเคารพรักในพระทศพลขึ้น จึงเสมือนว่าความเชื่อมั่นและความเคารพรักนั้นจูงมือไปสู่สวรรค์"[๓๑๒]

ความเชื่อมั่นหรือศรัทธาในที่นี้หมายถึงศรัทธาอันแรงกล้าที่เป็นผลจากการเจริญวิปัสสนา ศรัทธาเช่นนี้มักเกิดขึ้นได้ชั่วคราวในญาณขั้นที่ต่ำกว่านี้แต่จะยังไม่เด่นชัดมาก เมื่อเริ่มเข้าสู่อุทยัพพยญาณ

จึงจะปรากฏอย่างชัดเจน คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่าผู้ปฏิบัติที่มีศรัทธาเช่นนี้เรียกว่า จูฬโสดาบัน[๓๑๓] ซึ่งมีกล่าวถึงในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่าผู้ได้บรรลุปัจจยปริคคหญาณเรียกว่า จูฬโสดาบัน ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ภังคญาณ

เมื่อปฏิบัติต่อไปจะค่อยๆเห็นการดับไปอย่างต่อเนื่องแสงสว่าง ปีติ สุขและสภาวธรรมที่น่าตื่นเต้นทั้งหลายจะหายไป สภาวธรรมทางจิตจะเริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อผู้ปฏิบัติรับรู้สิ่งใดก็จะไม่ปรากฏรูปทรงสัณฐาน และดับไปอย่างรวดเร็วมาก คล้ายกับว่าดับไปก่อนที่ผู้ปฏิบัติจะกำหนดรู้เสียอีก เช่น ในการตามสังเกตการพองและยุบ ผู้ปฏิบัติจะไม่มีภาพของท้อง ตัว หรือขา ปรากฏขึ้นในใจเลย อารมณ์ที่ตามสังเกตจะไม่ย้ายจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง แต่จะดับลงทันที ณ ที่นั้นๆ ทั้งสิ่งที่ถูกรู้และจิตที่รับรู้จะดับไปพร้อมกัน

การหยั่งเห็นเช่นนี้เรียกว่า ญาณหยั่งเห็นความดับ (ภังคญาณ) ซึ่งไม่อาจบรรลุได้ด้วยการคิด แต่บรรลุได้ด้วยสติตามสังเกต เช่น เมื่อผู้ปฏิบัติสังเกตการกำมือและแบมือ จะไม่รับรู้ถึงรูปร่างของมือและไม่เห็นภาพการเคลื่อนไหว ผู้ปฏิบัติจะเห็นแต่ความดับไปของจิตที่รับรู้และสิ่งที่ถูกรู้เป็นคู่ๆ ไม่ติดต่อกัน เมื่อสังเกตการพองและยุบของท้องก็จะเห็นในลักษณะเดียวกัน

เนื่องจากผู้ปฏิบัติเห็นทุกสิ่งที่กำหนดรู้ล้วนดับไป จึงไม่มีทางที่จะยึดถือว่าอะไรเที่ยง พึ่งพาได้ หรือมีแก่นสาร ผู้ปฏิบัติหยั่งเห็นธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งปวงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน วิสุทธิมรรคกล่าวว่าญาณนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติพ้นจากความเห็นผิดว่าเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตนได้อย่างสมบูรณ์

ภยญาณ อาทีนวญาณ และนิพพิทาญาณ

ถ้าสามารถบรรลุภังคญาณได้ ผู้ปฏิบัติจะสามารถบรรลุญาณที่สูงขึ้นไปได้อย่างแน่นอน

เมื่อปฏิบัติต่อไปญาณจะแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติเห็นแต่ความดับสิ้นไปจึงเกิดความกลัว (ภยญาณ) เห็นโทษภัย (อาทีนวญาณ) และเบื่อหน่ายในสังขาร (นิพพิทาญาณ) คนทั่วไปใช้ชีวิตอย่างเพลิดเพลินเพราะไม่เห็นโทษภัยในชีวิต แต่เมื่อหยั่งเห็นความดับสิ้นไปอย่างต่อเนื่องย่อมจะเบื่อหน่ายและเอือมระอา นิพพิทาญาณจึงมีความสำคัญมาก ในพระสูตรต่างๆ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงชี้ให้เห็นไตรลักษณ์ในสังขารแล้ว พระองค์มักจะตรัสว่า “เมื่อพระอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลาย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เมื่อคลายกำหนัดย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้วก็มีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว” จะเห็นว่าพระบรมศาสดาทรงประมวลญาณที่เกิดขึ้นก่อนหน้าและญาณที่เกิดขึ้นภายหลังทั้งหมดสรุปลงไว้ในนิพพิทาญาณ

มุญจิตุกัมยตาญาณ และญาณอื่นๆ

เมื่อเบื่อหน่ายในสังขาร ผู้ปฏิบัติจะไม่อยากยึดกายและใจหรือชีวิตไว้อีกต่อไปและปรารถนาจะละจากรูปนาม คือเกิดญาณหยั่งเห็นโดยความใคร่จะพ้นไป (มุญจิตุกัมยตาญาณ) และจะทบทวนหาทางออกจนรู้ว่าจะพ้นไปได้ด้วยการตามสังเกตต่อไปเท่านั้น (ปฏิสังขาญาณ) จนเมื่อสมาธิแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติจะเมินเฉยต่อสิ่งทั้งปวงที่ปรากฏขึ้น และจะสามารถรับรู้ทุกสิ่งได้อย่างเป็นกลางโดยไม่ต้องพยายามแต่อย่างใด (สังขารุเปกขาญาณ)

ในระดับนี้ผู้ปฏิบัติอาจพยายามสังเกตเพียงเล็กน้อยในช่วงแรก หลังจากนั้นจะสามารถตามรู้ทุกอย่างที่เกิดขึ้นและดับไปโดยไม่ต้องพยายามเลย เขาอาจอยู่ในสภาวะเช่นนี้นาน ๒-๓ ชั่วโมงโดยไม่รู้สึกเมื่อย ร้อน หรือปวด และไม่ต้องเปลี่ยนอิริยาบถ แม้ผู้ปฏิบัติจะมีโรคประจำตัวแต่จะไม่มีอาการเลยในช่วงนี้ และโรคบางชนิดกลับหายไปได้ด้วย เมื่อญาณนี้แก่กล้าเต็มที่จะเกิดญาณคล้อยตามสัจจะ (อนุโลมญาณ) แล้วเห็นแจ้งพระนิพพานด้วยมรรคญาณและผลญาณ

ถ้าเราปรารถนาจะบรรลุมรรคผลนิพพานในชาตินี้ เราก็ต้องพยายามเจริญวิปัสสนาญาณตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณขึ้นไปจนถึงอนุโลมญาณ โดยจะต้องมีสติตามสังเกตรูปนามทั้งปวงที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ให้เห็นตามความเป็นจริง เมื่อขาดสติ ทุกอารมณ์ที่ไม่ได้กำหนดรู้จะกลายเป็นโมหะที่นอนเนื่องอยู่และฟูขึ้นมาได้เมื่อถูกสะกิดขึ้นมา เชื้อแห่งโมหะมักจะสะกิดให้โลภะและโทสะตื่นขึ้นมาด้วยเมื่อ

หวนนึกถึงอารมณ์ที่ไม่ได้กำหนดรู้นั้นๆ แล้วลุกลามเป็นไฟแห่งความละโมบและความเกลียดชังต่อไป โมหะ โลภะ และโทสะ จะชักนำให้เกิดบุญและบาปต่างๆ ซึ่งทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด และต้องประสบกับทุกข์ภัยมากมายตามมาทั้งความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก และความคร่ำครวญ ไฟแห่งกิเลสย่อมเผาผลาญบุคคลผู้ขาดสติ และได้รับเชื้อเพลิงทางการเห็น ได้ยิน หรือนึกคิด เป็นต้น ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอาทิตตสูตรว่า "ตาเร่าร้อนด้วยไฟ รูปเร่าร้อนด้วยไฟ" (จกฺขุ อาทิตฺตํ, รูปา อาทิตฺตา)[๓๑๔] เป็นต้น

ไฟนี้จะดับลงอย่างสิ้นเชิงได้เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนาญาณจากการมีสติสังเกตทุกสิ่งที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ ทุกขณะที่เห็นหรือได้ยินเป็นต้น ดังนั้น เราจึงควรขจัดความไม่รู้ด้วยวิปัสสนาที่หยั่งเห็นธรรมชาติที่แท้จริงของรูปนาม

๔๔. ความยึดมั่นทิฏฐิอย่างแรงกล้า (สันทิฏฐิปรามาสะ)

สันทิฏฐิปรามาสะ หมายถึง ความยึดมั่นทิฏฐิอย่างแรงกล้า แต่แปลตรงตัวว่า การยึดถือความเห็นของตน ซึ่งต้องตีความจากบทขยายว่า อาธานคาห แปลว่า ยึดมั่นไว้ และ ทุปฺปฏินิสฺสคฺค แปลว่า สลัดทิ้งได้ยาก เมื่อรวมความทั้ง ๓ คำเข้าด้วยกันจึงหมายถึง ความยึดมั่นทิฏฐิของตนอย่างเหนียวแน่น

ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า เหตุที่พระผู้มีพระภาคทรงเจาะจงยกกิเลสข้อนี้ขึ้นมาแสดงเพราะเป็นภัยต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม[๓๑๕] พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า "แม้ผู้อื่นจะเป็นผู้ลูบคลำทิฏฐิของตน ยึดถืออย่างมั่นคง และสลัดทิ้งไปได้ยาก แต่เราจะเป็นผู้ไม่ลูบคลำทิฏฐิของตน ไม่ยึดถืออย่างมั่นคง และสลัดทิ้งไปได้ง่าย เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อความขัดเกลากิเลส ดังนี้"[๓๑๖] คัมภีร์อรรถกถาขยายความว่าเป็นความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นว่า ความเห็นของตนเท่านั้นที่เป็นจริง ถึงแม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระอรหันตสาวกทั้งหลายจะชี้แจงเหตุผลให้ฟังอย่างไรก็จะไม่ยอมสลัดทิ้งความเห็นผิดของตน[๓๑๗]

ความยึดมั่นในทิฏฐิของตนพบได้ทั่วไปในชีวิตประจำวันเช่นกัน แต่ไม่ร้ายแรงเพราะไม่เป็นอันตรายต่อความเจริญในธรรม เช่น ความเห็นผิดที่นิยมเชื่อกันเกี่ยวกับตำแหน่งของโลก พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวเคราะห์อื่นๆ ที่ตำราโบราณระบุไว้ ซึ่งสวนทางกับการค้นพบ

ในวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ความเชื่อโบราณเกี่ยวกับเทือกเขาหิมาลัยและแม่น้ำสายสำคัญทั้ง ๕ สายก็ไม่ตรงตามข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ความยึดมั่นในทิฏฐิเช่นนี้ไม่มีภัยต่อความเจริญทางธรรม เพราะไม่เกี่ยวกับศีล สมาธิและปัญญา

ส่วนความยึดมั่นในทิฏฐิที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมนั้นเป็นภัยอันตรายร้ายแรง ทำให้ผู้นั้นหลับหูหลับตาเชื่ออย่างเหนียวแน่น ถ้าเขาศรัทธาอย่างแรงกล้าจนไม่อาจละความเห็นผิดว่ามีตัวตน (อัตตานุทิฏฐิ) และเห็นว่าตัวตนนั้นคงอยู่ถาวร (สัสสตทิฏฐิ) หรือตัวตนนั้นจะดับสูญไปเมื่อตาย (อุจเฉททิฏฐิ) ความเห็นผิดเหล่านี้ย่อมขวางกั้นความเจริญในธรรม มีความเห็นผิดชนิดหนึ่งที่ปฏิเสธกรรมและชาติหน้า เรียกว่ากามสุขัลลิกานุโยค ผู้ที่ยึดมั่นในทิฏฐินี้จะไม่หลีกเลี่ยงอกุศลและไม่เจริญกุศล เพราะจะเอาแต่เสพสุขในชีวิตตามใจอยาก จึงไม่คิดจะปฏิบัติธรรมเพื่อมรรคผลนิพพาน และยังมีความเห็นผิดอีกชนิดหนึ่งที่ปฏิเสธการตรัสรู้และการบรรลุธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเหล่าพระอรหันตสาวกด้วย

ผู้ที่ยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นในสัสสตทิฏฐิจะปักใจเชื่อว่าอัตตาดำรงอยู่ตลอดกาล เมื่อกายหยาบแตกดับลง อัตตาก็จะย้ายไปสู่ร่างใหม่และดำรงอยู่ต่อไป ผู้ที่เห็นผิดเช่นนี้จะไม่ยอมรับคำสอนว่ารูปนามที่เกิดขึ้นในภพใหม่เป็นผลของกิเลสและกรรม และการดับสิ้นไปของกิเลสและกรรมจะทำให้รูปนามดับไปด้วย ซึ่งก็คือการดับสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวงนั่นเอง คนเหล่านี้จะเต็มไปด้วยความลังเลสงสัยและไม่เต็มใจที่

จะปฏิบัติธรรมไปจนถึงที่สุด สัสสตทิฏฐิจึงเป็นอันตรายต่อโลกุตตร-ธรรม แต่เนื่องจากผู้ที่เห็นผิดเช่นนี้ไม่ได้ปฏิเสธกรรมและวิบาก จึงยังละบาปบำเพ็ญบุญและอาจขึ้นสวรรค์ได้ ตรงกันข้ามกับผู้ที่ยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นในอุจเฉททิฏฐิที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรมจึงไม่มีทางได้ขึ้นสวรรค์ อุจเฉททิฏฐิจึงเป็นอันตรายทั้งต่อสวรรค์และโลกุตตรธรรม

อุปสรรคที่ขวางกั้นโลกุตตรธรรมอีกประการหนึ่ง คือ ความยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติที่ผิด (สีลัพพตปรามาส) หรือความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นว่าเพียงการประพฤติตนตามข้อวัตรอย่างหนึ่งอย่างใดจะสามารถทำให้พ้นทุกข์ได้ เช่น เชื่อว่าจะพ้นทุกข์ได้ด้วยการกินนอนและใช้ชีวิตเลียนแบบสัตว์ดิรัจฉาน การกราบไหว้บูชาสัตว์ดิรัจฉาน การบวงสรวงพระอาทิตย์ พระจันทร์ เทพแห่งมหาสมุทร พระพรหม และเทพเจ้าต่างๆ เหล่านี้เป็นสีลัพพตปรามาส สรุปแล้วความยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติใดที่ไม่เกี่ยวกับอริยสัจ ๔ และอริยมรรคมีองค์ ๘ เช่น การประพฤติตัวเยี่ยงสัตว์ หรือกราบไหว้สัตว์ โดยเชื่อว่าเป็นทางพ้นทุกข์ ล้วนจัดเป็นสีลัพพตปรามาสทั้งสิ้น

แนวทางการปฏิบัติในศาสนาอื่นที่เชื่อว่าจะนำมาซึ่งความพ้นทุกข์และความสุขอันเป็นนิรันดร์เป็นสีลัพพตปรามาส บางคนเชื่อว่าสามารถล้างบาปได้ด้วยการอาบน้ำในแม่น้ำคงคา บ้างก็เชื่อว่าการบูชาเทพเจ้า ท้าวสักกเทวราช หรือพระพรหม จะทำให้ได้เสพสุขบนสวรรค์เมื่อตายไป บางคนเข้าใจว่าการฆ่าสัตว์บูชายัญด้วยโค แพะ หรือสัตว์อื่นๆ จะสามารถชำระบาปและนำมาซึ่งความสุขสวัสดีในชีวิต ข้อวัตร

ปฏิบัติเหล่านี้ห่างไกลอย่างยิ่งจากการประกอบความเพียรเพื่อรู้แจ้งอริยสัจ ๔ หรือการเจริญศีล สมาธิ และปัญญา การปักใจเชื่อว่าข้อวัตรปฏิบัติเช่นนี้เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจึงเป็นสีลัพพตปรามาส ผู้ที่ยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นในความเห็นผิดเช่นนี้จะไม่เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ จึงไม่มีทางบรรลุมรรคผลได้เลย

ความเชื่อทางศาสนาย่อมถูกต้องเสมอในสายตาของสาวกผู้มีศรัทธา ส่วนผู้ที่ไม่ศรัทธาก็จะค้านว่าผิดทั้งหมด แต่ผู้ที่แสวงหาสัจธรรมโดยไม่ยึดติดในความเชื่อเดิมก็ไม่เรียกว่ามีความยึดมั่นในทิฏฐิของตนอย่างเหนียวแน่น ทุกวันนี้มีบางคนที่ไม่ใช่ชาวพุทธโดยกำเนิดหันมาสนใจศึกษาศาสนาพุทธ จนบางส่วนก็เปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธด้วย บางคนแม้จะอาศัยอยู่ในยุโรปหรืออเมริกาก็ยังดั้นด้นมาพม่าเพื่อปฏิบัติธรรม และบางคนก็สามารถอธิบายถึงสภาวะของวิปัสสนาญาณที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติของตนได้อีกด้วย ชาวตะวันตกเหล่านี้จึงเป็นผู้ไม่มีความยึดมั่นในทิฏฐิอย่างแรงกล้า

ความยึดมั่นในทิฏฐิของชาวพุทธ

คัมภีร์กถาวัตถุของพระอภิธรรมปิฎกเกิดขึ้นในสมัยสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ซึ่งเป็นการรวบรวมคำสอนของพระโมคคัลลีปุตตติสสะ เป็นคัมภีร์ที่วินิจฉัยทัศนะต่างๆ ที่ขัดแย้งกันระหว่างนิกายทั้งหลาย บางทัศนะก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ จึงเป็นอุปสรรคแก่ความเจริญในธรรมของผู้ที่ยึดติดอย่างเหนียวแน่น ความเชื่อเรื่องอัตตา

ก็เป็นหนึ่งในนั้น ทุกวันนี้มีบางคนเชื่อว่าไม่จำเป็นต้องสังเกตรูปนามที่ปรากฏทางทวาร ๖ เพื่อหยั่งเห็นไตรลักษณ์ บางคนกล่าวว่าเพียงแค่มีความรู้เรื่องอริยสัจ ๔ ก็บรรลุธรรมได้ บ้างเชื่อว่าแค่คิดถึงพระนิพพานก็จะเกิดญาณวิเศษได้ หรือบางคนเห็นว่าฌานสมาธิช่วยให้บรรลุมรรคผลได้โดยไม่ต้องหยั่งเห็นความเกิดดับของรูปนามและไตรลักษณ์

ถ้าหากความเห็นผิดเหล่านี้ฝังรากลึกจนไม่อาจเพิกถอนได้ก็จะกลายเป็นความยึดมั่นในทิฏฐิ บางคนยืนกรานว่าคนสมัยนี้ไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้แล้วไม่ว่าจะพยายามปฏิบัติธรรมอย่างไร คนกลุ่มนี้จะไม่ปฏิบัติธรรมจึงไม่มีทางบรรลุมรรคผลได้ บางคนเชื่อว่าการปฏิบัติธรรมจะไม่เป็นผลถ้าไม่ละอัตตานุทิฏฐิให้ได้เสียก่อน ซึ่งเป็นความเชื่อที่ไม่สมเหตุสมผล

แม้ชาวพุทธในพม่าที่คิดอยากจะปฏิบัติธรรมจะยังมีอัตตานุ-ทิฏฐิอยู่ แต่ก็น้อมรับคำสอนว่าชีวิตเป็นเพียงรูปนามที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่มีตัวตน จึงไม่มีความยึดมั่นในทิฏฐิที่จะขัดขวางการบรรลุความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม และเมื่อปฏิบัติไปเรื่อยๆ ก็จะหยั่งเห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนาม และละอัตตานุทิฏฐิได้ เมื่อเกิดวิปัสสนา-ญาณขึ้นก็จะยิ่งเห็นความไร้แก่นสารของชีวิตได้ละเอียดลึกซึ้งขึ้น จนกระทั่งสามารถเพิกถอนอัตตานุทิฏฐิได้อย่างสิ้นเชิงด้วยมรรคญาณ

เรื่องพระสาติ

ถ้าอัตตานุทิฏฐิฝังรากลึกมากจนไม่สามารถไถ่ถอนได้ย่อมจะเป็นเครื่องกั้นโลกุตตรธรรม ดังเช่นกรณีของพระสาติ ในสมัยพุทธกาลมีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่าสาติ เมื่อพระสาติได้ศึกษาชาดกต่างๆ กลับเข้าใจว่าวิญญาณคืออัตตาหรือตัวตน เพราะเข้าใจว่าพระโพธิสัตว์ในชาดกแต่ละเรื่องคือพระผู้มีพระภาคในปัจจุบัน ทั้งพระมหาชนก พญานาคภูริทัตต์ พญาช้างฉัททันต์ และพระเวสสันดร ล้วนกลับมาเกิดเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้ แม้ร่างกายของพระมหาชนกและพระโพธิสัตว์องค์อื่นๆ จะแตกดับไป รวมทั้งเวทนา สัญญา และสังขารในชาติก่อนๆจะไม่สามารถส่งต่อสู่ภพชาติใหม่ได้ แต่เฉพาะวิญญาณของพระโพธิสัตว์เหล่านั้นส่งต่อมาในแต่ละภพชาติจนกลายมาเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและวิญญาณนั้นก็ยังดำรงอยู่ในพระผู้มีพระภาคในปัจจุบัน พระสาติเข้าใจเช่นนี้จึงลงความเห็นว่าวิญญาณไม่สูญสลายไปไหนเลย แต่จะท่องเที่ยวจากภพหนึ่งสู่อีกภพหนึ่งเรื่อยไป

ความเห็นผิดของพระสาตินี้มีกล่าวไว้ในมัชฌิมนิกาย มหาตัณหาสังขยสูตร[๓๑๘]ว่า "ข้าพระองค์เข้าใจแจ่มแจ้งในธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั่นแหละย่อมท่องเที่ยวแล่นไปจากภพสู่ภพ ไม่ใช่สิ่งอื่น"[๓๑๙] คือพระสาติเห็นว่าวิญญาณเป็นอัตตาหรือตัวตนซึ่งเที่ยงแท้ถาวร

ภิกษุทั้งหลายพยายามปลดเปลื้องความเห็นผิดของพระสาติ โดยห้ามปรามว่าสิ่งที่พระสาติกล่าวอ้างนั้นไม่ใช่คำสอนของพระบรมศาสดา และชี้แจงว่าวิญญาณที่พระสาติเข้าใจนั้นแท้จริงแล้วเป็นเพียงกระแสแห่งการรับรู้ที่เกิดดับทดแทนกันอยู่ตลอดเวลาตามเหตุปัจจัย วิญญาณจึงไม่เที่ยง และไม่ใช่ว่าวิญญาณดวงเก่าในชาติก่อนข้ามภพมาสู่ชาติถัดไปได้ ไม่ใช่ว่าวิญญาณของพระมหาชนกเป็นดวงเดียวกับวิญญาณของพระผู้มีพระภาคในปัจจุบัน แม้เหล่าภิกษุจะพยายามชี้แจงเช่นนี้ พระสาติก็ไม่ยอมสลัดทิ้งความเห็นผิดของตน และยังยืนกรานว่าตนเข้าใจธรรมของพระผู้มีพระภาคอย่างถ่องแท้ ภิกษุทั้งหลายเห็นว่าไม่อาจปลดเปลื้องความเห็นผิดของพระสาติ จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระบรมศาสดาตรัสให้เรียกพระสาติมาเข้าเฝ้าเพื่อตรัสถาม พระสาติได้กราบทูลตามทัศนะของตน พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า "ดูก่อนสาติ วิญญาณนั้นเป็นอย่างไร" พระสาติทูลตอบว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิญญาณเป็นสภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ เป็นผู้เสวยวิบากของกรรมทั้งหลาย ทั้งส่วนที่ดีและส่วนที่ชั่วในอัตภาพนั้นๆ พระพุทธเจ้าข้า"

พระบรมศาสดาตรัสว่า "ดูก่อนโมฆบุรุษ เราได้แสดงธรรมเช่นนี้แก่ใครกันเล่า เราได้กล่าวโดยอเนกปริยายแล้วมิใช่หรือว่าวิญญาณเกิดขึ้นโดยปราศจากปัจจัยไม่ได้ เธอไม่รู้ทั่วถึงในธรรมของเราตถาคตแล้วกล่าวตู่เราแก่ผู้อื่น เธอทำลายตนเองและสั่งสมบาปหนัก ความเห็น

ผิดของเธอนั้นจักเป็นไปเพื่อโทษภัยแก่ประโยชน์ของเธอ และเป็นไปเพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน”

ต่อจากนั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามเหล่าภิกษุว่า พระสาติผู้มีความเห็นผิดถึงเพียงนี้จะสามารถเจริญในธรรมวินัยนี้ได้บ้างหรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า “ไม่อาจเจริญได้เลย พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้นพระบรมศาสดาจึงทรงย้ำถึงความที่วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้นด้วยข้ออุปมาว่า ไฟที่จุดขึ้นจากฟืนย่อมเรียกว่าไฟฟืน ไฟที่จุดขึ้นจากไม้ไผ่เรียกว่าไฟไม้ไผ่ ไฟที่จุดขึ้นจากหญ้าก็เรียกว่าไฟหญ้า ฉันใดก็ฉันนั้น วิญญาณที่อาศัยตาและรูปเกิดขึ้นย่อมเรียกว่าจักขุวิญญาณ และวิญญาณที่อาศัยหูและเสียงเกิดขึ้นก็เรียกว่าโสตวิญญาณ เป็นต้น แล้วทรงอธิบายว่าวิญญาณแต่ละดวงไม่เหมือนกันและแยกจากกัน และเมื่อวิญญาณแต่ละดวงดับไปก็จะมีวิญญาณดวงใหม่เกิดขึ้นแทน กระนั้นก็ตาม พระสาติก็ยังไม่ยอมสลัดทิ้งอัตตานุทิฏฐิของตนเอง จึงเสื่อมจากความเจริญในพระธรรมวินัยเพราะความยึดมั่นในทิฏฐิของตนเองอย่างเหนียวแน่น

เรื่องพระอริฏฐะ

ไม่เพียงแต่อัตตานุทิฏฐิเท่านั้น บางคนก็ยึดมั่นในทิฏฐิอื่นได้เช่นกัน ในสมัยพุทธกาล[๓๒๐] มีภิกษุอีกรูปหนึ่งชื่อว่าอริฏฐะ พระอริฏฐะไม่ใช่ภิกษุที่มีความรู้น้อยอย่างพระสาติ ท่านเป็นพระที่ได้ศึกษามาก แต่เพราะมีความรู้กว้างขวางจึงเพ่งจับผิดคำสอนของพระผู้มีพระภาค

เจ้าพระอริฏฐะได้โต้แย้งว่า "แม้สาวกที่เป็นฆราวาสจะมีคู่ครองและยังบริโภคกามอยู่ แต่เมื่อได้ฟังธรรม ตรึกในธรรม และปฏิบัติธรรม ก็ยังสามารถบรรลุมรรคผล ๓ ขั้นต้นได้ เพราะฉะนั้น แม้ภิกษุก็ย่อมสามารถยินดีในกามคุณ ๕ เช่น จีวรอันประณีต เสียงอันไพเราะ และภัตตาหารอันเลิศรสได้ และในเมื่อภิกษุยินดีในกามคุณ ๕ ได้ เหตุใดจะยินดีในรูปอันงดงามของสตรี เสียงของสตรี หรือกลิ่นของสตรีไม่ได้ เพราะเมื่อว่าตามสภาวะแล้ว รูปของสตรีก็ไม่ต่างอะไรกับรูปของจีวร และสัมผัสของสตรีก็ไม่ต่างอะไรกับสัมผัสของจีวรหรือเตียง" เมื่อชักเหตุผลเช่นนี้แล้ว พระอริฏฐะจึงยืนยันว่าภิกษุสมควรเสพเมถุนได้ กล่าวคือพระอริฏฐะจาบจ้วงพระวินัยว่าไม่สมควรบัญญัติให้ภิกษุที่เสพเมถุนต้องอาบัติหนักตามหลักพระวินัย

ข้อโต้แย้งของพระอริฏฐะคล้ายกับทัศนะของนักปรัชญาในสมัยปัจจุบันบางคนที่กล่าวว่าการดื่มสุราเป็นสิ่งที่สมควร เพราะการดื่มสุราก็ไม่ต่างอะไรกับดื่มน้ำ ซึ่งเป็นอาโปธาตุด้วยกันทั้งคู่ และคล้ายกับข้ออ้างของคนบางกลุ่มที่ยืนยันว่าผู้ที่สามารถรับรู้ธาตุโดยความเป็นปรมัตถ์ได้อย่างสมบูรณ์ และข้ามพ้นสมมุติบัญญัติได้แล้ว ก็สามารถเชือดไก่ได้อย่างไม่หวั่นไหวเหมือนกับตัดบวบ เพราะประกอบด้วยธาตุต่างๆ เหมือนกัน ทัศนะต่างๆ เช่นนี้น่ากลัวมาก เป็นการอ้างเหตุผลเข้าข้างตัวเองมากเกินไป และผู้ที่หลงเชื่อตามครูบาอาจารย์ที่มีทัศนะเช่นนี้ย่อมเกิดศีลวิบัติ

ภิกษุทั้งหลายพยายามทัดทานให้พระอริฏฐะคลายความเห็นผิดแต่ก็เปล่าประโยชน์ พระอริฏฐะยังคงยืนกรานตามความเห็นของตนอย่างไม่ยอมลดละ ภิกษุเหล่านั้นจึงไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลให้ทรงทราบ พระบรมศาสดาตรัสให้เรียกพระอริฏฐะมาแล้วตรัสว่า “เราได้กล่าวสอนเช่นนั้นแก่ใครเล่า เรากล่าวแล้วมิใช่หรือว่ากามคุณย่อมทำอันตรายต่อความเจริญในธรรมของภิกษุผู้ซ่องเสพ เรากล่าวแล้วมิใช่หรือว่ากามคุณมีโทษมากมีคุณน้อย เช่นกับกระดูกที่ปราศจากเนื้ออันสุนัขแทะเล็มอยู่ เช่นกับเศษเนื้ออันฝูงแร้งจิกกิน กระนั้นเธอก็ยังบิดเบือนและจาบจ้วงธรรมวินัยของเราตถาคตให้ผู้อื่นหลงผิด เธอได้ขุดโค่นและทำลายฐานรากของตนเองเสียแล้ว” ถึงแม้พระบรมศาสดาจะตรัสคัดค้านเช่นนี้ พระอริฏฐะก็ยังคงยึดมั่นในความเห็นของตนอย่างเหนียวแน่น จึงหมดโอกาสที่จะเจริญในธรรมเพราะความยึดมั่นนั้น

ความเห็นผิดในสมัยปัจจุบัน

ทุกวันนี้ก็มีความเข้าใจผิดในธรรมะเช่นเดียวกัน ครั้งหนึ่ง มีอุบาสิกาคนหนึ่งแจ้งว่าหนังสือของอาตมามีข้อผิดพลาด ในหนังสืออาตมาได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ในระดับอุทยัพพยญาณที่หยั่งเห็นความเกิดดับจะเกิดปีติปราโมทย์ขึ้น และแม้ว่าจะยังไม่ได้บรรลุอมตนิพพานที่แท้จริง แต่ก็อาจถือว่าเป็นอมตธรรมของผู้ปฏิบัติที่ได้บรรลุญาณนี้ เพราะผู้ปฏิบัติจะสามารถบรรลุอมตนิพพานที่แท้จริงได้หากผู้

ปฏิบัติผู้นั้นเจริญวิปัสสนาต่อไป คำอธิบายนี้อาตมาอ้างอิงมาจากธรรมบทและอรรถกถาที่อธิบายบทว่า อมตํ ตํ วิชานตํ[๓๒๑] ซึ่งแปลว่า "ปีติและปราโมทย์เป็นอมตธรรมของผู้ที่หยั่งเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของขันธ์ทั้งหลาย" แต่อาตมากลับถูกเขาตำหนิว่าไปเทียบเคียงปีติปราโมทย์เสมอกับพระนิพพาน ภายหลังวิปัสสนาจารย์ของอุบาสิกานั้นได้ชี้แจงให้เธอเข้าใจว่า คำอธิบายดังกล่าวของอาตมาสอดคล้องกับพระไตรปิฎกและอรรถกถาอย่างไรบ้าง เธอจึงยอมรับว่าเธอเข้าใจผิดไปเอง โชคดีที่อุบาสิกาคนนั้นไม่ได้ยึดมั่นทิฏฐิของตนอย่างพระสาติและพระอริฏฐะ

อุบาสิกาอีกคนหนึ่งได้วิจารณ์วิธีปฏิบัติที่อาตมาแนะนำไว้ในหนังสือของอาตมาเล่มหนึ่งซึ่งเธอไม่เห็นด้วย เธอให้เหตุผลว่า "สมาธิจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีความสนใจจดจ่ออยู่ที่อารมณ์เดียวเท่านั้น" และค้านว่า "การสังเกตทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นในขณะที่เห็นหรือได้ยินเป็นต้นเป็นความฟุ้งซ่าน" แล้วเธอก็ตั้งคำถามว่า "การให้ผู้ปฏิบัติที่เพิ่งออกจากฌานมีสติตามสังเกตทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ จะไม่เป็นการทำลายสมาธิของผู้ปฏิบัติหรอกหรือ" ที่จริงแล้วคำอธิบายของอาตมาอ้างอิงมาจากคัมภีร์อรรถกถาของมัชฌิมนิกาย เทฺวธาวิตักกสูตร[๓๒๒] แต่ในหนังสือเล่มนั้นอาตมาอธิบายไว้แต่โดยย่อ จึงไม่ได้อ้างอิงข้อความนั้นไว้ด้วย

ฌานสมาธินั้นมี ๒ ชนิด คือ สมถฌาน และวิปัสสนาฌาน[๓๒๓] สมถฌานจะต้องบังคับจิตให้จดจ่ออยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเพียง

อย่างเดียว ยกตัวอย่างเช่น ถ้าจะเจริญฌานด้วยการเพ่งกสิณ ผู้ปฏิบัติก็ต้องเพ่งจิตให้จดจ่ออยู่กับกสิณนั้นๆ เช่น เพ่งดินเพียงอย่างเดียว เพื่อให้เกิดอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิขึ้น ถ้าจะเจริญฌานด้วยการเพ่งอสุภสัญญา จิตก็ต้องจดจ่อที่อารมณ์เดียวคือซากศพนั้น หรือถ้าจะเจริญสมาธิโดยพิจารณาอาการ ๓๒ ของร่างกาย เบื้องต้นผู้ปฏิบัติต้องจดจ่อไล่ไปทีละส่วนทั้ง ๓๒ ส่วนในร่างกาย ต่อมาจึงจดจ่อเฉพาะส่วนต่างๆ ที่ปรากฏเด่นชัดและเพิกความสนใจในส่วนอื่นๆ ที่ไม่เด่นชัด จนสุดท้ายจึงจำกัดความสนใจอยู่ที่ตำแหน่งเดียวเพื่อให้เกิดสมาธิทั้ง ๒ ระดับขึ้น การกล่าวว่าสมถฌานจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อจิตจดจ่ออยู่กับอารมณ์เดียวเท่านั้นจึงถูกต้อง

อย่างไรก็ตาม เราไม่สามารถสรุปรวมเช่นนั้นกับวิปัสสนาฌานได้ สำหรับผู้ที่มีปัญญาแก่กล้ามากอาจเป็นไปได้ที่จะบรรลุมรรคผลได้ทันทีที่มีสติรับรู้อารมณ์เพียงอย่างเดียว แต่ผู้ที่มีปัญญามากเช่นนั้นหาได้ยากยิ่งนัก ในการเจริญวิปัสสนา อย่างน้อยที่สุดเราต้องใส่ใจสังเกตทั้งรูปและนาม ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สพฺพํ อภิญฺเญยฺยํ (พึงรู้ประจักษ์ทุกสิ่ง[โดยความเป็นไตรลักษณ์] ผู้ปฏิบัติจึงควรสังเกตรูปนามทั้งปวงที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖

ผู้ปฏิบัติที่เจริญสมถะอาจเข้าฌานแล้วถอนออกมากำหนดรู้องค์ฌานและกลับเข้าฌานไปอีกแล้วถอนออกมาสังเกตองค์ฌานอีกสลับไปสลับมาเช่นนี้ระหว่างสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุมรรคผล หรืออีกวิธีหนึ่งคือ เขาอาจเข้าฌาณแล้วถอนออกมากำหนด

รู้อารมณ์ที่ปรากฏขึ้นทางทวาร ๖ จนกระทั่งกายและจิตเริ่มอ่อนล้าจึงกลับเข้าฌานไปอีก แล้วค่อยถอนออกมาเจริญสติสังเกตทุกสิ่งที่เกิดขึ้นอีก ทำสลับซ้ำไปมาระหว่างเข้าฌานและออกมาเจริญสติ ก็จะสามารถเจริญวิปัสสนาญาณและบรรลุมรรคผล วิธีปฏิบัตินี้อ้างอิงตามอรรถกถาของเทฺวธาวิตักกสูตรที่กล่าวว่า

"ด้วยถ้อยคำเพียงเท่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงการตั้งวิปัสสนาโดยอาศัยสมาบัติเมื่อครั้งพระองค์ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ ผู้ที่มีสมาธิอ่อนกำลังก็มีวิปัสสนาอ่อนกำลังตามไปด้วย เมื่อพระโพธิสัตว์ตั้งวิปัสสนาประทับนั่งนานเกินไป พระวรกายย่อมลำบากและร้อนดุจไฟในภายใน พระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะ ไออุ่นจากพระเศียรเป็นดุจเกลียวตั้งขึ้น พระหฤทัยย่อมเดือดร้อนกระสับกระส่ายเป็นจิตฟุ้งซ่าน พระองค์จึงทรงเข้าสมาบัติแล้วข่มทุกขเวทนานั้น ทำให้อ่อนลง ทรงเบาพระหฤทัยแล้วทรงตั้งวิปัสสนาอีก แต่เมื่อพระองค์ประทับนั่งนานนัก พระวรกายก็เป็นอย่างนั้นอีก พระองค์ก็ทรงเข้าสมาบัติแล้วทรงกระทำอย่างนั้นอีก เพราะสมาบัติมีอุปการะมากแก่วิปัสสนา"[๓๒๔] นี่คือวิธีสังเกตรูปนามที่ควรกำหนดเมื่อถอนจากฌาน

ในการเจริญวิปัสสนา เราควรเริ่มต้นจากการสังเกตรูปธรรมที่เด่นชัดก่อนโดยเฉพาะธาตุ ๔[๓๒๕] จากนั้นจึงสังเกตสภาวธรรมจำพวกเวทนาและจิตด้วย พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในสังยุตตนิกายว่า "พึงเห็นตามความเป็นจริงว่า จักขุไม่เที่ยง รูปารมณ์ไม่เที่ยง จักขุวิญญาณไม่เที่ยง"[๓๒๖] ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าผู้ปฏิบัติจะต้องสังเกตสภาว-

ธรรมหลายหลากชนิดที่ปรากฏขึ้น ณ ขณะที่เห็นเป็นต้น นอกจากนี้คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้นยังระบุว่าผู้ปฏิบัติบรรลุมรรคผลได้ด้วยการสังเกตอารมณ์ทั่วไปคือรูปนามที่เด่นชัด (ปกิณณกสังขาร) ไม่ใช่ด้วยฌานสมาธิ[๓๒๗] ในหนังสือ "หลักการเจริญกรรมฐาน" อาตมาได้เขียนอธิบายถึงการเจริญวิปัสสนาหลังออกจากฌานตามที่ระบุไว้ในพระบาลีและอรรถกถา ซึ่งเป็นเรื่องที่สามารถเข้าใจได้ไม่ยากหากผู้นั้นมีความรู้ทางปริยัติและมีความเข้าใจเกี่ยวกับวิปัสสนาอยู่บ้าง

สมาธิที่เกิดขึ้นจากการตามสังเกตสภาวธรรมต่างๆ เรียกว่าขณิกสมาธิ เป็นสมาธิที่เกิดขึ้นชั่วขณะระหว่างที่ตามสังเกตอารมณ์กรรมฐานอยู่ วิปัสสนาญาณจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าขาดขณิกสมาธิ ผู้ปฏิบัติที่ไม่มีสมถฌานเป็นบาทฐานจะสามารถเจริญวิปัสสนาล้วนๆ ได้โดยอาศัยขณิกสมาธิเป็นบาทฐานให้วิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้นไปจนกระทั่งบรรลุอริยมรรคได้ สมาธิในวิปัสสนาเช่นนี้ไม่จำกัดอยู่แค่อารมณ์เดียวและสามารถเจริญขึ้นมาได้ด้วยการสังเกตรูปนามที่เกิดขึ้นทั้งหมด ทั้งนี้แต่ละขณะที่กำหนดรู้จิตจะจดจ่ออยู่กับอารมณ์ที่กำลังปรากฏขึ้น ณ ขณะนั้นเพียงอารมณ์เดียวและไม่ฟุ้งซ่าน ผู้ที่ปฏิบัติถูกต้องจะเข้าใจเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจนจากประสบการณ์ของตน

เป็นไปได้ว่าอุบาสิกาที่เขียนโจมตีหนังสือของอาตมาคงจะไม่เข้าใจเกี่ยวกับขณิกสมาธิในวิปัสสนาอย่างถ่องแท้ทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ ถ้าอุบาสิกาคนนั้นยังยึดมั่นในทิฏฐิของตนเองอย่างเหนียวแน่นก็จะกลายเป็นอุปสรรคต่อความเจริญในธรรมของตนเอง

เรื่องพระสุนักขัตตะ

ในสมัยพุทธกาล[๓๒๘]มีภิกษุชาวลิจฉวีรูปหนึ่งชื่อว่า สุนักขัตตะ บางครั้งท่านทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากด้วย เมื่อเจริญสมถภาวนาจนได้บรรลุฌาน ๔ พร้อมด้วยฤทธิ์คือทิพพจักขุญาณแล้ว พระสุนักขัตตะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าจะต้องทำอย่างไรตนจึงจะมีทิพพโสตคือมีหูทิพย์ที่สามารถได้ยินทุกเสียงทั้งในมนุษยโลกและเทวโลก ทั้งใกล้และไกล แต่พระบรมศาสดาได้ทรงหยั่งเห็นว่าพระสุนักขัตตะมีอุปสรรคขัดขวางทำให้ไม่สามารถบรรลุทิพพโสตได้ พระองค์จึงไม่ทรงสอนให้ พระสุนักขัตตะจึงแอบเพ่งโทษว่า เหตุที่พระบรมศาสดาทรงหวงวิชาและไม่ทรงสอนเคล็ดลับให้คงจะเป็นเพราะพระองค์ไม่ทรงประสงค์ให้ผู้ใดมีอิทธิฤทธิ์มากเสมอด้วยพระองค์เอง ความแคลงใจนี้ทำให้พระสุนักขัตตะเสื่อมศรัทธาในพระผู้มีพระภาค นอกจากความโง่เขลาจะทำให้ศรัทธาของท่านไม่ตั้งมั่นแล้ว พระสุนักขัตตะก็ยังหลงผิดไปสรรเสริญข้อวัตรปฏิบัติที่ต่ำทรามด้วยวิบากแห่งบาปอกุศลที่ท่านได้ก่อไว้ในชาติปางก่อน

วันหนึ่ง พระสุนักขัตตะได้เห็นชีเปลือยผู้หนึ่งชื่อ โกรขัตติยะ เขามีพฤติกรรมเลียนแบบสุนัข คลานไปมาและใช้ปากคาบอาหารกินโดยไม่ใช้มือจับ พระสุนักขัตตะเกิดศรัทธาเลื่อมใสอย่างยิ่งว่า “ท่านโกรขัตติยะนี้เป็นสมณะแท้จริงหนอ กินอาหารจากพื้นด้วยปากเยี่ยงสุนัข เป็นพระอรหันต์ผู้สิ้นกิเลสแล้วหนอ” ขณะที่พระสุนักขัตตะนึกชื่นชมชีเปลือยอยู่นั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบวาระจิตของท่านจึง

ทรงท้วงขึ้นว่า "แม้คนเช่นเธอก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสาวกของเราอยู่หรือ" แล้วตรัสพยากรณ์ว่า "อีก ๗ วัน โกรขัตติยะที่เธอสำคัญว่าเป็นพระอรหันต์ผู้นี้จักตายด้วยโรคอาหารมากเกินไป แล้วไปบังเกิดเป็นอสุรกายจำพวกกาลกัญจิกะ ศพของเขาจักถูกนำไปทิ้งที่ป่าช้า ถ้าเธอไปสะกิดถาม ศพจะลุกขึ้นบอกเธอว่าเขาได้ไปเกิดเป็นอสุรกายจริง"

พระสุนักขัตตะหวังจะโจทพระพุทธองค์ว่าทรงกล่าวคำเท็จ จึงพยายามทุกวิถีทางที่จะป้องกันไม่ให้เป็นไปตามพุทธพยากรณ์ แต่แล้วก็ต้องยอมจำนนเมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นตามที่พระบรมศาสดาได้ทรงพยากรณ์ไว้ทุกประการ ถึงกระนั้นพระสุนักขัตตะก็ยังไม่มีศรัทธาในพระผู้มีพระภาคและยังคงยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติที่ผิดต่อไป ด้วยความยึดมั่นในทิฏฐิของตนอย่างเหนียวแน่น พระสุนักขัตตะจึงลาสิกขาออกไปจากหมู่สงฆ์ใน ๓ ปีต่อมา และเที่ยวกล่าวตำหนิพระผู้มีพระภาคว่าพระองค์ไม่ทรงมีญาณทัศนะวิเศษอันใดเลย พระสุนักขัตตะไม่สามารถเจริญวิปัสสนาจนบรรลุมรรคผลได้ จึงไม่อาจสลัดทิ้งความเห็นผิดของตน และถูกทิฏฐิอันเหนียวแน่นและความคิดอกุศลต่างๆ ครอบงำ

ทุกวันนี้ ในหมู่ผู้ปฏิบัติที่มาเข้ากรรมฐานที่สำนักแห่งนี้ก็อาจมีหนึ่งหรือสองคนที่เป็นอย่างสุนักขัตตะ ผู้ปฏิบัติเช่นนั้นอาจไม่ได้มาสำนักเราด้วยแรงศรัทธาและมีเจตนาอื่นแอบแฝง ถ้าเขาไม่ตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจังก็จะไม่เกิดประสบการณ์พิเศษอะไร แม้แต่สมาธิก็ไม่อาจเจริญแก่กล้าได้ จึงไม่ต้องหวังถึงวิปัสสนาญาณ แล้วเขาก็จะกล่าวดูหมิ่นดูแคลนการปฏิบัติว่า เขาได้ลองปฏิบัติดูด้วยตนเองแล้ว แต่ก็ไม่เห็นจะ

เกิดคุณวิเศษอันใด เขาจะยึดมั่นความเห็นนั้น และตราบเท่าที่เขายังจมอยู่กับความเห็นนั้น เขาก็จะก่ออกุศลกรรมที่เป็นอันตรายต่อความเจริญในธรรมของกลุ่มคนที่หลงเชื่อเขา

ฌานกับจิตตวิสุทธิ

บางคนมีความเห็นว่าต้องบรรลุฌานเท่านั้นจึงจะเกิดความบริสุทธิ์แห่งจิต (จิตตวิสุทธิ) ในพม่ามีคนเชื่อเช่นนี้ไม่มากนัก เพราะคัมภีร์อรรถกถาระบุไว้อย่างชัดเจนว่าอุปจารสมาธิก็ทำให้เกิดจิตตวิสุทธิได้[๓๒๙] นอกจากนี้ อรรถกถาของสติปัฏฐานสูตรยังระบุด้วยว่ากรรมฐาน ๑๙ หมวดมีหมวดอิริยาบถเป็นต้นยกเว้นหมวดอานาปานะและปฏิกูลมนสิการ เป็นกรรมฐานที่ทำให้เกิดอุปจารสมาธิ[๓๓๐] คัมภีร์วิสุทธิมรรคยังกล่าวถึงสมถกรรมฐาน ๔๐ ชนิด ซึ่งมีชนิดหนึ่งชื่อว่าจตุธาตุววัตถาน[๓๓๑] ซึ่งก็คือธาตุมนสิการกรรมฐานของสติปัฏฐานสูตรนั่นเอง[๓๓๒] นอกจากนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคยังกล่าวว่า ผู้ปฏิบัติที่เจริญวิปัสสนาล้วน (สุทธวิปัสสนายานิก) ควรเริ่มปฏิบัติด้วยการตามรู้รูปนาม ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘[๓๓๓]

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุอุปจารสมาธิได้ด้วยการสังเกตธาตุ ๔ จนกระทั่งเกิดอุปจารสมาธิหรือขณิกสมาธิที่ทำให้จิตปราศจากนิวรณ์ได้ และอุปจารสมาธิก็สามารถช่วยให้เกิดจิตตวิสุทธิตลอดจนวิสุทธิอีก ๕ ขั้นที่เหลือมีทิฏฐิวิสุทธิเป็นต้นได้ ซึ่งประเด็นนี้โบราณปกรณ์ต่างๆ ได้ระบุไว้อย่างชัดเจน การบรรลุจิตตวิสุทธิและ

ทิฏฐิวิสุทธินั้นต้องเกิดจากการที่ผู้ปฏิบัติตั้งใจปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังตามแนวทางในสติปัฏฐานสูตร ซึ่งเท่าที่อาตมาทราบผู้ปฏิบัติที่ปฏิบัติได้เช่นนี้มีเป็นพันๆ คน จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าอุปจารสมาธิหรือขณิกสมาธินั้นทำให้เกิดจิตตวิสุทธิได้ ส่วนผู้ที่ยึดมั่นว่าต้องเจริญสมถฌานเท่านั้นจึงจะเกิดจิตตวิสุทธิได้ และลังเลสงสัยในขณิกสมาธิจากการเจริญวิปัสสนา ย่อมจะรู้สึกว่าความเพียรในการปฏิบัติของตนล้มเหลวหากไม่อาจบรรลุฌานได้ ความเห็นที่สุดโต่งเช่นนั้นเป็นอุปสรรคต่อการเจริญวิปัสสนาจึงควรละทิ้งไปเสีย

เรื่องสัญชัยปริพาชก

หลังจากได้ฟังธรรมเพียงคาถาเดียวจากพระอัสสชิและบรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว อุปติสสปริพาชกและโกลิตปริพาชก ซึ่งต่อมาก็คือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะตามลำดับ ได้ตัดสินใจจะเดินทางไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค จึงพากันไปชักชวนสัญชัยปริพาชกผู้เป็นอาจารย์ของตนให้เดินทางไปด้วยกัน แต่สัญชัยปริพาชกปฏิเสธว่าท่านเป็นเจ้าลัทธิมานานแล้วจึงไม่ควรลดตัวไปเป็นสาวกของพระสมณโคดม เมื่อศิษย์ทั้ง ๒ พยายามหว่านล้อมว่าลูกศิษย์ลูกหาจะพากันทิ้งท่านไปเลื่อมใสพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแทน สัญชัยปริพาชกกลับแย้งว่าตนไม่หวั่นไหวในเรื่องนี้เลย เพราะมนุษย์ส่วนมากในโลกนี้เป็นผู้โง่เขลาและจะต้องหลงมาสู่สำนักของท่าน นี่เป็นตัวอย่างของความยึดมั่นในทิฏฐิของตนอย่างเหนียวแน่นเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ บริวารและชื่อเสียง

เพราะฉะนั้น เราต้องหลีกเลี่ยงความยึดติดในความเห็นใดๆ ที่เป็นเครื่องสกัดกั้นการบรรลุสัจธรรม บางคนปักใจเชื่อว่าคนทางบ้านขาดตนไม่ได้ จึงไม่หาโอกาสมาปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นความสูญเสียอันใหญ่หลวงต่อความเจริญในธรรมของตนเอง แม้ทางโลกเราก็ไม่ควรหลับหูหลับตาเชื่อในเรื่องที่ไม่สมเหตุสมผล เราต้องไตร่ตรองด้วยเหตุผลและรู้จักปรับเปลี่ยนทัศนคติของเราตามสมควร แต่ผู้ที่มีทิฏฐิมานะมากมักยากที่จะละความเห็นของตนได้ แม้จะได้ฟังสาระคำสอนที่มีเหตุผลของผู้รู้เช่นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้นั้นจึงต้องทุกข์ทรมานทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

ในชีวิตประจำวัน ความยึดติดในความเห็นก็เป็นอันตรายต่อความเจริญในชีวิต อย่างน้อยที่สุด ผู้ที่ปฏิเสธสิ่งที่ผู้อื่นได้พิสูจน์แล้วย่อมจะถูกติเตียนว่าดื้อรั้นดันทุรัง ความยึดมั่นในทิฏฐิทางโลกอาจไม่เป็นภัยต่อความเจริญในธรรม แต่ความยึดมั่นในทิฏฐิทางธรรมอาจทำลายทั้งโอกาสที่จะได้ขึ้นสวรรค์และโอกาสที่จะบรรลุโลกุตตรธรรม เราจึงควรใช้วิจารณญาณใคร่ครวญตามคำสอนของนักปราชญ์ผู้มีการศึกษา และสลัดทิ้งความเห็นผิดที่ตนเคยยึดมั่นอยู่ แทนที่จะปักใจเชื่ออย่างไร้เหตุผลต่อไป ❄

บทสรุป

บัดนี้ อาตมาได้อธิบายถึงกิเลสทั้งหมดที่พระผู้มีพระภาคทรงประมวลไว้ในสัลเลขสูตรโดยครบถ้วนแล้ว ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ พระบรมศาสดายังทรงกระตุ้นเตือนให้สาวกทั้งหลายของพระองค์เร่งบำเพ็ญเพียรตามโคนไม้หรือเสนาสนะอันเงียบสงัดด้วยพระดำรัสว่า

"กิจใดที่ศาสดาผู้เอื้อเฟื้อหวังประโยชน์ ควรกระทำแก่สาวกทั้งหลายโดยอาศัยความอนุเคราะห์ ตถาคตได้ทำกิจนั้นแก่พวกเธอแล้ว จุนทะ นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง พวกเธอจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าเดือดร้อนใจในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนของตถาคตแก่พวกเธอ"[๓๓๔]

คัมภีร์อรรถกถาขยายความว่า ผู้ปฏิบัติควรเพ่งอารมณ์กรรมฐาน ๓๘ ชนิดเพื่อเจริญสมาธิ ส่วนการเจริญวิปัสสนาก็เพื่อให้หยั่งเห็นไตรลักษณ์ของรูปนาม ขันธ์ ๕ และอายตนะ ๑๒ เป็นต้น สรุปคือให้เจริญสมถะและวิปัสสนา[๓๓๕]

จะเห็นได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงย้ำถึงความสำคัญของการเจริญสมถะเช่นกัน เราจึงไม่ควรดูหมิ่นสมถกรรมฐาน พระมหาสาวกทั้งหลายสามารถบรรลุอรหัตตผลได้ด้วยการเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะ

เป็นบาทฐาน แต่การกำหนดรู้ขันธ์ ๕ เป็นวิปัสสนาภาวนา ไม่ใช่สมถ-ภาวนา จึงไม่ถูกต้องที่จะกล่าวว่าการมีสติในอิริยาบถต่างๆ ตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ในสติปัฏฐานสูตรนั้นเป็นการเจริญสมถกรรม-ฐาน เพราะที่จริงแล้วการตามสังเกตธรรมชาติของรูปนามเป็นการเจริญวิปัสสนาล้วนๆ ซึ่งแตกต่างจากการเพ่งอารมณ์ของสมถกรรมฐานอย่างชัดเจน

พระบรมศาสดาทรงสรุปพระสูตรนี้ด้วยการกระตุ้นเตือนให้เหล่าสาวกไปเร่งบำเพ็ญเพียรตามโคนไม้หรือสถานที่อันเงียบสงัด โดยตรัสว่าพระองค์ได้ทรงสอนวิธีการขัดเกลากิเลสอย่างครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว จึงขึ้นอยู่กับสาวกแต่ละคนว่าจะใส่ใจปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์มากน้อยเพียงใด **ไม่ควรประมาทละเลยในกิจที่ควรทำเพื่อความหลุดพ้น มิฉะนั้นจะต้องเสียใจภายหลังและเป็นทุกข์คร่ำครวญเมื่อสายเกินแก้**

จบสัลเลขสูตร

เชิงอรรถ

[๑] ม.มู. ๑๒/๘๑-๘/๔๙-๕๗

[๒] ม.มู. ๑๒/๘๑/๔๙

[๓] ทิฏฐิอันประกอบด้วยอัตตวาทะ (ความเห็นเกี่ยวกับอัตตาว่าอัตตาเที่ยงเป็นต้น) และโลกวาทะ (ความเห็นเกี่ยวกับโลกว่าโลกเที่ยงเป็นต้น)

[๔] ที.สี. ๙/๓๐-๑๑๗/๑๓-๔๑

[๕] ปรมาณู คือ อณุภาคขนาดเล็กที่สุด เรียกว่า ปรมาณู ปรมาณูนี้ไม่อาจเห็นด้วยตาเปล่า แบ่งแยกไม่ได้อีก เพราะหากแยกต่อไปจะหมดสภาพของสารนั้น ปรมาณูนี้ก็คือรูปกลาปที่ประกอบด้วยส่วนประกอบ ๘ อย่าง คือ วัณณะ (สี) คันธะ (กลิ่น) รส โอชา (สารอาหาร) และธาตุ ๔

[๖] อนฺตสญฺญี โลกสฺมึ วิหรตีติ ปฏิภาคนิมิตฺตํ จกฺกวาฬปริยนฺตํ อวฑฺเฒตฺวา ตํ "โลโกติ คเหตฺวา อนฺตสญฺญี โลกสฺมึ วิหรติ. จกฺกวาฬปริยนฺตํ กตฺวา วฑฺฒิตกสิโณ ปน อนนฺตสญฺญี โหติ. (ที.สี.อ. ๑/๕๔-๖๐/๑๐๖)

"คำว่า อนฺตสญฺญี โลกสฺมึ วิหรติ (เข้าใจว่าโลกมีที่สุด) หมายความว่า สมณพราหมณ์มิได้ขยายปฏิภาคนิมิตไปถึงขอบจักรวาล จึงเข้าใจยึดถือว่าโลกมีที่สุด อยู่ในโลก แต่ผู้ที่ขยายกสิณไปจนถึงขอบจักรวาลมักเข้าใจว่าโลกไม่มีที่สุด"

[๗] ม.มู. ๑๒/๘๒/๔๙

[๘] ตํ เนตํ มมาติอาทีสุ ตํ ปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทํ อารมฺมณํ เอตํ มยฺหํ น โหติ, อหํปิ เอโส นาสฺมิ เอโส เม อตฺตาปิ น โหติ. เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโตติ เอวํ ตาว ปทตฺโถ เวทิตพฺโพ. ยสฺมา ปน เอตฺถ เอตํ มมาติ ตณฺหาคาโห, ตญฺจ คณฺหนฺโต อฏฺฐสตตณฺหาวิปรีตปฺปเภทํ ตณฺหาปปญฺจํ คณฺหาติ. เอโสหมสฺมีติ มานคาโห, ตญฺจ คณฺหนฺโต นวปฺปเภทํ มานปปญฺจํ คณฺหาติ. เอโส เม อตฺตาติ ทิฏฺฐิคาโห, ตญฺจ คณฺหนฺโต ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตปฺปเภทํ ทิฏฺฐิปปญฺจํ คณฺหาติ. ตสฺมา เนตํ มมาติ วทนฺโต ภควา ยถาวุตฺตปฺปเภทํ ตณฺหาปปญฺจํ ปฏิกฺขิปติ. เนโสหมสฺมีติ มานปปญฺจํ. น เม โส อตฺตาติ ทิฏฺฐิปปญฺจํ. (ม.มู.อ. ๑/๘๒/๑๙๕)

"ในคำว่า ตํ เนตํ มม (สิ่งนี้มิใช่ของเรา) พึงทราบเนื้อความของบทอย่างนี้ก่อนว่า อารมณ์ที่จำแนกเป็นเบญจขันธ์นั้น มิใช่ของเรา อารมณ์นั้นมิใช่เรา และอารมณ์นั้นก็มิใช่อัตตาของเรา เมื่อภิกษุเห็นขันธ์ ๕ ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ [ภิกษุนั้นย่อมกำจัดสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้]

และในการยึดถือ ๓ อย่างนี้ เมื่อยึดถือด้วยตัณหาว่า สิ่งนี้ของเรา ก็ชื่อว่า ยึดถือตัณหาทำให้เนิ่นช้าซึ่งจำแนกเป็นตัณหาวิปริต ๑๐๘ เมื่อยึดถือด้วยมานะว่า สิ่งนี้เป็นเรา ชื่อว่ายึดถือมานะทำให้เนิ่นช้าซึ่งมี ๙ ประเภท และเมื่อยึดถือด้วยทิฏฐิว่า สิ่งนี้เป็นตัวตนของเรา ชื่อว่า ยึดถือทิฏฐิทำให้เนิ่นช้าซึ่งจำแนกเป็นทิฏฐิ ๖๒ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อตรัสว่า สิ่งนี้มิใช่ของเรา ก็ชื่อว่าทรงปฏิเสธตัณหาทำให้เนิ่นช้าตามที่แสดงประเภทไว้ เมื่อตรัสว่า สิ่งนี้มิใช่เรา ก็ชื่อว่าทรงปฏิเสธมานะทำให้เนิ่นช้า และเมื่อตรัสว่า สิ่งนี้มิใช่ตัวตนของเรา ก็ชื่อว่าทรงปฏิเสธทิฏฐิทำให้เนิ่นช้า"

[๙] สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโตติ โสตาปตฺติมคฺคปญฺญาปริโยสานาย

วิปสฺสนาปญฺญาย สุฏฺฐุ ปสฺสนฺตสฺส. เอวเมตาสนฺติ เอเตน อุปาเยน เอตาสํ. ปหานํ ปฏินิสฺสคฺโคติ อุภยมฺเปตํ สมุจฺเฉทปฺปหานสฺเสวาธิวจนํ. (ม.มู.อ. ๑/๘๒/๑๙๕-๙๖)

"คำว่า สมฺมปฺปญฺญาย (เห็นด้วยปัญญาอันชอบ) หมายความว่า เห็นด้วยดีด้วยวิปัสสนาปัญญาอันมีโสดาปัตติมรรคปัญญาเป็นที่สุด

คำว่า เอวเมตาสํ (ละทิฏฐิเหล่านั้นอย่างนี้) หมายความว่า [ละ] ทิฏฐิเหล่านั้นตามวิธีนี้

คำทั้งสองว่า ปหานํ ปฏินิสฺสคฺโค (การกำจัดสลัดทิ้ง) นี้ เป็นชื่อของการละกิเลสโดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)"

[๑๐] ม.มู. ๑๒/๘๒/๔๙

[๑๑] ม.มู. ๑๒/๘๒/๔๙

[๑๒] ตตฺถ อปฺปนาชวนํ อิริยาปถมฺปิ สนฺนาเมติ. (สงฺคห ๙/๓๒/๓๙)

"ในบรรดาจิต ๗๕ ดวงนั้น อัปปนาชวนจิตย่อมทรงร่างกายได้"

[๑๓] อรรถกถาธรรมบท สัมพหลุอธิมานิกภิกขุวัตถุ (ขุ.ธ.อ. ๒/๑๔๙/๘๓)

[๑๔] อภิ.วิ.อ. ๒/๘๘๒/๕๒๙, ม.มู.อ. ๑/๘๑/๑๙๗

[๑๕] ม.มู.อ. ๑/๘๑/๑๙๗, อภิ.วิ.อ. ๒/๘๘๒/๕๒๙

[๑๖] น โข ปเนเต จุนฺท อริยสฺส วินเย สลฺเลขา วุจฺจนฺติ, ทิฏฺฐธมฺมสุข-วิหารา เอเต อริยสฺส วินเย วุจฺจนฺติ. (ม.มู. ๑๒/๘๒/๔๙)

"ตถาคตไม่กล่าวว่าธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องขัดเกลากิเลสในอริย-วินัย (คำสอนของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระอริยะ) แต่กล่าวว่าเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน"

[๑๗] ชีวสญฺญิโน หิ โมฆปุริสา มนุสฺสา ปรวิยา. (วิ.มหา. ๒/๘๔/๑๕๗)

“โมฆบุรุษทั้งหลาย พวกชาวบ้านสำคัญว่าดินมีชีวะ”

ชีวสญฺญิโน หิ โมฆปุริสา มนุสฺสา รุกฺขสฺมึ. (วิ.มหา. ๒/๙๐/๑๖๐)

“โมฆบุรุษทั้งหลาย พวกชาวบ้านสำคัญว่าต้นไม้มีชีวะ”

โส กิร สีโตทเก สตฺตสญฺญี โหติ, ตสฺมา น ตํ วลญฺเชติ. (ที.สี.อ. ๑/๑๗๖-๑๗๘/๑๕๑)

“ได้ยินมาว่า เจ้าลัทธิชื่อนิครนถ์นาฏบุตรนั้นเข้าใจว่าน้ำเย็นมีชีวะ ดังนั้น จึงไม่ยอมใช้น้ำเย็นนั้น”

[๑๘] โย ปน ภิกฺขุ ปฐวึ ขเณยฺย วา ขณาเปยฺย วา ปาจิตฺติยํ. (วิ.มหา. ๒/๘๕/๑๕๘)

“ภิกษุใดขุดหรือใช้ให้ขุดดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

ภูตคามปาตพฺยตาย ปาจิตฺติยํ. (วิ.มหา. ๒/๙๐/๑๖๐)

“ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพรากหมู่ต้นไม้ใบหญ้า”

[๑๙] ยํ ปน อุปจารสมาธิเภเทน สมาธินา ปวตฺติภาวนิวารณโต ฆฏปฺปหาเรเนว อุทกปิฏฺเฐ เสวาลสฺส เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ ปหานํ, เอตํ วิกฺขมฺภนปฺปหานํ นาม. (ม.มู.อ. ๑/๒/๒๕)

“อนึ่ง การละธรรมมีนิวรณ์เป็นต้นนั้นๆ ได้เพราะห้ามภาวะที่เป็นไปด้วยสมาธิอันจำแนกเป็นอุปจารสมาธิ ประดุจการแหวกสาหร่ายบนผิวน้ำด้วยการโยนหม้อลงไป ชื่อว่า วิกขัมภนปหาน”

[๒๐] อนุสยาติ เกนฏฺเฐน อนุสยา. อนุสยนฏฺเฐน. โก เอส อนุสยนฏฺโฐ นามาติ. อปฺปหีนฏฺโฐ. เอเต หิ อปฺปหีนฏฺเฐน ตสฺส ตสฺส สนฺตาเน อนุเสนฺติ นาม, ตสฺมา อนุสยาติ วุจฺจนฺติ. อนุเสนฺตีติ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อตฺโถ. (อภิ.ย.อ. ๑/๑/๓๖๕)

"ถามว่า : ในบทว่า อนุสยา ชื่อว่าอนุสัย เพราะเป็นสภาวะอะไร

ตอบว่า : ชื่อว่า อนุสัย เพราะเป็นสภาวะนอนเนื่อง

ถามว่า : สภาวะนอนเนื่องนี้คืออะไร

ตอบว่า : คือสภาวะที่ยังละไม่ได้ กล่าวคือ อนุสัยกิเลสเหล่านี้ ชื่อว่า นอนเนื่องในกระแสจิตของเหล่าสัตว์นั้นๆ เพราะเป็นสภาวะที่ยังละไม่ได้ ดังนั้นจึงเรียกว่า อนุสัย

คำว่า อนุเสนฺติ (นอนเนื่อง) หมายความว่า เมื่อได้เหตุอันสมควรแล้วย่อมเกิดขึ้น"

๒๑ ตถายํ นามรูปปริจฺเฉทาทีสุ วิปสฺสนาญาเณสุ ปฏิปกฺขภาวโต ทีปาโลเกเนว ตมสฺส เตน เตน วิปสฺสนาญาเณน ตสฺส ตสฺส อนตฺถสฺส ปหานํ. เสยฺยถิทํ. นามรูปววตฺถาเนน สกฺกายทิฏฺฐิยา, ปจฺจยปริคฺคเหน อเหตุวิสมเหตุทิฏฺฐีนํ, ตสฺเสว อปรภาเคน กงฺขาวิตรเณน กถํกถิภาวสฺส, กลาปสมฺมสเนน "อหํ มมา"ติ คาหสฺส, มคฺคามคฺคววตฺถาเนน อมคฺเค มคฺคสญฺญาย, อุทยทสฺสเนน อุจฺเฉททิฏฺฐิยา, วยทสฺสเนน สสฺสตทิฏฺฐิยา, ภยทสฺสเนน สภเย อภยสญฺญาย, อาทีนวทสฺสเนน อสฺสาทสญฺญาย, นิพฺพิทานุปสฺสนาย อภิรติสญฺญาย, มุญฺจิตุกามตาญาเณน อมุญฺจิตุกามตาย, อุเปกฺขาญาเณน อนุเปกฺขาย, อนุโลเมน ธมฺมฏฺฐิติยํ นิพฺพาเน จ ปฏิโลมภาวสฺส, โคตฺรภุนา สงฺขารนิมิตฺตคาหสฺส ปหานํ, เอตํ ตทงฺคปฺปหานํ นาม.

"นอกจากนั้น ปหานวินัยนี้ชื่อว่าเป็นเครื่องละโทษนั้นๆ ด้วยวิปัสสนาญาณนั้นๆ เพราะโทษดังกล่าวเป็นปฏิปักษ์ต่อวิปัสสนาญาณมีการกำหนดรู้รูปนามเป็นต้น เหมือนการใช้แสงประทีปกำจัดความมืด กล่าวคือ ตทังคปหานเป็นการละดังต่อไปนี้ :-

๑. ละสักกายทิฏฐิด้วยการกำหนดรูปนาม

๒. ละความเห็นผิดว่าไม่มีเหตุ (อเหตุกทิฏฐิ) และความเห็นผิดว่ามีเหตุไม่สม่ำเสมอ (วิสมเหตุทิฏฐิ) ด้วยการกำหนดปัจจัย

๓. ละความสงสัยด้วยการข้ามพ้นความสงสัยต่อจากการกำหนดปัจจัยนั้น

๔. ละความยึดมั่นว่าเป็นเรา ของเรา ด้วยการพิจารณาเห็นเป็นกลุ่มรูปนาม

๕. ละความสำคัญผิดสิ่งที่มิใช่ทางว่าเป็นทางด้วยการกำหนดว่าเป็นทางถูกหรือทางผิด

๖. ละความเห็นว่าขาดสูญ (อุจเฉททิฏฐิ) ด้วยการเห็นความเกิดขึ้น

๗. ละความเห็นว่าเที่ยง (สัสสตทิฏฐิ) ด้วยการเห็นความดับไป

๘. ละความสำคัญรูปนามที่น่ากลัวว่าไม่น่ากลัวด้วยการเห็นว่าน่ากลัว

๙. ละความสำคัญผิดว่าน่ายินดีด้วยการเห็นโทษ

๑๐. ละความสำคัญผิดว่าน่ารื่นรมย์ด้วยการเห็นความเบื่อหน่าย

๑๑. ละความไม่ต้องการจะหลุดพ้นด้วยปัญญาที่รู้ว่าตนประสงค์จะหลุดพ้น

๑๒. ละความไม่วางใจเป็นกลางด้วยอุเบกขาญาณ

๑๓. ละความขัดแย้งในการดำรงอยู่แห่งสภาวธรรม[คือไตรลักษณ์] และพระนิพพานด้วยอนุโลมญาณ

๑๔. ละความยึดมั่นอารมณ์คือสังขารด้วยโคตรภูญาณ ชื่อว่าตทังคปหาน" (อภิ.สํ.อ. ๑/๑๐๐๗/๔๑๐, ม.มู.อ. ๑/๒/๒๔-๕, สํ.ข.อ. ๒/๑/๒๗๘)

[๒๒] ปเร วิหึสกา ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อวิหึสกา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๑)

[๒๓] จิตฺตุปฺปาทมฺปิ โข อหํ จุนฺท กุสเลสุ ธมฺเมสุ พหุการํ วทามิ, โก ปน

วาโท กาเยน วาจาย อนุวิธิยนาสุ. (ม.มู. ๑๒/๘๔/๕๓)

[๒๔] ขุ.วิ. ๒๖/๑๒๐๗-๑๒๒๗/๑๒๙-๓๒, ขุ.ธ.อ. ๑/๒/๑๙-๒๙

[๒๕] ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ มัณฑูกเทวปุตตวิมาน (ขุ.วิ. ๒๖/๘๕๗-๖๐/๘๓, ขุ.วิ.อ. ๘๕๘-๖๐/๒๕๐-๕๓)

[๒๖] ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ วิสาลักขิวิมาน (ขุ.วิ. ๖๖๖-๗๙/๖๔-๖, ขุ.วิ.อ. ๖๖๖-๗๙/๑๙๑-๙๔)

[๒๗] ม.มู. ๑๒/๘๔/๕๓

[๒๘] เสยฺยถาปิ จุนฺท วิสโม มคฺโค อสฺส, ตสฺส อญฺโญ สโม มคฺโค ปริกฺกมนาย, เสยฺยถา วา ปน จุนฺท วิสมํ ติตฺถํ อสฺส, ตสฺส อญฺญํ สมํ ติตฺถํ ปริกฺกมนาย, เอวเมว โข จุนฺท วิหึสกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส อวิหึสา โหติ ปริกฺกมนาย. (ม.มู. ๑๒/๘๔/๕๓)

[๒๙] เสยฺยถาปิ จุนฺท เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สพฺเพ เต อโธภาคงฺคมนียา, เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สพฺเพ เต อุปริภาคงฺคมนียา, เอวเมว โข จุนฺท วิหึสกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส อวิหึสา โหติ อุปริภาคาย. (ม.มู. ๑๒/๘๖/๕๕)

[๓๐] มารตัชชนียสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ม.มู. ๑๒/๕๑๒/๔๔๔)

[๓๑] สังยุตตนิกาย สคาถวรรค มัลลิกาสูตรอรรถกถา (สํ.ส.อ. ๑/๑๑๙/๑๓๓)

[๓๒] เสยฺยถาปิ มหานาม ปุริโส สปฺปิกุมฺภํ วา เตลกุมฺภํ วา คมฺภีรํ อุทกรหทํ โอคาหิตฺวา ภินฺเทยฺย. ตตฺร ยา อสฺส สกฺขรา วา กฐลา วา, สา อโธคามี อสฺส. ยญฺจ ขฺวสฺส ตตฺร สปฺปิ วา เตลํ วา, ตํ อุทฺธคามิ อสฺส วิเสสคามิ. เอวเมว โข มหานาม ยสฺส กสฺสจิ ทีฆรตฺตํ สทฺธาปริภาวิตํ จิตฺตํ ฯเปฯ ปญฺญาปริภาวิตํ จิตฺตํ. ตสฺส โย หิ ขฺวายํ กาโย รูปี จาตุมฺมหาภูติโก มาตาเปตฺติกสมฺภโว โอทนกุมฺมาสูปจโย อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺ-

ธํสนธมฺโม. ตํ อิเธว กากา วา ขาทนฺติ, คิชฺฌา วา ขาทนฺติ, กุลลา วา ขาทนฺติ, สุนขา วา ขาทนฺติ, สิงฺคาลา วา ขาทนฺติ, วิวิธา วา ปาณกชาตา ขาทนฺติ. ยญฺจ ขฺวสฺส จิตฺตํ ทีฆรตฺตํ สทฺธาปริภาวิตํ ฯเปฯ ปญฺญาปริภาวิตํ, ตํ อุทฺธคามิ โหติ วิเสสคามิ. (สํ.ม. ๑๙/๑๐๑๗/๓๑๙)

“มหาบพิตร บุรุษดำลงในห้วงน้ำลึกแล้วทุบหม้อเนยใสหรือหม้อน้ำมัน ก้อนกรวดหรือกระเบื้องหม้อนั้นพึงจมลง ส่วนเนยใสหรือน้ำมันในหม้อนั้นพึงลอยขึ้นเหนือน้ำ ฉันใด จิตของผู้ใดผู้หนึ่งที่ได้เจริญด้วยศรัทธา ฯลฯ และที่ได้เจริญด้วยปัญญามาเป็นเวลานาน กายนี้ของผู้นั้นเกาะกุมเป็นรูปร่างที่ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมปัง ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเฟ้น มีความแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา กาบ้าง แร้งบ้าง นกตะกรุมบ้าง สุนัขบ้านบ้าง สุนัขจิ้งจอกบ้าง สัตว์หลายชนิดบ้าง ย่อมกัดกินกายนี้ ส่วนจิตของผู้นั้นที่ได้เจริญด้วยศรัทธา ศีล ความรู้ จาคะ และปัญญามาเป็นเวลานาน ย่อมสูงขึ้นไปจนถึงบรรลุคุณวิเศษ”

[๓๓] โส วต จุนฺท อตฺตนา ปลิปปลิปนฺโน ปรํ ปลิปปลิปนฺนํ อุทฺธริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, โส วต จุนฺท อตฺตนา อปลิปปลิปนฺโน ปรํ ปลิปปลิปนฺนํ อุทฺธริสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ, โส วต จุนฺท อตฺตนา อทนฺโต อวินีโต อปรินิพฺพุโต ปรํ ทเมสฺสติ วิเนสฺสติ ปรินิพฺพาเปสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, โส วต จุนฺท อตฺตนา ทนฺโต วินีโต ปรินิพฺพุโต ปรํ ทเมสฺสติ วิเนสฺสติ ปรินิพฺพาเปสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ, เอวเมว โข จุนฺท วิหึสกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส อวิหึสา โหติ ปรินิพฺพานาย. (ม.มู. ๑๒๑๘๗/๕๕)

[๓๔] อริยสฺส ปน วินเย ปลิปนฺติ ปญฺจ กามคุณา วุจฺจนฺติ. ปลิปนฺโนติ ตตฺถ นิมุคฺโค พาลปุถุชฺชโน. (ม.มู.อ. ๑/๘๗/๒๐๕-๖)

"ในอริยวินัย กามคุณ ๕ เรียกว่า เปือกตม คำว่า ปลิปนฺโน (ผู้จมอยู่) คือ ปุถุชนคนเขลาผู้จมอยู่ในเปือกตมนั้น"

[๓๕] ม.มู.อ. ๑/๘๗/๒๐๖, องฺ.เอกก.อ. ๑/๒๖๐-๖๑/๓๖๑

[๓๖] อิติ โข จุนฺท เทสิโต มยา สลฺเลขปริยาโย, เทสิโต จิตฺตุปฺปาทปริยาโย, เทสิโต ปริกฺกมนปริยาโย, เทสิโต อุปริภาคปริยาโย, เทสิโต ปรินิพฺพานปริยาโย. (ม.มู. ๑๒/๘๘/๕๗)

"จุนทะ เราได้แสดงเหตุที่ทำให้ขัดเกลากิเลส เกิดกุศลจิต หลีกเลี่ยง[จากการเบียดเบียนเป็นต้น] ไปสู่ระดับสูง และระงับกิเลสด้วยประการอย่างนี้"

[๓๗] ม.อุ. ๑๔/๒๘๙-๙๗/๒๖๔-๗๑, ม.อุ.อ. ๔/๒๘๙-๙๗/๑๗๙-๑๘๕

[๓๘] กมฺมสฺสกา มาณว สตฺตา กมฺมทายาทา กมฺมโยนี กมฺมพนฺธู กมฺมปฺปฏิสรณา. กมฺมํ สตฺเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตาย. (ม.ม. ๑๔/๒๘๙/๒๖๒)

[๓๙] ขุ.ธ. ๒๕/๔๑/๒๓

[๔๐] ขุ.ธ.อ. ๑/๔๑๒๓๙

[๔๑] เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อปฺปาพาธานํ ยทิทํ พากุโล. (องฺ.เอกก. ๒๐/๒๒๖/๒๕)

"ภิกษุทั้งหลาย พากุละเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีอาพาธน้อย"

[๔๒] ปาโณติ เจตฺถ โวหารโต สตฺโต ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๑๔๕)

"อนึ่ง คำว่า ปาโณ (สัตว์มีชีวิต) ในเรื่องนี้ เป็นสัตว์โดยบัญญัติ เป็นชีวิตินทรีย์โดยปรมัตถ์"

[๔๓] ม.มู. ๑๒/๘๒/๔๙

[๔๔] ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ- ปาโณ ปาณสญฺญิตา วธกจิตฺตํ อุปกฺกโม เตน มรณนฺติ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๑๔๕)

"องค์ประกอบของการฆ่าสัตว์นั้น มี ๕ อย่าง คือ สัตว์มีชีวิต (ปาโณ) รู้ว่าสัตว์มีชีวิต (ปาณสญฺญิตา) มีจิตคิดจะฆ่า (วธกจิตฺตํ) มีความพยายามในการฆ่า (อุปกฺกโม) ความตายมีขึ้นด้วยความพยายามนั้น (เตน มรณํ)"

[๔๕] โส คุณวิรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ปาเณสุ ขุทฺทเก ปาเณ อปฺป-สาวชฺโช มหาสรีเร มหาสาวชฺโช. กสฺมา. ปโยคมหนฺตตาย. ปโยคสมตฺเตปิ วตฺถุมหนฺตตาย. คุณวนฺเตสุ มนุสฺสาทีสุ อปฺปคุเณ อปฺปสาวชฺโช มหาคุเณ มหาสาวชฺโช. สรีรคุณานํ ปน สมภาเว สติ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวชฺโช ติพฺพตาย มหาสาวชฺโชติ เวทิตพฺโพ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๑๔๕)

"การฆ่าสัตว์ดังกล่าวพึงทราบว่า

ก. มีโทษน้อยในสัตว์เล็กในหมู่สัตว์ดิรัจฉานเป็นต้นที่ไม่มีคุณ-ธรรม มีโทษมากในสัตว์ใหญ่ เพราะมีความพยายามมาก และมีโทษมากแม้จะมีความพยายามเสมอกัน เพราะเป็นวัตถุใหญ่

ข. มีโทษน้อยในมนุษย์ผู้ไม่มีคุณธรรม มีโทษมากในมนุษย์ผู้มีคุณธรรม

ค. เมื่อมีสรีระและคุณธรรมเสมอกัน มีโทษน้อยเพราะกิเลสและความพยายามอ่อน มีโทษมากเพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า"

[๔๖] น ภิกฺขเว ชานํ อุทฺทิสฺส กตํ มํสํ ปริภุญฺชิตพฺพํ. โย ปริภุญฺเชยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. อนุชานามิ ภิกฺขเว ติโกฏิปริสุทฺธํ มจฺฉมํสํ อทิฏฺฐํ อสฺสุตํ

อปริสงฺกิตํ. (วิ.ม. ๕/๔/๒๙๔/๗๔)

"ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรู้อยู่ ไม่พึงฉันเนื้อที่ถูกทำเจาะจง รูปใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตปลาและเนื้อเป็นของบริสุทธิ์ด้วยอาการ ๓ อย่างคือ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน และไม่ได้นึกสงสัย"

[๔๗] สนฺติ ภคฺคว เอเก สมณพฺราหฺมณา อิสฺสรกุตฺตํ พฺรหฺมกุตฺตํ อาจริยกํ อคฺคญฺญํ ปญฺญเปนฺติ. (ที.ปา. ๑๑/๓๗/๒๓)

"ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางคนประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่า พระพรหมผู้เป็นใหญ่เป็นผู้สร้าง"

[๔๘] อิธ มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา ปาณาติปาตี โหติ ลุทฺโท โลหิตปาณี หตปหเต นิวิฏฺโฐ อทยาปนฺโน ปาณภูเตสุ. โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ปจฺจาชายติ, อปฺปายุโก โหติ. อปฺปายุกสํวตฺตนิกา เอสา มาณว ปฏิปทา, ยทิทํ ปาณาติปาตี โหติ, ลุทฺโท โลหิตปาณี หตปหเต นิวิฏฺโฐ อทยาปนฺโน ปาณภูเตสุ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๐/๒๖๒)

"มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ฝักใฝ่ในการประหัตประหาร ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไป เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไป กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นคนมีอายุสั้น มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ฝักใฝ่ในการประหัตประหาร ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย นี้เป็นปฏิปทา

ที่เป็นไปเพื่อความมีอายุสั้น”

๔๙ ตตฺถ อลาโต เอตทพฺรวีติ โส กิร กสฺสปทสพลสฺส เจติเย อโนชปุปฺผทาเมน ปูชํ กตฺวา มรณสมเย อญฺเญน กมฺเมน ยถานุภาวํ ขิตฺโต สํสาเร สํสรนฺโต เอกสฺส ปาปกมฺมสฺส นิสฺสนฺเทน โคฆาตกกุเล นิพฺพตฺติตฺวา พหุ ปาปมกาสิ. อถสฺส มรณกาเล ภสฺมปฏิจฺฉนฺโน วิย อคฺคิ เอตฺตกํ กาลํ ฐิตํ ตํ ปุญฺญกมฺมํ โอกาสมกาสิ. โส ตสฺสานุภาเวน อิธ นิพฺพตฺติตฺวา ตํ วิภูตึ ปตฺโต. ชาตึ สรนฺโต ปน อตีตานนฺตรโต ปรํ ปริสริตุํ อสกฺโกนฺโต “โคฆาตกกมฺมํ กตฺวา อิธ นิพฺพตฺโตสฺมีติ สญฺญาย ตสฺส วาทํ อุปตฺถมฺเภนฺโต อิทํ “ยถา ภทนฺโต ภณตีติอาทิวจนํ อพฺรวิ. (ขุ.ชา.อ. ๑๐/๑๑๙๙-๑๒๐๑/๑๓๗)

“ในคาถาเหล่านั้น บาทคาถาว่า อลาโต เอตทพฺรวิ (อลาตะได้กล่าวคำนี้) หมายความว่า ได้สดับมาว่า อลาตเสนาบดีนั้นกระทำการบูชาด้วยพวงดอกอังกาบที่พระเจดีย์ของพระทศพลพระนามว่ากัสสปะ ในเวลาใกล้ตายถูกกรรมอื่นซัดไปตามอานุภาพ ท่องเที่ยวไปในสงสาร ถือกำเนิดในตระกูลคนฆ่าวัวด้วยผลแห่งกรรมชั่วอย่างหนึ่ง ได้กระทำกรรมชั่วเป็นอันมาก ครั้นในเวลาที่เขาตาย บุญกรรมอันนั้นที่ดำรงอยู่ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ได้ให้โอกาสเหมือนไฟที่ถูกขี้เถ้ากลบไว้ เขาจึงบังเกิดในโลกมนุษย์นี้ด้วยอานุภาพแห่งกรรมนั้นแล้วได้รับสมบัติเช่นนั้น แต่เมื่อระลึกชาติอยู่ ไม่อาจระลึกถึงกรรมอื่นจากกรรมในอดีตที่ถัดมาได้ จึงกล่าวสนับสนุนวาทะของคุณาชีวกนั้นด้วยสำคัญว่า เราได้กระทำกรรมฆ่าวัวแล้วมาบังเกิดในที่นี้ จึงกล่าวคำว่า ยถา ภทนฺโต ภณติ เป็นต้น”

๕๐ อรรถกถาธรรมบท อัญญตรปุริสวัตถุ (ขุ.ธ.อ. ๑/๖๐/๓๔๒)

๕๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘/๕

๕๒ อิธ ปน มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ, นิหิตทณฺโฑ นิหิตสตฺโถ ลชฺชี ทยาปนฺโน สพฺพ-ปาณภูตหิตานุกมฺปี วิหรติ. โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, ทีฆายุโก โหติ. ทีฆายุกสํวตฺตนิกา เอสา มาณว ปฏิปทา, ยทิทํ ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ, นิหิตทณฺโฑ นิหิตสตฺโถ ลชฺชี ทยาปนฺโน สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี วิหรติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๐/๒๖๓)

"มาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธ และศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลในสรรพสัตว์ หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นคนมีอายุยืน มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธ และศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลในสรรพสัตว์ นี้เป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีอายุยืน"

๕๓ เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย ญายสฺส อธิคมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา. (ที.ม. ๑๐/๓๗๓/๒๔๘)

"ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวที่จะทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญได้ ดับความทุกข์และโทมนัสได้ บรรลุอริยมรรค และเห็นแจ้งพระนิพพานได้ หนทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔

ประการ”

๕๔ ปาณาติปาตา เวรมณิยา เจตฺถ องฺคปจฺจงฺคสมฺปนฺนตา อาโรหปริณาหสมฺปตฺติตา ชวสมฺปตฺติตา สุปฺปติฏฺฐิตปาทตา จารุตา มุทุตา สุจิตา สูรตา มหพฺพลตา วิสฺสฏฺฐวจนตา โลกปิยตา เนลตา อเภชฺชปริสตา อจฺฉมฺภิตา ทุปฺปธํสิตา ปรูปกฺกเมน อมรณตา อนนฺตปริวารตา สุรูปตา สุสณฺฐานตา อปฺปาพาธตา อโสกิตา ปิเยหิ มนาเปหิ สทฺธึ อวิปฺปโยคตา ทีฆายุกตาติ เอวมาทีนิ ผลานิ. (ขุ.ขุ.อ. ๒๔-๕, ขุ.อิติ.อ. ๗๔/๒๖๘)

“อนึ่ง สิกขาบท ๕ อย่างเหล่านี้ ผลของเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์มีอาทิอย่างนี้ คือ

๑. เป็นผู้มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน

๒. เป็นผู้มีร่างกายสูงใหญ่สมบูรณ์

๓. เป็นผู้คล่องแคล่วว่องไวสมบูรณ์

๔. เป็นผู้มีเท้ายืนได้มั่นคงดี

๕. เป็นผู้มีความงดงาม

๖. เป็นผู้มีความอ่อนโยน

๗. เป็นผู้สะอาด

๘. เป็นผู้แกล้วกล้า

๙. เป็นผู้มีกำลังมาก

๑๐. เป็นผู้มีวาจาสละสลวย

๑๑. เป็นที่รักของชาวโลก

๑๒. เป็นผู้มีวาจาไม่มีโทษ

๑๓. เป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน
๑๔. เป็นผู้ไม่มีความหวาดกลัว
๑๕. เป็นผู้ไม่ถูกคนอื่นข่มเหง
๑๖. เป็นผู้ไม่ตายด้วยการปองร้ายของผู้อื่น
๑๗. เป็นผู้มีบริวารไม่มีขอบเขต
๑๘. เป็นผู้มีรูปงาม
๑๙. เป็นผู้มีทรวดทรงสมส่วน
๒๐. เป็นผู้มีอาพาธน้อย
๒๑. เป็นผู้ไม่เศร้าโศก
๒๒. เป็นผู้ไม่พลัดพรากจากบุคคลสิ่งของอันเป็นที่รักชอบใจ
๒๓. เป็นผู้มีอายุยืน”

[๕๕] ปเร อทินฺนาทายี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อทินฺนาทานา ปฏิวิรตา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๑)

[๕๖] วินัยปิฎก มหาวิภังค์ อทินนาทานสิกขาบท (วิ.มหา. ๑/๘๔-๑๓๑/๕๓-๗๒, วิ.มหา.อ. ๑/๙๒/๓๒๖-๒๗)

[๕๗] ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ- ปรปริคฺคหิตํ ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา เถยฺยจิตฺตํ อุปกฺกโม เตน หรณนฺติ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๑๔๖)

“อทินนาทานนั้นมีองค์ ๕ คือ สิ่งที่คนอื่นครอบครอง (ปรปริคฺคหิตํ) รู้ว่าเป็นสิ่งที่คนอื่นครอบครอง (ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา) มีจิตคิดจะขโมย (เถยฺยจิตฺตํ) มีความพยายาม (อุปกฺกโม) นำสิ่งของไปด้วยความพยายามนั้น (เตน หรณํ)”

[๕๘] ม.มู.อ. ๑/๘๙/๒๑๗

[๕๙] ม.มู.อ. ๑/๘๙/๒๑๗

[๖๐] อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตอรรถกถา เรื่องขุชชุตตราและสามาวดี (องฺ.เอกก.อ. ๑/๒๖๐-๖๑/๓๖๑

[๖๑] อทินฺนาทานํ ภิกฺขเว อาเสวิตํ ภาวิตํ พหุลีกตํ นิรยสํวตฺตนิกํ, ติรจฺฉานโยนิสํวตฺตนิกํ เปตฺติวิสยสํวตฺตนิกํ. โย สพฺพลหุโส อทินฺนาทานสฺส วิปาโก มนุสฺสภูตสฺส โภคพฺยสนสํวตฺตนิโก โหติ. (องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๔๐/๒๐๓)

[๖๒] อทินฺนาทานา เวรมณิยา มหทฺธนตา ปหูตธนธญฺญตา อนนฺตโภคตา อนุปฺปนฺนโภคุปฺปตฺติตา อุปฺปนฺนโภคถาวรตา อิจฺฉิตานํ โภคานํ ขิปฺปปฺปฏิลาภิตา ราชโจรุทกคฺคิอปฺปิยทายาเทหิ อสาธารณโภคตา อสาธารณธนปฺปฏิลาภิตา โลกุตฺตมตา นตฺถิกภาวสฺส อชานนตา สุขวิหาริตาติเอวมาทีนิ. (ขุ.ขุ.อ. ๒๕, ขุ.อิติ.อ. ๗๔/๒๖๘)

"ผลของเจตนางดเว้นจากอทินนาทาน มีอาทิอย่างนี้คือ

๑. เป็นผู้มีทรัพย์มาก

๒. เป็นผู้มีทรัพย์และธัญญชาติมาก

๓. เป็นผู้มีโภคะไม่มีขอบเขต

๔. เป็นผู้ได้รับโภคะที่ยังไม่ได้

๕. เป็นผู้มีโภคะยั่งยืน

๖. การได้โภคะตามที่ต้องการอย่างฉับพลัน

๗. การที่พระราชา โจร น้ำ ไฟ หรือทายาทล้างผลาญช่วงชิงโภคะไปไม่ได้

๘. การได้รับทรัพย์ส่วนตัวไม่เนื่องด้วยผู้อื่น

๙. เป็นหัวหน้าในที่นั้นๆ

๑๐. เป็นผู้ไม่รู้จักความไม่มี

๑๑. เป็นผู้อยู่อย่างสุขสบาย”

๖๓ ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจารี ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๑)

๖๔ อากงฺเขยฺย เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ลาภี อสฺสํ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี. (ม.มู. ๑๒/๖๕/๔๐)

“หากภิกษุหวังว่า เราจะได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วย เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์”

๖๕ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๕๐/๔๖-๘

๖๖ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๔๐/๒๐๓

๖๗ อพฺรหฺมจริยา เวรมณิยา วิคตปจฺจตฺถิกตา สพฺพชนปิยตา อนฺนปานวตฺถสยนาทีนํ ลาภิตา สุขสยนตา สุขปฺปฏิพุชฺฌนตา อปายภยวินิมุตฺตตา อิตฺถิภาวปฺปฏิลาภสฺส วา นปุํสกภาวปฺปฏิลาภสฺส วา อภพฺพตา อกฺโกธนตา ปจฺจกฺขการิตา อปติตกฺขนฺธตา อนโธมุขตา อิตฺถิปุริสานํ อญฺญมญฺญปิยตา ปริปุณฺณินฺทฺริยตา ปริปุณฺณลกฺขณตา นิราสงฺกตา อปฺโปสฺสุกฺกตา สุขวิหาริตา อกุโตภยตา ปิยวิปฺปโยคาภาวตาติ เอวมาทีนิ. (ขุ.ขุ.อ. ๒๕, ขุ.อิติ.อ. ๗๔/๒๖๘-๖๙)

“ผลของเจตนางดเว้นจากการไม่ประพฤติพรหมจรรย์ มีอาทิอย่างนี้คือ

๑. เป็นผู้ไม่มีศัตรู

๒. เป็นผู้เป็นที่รักของชนทุกชั้น

๓. เป็นผู้ได้ข้าว น้ำ ผ้า และที่นอนเป็นต้น

๔. เป็นผู้นอนอย่างมีความสุข

๕. เป็นผู้ตื่นอย่างมีความสุข
๖. เป็นผู้พ้นภัยในอบาย
๗. เป็นผู้ไม่ควรเป็นสตรีจากเพศบุรุษ
๘. เป็นผู้ไม่ควรเป็นกระเทย
๙. เป็นผู้ไม่มักโกรธ
๑๐. เป็นผู้มีปกติกระทำตัวอย่างเปิดเผยได้
๑๑. เป็นผู้มีคอไม่ตก
๑๒. เป็นผู้ไม่ก้มหน้า
๑๓. เป็นผู้มีสตรีและบุรุษเป็นคนรักกัน
๑๔. เป็นผู้มีอินทรีย์บริบูรณ์
๑๕. เป็นผู้มีลักษณะบริบูรณ์
๑๖. เป็นผู้ไม่มีความระแวง
๑๗. เป็นผู้มีความขวนขวายน้อย (ไม่ลำบาก)
๑๘. เป็นผู้อยู่อย่างมีความสุข
๑๙. เป็นผู้ไม่มีภัยจากที่ไหน
๒๐. เป็นผู้ไม่พลัดพรากจากบุคคลสิ่งของอันเป็นที่รัก”

[๖๘] ปุพฺเพ กิร กสฺสปทสพลสฺส สาสเน โอสกฺกมาเน สามเณราทีนํ วิปฺปการํ ทิสฺวา สตฺต ภิกฺขู สํเวคปฺปตฺตา “ยาว สาสนํ น อนฺตรธายติ, ตาว อตฺตโน ปติฏฺฐํ กริสฺสามาติ สุวณฺณเจติยํ วนฺทิตฺวา อรญฺญํ ปวิฏฺฐา เอกํ ปพฺพตํ ทิสฺวา “ชีวิเต สาลยา นิวตฺตนฺตุ, นิราลยา อิมํ ปพฺพตํ อภิรุหนฺตูติ วตฺวา นิสฺเสณึ พนฺธิตฺวา สพฺเพ ตํ ปพฺพตํ อภิรุยฺห นิสฺเสณึ ปาเตตฺวา สมณธมฺมํ กรึสุ. (ขุ.อุ.อ. ๑๐/๘๔, ขุ.ธ.อ. ๑/๑๐๑/๔๗๘)

“ได้ยินมาว่า ในกาลก่อนเมื่อศาสนาของพระกัสสปทศพลเสื่อม

ลงอยู่ ภิกษุ ๗ รูปเห็นอากัปกิริยาอันไม่งามของสามเณรเป็นต้น จึงเกิดความสลดใจคิดว่าศาสนายังไม่อันตรธานตราบใด เราจะทำที่พึ่งของตนตราบนั้น จึงนมัสการเจดีย์ทองแล้วเข้าป่า เห็นภูเขาลูกหนึ่งจึงกล่าวว่า ผู้มีความอาลัยในชีวิตจงกลับไป ผู้ไม่มีความอาลัยจงขึ้นภูเขาลูกนี้ แล้วทั้งหมดพากันผูกบันไดขึ้นภูเขานั้น ได้ผลักบันไดลงบำเพ็ญสมณธรรม”

[๖๙] มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ธาตุวิภังคสูตร (ม.อุ. ๑๔/๓๔๒-๗๐/๓๐๔-๑๕)

[๗๐] อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต เรื่องเขมาเถรี (องฺ.เอกก.อ. ๑/๒๓๖/๓๐๒-๖)

[๗๑] ในขุททกนิกาย อปทาน (ขุ.อป. ๓๓/๓๒๙-๓๒/๓๕๕-๕๖) มีข้อความว่า

รมฺมํ เวฬุวนํ เยน น ทิฏฺฐํ สุคตาลยํ
น เตน นนฺทนํ ทิฏฺฐํ อิติ มญฺญามเส มยํ.

“หม่อมฉันสำคัญว่าพระเวฬุวันซึ่งเป็นที่ประทับของพระสุคต เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ ผู้ใดยังมิได้เห็น ผู้นั้นก็จัดว่ายังไม่ได้เห็นสวนนันทวัน”

เยน เวฬุวนํ ทิฏฺฐํ นรนนฺทนนนฺทนํ
สุทิฏฺฐํ นนฺทนํ เตน อมรินฺทสุนนฺทนํ.

“พระเวฬุวันซึ่งเป็นสถานที่น่าเพลิดเพลินยินดีของนรชน ผู้ใดได้เห็นแล้ว ผู้นั้นเหมือนได้เห็นสวนนันทวัน ซึ่งเป็นสถานที่เพลิดเพลินของท้าวอัมรินทราธิราช”

วิหาย นนฺทนํ เทวา โอตริตฺวา มหีตลํ
รมฺมํ เวฬุวนํ ทิสฺวา น ตปฺปนฺติ สุวิมฺหิตา.

“ท้าวสักกเทวราชและเทพทั้งหลายละสวนนันทวันแล้ว ลงมาที่

พื้นปฐพี เห็นพระเวฬุวันที่น่ารื่นรมย์แล้ว ก็อัศจรรย์ใจ มิรู้เบื่อ”

ราชปุญฺเญน นิพฺพตฺตํ พุทฺธปุญฺเญน ภูสิตํ
โก วตฺตา ตสฺส นิสฺเสสํ วนสฺส คุณสญฺจยํ.

“พระเวฬุวันเกิดขึ้นเพราะบุญของพระราชา อันบุญญานุภาพแห่งพระพุทธเจ้าประดับแล้ว ใครเล่าจะประมวลคุณแห่งพระเวฬุวันมากล่าวให้หมดสิ้นได้”

๗๒ อาตุรํ อสุจึ ปูตึ ปสฺส เขเม สมุสฺสยํ
อุคฺฆรนฺตํ ปคฺฆรนฺตํ พาลานํ อภินนฺทิตํ.
อสุภาย จิตฺตํ ภาเวหิ เอกคฺคํ สุสมาหิตํ
สติ กายคตา ตฺยตฺถุ นิพฺพิทาพหุลา ภว.
ยถา อิทํ ตถา เอตํ ยถา เอตํ ตถา อิทํ
อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ กาเย ฉนฺทํ วิราชย.

(ขุ.อป. ๓๓/๓๕๔-๕๖/๓๓๖)

๗๓ อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ มานานุสย ปชฺชห
ตโต มานาภิสมยา อุปสนฺตา จริสฺสสิ.

(ขุ.อป. ๓๓/๓๕๗/๓๓๖)

๗๔ เย ราครตฺตานุปตนฺติ โสตํ
สยํ กตํ มกฺกฏโกว ชาลํ
เอตมฺปิ เฉตฺวาน ปริพฺพชนฺติ
น เปกฺขิโน กามสุขํ ปหาย. (ขุ.อป. ๓๓/๓๕๘/๓๓๖)

๗๕ องฺ.เอกก.อ. ๑/๒๓๖/๓๐๔, ขุ.ธ.อ. ๒/๓๔๗/๔๐๔

[๗๖] ตโต กลฺลิกจิตฺตํ มํ ญตฺวาน นรสารถิ
มหานิทานํ เทเสสิ สุตฺตนฺตํ วินยาย เม.
สุตฺวา สุตฺตนฺตเสฏฺฐนฺตํ ปุพฺพสญฺญมนุสฺสรึ
ตตฺถฏฺฐิตาวหํ สนฺตี ธมฺมจกฺขุํ วิโสธยึ.

(ขุ.อป. ๓๓/๓๕๙-๖๐/๓๓๗)

"ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าผู้เป็นสารถีฝึกนรชนทรงทราบว่า หม่อมฉันมีจิตควรแล้ว จึงทรงแสดงมหานิทานสูตรเพื่อทรงแนะนำหม่อมฉัน

หม่อมฉันได้ฟังพระสูตรอันประเสริฐนั้นแล้ว จึงระลึกถึงสัญญาในกาลก่อนได้ ตั้งมั่นอยู่ในสัญญานั้นแล้ว ชำระธรรมจักษุให้หมดจด"

[๗๗] ปพฺพชิตฺวา ตทา จาหํ อทฺธมาเส อุปฏฺฐิเต
ทีโปทยญฺจ เภทญฺจ ทิสฺวา สํวิคฺคมานสา.
นิพฺพินฺนา สพฺพสงฺขาเร ปจฺจยาการโกวิทา
จตุโรเฆ อติกฺกมฺม อรหตฺตํ อปาปุณึ.

(ขุ.อป. ๓๓/๓๗๒-๗๓/๓๓๘)

"ครั้งนั้น หม่อมฉันบวชมาแล้วผ่านไปกึ่งเดือน เห็นประทีปสว่างขึ้นและดับไป จึงมีใจสังเวช มีความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง ฉลาดในปัจจยาการข้ามพ้นห้วงกิเลส ๔ แล้ว ได้บรรลุอรหัตตผล"

[๗๘] ธมฺมจกฺขุนฺติ พฺรหฺมายุสุตฺเต ติณฺณํ มคฺคานํ, จตุราหุโรวาเท อาสวกฺขยสฺเสตํ นามํ. อุปาลิสุตฺเต โสตาปตฺติมคฺคสฺส นามํ. อิธาปิ โสตา-ปตฺติมคฺโค อธิปฺเปโต. (ขุ.เถรี.อ. ๓๖๐/๓๗)

"ธรรมจักษุเป็นชื่อของมรรค ๓ ในพรัหมายุสูตร หรือมรรคสิ้นอาสวกิเลสในราหุโลวาทสูตร ๔ สูตร แต่เป็นชื่อของโสดาปัตติมรรคในอุปาลิสูตร แม้ในพระสูตรนี้ก็หมายถึงโสดาปัตติมรรค"

[๗๙] เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวิกานํ ภิกฺขุนีนํ มหาปญฺญานํ ยทิทํ เขมา. (องฺ.เอกก. ๒๐/๒๓๖/๒๖)

"ภิกษุทั้งหลาย เขมาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีปัญญามาก"

[๘๐] เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวิกานํ ภิกฺขุนีนํ อิทฺธิมนฺตีนํ ยทิทํ อุปฺปลวณฺณา. (องฺ.เอกก. ๒๐/๒๓๗/๒๖)

"ภิกษุทั้งหลาย อุบลวรรณาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีฤทธิ์มาก"

[๘๑] เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวิกานํ ภิกฺขุนีนํ วินยธรานํ ยทิทํ ปฏาจารา. (องฺ.เอกก. ๒๐/๒๓๘/๒๖)

"ภิกษุทั้งหลาย ปฏาจาราเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ทรงวินัย"

๘๒ สา คาถาปริโยสาเน ยถาฐิตาว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิ. (องฺ.เอกก.อ. ๑/๒๔๓/๓๒๔)

"ในเวลาจบพระคาถา นางตามที่ยืนอยู่นั่นแล ได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย แล้วทูลขอบรรพชา"

[๘๓] โส เม ธมฺมมเทเสสิ ขนฺธายตนธาตุโย
อสุภานิจฺจํ ทุกฺขาติ อนตฺตาติ จ นายโก.
ตสฺส ธมฺมํ สุณิตฺวาหํ ธมฺมจกฺขุํ วิโสธยึ
ตโต วิญฺญาตสทฺธมฺมา ปพฺพชฺชํ อุปสมฺปทํ.
อายาจิโต ตทา อาห เอหิ ภทฺเทติ นายโก
ตทาหํ อุปสมฺปนฺนา ปริตฺตํ โตยมทฺทสํ.

ปาทปกฺขาลเนนาหํ ณตฺวา สอุทยพฺพยํ
ตถา สพฺเพปิ สงฺขาเร อีทิสํ จินฺตยึ ตทา
ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม อนุปาทาย สพฺพโส
ขิปฺปาภิญฺญานมคฺคมฺเม ตทา ปญฺญาปยี ชิโน.

(ขุ.อป. ๓๓/๔๒-๖/๓๕๗)

"พระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำ ทรงแสดงธรรมแก่หม่อมฉันว่า ขันธ์ อายตนะ และธาตุทั้งหลาย ไม่งาม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา หม่อมฉันได้ฟังพระธรรมของพระองค์แล้ว ชำระธรรมจักษุให้หมดจดโดยวิเศษ รู้แจ้งพระสัทธรรมแล้วได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบท

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าอันหม่อมฉันทูลขอแล้วได้ตรัสว่า เธอจงเป็นภิกษุณีมาเถิด นางผู้เจริญ หม่อมฉันอุปสมบทแล้ว ได้เห็นน้ำ รู้เห็นสังขารที่มีความเกิดและความดับไปด้วยน้ำล้างเท้า คิดว่า สังขารแม้ทั้งปวงก็เป็นอย่างนั้น

หลังจากนั้นจิตของหม่อมฉันหลุดพ้นแล้ว เพราะไม่ถือมั่นโดยสิ้นเชิง ในครั้งนั้น พระชินเจ้าทรงตั้งหม่อมฉันไว้ในเอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ผู้รู้แจ้งได้เร็ว"

[๘๔] เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวิกานํ ภิกฺขุนีนํ ขิปฺปาภิญฺญานํ ยทิทํ ภทฺทา กุณฺฑลเกสา. (องฺ.เอกก. ๒๐/๒๔๓/๒๖)

"ภิกษุทั้งหลาย ภัททากุณฑลเกสาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้รู้แจ้งได้เร็ว"

[๘๕] น คามธมฺโม นิคมสฺส ธมฺโม
น จาปิยํ เอกกุลสฺส ธมฺโม

สพฺพสฺส โลกสฺส สเทวกสฺส

เอเสว ธมฺโม ยทิทํ อนิจฺจตา. (ขุ.อป. ๓๓/๘๒/๓๖๑)

[๘๖] ขุ.เถรี.อ. ๒๑๓/๒๒๓

[๘๗] ขุ.อป. ๓๓/๘๒/๓๖๐-๑

[๘๘] เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวิกานํ ภิกฺขุนีนํ ลูขจีวรธรานํ ยทิทํ กิสาโคตมี. (องฺ.เอกก. ๒๐/๒๔๖/๒๖)

"ภิกษุทั้งหลาย กิสาโคตมีเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง"

[๘๙] ม.มู. ๑๒/๔๖๐-๗/๔๐๓-๗

[๙๐] เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวิกานํ ภิกฺขุนีนํ ธมฺมกถิกานํ ยทิทํ ธมฺมทินฺนา. (องฺ.เอกก. ๒๐/๒๓๙/๒๖)

"ภิกษุทั้งหลาย ธัมมทินนาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้เป็นธรรมกถึก"

[๙๑] วิสาขา ปน มหาอุปาสิกา วิปุลปริจฺจาคตาย สทฺธาสมฺปตฺติยา จ นิมฺมานรตีสุ นิพฺพตฺติตฺวา สุนิมฺมิตเทวราชสฺส อคฺคมเหสิภาวํ สมฺปาปุณิ. (ขุ.วิ.อ. ๗๒๙/๒๑๔)

"ส่วนมหาอุบาสิกาวิสาขาได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ดำรงตำแหน่งอัครมเหสีของท้าวสุนิมมิตเทวราช เพราะมีจาคะไพบูลย์และมีศรัทธาสมบูรณ์"

[๙๒] อยํ กิร ตโต สกฺกตฺตภาวโต จุโต ตสฺมึ อตฺตภาเว อนาคามิมคฺคสฺส ปฏิลทฺธตฺตา อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี หุตฺวา อวิหาทีสุ นิพฺพตฺตนฺโต อวสาเน อกนิฏฺเฐ นิพฺพตฺติสฺสติ. ตํ สนฺธาย เอวมาห. เอส กิร อวิเหสุ กปฺปสหสฺสํ

วสิสฺสติ, อตปฺเปสุ เทฺว กปฺปสหสฺสานิ, สุทสฺเสสุ จตฺตาริ กปฺปสหสฺสานิ, สุทสฺสีสุ อฏฺฐ, อกนิฏฺเฐสุ โสฬสาติ เอกตึส กปฺปสหสฺสานิ พฺรหฺมอายุํ อนุภวิสฺสติ. สกฺโก เทวราชา อนาถปิณฺฑิโก คหปติ วิสาขา มหาอุปาสิกาติ ตโยปิ หิ อิเม เอกปฺปมาณอายุกา เอว. วฏฺฏาภิรตสตฺตา นาม เอเตหิ สทิสา สุขภาคิโน นาม นตฺถิ. (ที.ม.อ. ๒/๓๖๙/๓๕๖)

"ได้ยินมาว่า ท้าวสักกะนี้จุติจากอัตภาพแห่งท้าวสักกะนั้นแล้ว จักเป็นผู้มีกระแสในเบื้องสูงจนถึงอกนิษฐภูมิ เพราะท้าวเธอได้บรรลุอนาคามิมรรคในอัตภาพนั้นแล้ว จึงไปบังเกิดในชั้นอวิหาเป็นต้น จักไปบังเกิดในอกนิษฐภูมิเป็นภพสุดท้าย ท้าวเธอทรงหมายเอาอกนิษฐภูมินั้นจึงตรัสอย่างนั้น

ได้ยินมาว่า ท้าวเธอจักเสวยอายุแห่งพรหม ๓๑,๐๐๐ กัป คือ จักอยู่ในชั้นอวิหา ๑,๐๐๐ กัป ชั้นอตัปปา ๒,๐๐๐ กัป ชั้นสุทัสสา ๔,๐๐๐ กัป ชั้นสุทัสสี ๘,๐๐๐ กัป ชั้นอกนิฏฐา ๑๖,๐๐๐ กัป เป็นความจริงที่ทั้งสามท่านเหล่านี้ คือ ท้าวสักกเทวราช อนาถบิณฑิกคหบดี และนางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นผู้มีจำนวนอายุขัยเดียวกัน ขึ้นชื่อว่าชนผู้เพลิดเพลินยิ่งนักในวัฏฏะ ซึ่งมีความสุขเสมอเหมือนกับสามท่านนี้ย่อมไม่มี"

[๙๓] ที.ม.อ. ๒/๓๖๙/๓๕๖

[๙๔] เวหปฺผลา อกนิฏฺฐา เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อิเม ตโย เทวโลกา เสฏฺฐภวา นาม. อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ นิพฺพตฺตอนาคามิโน เนว อุทฺธํ คจฺฉนฺติ น อโธ ตตฺถ ตตฺเถว ปรินิพฺพายนฺตีติ. (อภิ.วิ.อ. ๒/๑๐๒๙/๕๖๙)

"เทวโลก ๓ ชั้นเหล่านี้ คือ ชั้นเวหัปผลา ชั้นอกนิฏฐา และชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ ชื่อว่าภพประเสริฐที่สุด พระอนาคามีผู้บังเกิดในสถานที่ ๓ แห่งเหล่านี้ย่อมไม่ไปสู่ภพเบื้องบนหรือเบื้องต่ำ ย่อมปริ-

นิพพานในภพนั้นๆ แน่นอน”

เวหปฺผเล อกนิฏฺเฐ ภวคฺเค จ ปติฏฺฐิตา
น ปุนญฺญตฺถ ชายนฺติ สพฺเพ อริยปุคฺคลา
พฺรหฺมโลกคตา เหฏฺฐา อริยา โนปปชฺชเร.

(นามรูปปริจฺเฉท ๔๕๒-๕๓/๔๓)

“พระอริยบุคคลทั้งหมดผู้ดำรงอยู่ในเวหัปผลาภูมิ อกนิษฐภูมิ และภวัคคภูมิ (เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ) ย่อมไม่ไปเกิดอีกในภูมิอื่น พระอริยบุคคลทั้งหลายผู้เกิดในพรหมโลก ย่อมไม่เกิดในพรหมโลกชั้นต่ำ”

[๙๕] เอกจฺโจ หิ โสตาปนฺโน วฏฺฏชฺฌาสโย โหติ วฏฺฏาภิรโต ปุนปฺปุนํ วฏฺฏสฺมึเยว วิจรติ สนฺทิสฺสติ. อนาถปิณฺฑิโก เสฏฺฐิ วิสาขา อุปาสิกา จูฬรถมหารถา เทวปุตฺตา อเนกวณฺโณ เทวปุตฺโต สกฺโก เทวราชา นาคทตฺโต เทวปุตฺโตติ อิเม หิ เอตฺตกา ชนา วฏฺฏชฺฌาสยา วฏฺฏาภิรตา อาทิโต ปฏฺฐาย ฉ เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิฏฺเฐ ฐตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ อิเม อิธ น คหิตา. (สํ.ม.อ. ๓/๔๙๔/๓๑๕, อภิ.ปุ.อ. ๓/๓๓/๕๓)

“กล่าวโดยละเอียดว่า พระโสดาบันบางท่านยังมีความพอใจในวัฏฏะ ชอบวัฏฏะ จึงท่องเที่ยวในวัฏฏะอยู่ร่ำไป อนาถบิณฑิกเศรษฐี วิสาขาอุบาสิกา จูฬรถเทพบุตร มหารถเทพบุตร อเนกวัณณเทพบุตร ท้าวสักกเทวราช และนาคทัตตเทพบุตร ท่านเหล่านี้เพียงเท่านี้ยังมีความพอใจในวัฏฏะ ชอบวัฏฏะ ต้องอยู่ในเทวโลก ๖ ชั้นตั้งแต่ต้นแล้วดำรงอยู่ในชั้นอกนิษฐพรหมโลกจึงจะปรินิพพาน ท่านเหล่านี้ไม่ถือเอาในกรณีนี้”

[๙๖] โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจยคามึ ทิฏฺฐิคตานํ ปหานาย ปฐมาย ภูมิยา ปตฺติยา. (อภิ.สํ. ๓๒/๒๗๗/๘๔)

“ผู้เพียรปฏิบัติเจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจาก

วัฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น"

โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจยคามึ กามราคพฺยาปาทานํ ตนุภาวาย ทุติยาย ภูมิยา ปตฺติยา. (อภิ.สํ. ๓๒/๓๖๑/๑๐๒)

"ผู้เพียรปฏิบัติเจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏทุกข์ให้ถึง นิพพาน เพื่อบรรลุภูมิที่ ๒ เพื่อทำกามราคะและพยาบาทให้เบาบาง"

โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจยคามึ กามราคพฺยาปาทานํ อนวเสสปฺปหานาย ตติยาย ภูมิยา ปตฺติยา. (อภิ.สํ. ๓๒/๓๖๒/๑๐๒-๓)

"ผู้เพียรปฏิบัติเจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏทุกข์ให้ถึง นิพพาน เพื่อบรรลุภูมิที่ ๓ เพื่อละกามราคะและพยาบาทโดยสิ้นเชิง"

โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจยคามึ รูปราคอรูปราคมานอุทฺธจฺจอวิชฺชาย อนวเสสปฺปหานาย จตุตฺถาย ภูมิยา ปตฺติยา. (อภิ.สํ. ๓๒/๓๖๓/๑๐๓)

"ผู้เพียรปฏิบัติเจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏทุกข์ให้ถึง นิพพาน เพื่อบรรลุภูมิที่ ๔ เพื่อละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาโดยสิ้นเชิง"

[๙๗] ปเร มุสาวาที ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ มุสาวาทา ปฏิวิรตา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.ม. ๑๒/๘๓/๕๑)

[๙๘] ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ- อตถํ วตฺถุ วิสํวาทนจิตฺตํ ตชฺโช วายาโม ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๑๔๗)

"มุสาวาทนั้นมีองค์ ๔ คือ เรื่องไม่จริง (อตถํ วตฺถุ) มีจิตคิดจะพูดหลอกลวง (วิสํวาทนจิตฺตํ) ความพยายามอันเกิดด้วยจิตนั้น (ตชฺโช

วายาโม) และคนอื่นรู้เนื้อความนั้น (ปรสฺส ตทตฺถวิชานนํ)”

๙๙ โส ยมตฺถํ ภณฺชติ ตสฺส อปฺปตาย อปฺปสาวชฺโช มหนฺตตาย มหาสาวชฺโช. อปิจ คหฏฺฐานํ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย นตฺถีติอาทินยปฺปวตฺโต อปฺปสาวชฺโช. สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนตฺถํ วุตฺโต มหาสาวชฺโช. ปพฺพชิตานํ อปฺปกมฺปิ เตลํ วา สปฺปึ วา ลภิตฺวา หสาธิปฺปาเยน อชฺช คาเม เตลํ นที มญฺเญ สนฺทตีติ ปูรณกถานเยน ปวตฺโต อปฺปสาวชฺโช. อทิฏฺฐํเยว ปน ทิฏฺฐนฺติอาทินา นเยน วทนฺตานํ มหาสาวชฺโช. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๑๔๗)

“การพูดเท็จนั้นพึงทราบว่ามีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่ถูกทำลายมีน้อย หรือมีโทษมาก เพราะประโยชน์ที่ถูกทำลายมีมาก

อีกอย่างหนึ่ง

ก. มุสาวาทของคฤหัสถ์ที่ดำเนินไปโดยนัยว่าไม่มีเป็นต้น เพราะไม่ต้องการจะให้ทรัพย์ของตน มีโทษน้อย แต่มุสาวาทที่ตนเป็นพยานกล่าวเพื่อทำลายประโยชน์ มีโทษมาก

ข. มุสาวาทของบรรพชิตที่ดำเนินไปโดยนัยพูดเกินไป (ปูรณกถา) ว่าน้ำมันในหมู่บ้าน วันนี้เห็นจะไหลไปเหมือนแม่น้ำ โดยต้องการจะหยอกล้อเพราะได้น้ำมันหรือเนยใสเล็กน้อย มีโทษน้อย แต่มุสาวาทของผู้ที่พูดสิ่งที่ไม่เห็นว่าเห็น เป็นต้น มีโทษมาก”

๑๐๐ อฏฺฐิเม ภิกฺขเว อริยโวหารา. กตเม อฏฺฐ. อทิฏฺเฐ อทิฏฺฐวาทิตา, อสฺสุเต อสฺสุตวาทิตา, อมุเต อมุตวาทิตา, อวิญฺญาเต อวิญฺญาตวาทิตา, ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐวาทิตา, สุเต สุตวาทิตา, มุเต มุตวาทิตา, วิญฺญาเต วิญฺญาตวาทิตา. อิเม โข ภิกฺขเว อฏฺฐ อริยโวหาราติ. (องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๖๘/๒๕๔)

“ภิกษุทั้งหลาย อริยโวหารมี ๘ ประการเหล่านี้ ๘ ประการคืออะไรบ้าง คือ การกล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าได้เห็น การกล่าวสิ่งที่ได้ยินว่าได้ยิน

การกล่าวสิ่งที่ได้ทราบ[ทางจมูก/ลิ้น/กาย]ว่าได้ทราบ การกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าได้รู้ การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ยินว่าไม่ได้ยิน การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ และการกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ ภิกษุทั้งหลาย อริยโวหารมี ๘ ประการเหล่านี้"

๑๐๑ อฏฺฐิเม ภิกฺขเว อนริยโวหารา. กตเม อฏฺฐ. อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐวาทิตา, อสฺสุเต สุตวาทิตา, อมุเต มุตวาทิตา, อวิญฺญาเต วิญฺญาตวาทิตา, ทิฏฺเฐ อทิฏฺฐวาทิตา, สุเต อสฺสุตวาทิตา, มุเต อมุตวาทิตา, วิญฺญาเต อวิญฺญาต-วาทิตา. อิเม โข ภิกฺขเว อฏฺฐ อนริยโวหาราติ. (องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๖๗/๒๕๔)

"ภิกษุทั้งหลาย อนริยโวหารมี ๘ ประการเหล่านี้ ๘ ประการคืออะไรบ้าง คือ การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ยินว่าได้ยิน การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ การกล่าวสิ่งที่เห็นว่าไม่ได้เห็น การกล่าวสิ่งที่ได้ยินว่าไม่ได้ยิน การกล่าวสิ่งที่ทราบว่าไม่ได้ทราบ และการกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ ภิกษุทั้งหลาย อนริย-โวหารมี ๘ ประการเหล่านี้"

แม้ในคัมภีร์วิภังค์ก็มีข้อความว่า

ตตฺถ กตเม จตฺตาโร อนริยโวหารา. อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐวาทิตา, อสฺสุเต สุตวาทิตา, อมุเต มุตวาทิตา, อวิญฺญาเต วิญฺญาตวาทิตา. อิเม จตฺตาโร อนริยโวหารา. ตตฺถ กตเม อปเรปิ จตฺตาโร อนริยโวหารา. ทิฏฺเฐ อทิฏฺฐ-วาทิตา, สุเต อสฺสุตวาทิตา, มุเต อมุตวาทิตา, วิญฺญาเต อวิญฺญาตวาทิตา. อิเม จตฺตาโร อนริยโวหารา. (อภิ.วิ. ๓๕/๙๓๙/๔๕๙)

"ในเรื่องนั้น อนริยโวหารมี ๔ ประการคืออะไรบ้าง คือ การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ยินว่าได้ยิน การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ และการกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ เหล่านี้เรียกว่า อนริย-

โวหาร ๔ ประการ

อนริยโวหาร ๔ ประการอีกอย่างหนึ่งคืออะไรบ้าง คือ การกล่าวสิ่งที่เห็นว่าไม่ได้เห็น การกล่าวสิ่งที่ได้ยินว่าไม่ได้ยิน การกล่าวสิ่งที่ทราบว่าไม่ได้ทราบ และการกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ เหล่านี้เรียกว่า อนริยโวหาร ๔ ประการ”

[๑๐๒] มุสาวาโท ภิกฺขเว อาเสวิโต ภาวิโต พหุลีกโต นิรยสํวตฺตนิโก, ติรจฺฉานโยนิสํวตฺตนิโก, เปตฺติวิสยสํวตฺตนิโก. โย สพฺพลหุโส มุสาวาทสฺส วิปาโก มนุสฺสภูตสฺส อภูตพฺภกฺขานสํวตฺตนิโก โหติ. (องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๔๐/๒๐๓)

“การพูดเท็จที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือเปรตวิสัย วิบากแห่งมุสาวาทอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้ถูกกล่าวตู่ด้วยคำไม่จริงเมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์”

[๑๐๓] มุสาวาทา เวรมณิยา วิปฺปสนฺนินฺทฺริยตา วิสฺสฏฺฐมธุรภาณิตา สมสิตสุทฺธทนฺตตา นาติถูลตา นาติกิสตา นาติรสฺสตา นาติทีฆตา สุขสมฺผสฺสตา อุปฺปลคนฺธมุขตา สุสฺสูสกปริสตา อาเทยฺยวจนตา กมลทลสทิสมุทุโลหิตตนุชิวฺหตา อลีนตา อนุทฺธตตาติเอวมาทีนิ. (ขุ.ขุ.อ. ๒๕, ขุ.อิติ.อ. ๗๔/๒๖๙)

“ผลของเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ มีอาทิอย่างนี้ คือ

๑. มีอินทรีย์ผ่องใส

๒. พูดจาไพเราะสละสลวย

๓. มีฟันเรียบเสมอและขาวสะอาด

๔. ไม่อ้วนเกินไป

๕. ไม่ผอมเกินไป

๖. ไม่เตี้ยเกินไป

๗. ไม่สูงเกินไป

๘. มีสัมผัสเป็นสุข

๙. มีกลิ่นปากหอมดังดอกอุบล

๑๐. มีชนรอบข้างเชื่อฟังดี

๑๑. มีวาจาที่เชื่อถือได้

๑๒. มีลิ้นอ่อน แดง และบางเหมือนกลีบดอกบัว

๑๓. เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน

๑๔. เป็นผู้ไม่พูดติดอ่าง

[๑๐๔] ขุททกนิกาย อรรถกถาธรรมบท มหากัปปินเถรวัตถุ (ขุ.ธ.อ. ๑/๗๙/๔๑๑-๒๐)

[๑๐๕] ขุททกนิกาย ชาดก มัณฑัพยชาดก (ขุ.ชา. ๒๗/๖๒-๗๑/๒๐๙-๑๑)

[๑๐๖] วิสุทฺธิ. ๑/๑๙/๔๑

[๑๐๗] อิทมโวจ ภควา. อตฺตมโน อายสฺมา มหากสฺสโป ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิ. วุฏฺฐหิ จายสฺมา มหากสฺสโป ตมฺหา อาพาธา, ตถา ปหีโน จายสฺมโต มหากสฺสปสฺส โส อาพาโธ อโหสีติ. (สํ.ม. ๑๙/๑๙๕/๗๒)

"พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปะมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค ได้หายขาดจากอาพาธนั้น และอาพาธนั้นของท่านก็ถูกละได้อย่างเด็ดขาดเช่นนั้น"

อิทมโวจ ภควา. อตฺตมโน อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิ. วุฏฺฐหิ จายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ตมฺหาอาพาธา,ตถาปหีโน จายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานสฺส โส อาพาโธ อโหสีติ. (สํ.ม. ๑๙/๑๙๖/๗๓)

"พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค ได้หายขาดจากอาพาธนั้น และ

อาพาธนั้นของท่านก็ถูกละได้อย่างเด็ดขาดเช่นนั้น”

๑๐๘ อถ โข ภควโต วสฺสูปคตสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, พาฬฺหา เวทนา วตฺตนฺติ มารณนฺติกา. ตตฺร สุทํ ภควา สโต สมฺปชาโน อธิวาเสสิ อวิหญฺญ-มาโน. อถ โข ภควโต เอตทโหสิ “น โข เมตํ ปฏิรูปํ, ยฺวาหํ อนามนฺเตตฺวา อุปฏฺฐาเก อนปโลเกตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ ปรินิพฺพาเยยฺยํ, ยนฺนูนาหํ อิมํ อาพาธํ วีริเยน ปฏิปณาเมตฺวา ชีวิตสงฺขารํ อธิฏฺฐาย วิหเรยฺยนฺติ. อถ โข ภควา ตํ อาพาธํ วีริเยน ปฏิปณาเมตฺวา ชีวิตสงฺขารํ อธิฏฺฐาย วิหาสิ. อถ โข ภควโต โส อาพาโธ ปฏิปฺปสฺสมฺภิ. (ที.ม. ๑๐/๑๖๔/๙๐)

“ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษา ได้เกิดอาการประชวรอย่างรุนแรงมีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นไม่พรั่นพรึงทรงดำริว่า การที่เราไม่บอกผู้อุปัฏฐาก ไม่อำลาภิกษุสงฆ์แล้วปรินิพพานนั้น ไม่เหมาะแก่เรา ทางที่ดี เราควรใช้ความเพียรระงับอาพาธนี้ ดำรงชีวิตสังขารอยู่ต่อไป ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงใช้ความเพียรระงับอาการประชวรนั้น ทรงดำรงชีวิตสังขารอยู่ อาการประชวรจึงสงบ”

๑๐๙ ขุททกนิกาย มัจฉชาดก (ขุ.ชา. ๒๗/๗๕/๑๘)

๑๑๐ สกิเทว สุตโสม สพฺภิ โหติ สมาคโม
สา นํ สงฺคติ ปาเลติ นาสพฺภิ พหุ สงฺคโม.

(ขุ.ชา. ๒๘/๔๑๑/๑๑๒)

๑๑๑ สพฺภิเรว สมาเสถ สพฺภิ กุพฺเพถ สนฺถวํ
สตํ สทฺธมฺมมญฺญาย เสยฺโย โหติ น ปาปิโย.

(ขุ.ชา. ๒๘/๔๑๒/๑๑๒)

๑๑๒ ชีรนฺติ เว ราชรถา สุจิตฺตา อโถ สรีรมฺปิ ชรํ อุเปติ
สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ สนฺโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ.

(ขุ.ชา. ๒๘/๔๑๓/๑๑๒)

๑๑๓ นภญฺจ ทูเร ปฐวี จ ทูเร ปารํ สมุทฺทสฺส ตทาหุ ทูเร
ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ สตญฺจ ธมฺโม อสตญฺจ ราช.

(ขุ.ชา. ๒๘/๔๑๔/๑๑๒)

๑๑๔ สาวชฺชทุกฺขวิปากลกฺขณา อกุสลา. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๘๗)

"อกุศล มีสภาพอันมีโทษและมีวิบากไม่น่าปรารถนา"

๑๑๕ อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณา กุสลา. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๘๗)

"กุศลมีสภาพไม่มีโทษและมีวิบากน่าปรารถนา"

๑๑๖ อริยสฺส อริเยน สเมติ สขฺยํ ปญฺญสฺส ปญฺญาณวตา สเมติ
ปสฺเสยฺย ตํ วสฺสสตํ อโรคํ เอตํ วรานํ ปรมํ วรามิ.

(ขุ.ชา. ๒๘/๔๕๓/๑๑๙)

๑๑๗ กมฺมาโสติ กมฺมาสปาโท โปริสาโท วุจฺจติ. ตสฺส กิร ปาเท ขาณุเกน วิทฺธฏฺฐาเน วโณ รุหนฺโต จิตฺตทารุสทิโส หุตฺวา รุหิ. ตสฺมา กมฺมาสปาโทติ ปญฺญายิตฺถ. โส จ ตสฺมึ โอกาเส ทมิโต โปริสาทภาวโต ปฏิเสธิโต เกน? มหาสตฺเตน. กตรสฺมึ ชาตเกติ. มหาสุตโสมชาตเกติ เอเก. (ที.ม.อ. ๒/๙๕/๘๐)

"พระเถระบางรูปกล่าวถึงพระเจ้าโปริสาทผู้มีพระบาทด่างว่ากัมมาสะ จากที่ได้กล่าวขานว่า ที่พระบาทของพระเจ้าโปริสาทตรงที่ถูกตอไม้ตำนั้น ได้มีแผลเป็นงอกขึ้นเป็นเหมือนไม้ที่มีลาย ดังนั้นจึงปรากฏชื่อว่า ผู้มีพระบาทด่าง และในสถานที่นั้นพระองค์ได้ถูกแนะนำตักเตือนและห้ามจากความเป็นมนุษย์กินคน

ถามว่า : ถูกใครแนะนำตักเตือน

ตอบว่า : ถูกพระโพธิสัตว์แนะนำตักเตือน

ถามว่า : พบในชาดกอะไร

ตอบว่า : พบในมหาสุตโสมชาดก"

๑๑๘ คำว่า ปิสุณา มาจาก ปิส ธาตุ (จุณฺณเน = บด) + อุน ปัจจัย แปลง น เป็น ณ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปิสตีติ ปิสุณา (คำที่บดทำลายคนปรองดองกันชื่อว่า ปิสุณา) สันสกฤตมีรูปว่า ปิสุนา ตามปัจจัยเดิม ดังข้อความว่า

ปิส จุณฺณเน. ปิสติ, ปิสโก, ปิสุณา วาจา. อาคมฏฺฐกถายํ ปน "อตฺตโน ปิยภาวํ ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ ยาย วาจาย ภาสติ, สา ปิสุณา วาจาติ วุตฺตํ, ตํ นิรุตฺติลกฺขเณน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. (นีติ.ธาตุ. ๒๘๘)

"ปิส ธาตุในความหมายว่า บด เช่น ปิสติ (ย่อมบด) ปิสโก (ผู้บด) ปิสุณา วาจา (วาจาบดทำลาย[ความรักระหว่างคนสองคน]) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาของพระบาลีกล่าวว่า อตฺตโน ปิยภาวํ ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ ยาย วาจาย ภาสติ, สา ปิสุณา วาจา (วาจาที่ทำให้ผู้ฟังมีความรักแก่ผู้พูดและทำให้คนอื่นปราศจากความรัก ชื่อว่า ปิสุณวาจา) พึงทราบว่าข้อความนี้กล่าวไว้ด้วยลักษณะของนิรุตตินัย"

ตามข้อความในคัมภีร์อัฏฐสาลินี (ข้อ ๑ หน้า ๑๔๗) ที่กล่าวว่า ยาย วาจาย ยสฺส ตํ วาจํ ภาสติ ตสฺส หทเย อตฺตโน ปิยภาวํ ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ กโรติ สา ปิสุณวาจา (วาจาที่ทำให้ผู้ฟังมีความรักต่อผู้พูดและทำให้คนอื่นปราศจากความรัก ชื่อว่า ปิสุณวาจา) คำว่า ปิสุณา สำเร็จรูปมาจาก ปิยสุญฺญกรณา มีรูปวิเคราะห์ว่า ปิโย จ สุญฺญํ จ ปิยสุญฺญํ, ปิยสุญฺญํ กโรตีติ ปิยสุญฺญกรณา (คำที่กระทำความรักและความว่างเปล่า[จากความรัก] ชื่อว่า ปิยสุญฺญกรณะ) ลบ ย, ญฺญกร ให้เหลือเพียง ปิสุณา

๑๑๙ เภโท ทณฺโฑ สามทานา- นุยุปายา จตุโร อิเม. (อภิธาน. ๒/๓๔๘)

"อุบายที่เป็นเหตุชนะศัตรู มี ๔ ประการ คือ เภทะ (การพูดยุยงให้แตกแยก) ทัณฑะ (การสู้รบ) สามะ (การเกลี้ยกล่อม) และทานะ (การติดสินบน)"

อุบายที่เป็นเหตุชนะศัตรูของพระราชาในสมัยก่อน มี ๔ ประการ คือ

๑. เภทะ การยุยงให้แตกแยก คือ พูดยุยงฝ่ายศัตรูที่สามัคคีกันให้แตกแยกเพื่อบั่นทอนกำลัง เหมือนกับการที่พระเจ้าอชาตศัตรูส่งวัสสการพราหมณ์ไปทำลายความสามัคคีของเจ้าวัชชีแล้วจึงบุกยึดเมืองวัชชีในภายหลัง

๒. ทัณฑะ การสู้รบ คือ ต่อต้านการรุกรานของฝ่ายศัตรู หรือปฏิบัติการรุกรานฝ่ายศัตรู

๓. สามะ การเกลี้ยกล่อม คือ พูดจาหว่านล้อมให้ศัตรูยอมแพ้หรือมาเป็นพันธมิตรโดยไม่ต้องสู้รบ

๔. ทานะ การติดสินบน คือ ใช้ทรัพย์ติดสินบนศัตรูให้กลายเป็นมิตรหรือเพื่อซื้อข่าวของฝ่ายศัตรู

๑๒๐ อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต วัสสการสูตร (องฺ.สตฺตก. ๒๓/๒๐/๑๕-๙, องฺ.สตฺตก.อ. ๓/๒๒/๑๗๐-๓)

๑๒๑ ปิสุณํ วาจํ ปหาย ปิสุณาย วาจาย ปฏิวิรโต โหติ, อิโต สุตฺวา น อมุตฺร อกฺขาตา อิเมสํ เภทาย, อมุตฺร วา สุตฺวา น อิเมสํ อกฺขาตา, อมูสํ เภทาย. อิติ ภินฺนานํ วา สนฺธาตา, สหิตานํ วา อนุปฺปทาตา; สมคฺคาราโม สมคฺครโต สมคฺคนนฺที สมคฺคกรณี วาจํ ภาสิตา โหติ. (ที.สี. ๙/๑๙๔/๖๔)

"ภิกษุละเว้นขาดจากคำส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่

ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี”

[๑๒๒] ปิสุณา ภิกฺขเว วาจา อาเสวิตา ภาวิตา พหุลีกตา นิรยสํวตฺตนิกา, ติรจฺฉานโยนิสํวตฺตนิกา, เปตฺติวิสยสํวตฺตนิกา. โย สพฺพลหุโส ปิสุณาย วาจาย วิปาโก มนุสฺสภูตสฺส มิตฺเตหิ เภทนสํวตฺตนิโก โหติ. (องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๔๐/๒๐๓)

“การพูดส่อเสียดที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือเปรตวิสัย วิบากแห่งปิสุณวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้แตกจากมิตรเมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์”

[๑๒๓] ขุ.เถรี. ๒๖/๔๐๒-๔๙/๔๓๙-๔๔, ขุ.เถรี.อ. ๑/๔๐๒-๔๙/๓๒๖-๓๘

[๑๒๔] โส ตสฺสา อภิรุฬฺหภาวํ ญตฺวา ขิปฺปํ โอตริตฺวา รุกฺขํ กณฺฏเกหิ ปริกฺขิปิตฺวา “มุตฺโตมฺหิ กาฬกณฺณิยาติ วตฺวา ปลายิ. สาปิ โอตริตุ อสกฺโกนฺตี ตตฺเถว นิสีทิ. (ขุ.ชา.อ. ๙/๕๙๐/๒๔๑)

“มาณพนั้นรู้ว่านางขึ้นมา จึงรีบไต่ลง แล้วไปหากอหนามมาล้อมโคนต้นมะเดื่อ แล้วกล่าวว่า เราพ้นแล้วจากหญิงกาลกรรณี แล้วรีบวิ่งหนีไป นางกุมาริกานั้น เมื่อไม่สามารถลงจากต้นมะเดื่อได้ จึงนั่งอยู่บนนั้นนั่นเอง”

[๑๒๕] ขุททกนิกาย อุมังคชาดก สิริกาฬกัณณิปัญหะ (ขุ.ชา.อ. ๙/๕๙๐/๒๔๐)

[๑๒๖] ติสฺโส วิชฺชา : ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณํ วิชฺชา, สตฺตานํ จุตูปปาเต ญาณํ วิชฺชา, อาสวานํ ขเย ญาณํ วิชฺชา. (ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๘)

“วิชชา ๓ ได้แก่ วิชชาคือปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติก่อนได้) วิชชาคือจุตูปปาตญาณ (ความหยั่งรู้การจุติและ

อุบัติของสัตว์ทั้งหลาย) และวิชชาคืออาสวักขยญาณ (ความหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย)”

๑๒๗ ปเร ผรุสวาจา ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ ผรุสาย วาจาย ปฏิวิรตา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๑)

๑๒๘ การพูดคำหยาบนั้นมีองค์ ๓ คือ มีคนอื่นที่ตนพึงด่า (อกฺโกสิ-ตพฺโพ ปโร) มีจิตโกรธ (กุปิตจิตฺตํ) และการด่า (อกฺโกสนํ)

๑๒๙ อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๑๔๘

๑๓๐ อกุสลกมฺมปเถสุ ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ มิจฺฉาจาโร มุสา-วาโท มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อิเม ปฐมญาณวชฺฌา, ปิสุณวาจา ผรุสวาจา พฺยาปาโท-ติ ตโย ตติยญาณวชฺฌา, สมฺผปฺปลาปาภิชฺฌา จตุตฺถญาณวชฺฌา. (วิสุทฺธิ. ๒/๘๓๐/๓๖๙)

“ในบรรดาอกุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถเหล่านี้ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท และมิจฉาทิฏฐิ ๑ ถูกกำจัดได้ด้วยญาณที่ ๑ อกุศลกรรมบถ ๓ คือ ปิสุณวาจา ผรุสวาจา และพยาบาท ถูกกำจัดได้ด้วยญาณที่ ๓ สัมผัปปลาปะและอภิชฌา ถูกกำจัดได้ด้วยญาณที่ ๔”

๑๓๑ ผรุสา ภิกฺขเว วาจา อาเสวิตา ภาวิตา พหุลีกตา นิรยสํวตฺตนิกา, ติรจฺฉานโยนิสํวตฺตนิกา, เปตฺติวิสยสํวตฺตนิกา. โย สพฺพลหุโส ผรุสาย วาจาย วิปาโก มนุสฺสภูตสฺส อมนาปสทฺทสํวตฺตนิโก โหติ. (องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๔๐/๒๐๓)

“ผรุสวาจาที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือเปรตวิสัย วิบากแห่งผรุสวาจาอย่าง

เบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้ได้ฟังคำที่ไม่น่าพอใจเมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์”

[๑๓๒] ขุททกนิกาย เปตวัตถุ มหาเปสการเปติวัตถุ (ขุ.เปต. ๒๖/๕๔-๗/๑๕๔-๕๕, ขุ.เปต.อ. ๕๔-๗/๔๕-๙)

[๑๓๓] ขุททกนิกาย เปตวัตถุ นันทาเปติวัตถุ (ขุ.เปต. ๒๖/๑๖๘-๘๕/๑๖๔-๖๕, ขุ.เปต.อ. ๑๖๘-๘๕/๙๗-๑๐๐)

[๑๓๔] สมฺผปฺปลาโป ภิกฺขเว อาเสวิโต ภาวิโต พหุลีกโต นิรยสํวตฺตนิโก, ติรจฺฉานโยนิสํวตฺตนิโก, เปตฺติวิสยสํวตฺตนิโก. โย สพฺพลหุโส สมฺผปฺปลาปสฺส วิปาโก มนุสฺสภูตสฺส อนาเทยฺยวาจาสํวตฺตนิโก โหติ. (องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๔๐/๒๐๓)

“การพูดเพ้อเจ้อที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือเปรตวิสัย วิบากแห่งสัมผัปปลาปะอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้มีวาจาที่ไม่น่าเชื่อถือเมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์”

[๑๓๕] ตสฺส เทฺว สมฺภารา- ภารตยุทฺธสีตาหรณาทินิรตฺถกกถาปุเรกฺขารตา ตถารูปีกถากถนญฺจาติ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๑๔๘)

“การพูดเพ้อเจ้อนั้นมีองค์ ๒ คือ การมุ่งกล่าวถึงเรื่องไร้ประโยชน์มีการรบของพระเจ้าภารตะและการลักพานางสีดาไปเป็นต้น (ภารตยุทฺธสีตาหรณาทินิรตฺถกกถาปุเรกฺขารตา) และการกล่าววาจาเช่นนั้น (ตถารูปีกถากถนํ)”

[๑๓๖] ปเร ปน ตํ กถํ อคณฺหนฺเต กมฺมปถเภโท นตฺถิ ปเรน สมฺผปฺปลาเป คหิเตเยว โหติ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑/๑๔๘)

“เมื่อบุคคลอื่นไม่เชื่อคำพูดนั้น กรรมบถย่อมไม่วิบัติ ครั้นบุคคลอื่นเชื่อคำเพ้อเจ้อแล้วนั่นแหละ กรรมบถจึงวิบัติ”

๑๓๗ สมฺผปฺปลาปาภิชฺฌา จตุตฺถญาณวชฺฌา. (วิสุทฺธิ. ๒/๘๓๐/๓๖๙)

“สัมผัปปลาปะและอภิชฌา ถูกกำจัดได้ด้วยญาณที่ ๔”

๑๓๘ อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต วิริยารัมภาทิวรรค (องฺ.เอกก. อ. ๑/๖๓/๖๖-๗)

๑๓๙ สมฺผปฺปลาปาภิชฺฌา จตุตฺถญาณวชฺฌา. (วิสุทฺธิ. ๒/๘๓๐/๓๖๙)

“สัมผัปปลาปะและอภิชฌา ถูกกำจัดได้ด้วยญาณที่ ๔”

๑๔๐ คำแผ่เมตตาว่า สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ เป็นต้น มีคำแปลตามความเห็นของท่านอาจารย์มหาสีสยาดอ ดังนี้

๑. สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ขอให้สัตว์ทั้งปวงจงอย่ามีเวรกัน

๒. อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ จงอย่ามีความทุกข์ใจ

๓. อนีฆา โหนฺตุ จงอย่ามีความทุกข์กาย

๔. สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ จงรักษาตนอยู่เป็นสุขเถิด

มีพระสูตรจำนวนมากที่กล่าวถึงการแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ แต่มีปาฐะที่แตกต่างกันในคำว่า อพฺยาปชฺฌา เพราะบางสูตรมีรูปว่า อพฺยาปชฺชา บ้าง อพฺยาพชฺฌา บ้างในฉบับฉัฏฐสังคีติ ฉบับไทย และฉบับสิงหล

ท่านผู้แต่งคัมภีร์นี้เห็นว่า คำว่า อพฺยาปชฺฌ มาจาก น (อย่า) + พฺยาปชฺฌ (ความทุกข์ใจ) โดย พฺยาปชฺฌ มาจาก พฺยาพาธ ศัพท์ + ณฺย ปัจจัย แปลง พ เป็น ป คำนี้จึงแปลว่า จงอย่ามีความทุกข์ใจ ส่วนคำว่า อนีฆ มาจาก น (อย่า) + นีฆ (ความทุกข์กาย) คำนี้จึงแปลว่า จงอย่ามีความทุกข์กาย ความเห็นข้างต้นกล่าวตามหลักฐานในอรรถกถาของสีลักขันธวรรคและฎีกาว่า

อพฺยาปชฺชาติ วิคตโทมนสฺสา. (ที.ม.อ. ๒/๓๕๗/๓๓๓)

"คำว่า อพฺยาปชฺชา (อย่ามีความทุกข์ใจ) หมายความว่า ผู้ปราศจากโทมนัส (ความทุกข์ใจ)"

อพฺยาปชฺฌํ วุจฺจติ จิตฺตทุกฺขํ, ตพฺพิรหิตา อพฺยาปชฺฌาติ อาห วิคตโทมนสฺสาติ. (ที.ม.อ. ๒/๓๕๗/๓๑๗)

"ความทุกข์ใจเรียกว่า พยาปัชฌะ ผู้ที่ปราศจากความทุกข์ใจนั้นเรียกว่า อัพยาปัชฌะ ฉะนั้นจึงกล่าวว่า วิคตโทมนสฺสา (ปราศจากโทมนัส)"

อย่างไรก็ตาม ผู้แปลเห็นว่าในพระสูตรบางสูตรพบรูปว่า อพฺยาปชฺชา โดย พฺยาปชฺช มาจาก พฺยาปาท ศัพท์ + ณฺย ปัจจัย คำนี้จึงแปลว่า อย่าโกรธเคืองกัน หรือ อย่าปองร้ายกัน เพราะ พฺยาปาท ศัพท์มีความหมายว่า โกรธเคือง, ปองร้าย คำอธิบายข้างต้นกล่าวตามหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและอรรถกถาของปฏิสัมภิทามรรคว่า

อพฺยาปชฺชาติ พฺยาปาทรหิตา. (วิสุทฺธิ. ๑/๒๕๗/๓๔๑, ขุ.ป.อ. ๑/๒๒/๒๔๓)

"คำว่า อพฺยาปชฺชา (อย่าโกรธเคืองกัน) หมายความว่า ปราศจากความโกรธเคืองกัน"

นอกจากนั้น คัมภีร์อรรถกถาของปฏิสัมภิทามรรคยังระบุว่า ในเรื่องการแผ่เมตตานี้ ประโยคหน้าเป็นคำแสดงเหตุของประโยคหลัง เพราะการไม่มีเวรทำให้ไม่ปองร้ายกัน การไม่ปองร้ายกันทำให้ไม่มีทุกข์ และการไม่มีทุกข์ก็ทำให้รักษาตนอยู่เป็นสุขได้ จะเห็นได้ว่า คนที่ไม่ผูกโกรธย่อมไม่ปองร้ายกัน เมื่อไม่ปองร้ายกันก็ไม่มีความทุกข์ และรักษาตนให้อยู่เป็นสุขได้ ดังข้อความว่า

"อเวราติ จ สกสนฺตาเน จ ปเร ปฏิจฺจ ปรสนฺตาเน จ อิตเร ปฏิจฺจ เวราภาโว ทสฺสิโต. "อพฺยาปชฺชาติอาทีสุ เวราภาวา ตมฺมูลกพฺยา-

ปาทาภาโว "อนีฆาติ พฺยาปาทาภาวา ตมฺมูลกทุกฺขาภาโว "สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตูติ ทุกฺขาภาวา สุเขน อตฺตภาวปริหรณํ ทสฺสิตนฺติ เอวเมตฺถ วจนสมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพติ. (ขุ.ป.อ. ๒/๒๒/๒๔๓)

"อนึ่ง คำว่า อเวรา (อย่ามีเวรกัน) แสดงความไม่มีเวรในกระแสจิตของตนโดยอาศัยคนอื่น และในกระแสจิตของคนอื่นโดยอาศัยตน (คือไม่มีเวรทั้งฝ่ายตนและคนอื่น) ในคำว่า อพฺยาปชฺชา (อย่าปองร้ายกัน) เป็นต้น ท่านแสดงความไม่มีการปองร้ายที่มีเวรนั้นเป็นเหตุ เพราะไม่มีเวร คำว่า อนีฆา (อย่ามีความทุกข์) แสดงความไม่มีทุกข์ที่มีการปองร้ายนั้นเป็นเหตุ เพราะไม่ปองร้ายกัน และคำว่า สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ (รักษาตนอยู่เป็นสุขเถิด) แสดงการรักษาตนอยู่เป็นสุข เพราะไม่มีทุกข์ พึงทราบสัมพันธ์ของคำในพากย์เหล่านั้น[โดยความเป็นเหตุและผล]อย่างนี้"

สรุปความว่า คำว่า อพฺยาปชฺฌา และ อพฺยาปชฺชา ถูกต้องทั้งสองรูป พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายตามปาฐะที่ท่านพบในสมัยนั้น ทำให้ความหมายแตกต่างกันบ้าง อย่างไรก็ตาม ผู้แปลเห็นว่า รูปว่า อพฺยาปชฺชา น่าจะเป็นปาฐะเดิม เพราะเมตตาเป็นอัพยาปาทวิตก คือ ความดำริในการไม่ปองร้าย ซึ่งต่างจากกรุณาอันเป็นอวิหิงวิตก คือ ความดำริในการไม่เบียดเบียน (ดู วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๓ หน้า ๔๑๗-๒๑)

[๑๔๑] ทิฏฐิวิบัติ ๑๐ พบในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต วิปัตติสัมปทาสูตร เป็นลัทธิของอชิตเกสกัมพล(องฺ.ติก.๒๐/๑๑๘/๒๖๐)และยังปรากฏในสูตรอื่นๆ เช่น ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร (ที.สี. ๙/๑๗๑/๕๔), สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค นัตถิทินนสูตร (สํ.ข. ๑๗/๒๑๐/๑๖๙), มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ อปัณณกสูตร (ม.ม. ๑๓๑/๙๔/๗๐) และ สันทกสูตร (ม.ม. ๑๓๑/๒๒๕/๑๙๒)

[๑๔๒] นตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณา สมฺมคฺคตา สมฺมาปฏิปนฺนา, เย อิมญฺจ โลกํ ปรญฺจ โลกํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺติ. (ที.สี. ๙/๑๗๑/๕๕)

[๑๔๓] เตนหิ ตฺวํ มาคณฺฑิย สปฺปุริเส ภเชยฺยาสิ. ยโต โข ตฺวํ มาคณฺฑิย สปฺปุริเส ภชิสฺสสิ, ตโต ตฺวํ มาคณฺฑิย สทฺธมฺมํ โสสฺสสิ. ยโต โข ตฺวํ มาคณฺฑิย สทฺธมฺมํ โสสฺสสิ, ตโต ตฺวํ มาคณฺฑิย ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปชฺชิสฺสสิ. ยโต โข ตฺวํ มาคณฺฑิย ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปชฺชิสฺสสิ, ตโต ตฺวํ มาคณฺฑิย สามํเยว ญสฺสสิ, สามํ ทกฺขิสฺสสิ. (ม.ม. ๑๓/๒๒๑/๑๙๔-๙๕)

"มาคัณฑิยะ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงคบสัตบุรุษ เพราะเมื่อใดท่านคบสัตบุรุษ เมื่อนั้นท่านจะได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ เมื่อใดท่านได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ เมื่อนั้นท่านก็จักปฏิบัติธรรม[คือไตรสิกขา]อันสมควรแก่[โลกุตตร]ธรรม เมื่อใดท่านปฏิบัติธรรม[คือไตรสิกขา]อันสมควรแก่[โลกุตตร]ธรรม เมื่อนั้นท่านก็จักรู้แจ้งเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง"

[๑๔๔] เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ. เจเตตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาย มนสา. (องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๖๓/๓๙๕)

"ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลตั้งใจแล้วจึงกระทำกรรมทางกาย วาจา และใจ"

[๑๔๕] สนฺติ ภคฺคว เอเก สมณพฺราหฺมณา อิสฺสรกุตฺตํ พฺรหฺมกุตฺตํ อาจริยกํ อคฺคญฺญํ ปญฺญเปนฺติ. (ที.ปา. ๑๑/๓๗/๒๓)

"ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางคนประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระพรหมผู้เป็นใหญ่เป็นผู้สร้าง"

[๑๔๖] ตตฺถ โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมติ, โกจิ เทฺว, โกจิ ตีณิปิ, เอกสฺมึ โอกฺกนฺเตปิ, ทฺวีสุ ตีสุ โอกฺกนฺเตสุปิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโก จ โหติ, ปตฺโต สคฺคมคฺคาวรณญฺเจว โมกฺขมคฺคาวรณญฺจ, อภพฺโพ ตสฺสตฺตภาวสฺส

อนนฺตรํปิ สคฺคํ คนฺตุํ, ปเคว โมกฺขํ. วฏฺฏขาณุ นาเมส สตฺโต ปฐวีโคปโก, เยภุยฺเยน เอวรูปสฺส ภวโต วุฏฺฐานํ นตฺถิ. (ที.สี.อ. ๑/๑๗๐-๑๗๒/๑๕๐-๑)

"ในบรรดาความเห็นผิดเหล่านั้น บางคนหยั่งลงสู่ความเห็นผิดอย่างเดียวบ้าง บางคนสองอย่างบ้าง บางคนสามอย่างบ้าง เมื่อเขาหยั่งลงสู่ความเห็นผิดอย่างเดียว สองอย่าง หรือสามอย่าง ก็เป็นผู้มีมิจฉาทิฏฐิแน่นอน ถึงการห้ามทางสวรรค์และพระนิพพาน แม้ถัดจากภพนั้นไปก็ไม่ควรไปสวรรค์ ไม่ต้องกล่าวถึงพระนิพพานเลย สัตว์นี้ชื่อว่าตอในวัฏฏะ เป็นผู้เฝ้าแผ่นดินโดยมาก การออกจากภพของสัตว์เช่นนี้ย่อมไม่มี"

[๑๔๗] ปเร มิจฺฉาทิฏฺฐี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิกา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๑)

[๑๔๘] ทิฏฐุชุกรรม คือ สัมมาทิฏฐิที่มีศรัทธาเป็นมูลเหตุ เป็นข้อสุดท้ายในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ดังข้อความว่า

โลกิยํ ปุถุชฺชนานํ สรณคมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภเนน อารมฺมณโต พุทฺธาทิคุณารมฺมณํ หุตฺวา อิชฺฌติ. ตํ อตฺถโต พุทฺธาทีสุ วตฺถูสุ สทฺธาปฏิลาโภ สทฺธามูลิกา จ สมฺมาทิฏฺฐิ ทสสุ ปุญฺญกิริยาวตฺถูสุ ทิฏฺฐุชุกมฺมนฺติ วุจฺจติ. (ม.มู.อ. ๑/๕๖/๑๔๓)

"การถึงสรณะที่เป็นโลกิยะของปุถุชน รับอารมณ์มีพระพุทธคุณเป็นต้นเป็นอารมณ์ ย่อมสำเร็จได้ด้วยการข่มความเศร้าหมองของสรณคมน์ การถึงสรณะนั้นโดยองค์ธรรมคือการได้รับศรัทธาในพระรัตนตรัยอันมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น และสัมมาทิฏฐิที่มีศรัทธาเป็นมูลเหตุ เรียกว่าทิฏฐุชุกรรม(การทำความเห็นให้ตรง) ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐"

[๑๔๙] อตฺตานํ อนุคตา ทิฏฺฐิ อตฺตานุทิฏฺฐิ. นตฺถีติ ปวตฺตตฺตา วิปรีตา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ. สติ กาเย ทิฏฺฐิ สนฺตี วา กาเย ทิฏฺฐิ สกฺกายทิฏฺฐิ. กาโยติ

เจตฺถ ขนฺธปญฺจกํ ขนฺธปญฺจกสงฺขาโต สกฺกาโย วตฺถุ ปติฏฺฐา เอติสฺสาติ สกฺกายวตฺถุกา. สสฺสตนฺติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ สสฺสตทิฏฺฐิ. อุจฺเฉโทติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ อุจฺเฉททิฏฺฐิ. (ขุ.ป.อ. ๒/๑๒๖/๕๒-๓)

"ทิฏฐิอันไปตามตน เรียกว่า อัตตานุทิฏฐิ ทิฏฐิอันวิปริตเพราะเป็นไปว่าไม่มี เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ ทิฏฐิในกองรูปนามอันมีอยู่จริง หรือทิฏฐิอันมีอยู่ในกองรูปนาม เรียกว่า สักกายทิฏฐิ และคำว่า กาโย (กองรูปนาม) นี้ก็คือขันธ์ ๕

คำว่า สักกายวัตถุกา คือ ทิฏฐิอันมีสักกายะที่เรียกว่า ขันธ์ ๕ เป็นที่ตั้ง

สัสสตทิฏฐิ คือ ทิฏฐิอันเป็นไปแล้วว่าโลกเที่ยง

อุจเฉททิฏฐิ คือ ทิฏฐิอันเป็นไปแล้วว่าโลกสูญ"

[๑๕๐] อิมาย ปญฺญาย ขนฺธายตนธาตุอินฺทฺริยสจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิเภทา ธมฺมา ภูมิ. (วิสุทฺธิ. ๒/๔๓๐/๘๒)

"ธรรมที่จำแนกเป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น เป็นอารมณ์ของปัญญานี้"

[๑๕๑] มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จูฬตัณหาสังขยสูตร (ม.มู. ๑๒/๓๙๐/๓๔๑)

[๑๕๒] ม.มู. ๑๒/๓๙๐/๓๔๑

[๑๕๓] ปเร มิจฺฉาทิฏฺฐี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิกา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๑)

[๑๕๔] ตถา จ มรนฺตานํ ปน มรณกาเล ยถารหํ อภิมุขีภูตํ ภวนฺตเร ปฏิสนฺธิชนกํ กมฺมํ วา, ตํกมฺมกรณกาเล รูปาทิกมุปลทฺธปุพฺพมุปกรณภูตญฺจ กมฺม-

นิมิตฺตํ วา, อนนฺตรมุปฺปชฺชมานภเว อุปลภิตพฺพมุปโภคภูตญฺจ คตินิมิตฺตํ วา กมฺมพเลน ฉนฺนํ ทฺวารานํ อญฺญตรสฺมึ ปจฺจุปฏฺฐาติ. (สงฺคห ๕/๙๐/๓๔)

"อนึ่ง ในเวลาใกล้จะตายของผู้ที่กำลังจะเสียชีวิต กรรมที่ก่อให้เกิดการปฏิสนธิในภพอื่นก็ดี กรรมนิมิต (อารมณ์ของกรรม) มีรูปารมณ์เป็นต้นที่ตนเคยได้ประสบมาก่อนและเป็นเครื่องมือในเวลาที่กระทำกรรมนั้นก็ดี คตินิมิต (เครื่องหมายของภพที่ไปอุบัติ) ที่ตนจะเข้าถึงและที่ตนจะได้รับ ในภพที่จะอุบัติเป็นลำดับต่อไปก็ดี ย่อมมาปรากฏต่อหน้าตามสมควรในทวารใดทวารหนึ่งในบรรดาทวารทั้ง ๖ ด้วยแรงของกรรม"

ปุน จปรํ ภิกฺขเว พาลํ ปีฐสมารูฬฺหํ วา มญฺจสมารูฬฺหํ วา ฉมายํ วา เสมานํ ยานิสฺส ปุพฺเพ ปาปกานิ กมฺมานิ กตานิ กาเยน ทุจฺจริตานิ วาจาย ทุจฺจริตานิ มนสา ทุจฺจริตานิ, ตานิสฺส ตมฺหิ สมเย โอลมฺพนฺติ อชฺโฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติ. เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว มหตํ ปพฺพตกูฏานํ ฉายา สายณฺหสมยํ ปฐวิยา โอลมฺพนฺติ อชฺโฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว พาลํ ปีฐสมารูฬฺหํ วา มญฺจสมารูฬฺหํ วา ฉมายํ วา เสมานํ ยานิสฺส ปุพฺเพ ปาปกานิ กมฺมานิ กตานิ กาเยน ทุจฺจริตานิ วาจาย ทุจฺจริตานิ มนสา ทุจฺจริตานิ, ตานิสฺส ตมฺหิ สมเย โอลมฺพนฺติ อชฺโฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๔๘/๒๑๕)

"ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ในสมัยนั้น บาปกรรมที่คนพาลทำไว้ในกาลก่อน คือ ทุจริตทางกาย วาจา และใจ ย่อมหน่วงเหนี่ยวบดบังครอบงำคนพาลผู้อยู่บนตั่ง บนเตียง หรือนอนบนพื้น อุปมาเหมือนเงาของยอดภูเขาใหญ่ ย่อมปิดกั้นบดบังครอบคลุมแผ่นดินใหญ่ในเวลาเย็น ฉันใด ในสมัยนั้น บาปกรรมที่คนพาลทำไว้ในกาลก่อน คือ ทุจริตทางกาย วาจา และใจ ย่อมหน่วงเหนี่ยวบดบังครอบงำคนพาลผู้อยู่บนตั่ง บนเตียง หรือ

นอนบนพื้น ฉันนั้น”

๑๕๕ เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย ญายสฺส อธิคมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา. (ที.ม. ๑๐/๓๗๓/๒๔๘)

“ภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางสายเดียวที่ทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ ล่วงพ้นความโศกและความคร่ำครวญได้ ดับความทุกข์และโทมนัสได้ บรรลุอริยมรรค และเห็นแจ้งพระนิพพานได้ หนทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ อาตาปีสมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. (ที.ม. ๑๐/๓๗๓/๒๔๘)

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. ตามรู้กองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่ เพียรเผากิเลส รู้จริง มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (อุปาทานขันธ์) ได้

๒. ตามรู้เวทนาว่าเป็นเวทนาอยู่ เพียรเผากิเลส รู้จริง มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. ตามรู้จิตว่าเป็นจิตอยู่ เพียรเผากิเลส รู้จริง มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. ตามรู้สภาวธรรมว่าเป็นสภาวธรรมอยู่ เพียรเผากิเลส รู้จริง มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้”

[๑๕๖] นามรูปววตฺถาเนน สกฺกายทิฏฺฐิยา ปจฺจยปริคฺคเหน อเหตุวิสม-เหตุทิฏฺฐีนํ [ปหานํ]. (ขุ.สุ.อ. ๑/๑/๘, ขุ.อิติ.อ. ๑/๔๒)

"การกำจัดสักกายทิฏฐิมีได้ด้วยการกำหนดนามรูป การกำจัดทิฏฐิที่เป็นอเหตุกะและวิสมเหตุกะ มีได้ด้วยการกำหนดเหตุปัจจัย"

[๑๕๗] วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ เตภูมกสงฺขาเร อนิจฺจาทิวเสน ปริวีมํสติ. (ม.อุ.อ. ๓/๑๓๖/๙๓)

"วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิย่อมพิจารณาเห็นสังขารที่มีในภูมิ ๓ ด้วยความเป็นไตรลักษณ์มีความไม่เที่ยงเป็นต้น"

[๑๕๘] มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ ปน ปริวีมํสนปริโยสาเน ภูมิลทฺธํ วฏฺฏํ สมุคฺฆาฏยมานา วูปสมยมานา สีตุทกฆฏสหสฺสํ มตฺถเก อาสิญฺจมานา วิย อุปฺปชฺชติ. (ม.อุ.อ. ๓/๑๓๖/๙๓)

"ส่วนมรรคสัมมาทิฏฐิถอนระงับวัฏฏะ[คือรูปนาม]ที่ตนรับเอาเป็นอารมณ์ในที่สุดแห่งการพิจารณาเห็น เกิดขึ้นเหมือนรดน้ำเย็นพันหม้อลงบนกระหม่อม"

[๑๕๙] อปรภาเค ตีสุ กิจฺจโต ปฏิเวโธ โหติ. นิโรเธ อารมฺมณปฏิเวโธ. (ที.ม.อ.๒/๔๐๒/๔๑๗-๑๘)

"ในภายหลังการแทงตลอดในสัจจะ ๓ ย่อมมีได้โดยหน้าที่ [คือการกำหนดรู้ การละ และการอบรม] ส่วนในนิโรธสัจมีการแทงตลอดโดยรับเอาเป็นอารมณ์"

ตีณิ กิจฺจวเสน ปฏิวิชฺฌติ เอกํ อารมฺมณวเสน. (ที.ปา.อ. ๓/๓๑๐/๒๑๗)

"เธอย่อมแทงตลอดสัจจะ ๓ โดยหน้าที่ และย่อมแทงตลอดสัจจะ ๑ โดยรับเอาเป็นอารมณ์"

เอกญาเณเนว หิ เอส นิโรธํ อารมฺมณโต, เสสานิ กิจฺจโต ปฏิวิชฺฌติ เจว อภิสเมติ จ. (ม.มู.อ. ๑/๒๑/๘๑)

"ที่จริงแล้วผู้เพียรปฏิบัตินี้ย่อมแทงตลอดและรู้แจ้งนิโรธสัจโดยรับเอาเป็นอารมณ์ และสัจจะที่เหลือโดยหน้าที่ด้วยญาณดวงเดียวเท่านั้น"

๑๖๐ ทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นที่เรียกว่า มรรค ซึ่งจำแนกไว้ ๓ ระดับนี้ เป็นการสรุปความแนวปฏิบัติจากพระสูตรที่กล่าวไว้ข้างต้น แม้จะไม่พบชื่อว่ามูลมรรคและบุรพภาคมรรคตามที่อธิบายไว้ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา ก็พบข้อความที่แสดงถึงบุรพภาคมรรคในคัมภีร์อรรถกถาว่า

อยญฺหิ ปุพฺพภาเค โลกิโย สติปฏฺฐานมคฺโค ภาวิโต โลกุตฺตรมคฺคสฺส อธิคมาย สํวตฺตติ. เตนาห "ญายสฺส อธิคมายาติ. (ที.ม.อ. ๒/๓๗๓/๓๖๕)

"โดยแท้จริงแล้ว มรรคคือสติปัฏฐานฝ่ายโลกิยะในส่วนเบื้องต้นนี้ เมื่อบุคคลอบรมแล้วย่อมดำเนินไปเพื่อบรรลุมรรคฝ่ายโลกุตตระ ฉะนั้นจึงกล่าวว่า ญายสฺส อธิคมาย (เพื่อบรรลุอริยมรรค)"

๑๖๑ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน. (ขุ.ม. ๒๙/๙๐/๑๙๘)

"เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีสติรู้จริง วางใจเป็นกลางอยู่"

๑๖๒ มานภวราคาวิชฺชานุสยา จตุตฺถญาณวชฺฌา. (วิสุทฺธิ. ๒/๘๓๐/๓๖๙)

"อนุสัย คือ มานะ ภวราคะ และอวิชชา ถูกกำจัดด้วยญาณที่ ๔ (อรหัตตมรรคญาณ)"

๑๖๓ เอตฺถ จ เสยฺยสฺส เสยฺโยหมสฺมีติ จ สทิสสฺส สทิโสหมสฺมีติ จ หีนสฺส หีโนหมสฺมีติ จ อิเม ตโย มานา ยาถาวมานา นาม อรหตฺตมคฺควชฺฌา. เสสา

ฉ มานา อยาถาวมานา นาม ปฐมมคฺควชฺฌา. (ที.ปา.อ. ๓/๓๐๕/๑๘๖)

"ในเรื่องนี้ มานะ ๓ ประการเหล่านี้ คือ มานะที่เกิดขึ้นแก่ผู้เลิศกว่าว่าเราเลิศกว่าเขา แก่ผู้เสมอกันว่าเราเสมอกับเขา และแก่ผู้ด้อยกว่าว่าเราด้อยกว่าเขา ชื่อว่า ยาถาวมานะ (มานะแท้จริง) ถูกละได้ด้วยอรหัตตมรรค มานะ ๖ อย่างที่เหลือ ชื่อว่า อยาถาวมานะ (มานะไม่จริง) ถูกละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค" [มานะมี ๙ อย่าง คือ ๑) มานะว่าเป็นผู้เลิศกว่า สำคัญตนว่าเลิศกว่า ๒) สำคัญว่าเสมอกัน ๓) สำคัญว่าด้อยกว่า ๔) เป็นผู้เสมอกัน สำคัญตนว่าเลิศกว่า ๕) สำคัญว่าเสมอกัน ๖) สำคัญว่าด้อยกว่า ๗) เป็นผู้ด้อยกว่า สำคัญว่าเลิศกว่า ๘) สำคัญว่าเสมอกัน ๙) สำคัญว่าด้อยกว่า]

[๑๖๔] ปเร มิจฺฉาทิฏฺฐี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิกา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๑)

[๑๖๕] กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสงฺกปฺโป. เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป อพฺยาปาทสงฺกปฺโป อวิหึสาสงฺกปฺโป, อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสงฺกปฺโป. (ที.ม. ๑๐/๔๐๒/๒๗๙)

"ภิกษุทั้งหลาย ความดำริชอบเป็นไฉน ความดำริในการออกจากกาม (กุศลทุกประการ) ความดำริในความไม่ปองร้าย (เจริญเมตตา) ความดำริในความไม่เบียดเบียน (เจริญกรุณา) ข้อนี้เรียกว่า ความดำริชอบ"

[๑๖๖] ปพฺพชฺชา ปฐมํ ฌานํ　　นิพฺพานญฺจ วิปสฺสนา
สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา　　เนกฺขมฺมนฺติ ปวุจฺจเร.

(ขุ.อิติ.อ. ๑๐๙/๓๙๔)

"การออกบวช ปฐมฌาน พระนิพพาน การเจริญวิปัสสนา และกุศลธรรมทั้งหมด ท่านเรียกว่า เนกขัมมะ"

[๑๖๗] ขุ.ชา.อ. ๑/๓

[๑๖๘] โส จตุพฺพิโธ ถาวโร ชงฺคโม องฺคสโม อนุคามิโกติ. (ขุ.ขุ.อ. ๑/๑๙๓)

"ขุมทรัพย์นั้นมี ๔ ประเภท คือ ทรัพย์เคลื่อนที่ไม่ได้ ทรัพย์เคลื่อนที่ได้ ทรัพย์เสมอกับอวัยวะ และทรัพย์ติดตามไปได้"

[๑๖๙] ขุททกนิกาย ขุททกปาฐอรรถกถา นิธิกัณฑสูตร (ขุ.ขุ.อ. ๑/๑๙๓)

[๑๗๐] กสิวณิชฺชา อิณทานํ อุญฺฉาจริยา จ ลุทฺทก
เอเตน ทารํ โปเสหิ มา ปาปํ อกริ ปุน.

(ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๒/๓๓๕)

"พ่อพราน ท่านจงเลี้ยงดูภรรยาด้วยกสิกรรม พาณิชยกรรม การให้กู้หนี้ และการเที่ยวแสวงหาโดยธรรมเถิด อย่าได้กระทำบาปอีกเลย"

[๑๗๑] จตุนฺนมฺปิ ขตฺติยาทิกุลานํ อุปฺปนฺนํ ปสาทํ อนนุรูปปฏิปตฺติยา ทูเสตีติ กุลทูสโก. (ขุ.สุ.อ. ๑/๘๙/๑๖๗)

"บุคคลใดย่อมประทุษร้ายความเลื่อมใสอันเกิดขึ้นแก่ตระกูลทั้ง ๔ มีตระกูลกษัตริย์เป็นต้นด้วยข้อประพฤติอันไม่สมควร เหตุนั้นบุคคลนั้นชื่อว่า กุลทูสกะ (ผู้ประทุษร้ายตระกูล)"

กุลานิ ทูเสตีติ กุลทูสโก. ทูเสนฺโต จ น อสุจิกทฺทมาทีหิ ทูเสติ, อถ โข อตฺตโน ทุปฺปฏิปตฺติยา เตสํ ปสาทํ วินาเสติ. เตเนวสฺส ปทภาชเน "ปุปฺเผน วา"ติอาทิ วุตฺตํ. (วิ.มหา.อ. ๒/๔๓๖-๗/๑๒๙)

"ภิกษุผู้ประทุษร้ายตระกูล ชื่อว่า กุลทูสกะ และเมื่อประทุษร้ายก็มิใช่ทำร้ายด้วยอาจมหรือเปือกตมเป็นต้น แต่ทำลายความเลื่อมใสของตระกูลเหล่านั้นด้วยข้อประพฤติย่อหย่อนของตน ดังในปทภาชนีย์ของคำว่า กุลทูสโก (ผู้ประทุษร้ายตระกูล) นั้น ได้ตรัสว่า ปุปฺเผน วา (ด้วยดอกไม้

ก็ดี) เป็นต้น”

๑๗๒ สา ติวิธา โหติ สมฺปตฺตวิรติ สมาทานวิรติ เสตุฆาตวิรตีติ. (ที.สี.อ. ๑/๓๕๒/๒๗๔)

“การงดเว้นนั้นมี ๓ ประการ คือ

๑. สัมปัตตวิรัติ (การงดเว้นเพราะประจวบเข้า)

๒. สมาทานวิรัติ (การงดเว้นด้วยการสมาทาน)

๓. เสตุฆาตวิรัติ (การงดเว้นอย่างเด็ดขาดด้วยอริยมรรค)”

๑๗๓ กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาสติ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌา-โทมนสฺสํ. ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสติ. (ที.ม. ๑๐/๔๐๒/๒๘๐)

“ภิกษุทั้งหลาย ความระลึกชอบเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. ตามรู้กองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่ เพียรเผากิเลส รู้จริง มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (อุปาทานขันธ์) ได้

๒. ตามรู้เวทนาว่าเป็นเวทนาอยู่ เพียรเผากิเลส รู้จริง มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. ตามรู้จิตว่าเป็นจิตอยู่ เพียรเผากิเลส รู้จริง มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. ตามรู้สภาวธรรมว่าเป็นสภาวธรรมอยู่ เพียรเผากิเลส รู้จริง มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

การตามรู้ดังกล่าวเรียกว่า ความระลึกชอบ”

๑๗๔ ทุวิโธ หิ สมาธิ อุปจารสมาธิ จ อปฺปนาสมาธิ จ. ทฺวีหากาเรหิ จิตฺตํ สมาธิยติ อุปจารภูมิยํ วา ปฏิลาภภูมิยํ วา. ตตฺถ อุปจารภูมิยํ นีวรณปฺปหา-เนน จิตฺตํ สมาหิตํ โหติ. ปฏิลาภภูมิยํ องฺคปาตุภาเวน. (วิสุทฺธิ. ๑/๕๘/๑๓๗)

“สมาธิมี ๒ ประเภท คือ

๑. อุปจารสมาธิ สมาธิใกล้จะแนบแน่น, สมาธิใกล้ฌาน

๒. อัปปนาสมาธิ สมาธิแนบแน่น, สมาธิในฌาน

จิตย่อมตั้งมั่นด้วยเหตุ ๒ อย่าง [คือ การที่ฌานธรรมห่างไกลจากปฏิปักษ์ และการถึงความมั่นคง] ในระดับ :-

๑. อุปจารสมาธิ จิตตั้งมั่นด้วยการขจัดนิวรณ์

๒. อัปปนาสมาธิ จิตตั้งมั่นด้วยองค์ฌานปรากฏ”

สมาทหํ จิตฺตนฺติ ปฐมชฺฌานาทิวเสน อารมฺมเณ จิตฺตํ สมํ อา-ทหนฺโต สมํ ฐเปนฺโต. ตานิ วา ปน ฌานานิ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌาน-สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ ขยโต วยโต สมฺปสฺสโต วิปสฺสนากฺขเณ ลกฺขณปฏิเวเธน อุปฺปชฺชติ ขณิกจิตฺเตกคฺคตา. เอวํ อุปฺปนฺนาย ขณิกจิตฺเตกคฺคตาย วเสนปิ อารมฺมเณ จิตฺตํ สมํ อาทหนฺโต สมํ ฐเปนฺโต “สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตีติ วุจฺจติ. (วิสุทฺธิ. ๑/๒๓๕/๓๑๕)

“คำว่า สมาทหํ จิตฺตํ (ทำจิตให้ตั้งมั่น) หมายความว่า ตั้งจิตไว้ให้[มีอินทรีย์]สมดุลกันในอารมณ์โดยเนื่องด้วยปฐมฌานเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าฌานเหล่านั้นแล้วออกจากฌานหยั่งเห็นจิตอันประกอบกับฌานว่าสิ้นไปเสื่อมไปอยู่ ย่อมเกิดความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะ (ขณิกจิตเต-กัคคตา) โดยรู้เห็นไตรลักษณ์ในขณะเจริญวิปัสสนา แม้ภิกษุที่ตั้งจิตไว้ให้[มีอินทรีย์]สมดุลกันในอารมณ์เนื่องด้วยความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะที่เกิด

ขึ้นอย่างนี้ ก็เรียกว่า สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ (เธอสำเหนียกว่า เราจักทำจิตให้ตั้งมั่น ขณะหายใจเข้า ขณะหายใจออก)”

สมถยานิกสฺส หิ อุปจารปฺปนาเภทํ สมาธึ อิตรสฺส ขณิกสมาธึ, อุภเยสมฺปิ วิโมกฺขมุขตฺตยํ วินา น กทาจิปิ โลกุตฺตราธิคโม สมฺภวติ. เตนาห สมาธิญฺเจว วิปสฺสนญฺจ ภาวยมาโนติ. (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา ๑/๔/๑๗)

“โดยแท้จริงแล้ว การบรรลุโลกุตตรธรรมย่อมไม่มีแก่สมถยานิกโดยปราศจากสมาธิที่จำแนกเป็นอุปจาระและอัปปนา ไม่มีแก่วิปัสสนายานิกอื่นโดยปราศจากขณิกสมาธิ และไม่มีแก่บุคคลทั้งสองฝ่ายโดยปราศจากหนทางสู่วิโมกข์ ๓ (อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา และอนัตตานุปัสสนา) ฉะนั้นจึงกล่าวว่า สมาธิญฺเจว วิปสฺสนญฺจ ภาวยมาโน (อบรมสมาธิและวิปัสสนาปัญญาอยู่)”

[๑๗๕] ตสฺเสวํ วายมมานสฺส นจิเรเนว ธาตุปฺปเภทาวภาสนปญฺญาปริคฺคหิโต สภาวธมฺมารมฺมณตฺตา อปฺปนํ อปฺปตฺโต อุปจารมตฺโต สมาธิ อุปฺปชฺชติ. (วิสุทฺธิ. ๑/๓๐๘/๓๘๙)

“เมื่อเธอพากเพียรอยู่อย่างนั้น สมาธิอันปรากฏด้วยปัญญาที่แสดงประเภทของธาตุ อันเป็นเพียงอุปจาระไม่บรรลุอัปปนาเพราะมีอารมณ์เป็นสภาวธรรม ย่อมเกิดขึ้นโดยเร็ว”

อุปจารสมาธีติ จ รุฬฺหีวเสน เวทิตพฺพํ. อปฺปนํ หิ อุเปจฺจ จารี สมาธิ อุปจารสมาธิ, อปฺปนา เจตฺถ นตฺถิ. ตาทิสสฺส ปน สมาธิสฺส สมานลกฺขณตาย เอวํ วุตฺตํ. กสฺมา ปเนตฺถ อปฺปนา น โหตีติ. ตตฺถ การณมาห “สภาวธมฺมารมฺมณตฺตาติ. สภาวธมฺเม หิ ตสฺส คมฺภีรภาวโต อสติ ภาวนาวิเสเส อปฺปนาฌานํ น อุปฺปชฺชติ. (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา ๑/๓๐๘/๕๒๑)

“อนึ่ง คำว่า อุปจารสมาธิ (เพียงอุปจาระ) พึงทราบว่าเนื่องด้วย

ชื่อที่ปรากฏทางโลก ที่จริงแล้วสมาธิที่ดำเนินไปใกล้อัปปนา ชื่อว่า อุปจารสมาธิ และในธาตุกรรมฐานนี้ก็ไม่มีอัปปนา แต่ท่านกล่าวอย่างนี้เพราะสมาธิเช่นนั้นมีลักษณะเสมอกัน[ด้วยการกำจัดนิวรณ์]

ท่านจะกล่าวถึงเหตุในเรื่องนั้นว่า เหตุใดอัปปนาจึงไม่มีในธาตุกรรมฐานนี้ จึงกล่าวว่า สภาวธมฺมารมฺมณตฺตา (เพราะมีอารมณ์เป็นสภาวธรรม) เมื่อไม่มีภาวนาพิเศษ[ตามลำดับวิสุทธิ ๗] อัปปนาย่อมเกิดขึ้นในสภาวธรรมไม่ได้ เพราะมีสภาพลึกซึ้ง”

สมถํ อนุปฺปาเทตฺวาติ อวธารเณน อุปจารสมาธึ นิวตฺเตติ, น ขณิกสมาธึ. น หิ ขณิกสมาธึ วินา วิปสฺสนา สมฺภวติ. (ม.มู.ฏีกา ๑/๓๓/๒๕๗)

“ท่านห้ามอุปจารสมาธิด้วยคำปฏิเสธว่า สมถํ อนุปฺปาเทตฺวา (ไม่ยังสมถะให้เกิดขึ้น) แต่ไม่ห้ามขณิกสมาธิ เพราะวิปัสสนาย่อมไม่เกิดขึ้นโดยปราศจากขณิกสมาธิ”

ขณิกจิตฺเตกคฺคตาติ ขณมตฺตฏฺฐิติโก สมาธิ. โสปิ หิ อารมฺมเณ นิรนฺตรํ เอกากาเรน ปวตฺตมาโน ปฏิปกฺเขน อนภิภูโต อปฺปิโต วิย จิตฺตํ นิจฺจลํ ฐเปติ. เตน วุตฺตํ “เอวํ อุปฺปนฺนายาติอาทิ. (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา ๑/๒๓๕/๔๐๙)

“คำว่า ขณิกจิตฺเตกคฺคตา (ความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะ) มีความหมายว่า สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ โดยแท้จริงแล้ว สมาธินั้นดำเนินไปในอารมณ์ด้วยอาการเดียวอย่างต่อเนื่อง ไม่ถูกนิวรณ์ที่ตรงกันข้ามครอบงำย่อมตั้งจิตไว้มั่นเหมือนฌานสมาธิที่หยั่งลงแล้ว”

๑๗๖ ตตฺถ อานาปานปพฺพํ ปฏิกูลมนสิการปพฺพนฺติ อิมาเนว เทฺว อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ สิวถิกานํ ปน อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตตฺตา เสสานิ ทฺวาทสาปิ อุปจารกมฺมฏฺฐานาเนวาติ. (ที.ม.อ. ๒/๓๗๙/๓๘๘)

“ใน ๑๔ หมวดเหล่านั้น หมวดอานาปานะและหมวดปฏิกูล

มนสิการ ๒ หมวดนี้เท่านั้น เป็นอัปปนากรรมฐาน ส่วน ๑๒ หมวดที่เหลือเป็นอุปจารกรรมฐานอย่างเดียว เพราะตรัสไว้ด้วยการพิจารณาเห็นโทษของซากศพ”

๑๗๗ ตตฺถ ยสฺมา อิริยาปถปพฺพํ จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ ธาตุมนสิการ-ปพฺพนฺติ อิมานิ ตีณิ วิปสฺสนาวเสน วุตฺตานิ. นว สิวถิกปพฺพานิ วิปสฺสนา-ญาเณสุเยว อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตานิ. ยาปิ เจตฺถ อุทฺธุมาตกาทีสุ สมาธิภาวนา อิชฺเฌยฺย, สา อสุภนิทฺเทเส ปกาสิตาเยว. อานาปานปพฺพํ ปนปฏิกฺกูลมนสิการปพฺพญฺจ อิมาเนเวตฺถ เทฺว สมาธิวเสน วุตฺตานิ. เตสุ อานา-ปานปพฺพํ อานาปานสฺสติวเสน วิสุํ กมฺมฏฺฐานํเยว. (วิสุทฺธิ. ๑/๑๗๘/๒๖๑)

“ใน ๑๔ หมวดเหล่านั้น :-

ก. หมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ ๔ และหมวดธาตุมนสิการตรัสไว้เนื่องด้วยวิปัสสนา

ข. หมวดสิวถิกะ ๙ ตรัสไว้เนื่องด้วยการเห็นโทษในวิปัสสนาญาณและการเจริญสมาธิที่สำเร็จได้ในอุทธุมาตกะ (ศพพองอืด) เป็นต้นในสิวถิกะเหล่านี้ ถูกกล่าวไว้ในอสุภนิทเทสแล้ว

ค. หมวดอานาปานะและหมวดปฏิกูลมนสิการ ทั้งสองหมวดเหล่านี้ตรัสไว้เนื่องด้วยสมาธิใน ๑๔ หมวดเหล่านี้”

๑๗๘ กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺ-ปชฺช วิหรติ. วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิ-ภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ. สโต จ สมฺปชาโน. สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํ-เวเทติ, ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยํ ฌานํ

อุปสมฺปชฺช วิหรติ. สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺส โทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ. (ที.ม. ๑๐/๔๐๒/๒๘๐)

"ภิกษุทั้งหลาย ความตั้งมั่นชอบเป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

๒. เมื่อวิตกวิจารระงับลง เธอเข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เมื่อปีติระงับลง เธอมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขทางกาย เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข

๔. เมื่อเธอละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เธอเข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

ฌานทั้ง ๔ ดังกล่าวเรียกว่า ความตั้งมั่นชอบ"

[๑๗๙] มิจฺฉาญาณีติ เอตฺถ จ มิจฺฉาญาณนฺติ ปาปกิริยาสุ อุปายจินฺตาวเสน ปาปํ กตฺวา "สุกตํ มยาติ ปจฺจเวกฺขณากาเรน จ อุปฺปนฺโน โมโห เวทิตพฺโพ. (ม.มู.อ. ๑/๘๓/๒๐๑)

[๑๘๐] มคฺคํ ผลญฺจ นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขติ ปณฺฑิโต
หีเน กิเลเส เสเส จ ปจฺจเวกฺขติ วา น วา. (สงฺคห ๙/๖๐/๖๒)

"บัณฑิตย่อมพิจารณามรรค ผล และนิพพาน และบางคนก็พิจารณากิเลสที่ตนละได้แล้ว และที่ยังเหลืออยู่ [คือที่ยังละไม่ได้] ก็มีบ้าง"

[๑๘๑] ๑. ตสฺส มยฺหํ ภนฺเต เอวํ โหติ "โกสุ นาม เม ธมฺโม อชฺฌตฺตํ อปฺปหีโน, เยน เม เอกทา โลภธมฺมาปิ จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติ, โทสธมฺมาปิ

จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติ, โมหธมฺมาปิ จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺตีติ.

๒. โส เอว โข เต มหานาม ธมฺโม อชฺฌตฺตํ อปฺปหีโน เยน เต เอกทา โลภธมฺมาปิ จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติ, โทสธมฺมาปิ จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติ, โมหธมฺมาปิ จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติ. (ม.มู. ๑๒/๑๗๕-๗๖/๑๓๗)

"๑. [เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามผู้เป็นพระสกทาคามีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า] ข้าพระองค์เกิดความสงสัยอย่างนี้ว่า ธรรมชื่ออะไรเล่า ที่ข้าพระองค์ยังละไม่ได้เด็ดขาดในภายใน อันเป็นเหตุให้โลภธรรมก็ดี โทสธรรมก็ดี โมหธรรมก็ดี ยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้เป็นครั้งคราว

๒. [พระผู้มีพระภาคตรัสว่า] ดูกรมหานาม ธรรมที่ท่านยังละไม่ได้เด็ดขาดในภายใน อันเป็นเหตุให้โลภธรรมก็ดี โทสธรรมก็ดี โมหธรรมก็ดี ยังครอบงำจิตของท่านไว้ได้เป็นครั้งคราว ก็คือโลภธรรม โทสธรรม และโมหธรรมนั่นแหละ"

๑. อยํ กิร ราชา สกทาคามิมคฺเคน โลภโทสโมหา นิรวเสสา ปหียนฺตีติ สญฺญี อโหสิ. อยํ อปฺปหีนํ เม อตฺถีติ ชานาติ. อปฺปหีนกํ อุปาทาย ปหีนกํ ปุน ปจฺฉโต วา วตฺตตีติ สญฺญี โหติ.

๒. อริยสาวกสฺส เอวํ สนฺเทโห อุปฺปชฺชตีติ.

๓. อาม อุปฺปชฺชติ. กสฺมา. ปณฺณตฺติยา อโกวิทตฺตา. อยํ กิเลโส อสุกมคฺควชฺโฌติ อิมิสฺสา ปณฺณตฺติยา อโกวิทสฺส หิ อริยสาวกสฺสาปิ เอวํ โหติ.

๔. กึ ตสฺส ปจฺจเวกฺขณา นตฺถีติ.

๕. อตฺถิ. สา ปน น สพฺเพสํ ปริปุณฺณา โหติ.

๖. เอโก หิ ปหีนกิเลสเมว ปจฺจเวกฺขติ, เอโก อวสิฏฺฐกิเลสเมว,

เอโก มคฺคเมว, เอโก ผลเมว, เอโก นิพฺพานเมว.

๗. อิมาสุ ปน ปญฺจสุ ปจฺจเวกฺขณาสุ เอกํ วา เทฺว วา โน ลทฺธุํ น วฏฺฏติ. (ม.มู.อ. ๑/๑๗๕-๗๖/๓๘๕)

"๑. ดังได้สดับมาว่า พระราชาพระองค์นี้ทรงสำคัญว่าสกทาคามิมรรคละความโลภ ความโกรธ และความหลงได้สิ้นเชิง พระองค์ทรงทราบว่ายังมีกิเลสที่ละไม่ได้เด็ดขาด จึงสำคัญว่ากิเลสที่ละได้แล้วเวียนกลับมาอีกในภายหลังโดยอาศัยกิเลสที่ยังละไม่ได้

๒. ถามว่า ความสงสัยอย่างนี้ย่อมเกิดได้แก่อริยสาวกหรือ

๓. ตอบว่า ถูกต้องแล้ว ย่อมเกิดได้แก่อริยสาวกผู้ไม่ฉลาดใน[เทศนา]บัญญัติ เนื่องจากเขาเข้าใจว่า กิเลสนี้ถูกละได้เด็ดขาดด้วยมรรคโน้น ทำให้เกิดความสงสัยได้

๔. ถามว่า ท่านไม่มีปัจจเวกขณญาณหรือ

๕. ตอบว่า มี แต่ปัจจเวกขณญาณนั้นมิได้บริบูรณ์แก่ทุกท่าน

๖. เพราะบางท่านพิจารณาเฉพาะกิเลสที่ตนละได้แล้ว บางท่านพิจารณาเฉพาะกิเลสที่เหลืออยู่ บางท่านพิจารณาเฉพาะมรรค บางท่านพิจารณาเฉพาะผล บางท่านพิจารณาเฉพาะพระนิพพาน

๗. การพิจารณาหนึ่งหรือสองอย่างในการพิจารณา ๕ อย่างนี้ควรมีได้แน่นอน"

[๑๘๒] ม.อุ.อ. ๔/๔๑/๒๑

[๑๘๓] ม.อุ.อ. ๔/๔๓/๒๖

[๑๘๔] เอวํวาทีนํ ปน ภิกฺขูนํ สตํ วา โหตุ สหสฺสํ วา ยาว ตํ ลทฺธึ นปฺปชหนฺติ สกฺโกปิ มคฺโคปิ วาริโตเยว. (ม.อุ.อ. ๔/๔๓/๒๗)

"ภิกษุผู้มีความเห็นอย่างนี้จะมีร้อยรูปหรือพันรูปก็ตาม ย่อมถูก

ห้ามสวรรค์และมรรค ตราบเท่าที่ยังไม่ละความเห็นนั้น”

๑๘๕ นินฺทิเย ปุถุชฺชนภาเว ฐิตํ ปาสํสํ อริยภาวํ อาโรเปตฺวา ตํ มิจฺฉาลทฺธึ อภินิวิสฺส ปคฺคยฺห โวหรณโต สคฺโคปิ มคฺโคปิ วาริโตเยวาติ. (ม.อุ.ฏีกา ๔/๔๓/๒๘๙)

“ทั้งสวรรค์และมรรคได้ถูกห้ามแล้ว เพราะยกผู้ดำรงอยู่ในภาวะของปุถุชนที่พึงตำหนิขึ้นไว้ในภาวะของพระอริยะที่พึงสรรเสริญ แล้วยึดมั่นความเห็นผิดนั้น พูดยกย่องเชิดชู”

๑๘๖ ม.อุ.อ. ๔/๔๓/๒๗

๑๘๗ ม.อุ.อ. ๔/๔๓/๒๗

๑๘๘ ผลสมฺปยุตฺตานิ ปน สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนิ อฏฺฐงฺคานิ ฐเปตฺวา เสสธมฺมา สมฺมาวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพา. (ม.มู.อ. ๑/๘๓/๒๐๑)

“ส่วนธรรมที่เหลือยกเว้นองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่ประกอบร่วมกับผลจิต พึงทราบว่าเป็นสัมมาวิมุตติ”

๑๘๙ สมฺมาวิมุตฺตีติ อรหตฺตผลวิมุตฺติ. อฏฺฐกถายํ ปน วุตฺตํ- “อเสกฺขา สมฺมาทิฏฺฐีติอาทโย สพฺเพปิ ผลสมฺปยุตฺตธมฺมา เอว. เอตฺถ จ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาญาณนฺติ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปญฺญาว กถิตา. สมฺมาวิมุตฺตีติ อิมินา ปน ปเทน วุตฺตาวเสสา ผลสมาปตฺติธมฺมา สงฺคหิตาติ. (ขุ.ป.อ. ๑/๒๙/๑๕๐)

“คำว่า สมฺมาวิมุตฺติ ได้แก่ วิมุตติคืออรหัตตผล แต่ในคัมภีร์อรรถกถา[ของทีฆนิกาย]กล่าวว่า

‘ธรรมทั้งหมดมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่ประกอบกับผลจิต เรียกว่าสัมมาทิฏฐิของพระอเสกขะ ดังนี้เป็นต้น อนึ่ง ในเรื่องนี้ปัญญามีกล่าวไว้ในฐานะ ๒ อย่าง คือ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาญาณะ ส่วนบทว่า สัมมาวิมุตติ นี้

รวบรวมเอาธรรมคือผลสมาบัติที่เหลือจากที่ได้กล่าวมาแล้ว' ”

๑๙๐ ๑. ตตฺถ กตมํ ถินํ. ยา จิตฺตสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา โอลียนา สลฺลียนา, ลีนํ ลียนา ลียิตตฺตํ, ถินํ ถียนา ถิยิตตฺตํ จิตฺตสฺส, อิทํ วุจฺจติ ถินํ.

๒. ตตฺถ กตมํ มิทฺธํ. ยา กายสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา, โอนาโห ปริโยนาโห, อนฺโตสโมโรโธ มิทฺธํ โสปฺปํ ปจลายิกา, โสปฺปํ สุปนา สุปิตตฺตํ, อิทํ วุจฺจติ มิทฺธํ. (อภิ.สํ. ๓๔/๑๑๖๒-๖๓/๒๖๗-๖๘)

“๑. ในบรรดาสองอย่างนั้น ถีนะคืออะไร คือ ความหดหู่ ความไม่ควรแก่การงาน ความท้อแท้ ความท้อถอยแห่งใจ ความย่อหย่อน กิริยาที่ย่อหย่อน ภาวะที่ย่อหย่อน ความถดถอย กิริยาที่ถดถอย ภาวะ ที่ถดถอยแห่งใจ นี้เรียกว่าถีนะ

๒. ในบรรดาสองอย่างนั้น มิทธะคืออะไร คือ ความไม่สะดวกแห่งกองเจตสิก ความไม่ควรแก่การงาน ความหงอยเหงา ความซบเซาแห่งกองเจตสิก ความหาวนอน ความง่วงซึม ความหลับ ความโงกง่วง ความอยากหลับ กิริยาที่อยากหลับ ภาวะที่อยากหลับ นี้เรียกว่ามิทธะ”

๑๙๑ อุปจารปฺปนาวหโตติ ฐเปตฺวา กายคตาสติญฺจ อานาปานสฺสติญฺจ อวเสสา อฏฺฐ อนุสฺสติโย, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา, จตุธาตุววตฺถานนฺติ อิมาเนว เหตฺถ ทส กมฺมฏฺฐานานิ อุปจาราวหานิ. เสสานิ อปฺปนาวหานิ. (วิสุทฺธิ. ๑/๔๗/๑๑๙)

“คำว่า อุปจารปฺปนาวหโต (การนำอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิมาให้) หมายความว่า กรรมฐาน ๑๐ ประการ คือ อนุสสติกรรมฐานที่เหลือ ๘ ยกเว้นกายคตาสติกับอานาปานสติ กับอาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตุววัตถาน นำอุปจารสมาธิมาให้ กรรมฐาน ๓๐ ประการที่เหลือ นำอัปปนาสมาธิมาให้”

๑๙๒ ที.ม. ๑๐/๓๗๔/๒๔๘

๑๙๓ พจนานุกรมบาลีที่กล่าวถึงในเรื่องนี้ คือ สัททานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า เล่ม ๓ หน้า ๑๑๓๒ เรื่อง อสฺสาสปสฺสาส

คำว่า อสฺสาส เทียบกับสันสกฤตเป็น อาศฺวาส ส่วนคำว่า ปสฺสาส เทียบกับสันสกฤตเป็น ปฺรศฺวาส และคำว่า อสฺสาสปสฺสาส ก็เป็นคำไวพจน์ของ อานาปาน โดย อสฺสาส = อาน (สันสกฤตมีรูปเป็น อาน) และ ปสฺสาส = ปาน (สันสกฤตมีรูปเป็น ปฺราณ) สันสกฤตถือว่าลมหายใจออกเป็นลมที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในชีวิต เพราะเด็กแรกเกิดต้องระบายลมหายใจออกก่อนจึงหายใจเข้าต่อมา คำว่า อสฺสาส จึงแปลว่า ลมหายใจออก ส่วน ปสฺสาส แปลว่า ลมหายใจเข้า ตามรูปวิเคราะห์ว่า อาทิมฺหิ สาโส อสฺสาโส (ลมหายใจในเบื้องแรก ชื่อว่า อัสสาสะ), ปจฺฉา สาโส ปสฺสาโส (ลมหายใจที่ดำเนินไปในภายหลัง ชื่อว่า ปัสสาสะ)

ดังข้อความว่า

อาน, ปุํ, (อนฺ + ฆญฺ) อุจฺฉวาสะ, วหิรฺมุขศฺวาสะ อิติ เหมจนฺทฺระ. (ศพฺทกลฺปทฺรุม ๑/๑๗๕)

"อาน ศัพท์ ปุงลิงค์ (อนฺ ธาตุ + ฆญฺ ปัจจัย) คัมภีร์เหมจันทระกล่าวว่า คือ ลมหายใจ หรือลมหายใจที่มุ่งออกไปภายนอก"

อาน ปุ. อนฺ + ฆญฺ, อนฺตะสฺถิตสฺย ปฺราณวาโยรฺ นาสิกาโยจฺฉาเส. (ศพฺทสฺโตมมหานิธิ ๖๕)

"อาน ศัพท์ ปุงลิงค์ อนฺ ธาตุ + ฆญฺ ปัจจัย, เป็นไปในลมของลมนาสิกอันเป็นลมปราณที่เคยดำรงอยู่ในลำไส้ (ลมหายใจออก)"

ปฺราณ ปุ. ปฺร + อน + ฆญฺ, หฺฤทยสฺเถ นาสาคฺรวรฺตฺตินิ วาเยา, กาวฺยชีวเน รเส, วายุมาตฺเร, พเล จ; ปญฺจวฺฤตฺติเก เทหสฺเถ วายุเภเท,

อินฺทฺริเย จ น. (ศพฺทสุโตมมหานิธิ ๒๙๑)

“ปฺราณ ศัพท์ ปุงลิงค์ ปฺร บทหน้า + อน ธาตุ + ฆญฺ ปัจจัย เป็นไปในความหมายว่า ลมที่ดำเนินไปที่ปลายจมูกอันดำรงอยู่ในหัวใจ (ลมหายใจเข้า) อรรถรสอันเป็นชีวิตของกาพย์ มาตราแห่งลม และกำลัง เป็นนปุงสกลิงค์ในความหมายว่า ลมประเภทหนึ่งที่ดำรงอยู่ในร่างกายอันจำแนกเป็น ๕ ประเภท (ลมปราณทั้ง ๕ หรือวิธีระบายลมหายใจเข้าออก) และอินทรีย์ (ปราณินทรีย์)”

[๑๙๔] อสฺสาโสติ พหิ นิกฺขมนวาโต. ปสฺสาโสติ อนฺโต ปวิสนวาโต. (วิ. มหา.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๕)

“คำว่า อสฺสาโส (ลมหายใจออก) คือ ลมที่ออกไปภายนอก คำว่า ปสฺสาโส (ลมหายใจเข้า) คือ ลมที่เข้ามาภายใน”

[๑๙๕] อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตวิกฺเขปคตํ จิตฺตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. ปสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธา วิกฺเขปคตํ จิตฺตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. (ขุ.ป. ๓๑/๑๕๔/๑๗๕)

“เมื่อบุคคลตามรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของลมหายใจเข้าด้วยสติอยู่ จิตที่ซัดส่ายภายในเป็นอุปสรรคแก่สมาธิ เมื่อบุคคลตามรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของลมหายใจออกด้วยสติอยู่ จิตที่ซัดส่ายภายนอกเป็นอุปสรรคแก่สมาธิ”

อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตํ วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ. ปสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธา วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ. (ขุ.ป. ๓๑/๑๕๗/๑๗๗)

“เมื่อบุคคลตามรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของลมหายใจเข้า

ด้วยสติอยู่ มีจิตถึงความซัดส่ายภายใน กายกับจิตย่อมเร่าร้อน กระสับกระส่าย ไม่สงบ เมื่อบุคคลตามรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของลมหายใจออกด้วยสติอยู่ มีจิตถึงความซัดส่ายภายนอก กายกับจิตย่อมเร่าร้อน กระสับกระส่าย ไม่สงบ”

๑๙๖ คำว่า อสฺสาสปสฺสาส มีคำไวพจน์ว่า อานาปาน มาจาก อาน ศัพท์ + อปาน ศัพท์ มีความหมายว่า ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก หรือลมหายใจออกและลมหายใจเข้า โดย อปาน ศัพท์มีรูปวิเคราะห์ว่า อานโต อปคตํ อปานํ (ลมหายใจที่ถัดมาจากลมหายใจเข้า/ลมหายใจออก ชื่อว่า อปานะ) ดังข้อความว่า

อานนฺติ อสฺสาโส. อปานนฺติ ปสฺสาโส. อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณา สติ อานาปานสติ. สติสีเสน เจตฺถ ตํสมฺปยุตฺตสมาธิภาวนา อธิปฺเปตา. (ขุ.เถร.อ. ๒/๕๔๗-๕๖/๒๐๖)

“คำว่า อานํ คือ ลมหายใจเข้า

คำว่า อปานํ คือ ลมหายใจออก

สติที่มีลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเป็นอารมณ์ ชื่อว่าอานาปานสติ และการเจริญสมาธิที่ประกอบด้วยสตินี้ก็หมายเอาในคำนี้โดยกล่าวถึงสติ [แต่มุ่งให้หมายถึงสมาธิ]”

อีกอย่างหนึ่ง คำนี้ตัดบทเป็น อาน + อาปาน ดังข้อความว่า

นิทฺเทเส ปน นาการสฺส ทีฆตฺตมชฺฌุเปกฺขิตฺวา อาปานนฺติ. (ขุ.ป.อ. ๒/๑๕๒/๘๑)

“แต่ในคัมภีร์นิเทศ กล่าวถึงศัพท์ว่า อาปาน โดยเพิกเฉยความเป็นทีฆะของ อา อักษรใน น [คือ มาจาก อาน + อาปาน ไม่ต้องลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง เพราะสระหลังมีรูปเป็นทีฆะอยู่แล้ว]”

อีกอย่างหนึ่ง คำนี้ตัดบทเป็น อาน + ปาน โดยถือว่า ปาน เป็น

ศัพท์เดิม และทีฆะ อ ใน น เป็น อา ความเห็นนี้สอดคล้องกับคำสันสกฤตว่า ปฺราณ ที่ตรงกับ ปาน ศัพท์ในบาลี พบในสัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา) ว่า

อน ปาณเน. ปาณนํ สสนํ. อนติ. อานํ. ปานํ. ตตฺถ อานนฺติ อสฺสาโส. ปานนฺติ ปสฺสาโส. เอเตสุ อสฺสาโสติ พหิ นิกฺขมนวาโต. ปสฺสาโสติ อนฺโต ปวิสนวาโตติ วินยฏฺฐกถายํ วุตฺตํ. สุตฺตนฺตฏฺฐกถาสุ ปน อุปฺปฏิปาฏิยา อาคตํ. (นีติ.ธาตุ. ๑๕๔-๕๕)

"อน ธาตุในความหมายว่า หายใจ การหายใจ ชื่อว่า ปาณนะ เช่น อนติ (ย่อมหายใจ) อานํ (ลมหายใจออก) ปานํ (ลมหายใจเข้า)

ในพากย์นั้น คำว่า อานํ แปลว่า ลมหายใจออก

คำว่า ปานํ แปลว่า ลมหายใจเข้า

ในอรรถกถาพระวินัยกล่าวถึงลมหายใจเหล่านั้นว่า 'คำว่า อสฺสาโส คือ ลมที่ออกไปภายนอก ปสฺสาโส คือลมที่เข้ามาภายใน' แต่ในอรรถกถาพระสูตรทั้งหลาย พบข้อความโดยสลับลำดับ"

สรุปความว่า คำว่า อานาปาน แยกรากศัพท์ได้ ๓ ประการ คือ

๑. อาน + อปาน

๒. อาน + อาปาน

๓. อาน + ปาน

๑๙๗ อิเม หิ ทีฆนาสิกสฺส นาสาปุฏํ ฆฏฺเฏนฺตา ปวตฺตนฺติ. รสฺสนาสิกสฺส อุตฺตโรฏฺฐํ. ตสฺมาเนน อิมํ นาม ฐานํ ฆฏฺเฏนฺตีติ นิมิตฺตํ ธเปตพฺพํ. (วิสุทฺธิ. ๑/๒๒๙/๓๐๙)

"โดยแท้จริงแล้ว ลมหายใจเข้าออกเหล่านี้ดำเนินไปโดยกระทบปุ่มปลายจมูกของคนจมูกยาว หรือกระทบริมฝีปากบนของคนจมูกสั้น"

๑๙๘ ตตฺถ อิมินา อาทิกมฺมิเกน กุลปุตฺเตน ปรมํ คณนาย อิทํ กมฺมฏฺฐานํ

มนสิ กาตพฺพํ คเณนฺเตน จ ปญฺจนฺนํ เหฏฺฐา น ธเปตพฺพํ. ทสนฺนํ อุปริ น เนตพฺพํ. อนฺตรา ขณฺฑํ น ทสฺเสตพฺพํ. (วิสุทฺธิ. ๑/๒๒๓/๓๐๓)

"ในเรื่องนั้น กุลบุตรผู้เริ่มบำเพ็ญเพียรนั้นควรใส่ใจกรรมฐานนี้ด้วยวิธีคณนาก่อน และในขณะนับก็ไม่ควรนับต่ำกว่า ๕ ไม่ควรนับเกิน ๑๐ ขึ้นไป อย่านับให้ขาดช่วง"

๑๙๙ เวทนา ๙ ชนิด คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา สุขเวทนาอิงกามคุณ สุขเวทนาไม่อิงกามคุณ ทุกขเวทนาอิงกามคุณ ทุกขเวทนาไม่อิงกามคุณ อุเบกขาเวทนาอิงกามคุณ และอุเบกขาเวทนาไม่อิงกามคุณ (ที.ม. ๑๐/๓๘๐/๒๕๔)

๒๐๐ ตตฺถ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ ปจฺฉิมานิ วิวฏฺฏํ. เตสุ ภิกฺขุโน วฏฺเฏ กมฺมฏฺฐานาภินิเวโส โหติ. วิวฏฺเฏ นตฺถิ อภินิเวโส. ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ "ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํ, ตณฺหา สมุทโยติ เอวํ สงฺเขเปน จ "กตเม ปญฺจกฺขนฺธา. รูปกฺขนฺโธติอาทินา นเยน วิตฺถาเรน จ อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคณฺหิตฺวา วาจาย ปุนปฺปุนํ ปริวตฺเตนฺโต โยคาวจโร กมฺมํ กโรติ. อิตเรสุ ปน ทฺวีสุ สจฺเจสุ "นิโรธสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ, มคฺคสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปนฺติ เอวํ สวเนเนว กมฺมํ กโรติ. โส เอวํ กโรนฺโต จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฺปฏิเวเธเนว ปฏิวิชฺฌติ. เอกาภิสมเยน อภิสเมติ. ทุกฺขํ ปริญฺญาปฏิเวเธเนว ปฏิวิชฺฌติ. สมุทยํ ปหานปฺปฏิเวเธเนว ปฏิวิชฺฌติ. นิโรธํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวเธเนวปฏิวิชฺฌติ. มคฺคํ ภาวนาปฏิเวเธเนว ปฏิวิชฺฌติ. ทุกฺขํ ปริญฺญาภิสมเยน อภิสเมติ. สมุทยํ ปหานาภิสมเยน. นิโรธํ สจฺฉิกิริยาภิสมเยน. มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติ. เอวมสฺส ปุพฺพภาเค ทฺวีสุ สจฺเจสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนธารณสมฺมสนปฺปฏิเวโธ โหติ. ทฺวีสุ ปน สวนปฺปฏิเวโธเยว. อปรภาเค ตีสุ กิจฺจโต ปฏิเวโธ โหติ. นิโรเธ อารมฺมณปฺปฏิเวโธ. (ที.ม.อ. ๒/๔๐๒/๔๑๗)

"ในบรรดาสัจจะเหล่านั้น สัจจะสองอย่างแรกชื่อว่า วัฏฏสัจ (สัจจะที่อยู่ในวัฏฏะ) สองอย่างหลังชื่อว่า วิวัฏฏสัจ (สัจจะที่พ้นจากวัฏฏะ) ในสัจจะสองอย่างเหล่านั้น การเจริญกรรมฐานย่อมมีแก่ภิกษุในวัฏฏสัจ ไม่มีการเจริญกรรมฐานในวิวัฏฏสัจ นักปฏิบัติได้เรียนรู้สัจจะสองอย่างแรกโดยสังเขปว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกขสัจ ตัณหาเป็นสมุทยสัจ หรือโดยพิสดารมีนัยว่า ขันธ์ ๕ คืออะไร คือ รูปขันธ์ เป็นต้น การสาธยายด้วยวาจาอยู่เสมอๆ ย่อมเป็นการบำเพ็ญกรรมฐาน ส่วนในสัจจะทั้ง ๒ ที่เหลือย่อมบำเพ็ญกรรมฐานด้วยการสดับอย่างนี้ว่า นิโรธสัจเป็นสัจจะที่ดีเลิศน่าปรารถนาพอใจ มรรคสัจเป็นสัจจะที่ดีเลิศน่าปรารถนาพอใจ

เธอเจริญกรรมฐานอยู่อย่างนั้นย่อมบรรลุสัจจะ ๔ ด้วยการแทงตลอดคราวเดียวกัน ย่อมหยั่งเห็นด้วยการรู้ชัดคราวเดียวกัน กล่าวคือ ย่อมบรรลุทุกขสัจด้วยการแทงตลอดคือการกำหนดรู้ ย่อมบรรลุสมุทยสัจด้วยการแทงตลอดคือการละ ย่อมบรรลุนิโรธสัจด้วยการแทงตลอดคือการกระทำให้แจ้ง ย่อมบรรลุมรรคสัจด้วยการแทงตลอดคือการเจริญ ย่อมหยั่งเห็นทุกขสัจด้วยการรู้ชัดคือการกำหนดรู้ ย่อมหยั่งเห็นสมุทยสัจด้วยการรู้ชัดคือการละ ย่อมหยั่งเห็นนิโรธสัจด้วยการรู้ชัดคือการกระทำให้แจ้ง ย่อมหยั่งเห็นมรรคสัจด้วยการรู้ชัดคือการเจริญ

ด้วยประการนี้ ในเบื้องแรกการแทงตลอดคือการเรียน ไต่ถาม ฟัง ทรงจำ และกำหนดรู้ย่อมมีแก่เธอในสัจจะสองอย่าง[แรก] ส่วนการแทงตลอดคือการฟังย่อมมีในสัจจะสองอย่าง[หลัง] ต่อมาการแทงตลอดโดยหน้าที่ย่อมมีในสัจจะ ๓ อย่าง ส่วนการแทงตลอดอารมณ์ย่อมมีในนิโรธสัจ"

[๒๐๑] ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ปจลายมานสูตร (อง.สตฺตก. ๒๓/๖๑/๗๐) กล่าวถึงวิธีกำจัดถีนมิทธะ ๗ ประการ คือ

๑. การกำจัดสัญญาที่เป็นเหตุของความง่วง

๒. การพิจารณาธรรม

๓. การสาธยายธรรม

๔. การดึงหูทั้งสองข้าง และใช้มือลูบตัว

๕. การล้างหน้าแล้วมองดูทิศนั้นๆ และการแหงนหน้ามองดูดาว

๖. การใส่ใจอาโลกสัญญา

๗. การเดินจงกรม

ในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆนิกาย มหาวรรค (ที.ม.อ. ๑/๓๘๒/๓๙๕) กล่าวถึงวิธีกำจัดถีนมิทธะ ๖ ประการ คือ

๑. เข้าใจโทษในการบริโภคเกินควร

๒. เปลี่ยนอิริยาบถ

๓. ใส่ใจอาโลกสัญญา

๔. อยู่ในที่แจ้ง

๕. มีกัลยาณมิตร

๖. สนทนาเรื่องที่เหมาะสม

[๒๐๒] อภิชานาติ โข ปน ภวํ โคตโม ทิวา สุปิตาติ. อภิชานามหํ อคฺคิเวสฺสน “คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต จตุคฺคุณํ สํฆาฏึ ปญฺญาเปตฺวา ทกฺขิเณน ปสฺเสน สโต สมฺปชาโน นิทฺทํ โอกฺกมิตาติ. เอตํ โข โภ โคตม เอเก สมณพฺราหฺมณา สมฺโมหวิหารสฺมึ วทนฺตีติ. น โข อคฺคิเวสฺสน เอตฺตาวตา สมฺมูโฬฺห วา โหติ อสมฺมูโฬฺห วา, อปิจ อคฺคิเวสฺสน ยถา สมฺมูโฬฺห จ โหติ อสมฺมูโฬฺห จ, ตํ สุณาหิ, สาธุกํ มนสิกโรหิ, ภาสิสฺสามีติ. (ม.มู. ๑๒/๓๘๗/๓๓๘)

“สัจจกะ นิครนถบุตรทูลว่า ท่านโคตมะรู้หรือไม่ว่า พระองค์จำวัด

ในเวลากลางวัน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรารู้อยู่ว่าในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เรากลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้วปูสังฆาฏิให้เป็น ๔ ชั้น มีสติสัมปชัญญะ นอนตะแคงข้างเบื้องขวา

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า การจำวัดดังกล่าวเป็นการอยู่ด้วยความหลง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลไม่ใช่คนหลงหรือคนไม่หลงด้วยเรื่องเพียงเท่านั้น ท่านจงฟังเรื่องทำให้เป็นคนหลงหรือคนไม่หลง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

[๒๐๓] ตตฺถ ติวิธํ มิทฺธํ อาหารชํ อุตุชํ จิตฺตชนฺติ. อุตุชํ ปน อรหนฺตานมฺปิ โหติ. (วิมุตฺติ. ๕๐/๒๙)

“ในเรื่องนั้น มิทธะมี ๓ ประเภท คือ มิทธะที่เกิดจากอาหาร อุณหภูมิ และจิต”

[๒๐๔] ยสฺมา ปน ตสฺมึ ปีเต อุปกฺกิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ เย จิตฺตสํกิเลสา เจว ปญฺญาย จ ทุพฺพลีกรณา โหนฺติ ตสฺมา ตํ เตสํ ปจฺจยตฺตา ปจฺจยนิทฺเทสโต เอวํ วุตฺตํ. มิทฺธํ ปน สยเมว จิตฺตสฺส สํกิเลโส เจว ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณญฺ-จาติ อรูปเมว มิทฺธํ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑๑๖๓/๔๓๘)

“อนึ่ง เมื่อน้ำเมานั้นถูกบุคคลดื่มแล้ว อุปกิเลสอันทำจิตให้เศร้าหมองและบั่นทอนปัญญาย่อมเกิดขึ้น ดังนั้น จึงตรัสน้ำเมานั้นไว้อย่างนี้โดยแสดงชี้ถึงปัจจัย เพราะเป็นปัจจัยแก่อุปกิเลสเหล่านั้น ส่วนมิทธะเป็นสังกิเลสแห่งจิตด้วยตนเอง และบั่นทอนปัญญา เพราะฉะนั้น มิทธะจึงเป็นนามอย่างเดียว”

อิมานิ ตาว ปาฬิยํ อาคตรูปาเนว. อฏฺฐกถายํ ปน พลรูปํ สมฺภว-

รูปํ ชาติรูปํ โรครูปํ เอกจฺจานํ มเตน มิทฺธรูปนฺติ เอวํ อญฺญานิปิ รูปานิ อาหริตฺวา “อทฺธา มุนีสิ สมฺพุทฺโธ, นตฺถิ นีวรณา ตวาติอาทีนิ วตฺวา มิทฺธรูปํ ตาว นตฺถิเยวาติ ปฏิกฺขิตฺตํ. อิตเรสุ โรครูปํ ชรตาอนิจฺจตาคฺคหเณน คหิตเมว, ชาติรูปํ อุปจยสนฺตติคฺคหเณน, สมฺภวรูปํ อาโปธาตุคฺคหเณน, พลรูปํ วาโยธาตุคฺคหเณน คหิตเมว. ตสฺมา เตสุ เอกมฺปิ วิสุํ นตฺถีติ สนฺนิฏฺฐานํ กตํ. (วิสุทฺธิ. ๒/๔๔๖/๙๐)

“รูปที่กล่าวมานี้ปรากฏในพระบาลี[อภิธรรมปิฎก] แต่ในคัมภีร์อรรถกถาได้นำเอารูปอื่นมาแสดงไว้ว่า พลรูป (รูปคือกำลัง) สัมภวรูป (รูปคือน้ำอสุจิ) ชาติรูป (รูปคือความเกิด) และโรครูป (รูปคือโรค) และมิทธรูป (รูปคือความง่วง) ตามความเห็นของบางคน[คือภิกษุนิกายอภัยคิรี] แล้วคัดค้านมิทธรูปว่าไม่มีจริงเป็นลำดับแรกโดยอ้างพระพุทธดำรัสเป็นต้นว่า

อทฺธา มุนีสิ สมฺพุทฺโธ นตฺถิ นีวรณา ตว. (ขุ.สุ. ๒๕/๕๔๗/๔๔๑)

‘พระองค์เป็นพระมุนี ตรัสรู้เองแน่แท้ นิวรณ์ทั้งหลายหามีแก่พระองค์ไม่’

ในรูปอื่นจากมิทธะ โรครูปนับเข้าในชรตารูปและอนิจจตารูป ชาติรูปนับเข้าในอุปจยรูปและสันตติรูป สัมภวรูปนับเข้าในอาโปธาตุ และพลรูปก็นับเข้าในวาโยธาตุ ดังนั้น จึงตัดสินได้ว่าไม่มีรูปต่างหากแม้เพียงอย่างเดียวในโรครูปเป็นต้นนั้น”

[๒๐๕] ทสยิเม มหาราช กายานุคตา ธมฺมา ภเว ภเว กายํ อนุธาวนฺติ อนุปริวตฺตนฺติ. กตเม ทส. สีตํ อุณฺหํ ชิฆจฺฉา ปิปาสา อุจฺจาโร ปสฺสาโว มิทฺธํ ชรา พฺยาธิ มรณํ. อิเม โข มหาราช ทส กายานุคตา ธมฺมา ภเว ภเว กายํ อนุธาวนฺติ อนุปริวตฺตนฺติ. ตตฺถ อรหา อนิสฺสโร อสฺสามี อวสวตฺตีติ. (มิลินฺท. ๖/๒๖๔)

"ขอถวายพระพร ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้คล้อยตามกาย แล่นตามกาย แปรเปลี่ยนไปตามกายทุก ๆ ภพ ธรรม ๑๐ อย่างมีอะไรบ้าง คือ ๑) ความเย็น ๒) ความร้อน ๓) ความหิว ๔) ความกระหาย ๕) ปวดอุจจาระ ๖) ปวดปัสสาวะ ๗) ความง่วง ๘) ความแก่ ๙) ความเจ็บป่วย ๑๐) ความตาย ขอถวายพระพร ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้คล้อยไปตามกาย แล่นไปตามกาย แปรเปลี่ยนไปตามกายทุก ๆ ภพ พระอรหันต์มิได้เป็นใหญ่ มิได้เป็นเจ้าของ มิได้มีอำนาจเป็นไปในกายนั้น"

[๒๐๖] อตฺถิ ปน อรหโต กายกิเลสมิทฺธญฺจ โอกฺกมติ น จ ตํ นีวรณํ ตสฺส ถินมิทฺธํ นีวรณนฺติ. น เอกํเสน. (เปฏโก. ๘๒/๓๑๕)

"มิทธะที่เป็นความเศร้าหมองทางกายย่อมมีได้แก่พระอรหันต์ และมิทธะนั้นก็ไม่ใช่ถีนมิทธะนิวรณ์ของพระอรหันต์นั้น มิทธะจึงไม่ใช่นิวรณ์อย่างแน่นอน"

[๒๐๗] ปเร ถีนมิทฺธปริยุฏฺฐิตา ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ วิคตถีนมิทฺธา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๒)

[๒๐๘] ปเร อุทฺธตา ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อนุทฺธตา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๒)

[๒๐๙] ที.ม. ๑๐/๓๗๓/๒๔๘

[๒๑๐] ที.ม. ๑๐/๓๗๕/๒๔๙

[๒๑๑] กตมา จาวุโส อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ. ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬํ ขริคตํ อุปาทินฺนํ. เสยฺยถิทํ- เกสา โลมา ฯเปฯ อุทริยํ กรีสํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬํ ขริคตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจตาวุโส อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ. (ม.มู. ๑๒/๓๐๒/๒๖๒-๓)

"ผู้มีอายุ ปฐวีธาตุภายในเป็นอย่างไร คือ ธาตุดินที่แข็ง หยาบ มีอยู่ในตน เป็นเฉพาะตน ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดมั่น[ว่าเป็นเรา ของเรา] ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง, เนื้อ เอ็น กระดูก ไขกระดูก ไต, หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด, ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (อุจจาระ) หรือธาตุดินอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งที่แข็ง หยาบ มีอยู่ในตน เป็นเฉพาะตน ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดมั่น ธาตุดินนี้ชื่อว่า ปฐวีธาตุภายใน"

[๒๑๒] ผุสิตพฺพนฺติ โผฏฺฐพฺพํ. ผุสิตฺวา ชานิตพฺพนฺติ อตฺโถ. โผฏฺฐพฺพญฺจ ตํ อายตนญฺจาติ โผฏฺฐพฺพายตนํ. อาโป จ ตํ นิสฺสตฺตสุญฺญตสภาวฏฺเฐน ธาตุ จาติ อาโปธาตุ. อิทานิ ยสฺมา ตีณิ รูปานิ ผุสิตฺวา ชานิตพฺพานิ, ตสฺมา ตานิ ภาเชตฺวา ทสฺเสตุํ กตมํ ตํ รูปํ โผฏฺฐพฺพายตนํ. ปถวีธาตูติอาทิมาห. (อภิ.สํ.อ. ๑/๖๔๗/๓๙๐-๑)

"คำว่า โผฏฐัพพะ คือ สิ่งที่ร่างกายพึงกระทบได้ หมายความว่า กระทบแล้วจึงรู้ได้

คำว่า โผฏฐัพพายตนะ คือ อายตนะที่กระทบสัมผัสได้

คำว่า อาโปธาตุ คือ อาโปที่เป็นธาตุ เพราะเป็นสภาวะมิใช่สัตว์และว่างเปล่า[จากตัวตน]

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กตมํ ตํ รูปํ โผฏฺฐพฺพายตนํ. ปถวีธาตุ (โผฏฐัพพายตนะนั้นมีอะไรบ้าง คือ ปฐวีธาตุ) เป็นต้น เพื่อแสดงจำแนกรูปทั้ง ๓ [คือ ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ] ที่ร่างกายกระทบแล้วพึงรู้ได้เหล่านั้น"

[๒๑๓] กตมา จาวุโส อชฺฌตฺติกา อาโปธาตุ. ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ อาโป อาโปคตํ อุปาทินฺนํ, เสยฺยถิทํ- ปิตฺตํ ฯเปฯ มุตฺตํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ อาโป อาโปคตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจตาวุโส อชฺฌตฺติกา

อาโปธาตุ. (ม.มู. ๑๒/๓๐๓/๒๖๔-๕)

"อาโปธาตุภายในเป็นอย่างไร คือ ธาตุน้ำที่นับเข้าในอาโป[ที่เกิดจากกรรมเป็นต้น] มีอยู่ในตน เป็นเฉพาะตน ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดมั่น[ว่าเป็นเรา ของเรา] ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ ปัสสาวะ หรือธาตุน้ำอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งที่นับเข้าในอาโป มีอยู่ในตน เป็นเฉพาะตน ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดมั่น[ว่าเป็นเรา ของเรา] ธาตุน้ำนี้ชื่อว่า อาโปธาตุภายใน"

[๒๑๔] กตมา จาวุโส อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุ. ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโช เตโชคตํ อุปาทินฺนํ, เสยฺยถิทํ- เยน จ สนฺตปฺปติ, เยน จ ชีรียติ, เยน จ ปริฑยฺหติ, เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉติ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโช เตโชคตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจตาวุโส อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุ. (ม.มู. ๑๒/๓๐๔/๒๖๖)

"เตโชธาตุภายในเป็นอย่างไร คือ ธาตุไฟที่นับเข้าในเตโช[ที่เกิดจากกรรมเป็นต้น] มีอยู่ในตน เป็นเฉพาะตน ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดมั่น[ว่าเป็นเรา ของเรา] ได้แก่ ธาตุไฟที่ทำให้ร่างกายร้อนรุ่ม ทรุดโทรม เร่าร้อน และย่อยสลายสิ่งที่กิน ดื่ม เคี้ยว และลิ้มรส หรือธาตุไฟอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งที่นับเข้าในเตโช มีอยู่ในตน เป็นเฉพาะตน ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดมั่น[ว่าเป็นเรา ของเรา] ธาตุไฟนี้ชื่อว่า เตโชธาตุภายใน"

[๒๑๕] กตมา จาวุโส อชฺฌตฺติกา วาโยธาตุ. ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ วาโย วาโยคตํ อุปาทินฺนํ, เสยฺยถิทํ- อุทฺธงฺคมา วาตา, อโธคมา วาตา, กุจฺฉิสยา วาตา, โกฏฺฐาสยา วาตา, องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา, อสฺสาโส ปสฺสาโส อิติ วา, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ วาโย วาโยคตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจตาวุโส อชฺฌตฺติกา วาโยธาตุ. (ม.มู. ๑๒/๓๐๕/๒๖๗)

"วาโยธาตุภายในเป็นอย่างไร คือ ธาตุลมที่นับเข้าในวาโย[ที่เกิดจากกรรมเป็นต้น] มีอยู่ในตน เป็นเฉพาะตน ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดมั่น[ว่าเป็นเรา ของเรา] ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ และลมหายใจเข้าออก หรือธาตุลมอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งที่นับเข้าในวาโย มีอยู่ในตน เป็นเฉพาะตน ถูกตัณหาและทิฏฐิยึดมั่น[ว่าเป็นเรา ของเรา] วาโยธาตุนี้ชื่อว่า วาโยธาตุภายใน"

[๒๑๖] สังยุตตนิกา ย สฬายตนวรรค อนิจจาทิสุตตนวกะ (สํ.สฬา. ๑๘/๔๖/๒๕)

[๒๑๗] มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จูฬตัณหาสังขยสูตร (ม.มู. ๑๒/๓๙๐/๓๔๑)

[๒๑๘] ปเร วิจิกิจฺฉี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ ติณฺณวิจิกิจฺฉา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๒)

[๒๑๙] ม.มู. ๑๒/๓๙๐/๓๔๑

[๒๒๐] กตมํ โมหสลฺลํ. ทุกฺเข อญฺญาณํ ฯเปฯ ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อญฺญาณํ, ปุพฺพนฺเต อญฺญาณํ, อปรนฺเต อญฺญาณํ, ปุพฺพนฺตาปรนฺเต อญฺญาณํ อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ อญฺญาณํ. (ขุ.นิ. ๒๙/๑๗๔/๓๔๗)

"ลูกศรคือโมหะ คืออะไร คือ ความไม่รู้ในทุกข์...ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนเบื้องต้น ความไม่รู้ในส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันเกิดขึ้น"

๒๒๑ อิธ มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา โกธโน โหติ อุปายาสพหุโล, อปฺปมฺปิ วุตฺโต สมาโน อภิสชฺชติ กุปฺปติ พฺยาปชฺชติ ปติตฺถียติ, โกปญฺจ โทสญฺจ อปฺปจฺจยญฺจ ปาตุกโรติ, โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ. โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, ทุพฺพณฺโณ โหติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๒/๒๖๔)

"มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้มักโกรธ มากด้วยความคับแค้น ถูกผู้อื่นว่ากล่าวแม้เล็กน้อยก็ขัดใจ โกรธ พยาบาท ปองร้าย แสดงความโกรธความปองร้ายและโทษเล็กน้อยให้ปรากฏ หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไป เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีผิวพรรณทราม"

๒๒๒ อิธ ปน มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา อกฺโกธโน โหติ อนุปายาสพหุโล, พหุมฺปิ วุตฺโต สมาโน นาภิสชฺชติ น กุปฺปติ น พฺยาปชฺชติ น ปติตฺถียติ, น โกปญฺจ โทสญฺจ อปฺปจฺจยญฺจ ปาตุกโรติ, โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ. โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, ปาสาทิโก โหติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๒/๒๖๔)

"มาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ไม่โกรธ ไม่มากด้วยความคับแค้น ถูกผู้อื่นว่ากล่าวแม้มากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่ปองร้าย ไม่แสดงความโกรธ ความปองร้ายและโทษ

เล็กน้อยให้ปรากฏ หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีผิวพรรณผ่องใส”

[๒๒๓] ปเร โกธนา ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อกฺโกธนา ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๒)

[๒๒๔] ที.ปา. ๑๑/๓๔๐/๒๓๒, องฺ.นวก. ๒๓/๒๙/๓๓๕

[๒๒๕] ขุ.ธ.อ. ๑/๕/๓๖-๔๐

[๒๒๖] สา “อิมสฺมึ สํวจฺฉเร สุพฺพุฏฺฐิกา ภวิสฺสติ, ถลฏฺฐาเน สสฺสํ กโรหิ. อิมสฺมึ สํวจฺฉเร ทุพฺพุฏฺฐิกา ภวิสฺสติ, นินฺนฏฺฐาเนเยว สสฺสํ กโรหีติ สหายิกาย อาโรเจติ. เสสชเนหิ กตสสฺสํ อติอุทเกน วา อโนทเกน วา นสฺสติ, ตสฺสา อติวิย สมฺปชฺชติ. (ขุ.ธ.อ. ๑/๕/๔๑)

“นางยักษิณีนั้นได้บอกแก่หญิงสหายว่า ในปีนี้จักมีฝนดี ท่านจงทำข้าวกล้าในที่ดอนเถิด ในปีนี้ฝนจักแล้ง ท่านจงทำข้าวกล้าในที่ลุ่มเถิด ข้าวกล้าอันพวกชนที่เหลือทำแล้วย่อมเสียหายด้วยน้ำมากเกินไปบ้าง ด้วยน้ำน้อยบ้าง ส่วนข้าวกล้าของนางกุลธิดานั้นย่อมสมบูรณ์เหลือเกิน”

[๒๒๗] เรื่องพระเทวทัตพบในขุททกนิกาย อรรถกถาธรรมบท (ขุ.ธ.อ. ๑/๑๗/๑๐๒) ส่วนเรื่องนางจิญจมาณวิกาพบในขุททกนิกาย อรรถกถาธรรมบท (ขุ.ธ.อ. ๒/๑๓๖/๑๓๗)

๒๒๘ ปเร อุปนาหี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อนุปนาหี ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๒)

[๒๒๙] เทฺวเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา ทุลฺลภา โลกสฺมึ. กตเม เทฺว. โย จ ปุพฺพ-

การี, โย จ กตญฺญู กตเวที. อิเม โข ภิกฺขเว เทฺว ปุคฺคลา ทุลฺลภา โลกสฺมึ. (องฺ.ทุก. ๒๐/๑๒๐/๘๓)

"ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก ๒ จำพวกมีอะไรบ้าง คือ ผู้ทำอุปการะก่อน และผู้รู้จักตอบแทนอุปการะ"

๒๓๐ เรื่องพระราธะพบในขุททกนิกาย อรรถกถาธรรมบท (ขุ.ธ.อ. ๑/๗๖/๔๐๕)

๒๓๑ ปเร มกฺขี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อมกฺขี ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๒)

๒๓๒ ถินมิทฺธอุทฺธจฺจานิ จตุตฺถญาณวชฺฌานิ. (วิสุทฺธิ. ๒/๘๓๐/๓๖๙)

"ถีนมิทธะและอุทธัจจะ ถูกกำจัดได้ด้วยญาณที่ ๔"

๒๓๓ พฺยาปาโท โกโธ อุปนาโห ปมาโทติ อิเม จตฺตาโร กิเลสา อนาคามิมคฺเคน ปหียนฺติ. (ม.มู.อ. ๑/๗๒/๑๘๓)

" กิเลส ๔ อย่างเหล่านี้ คือ ความมุ่งร้าย (พยาปาทะ) ความโกรธ (โกธะ) ความอาฆาตจองเวร (อุปนาหะ) และความประมาท (ปมาทะ) ถูกกำจัดได้ด้วยอนาคามิมรรค"

๒๓๔ มกฺโข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยนฺติ อิเม ฉ โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติ. (ม.มู.อ. ๑/๗๒/๑๘๓)

"กิเลส ๖ อย่างเหล่านี้ คือ ความลบหลู่คุณท่าน (มักขะ) และความตีตนเสมอท่าน (ปฬาสะ) ความริษยา (อิสสา) ความตระหนี่ (มัจฉริยะ) ความเจ้าเล่ห์เสแสร้ง (มายา) และความโอ้อวดหลอกลวง (สาเฐยยะ) ถูกกำจัดได้ด้วยโสดาปัตติมรรค"

๒๓๕ ปเร ปฬาสี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อปฬาสี ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข

กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๒)

๒๓๖ อิธ มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา อิสฺสามนโก โหติ, ปรลาภสกฺการครุการมานนวนฺทนปูชนาสุ อิสฺสติ อุปทุสฺสติ อิสฺสํ พนฺธติ. โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, อปฺเปสกฺโข โหติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๓/๒๖๔-๖๕)

"มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้มีใจริษยา ย่อมริษยา ประทุษร้าย ผูกความริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาของบุคคลอื่น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไป เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีอำนาจน้อย"

๒๓๗ อิธ ปน มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา อนิสฺสามนโก โหติ, ปรลาภสกฺการครุการมานนวนฺทนปูชนาสุ น อิสฺสติ น อุปทุสฺสติ น อิสฺสํ พนฺธติ. โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ. โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, มเหสกฺโข โหติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๓/๒๖๕)

"มาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้มีใจไม่ริษยา ย่อมไม่ริษยา ไม่ประทุษร้าย ไม่ผูกความริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาของบุคคล

อื่น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีอำนาจมาก”

๒๓๘ ปเร อิสฺสุกี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อนิสฺสุกี ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๒)

๒๓๙ มจฺเฉรภาโว มจฺฉริยํ. ตํ ลทฺธานํ วา ลภิตพฺพานํ วา อตฺตโน สมฺปตฺตีนํ นิคูหนลกฺขณํ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๔๑๔/๓๑๕)

“มัจฉริยะ คือ ภาวะของคนตระหนี่ มัจฉริยะนั้นมีลักษณะปิดบังสมบัติ (คุณสมบัติหรือทรัพย์สมบัติ) ของตนที่ได้รับแล้วหรือควรได้รับ”

๒๔๐ ขุ.วิ. ๒๖/๑๒๐๗-๑๒๒๗/๑๒๙-๓๒, ขุ.ธ.อ. ๑/๒/๑๙-๒๙

๒๔๑ คาถาปริโยสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ. มฏฺฐกุณฺฑลิเทวปุตฺโต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิ, ตถา อทินฺนปุพฺพโก พฺราหฺมโณ. โส ตาวมหนฺตํ วิภวํ พุทฺธสาสเน วิปฺปกิริ. (ขุ.ธ.อ. ๑/๒/๒๙)

“ในกาลจบคาถา การตรัสรู้ธรรมได้มีแล้วแก่เหล่าสัตว์แปดหมื่นสี่พัน มัฏฐกุณฑลีเทพบุตรได้ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล อทินนปุพพกพราหมณ์ก็เหมือนกัน เขาได้หว่านสมบัติใหญ่ถึงเท่านั้นลงไว้ในพระพุทธศาสนา”

๒๔๒ อิธ มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา น ทาตา โหติ สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา อนฺนํ ปานํ วตฺถํ ยานํ มาลาคนฺธวิเลปนํ เสยฺยาวสถํ ปทีเปยฺยํ, โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, อปฺปโภโค โหติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๔/๒๖๕)

"มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ไม่ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไป เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโภคะน้อย"

๒๔๓ อิธ ปน มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา ทาตา โหติ สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา อนฺนํ ปานํ วตฺถํ ยานํ มาลาคนฺธวิเลปนํ เสยฺยาวสถํ ปทีเปยฺยํ, โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ. โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, มหาโภโค โหติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๔/๒๖๖)

"มาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโภคะมาก"

๒๔๔ ม.อุ.อ. ๔/๒๘๙/๑๗๙

๒๔๕ อญฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา อุปจิกานญฺจ อาจยํ
มธูนญฺจ สมาหารํ ปณฺฑิโต ฆรมาวเส.

(ม.อุ.อ. ๔/๒๘๙/๑๗๙)

ฉบับแปลไทยมักแปล อญฺชน ศัพท์ว่า “ยาหยอดตา” แต่ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอผู้ประพันธ์คัมภีร์นี้แปลว่า “หินอัญชัน” ผู้แปลขอนำเสนอข้อมูลหลักฐานที่พบในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และพจนานุกรมสันสกฤตมาสนับสนุนความเห็นนี้ กล่าวคือ อญฺชน ศัพท์มีความหมาย ๗ ประการ ดังนี้

๑. ยาหยอดตา, ยาหยอดเพื่อรักษาตา มี ๕ ประเภทโดยจำแนกเป็นยาหยอดสีดำ เป็นต้น ดังข้อความว่า

อนุชานามิ ภิกฺขเว อญฺชนํ กาฬญฺชนํ รสญฺชนํ โสตญฺชนํ เครุกํ กปลฺลํ. (วิ.ม. ๔/๒๖๕/๓๒)

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาหยอดตา อันได้แก่ ยาหยอดตาสีดำ ยาหยอดตาที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่างๆ ยาหยอดตาที่เกิดในกระแสน้ำ หรดาล กลีบทอง และเขม่าไฟ”

อญฺชติ จกฺขุํ มกฺเขติ อเนนาติ อญฺชนํ, อญฺชติ จกฺขุํ พฺยตฺตํ กโรตีติ วา อญฺชนํ, ตาลุโช ตติยกฺขโร. (ปาจิตฺ.โยชนา ๒๖๕/๓๔๕)

“คำว่า อัญชนะ คือ เครื่องป้ายตา อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อัญชนะ คือ ยาที่ทำให้ตาเห็นได้ชัดเจน อักษรที่ ๓ [คือ ช] เกิดที่ตาลุฐาน”

ยาหยอดตาในสมัยพุทธกาลเป็นผง มีส่วนประกอบของไม้จันทน์กฤษณา กะลัมพัก ใบเฉียง และแห้วหมู พระพุทธองค์ทรงอนุญาตส่วนประกอบเหล่านี้ไว้พร้อมกับกลักยาตาเพื่อใส่ผงยาหยอดตาเหล่านี้ไว้ในวินัยปิฎก มหาวรรค เรื่องรากไม้บดที่เป็นยาเป็นต้น (มูลาทิเภสัชชกถา)

๒. ยาแต้มตา เป็นเครื่องประดับอย่างหนึ่งสำหรับแต้มขอบตาให้สวยงามตามความนิยมของชาวอินเดีย ดังข้อความว่า

ยถา วา ปเนเก โภนฺโต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ

ภุญฺชิตฺวา เต เอวรูปํ มณฺฑนวิภูสนฏฺฐานานุโยคํ อนุยุตฺตา วิหรนฺติ. เสยฺยถิทํ. อุจฺฉาทนํ ปริมทฺทนํ นฺหาปนํ สมฺพาหนํ อาทาสํ อญฺชนํ ฯเปฯ (ที.สี. ๙/๑๖/๘)

"เหมือนอย่างว่าสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางคนฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังขวนขวายในการประดับตกแต่งร่างกายอย่างนี้ คือ อบผิว นวด อาบน้ำหอม เพาะกาย ส่องกระจก แต้มตา ฯลฯ"

อญฺชนนฺติ อลงฺการญฺชนเมว. (ที.สี.อ. ๑/๑๖/๘๔)

"คำว่า อญฺชนํ (ยาแต้มตา) คือ ยาแต้มตาทำให้งามขึ้นนั่นเอง"

เตลสณฺเฐหิ เกเสหิ จปลา อญฺชนกฺขิกา
รถิยาย คมิสฺสนฺติ ทนฺตวณฺณกปารุตา.

(ขุ.เถร. ๒๖/๙๖๐/๓๖๘)

"[ภิกษุทั้งหลาย]จะใช้น้ำมันแต่งผม เป็นคนเหลาะแหละ ใช้ยาแต้มตา นุ่งห่มจีวรสีงาช้าง เที่ยวไปตามถนนหนทาง"

อฏฺฐปทกตา เกสา เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตา
อลํ พาลสฺส โมหาย โน จ ปารคเวสิโน.

(ขุ.เถร. ๒๖/๑๑๖๓/๓๙๒)

"ผมที่ตบแต่งให้เป็นลอนดังกระดานหมากรุก ตาทั้งสองที่แต้มด้วยยาแต้มตาก็สามารถทำคนเขลาให้ลุ่มหลง แต่ไม่อาจทำคนที่แสวงหาฝั่ง[คือนิพพาน]ให้ลุ่มหลงได้"

เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตาติ อุโภปิ นยนานิ อนฺโต ทฺวีสุ อนฺเตสุ จ ยถา อญฺชนจฺฉายา ทิสฺสติ, เอวํ อญฺชิตญฺชนานิ. (ขุ.เถร.อ. ๒/๗๗๒/๓๒๔)

"บาทคาถาว่า เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตา (ตาทั้งสองที่แต้มด้วยยาแต้มตา) หมายความว่า แม้นัยน์ตาทั้งสองข้างก็แต้มยาตาโดยทำให้สียาแต้มตาปรากฏภายในตาและขอบตาทั้งสองข้าง"

เตน โข ปน สมเยน ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขุนิโย อวงฺคํ กโรนฺติ. (วิ.จู. ๗/๔๑๗/๒๕๒)

“ในสมัยนั้น ภิกษุณีฉัพพัคคีย์แต้มตา”

อวงฺคํ น จ กาตพฺพนฺติ อญฺชนํ พหิ อกฺขิโกฏิยา เลขํ ธเปตฺวา น อญฺชิตพฺพํ. (วิ.วินิจฺฉยฏีกา ๒๙๕๙)

“บาทคาถาว่า อวงฺคํ น จ กาตพฺพํ (และไม่พึงกระทำการแต้มตา) หมายความว่า ไม่พึงแต้มตาโดยใช้ยาแต้มเขียนรอยไว้ที่หางตาด้านนอก”

๓. ยาหยอดตามีรสฝาด คือ ยาหยอดตาที่มีสภาพเป็นด่าง ทำให้ตาลอกได้ ๒ หรือ ๓ ชั้น ดังข้อความว่า

ยถา วา ปเนเก โภนฺโต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา, เต เอวรูปาย ติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปนฺติ. เสยฺยถิทํ. สนฺติกมฺมํ ปณิธิกมฺมํ ภูติกมฺมํ ภูริกมฺมํ วสฺสกมฺมํ โวสฺสกมฺมํ วตฺถุกมฺมํ วตฺถุปริกรณํ อาจมนํ นฺหาปนํ ชุหนํ วมนํ วิเรจนํ อุทฺธวิเรจนํ อโธวิเรจนํ สีสวิเรจนํ กณฺณเตลํ เนตฺตตปฺปนํ นตฺถุกมฺมํ อญฺชนํ ปจฺจญฺชนํ ฯเปฯ (ที.สี. ๙/๒๗/๑๒)

“เหมือนอย่างว่าสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางคนฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยดิรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนตร์ขับผี ตั้งศาลพระภูมิ ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลูกเรือน พิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมนต์ รดน้ำมนต์ พิธีบูชาไฟ ปรุงยาสำรอก ยาถ่าย ยาแก้โรคลมตีขึ้นเบื้องบน ยาแก้โรคลมตีลงเบื้องต่ำ ยาแก้ปวดศีรษะ น้ำมันหยอดหู น้ำมันหยอดตา ยานัตถุ์ ยาหยอดตามีรสฝาด ฯลฯ

อญฺชนนฺติ เทฺว วา ตีณิ วา ปฏลานิ นีหรณสมตฺถํ ขารญฺชนํ. (ที.

สี.อ. ๑/๒๗/๙๑)

"คำว่า อญฺชนํ (ยาหยอดตามีรสฝาด) คือ ยาหยอดตาที่มีรสฝาด ซึ่งอาจทำให้ตาลอกได้ ๒ หรือ ๓ ชั้น"

๔. หินอัญชัน คือ แร่พลวง, พลวง (antimony, stibium) พลวงที่มีความเสถียรจะเป็นโลหะสีฟ้า พลวงที่มีสีเหลืองและดำจะเป็นอโลหะที่ไม่เสถียร ใช้ประโยชน์ในการทำสีเซรามิก สารเคลือบผิว โลหะผสม อิเล็ก-โทรด และยาง นอกจากนั้น ชาวอินเดียยังนำมาฝนเพื่อแต้มขอบตาอีกด้วย ดังข้อความว่า

อญฺชนมโนสิลาหริตาลหิงฺคุลกเหมรชตกนกาเนกธาตุสตวินทฺธ-ปฏิมณฺฑิตปฺปเทเส เอวรูเป ขลุ โภ รมฺเม วนสณฺเฑ กุณาโล นาม สกุโณ ปฏิวสติ อติวิย จิตฺโต อติวิย จิตฺตปตฺตฉทโน. (ขุ.ชา. ๒๘/๒๙๐/๘๙)

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินมาว่า มีนกดุเหว่าตัวหนึ่งชื่อกุณาละ เป็นนกที่สวยงาม มีขนและปีกงดงามยิ่งนัก อาศัยอยู่ ณ ไพรสณฑ์อันน่ารื่นรมย์เห็นปานนี้ ที่แดนหิมพานต์อันประดับแน่นไปด้วยแร่ธาตุหลายร้อยชนิด คือ หินอัญชัน (แร่พลวง) มโนศิลา หรดาล มหาหิงค์ุ ทอง เงิน และทองคำ เป็นต้น"

สตฺถุ เอวํ ลทฺโธกาเสน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ยถาสุขํ สณฺหสุขุม-ธมฺมํ สมฺมสนฺตสฺส สรีรโต นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐปภสฺสรวเสน ฉพฺ-พณฺณรสฺมิโย นิกฺขมึสุ. เกสมสฺสูหิ เจว อกฺขีนญฺจ นีลฏฺฐาเนหิ นีลรสฺมิโย นิกฺขมึสุ, ยาสํ วเสน คคนตลํ อญฺชนจุณฺณสโมกิณฺณํ วิย อุมาปุปฺผนีลุปฺ-ปลทลสญฺฉนฺนํ วิย วีติปตนฺตมณิตาลวณฺฏํ วิย สมฺปสาริตเมจกปฏํ วิย จ อโหสิ. (อภิ.สํ.อ. ๑/๑๔)

"เมื่อพระศาสดาทรงพิจารณาธรรมอันละเอียดสุขุมได้โดยสะดวก

ด้วยพระสัพพัญญุตญาณที่ได้โอกาสแล้วอย่างนี้ พระฉัพพรรณรังสีโดยประเภทแห่งสีเขียวเข้ม, สีเหลือง, สีแดง, สีขาว, สีหงสบาท และสีประภัสสรได้ซ่านออกจากพระสรีระ ท้องฟ้าเหมือนหนึ่งเต็มด้วยผงหินอัญชันกระจายอยู่ทั่วไป ประดุจดารดาษด้วยดอกสามหาวหรือกลีบอุบลเขียว คล้ายกับขั้วตาลประดับด้วยแก้วมณีที่กวัดแกว่งไปมา และเหมือนผ้าสีเขียวเข้มที่ขึงออก ด้วยอำนาจแห่งพระรัศมีสีเขียวเข้มที่ซ่านจากพระเกษา พระมัสสุและจากสถานที่สีเขียวเข้มแห่งพระเนตร”

๕. ป่าอัญชัน คือ ป่าที่เต็มไปด้วยต้นอัญชัน พบในข้อความว่า

อาสนฺทิกุฏฺฐิกํ กตฺวา โอคยฺห อญฺชนํ วนํ
ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ.

(ขุ.เถร. ๒๖/๕๕/๑๕๙)

“เราเข้าไปป่าอัญชัน เอาตั่งเป็นกุฎี บรรลุวิชชา ๓ แล้ว เราได้ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว”

๖. ต้นอัญชัน เป็นไม้เลื้อยเนื้ออ่อน อายุสั้น มีดอกสีขาว ฟ้า และม่วง ดังข้อความว่า

อญฺชนํ วนนฺติ เอวํนามกํ วนํ. อญฺชนวณฺณปุปฺผภาวโต หิ อญฺชนา วุจฺจนฺติ วลฺลิโย. ตพฺพหุลตาย ตํ วนํ “อญฺชนวนนฺติ นามํ ลภิ. อปเร ปน “อญฺชนา นาม มหาคจฺฉาติ วทนฺติ. (ขุ.เถร.อ. ๑/๕๕/๑๙๙)

“คำว่า อญฺชนํ วนํ (ป่าอัญชัน) หมายความว่า ป่าที่มีชื่ออย่างนั้น กล่าวคือ ไม้เลื้อยเรียกว่า อัญชัน เพราะดอกมีสีเหมือนหินอัญชัน ป่านั้นได้ชื่อว่า ป่าอัญชัน เพราะมีไม้เลื้อยนั้นมากมาย ส่วนอาจารย์เหล่าอื่นกล่าวว่า ต้นอัญชันเป็นกอไม้ใหญ่”

๗. ชื่อเฉพาะ ได้แก่

ก. พระเจ้าอัญชัน พระราชบิดาของพระนางสิริมหามายา พบในอรรถกถาของคัมภีร์สุตตนิทเทส (ขุ.สุ.อ. ๒/๓๖๒/๑๗๖)

ข. ช้างอัญชัน ช้างประจำทิศตะวันตก ซึ่งเป็นหนึ่งในช้างพลายประจำทิศ ๘ เชือก คือ ช้างเอราวตะ, ช้างปุณฑรีกะ, ช้างวามนะ, ช้างกุมุทะ, ช้างอัญชัน, ช้างปุปผทันตะ, ช้างสัพพภุมมะ และช้างสุปปตีกะ พบในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา (อภิธาน. ๑/๓๐) และอมรโกษ (อมร. ๑/๓/๔)

ความหมายว่า "หินอัญชัน, แร่พลวง" ของ อญฺชน ศัพท์ยังพบในพจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษหลายฉบับ เช่น

อญฺชน n. Smearing, anointing; suggesting (rh.); ointment, paint, esp. a collyrium made of antimony. (Capeller Eng. p.7)

"อญฺชน นาม. การป้าย, การทาน้ำมัน; การเสนอแนะ (ศิลปะการพูด); ยาทา, ยาแต้ม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยาหยอดตาทำด้วยแร่พลวง"

อญฺชน n. (-นํ) 1. Anointing. 2. Going. 3. Making clear, distinct. 4. A collyrium or application to the eye-lashes, to darken and improve them; a universal article of the easten toilet. 5. Particular applications, as lamp black, antimony, and another kind. See รสาญฺชน. 6. Night. 7. Ink. 8. A term in rhetoric; the use of a word of several meanings in one specific sense, which is determined by the context. m. (-นะ) 1. The elephant of the west. 2. A species of lizard. f. (-นา) 1. The mother of Hunuman 2. A green lizard. (-นี) 3. A woman perfumed with sandal, &c. 4. A medicinal plant. See. กฏุกา. E. อญฺช to beatify or anoint, and ลฺยุ or ลฺยุฏ aff.

(Shabda Sagara p.12)

" อญฺชน ศัพท์ นปุงสกลิงค์ (อญฺชนํ)

๑. การทา

๒. การไป

๓. การทำให้กระจ่างชัดเจน

๔. ยาหยอดตาหรืออุปกรณ์สำหรับขนตาเพื่อให้ดำสนิทและเพื่อพัฒนาการมองเห็น; ของที่มีอยู่ทุกแห่งในห้องอาบน้ำของชาวตะวันออก

๕. อุปกรณ์ชนิดหนึ่ง เหมือนเขม่าไฟ หินพลวง และประเภทอื่นๆ ดู รสาญฺชน

๖. กลางคืน

๗. หมึก

๘. รูปแบบของศิลปะการใช้คำ, การใช้ศัพท์เดียวให้มีความหมายหลายอย่างตามที่บริบทมุ่งให้หมายถึง

ปุงลิงค์ (อญฺชนะ)

๑. ช้างประจำทิศตะวันตก

๒. จิ้งจกชนิดหนึ่ง

อิตถีลิงค์ (อญฺชนา)

๑. มารดาของหนุมาน (นางอัญจนา ชายาของพระพาย)

๒. จิ้งจกสีเขียว (อญฺชนี)

๓. สตรีที่ใส่น้ำหอมทำจากไม้จันทน์ เป็นต้น

๔. สมุนไพรชนิดหนึ่ง ดู กฏฺกา

ธาตุ คือ อญฺช ในความหมายว่า ทำให้งาม หรือทา และ ลฺยุ หรือ ลฺยุฏฺ ปัจจัย"

พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ (เล่ม ๑ หน้า ๖๖) กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

อญฺชน (นปุ.) [จาก อญฺชติ] ยาสำหรับทา, ยาสำหรับหยอด, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยาสำหรับหยอดตาซึ่งทำจากแร่พลวง, คุณ. ที่ได้เจิม, เปื้อน; เป็นเงา, ดำ

สรุปความว่า อญฺชน ศัพท์ที่ใช้ในความหมายว่า ยาหยอดตา เป็นยาผงเพื่อใช้รักษาโรคตา ถ้าใช้ในความหมายว่า ยาแต้มตา ก็เป็นยาผงที่ใช้แต้มขอบตาและใส่เข้าไปในตาเพื่อให้ลูกตาดูดำขลับงดงามและเห็นกระจ่างชัดเจน คัมภีร์ศัพทกัลปทรุมะ (เล่ม ๑ หน้า ๒๓) กล่าวถึงอานิสงส์ของยาแต้มตาว่า

อสฺย คุณาะ. ตาราไนรฺมฺมลฺยการิตฺวํ นิรฺมฺมลจนฺทฺรตุลฺยนิรากุล-ทฺฤษฺฏิการิตฺวญฺจ อิติ ราชวลฺลภะ.

"คัมภีร์ราชวัลลภะกล่าวว่า คุณประโยชน์ของยาแต้มตานั้น คือการทำลูกตาดำให้งามสดใส และการทำให้การเห็นแช่มชัดเหมือนดวงจันทร์ไร้มลทิน"

ชาวอินเดียในสมัยก่อนและปัจจุบันนิยมแต้มตาให้ดวงตาสวยงามและเห็นได้ชัดเจนตามที่กล่าวมาแล้ว พวกเขาถือว่าการแต้มตาในเวลาเช้าเป็นมงคลประการหนึ่ง ดังข้อความว่า

อนญฺชิตามณฺฑิโตติ อนญฺชิตกฺขิโก สพฺเพน สพฺพํ อมณฺฑิโต จ. ตสฺมึ กาเล "กาลสฺเสว อกฺขีนํ อญฺชนํ มงฺคลนฺติ มนุสฺสานํ ลทฺธิ, ตสฺมา อนญฺชนํ วิสุํ คหิตํ. (ม.ม.ฏีกา ๓/๖๕/๓๗)

"คำว่า อนญฺชิตามณฺฑิโต (ผู้มิได้แต้มตาและมิได้ตกแต่ง) หมายความว่า ผู้มีดวงตาที่ยังมิได้แต้ม และมิได้ตกแต่งโดยสิ้นเชิง ในกาล

นั้นมนุษย์ทั้งหลายเชื่อว่า การแต้มตาในเวลาเช้าตรู่เป็นมงคล ดังนั้นจึงกล่าวถึงการแต้มตาโดยเฉพาะ”

ด้วยเหตุนี้ แม้คำว่า อญฺชน จะมีความหมายว่า ยาหยอดตา แต่ในคาถานี้ควรมีความหมายว่า หินอัญชัน เพราะชาวอินเดียคุ้นเคยกับการฝนหินอัญชันเพื่อแต้มตามากกว่าการหยอดตาเพื่อรักษาโรคซึ่งใช้เฉพาะผู้ป่วยด้วยโรคตาเท่านั้น

เพื่อประเทืองปัญญาของผู้ใฝ่รู้เรื่องยาแต้มตา ขอนำข้อความจากคัมภีร์กาลิกาปุราณ (อัธยาย ๖๘ คาถา ๑๕๕-๕๘) มากล่าวถึงเกี่ยวกับประเภทและวิธีผสมยาแต้มตา มีข้อความดังต่อไปนี้

เสาวีรํ ยามุนํ ตุตฺถํ　　　มยูรคฺรีวกํ ตถา
ทรฺวิกา นีลเมฆศฺจ　　　อญฺชนานิ ภวนฺติ ษฏฺ.
สฺรวทฺรุมํ จ เสาวีรํ　　　ยามุนํ ปฺรสฺตรํ ตถา
มยูรคฺรีวกํ รตฺนํ　　　เมฆนีลสฺตุ ไตชสมฺ.
ฆฺฤษฺฐานิ คฺราหฺย ไจตานิ　　　ศิลาย๋า ไตชเส'ถ วา
ปฺรททฺยาตฺ สรฺวฺวเทเวภฺโย　　　เทวีภฺยศฺจาปิ ปุตฺรก.
ฆฺฤตไตลาทิโยเคน　　　ตามฺราเทา ทีปวหฺนินา
ยทญฺชนํ ชายเต ตุ　　　ทรฺวิกา ปริกีรฺติตา.

“ยาแต้มตามี ๖ ชนิด คือ เสาวีระ ยามุนะ ตุตถะ (หรดาล) มยูรครีวกะ ทรรวิกา และนีลเมฆะ

เสาวีระ สกัดจากต้นไม้ ยามุนะสกัดจากหิน มยูรครีวกะสกัดจากแก้ว นีลเมฆะสกัดจากเขม่าไฟ

ลูกเอ๋ย ยาแต้มตาเหล่านั้นต้องนำมาบดในหินหรือโลหะ แล้วบวงสรวงเทพทั้งปวงหรือพระเทวีทั้งหลาย

ยาแต้มตาที่เรียกว่า ทรรวิกา คือ ยาแต้มตาที่บังเกิดด้วยการผสมเนยใสและน้ำมันเป็นต้นไว้ในทองแดงเป็นต้นแล้วใช้ไฟเผา”

ที่ประเทศเนปาลในปัจจุบันนิยมใช้ยาแต้มตาหรือยาป้ายตาที่ทำมาจากเขม่าไฟที่เผาจากสมุนไพรแล้วผสมน้ำมันมัสตาร์ด เรียกว่า กาจา (น้ำมันมัสตาร์ดมาจากการคั่วเมล็ดมัสตาร์ดสีเหลืองอ่อนแล้วนำไปรีดในเครื่องรีดน้ำมัน เมื่อเริ่มบีบอัด น้ำมันก็จะไหลออกจากเมล็ดกลายเป็นสีเหลืองน้ำตาล มีกลิ่นและรสเผ็ดฉุน) กล่าวคือ ชาวเนปาลนำสมุนไพรหลายชนิดมาผสมกันแล้วห่อด้วยผ้าขาวบาง หลังจากนั้นจึงจุดไฟเผาในถ้วยสังกะสีที่แช่น้ำมันมัสตาร์ดจนกว่าสมุนไพรทั้งหมดจะกลายเป็นเถ้าถ่าน แล้วขูดผงขี้เถ้าออกมา หลังจากนั้นจึงเทน้ำมันมัสตาร์ดลงในผงขี้เถ้าแล้วเผาในถ้วยสังกะสีอีกครั้ง เมื่อเผาเสร็จแล้วจึงได้ผงที่เรียกว่า กาจา จัดเป็นขี้เถ้าที่ได้จากการเผาสมุนไพรหลายชนิด หนึ่งในนั้นมีเนื้อมะพร้าวแก่รวมอยู่ด้วย (สูตรยานี้คงเป็นตำรับลับไม่เผยแพร่แก่บุคคลภายนอกมากนัก ทำให้ไม่อาจทราบชื่อสมุนไพรและจำนวนที่ใช้ทำ) ชาวเนปาลนิยมใช้ยาแต้มตาชนิดนี้ตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่โดยเชื่อว่าทำให้ลูกตาสดใสมองเห็นได้ชัดเจน

๒๔๖ เอวํ โภเค สมาหตฺวา อลมตฺโต กุเล คิหี
จตุธา วิภเช โภเค ส เว มิตฺตานิ คนฺถติ.
เอเกน โภเค ภุญฺเชยฺย ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย
จตุตฺถญฺจ นิธาเปยฺย อาปทาสุ ภวิสฺสติ.

(ที.ปา. ๑๑/๒๖๕/๑๖๓-๖๔)

“คฤหัสถ์ในตระกูลผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน คือส่วน ๑ ใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย จึงผูกมิตร

ไว้ได้”

[๒๔๗] ม.อุ. ๑๔/๒๘๙/๒๖๔

[๒๔๘] ปเร มจฺฉรี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อมจฺฉรี ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๒)

[๒๔๙] ปญฺจ มจฺฉริยานิ. อาวาสมจฺฉริยํ กุลมจฺฉริยํ ลาภมจฺฉริยํ วณฺณ-มจฺฉริยํ ธมฺมมจฺฉริยํ. (อภิ.สํ. ๓๔/๑๑๒๗/๒๖๐)

“มัจฉริยะ ๕ คือ อาวาสมัจฉริยะ (ตระหนี่ที่อยู่) กุลมัจฉริยะ (ตระหนี่ตระกูล) ลาภมัจฉริยะ (ตระหนี่ลาภ) วัณณมัจฉริยะ (ตระหนี่วรรณะ) และธัมมมัจฉริยะ (ตระหนี่ธรรม)”

[๒๕๐] โย ปน โสตาปนฺนาทีสุ อญฺญตโร หุตฺวา โสตาปนฺนาทิภาวํ ชานา-เปตุํ น อิจฺฉติ, อยํ อธิคมอปฺปิจฺโฉ นาม. (ม.มู.อ. ๒/๒๕๒/๔๘)

“ส่วนภิกษุผู้มักน้อยใดเป็นผู้หนึ่งในพระอริยบุคคลมีพระโสดา-บันเป็นต้น ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ว่าตนเป็นพระโสดาบันเป็นต้น ภิกษุรูปนั้นชื่อว่า ผู้มักน้อยในธรรมที่ตนได้บรรลุ”

[๒๕๑] อิสฺสามจฺฉริยสญฺโญชนา โข เทวานมินฺท เทวา มนุสฺสา อสุรา นาคา คนฺธพฺพา, เย จญฺเญ สนฺติ ปุถุกายา, เต อเวรา อทณฺฑา อสปตฺตา อพฺยาปชฺฌา วิหเรมุ อเวริโนติ, อิติ จ เนสํ โหติ, อถ จ ปน สเวรา สทณฺฑา สสปตฺตา สพฺยาปชฺฌา วิหรนฺติ สเวริโน. (ที.ม. ๑๐/๓๕๗/๒๓๖)

“จอมเทพ พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่นอีกจำนวนมาก ต่างมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่ถูกลงโทษ ไม่มีศัตรู ไม่มีความทุกข์ใจ ไม่จองเวรกันอยู่เถิด’ แต่พวกเขายังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู มีความทุกข์ใจ จองเวรกันอยู่ เพราะมี

ความริษยาและความตระหนี่เป็นเครื่องผูกมัด”

[๒๕๒] มกฺโข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยนฺติ อิเม ฉ โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติ. (ม.มู.อ. ๑/๗๒/๑๘๓)

“กิเลส ๖ อย่างเหล่านี้ คือ ความลบหลู่คุณท่าน (มักขะ) และความตีตนเสมอท่าน (ปฬาสะ) ความริษยา (อิสสา) ความตระหนี่ (มัจฉริยะ) ความเจ้าเล่ห์เสแสร้ง (มายา) และความโอ้อวดหลอกลวง (สาเฐยยะ) ถูกกำจัดได้ด้วยโสดาปัตติมรรค”

[๒๕๓] สํโยชเนสุ ตาว สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโส อปายคมนียา จ กามราคปฏิฆาติ เอเต ปญฺจ ธมฺมา ปฐมญาณวชฺฌา. (วิสุทฺธิ. ๒/๘๓๐/๓๖๘)

“ลำดับแรกในสังโยชน์ ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะและปฏิฆะที่ให้ไปสู่อบาย ถูกกำจัดได้ด้วยญาณแรก”

[๒๕๔] อากงฺเขยฺย เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปนฺโน อสฺสํ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโนติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี ฯเปฯ พฺรูเหตา สุญฺญาคารานํ. (ม.มู. ๑๒/๖๗/๔๑)

“หากภิกษุหวังว่า เราจะเป็นโสดาบัน ไม่ตกต่ำในอบาย แน่นอนต่อมรรค มีมรรคญาณขั้นสูง ๓ เป็นเบื้องหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่)”

๒๕๕ เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา เสขสฺส ภิกฺขุโน ปริหานาย สํวตฺตนฺติ. กตเม เทฺว. โกโธ จ อุปนาโห จ ฯเปฯ มกฺโข จ ปฬาโส จ ฯเปฯ อิสฺสา จ มจฺฉริยญฺจ ฯเปฯ มายา จ สาเถยฺยญฺจ ฯเปฯ อหิริกญฺจ อโนตฺตปฺปญฺจ. อิเม โข ภิกฺขเว

เทฺว ธมฺมา เสขสฺส ภิกฺขุโน ปริหานาย สํวตฺตนฺติ. (องฺ.ทุก. ๒๐/๑๘๕/๙๒)

“ธรรม ๒ อย่างนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมของภิกษุผู้ยังเป็นเสขะ ธรรม ๒ อย่างมีอะไรบ้าง คือ ๑) โกธะ ๒) อุปนาหะ ... ๑) มักขะ ๒) ปฬาสะ ... ๑) อิสสา ๒) มัจฉริยะ ... ๑) มายา ๒) สาเถยยะ ... ๑) อหิริกะ ๒) อโนตตัปปะ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมของภิกษุผู้ยังเป็นเสขะ”

[๒๕๖] เสกฺขสฺส ภิกฺขุโนติ สตฺตวิธสฺสาปิ เสกฺขสฺส อุปริอุปริคุเณหิ ปริหานาย สํวตฺตนฺติ, ปุถุชฺชนสฺส ปน ปฐมตรํเยว ปริหานาย สํวตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพา. (องฺ.ทุก.อ. ๒/๑๘๕/๗๓)

“คำว่า เสขสฺส ภิกฺขุโน (ภิกษุผู้ยังเป็นเสขะ) พึงทราบความว่า ธรรม ๒ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมจากคุณธรรมสูงๆ ขึ้นไปของพระเสขะทั้ง ๗ จำพวก แต่ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแห่งปุถุชนก่อนกว่า[จะได้บรรลุธรรม]”

[๒๕๗] มกฺโข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยนฺติ อิเม ฉ โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติ. (ม.มู.อ. ๑/๗๒/๑๘๓)

“กิเลส ๖ อย่างเหล่านี้ คือ ความลบหลู่คุณท่าน (มักขะ) และความตีตนเสมอท่าน (ปฬาสะ) ความริษยา (อิสสา) ความตระหนี่ (มัจฉริยะ) ความเจ้าเล่ห์เสแสร้ง (มายา) และความโอ้อวดหลอกลวง (สาเฐยยะ) ถูกกำจัดได้ด้วยโสดาปัตติมรรค”

[๒๕๘] มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ โพธิราชกุมารสูตร (ม.ม. ๑๓/๓๒๔-๔๖/๓๐๕-๒๙)

[๒๕๙] สทฺธสฺส ภิกฺขเว สาวกสฺส สตฺถุสาสเน ปริโยคาหิย วตฺตโต อย-

มนุธมฺโม โหติ "กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ. สรีเร อุปสุสฺสตุ มํสโลหิตํ. ยํ ตํ ปุริสถาเมน ปุริสวีริเยน ปุริสปรกฺกเมน ปตฺตพฺพํ, น ตํ อปาปุณิตฺวา วีริยสฺส สณฺฐานํ ภวิสฺสตีติ. (ม.ม. ๑๓/๑๘๔/๑๖๐)

"สภาพนี้ย่อมมีแก่สาวกผู้มีศรัทธาหยั่งลงในคำแนะนำสั่งสอนของพระศาสดาแล้วประพฤติ โดยตั้งใจว่า เนื้อและเลือดในสรีระของเราจงเหือดแห้งไป จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที เมื่อเรายังไม่บรรลุถึงอิฏฐผลที่จะพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่คลายความเพียรนั้น"

๒๖๐ กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ
อุปสุสฺสตุ นิสฺเสสํ สรีเร มํสโลหิตนฺติ

จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา "น ทานิ พุทฺธตฺตํ อปาปุณิตฺวา ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามีติ ปฏิญฺญํ กตฺวา อปราชิตปลฺลงฺเก นิสีทิ. (ขุ.สุ.อ. ๒/๔๔๕-๔๖/๒๑๒)

"พระโพธิสัตว์ทรงอธิษฐานความเพียรที่มีองค์ ๔ ว่า

'แม้เลือดเนื้อในร่างกายของเรา จงเหือดแห้งไป เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามทีเถิด'

แล้วทรงทำปฏิญญาว่า 'บัดนี้ เรายังไม่บรรลุความเป็นพุทธะแล้ว จักไม่ยกเลิกบัลลังก์' แล้วเสด็จประทับนั่ง ณ อปราชิตบัลลังก์"

๒๖๑ ติฏฺฐตุ ราชกุมาร เอโก รตฺตินฺทิโว. อิเมหิ ปญฺจหิ ปธานิยงฺเคหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ตถาคตํ วินายกํ ลภมาโน สายมนุสิฏฺโฐ ปาโต วิเสสํ อธิคมิสฺสติ, ปาตมนุสิฏฺโฐ สายํ วิเสสํ อธิคมิสฺสตีติ. (ม.ม. ๑๓/๓๔๕/๓๒๘)

"ราชกุมาร ไม่ต้องถึง ๑ คืน ๑ วัน ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้ ที่ตถาคตสั่งสอนในเวลาเย็น ก็จักบรรลุคุณวิเศษ

ได้ในเวลาเช้า ที่ตถาคตสั่งสอนในเวลาเช้า ก็จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเย็น”

๒๖๒ สพฺพมฺปิ เจตํ มชฺฌิมสฺส เวเนยฺยปุคฺคลสฺส วเสน วุตฺตํ. ติกฺขปญฺญํ ปน สนฺธาย “ปาโตว อนุสิฏฺโฐ สายํ วิเสสํ อธิคมิสฺสติ. สายํ อนุสิฏฺโฐ ปาโต วิเสสํ อธิคมิสฺสตีติ วุตฺตํ. (ที.ม.อ. ๒/๔๐๕/๔๒๒)

“อนึ่ง แม้คำทั้งหมดนี้ก็ตรัสโดยจำแนกตามเวไนยบุคคลผู้มีสติปัญญาปานกลาง แต่เมื่อหมายเอาบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลมจึงตรัสว่า ภิกษุที่ตถาคตสั่งสอนในเวลาเช้า ก็จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเย็น ที่ตถาคตสั่งสอนในเวลาเย็น ก็จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเช้า”

๒๖๓ ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตฺตธมฺเมสุ กญฺจิ ธมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ, ตสฺมา เตปิ อิมินาว มคฺเคน โสกปริเทเว สมติกฺกนฺตาติ เวทิตพฺพา. (ที.ม.อ. ๒/๓๗๓/๓๖๒)

“อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี ดังนั้น พึงทราบว่าแม้ท่านเหล่านั้นก็ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญด้วยทางสายนี้เอง”

๒๖๔ ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ. (สํ.ม. ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗)

“ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคตในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า อริยสัจคือมรรคนั้นเป็นธรรมที่ควรอบรม”

๒๖๕ รูปํ ภิกฺขเว อนตฺตา. รูปญฺจ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ รูปํ

อาพาธาย สํวตฺเตยฺย. ลพฺเภถ จ รูเป “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสีติ. ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว รูปํ อนตฺตา, ตสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ. น จ ลพฺภติ รูเป “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสีติ. (สํ.ข. ๑๗/๕๙/๕๕, วิ.ม. ๔/๒๐/๑๗)

“ภิกษุทั้งหลาย รูปมิใช่อัตตา ถ้ารูปนี้เป็นอัตตาแล้ว รูปนี้คงไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน และบุคคลคงได้การจัดแจงในรูปว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด (จงอยู่ในสภาพดี) รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย (จงอย่ามีสภาพไม่ดี) แต่เพราะรูปเป็นอนัตตา จึงเป็นไปเพื่อเบียดเบียน และบุคคลย่อมไม่ได้การจัดแจงในรูปว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย”

รูปํ ภิกฺขเว อนิจฺจํ, ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา, ยทนตฺตา ตํ “เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตาติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพํ. (สํ.ข. ๑๗/๑๕/๑๙)

“ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า สิ่งนี้ไม่ใช่ของเรา สิ่งนี้ไม่ใช่เรา สิ่งนี้ไม่ใช่อัตตาของเรา”

[๒๖๖] ที.สี. ๙/๒๒๗/๗๔

[๒๖๗] ที.สี. ๙/๒๓๔/๗๗

[๒๖๘] สํ.ส. ๑๕/๒๓,๑๙๒/๑๖,๑๙๘

[๒๖๙] สํ.ม. ๑๙/๓๘๑/๑๔๓

[๒๗๐] สมาธึ ภิกฺขเว ภาเวถ. สมาหิโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาติ.

กิญฺจ ยถาภูตํ ปชานาติ. อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ. อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ยถาภูตํ ปชานาติ. อยํ ทุกฺขนิโรโธติ ยถาภูตํ ปชานาติ. อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ. (สํ.ม. ๑๙/๑๐๗๑/๓๖๐)

"พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง รู้ชัดอะไรตามความเป็นจริง คือ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อุปาทานขันธ์นี้คือทุกข์ ตัณหานี้คือเหตุเกิดของทุกข์ นิพพานนี้คือความดับทุกข์ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้คือข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์"

[๒๗๑] อิธ สารีปุตฺต ภิกฺขุ ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา "น ตาวาหํ อิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามิ, ยาว เม น อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจตีติ. เอวรูเปน โข สารีปุตฺต ภิกฺขุนา โคสิงฺคสาลวนํ โสเภยฺย. (ม. มู. ๑๒/๓๔๕/๒๙๙)

"สารีบุตร ภิกษุในศาสนานี้ กลับจากบิณฑบาต ฉันภัตตาหารแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่น ตั้งใจว่าตราบที่จิตของเรายังไม่พ้นจากอาสวะ เราจักไม่ยกเลิกการนั่งคู้บัลลังก์นี้ สารีบุตร ภิกษุผู้มีความอดทนเช่นนี้ พึงยังป่าสาละให้งดงาม"

[๒๗๒] วิสุทฺธิ. ๒/๗๐๖/๒๘๖

[๒๗๓] มกฺโข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยนฺติ อิเม ฉ โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติ. (ม.มู.อ. ๑/๗๒/๑๘๓)

"กิเลส ๖ อย่างเหล่านี้ คือ ความลบหลู่คุณท่าน (มักขะ) และความตีตนเสมอท่าน (ปฬาสะ) ความริษยา (อิสสา) ความตระหนี่ (มัจฉริยะ) ความเจ้าเล่ห์เสแสร้ง (มายา) และความโอ้อวดหลอกลวง (สาเฐยยะ) ถูกกำจัดได้ด้วยโสดาปัตติมรรค"

[๒๗๔] อิธ มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา ถทฺโธ โหติ อติมานี อภิวาเทตพฺพํ น อภิวาเทติ, ปจฺจุฏฺฐาตพฺพํ น ปจฺจุฏฺเฐติ, อาสนารหสฺส อาสนํ น เทติ, มคฺคารหสฺส มคฺคํ น เทติ, สกฺกาตพฺพํ น สกฺกโรติ, ครุกาตพฺพํ น ครุกโรติ, มาเนตพฺพํ น มาเนติ, ปูเชตพฺพํ น ปูเชติ, โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ. โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, นีจากุลีโน โหติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๕/๒๖๖)

"มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง ย่อมไม่กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ไม่ลุกรับผู้ที่ควรลุกรับ ไม่ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ไม่ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง ไม่สักการะผู้ที่ควรสักการะ ไม่เคารพผู้ที่ควรเคารพ ไม่นับถือผู้ที่ควรนับถือ ไม่บูชาผู้ที่ควรบูชา หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไป เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ"

[๒๗๕] อิธ ปน มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา อตฺถทฺโธ โหติ อนติมานี อภิวาเทตพฺพํ อภิวาเทติ, ปจฺจุฏฺฐาตพฺพํ ปจฺจุฏฺเฐติ, อาสนารหสฺส อาสนํ เทติ, มคฺคารหสฺส มคฺคํ เทติ, สกฺกาตพฺพํ สกฺกโรติ, ครุกาตพฺพํ ครุกโรติ, มาเนตพฺพํ มาเนติ, ปูเชตพฺพํ ปูเชติ, โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ. โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อา-

คจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, อุจฺจากุลีโน โหติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๕/๒๖๖)

"มาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ลุกรับผู้ที่ควรลุกรับ ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง สักการะผู้ที่ควรสักการะ เคารพผู้ที่ควรเคารพ นับถือผู้ที่ควรนับถือ บูชาผู้ที่ควรบูชา หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง"

[๒๗๖] อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต สีหนาทสูตร (องฺ.นวก. ๒๓/๑๑/๓๐๗-๑๑) และอรรถกถาธรรมบท เรื่องพระสารีบุตร (ขุ.ธ.อ. ๑/๙๕/๔๕๕-๕๗)

[๒๗๗] เตสุ เอเกโก ติณฺณมฺปิ เสยฺยสทิสหีนานํ อุปฺปชฺชติ. ตตฺถ เสยฺโย-หมสฺมีติ มาโน เสยฺยสฺเสว ยาถาวมาโน เสสานํ อยาถาวมาโน. สทิโสหมสฺมีติ มาโน สทิสสฺเสว ยาถาวมาโน เสสานํ อยาถาวมาโน. หีโนหมสฺมีติ มาโน หีนสฺเสว ยาถาวมาโน เสสานํ อยาถาวมาโน. (อภิ.วิ.อ. ๒/๘๖๘/๕๒๕-๒๖)

"ในมานะ ๓ เหล่านั้น มานะแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลทั้ง ๓ คือ ผู้สำคัญตนว่าดีกว่าเขา เสมอเขา หรือต่ำกว่าเขา มานะว่าเราเป็นผู้เลิศกว่าเขาเท่านั้น เป็นมานะแท้จริงของบุคคลผู้เลิศกว่าเขา ส่วนมานะที่เหลือไม่ใช่ มานะว่าเราเสมอเขา เป็นมานะแท้จริงของบุคคลผู้เสมอกับผู้อื่นเท่านั้น ที่เหลือไม่ใช่ มานะว่าเราต่ำกว่าเขา เป็นมานะของบุคคลผู้ต่ำกว่าเขาเท่านั้น ที่เหลือไม่ใช่"

เอตฺถ จ เสยฺยสฺส เสยฺโยหมสฺมีติ อุปฺปนฺนมาโนว ยาถาวมาโน อิตเร เทฺว อยาถาวมานา. ตถา สทิสสฺส สทิโสหมสฺมีติ หีนสฺส หีโนหมสฺมีติ อุปฺ-ปนฺนมาโนว ยาถาวมาโน อิตเร เทฺว อยาถาวมานา. ตตฺถ ยาถาวมานา

อรหตฺตมคฺควชฺฌา อยาถาวมานา โสตาปตฺติมคฺควชฺฌา. (ขุ.ป.อ. ๒/๑๑๘/๓๖)

"ในเรื่องนี้ มานะที่เกิดขึ้นแก่ผู้เลิศกว่าว่าเราเลิศกว่าเขา เป็นมานะแท้จริง สองอย่างอื่นเป็นมานะไม่จริง มานะที่เกิดขึ้นแก่ผู้เสมอเขาว่าเราเสมอเขา เป็นมานะแท้จริง สองอย่างอื่นเป็นมานะไม่จริง มานะที่เกิดขึ้นแก่ผู้ต่ำกว่าเขาว่าเราต่ำกว่าเขา เป็นมานะแท้จริง สองอย่างอื่นเป็นมานะไม่จริง มานะแท้จริงถูกกำจัดได้ด้วยอรหัตตมรรค มานะไม่จริงถูกกำจัดด้วยโสดาปัตติมรรค"

[๒๗๘] โลภโมหมานถินอุทฺธจฺจอหิริกอโนตฺตปฺปานิ จตุตฺถญาณวชฺฌานิ. (วิสุทฺธิ. ๒/๓๘๐/๓๖๘)

"โลภะ โมหะ มานะ ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ และอโนตตัปปะ ถูกกำจัดได้ด้วยญาณที่ ๔"

[๒๗๙] พระวินัยปิฎก สังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๑๒ (วิ.มหา. ๑/๔๒๔/๓๐๙-๑๐)

[๒๘๐] โส สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อานนฺทตฺเถเรน อาโรจิตํ พฺรหฺมทณฺฑํ สุตฺวา ทุกฺขี ทุมฺมโน ติกฺขตฺตุํ มุจฺฉิโต ปติตฺวา "มา มํ ภนฺเต นาสยิตฺถาติ ยาจิตฺวา สมฺมา วตฺตํ ปูเรนฺโต น จิรสฺเสว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิ. (ขุ.ธ.อ. ๑/๗๘/๔๑๐)

"เมื่อพระศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระฉันนะนั้นได้ฟังพรหมทัณฑ์ที่พระอานนทเถระยกขึ้นแล้ว มีทุกข์ เสียใจ ล้มสลบถึง ๓ ครั้งแล้ววิงวอนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านอย่าให้กระผมฉิบหายเลย แล้วบำเพ็ญวัตรโดยชอบ ไม่นานนักได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา"

[๒๘๑] วินัยปิฎก มหาวรรค ปวารณขันธกะ (วิ.ม. ๔/๒๐๙/๒๓๔)

[๒๘๒] น ภิกฺขเว มูคพฺพตํ ติตฺถิยสมาทานํ สมาทิยิตพฺพํ. โย สมาทิเยยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.ม. ๔/๒๐๙/๒๓๗)

"ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสมาทานมูควัตรที่พวกเดียรถีย์ถือปฏิบัติกัน รูปใดสมาทานปฏิบัติ ต้องอาบัติทุกกฏ"

[๒๘๓] ตตฺถ กตมา ปาปมิตฺตตา. เย เต ปุคฺคลา อสฺสทฺธา ทุสฺสีลา อปฺปสฺสุตา มจฺฉริโน ทุปฺปญฺญา, ยา เตสํ เสวนา นิเสวนา สํเสวนา, ภชนา สมฺภชนา, ภตฺติ สมฺภตฺติ, ตํสมฺปวงฺกตา, อยํ วุจฺจติ ปาปมิตฺตตา. (อภิ.สํ. ๓๔/๑๓๓๓/๒๙๖)

"ความเป็นผู้มีมิตรชั่วคืออะไร คือ บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ทุศีล สดับมาน้อย มีความตระหนี่ มีปัญญาทราม การเสพ การซ่องเสพ การซ่องเสพด้วยดี การคบ การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดีต่อบุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีมิตรชั่ว"

[๒๘๔] เทวทตฺตาทิสทิสา ปาปกา มิตฺตา เอเตสนฺติ ปาปมิตฺตา. (ม.มู.อ. ๑/๘๓/๒๐๒)

"ผู้มีมิตรชั่ว คือ ผู้มีมิตรอันเลวทรามเหมือนพระเทวทัตเป็นต้น"

[๒๘๕] วินัยปิฎก มหาวิภังค์ สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๑๐ (วิ.มหา. ๑/๔๐๙/๓๐๐-๑)

[๒๘๖] วิสุทฺธิ. ๑/๔๒/๑๐๕

[๒๘๗] ปิโย ครุ ภาวนีโย วตฺตา จ วจนกฺขโม
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โน จฏฺฐาเน นิโยชโก.

(องฺ.สตฺตก. ๒๓/๓๗/๒๙)

"๑. เป็นที่รัก ๒. น่าเคารพ

๓. น่าสรรเสริญ ๔. ว่ากล่าวผู้อื่นได้

๕. ยอมรับการว่ากล่าวได้

๖. แสดงคำที่สุขุมลุ่มลึกได้ [มีอริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาทเป็นต้น]"

[๒๘๘] ตทหุ ปพฺพชิโต สนฺโต ชาติยา สตฺตวสฺสิโก
โสปิ มํ อนุสาเสยฺย สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก.

(สํ.ส.อ. ๑/๑๑๐/๑๑๗)

"สามเณรผู้มีอายุ ๗ ขวบโดยกำเนิด ผู้บวชในวันนั้น ผู้เป็นสัตบุรุษ แม้สามเณรนั้นพึงสั่งสอนเรา เราก็ยอมรับด้วยเศียรเกล้า"

[๒๘๙] ตตฺถ กตมา กลฺยาณมิตฺตตา. เย เต ปุคฺคลา สทฺธา สีลวนฺโต พหุสฺสุตา จาควนฺโต ปญฺญวนฺโต, ยา เตสํ เสวนา นิเสวนา สํเสวนา, ภชนา สมฺภชนา, ภตฺติ สมฺภตฺติ, ตํสมฺปวงฺกตา, อยํ วุจฺจติ กลฺยาณมิตฺตตา. (อภิ.สํ. ๓๔/๑๓๓๕/๒๙๗)

"ในเรื่องนั้น ความเป็นผู้มีมิตรดีคืออะไร คือ บุคคลผู้มีศรัทธา มีศีล มีความรู้มาก มีจาคะ มีปัญญา การเสพ การซ่องเสพ การซ่องเสพด้วยดี การคบ การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดี ต่อบุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีมิตรดี"

[๒๙๐] ตตฺถ กตโม ปมาโท. กายทุจฺจริเต วา วจีทุจฺจริเต วา มโนทุจฺจริเต วา ปญฺจสุ วา กามคุเณสุ จิตฺตสฺส โวสฺสคฺโค โวสฺสคฺคานุปฺปทานํ. (อภิ.วิ. ๓๕/๘๔๖/๔๒๗)

"ในเรื่องนั้น ปมาทะคืออะไร คือ ความปล่อยจิตไป การเพิ่มพูนความปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕"

[๒๙๑] ที.ม. ๑๐/๒๑๘/๑๐๗

[๒๙๒] ที.สี. ๙/๒๔๘/๘๔

[๒๙๓] ที.ม.อ. ๒/๒๑๘/๒๐๑

[๒๙๔] เย เกจิ ภิกฺขเว ธมฺมา กุสลา กุสลภาคิยา กุสลปกฺขิกา, สพฺเพ เต อปฺปมาทมูลกา อปฺปมาทสโมสรณา, อปฺปมาโท เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายติ. (สํ.ม. ๑๙/๒๑๒/๘๒)

"ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูลเหตุ รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทปรากฏว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น"

[๒๙๕] ตํ อตฺถโต พุทฺธาทีสุ วตฺถูสุ สทฺธาปฏิลาโภ. (ที.สี.อ. ๑/๒๕๐/๒๐๗)

"สรณคมน์นั้นโดยองค์ธรรมคือการได้ศรัทธาในพระรัตนะ ๓ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น"

[๒๙๖] สทฺธามูลิกา จ สมฺมาทิฏฺฐิ ทสสุ ปุญฺญกิริยวตฺถูสุ ทิฏฺฐุชุกมฺมนฺติ วุจฺจติ. (ที.สี.อ. ๑/๒๕๐/๒๐๗)

"และสัมมาทิฏฐิที่มีศรัทธาเป็นมูลเหตุ เรียกว่าทิฏฐุชุกรรม (การทำความเห็นให้ตรง) ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐"

[๒๙๗] เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา สุกฺกา โลกํ ปาเลนฺติ. กตเม เทฺว. หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจ. (องฺ.ทุก. ๒๐/๙/๕๑)

"ภิกษุทั้งหลาย ธรรมฝ่ายขาว ๒ ประการเหล่านี้ย่อมคุ้มครองโลก ๒ ประการมีอะไรบ้าง คือ หิริ และโอตตัปปะ"

หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา สุกฺกธมฺมสมาหิตา

สนฺโต สปฺปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร. (ขุ.ชา. ๒๗/๖/๒)

"บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยหิริและโอตตัปปะ ตั้งมั่นอยู่ในธรรมอันดีงาม เป็นผู้สงบ เป็นคนดี เรียกว่า ผู้มีเทวธรรมในโลก"

๒๙๘ พหุ สุตเมเตสนฺติ พหุสฺสุตา, ตถาคตภาสิตํ เอกํปิ คาถํ ยาถาวโต ญตฺวา อนุรูปปฏิปทํ ปฏิปนฺนานเมตํ อธิวจนํ. (ม.มู.อ. ๑/๘๓/๒๐๒)

"คำว่า พหุสสุตะ คือ ผู้มีความรู้มาก คำนี้เป็นชื่อของชนผู้รู้แม้คาถาเดียวที่พระตถาคตตรัสไว้ตามความเป็นจริงแล้วปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่เหมาะสม"

๒๙๙ ขุ.ธ.อ. ๑/๑๙-๒๐/๑๑๘-๒๒

๓๐๐ พหุมฺปิ เจ สํหิต ภาสมาโน
น ตกฺกโร โหติ นโร ปมตฺโต
โคโปว คาโว คณยํ ปเรสํ
น ภาควา สามญฺญสฺส โหติ. (ขุ.ธ. ๒๕/๑๙/๑๙)

๓๐๑ อปฺปมฺปิ เจ สํหิต ภาสมาโน
ธมฺมสฺส โหติ อนุธมฺมจารี
ราคญฺจ โทสญฺจ ปหาย โมหํ
สมฺมปฺปชาโน สุวิมุตฺตจิตฺโต
อนุปาทิยาโน อิธ วา หุรํ วา
ส ภาควา สามญฺญสฺส โหติ. (ขุ.ธ. ๒๕/๑๙/๑๙)

๓๐๒ อิธ ปน มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉิตา โหติ "กึ ภนฺเต กุสลํ, กึ อกุสลํ, กึ สาวชฺชํ, กึ

อนวชฺชํ, กึ เสวิตพฺพํ, กึ น เสวิตพฺพํ, กึ เม กรียมานํ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย โหติ. กึ วา ปน เม กรียมานํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหตีติ. โส เตน กมฺเมน เอวํ สมตฺเตน เอวํ สมาทินฺเนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, โน เจ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, มหาปญฺโญ โหติ. (ม.อุ. ๑๔/๒๙๖/๒๖๗)

"มาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แล้วสอบถามว่า ท่านขอรับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรที่ข้าพเจ้าทำจึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้าทำจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อสุขตลอดกาลนาน หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาจะเป็นผู้มีปัญญามาก"

[๓๐๓] จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว ปธานานิ. กตมานิ จตฺตาริ. สํวรปฺปธานํ ปหานปฺปธานํ ภาวนาปฺปธานํ อนุรกฺขณาปฺปธานํ. (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๔/๑๘)

" ภิกษุทั้งหลาย ความเพียรมี ๔ ประการเหล่านี้ ๔ ประการคืออะไร คือ สังวรปธาน (เพียรระวัง) ปหานปธาน (เพียรละ) ภาวนาปธาน (เพียรเจริญ) และอนุรักขนาปธาน (เพียรรักษา)"

[๓๐๔] สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค อนิจจาทิสุตตนวกะ (สํ.สฬา. ๑๘/๔๖/๒๕)

[๓๐๕] ที.ม. ๑๐/๓๗๔/๒๔๙

[๓๐๖] ที.ม. ๑๐/๓๗๔/๒๔๙

[๓๐๗] ที.ม. ๑๐/๓๗๔/๒๔๙

[๓๐๘] ที.ม. ๑๐/๓๗๕/๒๔๙

[๓๐๙] ตตฺถ โก คจฺฉตีติ. น โกจิ สตฺโต วา ปุคฺคโล วา คจฺฉติ. กสฺส คมนนฺติ. น กสฺสจิ สตฺตสฺส วา ปุคฺคลสฺส วา คมนํ. กึ การณา คจฺฉตีติ. จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน คจฺฉติ. ตสฺมา เอส เอวํ ปชานาติ. คจฺฉามีติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. ตํ วายํ ชเนติ. วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนติ. จิตฺตกิริยวาโยธาตุ-วิปฺผาเรน สกลกายสฺส ปุรโต อภินีหาโร คมนนฺติ วุจฺจติ. ฐานาทีสุปิ เอเสว นโย. (ที.ม.อ. ๒/๓๗๕/๓๘๑)

"ในพากย์นั้น คำว่า โก คจฺฉติ (ใครกำลังเดิน) หมายความว่า ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคลใดๆ กำลังเดิน

คำว่า กสฺส คมนํ (การเดินของใคร) หมายความว่า ไม่ใช่การเดินของสัตว์หรือบุคคลใดๆ คำว่า กึการณา คจฺฉติ (เขากำลังเดินเพราะเหตุอะไร) หมายความว่า เขาเดินเพราะการแผ่ขยายวาโยธาตุที่จิตกระทำให้เกิดขึ้น

เพราะเหตุนั้น ภิกษุนี้จึงรู้ชัดอย่างนี้ คือ จิตที่คิดนึกว่า จะเดินย่อมเกิดขึ้น จิตนั้นก่อให้เกิดวาโย วาโยก่อให้เกิดวิญญัตติรูป การเคลื่อนไหวกายทั้งหมดไปข้างหน้าด้วยการขับเคลื่อนของธาตุลมที่จิตกระทำขึ้น เรียกว่า การเดิน แม้การยืนเป็นต้นก็เช่นเดียวกัน"

[๓๑๐] อิมินา ปน ญาเณน สมนฺนาคโต วิปสฺสโก พุทฺธสาสเน ลทฺธสฺสาโส ลทฺธปติฏฺโฐ นิยตคติโก จูฬโสตาปนฺโน นาม โหติ. (วิสุทฺธิ. ๒/๖๙๑/๒๗๑)

"ผู้เจริญวิปัสสนาที่ถึงพร้อมด้วยญาณนี้ เป็นผู้ได้รับความเบาใจ

ได้ที่พึ่งในคำสอนของพระพุทธเจ้า ชื่อว่าพระจูฬโสดาบันผู้จะไปเกิดในสุคติภูมิแน่นอน”

[๓๑๑] เยสํ มยิ สทฺธามตฺตํ เปมมตฺตํ, สพฺเพ เต สคฺคปรายนา. (ม.มู. ๑๒/๒๔๘/๒๐๔)

[๓๑๒] เยสํ มยิ สทฺธามตฺตํ เปมมตฺตนฺติ อิมินา เยสํ อญฺโญ อริยธมฺโมนตฺถิ, ตถาคเต ปน สทฺธามตฺตํ เปมมตฺตเมว โหติ. เต วิปสฺสกา ปุคฺคลา อธิปฺเปตา. วิปสฺสกภิกฺขูนญฺหิ เอวํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺนานํ ทสพเล เอกา สทฺธา เอกํ เปมํ อุปฺปชฺชติ. ตาย สทฺธาย เตน เปเมน หตฺเถ คเหตฺวา สคฺเค ฐปิตา วิย โหนฺติ. (ม.มู.อ. ๒/๒๔๘/๒๗)

[๓๑๓] นิยตคติกา กิร เอเต. โปราณกตฺเถรา ปน เอวรูปํ ภิกฺขุํ จูฬโสตาปนฺโนติ วทนฺติ. (ม.มู.อ. ๒/๒๔๘/๒๗)

“ได้สดับมาว่า บุคคลเหล่านั้นมีคติแน่นอน พระเถระในสมัยก่อนกล่าวถึงภิกษุเช่นนี้ว่าเป็นจูฬโสดาบัน”

[๓๑๔] วิ.ม. ๔/๕๔/๔๔-๕

[๓๑๕] อิทานิ เอกเมว โลกุตฺตรคุณานํ อนฺตรายกรํ อนิยฺยานิกทิฏฺฐึ ตีหากาเรหิ ทสฺเสนฺโต สนฺทิฏฺฐิปรามาสีติอาทิมาห. (ม.มู.อ. ๑/๘๓/๒๐๒)

“บัดนี้ พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงทิฏฐิที่ไม่นำสัตว์ออกจากทุกข์ซึ่งทำอันตรายต่อคุณธรรมที่เป็นโลกุตตระอย่างเดียวด้วยอาการ ๓ จึงตรัสว่า สนฺทิฏฺฐิปรามาสี (ยึดมั่นทิฏฐิของตน)”

[๓๑๖] ปเร สนฺทิฏฺฐิปรามาสี อาธานคฺคาหี ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อสนฺทิฏฺฐิปรามาสี อนาธานคฺคาหี สุปฏินิสฺสคฺคี ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๓)

๓๑๗ ทุกฺเขน กิจฺเฉน กสิเรน พหุมฺปิ การณํ ทสฺเสตฺวา น สกฺกา ปฏิ-นิสฺสคฺคํ กาตุนฺติ ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี. เย อตฺตโน อุปฺปนฺนทิฏฺฐึ อิทเมว สจฺจนฺติ ทฬฺหํ คณฺหิตฺวา อปิ พุทฺธาทีหิ การณํ ทสฺเสตฺวา วุจฺจมานา น ปฏินิสฺ-สชฺชนฺติ, เตสเมตํ อธิวจนํ. ตาทิสา หิ ปุคฺคลา ยํ ยเทว ธมฺมํ วา อธมฺมํ วา สุณนฺติ, ตํ สพฺพํ "เอวํ อมฺหากํ อาจริเยหิ กถิตํ, เอวํ อเมฺหหิ สุตนฺติ กุมฺโมว องฺคานิ สเก กลาเป อนฺโตเยว สโมทหนฺติ, กุมฺภีลคฺคาหํ คณฺหนฺติ น วิสฺสชฺชนฺติ. (ม.มู.อ. ๑/๘๓/๒๐๒-๓)

"คำว่า ทุปปฏินิสสัคคี (ผู้สลัดทิ้งได้ยาก) คือ ผู้ที่ถูกคนอื่นชี้แจงให้เข้าใจเหตุผลอันมากมายโดยยากลำบากก็ไม่อาจสลัดทิ้งได้ คำนี้เป็นชื่อของชนผู้ที่ยึดมั่นทิฏฐิที่เกิดขึ้นแล้วแก่ตนว่า ความเห็นนี้เท่านั้นจริง แม้พระพุทธเจ้าเป็นต้นแสดงเหตุผลแล้วพร่ำสอนอยู่ก็ไม่ยอมสลัดทิ้ง กล่าวโดยละเอียดว่า บุคคลเช่นนั้นฟังเรื่องใดๆ เป็นธรรมก็ตาม ไม่เป็นธรรมก็ตาม ย่อมเก็บเรื่องทั้งหมดนั้นไว้ภายในดุจเต่าเก็บอวัยวะไว้ในกระดองของตน ย่อมยึดไว้ไม่ยอมปล่อยเหมือนจระเข้[กัดเหยื่อ]โดยดำริว่า อาจารย์ของพวกเรากล่าวไว้อย่างนี้ พวกเราได้ฟังมาอย่างนี้"

๓๑๘ ม.มู. ๑๒/๓๙๖-๔๑๔/๓๔๗-๖๓

๓๑๙ ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ตเทวิทํ วิญฺญาณํ สนฺธาวติ สํสรติ อนญฺญํ. (ม.มู. ๑๒/๓๙๖/๓๔๗)

๓๒๐ ปาจิตตีย์ สัปปาณกวรรคที่ ๘ อริฏฐสิกขาบท (วิ.มหา. ๒/๔๑๗/๓๐๕-๗)

๓๒๑ ขุ.ธ. ๒๕/๓๗๔/๘๒, ขุ.ธ.อ. ๒/๓๗๔/๔๔๗

๓๒๒ ม.มู.อ. ๑/๒๐๖-๑๕/๔๐๖-๑๔

๓๒๓ ตเทตํ อารมฺมณูปนิชฺฌานํ ลกฺขณูปนิชฺฌานนฺติ ทุวิธํ โหติ. ตตฺถ อารมฺมณูปนิชฺฌานนฺติ สห อุปจาเรน อฏฺฐ สมาปตฺติโย วุจฺจนฺติ. กสฺมา. กสิณาทิอารมฺมณูปนิชฺฌายนโต. ลกฺขณูปนิชฺฌานนฺติ วิปสฺสนามคฺคผลานิ วุจฺจนฺติ. กสฺมา. ลกฺขณูปนิชฺฌายนโต. เอตฺถ หิ วิปสฺสนา อนิจฺจลกฺขณาทีนิ อุปนิชฺฌายติ. วิปสฺสนาย อุปนิชฺฌายนกิจฺจํ ปน มคฺเคน สิชฺฌตีติ มคฺโค ลกฺขณูปนิชฺฌานนฺติ วุจฺจติ. ผลํ ปน นิโรธสฺส ตถลกฺขณํ อุปนิชฺฌายตีติ ลกฺขณูปนิชฺฌานนฺติ วุจฺจติ. (วิ.มหา.อ. ๑/๑๑/๑๔๑)

"ฌานนั้นมี ๒ ประเภท คือ

๑. อารัมมณูปนิชฌาน คือ สมาบัติ ๘ และอุปจารสมาธิ เพราะเพ่งอารมณ์มีกสิณเป็นต้น

๒. ลักขณูปนิชฌาน คือ วิปัสสนา มรรค และผล เพราะเพ่งไตรลักษณ์ กล่าวคือ วิปัสสนาเพ่งไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น มรรคก็อาจกล่าวว่าเพ่งลักษณะ เพราะหน้าที่เพ่ง[ไตรลักษณ์]ของวิปัสสนาสำเร็จด้วยมรรค ผลก็อาจกล่าวว่าเพ่งลักษณะ เพราะเพ่งลักษณะที่ไม่ผันแปรของนิพพาน"

ฌานนฺติ ปจฺจนีกฌาปนโต อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌานโต จ จิตฺต-วิเวโก วุจฺจติ. ตตฺถ อฏฺฐสมาปตฺติโย นีวรณาทิปจฺจนีกฌาปนโต อารมฺมณู-ปนิชฺฌานโต จ ฌานนฺติ วุจฺจติ. วิปสฺสนามคฺคผลานิ สตฺตสญฺญาทิ-ปจฺจนีกฌาปนโต ลกฺขณูปนิชฺฌานโตเยว เจตฺถ ผลานิ. (ขุ.สุ.อ. ๑/๖๙/๑๒๒)

"ความสงัดทางใจเรียกว่า ฌาน (สภาวะกำจัดหรือเพ่ง) เพราะกำจัดปฏิปักษ์และเพ่งอารมณ์หรือไตรลักษณ์ ในเรื่องนั้น สมาบัติ ๘ เรียกว่า ฌาน เพราะกำจัดปฏิปักษ์คือนิวรณ์ และเพ่งอารมณ์ ส่วนวิปัสสนา มรรคและผลเรียกว่า ฌาน เพราะกำจัดปฏิปักษ์มีสัตตสัญญาเป็นต้น และเพ่ง

ลักษณะ[ที่มีจริงไม่ผันแปร]"

๓๒๔ เอตฺตาวตา โพธิสตฺตสฺส สมาปตฺตึ นิสฺสาย วิปสฺสนาปฏฺฐปนกาโล กถิโต. ยสฺส หิ สมาธิปิ ตรุโณ วิปสฺสนาปิ. ตสฺส วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อติจิรํ นิสินฺนสฺส กาโย กิลมติ, อนฺโต อคฺคิ วิย อุฏฺฐหติ, กจฺเฉหิ เสทา มุจฺจนฺติ, มตฺถกโต อุสุมวฏฺฏิ วิย อุฏฺฐหติ จิตฺตํ หญฺญติ วิหญฺญติ วิปฺผนฺทติ. โส ปุน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตํ ปริทเมตฺวา มุทุกํ กตฺวา สมสฺสาเสตฺวา ปุน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปติ. ตสฺส ปุน อติจิรํ นิสินฺนสฺส ตเถว โหติ. โส ปุน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตเถว กโรติ. วิปสฺสนาย หิ พหูปการา สมาปตฺติ. (ม.มู.อ. ๑/๒๑๐/๔๑๐-๑๑)

๓๒๕ สุทฺธวิปสฺสนายานิโก ปน อยเมว วา สมถยานิโก จตุธาตุววตฺถาเน วุตฺตานํ เตสํ เตสํ ธาตุปริคฺคหมุขานํ อญฺญตรมุขวเสน สงฺเขปโต วา วิตฺถารโต วา จตสฺโส ธาตุโย ปริคฺคณฺหาติ. (วิสุทฺธิ. ๒/๖๖๔/๒๕๑)

"ส่วนวิปัสสนายานิกล้วนๆ หรือสมถยานิกนั้นนั่นเอง ย่อมกำหนดธาตุ ๔ โดยสังเขปหรือพิสดารด้วยวิธีกำหนดธาตุนั้นๆ อย่างใดอย่างหนึ่งตามที่กล่าวไว้ในการกำหนดธาตุ ๔"

๓๒๖ ติฏฺฐตุ ตาว ตตฺตาย อโยสลากาย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย จกฺขุนฺทฺริยํ สมฺปลิมฏฺฐํ, หนฺทาหํ อิทเมว มนสิกโรมิ "อิติ จกฺขุ อนิจฺจํ, รูปา อนิจฺจา, จกฺขุวิญฺญาณํ อนิจฺจํ, จกฺขุสมฺผสฺโส อนิจฺโจ, ยมฺปิทํ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ อนิจฺจํ. (สํ.สฬา. ๑๘/๒๓๕/๑๕๙)

"ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า จักขุนทรีย์ที่ถูกแทงด้วยหลาวเหล็กอันร้อน ไฟติดลุกโพลงแล้วจงพักไว้ก่อน เอาเถอะ เราจะทำไว้ในใจอย่างนี้ว่า จักษุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง

จักษุวิญญาณไม่เที่ยง จักษุสัมผัสไม่เที่ยง แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ไม่เที่ยง”

[๓๒๗] สงฺเขปโต ตาว ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธ อุกฺขิตฺตาสิกปจฺจตฺถิกาทิภาเวน ปสฺสนฺโต ขนฺเธหิ น วิหญฺญติ. วิตฺถารโต ปน รูปาทีนิ เผณปิณฺฑาทิสทิสภาเวน ปสฺสนฺโต น อสาเรสุ สารทสฺสี โหติ. (วิสุทฺธิ. ๒/๕๐๙/๑๒๓)

“กล่าวโดยสังเขปก่อนว่า ผู้ที่เห็นอุปาทานขันธ์ ๕ โดยความเป็นข้าศึกผู้เงื้อดาบเป็นต้นอยู่ ย่อมไม่เดือดร้อนเพราะขันธ์ ส่วนโดยพิสดาร ผู้เห็นรูปขันธ์เป็นต้นว่าเหมือนฟองน้ำเป็นต้น ย่อมได้ชื่อว่า ไม่เป็นผู้เห็นสาระในสิ่งที่ไม่เป็นสาระ”

เอวเมวํ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขนฺเธสุ สติ “สตฺโต, ปุคฺคโลติ โวหารมตฺตํ โหติ, ปรมตฺถโต เอเกกสฺมึ ธมฺเม อุปปริกฺขิยมาเน “อสฺมีติ วา อหนฺติ วาติ คาหสฺส วตฺถุภูโต สตฺโต นาม นตฺถิ. ปรมตฺถโต ปน นามรูปมตฺตเมว อตฺถีติ. เอวํ ปสฺสโต หิ ทสฺสนํ ยถาภูตทสฺสนํ นาม โหติ. (วิสุทฺธิ. ๒/๖๗๓/๒๕๘)

“เมื่อมีอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ คำเรียกว่า สัตว์ บุคคล จึงมีขึ้น แต่เมื่อพิจารณาเห็นธรรมหนึ่งๆ โดยปรมัตถ์ ขึ้นชื่อว่าสัตว์อันเป็นที่ตั้งของความยึดถือว่าเป็นเรา หรือเรา หามีไม่ แต่ทว่าโดยปรมัตถ์มีอยู่แต่เพียงรูปกับนามเท่านั้น ที่จริงแล้วความรู้เห็นของผู้รู้เห็นอยู่ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า ยถาภูตทัสสนะ (การเห็นตามความเป็นจริง)”

อิธ ปเนกจฺโจ วุตฺตปฺปการํ สมถํ อนุปฺปาเทตฺวาว ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธ อนิจฺจาทีหิ วิปสฺสติ. อยํ วิปสฺสนา. ตสฺส วิปสฺสนาปาริปูริยา ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ โวสฺสคฺคารมฺมณโต อุปฺปชฺชติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อยํ สมโถ. อิติ ปฐมํ วิปสฺสนา, ปจฺฉา สมโถ. เตน วุจฺจติ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวตีติ. ตสฺส วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาวยโต มคฺโค สญฺชายติ. โส ตํ มคฺคํ

อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ. ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สํโยชนานิ ปหียนฺติ. อนุสยา พฺยนฺตี โหนฺติ. (ม.มู.อ. ๑/๓๓/๑๑๘)

"ส่วนผู้ปฏิบัติบางคนในพระศาสนานี้มิได้เจริญสมถะตามประเภทที่กล่าวไว้แล้วเทียว ย่อมกำหนดรู้อุปาทานขันธ์ ๕ โดยความไม่เที่ยงเป็นต้น ปัญญานี้ชื่อว่า วิปัสสนา เมื่อมีความบริบูรณ์แห่งวิปัสสนา สมาธิที่ทำให้จิตมีอารมณ์เดียว[มรรคสมาธิ]ย่อมเกิดแก่เขา เพราะธรรม[คือจิตและเจตสิก]ที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาจิตนั้นละอารมณ์ภายนอกเสียได้ สมาธินี้ชื่อว่า สมถะ โดยประการดังนี้ วิปัสสนาย่อมเกิดก่อน สมถะย่อมเกิดในภายหลัง ดังนั้นจึงกล่าวว่า 'เจริญสมถะโดยมีวิปัสสนาเป็นเบื้องหน้า' เมื่อเขาเจริญสมถะโดยมีวิปัสสนาเป็นเบื้องหน้า มรรคย่อมเกิดขึ้น เขาย่อมเสพเจริญอบรมมรรคนั้น เมื่อเขาเสพเจริญอบรมมรรคนั้นอยู่ สังโยชน์ย่อมถูกละได้ อนุสัยย่อมหมดสิ้นไป"

สมถํ อนุปฺปาเทตฺวาวาติ อวธารเณน อุปจารสมาธึ นิวตฺเตติ, น ขณิกสมาธึ. น หิ ขณิกสมาธึ วินา วิปสฺสนา สมฺภวติ. (ม.มู.ฎีกา ๑/๓๓/๒๕๗)

"ท่านห้ามอุปจารสมาธิด้วยอวธารณศัพท์ (เอว ศัพท์) ในคำว่า สมถํ อนุปฺปาเทตฺวาว (มิได้เจริญสมถะเทียว) มิได้ห้ามขณิกสมาธิ เพราะวิปัสสนาย่อมมีไม่ได้โดยปราศจากขณิกสมาธิ"

๓๒๘ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มหาสีหนาทสูตร (ม.มู. ๑๒/๑๔๖-๖๒/๑๐๐-๒๑, ม.มู.อ. ๑/๑๔๖-๖๒/๓๓๙-๖๗)

๓๒๙ จิตฺตวิสุทฺธิ นาม สอุปจารา อฏฺฐ สมาปตฺติโย. (วิสุทฺธิ. ๒/๖๖๒/๒๕๐)

"ขึ้นชื่อว่าจิตตวิสุทธิ คือ สมาบัติ ๘ พร้อมกับอุปจารสมาธิ"

สมาหิโตติ อุปจารปฺปนาสมาธิวเสน สมาหิโต. (ที.ม.อ. ๒/๑๖๙/๑๖๐)

"คำว่า สมาหิโต (มีจิตตั้งมั่นแล้ว) หมายความว่า มีจิตตั้งมั่นแล้ว

ด้วยอำนาจของอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ”

[๓๓๐] เอตฺตาวตา อานาปานปพฺพํ จตุอิริยาปถปพฺพํ จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ ทฺวตฺตึสาการํ จตุธาตุววตฺถานํ นวสิวถิกา เวทนานุปสฺสนา จิตฺตานุปสฺสนา นีวรณปริคฺคโห ขนฺธปริคฺคโห อายตนปริคฺคโห โพชฺฌงฺคปริคฺคโห สจฺจ-ปริคฺคโหติ เอกวีสติ กมฺมฏฺฐานานิ. เตสุ อานาปานํ ทฺวตฺตึสาการํ นว-สิวถิกาติ เอกาทส อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ โหนฺติ. ทีฆภาณกมหาสีวตฺเถโร ปน “นวสิวถิกา อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตาติ อาห. ตสฺมา ตสฺส มเตน เทฺวเยว อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ, เสสานิ อุปจารกมฺมฏฺฐานานิ. (ที.ม.อ. ๒/๔๐๔/๔๒๑)

“ด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสกรรมฐาน ๒๑ ประการ คือ หมวดลมหายใจเข้าออก หมวดอิริยาบถ ๔ หมวดสัมปชัญญะ ๔ หมวดอาการ ๓๒ หมวดกำหนดธาตุ ๔ หมวดป่าช้า ๙ หมวดตามรู้เวทนา หมวดตามรู้จิต หมวดกำหนดนิวรณ์ หมวดกำหนดขันธ์ หมวดกำหนดอายตนะ หมวดโพชฌงค์ และหมวดสัจจะ

ในบรรดากรรมฐานเหล่านั้น กรรมฐาน ๑๑ ประการ คือ ๑) อานาปานะ ๒) อาการ ๓๒ ๓) ป่าช้า ๙ เป็นกรรมฐานให้ถึงอัปปนาสมาธิ แต่พระมหาสิวเถระผู้สาธยายคัมภีร์ทีฆนิกายกล่าวว่า ‘พระผู้มีพระภาคตรัสป่าช้า ๙ ไว้เนื่องด้วยการพิจารณาเห็นโทษ’ เพราะเหตุนั้น ตามความเห็นของพระมหาสิวเถระนั้น กรรมฐาน ๒ ประการเท่านั้น คือ ๑) อานาปานะ ๒) อาการ ๓๒ เป็นกัมมัฏฐานให้ถึงอัปปนาสมาธิ กัมมัฏฐานที่เหลือ [๑๙ ประการ] เป็นกรรมฐานให้ถึงอุปจารสมาธิ”

[๓๓๑] วิสุทฺธิ. ๑/๓๐๖/๓๘๔

[๓๓๒] ปุน จปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมเมว กายํ ยถาฐิตํ ยถาปณิหิตํ ธาตุโส

ปจฺจเวกฺขติ อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตูติ. เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ทกฺโข โคฆาตโก วา โคฆาตกนฺเตวาสี วา คาวึ วธิตฺวา จาตุมหาปเถ วิลโส ปฏิวิภชิตฺวา นิสินฺโน อสฺส, เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมเมว กายํ ยถาฐิตํ ยถาปณิหิตํ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขติ อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตูติ. อิติ อชฺฌตฺตํ วา ฯเปฯ เอวมฺปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ. (ที.ม. ๑๐/๓๗๘/๒๕๑-๕๒)

"ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง คือ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ ตามที่ตั้งไว้ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า ในกายนี้มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ภิกษุทั้งหลาย คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ชำนาญ ฆ่าโคแล้วแยกเป็นกองๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ ตามที่ตั้งไว้ดำรงอยู่โดยความเป็นธาตุว่า ในกายนี้มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม"

๓๓๓ สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสายาติ เอตฺถ สพฺเพ ธมฺมา นาม ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย, เต สพฺเพปิ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินิเวสาย นาลํ น ปริยตฺตา น สมตฺถา น ยุตฺตา. (ม.มู.อ. ๒/๓๙๐/๒๐๕-๖)

"คำว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย (ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น) นี้ หมายความว่า ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ชื่อว่า ธรรมทั้งปวง แม้ธรรมทั้งปวงนั้นก็ไม่ควร คือไม่อาจ กล่าวคือ ไม่เหมาะสม ในความยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ"

สกฺกายสพฺพญฺหิ สนฺธาย อิธ "สพฺเพ ธมฺมาติ วุตฺตํ วิปสฺสนา-วิสยสฺส อธิปฺเปตตฺตา. ตสฺมา อายตนธาตุโยปิ ตคฺคติกา เอว ทฏฺฐพฺพา. เตนาห ภควา "นาลํ อภินิเวสายาติ. (ม.มู.ฏีกา ๒/๓๙๐/๒๖๖-๖๗)

"พระพุทธองค์ตรัสว่า สพฺเพ ธมฺมา (ธรรมทั้งปวง) โดยมุ่งให้

หมายเฉพาะกองรูปนามที่มีจริงทั้งหมด เพราะทรงประสงค์เอาอารมณ์ของวิปัสสนา ดังนั้น พึงตระหนักว่าแม้อายตนะและธาตุก็มีคติเหมือนขันธ์นั้นนั่นเอง ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า นาลํ อภินิเวสาย (ไม่ควรยึดมั่น)"

ภูมีติ หิ วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา เตภูมกา ปญฺจกฺขนฺธา. (วิสุทฺธิ. ๒/๘๓๔/๓๗๒)

"ขันธ์ ๕ ที่เป็นไปในภูมิ ๓ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เรียกว่า ภูมิ (อารมณ์)"

กถํ ภาเวตพฺพาติ เอตฺถ ปน ยสฺมา อิมาย ปญฺญาย ขนฺธายตน-ธาตุอินฺทฺริยสจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิเภทา ธมฺมา ภูมิ. สีลวิสุทฺธิ เจว จิตฺต-วิสุทฺธิ จาติ อิมา เทฺว วิสุทฺธิโย มูลํ. ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ, มคฺคา-มคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, ญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ อิมา ปญฺจ วิสุทฺธิโย สรีรํ. ตสฺมา เตสุ ภูมิภูเตสุ ธมฺเมสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาวเสน ญาณปริจยํ กตฺวา มูลภูตา เทฺว วิสุทฺธิโย สมฺปาเทตฺวา สรีรภูตา ปญฺจ วิสุทฺธิโย สมฺปาเทนฺเตน ภาเวตพฺพา.(วิสุทฺธิ. ๒/๔๓๐/๘๒)

"ส่วนคำถามว่า กถํ ภาเวตพฺพา (พึงอบรมปัญญาอย่างไร) นี้ มีคำตอบว่า

ก. สภาวธรรมอันจำแนกเป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น เป็นอารมณ์ของปัญญานี้

ข. วิสุทธิ ๒ คือ สีลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิเป็นบาทฐานของปัญญานี้

ค. วิสุทธิ ๕ คือ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณ-ทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ เป็นสรีระของปัญญานี้

ด้วยเหตุนั้น ภิกษุผู้ทำความสั่งสมความรู้ด้วยการเล่าเรียนและ

ไต่ถามในธรรมที่เป็นอารมณ์เหล่านั้น ยังวิสุทธิ ๒ ที่เป็นบาทฐานให้ถึงพร้อม แล้วทำวิสุทธิ ๕ ที่เป็นสรีระให้บริบูรณ์อยู่ จึงควรอบรมปัญญา”

[๓๓๔] ยํ โข จุนฺท สตฺถารา กรณียํ สาวกานํ หิเตสินา อนุกมฺปเกน อนุกมฺปํ อุปาทาย, กตํ โว ตํ มยา. เอตานิ จุนฺท รุกฺขมูลานิ, เอตานิ สุญฺญาคารานิ. ฌายถ จุนฺท. มา ปมาทตฺถ. มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหุวตฺถ. อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี. (ม.มู. ๑๒/๘๘/๕๗)

[๓๓๕] ฌายถาติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน อฏฺฐตฺตึสารมฺมณานิ ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ อนิจฺจาทิโต ขนฺธายตนาทีนิ อุปนิชฺฌายถ สมถญฺจ วิปสฺสนญฺจ วฑฺเฒถาติ วุตฺตํ โหติ. (ม.มู.อ. ๑/๘๘/๒๐๘)

“คำว่า ฌายถ (พวกเธอจงเพ่งพินิจ) หมายความว่า พวกเธอจงเพ่งพินิจอารมณ์ ๓๘ ด้วยการเข้าไปเพ่งอารมณ์ และจงเข้าไปเพ่งขันธ์และอายตนะเป็นต้นว่าไม่เที่ยงเป็นต้นด้วยการเข้าไปเพ่งไตรลักษณ์ ความหมายคือ พวกเธอจงเจริญสมถะและวิปัสสนา”

ดัชนีค้นคำ

หน้า

ก

ข, ค

บ, ป

ผ

พ, ภ

ม

ล, ว

ส

ห, อ

ประวัติและผลงาน

พระคันธสาราภิวงศ์

นามเดิม พระมหาคันธสาราภิวงศ์ ปาฬิปาโมกข์

อายุ ๕๙ ปี พรรษา ๓๘

วิทยฐานะ

น.ธ.เอก, ป.ธ.๙, เจติยังคณคณวาจกธัมมาจริยะ สาสนธชธัมมาจริยะ และปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บรรพชา

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เมื่ออายุ ๑๒ ปี ณ จิตตภาวันวิทยาลัย พัทยา โดยมี สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ เป็นพระอุปัชฌาย์

อุปสมบท

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ เมื่ออายุ ๒๑ ปี ณ วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง โดยมีพระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ เป็นพระอุปัชฌาย์

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๒	สอบได้ชั้นโสตุชนปันติ (ชั้นนักศึกษา) วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง
พ.ศ. ๒๕๒๗	เดินทางไปศึกษา ณ ประเทศสหภาพพม่า โดยพำนักอยู่ที่วัดวิสุทธาราม จังหวัดแปร (Prome) ๗ ปี และวัดวิสุทธาราม จังหวัดมัณฑะเลย์ ๓ ปี
พ.ศ. ๒๕๒๙	สอบได้ชั้นพื้นฐานของรัฐบาลเมียนมา (เกียรตินิยมของภาค)
พ.ศ. ๒๕๓๐	สอบได้ชั้นนักศึกษาของสมาคมพุทธสาสนานุเคราะห์ จังหวัดแปร (เกียรตินิยมของจังหวัด)

พ.ศ. ๒๕๓๑ สอบได้ชั้นนักศึกษาของสมาคมเอกชนเจติยังคณะประเทศสหภาพพม่า (เกียรตินิยมอันดับ ๓ ของประเทศ)

พ.ศ. ๒๕๓๔ สอบได้ชั้นธรรมาจริยะของสมาคมเอกชนเจติยังคณะประเทศสหภาพพม่า ได้รับเกียรติบัตรเป็น เจติยังคณคณวาจกธัมมาจริยะ (เกียรตินิยมอันดับ ๒ ของประเทศ)

พ.ศ. ๒๕๓๕ สอบได้ชั้นธรรมาจริยะของรัฐบาลพม่า ได้รับเกียรติบัตรเป็นสาสนธชธัมมาจริยะ

พ.ศ. ๒๕๕๖ จบปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๖ สอบได้ ป.ธ. ๙ สำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

เกียรติคุณ

เข็มเชิดชูเกียรติวิปัสสนาจารย์ ถวายเนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ ๕๐ ปี สถาปนายุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยฯ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๓

เกียรติบัตรในฐานะผู้มีผลงานดีเด่น สาขาพระพุทธศาสนา มูลนิธิจำนงค์ทองประเสริฐ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙

เสาเสมาธรรมจักร ประเภทส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐

เสาธรรมอโศก จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๒

ผลงานฝ่ายพระอภิธรรม

๑. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี (แปล)
๒. อภิธัมมาวตาร (แปลและอธิบาย)
๓. สัจจสังเขป (แปลและอธิบาย)
๔. พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ และประวัติคัมภีร์สัททาวิเสส
๕. อัฏฐสาลินี (แปลและอธิบาย)
๖. คาถาสารยายในงานฉลองวันพระอภิธรรม (แปล)

ผลงานฝ่ายพระสูตร

๑. เนตติปกรณ์ (แปลและอธิบาย)
๒. เนตติอรรถกถา (แปลและอธิบาย)
๓. เนตติฎีกา (แปลและอธิบาย)
๔. พระสุตตันตปิฎกแปล-อธิบาย มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่ม ๑
๕. วิสุทธิมรรค เล่ม ๑ (แปลและอธิบาย)
๖. วิสุทธิมรรค เล่ม ๒ (แปลและอธิบาย)
๗. วิสุทธิมรรค เล่ม ๓ (แปลและอธิบาย)
๘. วิสุทธิมรรค เล่ม ๔ (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายพระวินัย

๑. สารัตถทีปนี มหาวรรค (แปลและอธิบาย)
๒. สารัตถทีปนี จูฬวรรคและปริวารวรรค (แปลและอธิบาย)
๓. กังขาวิตรณี เล่ม ๑ (แปลและอธิบาย)
๔. กังขาวิตรณี เล่ม ๒ (แปลและอธิบาย)
๕. ศีล ๒๒๗ ข้อ

ผลงานฝ่ายวิปัสสนา

๑. สติปัฏฐาน ทางสายเดียว (แปลจาก SATIPATTHANA - THE ONLY WAY)
๒. ศึกษาวิธีเจริญสติด้วยภาษาง่ายๆ
๓. การเจริญสติปัฏฐาน
๔. โพธิปักขิยธรรม
๕. ทางสู่นิพพาน
๖. ส่องสภาวธรรม
๗. อานาปานทีปนี (แปล)
๘. วิปัสสนานัย เล่ม ๑ (แปล)
๙. วิปัสสนานัย เล่ม ๒ (แปล)
๑๐. มหาสติปัฏฐานสูตร (แปล)
๑๑. ธัมมจักกัปปวัตนสูตร (แปล)
๑๒. ปฏิจจสมุปบาท (แปล)
๑๓. นิพพานกถา (แปล)

๑๔. พรหมวิหาร (แปล)
๑๕. อนัตตลักขณสูตร (แปล)
๑๖. วัมมิกสูตร (แปล)
๑๗. เหมวตสูตร (แปล)
๑๘. ปุราเภทสูตร (แปล)
๑๙. สัลเลขสูตร (แปล)

ผลงานฝ่ายหลักภาษา

๑. สังวัณณนานิยาม และสาธนะในกิตก์
๒. พาลาวตาร (ปริวรรต)
๓. ปทสังคหะ (ปริวรรต)
๔. กัจจายนสารมัญชรี
๕. คันถาภรณมัญชรี
๖. ถามตอบคัณฐิบทในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ
๗. วฤตตรัตนากร (แปล)
๘. วุตโตทยมัญชรี
๙. สุโพธาลังการมัญชรี
๑๐. สังวัณณนามัญชรี และสังวัณณนานิยาม
๑๑. คัมภีร์ฉันท์ ๔ ฉบับ (ปริวรรต)
๑๒-๔. ปทรูปสิทธิมัญชรี เล่ม ๑-๓
๑๕-๗. พาลาวตารมัญชรี เล่ม ๑-๓
๑๘. สุโพธาลังการฎีกา (ปริวรรต)

ผลงานปกิณกธรรม

๑. เตลกฏาหคาถา (แปลและอธิบาย)
๒. พระปริตรธรรม (แปล)
๓. นมักการะ มหาปณามะ (แปล)
๔. เมตตาภาวนา
๕. ทารุกขันโธปมสูตร (แปลจาก PARABLE OF THE LOG)
๖. คุณธรรมของคนดี
๗. พรหมวิหาร ๔

เจ้าภาพพิมพ์หนังสือ สัลเลขสูตร
เพื่อถวายในงานมุทิตาสักการะ
พระเมธีวชิรโสภณ (ประนอม ธมฺมาลงฺกาโร)
๑๖ มีนาคม ๒๕๖๔

คุณประเสริฐ - คุณสุวรรณา เตชะวิบูลย์ และครอบครัว	๕๐,๐๐๐ บาท
พลโทนรวีร์ - คุณเสริมสุข ปัทมสถาน และครอบครัว	๓๐,๐๐๐ บาท
คุณรัตนา - คุณจิรภัทร์ - คุณจิรวรรณ - คุณจิดาภา ศิริจิตร	๓๐,๐๐๐ บาท
คุณมาลี - คุณมานิต ศิรินิมิตรผล และครอบครัว	๓๐,๐๐๐ บาท
คุณแม่ไอ้เล็ก และ คุณสมบูรณ์ ศุภศิริภิญโญ	๓๐,๐๐๐ บาท
คุณศิริมา เจนจินดาวงศ์ - คุณทศพงศ์ จารุทวี และครอบครัว	๓๐,๐๐๐ บาท
คุณรัชนี ตรีพิพัฒน์กุล	๒๕,๐๐๐ บาท
คุณวิทยา - คุณอาภาพรรณ เชิดชูวงศ์สันติ และครอบครัว	๒๐,๐๐๐ บาท
คุณอภิญญา แจ้งอริยวงศ์	๒๐,๐๐๐ บาท
คุณอรพร - คุณเสาวณิต เหลืองอรุณรุ่ง	๒๐,๐๐๐ บาท
คุณสมชาย - คุณบุบผา อมรเกียรติขจร	๑๕,๐๐๐ บาท
คุณไขศรี เนื่องสิกขาเพียร	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณแม่ปรารถนา มาลัย และครอบครัว ว่องวัฒนโรจน์	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณศิริมาลย์ วีระวิทย์	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณบุญเลิศ - คุณอุษณีย์ สว่างกุล และครอบครัว	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณสมชาย ไทยประยูร และครอบครัว	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณอมเรศ ศิลาอ่อน	๕,๐๐๐ บาท

อิติ โข จุนฺท เทสิโต มยา สลฺเลขปริยาโย, เทสิโต จิตฺตุปฺ-ปาทปริยาโย, เทสิโต ปริกฺกมนปริยาโย, เทสิโต อุปริภาค-ปริยาโย, เทสิโต ปรินิพฺพานปริยาโย. ยํ โข จุนฺท สตฺถารา กรณียํ สาวกานํ หิเตสินา อนุกมฺปเกน อนุกมฺปํ อุปาทาย, กตํ โว ตํ มยา. เอตานิ จุนฺท รุกฺขมูลานิ, เอตานิ สุญฺญา-คารานิ.

ฌายถ จุนฺท. มา ปมาทตฺถ. มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหุวตฺถ. อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี.

(ม.มู. ๑๒/๘๘/๕๗)

“จุนทะ เราได้แสดงเหตุของการขัดเกลากิเลสด้วยการไม่ทำบาป การตั้งจิตไว้มั่นในกุศล การหลีกเลี่ยงอกุศลด้วยวิถีแห่งกุศล การยกระดับจิตด้วยวิถีแห่งกุศล และการดับกิเลสด้วยการประพฤติไตรสิกขา

กิจใดที่ศาสดาผู้เอื้อเฟื้อหวังประโยชน์ ควรกระทำแก่สาวกทั้งหลายโดยอาศัยความอนุเคราะห์ ตถาคตได้ทำกิจนั้นแก่พวกเธอแล้ว

จุนทะ นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง พวกเธอจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าเดือดร้อนใจในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนของตถาคตแก่พวกเธอ”

สัลเลขสูตร
พระสูตรว่าด้วยการขัดเกลากิเลส

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) : รจนา
พระคันธสาราภิวงศ์ ป.ธ.๙, ธรรมาจริยะ, อภิวังสะ, ดร. แปลและเรียบเรียง